ทศชาติ

ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง

ทศชาติ

ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง

เฉลิมพระเกียรติ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๙๐ พรรษา

๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๕

จัดพิมพ์เป็นฉบับพิเศษโดย บริษัท เมืองโบราณ จำกัด

เพื่อเฉลิมพระเกียรติ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

พระราชประวัติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พระบรมราชินีนาถในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดช มหาราช บรมนาถบพิตร เป็นพระธิดาองค์ใหญ่ของพลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ กับหม่อมหลวงบัว กิติยากร สมเด็จพระนางเจ้า รำไพพรรณี พระบรมราชินี ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน นามว่า "สิริกิติ์" ซึ่งมีความหมายว่า "ผู้เป็นศรีแห่งกิติยากร"

ทรงพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕ ที่บ้านพลเอก เจ้าพระยาวงศานุประพัทธ์ (หม่อมราชวงศ์สท้าน สนิทวงศ์) ผู้เป็นบิดาของหม่อมหลวงบัว ณ บ้านเลขที่ ๑๘๐๘ ถนนพระรามหก ตำบลวังใหม่ อำเภอปทุมวัน จังหวัดพระนคร ขณะนั้นเป็นระยะที่ประเทศเพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย ก่อนหน้านั้น พระบิดาของพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเสนาธิการทหารบก มียศเป็นพันเอก หม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕ หม่อมเจ้านักขัตรมงคลทรงออกจากราชการทหาร โดยรัฐบาลแต่งตั้งให้ไปรับราชการในตำแหน่งเลขานุการเอกประจำสถานทูตสยาม ณ กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ประเทศสหรัฐอเมริกา ส่วนหม่อมหลวงบัวซึ่งมีครรภ์แก่ ยังคงพำนักอยู่ในประเทศไทยจนให้กำเนิดหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์แล้วจึงเดินทางไปสมทบ

มอบหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ให้อยู่ในความดูแลของเจ้าพระยาวงศานุประพัทธ์ และท้าววนิดาพิจาริณีผู้เป็นบิดาและมารดาของหม่อมหลวงบัว

หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ต้องอยู่ห่างไกลบิดามารดาตั้งแต่อายุยังน้อย บางคราวต้องระหกระเหินไปต่างจังหวัดตามเหตุการณ์ผันผวนทางการเมือง เช่น ในพุทธศักราช ๒๔๗๖ หม่อมเจ้าอัปษรสมาน กิติยากร พระมารดาของหม่อมเจ้านักขัตรมงคล ได้ทรงรับนัดดาตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไปสงขลาด้วย

ปลายพุทธศักราช ๒๔๗๗ หม่อมเจ้านักขัตรมงคลทรงลาออกจากราชการกลับประเทศไทยพร้อมครอบครัว อันมีหม่อมหลวงบัว หม่อมราชวงศ์กัลยาณกิติ์ บุตรคนโต และหม่อมราชวงศ์บุษบา บุตรีคนเล็กผู้เกิดที่สหรัฐอเมริกา แล้วมารับหม่อมราชวงศ์อดุลกิติ์ บุตรคนรอง กับหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ จากหม่อมเจ้าอัปษรสมานกลับมาอยู่รวมกันที่ตำหนักซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนกรุงเกษม ปากคลองผดุงกรุงเกษม ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์เริ่มเรียนชั้นอนุบาลที่โรงเรียนราชินี ปากคลองตลาด ในพุทธศักราช ๒๔๗๙ แต่เมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพาลุกลามมาถึงประเทศไทย จังหวัดพระนครถูกโจมตีทางอากาศบ่อยครั้ง ทำให้การเดินทางไม่สะดวกและไม่ปลอดภัย ในพุทธศักราช ๒๔๘๓ จึงย้ายไปเรียนชั้นประถมและมัธยมที่โรงเรียนเซนต์ฟรังซีสซาเวียร์คอนแวนต์ ถนนสามเสน เพราะอยู่ใกล้บ้านในระยะที่พอจะเดินไปโรงเรียนเองได้ หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์เริ่มเรียนเปียโนที่โรงเรียนเซนต์ฟรังซีสซาเวียร์คอนแวนต์ และในเวลาต่อมาได้ตั้งใจที่จะมีอาชีพเป็นนักเปียโน

หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ได้เผชิญสภาพของสงครามโลกมาเช่นเดียวกับคนไทยทั้งหลาย หม่อมเจ้านักขัตรมงคลผู้ทรงเป็นทหารเป็นผู้ปลูกฝังให้บุตรและบุตรีรู้จักความมีวินัย ความอดทน ความกล้าหาญ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความเสียสละ โดยอาศัยสถานการณ์ในสงครามเป็นตัวอย่าง และสงครามโลก

ก็ทำให้คนไทยทั้งปวงต้องหันหน้าเข้าช่วยเหลือกันในยามทุกข์ยาก สิ่งเหล่านี้จึงหล่อหลอมหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ให้มีความเมตตาต่อผู้อื่นและรักความมีระเบียบแบบแผนมาตั้งแต่เยาว์วัย

หลังจากสงครามสงบแล้ว นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นคือ นายควง อภัยวงศ์ ได้แต่งตั้งให้หม่อมเจ้านักขัตรมงคลเป็นอัครราชทูตประจำประเทศอังกฤษ หม่อมเจ้านักขัตรมงคลจึงทรงพาครอบครัวทั้งหมดไปด้วยในกลางพุทธศักราช ๒๔๘๙ ขณะนั้นหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์เรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๓ ของโรงเรียนเซนต์ฟรังซีสซาเวียร์คอนแวนต์แล้ว

ระหว่างอยู่ที่ประเทศอังกฤษ หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์เรียนเปียโน ภาษาอังกฤษ และภาษาฝรั่งเศสกับครูพิเศษ แต่อยู่ที่อังกฤษได้ไม่นาน พุทธศักราช ๒๔๙๐ หม่อมเจ้านักขัตรมงคลก็ทรงย้ายไปเป็นอัครราชทูตประจำประเทศฝรั่งเศสและเดนมาร์ก ก่อนจะกลับมาเป็นเอกอัครราชทูตประจำประเทศอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง ระหว่างนี้หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ยังคงตั้งใจเรียนเปียโนอย่างขะมักเขม้นเพื่อเตรียมสอบเข้าวิทยาลัยการดนตรีที่มีชื่อเสียงของกรุงปารีส

พุทธศักราช ๒๔๙๑ ขณะที่หม่อมเจ้านักขัตรมงคลและครอบครัวอยู่ในปารีส ได้รับเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งโปรดเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโรงงานทำรถยนต์ในกรุงปารีสอยู่เสมอ จนเป็นที่คุ้นเคยและต้องพระราชอัธยาศัย ฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประสบอุปัทวเหตุทางรถยนต์ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ต้องประทับรักษาพระองค์ในสถานพยาบาล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หม่อมหลวงบัวพาบุตรีทั้งสอง คือ หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ และหม่อมราชวงศ์บุษบา เข้าเฝ้าทูลละอองพระบาทเยี่ยมพระอาการเป็นประจำ จนพระอาการประชวรทุเลาลง และเสด็จกลับพระตำหนักได้ สมเด็จพระราชชนนีได้รับสั่งขอให้หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์อยู่ศึกษาต่อที่เมืองโลซานน์ ในโรงเรียนประจำชื่อโรงเรียน Riante Rive ซึ่ง

เป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในการสอนวิชาพิเศษแก่กุลสตรี คือ ภาษา ศิลปะ ดนตรี ประวัติวรรณคดี และประวัติศาสตร์

ต่อมาอีก ๑ ปี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หม่อมเจ้านักขัตรมงคลและครอบครัว มาเฝ้าทูลละอองพระบาท แล้วสมเด็จพระราชชนนีรับสั่งขอหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ต่อหม่อมเจ้านักขัตรมงคล และทรงประกอบพิธีหมั้นเป็นการภายในเมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๒ ทรงใช้พระธำมรงค์ที่สมเด็จพระราชบิดาทรงหมั้นสมเด็จพระราชชนนีเป็นพระธำมรงค์หมั้น แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ศึกษาต่อไป จนถึงกำหนดเสด็จนิวัตพระนคร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ตามเสด็จกลับมาถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

วันที่ ๒๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๓ มีพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส ณ วังสระปทุม สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงเป็นประธาน พระราชทานน้ำพระพุทธมนต์และเทพมนตร์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยและลงนามในทะเบียนสมรสตามกฎหมาย และในวันนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์เป็น "สมเด็จพระราชินีสิริกิติ์"

วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓ เป็นวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับเฉลิมพระบรมนามาภิไธยว่า "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" และทรงเฉลิมพระอิสริยยศสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์เป็น "สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี"

วันที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๓ ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เพราะแพทย์ผู้รักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกราบบังคมทูลแนะนำให้ทรงพักรักษาพระองค์อีกระยะหนึ่ง ในพุทธศักราช ๒๔๙๔

สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินี มีพระประสูติการสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตนราชกัญญา ฯ ณ เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อเจริญพระชันษาได้ ๗ เดือน ทั้งสามพระองค์จึงเสด็จนิวัตประเทศไทย ประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ฯ ซึ่งปัจจุบัน คือ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธร เทพรัตนสุดา ฯ ซึ่งปัจจุบัน ทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร มหาวชิราลงกรณ วรรราชภักดี สิริกิจการิณีพีรยพัฒน รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ฯ ซึ่งปัจจุบันทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี ได้ประสูติต่อมาตามลำดับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน รวมพระราชโอรสและพระราชธิดา ๔ พระองค์

ปลายพุทธศักราช ๒๔๙๘ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ผู้ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกาสภากาชาดไทย เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงแต่งตั้งสมเด็จพระบรมราชินี ให้ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกาแทนเมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ และในปีเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงพระผนวช ตามโบราณราชประเพณี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้ง สมเด็จพระบรมราชินีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ภายหลังเมื่อทรงลาผนวช แล้วได้ทรงสถาปนาพระราชอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินี ขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ นับเป็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระองค์ที่สองของไทย ต่อจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงปฏิบัติราชการแทนพระองค์เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเยือนยุโรป

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ ทั้งในฐานะที่ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถของไทย และในฐานะคู่พระราชหฤทัย แห่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร กล่าวคือ ทรงช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจทั้งหลายไปได้เป็นอันมาก ทั้งยังมีพระราชดำริริเริ่มโครงการใหม่เพื่อช่วยเหลือประชาชนและพัฒนาประเทศอย่างอเนกอนันต์ ซึ่งโครงการตามพระราชดำริเหล่านั้นได้ยังประโยชน์มหาศาลแก่ประชาชนสืบมาจนทุกวันนี้

คำนำ

ตามคตินิยมทางพระพุทธศาสนา ถือว่า กว่าบุคคลหนึ่งจะบังเกิดมาในโลก และตรัสรู้ค้นพบความจริงอันยิ่งใหญ่แห่งชีวิต จนนำไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏได้นั้น ต้องผ่านการเวียนว่ายตายเกิดมาก่อนแล้วหลายชาติอสงไขย โดยอาจเกิดเป็นมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ ก็ได้ สัตว์นั้นอาจเป็นสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่ มนุษย์นั้นอาจเป็นคนทุคตะเข็ญใจ พราหมณ์ เศรษฐี พระราชามหากษัตริย์ หรือเทวดาก็ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงมีคำกล่าวว่า "การบังเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้านั้น ยากนักหนา"

ตามคตินิยมทางพระพุทธศาสนาอีกเช่นกัน ที่ถือว่า ในบรรดา "ชาติ" ทั้งหลายของผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น "ชาติ" สิบชาติสุดท้าย ก่อนจะถือพระชาติที่ ๑๑ ซึ่งเสด็จมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ราชกุมารแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ และได้เสด็จออกบวชหรือมหาภิเนษกรมณ์ จนได้ตรัสรู้ในพระชาติที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ทั้งเป็นสิบชาติสุดท้ายที่ใกล้ชิดติดพันกับพระชาติที่เป็นพระพุทธเจ้ามากที่สุด และแต่ละชาติได้บำเพ็ญบารมียิ่งใหญ่มหาศาล จนสามารถนำไปเป็นแบบอย่างให้คนทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตามได้ ดังเช่นพระชาติที่ ๑๐ ที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ซึ่งนิยมเรียกกันว่า "มหาชาติ" คือพระชาติอันยิ่งใหญ่ที่บำเพ็ญทานบารมี ชาติทั้งสิบนี้จึงเป็นชาติสำคัญแห่งการดำรงชีพของพระมหาโพธิสัตว์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ การดำรงชีพในแต่ละชาตินั้นก็ยากนักหนาจวนเจียนจะเสียชีวิตเสียหลายครั้ง จนยากที่มนุษย์ธรรมดาทั่วไปจะอดทนมีชีวิตอยู่อีกในชาติต่อ ๆ ไปได้ คือ ในที่สุดน่าจะละความเพียรและปณิธานแห่งพระโพธิสัตว์นั้นเสีย หากแต่ยังอดทนและมั่นคงแน่วแน่ในโพธิสัตว์ธรรมไม่เปลี่ยนแปลง เรียกว่า มีปณิธานที่ตั้งมั่นและพยายามสร้างบารมีสั่งสมไว้ด้วยอุดมการณ์อันสูงส่ง ชนิดพร้อมที่จะสละทรัพย์ เลือดเนื้อ อวัยวะ บุคคลที่รัก และชีวิต เพื่อเดินทางไปสู่การบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้าย และจะไม่เสด็จมาบังเกิดในโลกนี้อีก

สิบชาติสำคัญนั้นรู้จักกันในชื่อว่าทศชาติ และเพราะแต่ละชาติพระมหาโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีหนักเบาแตกต่างกันไป ทศชาติจึงคู่กับทศบารมี ซึ่งเหล่ามนุษย์ที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารพึงยึดเป็นแบบอย่าง นำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อจะสั่งสมเป็นแหล่งบุญไปสู่การบรรลุจุดมุ่งหมายสำคัญยิ่งใหญ่ในชีวิตได้

ตามคตินิยมของไทย ถือว่า ผู้เกิดมาในอำนาจ และได้รับการยอมรับนับถือจากประชาชน เช่น การเป็นพระมหากษัตริย์นั้น ทรงผ่านการบำเพ็ญบารมีมาแล้วเป็นอันมาก ยิ่งเป็นที่ประจักษ์แจ้งว่า ในพระชาตินี้ทรงสั่งสมคุณงามความดีนานาประการ ด้วยความเพียรและความเสียสละเป็นประโยชน์ต่ออาณาประชาราษฎร์ น่าจะเป็นการบำเพ็ญพระบารมีดุจพระมหาโพธิสัตว์ก็ว่าได้ คตินิยมนี้จึงสอดคล้องกับหลักทศชาติและทศบารมีในพระพุทธศาสนา

คณะบุคคลกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความสุขุมลุ่มลึกในพระพุทธศาสนา ได้พร้อมใจกันเรียบเรียงหนังสือเรื่อง "ทศชาติ ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง" ปรากฏอรรถรสความละเอียดชัดเจนและเรียบง่าย ด้วยภาษาและสามารถสื่อสารสิ่งที่กล่าวไว้ข้างต้นได้เป็นอย่างดี จนมีผู้พิจารณาเห็นประโยชน์อันควรนำออกเผยแพร่ให้กว้างขวาง จึงรับเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสพิเศษแห่งการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๙๐ พรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๕ นับเป็นกิจอันควรแก่การอนุโมทนา ซึ่งรัฐบาลขอขอบคุณทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และขอให้กุศลผลบุญนี้ จงสำเร็จเป็นพระราชกุศล แด่สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง ให้ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน ดำรงคงมั่นอยู่ในพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมาด้วยดีแล้วนั้นตลอดไป เทอญ

(นายวิษณุ เครืองาม)
รองนายกรัฐมนตรี

อารัมภกถา

ทศชาติชาดกเป็นเรื่องราวในพระชาติหนหลังของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะพระองค์กำลังทรงบำเพ็ญพระบารมีเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ

พระมหากษัตริย์ไทยนับแต่โบราณกาลมา ทรงโปรดให้นำทศชาติชาดกมาเขียนเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถจารึกไว้ตามพระอารามต่าง ๆ บอกเล่าเรื่องราวเหตุการณ์สำคัญในพระชาติทั้ง ๑๐ พระชาติ ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ได้ศึกษาเส้นทางชีวิตของพระมหาบุรุษ ที่ต้องฟันฝ่าอุปสรรคนานาประการ แต่ละพระชาติทรงบำเพ็ญพระบารมีด้วยจิตใจที่แน่วแน่ มีปณิธานที่มั่นคง กว่าจะอุบัติมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้าย ประกอบด้วย

เตมีย์ชาดก (บำเพ็ญเนกขัมมบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเตมีย์ ทรงมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าในการเสด็จออกบรรพชา จึงทรงแกล้งทำเป็นคนใบ้ ด้วยทรงมุ่งหวังที่จะละทิ้งกามคุณทั้ง ๕ อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

มหาชนกชาดก (บำเพ็ญวิริยบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก ขณะเสด็จลงสำเภาไปค้าขายได้เกิดพายุใหญ่ เรือแตกจมลงในมหาสมุทร แม้จะมองไม่เห็นฝั่ง แต่พระมหาชนกก็มิได้ท้อถอย ทรงแหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทรถึง ๗ วัน นางมณีเมขลาเทพธิดาผู้รักษามหาสมุทร ได้พูดลองใจให้พระองค์เลิกล้มความพยายาม แต่พระมหาชนกไม่ทรงฟัง ยังเพียรพยายามแหวกว่ายด้วยความมุ่งมั่น นางมณีเมขลาเห็นเช่นนั้น จึงเกิดความเลื่อมใสในความเพียรและให้การช่วยเหลือด้วยการอุ้มพระมหาชนกไปขึ้นฝั่งที่เมืองมิถิลา จนได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน

สุวรรณสามชาดก (บำเพ็ญเมตตาบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระสุวรรณสาม เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดอยู่ในป่า วันหนึ่งพระสุวรรณสามถูกพระเจ้าปิลยักษ์ยิงด้วยลูกศร ได้รับบาดเจ็บแสนสาหัส แต่ไม่ได้ผูกโกรธ

ด้วยอำนาจแห่งเมตตาธรรม ได้ทำให้พระสุวรรณสามกลับฟื้นคืนชีวิต และบิดามารดากลับมามองเห็นได้ดังเดิม

เนมิราชชาดก (บำเพ็ญอธิษฐานบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเนมิราช เป็นผู้มั่นคงในการให้ทาน ทรงเบญจศีลเป็นนิจ สมาทานอุโบสถทุกวันปักษ์ ทรงแสดงธรรมให้ทราบทางสวรรค์ สอนอาณาประชาราษฎร์ให้กลัวนรก พระอินทร์ทรงพอพระทัยถึงกับให้มาตลีเทพบุตรนำราชรถไปรับพระเจ้าเนมิราช เพื่อไปเที่ยวชมเมืองนรกและเมืองสวรรค์ ในกาลต่อมา เมื่อพระเกศาหงอกแล้ว ได้เสด็จออกบรรพชา

มโหสถชาดก (บำเพ็ญปัญญาบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมโหสถบัณฑิต ผู้มีปัญญาดุจแผ่นดิน รับราชการอยู่ประจำในราชสำนักของพระเจ้าวิเทหะแห่งกรุงมิถิลา ในท่ามกลางปัญหาและอุปสรรคนานัปการ พระมโหสถบัณฑิตได้ใช้ปัญญาที่อบรมมาดีแล้ว สามารถแก้ไขปัญหาให้สำเร็จลุล่วงด้วยดีมาโดยลำดับ

ภูริทัตชาดก (บำเพ็ญศีลบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาค ชื่อว่า ภูริทัต รักษาอุโบสถศีลอยู่ที่จอมปลวกใกล้ฝั่งแม่น้ำยมุนา แต่ถูกพราหมณ์หมองูผู้รู้มนต์อาลัมพายน์ จับตัวไปเที่ยวแสดงละครหาเงินตามสถานที่ต่าง ๆ พระภูริทัตก็มิได้มีความแค้นเคืองคิดที่จะทำลายชีวิตพราหมณ์หมองูนั้น เพราะความที่ตนสมาทานรักษาอุโบสถศีลอย่างมั่นคง

จันทกุมารชาดก (บำเพ็ญขันติบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมาร ราชโอรสของพระเจ้าเอกราชแห่งเมืองปุปผวดี พระราชบิดาทรงเชื่อคำหลอกลวงของขัณฑหาลปุโรหิต จึงทรงรับสั่งให้จับพระจันทกุมารพร้อมด้วยคนและสัตว์เป็นจำนวนมากนำไปบูชายัญ ท้าวสักกเทวราชจึงได้เสด็จลงมาช่วยชีวิตไว้ แม้จะถูกกระทำเช่นนี้ พระจันทกุมารก็มิได้ผูกอาฆาตพยาบาทแต่ประการใด

นารทชาดก (บำเพ็ญอุเบกขาบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวมหาพรหม ชื่อว่า นารทะ ครั้งนั้น พระเจ้าอังคติราชมีความเห็นผิดว่า นรกไม่มี สวรรค์ไม่มี ในเวลานั้น ท้าวมหาพรหมได้เสด็จลงมาแสดงโทษแห่งความเห็นผิด ให้พระเจ้าอังคติราชสดับ ทำให้พระองค์ทรงคลายจากมิจฉาทิฏฐิละความเห็นผิด กลับมาปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขด้วยทศพิธราชธรรมดังเดิม

วิธูรชาดก (บำเพ็ญสัจจบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ ชื่อว่า วิธูระ เป็นผู้สอนอรรถและธรรมแด่พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะแห่งกรุงอินทปัตถ์ เมื่อปุณณกยักษ์มาท้าพนันเล่นสกากับพระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ โดยมีวิธูรบัณฑิต เป็นเดิมพัน เพื่อให้เป็นทาสของปุณณกยักษ์ พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะทรงพ่ายแพ้ แม้วิธูรบัณฑิตรู้ดี หากตอบว่าตนเองไม่ใช่ทาสของพระราชาก็จะพ้นจากความลำบาก แต่ก็ยังตอบไปตามความเป็นจริง เพราะความยึดมั่นในการบำเพ็ญสัจจบารมี

เวสสันดรชาดก (บำเพ็ญทานบารมี) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงตั้งปณิธานในการบริจาคทาน แม้จะมีใครขอสิ่งที่รัก สิ่งที่หวงแหนที่สุดในชีวิตไม่ว่าจะเป็นดวงหทัย ดวงตา เนื้อ และเลือด บุตรธิดา หรือภรรยา ก็ทรงบริจาคเป็นทานได้ เพราะมุ่งมั่นในพระโพธิญาณเป็นปณิธานสูงสุด

พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีแต่ละข้อ ละเอียดขึ้นไปตามลำดับ ตั้งแต่ขั้นธรรมดา เรียกว่า "บารมี" ขั้นกลาง เรียกว่า "อุปบารมี" จนถึงขั้นสูงสุด เรียกว่า "ปรมัตถบารมี" รวมเป็นบารมี ๓๐ ประการ

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นที่รักของปวงชนชาวไทย มีพระบรมเดชานุภาพยิ่งใหญ่ ทรงพระปรีชาในศาสตร์หลายด้าน มีพระมนัสมั่นในพระกตัญญุตาธรรม มีพระราชศรัทธาเคารพหนักแน่นในพระรัตนตรัย มีพระราชหฤทัยเปี่ยมล้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ทรงรู้เท่าทันในเหตุการณ์เหตุผล โดยตลอด พระองค์ทรงบำเพ็ญสรรพราชกรณียกิจ ล้วนเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่

สมณพราหมณาจารย์ ทั้งแก่พสกนิกรถ้วนทั่ว ด้วยการพระราชทานสังคหธรรม นำจิตอาสาให้เพิ่มพูนขึ้นเนือง ๆ ด้วยทรงรักษาปกป้องคุ้มครองโดยชอบธรรม ทรงเพียบพร้อมด้วยพระคุณสมบัติแห่งพระราชาผู้ยิ่งใหญ่เป็นอเนกประการ มีพระราชหฤทัยมุ่งมั่นที่จะสืบสานพระราชปณิธานที่เป็นเหตุนำความเจริญรุ่งเรืองแห่งขอบขัณฑสีมาสยามประเทศ อันจะหาผู้ใดมาปรับปวาทมิได้ บัดนี้ พระจอมชนทรงสมบูรณ์ด้วยพระบุญญาธิการบารมี เสด็จเถลิงถวัลยราชย์ เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๐ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ มีพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระองค์ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน ปรากฏด้วยพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่แล้วนั้น

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระเกียรติยศปรากฏระบือไกล เป็นพระราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑๐ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงเป็นอัครพุทธมามกชน มีพระราชหฤทัยมั่นคงในพระบวรพุทธศาสนา ถึงพร้อมด้วยพระบุญญาธิการมากล้น เพียบพร้อมด้วยพระราชอัธยาศัยน้อมไปในการเสียสละช่วยเหลือเกื้อกูลแก่พสกนิกรทุกหมู่เหล่า ทรงงามพร้อมด้วยพระสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล และพระเกียรติคุณอันสูงส่งตลอดกาล ทรงพระปรีชาสามารถใคร่ครวญด้วยเหตุและผลก่อนที่จะบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ ทรงไว้ซึ่งความละเอียดอ่อนสุขุมคัมภีรภาพ และทรงฉลาดหลักแหลมในอุบาย เป็นที่ประจักษ์ชัดแท้แก่ใจพสกนิกรชาวไทยตลอดเวลาว่า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชหฤทัยเปี่ยมล้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเป็นหิตานุหิตประโยชน์ไว้นานัปการแก่พสกนิกรชาวไทยอย่างหาที่สุดมิได้ ทรงพร่ำสอน ใส่พระราชหฤทัยถึงงานศิลปาชีพและศิลปะแห่งการดำเนินชีวิตอย่างมีจุดหมาย อิงอาศัยประโยชน์สุขเป็นสำคัญ ทั้งทรงเกื้อกูลงานศิลป์ทุกแขนงอย่างแยบคาย ด้วยอุบายวิธีสุดล้ำเลิศ ได้พระราชทานและดำเนินการความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์ป่าและน้ำ โดยชื่อว่า โครงการป่ารักน้ำ เพราะฉะนั้นแล

พระองค์ ฯ จึงทรงเป็นที่รักยิ่งของพสกนิกรชาวไทยที่ต่างยกย่องเทิดทูนเหนือเศียรเกล้า สถิตไว้เป็นมิ่งขวัญของปวงประชาตลอดกาล พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เฉลิมพระนามาภิไธย สมเด็จพระบรมราชชนนี ตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า **"สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง"**

สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าของชาวไทย ทุกพระองค์ล้วนทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรมเพื่อปกครองดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุข ให้อาณาประชาราษฎร์ได้เกิดความร่มเย็นภายใต้พระบรมโพธิสมภาร เฉกเช่นการบำเพ็ญพระบารมีธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ ซึ่งได้บำเพ็ญพระบารมีมานับด้วยอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป กล่าวเฉพาะ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดชสยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ต่างทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ เหมือนเช่นสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าของชาวไทยทุกพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญมาแล้วนั้น

ในศุภสมัยอันเป็นมหามงคลที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๙๐ พรรษา ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๖๕ นี้ บรรดาอาตมภาพและพสกนิกรทั้งปวง ต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น ขอถวายพระพรชัยมงคลแด่พระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ด้วยอานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และเดชานุภาพแห่งพระกุศลผลบุญที่ทรงบำเพ็ญมา ขอพระองค์ ฯ ผู้มีบุญญาธิการอันถึงพร้อมแล้ว จงทรงเจริญพระชนมายุยิ่งยืนนาน ดำรงอยู่เป็นมิ่งขวัญอันยิ่งใหญ่ของพสกนิกรชาวไทยตลอดกาล

ในศุภสมัยอันเป็นมหามงคลยิ่งนี้ บรรดาอาตมภาพและพสกนิกรทั้งปวง จึงขอน้อมสนองพระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม

ราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เพื่อให้พระเกียรติยศปรากฏอยู่ตลอดกาลนาน ด้วยการจัดพิมพ์หนังสือ "ทศชาติ ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง" ฉบับญาณวชิระ ซึ่งพระเถระวัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร ทั้ง ๕ รูป ประกอบด้วย พระธงชัย สุขญาโณ (อดีตพระพรหมสิทธิ), พระมหาสังคม ญาณวฑฺฒโน (อดีตพระราชอุปเสณาภรณ์), พระมหาเทอด ญาณวชิโร (อดีตพระราชกิจจาภรณ์), พระมหาบุญทวี ปญฺญาวโส (อดีตพระศรีคุณาภรณ์) และพระมหาสมจิตร จิตฺตธมฺโม (พระครูสิริวิหารการ) ได้มีวิริยะ อุตสาหะ เรียบเรียง ตรวจทาน แก้ไขปรับปรุงการใช้ถ้อยคำและสำนวนภาษาไทย ให้เหมาะสมกับยุคสมัย อันจะทำให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจได้โดยง่าย สามารถเข้าถึงหลักธรรมคำสอนแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏอยู่ในทศชาติชาดกนั้น เพื่อเผยแพร่เป็นธรรมทาน อำนวยประโยชน์แพร่หลายแก่ผู้สนใจในธรรมโดยทั่วไป ทั้งจะเป็นการประกาศพระเกียรติคุณ และน้อมถวายพระพรชัยมงคล แด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ให้ปรากฏแผ่ไพศาล เสด็จเป็นมิ่งขวัญของอาณาประชาราษฎร์ ทรงสถิตสถาพรตลอดจิรัฏฐิติกาล เทอญ

คณะผู้เรียบเรียง ตรวจทานแก้ไขปรับปรุงการใช้ถ้อยคำและสำนวนภาษาไทย
หนังสือ "ทศชาติ ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง" ฉบับญาณวชิระ
พระธงชัย สุขญาโณ (อดีตพระพรหมสิทธิ)
พระมหาสังคม ญาณวฑฺฒโน (อดีตพระราชอุปเสณาภรณ์)
พระมหาเทอด ญาณวชิโร (อดีตพระราชกิจจาภรณ์)
พระมหาบุญทวี ปญฺญาวโส (อดีตพระศรีคุณาภรณ์)
พระมหาสมจิตร จิตฺตธมฺโม (พระครูสิริวิหารการ)
วัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร

สารบัญ

พระราชประวัติ			๓
คำนำ			๑๐
อารัมภกถา			๑๒
ความนำ	:	**จากทศชาติ สู่ทศบารมี**	๒๔
พระเตมีย์	:	**ถึงร้อยภพร้อยชาติ ก็ปรารถนาพระโพธิญาณ**	๓๙
		กำเนิดพระเตมีย์	๔๑
		คัดเลือกนางนม	๔๓
		ไม่ต้องการเป็นกษัตริย์ครองแผ่นดิน	๔๕
		ปณิธานพระเตมีย์	๔๗
		ถูกทดลอง	๔๘
		ถูกนำไปฝังทั้งเป็น	๕๖
		ประกาศคาถาว่าด้วยน้ำใจมิตร	๖๑
		สู่ทางโพธิญาณ	๖๗
		กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล	๗๖
พระมหาชนก	:	**สุวรรณภูมิ แผ่นดินทอง**	๗๙
		ศึกชิงราชบัลลังก์มิถิลานคร	๘๐
		กำเนิดพระมหาชนก	๘๕
		แผนยึดสุวรรณภูมิ	๘๖
		สู่ราชบัลลังก์มิถิลานคร	๙๓
		ขุมทรัพย์จอมจักรา	๙๕
		แรงกตัญญู	๙๙
		อุทยานอัมพวัน	๑๐๑
		สู่ทางโพธิญาณ	๑๐๕
		บนเส้นทางที่ต้องเลือก	๑๑๒
		กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล	๑๑๗
พระสุวรรณสาม	:	**ตำนานคนกตัญญู**	๑๑๙
		พระภิกษุผู้เลี้ยงบิดามารดา	๑๒๐
		ชีวิตที่เปลี่ยนไป	๑๒๒

		คำมั่นสัญญา	๑๒๘
		กำเนิดพระสุวรรณสาม	๑๓๐
		เผชิญกรรมกลางป่าใหญ่	๑๓๑
		ถูกยิงด้วยธนูอาบยาพิษ	๑๓๔
		อานุภาพแห่งความกตัญญู	๑๓๙
		กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล	๑๔๘
พระเนมิราช	:	**พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม**	**๑๕๑**
		ปฐมบรมราชวงศ์นักบวช	๑๕๓
		กำเนิดพระเนมิราช	๑๕๔
		ท่องแดนนรก	๑๖๔
		ท่องแดนสวรรค์	๑๗๕
		สู่เทวสมาคม	๑๘๑
		กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล	๑๘๓
พระมโหสถบัณฑิต	:	**อัจฉริยภาพแห่งปัญญามหาบุรุษ**	**๑๘๗**
		บุพนิมิต	๑๘๙
		กำเนิดพระมโหสถบัณฑิต	๑๙๐
		ฉายแววมหาบัณฑิต	๑๙๒
		มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร	๑๙๔
		ไขปริศนาจอมราชัน	๒๐๗
		บัณฑิตน้อยถวายตัว	๒๑๖
		เจ้าหญิงสามัญชน	๒๒๓
		ศึกประลองปัญญามหาบัณฑิต	๒๓๒
		นางในดวงใจ	๒๓๘
		เกมคนโกง	๒๔๕
		หักเหลี่ยมบัณฑิตจอมปลอม	๒๔๘
		บัณฑิตตกยาก	๒๕๑
		ฉีกหน้ากากมหาบัณฑิต	๒๕๙
		ความลับของบัณฑิต	๒๖๓
		เปิดแผนยึดครองชมพูทวีป	๒๗๐
		ข่าวศึกจากสายลับ	๒๗๙
		เทวี จอมนางแห่งวังหลวง	๒๘๑

กลศึกเกวัฏฏะ ๒๘๘
แผนเผด็จศึกที่สมรภูมิมิถิลานคร ๒๙๒
พลิกแผนพิฆาตจอมราชัน ๒๙๖
สายลับจากเวหา ๓๐๕
สู่อำนาจปัจจามิตร ๓๑๑
แผนเผด็จศึกที่สมรภูมิปัญจาลนคร ๓๑๓
เจ้าหญิงเชลยศึก ๓๒๐
จากศัตรูสู่ยอดมหามิตร ๓๓๕
วีรบุรุษจากสมรภูมิรบ ๓๓๙
เกียรติศักดิ์มหาบัณฑิต ๓๔๑
ยุวกษัตริย์พลัดแผ่นดิน ๓๔๗
กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล ๓๕๕

พระภูริทัต : ศีล คือ อาภรณ์ประดับกาย ๓๕๗

ศึกนาคราช ๓๕๙
ทูตจากแดนมนุษย์ ๓๖๓
ทูตจากนาคพิภพ ๓๖๕
กำเนิดพระภูริทัต ๓๖๘
รักษาอุโบสถศีล ๓๗๐
จอมพราน ๓๗๒
มหาเวทย์อาลัมพายน์ ๓๗๘
ไปสู่อำนาจมหาเวทย์ ๓๘๔
หัวอกแม่ ๓๘๗
ธิดานาคราช ๓๙๐
กรรมตามสนอง ๓๙๘
พระพรหมสร้างโลก ๓๙๙
พระโพธิสัตว์แสดงธรรม ๔๐๒
กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล ๔๐๗

พระจันทกุมาร : ขันติ คือ อาภรณ์ประดับใจ ๔๐๙

เปิดตำนานชีวิตพระเทวทัต ๔๑๓
พระเทวทัตทูลขอปกครองสงฆ์ ๔๑๔
กำเนิดพระจันทกุมาร ๔๒๒

		ด้วยแรงอาฆาต	๔๒๓
		ถูกจับบูชายัญ	๔๒๕
		เกิดจลาจลทั่วพระนคร	๔๓๓
		พราหมณ์ถูกรุมประชาทัณฑ์	๔๓๘
		กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล	๔๓๙
พระนารทมหาพรหม	**:**	**สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม**	**๔๔๑**
		โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง	๔๔๓
		ทรงแสดงปาฏิหาริย์	๔๔๔
		เสด็จออกสีหบัญชร	๔๔๘
		กรรมของเสนาบดี	๔๕๓
		บุญของทาส	๔๕๔
		เจ้าหญิงแห่งอดีต	๔๕๖
		อุเบกขาพระนารทมหาพรหม	๔๖๕
		สู่เส้นทางนรก	๔๖๘
		สู่เส้นทางสวรรค์	๔๖๙
		กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล	๔๗๐
		วัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา	๔๗๑
พระวิธูรบัณฑิต	**:**	**สัจจะมหาบุรุษเหนือชีวิต**	**๔๗๕**
		เจตนารมณ์แห่งอดีต	๔๗๗
		บุพเพสันนิวาส	๔๘๑
		มโนมัยยอดอาชา	๔๘๙
		แก้วจักรพรรดิ	๔๙๐
		เดิมพันด้วยใจ	๔๙๒
		ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน	๔๙๖
		สั่งเสียลูกเมีย	๔๙๘
		ธรรมะสำหรับข้าราชการ	๔๙๙
		ฝ่ามรสุมชีวิต	๕๐๗
		ผู้มีปัญญารักษาตน	๕๑๑
		ธรรมะสำหรับคนดี	๕๑๓
		ภพนาคราช	๕๑๖
		ปัญญานุภาพ	๕๒๑

		กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล	๕๒๓
พระเวสสันดร	**:**	**มหาชาติ มหาทาน**	**๕๒๗**
		พระนครแห่งราชสกุล	๕๒๘
		พร ๑๐ ประการ	๕๓๖
		กำเนิดพระเวสสันดร	๕๓๙
		บริจาคเครื่องประดับ	๕๔๒
		บริจาคช้างปัจจยนาเคนทร์	๕๔๓
		ถูกเนรเทศ	๕๔๖
		ดินแดนหิมพานต์	๕๔๘
		บริจาคมหาทานราชทรัพย์	๕๕๑
		บริจาคม้าและราชรถ	๕๕๕
		ป่าใหญ่และไพรกว้าง	๕๕๖
		กำเนิดชูชก	๕๖๒
		จอมพรานเจตบุตร	๕๖๗
		อัจจุตฤาษี	๕๖๙
		แก้วตาดวงใจ ยอดแห่งมหาทาน	๕๗๐
		ลักษณะผู้ทำร้ายมิตร ๑๘ ประการ	๕๗๗
		ประเพณีพระโพธิสัตว์	๕๘๐
		พระนางเจ้ามัทรี	๕๘๒
		ทุกข์ของแม่	๕๘๗
		สละพระชายา เพื่อพระโพธิญาณ	๕๙๐
		พร ๘ ประการ	๕๙๒
		พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า	๕๙๔
		ฝนโบกขรพรรษ	๖๐๐
		กลับสู่พระนครเชตุดร	๖๐๔
		กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล	๖๐๖
		โปรดพระพุทธบิดา	๖๐๗
		โปรดพระนางยโสธรา	๖๐๙
เอกสารประกอบการเขียน			**๖๑๒**
ดัชนีอธิบายคำทศชาติ			**๖๑๓**

ขอน้อมถวาย
ผลงานนี้ไว้ในพระพุทธศาสนา
เพื่อเป็นพุทธบูชา

กาเยนะ วาจายะ วะ เจตะสา วา
พุทเธ กุกัมมัง ปะกะตัง มะยา ยัง
พุทโธ ปะฏิคคัณหาตุ อัจจะยันตัง
กาลันตะเร สังวะริตุง วะ พุทเธ ฯ

หากจะมีกรรมอันน่าติเตียนใด
ที่ข้าพเจ้าได้ทำผิดพลาดไว้ ต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ
ขอองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงยกโทษล่วงเกินนั้น
เพื่อข้าพเจ้าจะได้มีความสำรวมระวัง
ต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกาลต่อไป ฯ

ความนำ
จากทศชาติ สู่ทศบารมี

พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๑๐ ประการ เพื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้ามาหลายภพหลายชาติจนไม่อาจกำหนดได้ นับตั้งแต่เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นมนุษย์สามัญ เป็นมนุษย์ชั้นสูง จนถึงเป็นพระมหากษัตริย์ แต่ละพระชาติทรงบำเพ็ญแต่ละพระบารมีด้วยจิตใจที่มั่นคง แน่วแน่ จนถึง ๑๐ พระชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพระบารมีอย่างยิ่งยวด ดังนี้

๑. **พระเตมีย์** ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยการออกบวช เป็นการปลีกตัวปลีกใจออกจากการครองเรือน

๒. **พระมหาชนก** ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะ ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่

๓. **พระสุวรรณสาม** ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยความรัก ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวง มีความสุข ความเจริญ

๔. **พระเนมิราช** ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่

๕. **พระมโหสถบัณฑิต** ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไข ปฏิบัติจัดการต่าง ๆ

๖. **พระภูริทัต** ทรงบำเพ็ญศีลบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยการรักษากาย วาจา ให้อยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนแห่งภาวะของตน ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย

๗. **พระจันทกุมาร** ทรงบำเพ็ญขันติบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยความอดทน ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผลและแนวทางความประพฤติ หรือการปฏิบัติที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ

๘. **พระนารทมหาพรหม** ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอเที่ยงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียง หรือหวั่นไหวไป ด้วยความยินดียินร้าย ชอบชัง หรือแรงเย้ายวนยั่วยุใด ๆ

๙. **พระวิธูรบัณฑิต** ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยความตั้งมั่นในสัจจะความจริง

๑๐. **พระเวสสันดร** ทรงบำเพ็ญทานบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีด้วยการทุ่มเทอุทิศตนเสียสละแม้แต่สิ่งที่สละได้ยาก

พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีละเอียดขึ้นไปตามลำดับ ตั้งแต่ขั้นธรรมดา เรียกว่า **"บารมี"** ขั้นกลาง เรียกว่า **"อุปบารมี"** และขั้นสูงสุด เรียกว่า **"ปรมัตถบารมี"**

ขั้นธรรมดา พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีโดยไม่คำนึงถึงทรัพย์สมบัติ ยศถาบรรดาศักดิ์ และคนที่พระองค์รัก เพื่อบรรลุพระโพธิญาณแล้ว พระองค์ทรงสละได้แม้กระทั่งทรัพย์สมบัติทั้งปวง ยศถาบรรดาศักดิ์ และคนที่พระองค์รัก

ขั้นกลาง พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีโดยไม่คำนึงถึงอวัยวะร่างกาย ทรงหวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนอวัยวะร่างกาย เพื่อบรรลุพระโพธิญาณแล้ว พระองค์ทรงสละได้แม้กระทั่งอวัยวะและร่างกายของตน

ขั้นสูงสุด พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีโดยไม่คำนึงถึงชีวิต ทรงหวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนชีวิต เพื่อบรรลุพระโพธิญาณแล้ว พระองค์ทรงสละได้แม้กระทั่งชีวิตของตน

บารมีทั้ง ๑๐ ประการ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญละเอียดขึ้นไปตามลำดับ รวมเป็นบารมี ๓๐ ประการ ดังนี้

๑. เนกขัมมบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยการออกบวช เป็นการปลีกตัวปลีกใจออกจากการครองเรือน ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งยั่วยุทางกายอันอาศัยเรือนเป็นเหตุ แม้จะยังไม่ออกบวช ก็พรากกายออกไปจากความวุ่นวายของโลกในขณะนั้น เป็นกายวิเวก และการตั้งจิตให้อยู่ในความสงบ เป็นจิตวิเวก เนกขัมมะขั้นสูงสุด หมายถึง การออกจากกิเลสทั้งปวง โดยมีความดับทุกข์เป็นเป้าหมาย

พระโพธิสัตว์ ได้ทรงปฏิบัติในเนกขัมมบารมีมาโดยลำดับ ตั้งแต่ขั้นธรรมดาจนถึงขั้นสูงสุด บางพระชาติก็ออกบวช บางพระชาติแม้ไม่ได้ออกบวช ก็ทรงดำรงตนอย่างมีสติ น้อมใจให้ออกจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีอย่างแรงกล้าตามลำดับ ดังนี้

(๑) **เนกขัมมบารมี** ปลีกตัวออกไปจากความยินดีในทรัพย์สมบัติ ยศถาบรรดาศักดิ์ และคนที่รัก ด้วยความรักในพระโพธิญาณยิ่งกว่าทรัพย์สมบัติ ยศถาบรรดาศักดิ์ และคนที่รัก จึงตัดความห่วงใย ปลีกตนเองไปบำเพ็ญกายวิเวก คือ ความสงัดทางกาย ถึงแม้ทรัพย์สมบัติ ยศถาบรรดาศักดิ์ และคนที่รักจะสูญสิ้นไป เพราะการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีก็เสียสละได้ ไม่ยอมละทิ้งปณิธาน

(๒) **เนกขัมมอุปบารมี** ปลีกตัวออกไปด้วยความรักในพระโพธิญาณโดยไม่คำนึงถึงอวัยวะร่างกาย จึงตัดความห่วงใยที่มีต่ออวัยวะร่างกาย ปลีกตัวออกไปบำเพ็ญจิตวิเวก ด้วยการบำเพ็ญฌานและสมาธิ เมื่อต้องบำเพ็ญเนกขัมมอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว ก็ไม่ห่วงใยอวัยวะร่างกาย แม้จะต้องสูญเสียอวัยวะร่างกายก็เสียสละได้ ไม่ยอมละทิ้งปณิธาน

(๓) **เนกขัมมปรมัตถบารมี** ปลีกตัวออกไปด้วยความรักในพระโพธิญาณโดยไม่คำนึงถึงชีวิต จึงตัดความอาลัยในชีวิต ปลีกตนบำเพ็ญอุปธิวิเวก คือ ความสงัดจากกิเลส ด้วยอริยมรรคญาณ เมื่อต้องบำเพ็ญเนกขัมมปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้จะต้องสูญเสียชีวิตก็เสียสละได้ ไม่ยอมละทิ้งปณิธาน

๒. วิริยบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่น อุตสาหะ ไม่ทอดทิ้งธุระ หน้าที่ มีความเพียรพยายามอยู่ร่ำไป ไม่ท้อถอย จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ เพียรพยายามไม่ทำสิ่งที่เป็นบาปอกุศล เพียรพยายามในการทำกุศลให้เกิดขึ้น และเพียรชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

ความเพียรพยายามมีหลายระดับ แต่ที่จะเป็นวิริยบารมี มุ่งเอาความเพียรพยายามให้ตนพ้นจากทุกข์ ความเพียรที่จะต้องตั้งไว้อย่างสูงสุด มี ๔ ประการ คือ

สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น

ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

ภาวนาปธาน เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

อนุรักขนาปธาน เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งอยู่

เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงบำเพ็ญวิริยบารมีอย่างแรงกล้าตามลำดับ ดังนี้

(๑) **วิริยบารมี** ความเพียรที่มุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย รักในความเพียรพยายาม เพื่อให้ได้มาซึ่งพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าเพียรพยายามให้ได้มาซึ่งทรัพย์สมบัติ ยศถาบรรดาศักดิ์ และคนที่รัก เมื่อต้องเพียรพยายามให้ได้มาซึ่งพระโพธิญาณแล้วจึงยอมตัดใจ สละได้แม้กระทั่งทรัพย์สมบัติ ยศถาบรรดาศักดิ์ และคนที่รัก

(๒) **วิริยอุปบารมี** ความเพียรที่มุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย รักในความเพียรพยายาม เพื่อรักษาไว้ซึ่งพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าเพียรพยายามรักษาอวัยวะร่างกาย เมื่อต้องเพียรพยายามให้ได้มาซึ่งพระโพธิญาณแล้ว ก็ไม่คำนึงถึงอวัยวะร่างกาย จึงยอมตัดใจ สละได้แม้กระทั่งอวัยวะร่างกาย

(๓) **วิริยปรมัตถบารมี** ความเพียรพยายามที่มุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย รักในความเพียรพยายาม เพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าเพียรรักษาชีวิต เมื่อต้องเพียรพยายามให้ได้มาซึ่งพระโพธิญาณแล้วก็ไม่คำนึงถึงชีวิต จึงยอมตัดใจ สละได้แม้กระทั่งชีวิต

๓. เมตตาบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยความรัก ความปรารถนาดี มีไมตรีจิต คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุข มุ่งประโยชน์สุขแก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ความเมตตาเป็นพื้นฐานในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทั้งเป็นพื้นฐานในการสร้างความสามัคคีของหมู่ชน ทำให้มองกันในแง่ดี ไม่มีอคติ ไม่โกรธ ไม่เกลียด ไม่เห็นแก่ตัว หวังดีต่อกัน รับฟังกันด้วยความเข้าใจ

ความเมตตาประกอบด้วย **เมตตากายกรรม** การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน **เมตตาวจีกรรม** การพูดจากันดีด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนโยน ว่ากล่าวตักเตือนด้วยความหวังดี **เมตตามโนกรรม** การมองกันในแง่ดี มีความปรารถนาดี มีความหวังดี มีความสงสาร มีความเห็นใจ อยากช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ คิด ทำแต่สิ่งที่จะอำนวยประโยชน์สุขให้แก่กัน

เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีอย่างแรงกล้าตามลำดับ ดังนี้

(๑) **เมตตาบารมี** ความเมตตาที่มีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย เมตตาตนเสมอด้วยเมตตาผู้อื่นและสัตว์อื่น รักความมีเมตตายิ่งกว่ารักทรัพย์สมบัติ เมื่อต้องบำเพ็ญเมตตาบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ทรัพย์สมบัติก็สละได้

(๒) **เมตตาอุปบารมี** ความเมตตาที่มีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย เมตตาตนเสมอด้วยเมตตาผู้อื่นและสัตว์อื่น รักความมีเมตตายิ่งกว่ารักอวัยวะร่างกาย เมื่อต้องบำเพ็ญเมตตาอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้อวัยวะร่างกายก็สละได้

(๓) **เมตตาปรมัตถบารมี** ความเมตตาที่มีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย เมตตาตนเสมอด้วยเมตตาผู้อื่นและสัตว์อื่น รักความมีเมตตายิ่งกว่ารักชีวิต เมื่อต้องบำเพ็ญเมตตาปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ชีวิตก็สละได้

๔. อธิษฐานบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน แล้วดำเนินไปตามสิ่งที่ตั้งใจไว้ การอธิษฐานที่จะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลที่พึงประสงค์นั้นต้องมีวิริยะ คือ ความเพียรพยายามอยู่ร่ำไป ไม่ท้อถอย มีขันติ คือ ความอดทน มีสัจจะ คือ ความจริงใจ และรักษาความตั้งใจไว้อย่างมุ่งมั่น ไม่หวั่นไหว

ลักษณะอธิษฐานธรรม ต้องประกอบด้วยปัญญา สิ่งนั้นต้องเป็นจริงและมีความจริงใจ ซื่อตรงต่อสิ่งที่อธิษฐาน

สิ่งที่ต้องอธิษฐานไว้เป็นเป้าหมายสูงสุด คือ อธิษฐานให้สามารถพ้นทุกข์ได้

เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีอย่างแรงกล้าตามลำดับ ดังนี้

(๑) **อธิษฐานบารมี** อธิษฐานใจ ตั้งมั่นไว้ เพื่อให้ได้พระโพธิญาณ รักษาคำอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ารักษาทรัพย์สมบัติ เมื่อต้องบำเพ็ญอธิษฐานบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้จะต้องเสียสละทรัพย์สมบัติไป ก็ไม่ยอมละทิ้งปณิธานที่ตั้งมั่นอธิษฐานไว้

(๒) **อธิษฐานอุปบารมี** อธิษฐานใจ ตั้งมั่นไว้ เพื่อให้ได้พระโพธิญาณ รักษาคำอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ารักษาอวัยวะร่างกาย เมื่อต้องบำเพ็ญอธิษฐานอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้จะต้องเสียสละอวัยวะร่างกายไป ก็ไม่ยอมละทิ้งปณิธานที่ตั้งมั่นอธิษฐานไว้

(๓) **อธิษฐานปรมัตถบารมี** การอธิษฐานใจ ตั้งมั่นไว้ เพื่อให้ได้พระโพธิญาณ รักษาคำอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ารักษาชีวิต เมื่อต้องบำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้จะต้องสละชีวิตไป ก็ไม่ยอมละทิ้งปณิธานที่ตั้งมั่นอธิษฐานไว้

๕. ปัญญาบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ความรอบรู้เป็นพื้นฐานที่ใช้พิจารณาไตร่ตรอง รู้จริงตามเหตุและผล ช่วยในการวินิจฉัยเรื่องราวที่ผ่านเข้ามา ให้รู้ว่า ผิด ถูก ชั่ว ดี อย่างไร อะไรจริง อะไรเท็จ และอะไรเป็นสัจธรรม เลือกยึดถือเอาแต่สิ่งที่ถูกต้อง ละทิ้งสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

ปัญญาบารมีขั้นสูงสุด มุ่งให้เกิดความพ้นทุกข์ ด้วยการอบรมศีลให้เจริญ ศีลอบรมสมาธิ และสมาธิอบรมปัญญา จนเกิดความรู้ในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ทำให้เข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริง จนสามารถตัดกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง

เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีอย่างแก่กล้าตามลำดับ ดังนี้

(๑) **ปัญญาบารมี** การใช้ปัญญาเพื่อมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักการแสวงหาปัญญาเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าการแสวงหาทรัพย์สมบัติ เมื่อต้องบำเพ็ญปัญญาบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ทรัพย์สมบัติก็เสียสละได้

(๒) **ปัญญาอุปบารมี** การใช้ปัญญาเพื่อมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักการแสวงหาปัญญาเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย

เมื่อต้องบำเพ็ญปัญญาอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้อวัยวะร่างกายก็เสียสละได้

(๓) **ปัญญาปรมัตถบารมี** การใช้ปัญญาเพื่อมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักการแสวงหาปัญญาเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต เมื่อต้องบำเพ็ญปัญญาปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ชีวิตก็เสียสละได้

๖. ศีลบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยการรักษากายวาจาให้อยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนแห่งภาวะของตน ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย ระวังกายไม่ให้ทำร้ายผู้ใดหรือสัตว์ใดจนเกิดความลำบากเดือดร้อน การระวังวาจาไม่ให้กระทบกระทั่งผู้ใดหรือสัตว์ใดจนเกิดความลำบากเดือดร้อน ขั้นสูงสุดเพื่อจะรักษาศีลไม่ให้ถูกทำลาย จึงยอมสละได้แม้กระทั่งชีวิต

เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญศีลบารมีอย่างแรงกล้าตามลำดับ ดังนี้

(๑) **ศีลบารมี** การรักษาศีลโดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย รักการรักษาศีลเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าทรัพย์ เมื่อต้องบำเพ็ญศีลบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ทรัพย์สมบัติก็เสียสละได้

(๒) **ศีลอุปบารมี** การรักษาศีลโดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย รักการรักษาศีลเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย เมื่อต้องบำเพ็ญศีลอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้อวัยวะร่างกายก็เสียสละได้

(๓) **ศีลปรมัตถบารมี** การรักษาศีลโดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย รักการรักษาศีลเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต เมื่อต้องบำเพ็ญศีลปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ชีวิตก็เสียสละได้

๗. ขันติบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยความอดทน ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติหรือการปฏิบัติที่ตั้งไว้ เพื่อจุดหมายอันชอบในเบื้องต้น อดทนต่อความตรากตรำ ทั้งหนาว ร้อน หิว กระหาย อดทนต่อทุกขเวทนา ในเวลา

เจ็บไข้ได้ป่วย ขั้นสูงสุดสามารถทนต่อความเจ็บปวดใจอย่างไม่เป็นธรรม อดทนต่อถ้อยคำที่คนอื่นดูถูกเหยียดหยาม

เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญขันติบารมีอย่างแรงกล้าตามลำดับ ดังนี้

(๑) **ขันติบารมี** ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าทรัพย์สมบัติ เมื่อต้องบำเพ็ญขันติบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ทรัพย์สมบัติก็เสียสละได้

(๒) **ขันติอุปบารมี** ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน เมื่อต้องบำเพ็ญขันติอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้อวัยวะร่างกายก็เสียสละได้

(๓) **ขันติปรมัตถบารมี** ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตของตน เมื่อต้องบำเพ็ญขันติปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ชีวิตก็เสียสละได้

๘. อุเบกขาบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบ สม่ำเสมอ เที่ยงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้าย ชอบ ชัง หรือแรงเย้ายวนยั่วยุใด ๆ แม้จะมีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความลำบาก ยุ่งยากใจ ก็มีใจเป็นกลาง ไม่โกรธ ไม่เกลียด มองทุกสิ่งและยอมรับตามความเป็นจริง อุเบกขาในเบื้องต้นเป็นการยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นโดยไม่ให้อคติมามีอิทธิพล ทำให้เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่งด้วยอำนาจของความรัก ชัง อุเบกขาอย่างสูง ได้แก่ อุเบกขาในฌาน อันเป็นผลมาจากกำลังสมาธิที่เกิดจากความสงบระงับอย่างสูง

เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญอุเบกขาอย่างสูงสุด ขณะเกิดเป็นนารทมหาพรหม ดำรงอยู่ในอุเบกขาฌานอันเป็นสุข แต่เพื่อพระโพธิญาณแล้ว ทรงละวางความสุขจากอุเบกขาฌานนั้น ตั้งมั่นใน

พรหมวิหารธรรมอันบริสุทธิ์ คอยช่วยเหลือสัตว์โลก ผู้ประสบกับความลำบาก ดังนี้

(๑) **อุเบกขาบารมี** อุเบกขาอันเกิดจากปัญญาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขาอันเกิดจากปัญญายิ่งกว่าทรัพย์สมบัติ เมื่อต้องบำเพ็ญอุเบกขาบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ทรัพย์สมบัติก็เสียสละได้

(๒) **อุเบกขาอุปบารมี** อุเบกขาอันเกิดจากปัญญาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขาอันเกิดจากปัญญา ยิ่งกว่ารักษาอวัยวะร่างกาย เมื่อต้องบำเพ็ญอุเบกขาอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้อวัยวะร่างกายก็เสียสละได้

(๓) **อุเบกขาปรมัตถบารมี** อุเบกขาอันเกิดจากปัญญาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขาอันเกิดจากปัญญายิ่งกว่ารักษาชีวิตของตน เมื่อต้องบำเพ็ญอุเบกขาปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ชีวิตก็เสียสละได้

๙. สัจจบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยความตั้งมั่นในสัจจะความจริง คือ ความซื่อตรง พูดไว้อย่างไรก็ยอมรับอย่างนั้น ตั้งใจไว้อย่างไรก็ทำอย่างนั้น มุ่งแสวงหาความจริงหรือความถูกต้อง เที่ยงธรรม และรักษาความเที่ยงธรรมไว้ ลักษณะแห่งสัจจบารมีทางกาย ได้แก่ การตั้งสัจจะกับตนไว้ว่า จะไม่ทำสิ่งชั่วร้าย จะไม่พูดสิ่งชั่วร้าย จะทำแต่สิ่งที่ดีงาม จะพูดแต่คำจริง คำอ่อนโยน คำที่ทำให้เกิดความสามัคคี ก่อให้เกิดประโยชน์ จะไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ไม่อิจฉาตาร้อน เมื่อตั้งสัจจะไว้อย่างนี้แล้ว ก็ตั้งหน้ารักษาสัจจะด้วยความซื่อสัตย์ต่อความตั้งใจของตน

สัจจบารมีในขั้นต้น ได้แก่ ความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ซื่อสัตย์ต่อการงาน ซื่อสัตย์ต่อบุคคล และซื่อสัตย์ต่อความเที่ยงธรรม สัจจบารมีขั้นสูงสุด เมื่อต้องรักษาสัจจะก็ยอมสละได้แม้กระทั่งชีวิต

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญสัจจบารมีอย่างแรงกล้าตามลำดับ ดังนี้

(๑) **สัจจบารมี** สัจจะที่บำเพ็ญด้วยความหนักแน่น แน่นอน ยึดถือสัจจะต่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าทรัพย์สมบัติ เมื่อต้องรักษาสัจจบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ทรัพย์สมบัติก็เสียสละได้

(๒) **สัจจอุปบารมี** สัจจะที่บำเพ็ญด้วยความหนักแน่น แน่นอน ยึดถือสัจจะต่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ายึดถืออวัยวะร่างกายของตน เมื่อต้องรักษาสัจจอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้อวัยวะร่างกายก็เสียสละได้

(๓) **สัจจปรมัตถบารมี** สัจจะที่บำเพ็ญด้วยความหนักแน่น แน่นอน ยึดถือสัจจะต่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ายึดถือชีวิตของตน เมื่อต้องรักษาสัจจปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ชีวิตก็เสียสละได้

๑๐. ทานบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยการทุ่มเทอุทิศตนเสียสละแม้แต่สิ่งที่สละได้ยาก การให้เพื่อสงเคราะห์ผู้ที่ขาดแคลน เพื่อสงเคราะห์ผู้ที่ควรสงเคราะห์ เพื่อผูกมิตรภาพ เพื่อบูชาผู้ที่ควรบูชา เพื่อตอบแทนคุณ หรือเพื่อการบำเพ็ญบุญ ในขั้นต้น ได้แก่ การสงเคราะห์ผู้อื่นและสัตว์อื่นด้วยวัตถุสิ่งของ เรียกว่า **"อามิสทาน"** นับตั้งแต่ญาติพี่น้อง พวกพ้อง สมณะ และพราหมณ์ผู้ทรงศีล และสัตว์เดรัจฉานตามโอกาส โดยไม่คำนึงถึงทรัพย์สมบัติ อวัยวะร่างกาย และชีวิต

ทานบารมีสูงขึ้นไป ได้แก่ การให้ธรรมะเป็นทาน ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นคิดดี ทำดี ให้เขาสามารถครองชีวิตอยู่ได้ด้วยความดีงาม เป็นการสงเคราะห์โดยธรรม เป็นการให้ปัญญา สามารถดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและมีคุณค่า เรียกว่า **"ธรรมทาน"**

พระโพธิสัตว์ปรารถนาพุทธภูมิ ทรงสั่งสมทานบารมีมาช้านาน ทรงสละทรัพย์สมบัติที่หามาได้ด้วยความยากลำบาก สละอวัยวะร่างกายที่

หวงแหนยิ่ง และสละชีวิตที่สละได้แสนยาก ทานบารมีของพระโพธิสัตว์ พอกพูนยิ่งขึ้นตามลำดับ จนเป็นทานที่มีความมั่นคงต่อการปรารถนาพระโพธิญาณ ดังนี้

(๑) **ทานบารมี** ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละทรัพย์โดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนทรัพย์สมบัติ เมื่อต้องบำเพ็ญทานบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ด้วยความยากลำบากก็ยอมสละได้

(๒) **ทานอุปบารมี** ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละอวัยวะร่างกาย หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนอวัยวะร่างกาย เมื่อต้องบำเพ็ญทานอุปบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้อวัยวะร่างกายซึ่งเป็นสิ่งที่หวงแหนยิ่ง บุคคลเสียสละได้ยากก็ยอมสละได้

(๓) **ทานปรมัตถบารมี** ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละชีวิต หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนชีวิต เมื่อต้องบำเพ็ญทานปรมัตถบารมีเพื่อพระโพธิญาณแล้ว แม้ชีวิตซึ่งเป็นสิ่งที่หวงแหนยิ่ง เสียสละได้ยากยิ่งก็ยอมสละได้

ทิเบต
คันธาระ
ตักสิลา
แคชเมียร์
กัมโพชะ
ทวารกะ
มัจฉะ
วิราฏ
กุรุ
อินทปัตถ์
ปัญจาละ
กัมปิลละ
มัธยมประเทศ
เนปาล
เทือกเขาหิมาลัย
ที่ราบสูงทิเบต
มัทธรัฐ
สาคละ
โกศล
สาวัตถี
โกลิยะ
กบิลพัสดุ์
สักกะ
ภูฏาน
สุรเสนะ
มถุรา
มัลละ
กุสินารา
ปาวา
วิเทหะ
มิถิลานคร
วัชชี
เวสาลี
วังสะ
โกสัมพี
กาสี
พาราณสี
มคธ
ราชคฤห์
อังคะ
จัมปา
จัมปากะ
อวันตี
อุชเชนี
เจตี
โสถิวดี
ชมพูทวีป
กลิงคะ
แม่น้ำโคทาวะรี
อันธระ
อ่าวเบงกอล
อัสสกะ
ไปฐลิ
พุกาม
เลอาหรับ
ศรีลังกา
มหาสมุทรอินเดีย
N
W
E
S

จีน
หลวงพระบาง
(ล้านนา) ล้านช้าง
สุวรรณภูมิ
สุโขทัย
ละโว้
ทวารวดี
พระปฐม)
ขอม
(พนม)
ศรีวิชัย
ไชยา
นครศรีธรรมราช
ทะเลจีนใต้

๗

พระเตมีย์

ถึงร้อยภพร้อยชาติ ก็ปรารถนาพระโพธิญาณ

“แม้เลือดเนื้อจะเหือดแห้งไป
แม้ร่างกายจะแตกดับ เราจะไม่ทำลายปณิธาน”

พระเตมีย์เป็นชาดกที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ เมื่อครั้งเกิดเป็นพระเตมีย์กุมาร ทรงมีปณิธานที่จะบำเพ็ญ **"เนกขัมมบารมี"** ตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะสละราชบัลลังก์ออกบวช แม้จะได้รับความทุกข์ทรมานทั้งทางร่างกายและการบีบคั้นทางด้านจิตใจอย่างไร ก็ไม่ทำให้ปณิธานของพระองค์แปรเปลี่ยนไป

เตมีย์ชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องเตมีย์นั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ขณะนั้นเป็นเวลาบ่ายแล้ว อาทิตย์ย้ายดวงคล้อยต่ำลง หมู่ภิกษุต่างออกจากสถานที่สำหรับทำสมาธิ มานั่งประชุมกันในอาคารสำหรับแสดงธรรม ได้สนทนาถึงการออกบวชของพระพุทธองค์ว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ เนื่องจากพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ พรั่งพร้อมด้วยสมบัติแห่งความเป็นพระราชา แต่พระองค์กลับเลือกที่จะออกบวช จึงเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์

ขณะนั้น พระพุทธองค์เสด็จออกจากพระคันธกุฎีมายังอาคารสำหรับแสดงธรรม ตรัสถามภิกษุถึงเรื่องราวที่กำลังสนทนากัน เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบจึงตรัสว่า พระองค์บำเพ็ญบารมีมาจนเต็มเปี่ยมแล้ว จึงสละราชสมบัติออกบวชเพื่อตรัสรู้ในชาตินี้ การสละราชบัลลังก์ออกบวชของผู้ที่มีบารมีเต็มเปี่ยมแล้วเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องน่าอัศจรรย์ แต่การออกบวชของพระองค์ในอดีตชาติขณะญาณยังไม่แก่กล้า กำลังบำเพ็ญบารมีอยู่ พระองค์ได้สละราชสมบัติออกบวช นั่นต่างหากเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์

พระพุทธองค์จึงตรัสเล่าเรื่องพระเตมีย์กุมาร ผู้ตั้งปณิธานที่จะออกบวชอย่างแน่วแน่

กำเนิดพระเตมีย์

ในอดีตชาติ ได้มีพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า **กาสิกราช** ครองราชสมบัติใน**กรุงพาราณสี แคว้นกาสี** ด้วยทศพิธราชธรรมเสมอมา พระองค์มีพระสนมถึง ๑๖,๐๐๐ คน แม้เช่นนั้นก็หาได้มีพระโอรสหรือพระธิดากับพระสนมเหล่านั้นไม่ ชาวพระนครเดือดร้อนใจด้วยเกรงว่า หากพระราชาไม่มีพระโอรสหรือพระธิดาแล้วจะไม่มีผู้สืบสันตติวงศ์ จึงรวมตัวกันชุมนุมที่ท้องสนามหลวงกราบทูลให้พระราชาปรารถนาพระโอรส พระราชาจึงรับสั่งกับพระสนมทุกคนให้ปรารถนาบุตร

พระสนมเหล่านั้นได้ประกอบพิธีต่าง ๆ บนบานศาลกล่าว อ้อนวอนบวงสรวงเทวดาทั้งหลาย มีพระจันทร์ เป็นต้น แม้เช่นนั้นก็ไม่มีพระสนมองค์ใดทรงครรภ์

ฝ่าย**เจ้าหญิงจันทา** อัครมเหสีพระเจ้ากาสิกราช พระธิดาเจ้า**เมืองมัททรัฐ** มีพระจริยาวัตรงดงามเพียบพร้อมด้วยศีล เมื่อพระราชารับสั่งให้ตั้งความปรารถนาให้ได้พระโอรส แทนที่พระองค์จะบวงสรวงเทวดาบนบานอย่างคนอื่น พระองค์กลับสมาทานศีลอุโบสถในวันเพ็ญ ทรงเปลื้องเครื่องประดับต่าง ๆ ออก บรรทมบนที่นอนปูลาดบนพื้น ทรงรำลึกถึงศีลของพระองค์ แล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า **"ถ้าข้าพเจ้ารักษาศีลไม่ขาด ขอบุตรของข้าพเจ้าจงเกิดขึ้น ด้วยสัจจวาจานี้"**

ด้วยเดชานุภาพแห่งศีลที่พระนางจันทาเทวีสมาทานรักษา พลันบันดาลให้บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ อันเป็นทิพยอาสน์ของท้าวสักกเทวราชเกิดรุ่มร้อน เมื่อท้าวสักกะตรวจดูสาเหตุก็ทราบว่า พระนางจันทาเทวีปรารถนาพระโอรส จึงตกลงใจจะให้พระโอรสที่เหมาะสมแก่พระนาง พิจารณาเห็นว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่เหมาะสม

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสีเป็นเวลา ๒๐ ปี จึงสวรรคตไปบังเกิดใน**อุสสุทนรก** รับกรรมอยู่เป็นเวลายาวนานถึง ๘๐,๐๐๐ ปี พ้นจากนรกแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จนสิ้นบุญ ครั้นสิ้นบุญจะต้องเคลื่อนจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น มีความประสงค์จะไปเกิดบนเทวโลกชั้นสูงขึ้นโดยลำดับ

ท้าวสักกะจึงเสด็จไปเชิญพระโพธิสัตว์ให้ไปเกิดเป็นมนุษย์ พร้อมกับให้เหตุผลว่า **"ขณะนี้ พระนางจันทาเทวี อัครมเหสีของพระเจ้ากาสิกราช ปรารถนาพระโอรส ท่านจงอุบัติในพระครรภ์ของพระนาง เมื่อเกิดในโลกมนุษย์แล้ว จะมีโอกาสบำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยมได้ ความเจริญจะมีแก่ท่าน แก่มหาชน และแก่พระชนก พระชนนีของท่านด้วย"**

พระโพธิสัตว์รับคำท้าวสักกะ แล้วได้เสด็จลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางจันทาเทวี พร้อมเทพบุตร ๕๐๐ องค์ที่หมดบุญ ต้องจุติ ได้มาถือปฏิสนธิในครรภ์เหล่าภรรยาอำมาตย์ในพระนครนั้น

ในกาลนั้น พระครรภ์ของพระนางจันทาเทวีเป็นประหนึ่งว่าเต็มไปด้วยแก้ววิเชียร พระนางทราบว่าตั้งครรภ์แล้ว จึงกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ

พระเจ้ากาสิกราชทรงทราบว่าพระมเหสีทรงครรภ์จึงได้ปฏิบัติอย่างดี เมื่อครรภ์ครบกำหนดแล้ว ก็ประสูติพระโอรสสมบูรณ์ด้วยลักษณะผู้มีบุญญาธิการ ส่วนภรรยาอำมาตย์ทั้งหมดก็คลอดเด็กทารก ๕๐๐ คน ในวันนั้นเช่นกัน

ขณะนั้น พระราชากำลังเสด็จออกว่าราชการ ประทับอยู่ท่ามกลางเหล่าเสนาอำมาตย์ แวดล้อมไปด้วยข้าราชบริพาร เจ้าหน้าที่กราบทูลให้ทรงทราบว่าพระราชโอรสของพระองค์ประสูติแล้ว พระเจ้ากาสิกราชสดับคำถวายรายงานจากเจ้าหน้าที่ ความรักพระโอรสในฐานะความเป็นบิดาก็เกิดขึ้น ทรงสัมผัสได้ถึงความรู้สึกของบิดาเป็นครั้งแรก พระองค์เกิดปีติซาบซ่านอยู่ภายในพระหทัย แม้เหล่าอำมาตย์ข้าราชบริพารต่างก็ยินดีปรีดาเป็นสุขโดยทั่วกัน

เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูตินั้นได้เกิดฝนตกอย่างหนัก ทำให้เกิดความชุ่มฉ่ำไปทั่วทั้งแคว้นกาสี เหมือนการประสูติของพระโพธิสัตว์จะทำให้พระราชาเบิกบานพระทัย และทำให้หัวใจแห่งหมู่อำมาตย์ ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ชุ่มเย็นโดยทั่วกัน

พระราชาตรัสถามเหล่าอำมาตย์เป็นเชิงสัพยอกว่า **"ท่านทั้งหลายดีใจหรือที่เราได้ลูกชาย"**

พวกอำมาตย์กราบทูลว่า **"ไยพระองค์ตรัสถามเช่นนั้น เมื่อก่อนพวกข้าพระองค์เหมือนคนไร้ที่พึ่ง บัดนี้ พวกข้าพระองค์มีที่พึ่งเพราะได้เจ้านายแล้ว"**

พระเจ้ากาสิกราชได้ทรงสดับคำของเหล่าอำมาตย์ ก็เกิดปีติปลื้มพระทัย ตรัสเรียกมหาเสนาบดีมาสั่งว่า พระโอรสควรจะมีบริวาร ให้ไปตรวจดูว่าวันนี้มีเด็กเกิดในเรือนอำมาตย์ท่านใดบ้าง มหาเสนาบดีได้ไปตรวจดู เห็นทารกในเรือนอำมาตย์ ๕๐๐ คน จึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระราชารับสั่งให้พระราชทานเครื่องประดับและนางนมแก่ทารกทั่วทุกคน

คัดเลือกนางนม

ส่วนนางนมของพระโอรสนั้น พระเจ้ากาสิกราชให้คัดเลือกมาเฉพาะแต่ผู้มีลักษณะดี ๆ จำนวน ๖๔ นาง ต้องไม่สูงจนเกินไป เต้านมต้องไม่หย่อนยานและน้ำนมต้องมีรสหวาน

ถ้านางนมสูงเกินไป เมื่อทารกนั่งดื่มนม จะทำให้คอทารกยาวผิดส่วน ถ้าสตรีเตี้ยเกินไป จะทำให้กระดูกคอทารกหดสั้นเข้า ถ้าสตรีผอมเกินไป จะทำให้ขาของทารกเสียดสีกัน ถ้าสตรีอ้วนเกินไป จะทำให้เท้าทั้งสองของทารกเมื่อยขบ ถ้าสตรีผิวดำนัก จะทำให้น้ำนม

เย็นเกินไป สตรีมีผิวขาวนัก จะทำให้น้ำนมร้อนเกินไป สตรีมีถันหย่อนยาน จะทำให้ทารกดั้งหัก สตรีเป็นโรคหืด จะมีน้ำนมเปรี้ยว สตรีเป็นโรคมองคร่อ® จะมีน้ำนมรสเฝื่อนเผ็ด

พระเจ้ากาสิกราชทรงดีพระทัย จึงให้พระนางจันทาเทวีขอพรได้ตามปรารถนา พระนางรับพรแล้วถวายฝากคืนไว้ก่อน

ในวันขนานนามพระโพธิสัตว์ พระเจ้ากาสิกราชบูชาเหล่าพราหมณ์ผู้รู้ลักษณะพยากรณ์ด้วยสักการะอย่างมากมาย แล้วตรัสถามถึงสิ่งที่จะเป็นอันตรายต่อพระโอรส

พวกพราหมณ์เห็นลักษณะพระโพธิสัตว์ได้กราบทูลว่า "**พระโอรสของพระองค์ สมบูรณ์ด้วยลักษณะแห่งบุคคลผู้มีบุญญาธิการ อย่าว่าแต่ทวีปเพียงหนึ่งเดียวเลย พระโอรสสามารถครองความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ตลอดมหาทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร จะไม่มีอันตรายใด ๆ เกิดขึ้นกับพระโอรส**"

พระเจ้ากาสิกราชสดับคำพยากรณ์ของพราหมณ์เหล่านั้น ทรงดีพระทัยเป็นอย่างมาก ทรงขนานพระนามพระโอรสว่า "**เตมีย์กุมาร**" แปลว่า "**พระกุมารผู้ทำให้โลกเกิดความชุ่มเย็นใจ**" เพราะถือเอานิมิตวันที่พระกุมารประสูติฝนตกทั่วกาสิกรัฐ หัวใจพระราชา อำมาตย์ และข้าราชบริพาร ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ต่างชุ่มเย็นใจ เหมือนถูกรดด้วยน้ำฝนให้เกิดความชุ่มฉ่ำโดยทั่วกัน

® โรคมองคร่อ คือ โรคหลอดลมโป่งพอง มีเสมหะแห้งติดอยู่ในช่องหลอดลม ทำให้มีอาการไอเรื้อรัง ห้ามไม่ให้ผู้ที่เป็นโรคนี้บวชเป็นพระภิกษุ

ไม่ต้องการ
เป็นกษัตริย์ครองแผ่นดิน

เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนม์ได้ ๑ เดือน นางนมได้นำเข้าเฝ้าพระบิดา พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระโอรสแล้ว เกิดความรักเป็นอย่างยิ่ง ทรงสวมกอด จุมพิตพระโอรสที่พระเศียร อุ้มให้บรรทมบนพระเพลา ประทับนั่งชื่นชมอยู่กับพระกุมาร แม้ขณะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจ

ขณะนั้น เจ้าหน้าที่เรือนจำได้ควบคุมตัวนักโทษ ๔ คน เข้ามายังหน้าพระที่นั่ง เพื่อให้ทรงตัดสินลงพระราชอาญา พระราชาตัดสินลงโทษตามความผิดดังนี้

นักโทษคนที่ ๑ ให้เอาหวายที่ยังมีหนามเฆี่ยน ๑,๐๐๐ ครั้ง แล้วราดด้วยน้ำเกลือ นักโทษคนที่ ๒ ให้ตีตรวน แล้วส่งตัวไปคุมขังในเรือนจำ นักโทษคนที่ ๓ ให้เอาหอกแทง ส่วนนักโทษ คนที่ ๔ ให้เอาหลาวเสียบ

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำตัดสินลงโทษของพระบิดาก็สะดุ้งกลัว ทรงรำพึงว่า **"พระชนกของเราอาศัยราชสมบัติทำกรรมหนักเหลือเกิน จะทำให้ไปเกิดในนรก"**

คืนนั้น พี่เลี้ยงนางนมให้พระกุมารบรรทมเหนือพระแท่นที่ตกแต่งไว้อย่างดีภายใต้มหาเศวตฉัตร พระกุมารบรรทมได้ครู่หนึ่งก็สะดุ้งตื่น พระองค์ไม่อาจข่มตาหลับต่อไปได้อีก จึงทอดพระเนตรมหาเศวตฉัตร ได้เห็นสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ตระการตา พลันนั้นพระกุมารเกิดความกลัวอย่างจับจิต ทรงสะดุ้งอยู่ตลอดจนมิอาจจะอดกลั้นได้ พระองค์ลืมตาในความมืดมิดของราตรีอันยาวนาน พยายามคิดทบทวนว่า พระองค์มาจากไหน จึงได้มาสู่พระราชมณเฑียรภายใต้มหาเศวตฉัตรแห่งนี้

เมื่อทรงใคร่ครวญดู ก็กลับระลึกชาติได้ว่า พระองค์จุติมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระองค์ทรงทบทวนต่อไปอีกก็ทราบว่า พระองค์เคยหมกไหม้อยู่ในอุสสุทนรกเป็นเวลายาวนาน ทรงทบทวนต่อไปอีกว่า ทำไมจึงได้ไปเกิดในนรก ก็ทราบว่า พระองค์เคยเป็นพระราชาปกครองแผ่นดินภายใต้มหาเศวตฉัตรนี้นั่นเอง

ทรงพิจารณาอยู่ก็ทราบว่า พระองค์ได้ครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสีนี้เป็นเวลา ๒๐ ปี หลังจากสวรรคตแล้วได้ไปเกิดในนรกหมกไหม้อยู่ยาวนานถึง ๘๐,๐๐๐ ปี บัดนี้ได้กลับมาเกิดในปราสาทราชฐาน ซึ่งเปรียบประหนึ่งเรือนโจรภายใต้เศวตฉัตรนี้อีกครั้ง พระกุมารทบทวนเหตุการณ์ที่ผ่านมา ขณะเจ้าหน้าที่ควบคุมตัวนักโทษ ๔ คนมา เห็นพระบิดากล่าวคำหยาบ อันจะเป็นเหตุให้ตกนรกเช่นนั้น หากพระองค์เองได้ครองราชสมบัติ ก็จะกลับไปบังเกิดในนรกรับกรรมอีกครั้งเป็นแน่ พระกุมารเกิดความกลัวอย่างมาก จนทำให้ผิวพรรณดุจทองคำซูบซีด เหี่ยวแห้ง เศร้าหมองลง เหมือนดอกบัวที่ถูกคนเอามือขยำจนเหี่ยวเฉา

พระองค์บรรทมรำพึงอยู่ในความมืดมิดของราตรีว่า ทำอย่างไรจึงจะพ้นจากพระราชมณเฑียร ซึ่งเปรียบประหนึ่งเรือนโจรนี้ไปให้ได้

เทพธิดาผู้สิงสถิตอยู่ที่มหาเศวตฉัตร เคยเป็นมารดาพระเตมีย์ในชาติหนึ่ง เห็นเช่นนั้นก็เห่กล่อมพร้อมทั้งปลอบโยนพระกุมารให้สบายพระทัยว่า **"เตมีย์ ลูกแม่ ลูกอย่าเศร้าโศก อย่าคิดมาก อย่าหวาดกลัวไปเลย ถ้าลูกปรารถนาจะพ้นจากราชสมบัตินี้ ลูกแม่ไม่ได้เป็นคนง่อยเปลี้ย ก็จงทำเป็นเหมือนคนง่อยเปลี้ย ลูกไม่ได้เป็นคนหูหนวก ก็จงทำเป็นเหมือนคนหูหนวก ไม่ได้เป็นใบ้ ก็จงทำเป็นเหมือนคนใบ้เถิด จงตั้งใจอธิษฐาน ๓ อย่างนี้ อย่าแสดงให้เขาเห็นว่า เป็นคนฉลาด จงให้คนทั้งปวงรู้กันว่า ลูกเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา คนเหล่านั้นจะได้กล่าวโทษดูหมิ่นลูกว่าเป็นกาลกิณี ความปรารถนาของลูกจะสำเร็จได้ด้วยวิธีนี้"**

พระกุมารกลับบังเกิดความอบอุ่นพระทัยขึ้นมาได้ เพราะคำปลอบโยนของเทพธิดา จึงตอบว่า **"แม่เทพธิดา ข้าพเจ้าจะทำตามคำของท่าน ท่านเห็นประโยชน์จึงได้เกื้อกูลข้าพเจ้าอย่างมากมายเช่นนี้"**

ครั้นแล้ว พระกุมารก็ได้ตั้งจิตอธิษฐานตามคำแนะนำของเทพธิดา แล้วเทพธิดาก็ได้อันตรธานหายไปในความมืดมิดของราตรีกาลนั้น

ปณิธานพระเตมีย์

ฝ่ายพระเจ้ากาสิกราชเกรงพระโอรสจะเหงา ทรงดำริว่า พระโอรสควรได้เด็ก ๕๐๐ คน มาเป็นเพื่อนเล่น จะได้เบิกบานใจ จึงรับสั่งให้นำเด็กทั้งหมดมาเลี้ยงในราชสำนักของพระเตมีย์ พวกเด็กคนอื่น ๆ ต่างร้องดื่มนมกระจองอแง แต่พระเตมีย์กลับนิ่งเฉยไม่ทรงกรรแสงร้องไห้ เพราะถูกสะกดด้วยภาพนรกอันน่าหวาดกลัว ทรงครุ่นคิดว่า **"จากวันนี้เป็นต้นไป แม้เลือดเนื้อจะเหือดแห้งไป แม้ร่างกายจะแตกดับ เราจะไม่ทำลายปณิธาน"** แล้วไม่ทรงกรรแสงร้องไห้อีกเลย

เหล่านางนมเห็นผิดปกติ ได้กราบทูลให้พระนางจันทาเทวีทราบ พระนางจึงกราบทูลแด่พระเจ้ากาสิกราช พระราชารับสั่งให้เรียกประชุมเหล่าพราหมณ์ ตรัสถามถึงความผิดปกติของพระโอรส พราหมณ์กราบทูลพระราชาให้นางนมถวายนมพระกุมารช้ากว่าปกติ เมื่อทำเช่นนี้ก็จะทำให้พระกุมารทรงกรรแสงขอดื่มนมเอง

นางนมทั้งหลายก็ปฏิบัติตาม ได้ถวายน้ำนมแด่พระเตมีย์กุมารช้ากว่าปกติ บางครั้งถวายนมช้ากว่ามื้อหนึ่ง บางครั้งไม่ถวายตลอดทั้งวัน แม้พระเตมีย์จะหิวแสนหิว ก็ไม่ทรงกรรแสงร้องขอเสวยนม

พระมารดาเห็นพระโอรสอดนมนานขนาดนั้นก็สงสาร ทรงร้อนรนพระทัยว่าลูกหิว จึงให้เสวยน้ำนมจากพระถันของตนเอง ทารกคนอื่นเมื่อได้ดื่มนมช้ากว่าเวลาบ้าง ไม่ได้นอนตามเวลาบ้าง ต่างก็ร้องไห้ระงมไปทั่ว แต่พระเตมีย์กุมารไม่ทรงกรรแสง ไม่ทรงคร่ำครวญ ไม่คู้พระหัตถ์และพระบาท ไม่ส่งเสียงใด ๆ เพราะถูกภัยจากนรกคุกคามให้หวาดกลัว

นางนมทั้งหลายต่างวิเคราะห์กันว่า มือและเท้าของคนง่อยเปลี้ยก็ตาม ปลายคางของคนใบ้ก็ตาม ช่องหูของคนหูหนวกก็ตาม ไม่น่าจะเป็นอย่างนี้ จะต้องมีอะไรสักอย่างเป็นสาเหตุทำให้พระกุมารกลายเป็นเช่นนี้ จึงคิดกันว่าจะทดลองพระกุมารเรื่องน้ำนมก่อน แล้วไม่ถวายน้ำนมพระกุมารตลอดทั้งวัน แม้ร่างกายพระเตมีย์จะอ่อนระโหยโรยแรง ก็ไม่กรรแสงร้องขอนม แม้นางนมจะทดลองไม่ให้ดื่มนมตลอดทั้งวันโดยทำนองนี้เป็นเวลาหนึ่งปีเต็ม ก็ไม่เห็นพิรุธของพระกุมารแต่อย่างใด

ถูกทดลอง

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๑ ขันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"ตามปกติ เด็กที่มีอายุหนึ่งขวบชอบขนมและของเคี้ยว พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยขนมและของเคี้ยว"** จึงทดลองนำเด็กบริวารทั้งหมดมานั่งห้อมล้อมพระราชกุมาร ให้นำขนมและของเคี้ยวมากมายไปวางไว้ใกล้ ๆ พระเตมีย์ปล่อยให้เด็กทั้งหมดยื้อแย่งกันกินขนมตามชอบใจ ส่วนพวกอำมาตย์พากันยืนแอบสังเกตดู เด็กคนอื่น ๆ ทั้งทะเลาะทั้งยื้อแย่งกันกินขนม

ส่วนพระเตมีย์ แม้จะหิวแสนหิวก็อดกลั้น บอกตัวเองว่า **"เตมีย์ ถ้าต้องการไปนรก ก็กินขนมและของเคี้ยวนั้น"** เพราะกลัวภัยในนรกซึ่งปรากฏอยู่ในห้วงสำนึก จึงไม่ทอดพระเนตรดูขนมและของเคี้ยวเลย แม้พระเตมีย์

ถูกทดลองด้วยขนมและของเคี้ยวอยู่เช่นนี้เป็นเวลานานแรมปี ก็ไม่แสดงพิรุธแต่อย่างใด

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๒ ขันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๒ ขวบ ชอบผลไม้ พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยผลไม้"** จึงทดลองนำผลไม้มาวางไว้ใกล้ ๆ พระเตมีย์และเด็กบริวารแล้วปล่อยให้ยื้อแย่งกันกินผลไม้ตามชอบใจ แล้วพากันยืนแอบดู เด็กคนอื่น ๆ ต่างต่อสู้ทุบตีกันยื้อแย่งผลไม้มาเคี้ยวกิน

ส่วนพระเตมีย์บอกตัวเองว่า **"เตมีย์ ถ้าอยากไปนรก ก็กินผลไม้นั้นเถิด"** เพราะกลัวจะไปเกิดในนรก จึงไม่ชายตามองดูผลไม้นั้นเลย แม้พระกุมารถูกทดลองด้วยผลไม้อยู่เช่นนี้เป็นเวลานานแรมปี ก็ไม่แสดงพิรุธแต่อย่างใด

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๓ ขันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๓ ขวบ ชอบของเล่น พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยของเล่น"** จึงทดลองนำรูปช้างปั้น รูปม้าปั้น และรูปปั้นสัตว์ชนิดต่าง ๆ ไปวางไว้ใกล้ ๆ พระเตมีย์และเด็กบริวาร แล้วปล่อยให้ยื้อแย่งกันตามชอบใจ เด็กบริวารต่างต่อสู้ทุบตีกันยื้อแย่งของเล่นที่ตนชอบ ส่วนพระเตมีย์ทรงอดกลั้นความอยากเล่นของเล่นเอาไว้ ไม่เหลียวมองดูอะไร ๆ เลย แม้พระกุมารถูกทดลองอยู่เช่นนี้เป็นเวลานานแรมปี พวกอำมาตย์ก็จับพิรุธพระเตมีย์ไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๔ ขันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๔ ขวบ ชอบอาหารที่มีรสแปลกต่าง ๆ พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยอาหาร"** จึงทดลองนำอาหารชนิดต่าง ๆ มากมายมาวางไว้ใกล้ ๆ พระเตมีย์และเด็กบริวาร แล้วปล่อยให้ยื้อแย่งกันกินตามชอบใจ เด็กบริวารคนอื่น ๆ ต่างทำอาหารเป็นคำ ๆ กินกันอย่างเอร็ดอร่อย ส่วนพระเตมีย์ทรงอดกลั้น หาได้ชายตามองดูอาหารเหล่านั้นไม่ พระองค์บอกตัวเองว่า **"เตมีย์ เจ้าเคยอดอาหารมาไม่รู้กี่ภพกี่ชาติ จะอดอาหารตายอีกสักชาติก็คง**

ไม่เป็นไร" พระมารดาเห็นเช่นนั้น เหมือนพระหทัยจะแตกสลายลงให้ได้ จึงให้พระโอรสเสวยโภชนาหารด้วยพระหัตถ์พระองค์เอง แม้พระกุมารถูกทดลองอยู่เช่นนี้เป็นเวลานานแรมปี ก็ไม่แสดงพิรุธแต่อย่างใด

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๕ ขันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๕ ขวบ กลัวไฟ พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยไฟ"** จึงทดลองด้วยการปลูกเรือนใหญ่ไว้ที่สนามหลวง เรือนนั้นมุงด้วยใบตาล มีประตูเข้าออกหลายทาง ให้นำพระกุมารและเด็กบริวารเข้าไปอยู่ในเรือนนั้น แล้วจุดไฟเผา เมื่อพวกเด็กเห็นไฟลุกไหม้ ต่างก็กลัวตายร้องไห้เสียงดังลั่นวิ่งหนีออกมา ส่วนพระเตมีย์รำพึงว่า **"เราถูกเผาด้วยไฟร้อนนี้ ก็ยังดีกว่าถูกเผาไหม้ด้วยไฟนรก"** พระองค์มิได้หวั่นไหวต่อเปลวไฟที่กำลังปะทุไหม้นั้นเลย เมื่อเพลิงลุกลามเข้ามาใกล้ พวกอำมาตย์ก็อุ้มพระกุมารออกไป แม้จะทดลองอยู่เช่นนี้เป็นเวลานานแรมปี ก็จับพิรุธพระเตมีย์ไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๖ ขันษา อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๖ ขวบ กลัวช้างตกมัน พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยช้างตกมัน"** จึงทดลองนำพระกุมารไปนั่งที่ท้องสนามหลวง แวดล้อมด้วยเด็กบริวาร จากนั้นให้ปล่อยช้างเชือกหนึ่งซึ่งถูกฝึกหัดอย่างดีแล้วออกมา ช้างนั้นส่งเสียงร้องกึกก้องโกญจนาท เอางวงตีแผ่นดินฝุ่นตลบแสดงอาการดุร้าย ร้องแปร๋น ๆ มา พวกเด็กเห็นช้างตกมันแผดเสียงร้องดุร้ายเช่นนั้น ต่างก็ตกใจกลัวตายร้องไห้ วิ่งหนีหัวซุกหัวซุนไปคนละทิศละทาง

พระเตมีย์คิดว่า **"เราถูกงาช้างตกมันดุร้ายเชือกนี้แทงตาย ยังประเสริฐกว่าถูกเผาไหม้ในนรกอันร้ายกาจ"** จึงสงบนิ่งมิได้สะทกสะท้าน ช้างที่ฝึกดีแล้วนั้นแล่นตรงเข้ามา เอางวงจับพระองค์กวัดแกว่งไปมาเหมือนแกว่งกำดอกไม้ ทำให้พระกุมารได้รับความลำบากยิ่งนัก พวกทหารจึงเข้าไปรับพระกุมารออกมาจากช้าง พระราชาตรัสถามพวกทหารว่า **"ขณะที่พวกท่านรับพระกุมารมา พระกุมารได้ขยับมือขยับเท้าบ้างหรือไม่"** พวกทหาร

กราบทูลว่า มิได้แสดงอาการใด ๆ เลย แม้จะทดลองด้วยช้างตกมันโดยทำนองนี้เป็นเวลานานแรมปี ก็จับพิรุธไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๗ ขันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า "**โดยทั่วไป เด็กอายุ ๗ ขวบ มักจะกลัวงูพิษ พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยงูพิษ**" จึงทดลองนำพระกุมารพร้อมทั้งเด็กบริวาร ไปนั่งที่ท้องสนามหลวง แล้วปล่อยฝูงงูพิษที่ถอนเขี้ยวเย็บปากแล้วเข้าไปตรงกลางกลุ่มเด็กซึ่งนั่งห้อมล้อมพระเตมีย์อยู่ เด็กบริวารเห็นงูพิษต่างก็พากันร้องลั่นวิ่งหนีไปด้วยความตกใจกลัว

พระเตมีย์พิจารณาภัยในนรกแล้วดำริว่า "**เราพินาศไปในปากงูพิษร้ายนี้ ยังดีกว่าพินาศไปในนรกอันร้ายกาจ**" แล้วประทับนั่งนิ่งเฉยอยู่ ฝูงงูพิษต่างเลื้อยตรงเข้ารัดรอบกายแผ่พังพานเหนือเศียรพระกุมาร แม้เช่นนั้น พระเตมีย์ก็มิได้หวั่นไหว แม้จะทดลองด้วยงูพิษร้ายเป็นเวลานานแรมปีเช่นนี้ ก็จับพิรุธพระเตมีย์ไม่ได้ จึงปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรต่อไป

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๘ ขันษา อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลพระราชาว่า "**เด็กอายุ ๘ ขวบ ชอบฟ้อนรำขับร้อง พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยการฟ้อนรำขับร้อง**" จึงทดลองนำพระกุมารพร้อมทั้งเด็กบริวารไปนั่งที่ท้องสนามหลวง แล้วจัดให้มีการแสดงมหรสพฟ้อนรำอย่างตระการตา เด็กบริวารคนอื่น ๆ เห็นการแสดงมหรสพฟ้อนรำต่างก็แสดงอาการร่าเริงยินดี พากันหัวเราะสนุกสนาน

พระเตมีย์พิจารณาว่า "**ในนรก ไม่มีความรื่นเริงหรือความชุ่มเย็นใจ แม้ชั่วขณะหนึ่ง**" จึงนิ่งเฉย มิได้ทอดพระเนตรดูอะไร ๆ เลย แม้จะทดลองเช่นนี้เป็นเวลานานแรมปี ก็จับพิรุธพระเตมีย์ไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๙ ขันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า "**เด็กอายุ ๙ ขวบ กลัวศัสตราวุธ พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมาร**

ด้วยศัสตราวุธ" จึงทดลองนำพระกุมารพร้อมทั้งเด็กบริวารไปนั่งที่ท้องสนามหลวง แล้วปล่อยให้วิ่งเล่นกันตามประสา ในขณะที่เด็กบริวารกำลังเล่นสนุกสนานกันอยู่ พลันชายคนหนึ่งก็ปรากฏกายขึ้น ถือดาบคมวาววับดังแก้วผลึก กวัดแกว่งโลดเต้นยักเยื้องท่าทางเข้ามาตะโกนขู่ตวาดว่า **"ใครเป็นโอรสพระเจ้ากาสี คนกาลกิณี ข้าจักตัดหัวเจ้าเสียด้วยดาบเดี๋ยวนี้"** แล้ววิ่งแหวกกลุ่มเด็กตรงเข้าไปหาพระกุมาร เด็กบริวารเห็นดังนั้นก็ตกใจกลัวต่างร้องลั่นวิ่งหนีไปคนละทิศละทาง

พระเตมีย์ทรงรำพึงว่า **"ให้เราพินาศย่อยยับเพราะคมดาบ ยังจะประเสริฐกว่าพินาศในนรก"** ชายผู้นั้นเอาดาบจ่อลงที่คอตะโกนขู่ว่า **"ข้าจะตัดหัวเจ้าเดี๋ยวนี้"** แม้เช่นนี้ ก็ไม่สามารถทำให้พระองค์สะดุ้งได้ พระเตมีย์ถูกทดลองเช่นนี้เป็นเวลานานแรมปี ก็จับพิรุธไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๑๐ ชันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๑๐ ขวบ กลัวเสียงดัง ควรจะใช้เสียงทดลองพระกุมารว่าหูหนวกหรือไม่"** จึงทดลองด้วยการให้คนเป่าสังข์นั่งอยู่ใต้ที่บรรทม ให้เอาม่านกั้นที่บรรทมเพื่อไม่ให้พระกุมารมองเห็น เจาะเป็นช่องไว้ทั้งสี่ข้างสำหรับสังเกต เมื่อนางนมนำพระกุมารไปบรรทมแล้ว พวกคนเป่าสังข์ก็เป่าขึ้นอย่างดังพร้อมกัน พวกอำมาตย์ที่แอบดูก็ไม่เห็นพระองค์เผลอสติขยับพระหัตถ์ พระบาท หรืออวัยวะอื่นใด พระเตมีย์ถูกทดลองเช่นนี้เป็นเวลานานแรมปี ก็จับพิรุธไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๑๑ ชันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๑๑ ขวบ กลัวเสียงกลอง ควรจะทดลองพระกุมารด้วยเสียงกลอง"** เมื่อล่วงไปหนึ่งปี อำมาตย์ทั้งหลายก็จับพิรุธไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๑๒ ชันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๑๒ ขวบ ย่อมกลัวประทีป ควรจะทดลองพระกุมารด้วยประทีป"** จึงทดลองให้พระกุมารบรรทมในที่มืด ในเวลากลางคืนคิดว่าพระกุมาร

จะขยับพระหัตถ์หรือพระบาทบ้าง จึงจุดประทีปดวงหนึ่ง และดับอีกดวงสลับกันไป ครั้นปล่อยให้พระโพธิสัตว์บรรทมไปได้ครู่หนึ่งในที่มืด ก็ยกแท่นบรรทมขึ้นไปใกล้หม้อประทีปน้ำมันที่กำลังลุกโชติช่วง จุดไฟให้สว่างพร้อมกันทีเดียว แล้วสังเกตดูอาการพระกุมาร แต่ก็ไม่เห็นการขยับพระหัตถ์หรือพระบาทแต่อย่างใด เมื่อล่วงไปหนึ่งปี พวกอำมาตย์ก็จับพิรุธไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๑๓ ชันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เด็กอายุ ๑๓ ขวบ เกลียดแมลงวัน ควรจะทดลองพระกุมารด้วยแมลงวัน"** จึงเอาน้ำอ้อยทาทั่วร่างพระกุมาร แล้วให้บรรทมในที่มีแมลงวันชุกชุม ฝูงแมลงวันได้กลิ่นน้ำอ้อย ก็ตอมกินน้ำอ้อยตามร่างกายพระกุมาร พระกุมารรู้สึกเจ็บแสบเหมือนถูกเข็มแทง แต่ก็ทรงดำริว่า **"เราตายในปากแมลงวัน ยังจะดีเสียกว่าตายในนรกอเวจี"** สู้อดกลั้นทุกขเวทนานิ่งเสียไม่หวั่นไหว ราวกับพระมหาเถระเข้านิโรธสมาบัติ เมื่อล่วงไปหนึ่งปี อำมาตย์ทั้งหลายก็จับพิรุธไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๑๔ ชันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เมื่อเด็กมีอายุ ๑๔ ปี ก็นับได้ว่าเป็นหนุ่มแล้ว พวกคนหนุ่มมักรักสวยรักงาม เกลียดสิ่งสกปรก พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยสิ่งสกปรกโสโครก"** ตั้งแต่นั้นจึงทดลองปล่อยพระกุมารไม่ให้สรงน้ำ ไม่จัดที่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ไม่นำเสด็จลุกออกจากที่บรรทม พระกุมารก็ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ นอนเกลือกกลั้วสิ่งปฏิกูลที่เหม็นขื่นคาวและสกปรกอยู่ในที่บรรทมนั่นเอง หมู่แมลงวันก็บินตอมกินของสกปรกกันหึ่งอยู่รอบกาย

พระชนกพระชนนีประทับนั่งข้าง ๆ สุดแสนที่จะเวทนา ตรัสว่า **"เตมีย์ลูกเอ๋ย ตอนนี้ ลูกก็โตเป็นหนุ่มแล้ว ใครเขาจะประคับประคองลูกได้ตลอดไป ลูกไม่ละอายหรอกหรือ ลูกนอนอยู่ทำไม ลุกขึ้นอาบน้ำทำความสะอาดร่างกายเถอะลูก"** แล้วตัดพ้อบริภาษโดยประการต่าง ๆ

แม้พระโพธิสัตว์นอนจมอยู่ในกองอุจจาระปัสสาวะ ซึ่งปฏิกูลน่าขยะแขยงเหม็นขื่นคาวเช่นนั้น ก็ทรงวางใจเป็นกลาง ทรงพิจารณากลิ่นเหม็นของคูถนรกว่า สามารถฟุ้งตลบขึ้นในใจของผู้ที่ยืนอยู่ในที่ไกลแสนไกลกว่าคูถนี้มากมายนัก จึงทรงนิ่งเสีย เมื่อล่วงไปหนึ่งปี พวกอำมาตย์ก็จับพิรุธไม่ได้

เมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๑๕ ขันษา พวกอำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า **"เมื่อเด็กมีอายุ ๑๕ ปี กลัวความร้อน พวกข้าพระองค์จะทดลองพระกุมารด้วยถ่านเพลิง"** พวกอำมาตย์คิดกันว่า พอพระกุมารถูกความร้อนแผดเผา ได้รับความทุกข์ เมื่อทนไม่ได้ก็จะขยับพระหัตถ์หรือพระบาทเอง จึงนำถาดใส่ถ่านเพลิงจนเต็ม มาวางไว้ใต้พระแท่นบรรทมพระเตมีย์

เปลวไฟโหมลุกไหม้ร้อนแรงรอบกาย พระเตมีย์ให้โอวาทตัวเองว่า **"เตมีย์ ไฟในนรกอเวจี ร้อนแรงแผ่ไพศาลไปไกลกว่าไฟนี้มากมายหลายพันเท่า สามารถทำลายดวงตาผู้ที่ยืนมองดูอยู่ห่างออกไปไกลถึงรัศมี ๑๐๐ โยชน์ได้ ความร้อนของไฟนี้จะเทียบอะไรกับความร้อนในนรกนั้น"** สู้อดกลั้นความร้อนนั้น ไม่หวั่นไหว

พระชนกพระชนนีทอดพระเนตรเห็นพระกุมารได้รับความทุกข์ทรมานเช่นนั้น พระหทัยแทบแตกสลาย จึงแหวกฝูงชนเข้าไปนำพระกุมารออกมา แล้วตรัสวิงวอนว่า **"เตมีย์ ลูกเอ๋ย พ่อกับแม่รู้ว่าลูกไม่ใช่คนง่อยเปลี้ยเสียขา เพราะมือ เท้า ปาก และช่องหูของคนพิการ ไม่ได้เป็นอย่างนี้ พ่อกับแม่ปรารถนาลูก จึงได้ลูกสมปรารถนา ลูกอย่าทำให้พ่อกับแม่ทุกข์ใจเลย อย่าทำให้พ่อกับแม่ถูกพระราชาทั่วชมพูทวีปดูหมิ่นดูแคลนว่า มีลูกง่อยเปลี้ยเสียขาเลย"** แม้พระชนกพระชนนีจะวิงวอนถึงอย่างนี้ พระเตมีย์ก็ยังบรรทมนิ่ง เหมือนไม่ได้ยินพระดำรัสนั้น พระชนกพระชนนีทั้งสองต่างก็ทรงกรรแสงร่ำไห้เสด็จจากไป

บางคราวพระชนกเสด็จไปวิงวอนพระองค์เดียว บางคราวพระชนนีเสด็จไปวิงวอนพระองค์เดียว บางคราวก็เสด็จไปพร้อมกันทั้งสองพระองค์ เมื่อล่วงไปหนึ่งปี ก็จับพิรุธไม่ได้

ในกาลเมื่อพระเตมีย์อายุได้ ๑๖ ชันษา เหล่าอำมาตย์และพราหมณ์ต่างเห็นพ้องกันว่า แม้พระกุมารจะเป็นง่อยเปลี้ย เป็นใบ้ หรือเป็นคนหูหนวกก็ตาม แต่บัดนี้ พระกุมารเจริญชันษาเป็นหนุ่มแน่น ย่อมมีอารมณ์กำหนัดยินดีในกามตามธรรมชาติของชายหนุ่ม เหมือนดอกไม้เมื่อถึงคราวบานก็ต้องแย้มบาน พวกเราจะให้นางสนมฟ้อนรำ บำเรอ ยั่วยวน เพื่อทดลองพระกุมาร

พระเจ้ากาสิกราชรับสั่งให้เรียกสนมนักฟ้อนรุ่นดรุณี สัดส่วนเรือนร่างทรวดทรงงดงามสมส่วนมารับสั่งว่า **"หญิงใด สามารถทำให้พระกุมารร่าเริงหรือผูกพันพระกุมารไว้ได้ เราจะอภิเษกหญิงนั้นให้เป็นอัครมเหสีของพระกุมาร"**

นางนมทั้งหลายสรงสนานพระกุมารด้วยน้ำหอม ตกแต่งราวกับเทพบุตร ให้บรรทมบนพระสิริไสยาสน์ที่ตกแต่งไว้อย่างดี อบห้องให้มีกลิ่นหอม ประดับตกแต่งด้วยช่อดอกไม้และเครื่องอบต่าง ๆ แล้วออกไป จากนั้น หญิงดรุณีเหล่านั้นได้พากันแวดล้อมพระเตมีย์ พยายามให้พระเตมีย์อภิรมย์ด้วยการฟ้อนรำบ้าง ด้วยการขับร้องอันไพเราะบ้าง ด้วยการขับกล่อมบทกลอนทำนองเสนาะบ้าง

พระโพธิสัตว์ทรงสมบูรณ์ด้วยพระปัญญาอันเลิศ มิได้ชายตาดูหญิงเหล่านั้นเลย ทรงอธิษฐานว่า **"หญิงเหล่านี้ อย่าได้ถูกเนื้อต้องตัวเราเลย"** แล้วทรงกลั้นลมหายใจเข้าออก พระสรีระของพระองค์ก็กลับแข็งกระด้างทันที หญิงเหล่านั้นตกใจกลัว คิดว่าพระกุมารไม่ใช่มนุษย์ พระกุมารเป็นยักษ์ ร่างกายจึงแข็งกระด้าง จึงพากันแตกตื่นหนีไป

พระราชาตรัสถามหญิงสาวทั้งหลายว่า **"ลูกเราหัวเราะกับพวกเธอบ้างหรือไม่"** หญิงสาวทั้งหลายกราบทูลตามความเป็นจริง ทำให้พระราชาทรงท้อพระทัยเป็นอย่างยิ่ง เมื่อล่วงไปหนึ่งปี อำมาตย์ทั้งหลายก็จับพิรุธไม่ได้

ถูกนำไปฝังทั้งเป็น

พระราชาตรัสถามพราหมณ์ผู้ทำนายลักษณะว่า **"เมื่อแรกที่ลูกเราเกิด พวกท่านบอกเราว่า พระกุมารสมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะอันประเสริฐ อันตรายนานาประการไม่สามารถแผ้วพานลูกเราได้ บัดนี้ลูกเราเป็นง่อยเปลี้ย เป็นใบ้ ทั้งหูหนวก ไม่จริงดังคำทำนาย พวกท่านจะว่าอย่างไร"**

พวกพราหมณ์เห็นการณ์ผิดไปจากนิมิตที่ตนทำนายไว้เช่นนั้น เกรงราชทัณฑ์จึงกราบทูลแก้ตัวว่า **"พระอาญามิพ้นเกล้า พวกข้าพระองค์ทราบนิมิตทั้งหลายจนหมดสิ้นมาตั้งแต่แรกแล้ว แต่เพราะพระกุมารนี้ เป็นพระโอรสที่ราชสกุลทำความปรารถนาจึงได้มา เมื่อพวกข้าพระองค์กราบทูลว่าเป็นกาลกิณีตั้งแต่แรกประสูติพระองค์ก็จะเสียใจ เพราะเหตุนั้น พวกข้าพระองค์จึงไม่กราบทูลให้ทรงทราบตั้งแต่แรก"**

พระราชาตรัสถามเหล่าพราหมณ์ว่า ควรจะทำอย่างไรต่อไป พวกพราหมณ์สบโอกาสจึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ถ้าพระกุมารยังอยู่ในพระราชมณเฑียรต่อไป จะประสบเคราะห์กรรมอย่างร้ายแรงถึง ๓ ประการด้วยกัน คือ พระองค์จะถึงแก่ชีวิต เศวตฉัตรจะถึงกาลล่มสลาย และพระอัครมเหสีจะถึงแก่ชีวิต ควรที่พระองค์จะชักช้าไม่ได้ ขอได้โปรดเตรียมรถอวมงคล เทียมด้วยม้าอวมงคล นำพระราชกุมารบรรทมบนรถอวมงคล ออกทางประตูทิศตะวันตก ขุดหลุมฝังเสียในป่าช้าผีดิบ"**

พระเจ้ากาสิกราชสดับเช่นนั้น เหมือนพระหทัยจะแตกสลาย แม้จะสงสารลูกแต่ก็ทรงหวาดกลัวภยันตรายที่จะเกิดขึ้น จึงมีบัญชาให้นำพระโอรสไปฝังตามคำกราบทูลของพราหมณ์

พระมารดาทราบดังนั้น จึงรีบเสด็จเข้าเฝ้าพระราชาเพียงลำพังพระองค์เดียว กราบทูลทวงพรที่เคยฝากไว้คืน พระราชาให้เลือกขอพรได้ตามปรารถนา พระนางกราบทูลขอราชสมบัติให้พระโอรส พระราชาไม่ทรงยินยอม พระเทวีทูลถามถึงสาเหตุที่ไม่ทรงยินยอม พระราชาตรัสว่า **"ลูกของเราเป็นกาลกิณี"** พระนางกราบทูลว่า **"ถ้าไม่พระราชทานตลอดชีวิต ก็ขอได้โปรดพระราชทานราชสมบัติ ๗ ปี"** พระราชาไม่ทรงยินยอม พระเทวีได้ขอให้ครองราชสมบัติลดลงตามลำดับจาก ๖ ปี จนถึง ๑ ปี พระราชาก็ไม่ทรงยินยอม จึงทูลขอลดลงจาก ๗ เดือน จนถึง ๑ เดือน แม้เช่นนั้นพระราชาก็ไม่ทรงยินยอม พระเทวีจึงทูลขอเพียง ๗ วัน พระราชาจึงทรงยินยอม

เมื่อพระราชาทรงอนุญาต พระเทวีจึงประดับตกแต่งพระโอรส แล้วโปรดให้ประกอบพิธีราชาภิเษก ป่าวประกาศไปทั่วพระนครว่า **"ราชสมบัตินี้เป็นของพระเตมีย์ราชกุมาร"** ให้ประดับทั่วทั้งพระนคร นำพระโอรสประทับบนคชาธาร ยกเศวตฉัตรขึ้นเหนือพระเศียร จัดริ้วขบวนแห่กระทำประทักษิณรอบพระนคร ครั้นเสร็จพิธีราชาภิเษกแล้ว ให้พระโอรสบรรทมบนพระยี่ภู่อันมีสิริ

พระราชมารดาตรัสวิงวอนตลอด ๕ วัน ๕ คืนว่า **"เตมีย์ลูกแม่ แม่ไม่เป็นอันหลับอันนอน ร้องไห้มาตลอด ๑๖ ปี เพราะลูก ตาทั้งสองข้างของแม่บวมช้ำ หัวใจแม่เจ็บปวด เพราะความทุกข์โศก แม่รู้ว่าลูกไม่ใช่คนง่อยเปลี้ย ลูกอย่าทำให้แม่ไร้ที่พึ่งเช่นนี้เลย นี่ก็จะหกวันแล้วที่ลูกได้ครองราชสมบัติ พระราชารับสั่งนายสารถีชื่อสุนันทะเอาไว้ว่า "สุนันทะ พรุ่งนี้จงเอาม้าอวมงคลเทียมด้วยรถอวมงคลแต่เช้าตรู่นำลูกเราออกจากพระนครไปทางประตูทิศตะวันตก ประกาศให้ผู้คนทั้งหลายรู้ว่า คนกาลกิณีจะไปป่าช้าผีดิบ จงขุดหลุมฝังลูกเราที่ป่าช้า**

ผีดิบ" พรุ่งนี้เช้าลูกจะถูกนำไปฝังที่ป่าช้าผีดิบแล้วนะลูก แม่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อย่างไร"

พระเตมีย์ได้ยินเช่นนั้น กลับมีจิตใจแช่มชื่นว่า **"เตมีย์ ความพยายามที่เจ้าทำมาตลอด ๑๖ ปี จะถึงที่สุดแห่งความหวังในวันพรุ่งนี้แล้ว"** เมื่อพระโพธิสัตว์ดำริอยู่อย่างนี้ก็เกิดปีติ เอิบอิ่มขึ้นภายในใจอย่างประหลาด แต่พระมารดากลับระทมทุกข์เจ็บปวดเหมือนใจจะขาด แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น พระโพธิสัตว์ก็ทรงดำริว่า **"ถ้าพูดอะไรออกไปตอนนี้ ความตั้งใจของเราจะไม่สัมฤทธิผล"** จึงไม่ยอมตรัสอะไรกับพระชนนีเลย

ราตรีนั้นผ่านไปอย่างเงียบเหงาจนรุ่งเช้า พระเทวีสรงสนานพระโอรสประดับตกแต่งแล้ว ให้พระโอรสประทับนั่งบนพระเพลา สวมกอดพระโอรสไว้แนบอกร้องไห้ปิ่มจะขาดใจ ทรงหวาดกลัวพระอาทิตย์ที่กำลังสาดแสงจับขอบฟ้าด้านทิศตะวันออก

เช้าวันนั้น นายสารถีลุกขึ้นเทียมรถแต่เช้าตรู่ ด้วยบารมีพระโพธิสัตว์ เทวดาที่สถิตอยู่ในราชมณเฑียรดลใจให้นายสารถีนั่งรถมงคลที่เทียมด้วยม้ามงคล ขับออกมาหยุดอยู่ที่ประตูพระราชนิเวศน์ แล้วเข้าสู่ห้องบรรทมพระเตมีย์ถวายบังคมพระเทวีแล้ว กราบทูลว่า **"ข้าแต่พระเทวี ขอพระองค์อย่าได้กริ้วข้าพระองค์เลย ข้าพระองค์รับพระราชบัญชามา จึงต้องทำตามรับสั่ง"** ครั้นกราบทูลดังนี้แล้ว เอามือกันพระเทวีซึ่งนั่งร้องไห้สวมกอดพระโอรสอยู่ให้ถอยห่างออกไป แล้วอุ้มพระกุมารลงจากปราสาท

พระนางจันทาเทวีทรงสยายพระเกศา ทุบอก ปริเทวนาการ ร้องไห้คร่ำครวญเจียนจะขาดใจ ท่ามกลางความเศร้าสลดของนางสนมในปราสาท

พระเตมีย์ทอดพระเนตรเห็นพระมารดาร้องไห้เหมือนพระทัยจะแตกสลาย ทรงดำริว่า เมื่อไม่พูด พระชนนีจะต้องอกแตกตาย จึงประสงค์จะพูดด้วย แต่ทรงพิจารณาต่อไปว่า **"ถ้าพระองค์พูดกับพระชนนี ความพยายาม**

ที่อดทนทำมาตลอด ๑๖ ปี ก็จะสูญเปล่า เมื่อไม่พูดจะเป็นประโยชน์แก่ตนเอง แก่พระชนก พระชนนี และแก่มหาชนเป็นอันมาก" ดำริเช่นนี้แล้วสู้อดกลั้นความโศกเอาไว้ ไม่ตรัสอะไรกับพระชนนีเลย

นายสุนันทสารถีอุ้มพระราชกุมารขึ้นรถแล้ว ตั้งใจจะขับรถตรงไปประตูทิศตะวันตก ซึ่งเป็นที่ตั้งป่าช้าผีดิบ แต่ถูกเทวดาดลใจ ให้ขับรถตรงไปทางประตูทิศตะวันออก

ครั้นล้อรถกระทบธรณีประตูนอกพระนคร พระโพธิสัตว์สดับเสียงนั้นแล้ว ทรงดำริว่า ความปรารถนาของพระองค์สัมฤทธิผลแล้ว เกิดแช่มชื่นเบิกบานใจอย่างประหลาด รถแล่นออกจากพระนครผ่านชุมชน ท้องนา ป่าเขาไปไกล ล่วงเข้าสู่ราวป่าใหญ่อันรกชัฏแห่งหนึ่ง นายสารถีกลับรู้สึกไปว่าเป็นป่าช้าผีดิบ พิจารณาดูเห็นว่าที่นี่เหมาะ จึงหยุดรถเปลื้องเครื่องทรงแต่งองค์พระราชกุมารออก ห่อวางไว้ใกล้ราชรถ แล้วลงมือขุดหลุมไม่ห่างไกลจากราชรถนัก

พระเตมีย์ดำริว่า **"เราไม่ได้ขยับเนื้อขยับตัวมา เป็นเวลานานถึง ๑๖ ปี เรายังมีกำลังอยู่หรือเปล่า"** จึงทดลองลุกขึ้น เอาพระหัตถ์ขวาลูบพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์ซ้ายลูบพระหัตถ์ขวา แล้วนวดพระบาททั้งสองข้าง ทรงคิดจะลงจากราชรถ แผ่นดินก็กลับสูงขึ้นเสมอท้ายราชรถจนเกยพระบาท

พระเตมีย์เสด็จลงจากราชรถ เดินกลับไปกลับมาครู่หนึ่ง ก็ทรงสัมผัสได้ถึงพละกำลังที่เต็มเปี่ยม สามารถเดินได้ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ ภายในวันเดียว เมื่อทรงพิจารณาต่อไปว่าหากนายสารถีทำร้าย จะมีกำลังพอที่จะสู้ได้หรือไม่ จึงทดลองจับท้ายรถ แล้วยกขึ้นกวัดแกว่งไปมาเหนือพระเศียรเหมือนยกรถเด็กเล่น ครั้นทรงพิจารณาเห็นว่าพระองค์มีกำลังพอจะสู้กับนายสารถีได้ จึงประสงค์จะได้เครื่องประดับพระองค์

ท้าวสักกเทวราชทราบว่า ความปรารถนาของพระเตมีย์ถึงที่สุดตามที่ต้องการแล้ว บัดนี้ มีความประสงค์จะได้เครื่องประดับ จึงให้วิสสุกรรมเทพบุตรนำเครื่องประดับทิพย์ไปประดับพระโพธิสัตว์ให้เหมือนกับท้าวสักกเทวราช

พระเตมีย์เสด็จไปยืนใกล้หลุมที่นายสารถีกำลังขุดอยู่ ตรัสถามว่า **"นายสารถี ท่านก้มหน้าก้มตาขุดหลุมนี้ทำไม ท่านจะใช้หลุมทำอะไร"**

นายสารถีได้ยินเสียงคนทักอยู่ไม่ไกล แต่ก็มิได้เงยหน้าขึ้นดู ยังคงขุดหลุมต่อไป พลางตอบว่า **"พระโอรสของพระราชาเราเป็นใบ้ หูหนวก ง่อยเปลี้ย เหมือนคนไม่มีจิตใจ พระราชารับสั่งให้เรานำมาฝังในป่าช้าผีดิบนี้"**

พระเตมีย์ตรัสกับนายสารถีว่า **"นายสารถี พระราชาสั่งให้ท่านฝังพระโอรสผู้เป็นใบ้ หูหนวก ง่อยเปลี้ย แต่เราไม่ใช่คนหูหนวก ไม่ใช่คนใบ้ ง่อยเปลี้ย และไม่มีอวัยวะพิกลพิการแต่อย่างไร ถ้าท่านฝังเราผู้ไม่ได้เป็นคนพิการเช่นนั้น ท่านก็ทำในสิ่งที่ไม่เป็นธรรม"**

พระเตมีย์เห็นท่าทางนายสารถี แม้ฟังคำนั้นแล้ว ก็ยังไม่มองดูพระองค์ ยังคงก้มหน้าก้มตาขุดหลุมต่อไป ทรงประสงค์จะให้นายสารถีทราบว่า พระองค์คือ พระเตมีย์ ไม่ได้หูหนวก ไม่ได้เป็นใบ้ ไม่ได้ง่อยเปลี้ย จึงตรัสว่า **"นายสารถีเพื่อนเอ๋ย หากคิดว่าเราง่อยเปลี้ย ก็จงดูขาทั้งสองข้างของเราเถิด เป็นเหมือนลำกล้วยทองคำ แม้แขนทั้งสองข้างของเรา ก็มีผิวพรรณดังใบกล้วยทองคำ ได้ยินคำอันไพเราะของเราไหม เมื่อท่านเห็นแล้วยังใจดำฝังเราได้ ท่านก็ทำในสิ่งที่ไม่เป็นธรรม"**

นายสารถีคิดว่าใครกันนี่ พอมาถึงก็ยกยอปอปั้นตนเองอยู่ได้ จึงหยุดขุดหลุม เงยหน้าขึ้นดู ได้เห็นรูปร่างพระโพธิสัตว์ เกิดประหลาดใจ ไม่ทราบว่าชายผู้นี้เป็นมนุษย์หรือเทวดา จึงถามว่า **"ท่านเป็นใครกัน เป็นเทวดา**

คนธรรพ์ หรือพระอินทร์ ท่านเป็นลูกเต้าเหล่าใคร จึงมายืนยกยอปอปั้นตนเองอยู่เช่นนี้"

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า **"เราไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่คนธรรพ์ ไม่ใช่พระอินทร์แต่อย่างไร เราเป็นโอรสพระเจ้ากาสิกราชที่ท่านกำลังขุดหลุมฝัง เป็นโอรสของพระราชาที่ท่านพึ่งพระบารมีเลี้ยงชีพอยู่ในเวลานี้ จงฟังเราเถิดนายสารถี ผู้ใดอาศัยนั่งหรือนอนใต้ร่มไม้ ไม่ควรหักรานกิ่งต้นไม้นั้น เพราะเขาผู้นั้นจะได้ชื่อว่า เป็นคนเนรคุณมิตร เป็นคนหยาบช้า พระราชาเป็นเหมือนต้นไม้ เราผู้เป็นโอรส เป็นเหมือนกิ่งไม้ ส่วนท่านเล่าเป็นเหมือนคนอาศัยร่มไม้ ถ้าท่านฝังเราเสียในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรม"**

ถึงแม้พระโพธิสัตว์จะตรัสอย่างนี้ นายสารถีก็ยังไม่เชื่อว่าพระองค์คือพระเตมีย์กุมาร แต่เพราะถ้อยคำพระโพธิสัตว์อ่อนโยนไพเราะจับใจ จึงทำให้นายสารถียืนฟังอยู่

ประกาศคาถาว่าด้วยน้ำใจมิตร

พระโพธิสัตว์ดำริว่า จะต้องทำให้นายสารถีเชื่อให้ได้ว่าพระองค์คือเตมีย์กุมาร พระโอรสของพระเจ้ากาสิกราช จึงประกาศคาถาว่าด้วยน้ำใจมิตรดังกึกก้องไปทั่วราวป่าแห่งนั้นว่า

"ผู้ใดไม่เนรคุณมิตร ชนเป็นอันมาก ก็ได้พึ่งพาอาศัยเขาเลี้ยงชีพ เขาจากเรือนไปที่ไหน ๆ ย่อมอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร

ผู้ใดไม่เนรคุณมิตร เขาไปสู่ชนบท หมู่บ้าน หรือราชธานีใด ๆ จะได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติคุณ ได้รับการนับถือจากหมู่ชนเป็นอันมากในที่นั้น ๆ โจรทั้งหลายไม่อาจข่มเหงเขาผู้นั้นได้ แม้กษัตริย์ก็ไม่ทรงดูหมิ่น เขาผู้นั้นจะชนะข้าศึกศัตรูผู้มุ่งร้ายทั้งปวงได้

ผู้ใดไม่เนรคุณมิตร เมื่อเขาผู้นั้นกลับมาเรือนของตน ก็มิได้กลับมาด้วยความรู้สึกหงุดหงิดโกรธเคืองใคร ๆ จะเป็นผู้โดดเด่น เป็นที่ชื่นชมยินดี ได้รับคำยกย่องสรรเสริญอย่างมากมาย ท่ามกลางหมู่ญาติเขาผู้นั้นให้ความเคารพนอบน้อม ยกย่องสรรเสริญคนอื่น และคนอื่นก็จะให้ความเคารพนอบน้อม ยกย่องสรรเสริญเขาเช่นกัน

ผู้ใดไม่เนรคุณมิตร เขาผู้นั้นบูชาคนอื่นย่อมได้รับการบูชาตอบ ไหว้ผู้อื่นย่อมได้รับการไหว้ตอบ และย่อมเข้าถึงความเป็นผู้เจริญด้วยเกียรติยศ ชื่อเสียง สิริ มีความเจริญรุ่งเรือง ดุจกองเพลิงย่อมรุ่งเรืองไพโรจน์ยิ่ง ดุจเทวดาผู้มีเดชานุภาพมาก โคทั้งหลายของบุคคลผู้นั้นจะตกลูกเพิ่มจำนวนมากขึ้น พืชธัญญาหารที่หว่านไว้ในนาย่อมเจริญงอกงาม จะได้ประโยชน์จากพืชผลที่หว่านไว้ แม้ประสบอุบัติเหตุพลัดตกจากเหว จากภูเขา พลาดตกต้นไม้ หรืออันตรายแก่ชีวิตโดยประการใด ๆ ก็จะได้ที่พึ่งที่อาศัย

ผู้ใดไม่เนรคุณมิตร เหล่าศัตรูย่อมย่ำยีเขาผู้นั้นไม่ได้ ดุจต้นไทรที่หยั่งรากไปทั่ว ย่อมเจริญงอกงาม แผ่กิ่งก้านใบดกหนา พายุไม่อาจพัดโหมกระหน่ำให้หักโค่นล้มได้"

แม้พระโพธิสัตว์จะตรัสถึงเพียงนี้ นายสุนันทสารถีก็ยังจำพระองค์ไม่ได้ คิดสงสัยว่า คนผู้นี้เป็นใครกันแน่ แล้วลุกขึ้นเดินไปที่รถ ไม่เห็นพระโอรสและห่อเครื่องประดับ จึงกลับมามองดูอีกครั้ง ก็จำพระองค์ได้ จึงทรุดหมอบลงแทบพระบาทประนมมือทูลวิงวอนพระโพธิสัตว์ว่า "**เชิญเสด็จเถิดพระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะนำกลับคืนสู่พระนคร ขอพระองค์จงครองราชสมบัติ ขอพระองค์จงมีพระชนม์ยิ่งยืนนาน**"

พระโพธิสัตว์ตรัสกับนายสุนันทสารถีว่า "**พอทีเถอะ เราไม่ต้องการราชสมบัติหรอกนายสารถี แต่เราต้องการปฏิบัติธรรม**"

นายสุนันทสารถีคิดว่า อย่างไรเสีย พระกุมารก็คงจะเสด็จกลับพระนครเพื่ออนุเคราะห์เรา จึงกราบทูลว่า **"เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากป่าแห่งนี้ พระชนกและพระชนนีจะพระราชทานรางวัลมากมายแก่ข้าพระองค์ เหล่าพระสนม กุมาร พ่อค้า และพราหมณ์ทั้งหลาย จะยินดีให้รางวัลข้าพระองค์ เหล่ากองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลทหารราบทั้งหมด ก็จะยินดีให้รางวัลข้าพระองค์ แม้แต่ชาวชนบท ชาวหมู่บ้าน ผู้มีธัญญาหารมาก ก็จะชุมนุมกันให้เครื่องบรรณาการข้าพระองค์ ขอพระองค์เชิญเสด็จกลับคืนสู่พระนครเถิด พระเจ้าข้า"**

พระโพธิสัตว์สดับดังนั้น จึงตรัสตอบว่า **"พระชนกและพระชนนีสละเราแล้ว กุมารทั้งปวงและชาวพระนคร ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ต่างก็สละเราแล้วเช่นกัน เราไม่มีเหย้าเรือน แม้พระชนกพระชนนีทั้งสองก็ทรงอนุญาต เราจะบวชอยู่ในป่าคนเดียว ไม่ปรารถนากามคุณทั้งหลาย"**

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสถึงคุณธรรมของตนเช่นนี้ พลันปีติก็เกิดขึ้นท่วมท้นจิตใจ จึงทรงเปล่งอุทานด้วยกำลังแห่งปีติว่า **"ความหวังผลของเหล่าชนผู้ไม่รีบร้อน อดทนเพียรพยายามอยู่ร่ำไป ย่อมสำเร็จผลในวันหนึ่งอย่างแน่นอน นายสารถีเพื่อนเอ๋ย ท่านจงรู้ไว้เถิดว่า เราออกบวชประพฤติพรหมจรรย์เรียบร้อยแล้ว ภัยในนรกจะมีแต่ที่ไหน"**

นายสารถียังไม่ลดละความพยายาม คิดว่าหากทำให้พระองค์สงสารอย่างไรเสีย พระกุมารก็จะต้องเสด็จกลับพระนคร จึงกราบทูลว่า **"พระองค์มีวาจาไพเราะอ่อนโยนเช่นนี้ เหตุใดจึงไม่ตรัสในพระราชสำนักของพระชนกพระชนนีเล่า"**

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า **"เราเป็นคนง่อยเปลี้ย เพราะไม่มีเส้นเอ็นยึดโยงร่างกายก็หาไม่ เราเป็นคนหูหนวก เพราะไม่มีโสตประสาทก็หาไม่**

เราเป็นใบ้ เพราะไม่มีลิ้นก็หาไม่ ท่านอย่าได้เข้าใจว่าเราเป็นใบ้ แต่เราระลึกชาติได้ว่า เคยเกิดเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติในมหาเศวตฉัตรนั้นเป็นเวลา ๒๐ ปี กลับไปเกิดในนรกหมกไหม้นานถึง ๘๐,๐๐๐ ปี เรากลัวการครองราชสมบัติ จึงอธิษฐานใจว่า ขอชนทั้งหลายอย่าได้อภิเษกเราในราชสมบัติเลย เราจึงไม่พูดในราชสำนักพระชนกและพระชนนี ในเวลานั้น พระชนกอุ้มเราให้นั่งบนตัก แล้วพิพากษาพวกนักโทษว่า "จงฆ่าโจรคนหนึ่ง จงจองจำโจรคนหนึ่ง จงเอาหอกแทงโจรคนหนึ่ง แล้วเอาน้ำกรดราดแผล จงเสียบโจรคนหนึ่งบนหลาว" เราได้ฟังคำพิพากษาอันหยาบคายที่พระชนกตรัสสั่งเจ้าหน้าที่อย่างนี้ จึงกลัวการครองราชสมบัติ เราไม่เป็นใบ้ ก็ทำเหมือนคนเป็นใบ้ ไม่ง่อยเปลี้ย ก็ทำเหมือนคนง่อยเปลี้ย แกล้งนอนเกลือกกลิ้งอยู่ในอุจจาระปัสสาวะของตน

นายสารถีเพื่อนเอ๋ย ชีวิตมนุษย์เรานี้ลำบากยิ่งนัก เป็นของน้อย ทั้งเต็มไปด้วยทุกข์ ใครเล่าจะอาศัยชีวิตซึ่งน้อยนิดนี้สร้างเวรกรรม เพราะไม่มีปัญญา เพราะไม่เข้าใจธรรม"

พระโพธิสัตว์ตรัสอุทานซ้ำอีก เพื่อประกาศเจตนารมณ์อันแรงกล้าในการตัดสินใจที่จะไม่เสด็จกลับคืนพระนครว่า **"ความหวังผลของเหล่าชนผู้ไม่รีบร้อน อดทนบำเพ็ญเพียรอยู่ร่ำไป ย่อมสำเร็จผลในวันหนึ่งอย่างแน่นอน นายสารถี ท่านจงรู้ไว้เถิดว่า เราออกบวชประพฤติพรหมจรรย์เรียบร้อยแล้ว ภัยในนรกจะมีแต่ที่ไหนเล่า"**

นายสุนันทสารถีได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า พระกุมารมีราชสมบัติมหาศาลเช่นนี้ ยังทิ้งเข้าป่า ตั้งใจออกบวชอย่างไม่ไยดี เหมือนทิ้งซากศพเสียอย่างนี้แล้วเราจะต้องการอะไรกับชีวิตอันไม่สมประกอบของเรา เราจะบวชกับพระองค์ จึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระลูกเจ้า แม้ข้าพระองค์ก็จะบวชกับพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดให้ข้าพระองค์บวชด้วยเถิด"**

แม้นายสารถีจะทูลวิงวอนอยู่อย่างนั้น พระโพธิสัตว์ก็ทรงดำริว่า **"หากเราอนุญาตให้นายสารถีบวชในเวลานี้ พระชนกและพระชนนีของเราก็จะไม่เสด็จมาหาเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเสื่อมจะมีแก่พระองค์ทั้งสอง ม้า รถ และเครื่องประดับทั้งหลายก็จะสูญหายไป เราจะถูกครหาว่า นายสารถีนั้นไม่กลับมา คงจะถูกพระราชกุมารซึ่งเป็นยักษ์จับกินเสียแล้ว"** ทรงพิจารณาอย่างรอบคอบ เพื่อมิให้เกิดข้อครหา และพิจารณาถึงความเจริญแก่พระชนกและพระชนนีทั้งสองพระองค์ จึงเปลื้องเครื่องประดับมอบให้นายสารถี พร้อมกับสั่งว่า **"เรามอบรถให้ท่านแล้ว ท่านจงนำกลับไปคืนราชสำนัก ปลดเปลื้องตนจากหนี้ก่อน ผู้ไม่มีหนี้เท่านั้นจึงจะบวชได้"**

นายสารถีได้ฟังดังนั้นเกิดความกังวลใจว่า เมื่อเรากลับไปพระนครแล้ว ถ้าพระกุมารเสด็จไปที่อื่น พระราชบิดาเสด็จมาไม่พบจะลงทัณฑ์เรา เพราะฉะนั้นเราจะขอคำยืนยันให้แน่ใจก่อนว่า พระองค์จะไม่เสด็จไปที่ไหน จนกว่าเราจะกลับมา จึงกล่าวว่า **"เมื่อข้าพระองค์ทำตามพระดำรัสแล้ว แม้พระองค์ก็ควรจะทำตามที่ข้าพระองค์ทูลขอ ขอพระองค์จงประทับรออยู่ที่นี้ จนกว่าข้าพระองค์จะนำพระราชาเสด็จมา พระราชบิดาทอดพระเนตรเห็นพระองค์แล้ว จะทรงปีติโสมนัสเอิบอิ่มใจอย่างยิ่งเป็นแน่"**

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า **"นายสารถี เราจะทำตามคำร้องขอของท่าน แม้ตัวเราเองก็อยากเห็นพระชนก พระชนนี และพระประยูรญาติทั้งหลายของเราเสด็จมาสถานที่แห่งนี้ จงกลับไปเถิด นายสารถีเพื่อนรัก จงกราบทูลพระชนกพระชนนีตามที่เราสั่ง"**

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็น้อมพระองค์หันหน้าไปยังกรุงพาราณสี ถวายบังคมพระชนกพระชนนีจากที่ไกล ด้วยความเคารพรักอย่างเต็มเปี่ยม นายสารถีทำประทักษิณพระกุมาร กราบลงแทบพระยุคลบาท ลิงโลดใจเหลือประมาณ ขึ้นรถขับบ่ายหน้าตรงไปยังกรุงพาราณสี

ในขณะนั้น พระนางจันทาเทวีเปิดหน้าต่างรอคอยการกลับมาของนายสารถี ด้วยต้องการจะทราบความเป็นไปของลูกว่าเป็นอย่างไร พอทอดพระเนตรเห็นรถว่างเปล่า นายสารถีกลับมาเพียงคนเดียว พระหทัยแทบแตกสลาย ทรงร้องไห้ฟูมฟายปริเทวนาการว่า **"นายสารถีฝังลูกเราเสียแล้ว เพราะนายสารถีกลับมาคนเดียว ปัจจามิตรทั้งหลายจะเย้ยหยันยินดี ศัตรูทั้งหลายจะกระหยิ่มใจ เพราะสามารถฝังลูกเราได้แล้ว"** ทรงกรรแสงโศกเศร้าตรัสถามนายสารถี ด้วยพระอัสสุชลนองพระเนตรว่า **"ลูกเราเป็นง่อยใบ้ หรือตรัสอะไรกับเธอบ้าง เขาขยับมือขยับเท้าบ้างไหม เขาร้องขอชีวิตหรือเปล่าขณะถูกฝัง"**

นายสุนันทสารถีเห็นพระเทวีร้องไห้แทบขาดใจ ก็สงสารอย่างจับใจ แต่ไม่กล้ากราบทูลเรื่องทั้งหมด เพราะคิดว่า ถ้ากราบทูลว่าพระโอรสไม่ได้เป็นใบ้ ไม่ได้ง่อยเปลี้ย ไม่ได้หูหนวก มีพระดำรัสไพเราะเสนาะกล่าวธรรมได้อย่างจับใจ พระราชาจะกริ้วว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรจึงไม่พาพระกุมารกลับมา แล้วสั่งลงพระราชอาญาโดยที่ยังไม่ได้รับฟังรายละเอียด ควรขอพระราชทานอภัยโทษก่อน จึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระแม่เจ้า ขอพระแม่เจ้าโปรดประทานอภัยโทษแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอกราบทูลตามที่ได้ฟังได้เห็นในสำนักพระราชโอรส"**

พระนางจันทาเทวีตรัสว่า **"นายสารถี เธออย่ากลัวเลย จงบอกตามที่ท่านได้ฟังได้เห็นมาว่าลูกของเราเป็นอย่างไร"**

นายสารถีกราบทูลว่า **"พระโอรสไม่ได้เป็นใบ้ ไม่ได้ง่อยเปลี้ย พระองค์มีวาจาไพเราะ ทรงกลัวที่จะได้ครองราชสมบัติ จึงคิดหาวิธีลวงอย่างมากมาย พระองค์ทรงระลึกชาติได้ว่า เคยเป็นพระราชาครองราชสมบัติในชาติก่อนเป็นเวลา ๒๐ ปี แล้วต้องไปตกนรกหมกไหม้ อยู่ถึง ๘๐,๐๐๐ ปี เพราะกลัวจะต้องครองราชสมบัติอีกครั้ง จึงทรงอธิษฐานว่า "ขอชนทั้งหลายอย่าได้อภิเษกเราในราชสมบัติเลย" พระองค์จึงไม่ตรัส**

ในราชสำนักพระชนกและพระชนนี พระโอรสทรงมีอวัยวะครบทั้ง ๓๒ ประการ มีพระรูปงดงามสมส่วน มีพระวาจาไพเราะอ่อนโยน ฉลาดหลักแหลม ถ้าพระองค์มีพระราชประสงค์จะพบพระโอรส ก็ขอเชิญรีบเสด็จเถิดพระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะนำเสด็จไปยังสถานที่ที่พระโอรสประทับอยู่"

สู่ทางโพธิญาณ

เมื่อพระเตมีย์กุมารส่งนายสารถีกลับไปแล้ว มีความประสงค์จะผนวช ขณะนั้น พระอินทร์รับสั่งวิสสุกรรมเทพบุตรให้ไปสร้างบรรณศาลา และจัดเตรียมเครื่องบริขารสำหรับบรรพชิตให้พระโพธิสัตว์ วิสสุกรรมเทพบุตรลงจากสวรรค์มาเนรมิตอาศรมขึ้นในราวป่าประมาณ ๓ โยชน์ เนรมิตที่อยู่ในเวลากลางคืนและกลางวัน สระน้ำสำหรับดื่มกินสรงสนาน ทำสถานที่นั้นให้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยต้นไม้มีผลทุกฤดูกาล เนรมิตที่เดินจงกรม เกลี่ยด้วยทรายเนื้อละเอียด ใกล้บรรณศาลา เนรมิตเครื่องบริขารสำหรับบรรพชิตทุกอย่าง แล้วเขียนหนังสือประกาศไว้ว่า **"กุลบุตรผู้ใดผู้หนึ่งต้องการบวช จงใช้เครื่องบริขารสำหรับบรรพชิตเหล่านี้บวชเถิด"** แล้วกลับสู่ทิพยวิมานของตน

พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นอาศรมนั้น ทรงอ่านข้อความประกาศก็ทรงทราบได้ทันทีว่า พระอินทร์ประทานให้ จึงเสด็จเข้าบรรณศาลา เปลื้องเครื่องแต่งตัวออก ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดงผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง พาดหนังเสือเฉวียงพระอังสา ม้วนเกล้าพระเกสาให้เป็นชฎา ถือไม้เท้า เสด็จออกจากบรรณศาลาเพื่อจะให้สิริแห่งภาวะความเป็นนักบวชสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงเสด็จจงกรมกลับไปกลับมาในที่จงกรม ทรงเปล่งอุทานว่า **"เราได้การบรรพชาแล้ว จึงเป็นสุข การบรรพชาเป็นสุขจริงหนอ"** แล้วเสด็จเข้าบรรณศาลา ประทับนั่งบนที่ลาดด้วยใบไม้ เจริญสมาธิจนได้บรรลุอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘

ครั้นตกเย็น ตะวันอ่อนแสงลงทาบเหนือทิวไม้ฟากตะวันตก ฝูงนกต่างส่งเสียงร้องเรียกกัน กลับรวงรังกึกก้องแนวไพร พระองค์จึงเสด็จออกจากบรรณศาลา เก็บใบหมากเม่าท้ายที่จงกรม นึ่งด้วยน้ำร้อนไร้รสเค็มรสเปรี้ยวจืดสนิท เสวยดุจกินอมฤตรส เจริญพรหมวิหาร ๔ แล้วพักอิริยาบถสำราญอยู่ในป่าแห่งนั้น

ฝ่ายพระเจ้ากาสิกราชทรงทราบจากนายสารถีว่า พระโอรสไม่ได้เป็นคนพิการเช่นนั้น ทรงยินดีเป็นอย่างยิ่ง รับสั่งให้มหาเสนาจัดเตรียมการเสด็จอย่างเร่งด่วน ให้ตระเตรียมขบวนรถเทียมม้า ผูกเครื่องประดับช้างทรง ตระเตรียมสังข์และบัณเฑาะว์ กลองตีหน้าเดียว กลองตีสองหน้า และรำมะนาอันไพเราะ พระองค์จะเสด็จไปประทานโอวาทพระโอรส ขอให้ชาวนิคม นางสนม กุมาร พ่อค้า และพราหมณ์ทั้งหลาย รีบเตรียมยาน กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลทหารราบ ให้เว้นม้าอ้วนอืดอาดไม่ว่องไว และม้าผอมไร้เรี่ยวแรง ให้เลือกเฉพาะม้าที่สมบูรณ์ว่องไวปราดเปรียว

พระราชาเตรียมประชุมพลถึง ๓ วัน จึงเสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยจตุรงคเสนา ในวันที่ ๔ ให้นำทรัพย์ที่พอจะเอาไปได้ไปด้วย เสด็จขึ้นประทับบนม้าสินธพ แล้วสั่งให้นางฝ่ายในตามเสด็จทุกคน ให้เตรียมเครื่องราชกกุธภัณฑ์สำหรับราชาภิเษกทั้ง ๕ คือ **พัดวาลวีชนี พระอุณหิส พระขรรค์ เศวตฉัตร และฉลองพระบาททอง** ไปด้วย ตรัสสั่งให้นายสารถีนำทางเสด็จเคลื่อนขบวนล่วงหน้าไปถึงป่าที่พระเตมีย์ฤาษีประทับอยู่อย่างเร่งด่วน

พระเตมีย์ฤาษีทอดพระเนตรเห็นพระราชบิดากำลังเสด็จมา ทรงรุ่งเรืองด้วยพระเดชานุภาพ พร้อมพรั่งด้วยหมู่อำมาตย์ขัตติยวงศ์ จึงถวายพระพรทูลถามถึงทุกข์สุข ด้วยคำอันไพเราะอ่อนโยนว่า **"ขอถวายพระพร มหาบพิตร ทรงปราศจากโรคาพาธหรือ ทรงเป็นสุขสำราญดีหรือ ราชกัญญาของพระองค์ และโยมมารดาของอาตมาไม่มีโรคาพาธหรือ"**

พระราชาตรัสว่า **"พ่อไม่มีโรคาพาธอันใด สุขภาพร่างกายก็แข็งแรงดี ราชกัญญาทั้งปวงของพ่อ และโยมมารดาของลูกก็ไม่มีโรคภัย"**

พระโพธิสัตว์ทูลถามว่า **"มหาบพิตรยังโปรดน้ำจัณฑ์อยู่หรือทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม และในทานอยู่บ้างหรือ"**

พระราชาตรัสตอบว่า **"พ่อไม่ดื่มน้ำจัณฑ์ ไม่โปรดน้ำจัณฑ์แล้วทุกวันนี้ ใจพ่อยินดีในสัจจะ ในธรรม และการให้ทาน"**

พระโพธิสัตว์ทูลถามถึงพาหนะมีม้าและโค เป็นต้น ตลอดจนความเป็นไปของเหตุการณ์บ้านเมืองว่า **"บ้านเมืองในชายแดนของมหาบพิตร สงบดีอยู่หรือ รัฐสีมามั่นคงดีอยู่หรือ ฉางหลวงและคลังหลวงยังบริบูรณ์ดีอยู่หรือ"**

พระราชาตรัสตอบว่า **"บ้านเมืองสงบสุขดี ไม่มีโจรผู้ร้าย แม้ฉางหลวงและคลังหลวงก็บริบูรณ์ดี"** พระโพธิสัตว์ให้ทหารทอดพระราชอาสน์แล้วทูลเชิญให้พระราชาประทับนั่ง พระองค์ไม่ประทับนั่ง จึงให้ทหารลาดเครื่องลาดใบไม้ถวาย แม้เช่นนั้น พระองค์ก็ไม่ประทับนั่งบนเครื่องปูลาดใบไม้นั้น เพราะความเคารพต่อพระโอรสซึ่งบวชเป็นบรรพชิต แต่ประทับนั่งลงที่พื้นดินนั่นเอง พระโพธิสัตว์ได้เสด็จเข้าไปในบรรณศาลานำใบหมากเม่านึ่งออกมาหน่อยหนึ่ง เพื่อจะแสดงการเป็นอยู่อย่างบรรพชิต ให้พระราชาทรงทราบ จึงเชิญพระราชาให้เสวยว่า **"มหาบพิตร ใบหมากเม่าของอาตมภาพนี้สุกแล้ว ไม่มีรสเค็ม ขอมหาบพิตรผู้เสด็จมาเป็นแขกของอาตมภาพเสวยเถิด"**

พระราชาตรัสตอบว่า **"พ่อบริโภคใบหมากเม่าไม่ได้ และโภชนะก็ไม่ใช่อย่างนี้นี่ลูก พ่อบริโภคข้าวสุกที่หุงจากข้าวสาลี ปรุงด้วยเนื้อ**

สะอาด" แต่เพราะความเคารพพระโพธิสัตว์ พระราชาจึงหยิบใบหมากเม่ามาวางไว้ที่ฝ่าพระหัตถ์ แล้วตรัสถามว่า **"ลูกฉันอาหารอย่างนี้ดอกหรือ"**

พระโพธิสัตว์ทูลว่า **"ใช่แล้ว มหาบพิตร"** พระราชาประทับนั่ง รับสั่งกับพระโอรสอย่างสุขใจ

ในขณะนั้น พระนางจันทาเทวีแวดล้อมไปด้วยหมู่นางสนม เสด็จมาถึงเห็นพระโอรสผู้เป็นที่รัก ทรงมีพระหทัยสั่นอยู่ภายในพระอุระ ถึงกับเป็นลมล้มลงตรงนั้นเอง เมื่อฟื้นคืนสติก็ตรงเข้าจับพระบาทพระโอรส ทรงกราบลงแล้วร้องไห้ พระเนตรทั้งสองนองไปด้วยน้ำตา

พระราชาตรัสกับพระมเหสีด้วยพระวาจาเปี่ยมสุขว่า **"จันทา เธอดูอาหารลูกเราเถิด"** ทรงหยิบใบหมากเม่าวางในพระหัตถ์พระมเหสี แล้วประทานแก่นางสนมอื่น ๆ นางสนมทั้งหลายต่างก็กล่าวกันว่า พระองค์เสวยอย่างนี้เลยหรือ ทำไมจึงทรงทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งเช่นนี้ได้ นางสนมทุกคนเอาใบหมากเม่านั้นมาวางทูนไว้บนศีรษะของตน ๆ กราบนมัสการนั่งอยู่

พระราชาตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า **"นี่เป็นเรื่องอัศจรรย์สำหรับพ่อเหลือเกิน เพราะพ่อได้มาเห็นลูกอยู่ในป่าคนเดียว ฉันอาหารไม่มีรสเค็ม ไม่มีรสเปรี้ยว ไม่ปรุงรส แต่เหตุไร ผิวพรรณลูกยังผ่องใส"**

พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า **"ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพนอนคนเดียวตามลำพังบนเครื่องลาดใบไม้ เพราะการนอนคนเดียว จึงทำให้ผิวพรรณของอาตมาผ่องใส ไม่ต้องมีราชองครักษ์ถืออาวุธรักษาการณ์ อาตมาไม่เศร้าโศกถึงอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว ไม่ละห้อยหาอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง มีชีวิตอยู่กับปัจจุบันขณะ เพราะเหตุนั้น ผิวพรรณอาตมภาพจึงผ่องใส คนพาลทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะละห้อยหาอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง เพราะเศร้าโศก**

ถึงอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว เหมือนต้นอ้อที่ยังเขียวสด แต่ถูกถอนทิ้งไว้กลางแดดย่อมเหี่ยวแห้งไป"

พระราชาทรงดำริว่า เราจะอภิเษกลูกเราอยู่กลางป่านี้ แล้วพากลับคืนพระนคร จึงตรัสว่า "**พ่อขอมอบกองพลช้าง กองพลรถ กองพลม้า กองพลทหารราบ และกองพลหุ้มเกราะ ตลอดถึงพระราชนิเวศน์อันน่ารื่นรมย์ให้ลูก มอบนางสนมกำนัลในที่ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพให้ลูก จงเป็นพระราชาของแผ่นดิน ปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข สตรี ๔ คนนี้ ชำนาญในการฟ้อนรำขับร้องฝึกหัดมาดีแล้ว จะทำให้ลูกรื่นรมย์ในการใช้ชีวิต ลูกจะอยู่ในป่าไปทำไม พ่อจะนำราชธิดาของพระราชาพระองค์อื่นที่สวยงาม มีการศึกษาดีทั้งฉลาดเฉลียวมาอภิเษกกับลูก ลูกจงให้ราชธิดาเหล่านั้นมีโอรสมากมาย ลูกยังเยาว์เป็นหนุ่มแน่น ยังมีเส้นผมดำสนิท จงครองราชสมบัติเถิด เมื่อชราแล้วจึงค่อยบวช**"

พระโพธิสัตว์ตรัสตอบว่า "**มหาบพิตร คนเราควรประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังหนุ่มแน่น การบวชควรเป็นเรื่องของคนหนุ่ม ท่านผู้แสวงหาคุณธรรมทั้งหลาย ต่างสรรเสริญการบวชประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังหนุ่มแน่น อาตมภาพปรารถนาที่จะประพฤติพรหมจรรย์ไม่ปรารถนาที่จะครองราชสมบัติ**

อาตมภาพเห็นลูกชายลูกหญิงอันเป็นที่รักของท่านทั้งหลายที่กว่าจะได้มาก็แสนยาก พวกเขาร้องเรียกพ่อแม่ฉอเลาะน่ารักน่าเอ็นดู ยังไม่ทันไรก็ตายจากไปเสียแล้ว เหมือนหน่อไม้ไผ่ยังอ่อนก็ถูกถอนแท้จริงแล้ว นรชนไม่ว่าจะยังหนุ่มแน่นหรือยังสาวก็ล้วนตายได้ทั้งนั้น ใครเล่าจะวางใจในชีวิตได้ว่า "เรายังเด็ก ยังหนุ่ม อีกนานกว่าจะตาย" อายุของคนเรานี้น้อยนัก วันคืนเล่าก็ล่วงไปไม่หยุด เหมือนอายุของฝูงปลาในสระที่มีน้ำแห้งขอด ความเป็นหนุ่มสาวจะต่างอะไรจากอายุ

ของฝูงปลาในสระที่มีน้ำเหลือน้อย สัตว์โลกถูกครอบงำและถูกรุมล้อมอยู่ตลอดเวลา เมื่อคืนวันไม่ล่วงไปเปล่า แต่กลืนกินอายุ วรรณะ และกำลังให้สิ้นตามไปด้วย มหาบพิตรจะอภิเษกอาตมภาพให้ครองราชสมบัติทำไม"

พระราชาตรัสถามว่า "**จงบอกพ่อเถิดว่า สัตว์โลกถูกอะไรครอบงำและถูกอะไรรุมล้อมไว้ คืนวันทำให้อายุ วรรณะ และกำลังสิ้นไปอย่างไร**"

พระโพธิสัตว์ตรัสตอบพระราชบิดาว่า "**สัตว์โลกถูกความตายครอบงำไว้ ถูกความแก่รุมล้อมไว้ตลอดเวลา ตั้งแต่วันที่ทารกถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา อายุก็น้อยลงเรื่อย ๆ เพราะคืนวันล่วงไป ๆ ไม่ได้ล่วงไปเปล่า แต่กลืนกินอายุ วรรณะ และกำลังให้สิ้นตามไปด้วย ขอมหาบพิตรจงทรงทราบอย่างนี้ว่า เมื่อด้ายที่ช่างหูกกำลังทอผ้า ช่างหูกทอไปได้เท่าใด ส่วนที่จะต้องทอก็เหลือน้อยลงทุกขณะ ข้อนี้เป็นฉันใด นับจากวันที่เกิด ชีวิตสัตว์ก็เหลือน้อยลงทุกวันเช่นกัน แม่น้ำที่เต็มฝั่งย่อมไม่ไหลขึ้นสู่ที่สูง เปรียบเหมือนอายุของมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อล่วงไปแล้วย่อมไม่กลับไปสู่ความเป็นเด็กอีกครั้ง แม่น้ำที่เต็มฝั่งย่อมพัดพาเอาต้นไม้ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไป ไม่ต่างจากหมู่สัตว์ถูกความแก่และความตายพัดพาไป**"

พระราชาทรงสดับธรรมกถาของพระโพธิสัตว์แล้ว ไม่มีความรู้สึกผูกพันในการครองเรือนอีกต่อไป ทรงเบื่อหน่ายเหลือเกิน ประสงค์จะออกผนวช เพื่อจะทรงทดลองพระโพธิสัตว์ จึงตรัสย้ำอีกว่า "**พ่อจะไม่กลับพระนครอีกแล้ว จะบรรพชาในที่นี้แหละ ถ้าลูกกลับพระนคร พ่อจะมอบเศวตฉัตรให้ลูก พ่อขอมอบกองทัพ พระราชนิเวศน์อันน่ารื่นรมย์ ตลอดจนนางสนมกำนัลในทั้งหมดให้ลูก จงเป็นพระราชาของแผ่นดิน ปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข สตรี ๔ คน ชำนาญในการฟ้อนรำขับร้อง**

ได้รับการฝึกหัดมาดีแล้ว จะทำให้ลูกรื่นรมย์ในการใช้ชีวิต ลูกจะอยู่ในป่าไปทำไม พ่อจะนำราชธิดาของพระราชาพระองค์อื่นที่สวยงาม มีการศึกษาดี ทั้งฉลาดเฉลียวมาอภิเษกกับลูก ลูกจงให้ราชธิดาเหล่านั้นมีโอรสมากมาย ลูกยังเยาว์เป็นหนุ่มแน่น ยังมีเส้นผมดำสนิท จงครองราชสมบัติก่อนเถิด ค่อยบวชภายหลัง"

พระโพธิสัตว์ตรัสตอบว่า "มหาบพิตร พระองค์จะให้อาตมภาพเสื่อมเพราะทรัพย์ทำไม ทำไมคนเราจึงจะตายเพราะภรรยา ทำไมคนหนุ่มต้องมาแก่ชราไปอย่างไร้ประโยชน์ เมื่อโลกเต็มไปด้วยชราและมรณะ เราจะมัวเที่ยวเพลิดเพลินเล่นหัวกันอยู่ทำไม จะมีประโยชน์อะไรที่อาตมายังจะต้องแสวงหาทรัพย์ แสวงหาบุตรและภรรยา อาตมภาพพ้นแล้วจากเครื่องผูก เมื่อคนเรารู้ว่าตัวเองต้องตายแน่แล้ว ก็จะไม่มีความยินดีในการแสวงหาทรัพย์อีกต่อไป ผลไม้ที่สุกแล้วย่อมพร้อมจะร่วงหล่นได้ตลอดเวลา ส่วนภัยของสัตว์ที่เกิดแล้วก็ย่อมจะตายได้ทุกเมื่อ ผู้คนเป็นอันมากเห็นกันอยู่ในเวลาเช้า พอตกเย็นไม่เห็นกันแล้ว ครั้นเห็นกันอยู่ในเวลาเย็น พอรุ่งเช้าก็พลันห่างหาย จึงควรรีบเร่งทำความเพียรเสียตั้งแต่วันนี้ สมรภูมิที่มีการวางแผนทางยุทธศาสตร์อย่างดี ด้วยการวางกองพลช้าง กองพลรถ กองพลทหารราบไว้ สามารถเอาชนะสงครามอื่นใดได้ แต่ไม่สามารถเอาชนะสงครามคือมรณะได้ ไม่มีกองทัพใดอาจเอาชนะมรณะด้วยการต่อสู้ ด้วยเวทมนตร์ ด้วยยุทธวิธี หรือสินทรัพย์อื่นใด

ความตายมิได้เว้นแม้แต่กษัตริย์ พราหมณ์ พ่อค้า ลูกจ้าง คนจัณฑาล และคนเทขยะ ย่อมย่ำยีบดขยี้ราบลงทั้งหมดทีเดียว ควรรีบทำความเพียรเสียตั้งแต่วันนี้ ใครเล่าจะรู้ได้ว่า จะตายวันพรุ่งนี้ การผัดผ่อนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น ไม่มีเลย โจรทั้งหลายย่อมปรารถนาทรัพย์ ส่วนอาตมภาพพ้นจากบ่วงแล้ว ขอเชิญพระองค์เสด็จกลับไปเถิด อาตมภาพไม่ปรารถนาราชสมบัติ"

เมื่อพระราชา พระนางจันทาเทวี นางสนม เสนาอำมาตย์ ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ ฟังเทศนาของพระโพธิสัตว์จบลงแล้ว ต่างเกิดความเลื่อมใส มีความประสงค์จะบวชทุกคน

พระราชาโปรดให้ตีกลองประกาศไปทั่วพระนครว่า ผู้ใดปรารถนาจะบวชในสำนักของลูกเรา ก็จงบวชเถิด และโปรดให้เปิดประตูคลังหลวงทั้งหมด โปรดให้จารึกข้อความบนแผ่นทองคำ แขวนไว้ที่เสาใหญ่กลางท้องพระโรงว่า **"มีขุมทรัพย์ใหญ่ในที่นั้น ๆ ผู้ที่ต้องการก็จงเอาไป"** ชาวพระนครต่างทิ้งบ้านเรือนตามพระราชาออกบวช

พระราชาทรงผนวชในสำนักของพระโพธิสัตว์ พร้อมด้วยประชาชนเป็นจำนวนมาก อาศรมสถานประมาณ ๓ โยชน์ ที่พระอินทร์สร้างถวาย เนืองแน่นไปด้วยนักบวช พระโพธิสัตว์ ให้เหล่าสตรีอยู่ในบรรณศาลาตรงกลาง เพราะเกรงจะเกิดอันตราย ส่วนบรรณศาลารอบนอกให้เป็นที่อยู่ของเหล่าบุรุษ

นักบวชชายหญิงทั้งหมด พากันเก็บผลไม้ซึ่งหล่นลงที่พื้นดินมาบริโภค ใครมีจิตหวนระลึกถึงกามราคะ พยาบาท หรืออวิหิงสา เมื่อพระโพธิสัตว์ทราบก็เสด็จประทับนั่งแสดงธรรมสั่งสอน นักบวชเหล่านั้นได้ฟังโอวาท ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘

ข่าวคราวการผนวชของพระเจ้ากรุงพาราณสีแพร่กระจายออกไปอย่างรวดเร็ว จนทำให้กษัตริย์สามนต์ราชในประเทศใกล้เคียงพระองค์หนึ่ง ต้องการจะชิงเอาราชสมบัติ จึงยกทัพมายังกรุงพาราณสี ครั้นเสด็จยาตราทัพเข้าสู่พระนคร เห็นพระนครวิจิตรงดงาม กลับเงียบสงบว่างไร้จากผู้คนพลุกพล่าน จึงเสด็จขึ้นสู่ปราสาทราชฐาน ทอดพระเนตรเห็นประตูคลังหลวงถูกเปิดทิ้งไว้ รัตนะอันประเสริฐ ๗ ประการ ถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า ทรงคาดการณ์ว่าน่าจะเกิดอาเพศอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นกับราชวงศ์เพราะราชสมบัตินี้ จึงรับสั่งให้เรียกพวกนักเลงสุรามาตรัสถาม

พวกนักเลงสุรากราบทูลว่า **"พระเตมีย์ พระโอรสของพระราชาแห่งพระนครนี้ไม่ปรารถนาที่จะครองราชสมบัติ พระองค์มิได้เป็นใบ้ก็แสร้งทำเป็นใบ้ มิได้หูหนวกก็แสร้งทำเป็นหูหนวก เสด็จออกจากพระนครนี้เข้าป่าบวชเป็นฤาษี แม้พระราชาพร้อมด้วยอาณาประชาราษฎร์ก็เสด็จออกจากพระนคร ไปบวชในสำนักของพระเตมีย์เช่นกัน"**

พระเจ้าสามนต์ราชตรัสถามว่า **"พระราชาของพวกเจ้าออกไปทางประตูไหน"** เมื่อนักเลงสุรากราบทูลว่า เสด็จออกทางประตูทิศตะวันออก จึงนำกองทัพออกติดตามทางประตูนั้น ลัดเลาะไปตามฝั่งแม่น้ำ จนเข้าสู่ราวป่าอันรกชัฏ พระองค์เกิดความกริ่งเกรงภัยว่า จะเป็นแผนการอย่างใดอย่างหนึ่งของกษัตริย์แห่งนครนี้

พระโพธิสัตว์ทราบการเสด็จมาของพระเจ้าสามนต์ราช จึงเสด็จออกไปต้อนรับ ประทับนั่งในอากาศแสดงธรรมแก่พระราชาพระองค์นั้น พระเจ้าสามนต์ราชพร้อมด้วยจตุรงคเสนาสดับธรรมแล้ว เกิดความเลื่อมใสพากันบวชในสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น

แม้พระราชาจากนครอื่น ๆ อีก ๗ พระองค์ ก็เสด็จมาด้วยหวังจะยึดกรุงพาราณสี ต่างละทิ้งราชสมบัติ บวชโดยทำนองเดียวกัน ผืนแผ่นดินที่ตั้งอาศรมของพระโพธิสัตว์ได้กลายเป็นมหาสมาคม ภายในพระนครได้กลายเป็นป่าช้า ช้างทั้งหลายกลายเป็นช้างป่า ม้าทั้งหลายกลายเป็นม้าป่า แม้รถทั้งหลายก็ชำรุดทรุดโทรมไปในป่า เครื่องใช้สอยและเงินทองทั้งหลาย ก็ตกเรี่ยรายเกลื่อนกลาดไม่ต่างอะไรจากกรวดทราย

นักบวชทั้งหมดต่างเจริญสมณธรรมจนได้บรรลุสมาบัติ ๘ เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ได้ไปเกิดในพรหมโลก แม้ช้างและม้าทั้งหลายซึ่งเป็นสัตว์เดรัจฉานมีจิตเลื่อมใสหมู่ฤาษีทั้งหลาย ได้เกิดในสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น ได้แก่ ชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ตามบุญกุศลของตน

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

ครั้นพระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์ให้ภิกษุทั้งหลายฟังแล้ว ได้ตรัสสรุปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย มิใช่ในชาตินี้เท่านั้นที่เราละทิ้งราชสมบัติออกบวช แม้ในอดีตชาติ เราก็ได้ละทิ้งราชสมบัติออกบวชเช่นกัน เทพธิดาผู้สิงสถิตอยู่ที่เศวตฉัตรในอดีตชาตินั้น เป็นภิกษุณีชื่ออุบลวรรณาในชาตินี้ นายสุนันทสารถีเป็นพระสารีบุตร ท้าวสักกะเป็นพระอนุรุทธะ พระชนกและพระชนนีเป็นมหาราชสกุล บริษัทนอกนี้เป็นพุทธบริษัท ส่วนบัณฑิตผู้ทำเป็นใบ้ ทำเป็นง่อยเปลี้ย คือ เราผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี่เอง"

พระมหาชนก

สุวรรณภูมิ แผ่นดินทอง

“เกิดเป็นคน ควรมีความเพียรพยายามอยู่ร่ำไป
จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ
นรชนผู้มีปัญญา
แม้ประสบทุกข์ ก็ไม่ไร้ซึ่งความหวัง”

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ที่ทรงใช้ความเพียรพยายามอย่างยิ่งยวด กว่าจะผ่านความทุกข์เข็ญจนได้ออกผนวช เมื่อครั้งเกิดเป็นพระมหาชนก ทรงมีปณิธานอย่างแน่วแน่ในการบำเพ็ญ **"วิริยบารมี"** ตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะมีความเพียรพยายาม เพื่อก้าวไปสู่ความสำเร็จ แม้จะประสบกับความทุกข์ยากลำบากขนาดไหน หากยังไม่ประสบผลสำเร็จก็จะเพียรพยายามต่อไปไม่ท้อถอย

มหาชนกชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องพระมหาชนก พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีซื้ออุทยานของพระกุมารพระนามว่า **"เชต"** สร้างถวายพระพุทธองค์ ขณะนั้นเป็นเวลาบ่ายแล้ว อาทิตย์ย้ายดวงคล้อยลงต่ำ หมู่ภิกษุออกจากสถานที่สำหรับทำสมาธิ มานั่งประชุมกันอยู่ในอาคารสำหรับแสดงธรรม สนทนาถึงการออกบวชของพระพุทธองค์ พระพุทธองค์เสด็จออกจากพระคันธกุฎีมายังอาคารสำหรับแสดงธรรม ตรัสถามหมู่ภิกษุถึงเรื่องราวที่กำลังสนทนากัน

เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงตรัสเล่าเรื่องพระมหาชนก ผู้ตั้งปณิธานที่จะใช้ความเพียรพยายามจนกว่าจะประสบผลสำเร็จดังต่อไปนี้

ศึกชิงราชบัลลังก์มิถิลานคร

ในอดีตชาติ ได้มีพระราชาพระนามว่า **"พระมหาชนกราช"** ครองราชสมบัติในกรุงมิถิลานคร แคว้นวิเทหะ พระองค์มีพระราชโอรส ๒ องค์ คือ **"พระอริฏฐชนก"** และ **"พระโปลชนก"** พระราชาทรงแต่งตั้งอริฏฐชนกผู้พี่เป็นอุปราช และแต่งตั้งโปลชนกผู้น้องเป็นเสนาบดี

ครั้นต่อมา พระมหาชนกราชสวรรคต พระอริฏฐชนกขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระบิดา ทรงตั้งพระโปลชนกให้เป็นอุปราช อำมาตย์ผู้ใกล้ชิดคนหนึ่งคอยกราบทูลยุยงพระอริฏฐชนกราชอยู่เสมอว่า **"พระอุปราชวางแผนจะปลงพระชนม์พระองค์ ขึ้นครองราชย์เสียเอง"** พระอริฏฐชนกราชทรงสดับคำยุยงบ่อย ๆ เข้าก็หลงเชื่อ เกิดความหวาดระแวง หมดความรักในพระอนุชา จึงสั่งควบคุมพระโปลชนกอุปราชด้วยโซ่ตรวน นำไปจองจำไว้ในคฤหาสน์หลังหนึ่งใกล้พระราชวัง ตั้งกองทหารควบคุมรักษาการณ์อย่างเข้มแข็ง

พระโปลชนกทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า **"ถ้าเราก่อเวรต่อพระเชษฐา เครื่องจองจำอย่าหลุดจากมือและเท้า แม้ประตูเหล็กก็อย่าเปิดออก ถ้าเราไม่ได้ก่อเวรต่อพระเชษฐา ขอเครื่องจองจำจงหลุดจากมือและเท้า แม้ประตูก็จงเปิดออก"** สิ้นคำสัตยาธิษฐาน ทันใดนั้นโซ่ตรวนก็พลันหักสะบั้นออกเป็นท่อน ๆ แม้ประตูก็เปิดออก พระโปลชนกเสด็จหลบหนีลี้ภัยออกไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านใกล้ชายแดนแห่งหนึ่ง ชาวบ้านจำพระองค์ได้จึงช่วยกันบำรุงดูแล พระอริฏฐชนกราชส่งจารชนออกติดตาม แต่ก็ไม่สามารถจับพระองค์ได้

พระโปลชนกได้ยึดเอาหมู่บ้านชายแดนแห่งหนึ่ง สั่งสมกำลังพลจนกลายเป็นกองทัพใหญ่ขึ้นตามลำดับ ครั้นสถานการณ์เอื้ออำนวย ทรงดำริว่า **"เมื่อก่อนเราไม่ได้ก่อเวรต่อพระเชษฐาของเรา แต่บัดนี้ถึงเวลาที่เราต้องก่อเวรแล้ว"** จึงสั่งให้ประชุมพล ยกทัพออกจากชายแดน ไปตั้งค่ายประชิดมิถิลานคร

การศึกครั้งนั้น เหล่ากองทหารฝ่ายมิถิลานครที่ยังจงรักภักดีต่อพระโปลชนก ทราบว่าพระองค์ยกทัพเสด็จมาแล้ว ก็เล็ดลอดขนยุทโธปกรณ์นำช้าง ม้า เป็นต้น เข้าสวามิภักดิ์ แม้ชาวเมืองอื่น ๆ ก็เข้าร่วมเป็นพันธมิตรเป็นจำนวนมาก กองทัพพระโปลชนกจึงกลายเป็นกองทัพที่ยิ่งใหญ่ พระองค์ส่งสาส์นไปถวายพระเชษฐาว่า **"เมื่อก่อนข้าพระองค์มิได้ก่อเวรต่อพระองค์**

แต่บัดนี้ข้าพระองค์จะก่อเวร พระองค์จะให้เศวตฉัตรหรือจะทำสงคราม"

พระราชาอริฏฐชนกตัดสินพระทัยเลือกใช้วิธีการทางทหาร เข้าต่อสู้ทำการรบป้องกันเศวตฉัตร จึงสั่งจัดเตรียมกำลังพลทำสงคราม ทรงสั่งเสียพระอัครมเหสีว่า **"ในสมรภูมิรบ แพ้ชนะไม่อาจหยั่งรู้ ถ้าเกิดอันตรายจงรักษาลูกในครรภ์ให้ดี"** ครั้นแล้ว ได้กรีธาทัพหลวงออกจากพระนครเป็นการเปิดศึกสายเลือดชิงบัลลังก์มิถิลานคร

ในการศึกครั้งนั้น ทหารฝ่ายพระโปลชนกได้ปลิดชีพพระอริฏฐชนกราชกลางสมรภูมิรบ กองทัพฝ่ายพระนครรู้ว่าพระราชาสวรรคตแล้ว ไม่มีผู้บังคับบัญชาการทัพก็เกิดขวัญเสีย กลายเป็นโกลาหลไร้รูปขบวน จึงถูกกองทัพฝ่ายพระโปลชนกบดขยี้แตกพ่ายสิ้น

ฝ่ายพระอัครมเหสี เมื่อทราบว่าพระราชสวามีสิ้นพระชนม์ในสนามรบแล้ว ก็รีบเก็บสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ที่สามารถนำติดตัวไปได้ เช่น ทองคำ แก้วมณี แก้วมุกดา และแก้ววิเชียร เป็นต้น ห่อด้วยผ้าเก่า ใส่กระเช้า ปูปิดทับไว้ด้วยข้าวสารอีกชั้น ทรงปลอมแปลงพระองค์ นุ่งเสื้อผ้าเก่าคร่ำคร่าเศร้าหมอง วางกระเช้าบนพระเศียร เสด็จหนีออกจากพระนครไปทางประตูเมืองด้านทิศเหนือในเวลากลางวันเพียงลำพัง เพราะพระองค์ไม่เคยเสด็จไปที่ไหนจึงไม่มีใครรู้จักพระองค์ แม้พระองค์เองก็ไม่รู้จักเส้นทาง ทั้งไม่สามารถกำหนดทิศได้ พระองค์ตั้งใจเสด็จไปยัง**เมืองกาลจัมปานคร แคว้นอังคะ** ซึ่งเคยได้ยินแต่ชื่อเท่านั้น จึงประทับที่ศาลาริมทางแห่งหนึ่ง คอยสอบถามคนที่จะเดินทางไปกาลจัมปานคร

ด้วยเดชานุภาพลูกในครรภ์พระเทวี ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ช่วยบันดาลให้**บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์**ของท้าวสักกเทวราชเกิดร่มร้อน เมื่อพระองค์ตรวจดูสาเหตุก็ทราบว่าผู้ที่บังเกิดในครรภ์พระเทวีมีบุญมาก แต่แม่กำลังได้รับความลำบากต้องการความช่วยเหลือ จึงเนรมิตเกวียนมีประทุนปกปิดมิดชิดดี มีเตียงสำหรับนั่งนอนอยู่ภายในประทุนนั้น เนรมิตตนเป็นชายชราขับเกวียน

ไปหยุดที่ศาลาซึ่งพระเทวีประทับอยู่ แกล้งร้องถามไปว่า "**มีใครจะไปนครกาลจัมปาบ้างไหม**" พระเทวีได้สดับดังนั้นก็ดีใจ รีบตอบว่า "**ตา ฉันเองจะไป**" ท้าวสักกะแปลงจึงตรัสว่า "**ถ้าเช่นนั้น แม่หนูขึ้นมานั่งบนเกวียนเถิด**" พระเทวีรีบกุลีกุจอออกจากศาลาพลางกล่าวว่า "**ตา ครรภ์ฉันแก่แล้ว ขึ้นเกวียนไปไม่ได้ จะขอเดินตามหลังเกวียนไป แต่ขอฝากกระเช้านี้ บรรทุกเกวียนไปด้วย**" ท้าวสักกะในคราบชายชราผู้อารีตรัสว่า "**แม่หนูพูดอะไรอย่างนั้น ไม่มีใครชำนาญการขับเกวียนอย่างตาอีกแล้ว แม่หนูอย่ากลัวเลย ขึ้นมานั่งบนเกวียนเถิด**"

ด้วยบุญญานุภาพลูกในครรภ์ เมื่อพระเทวีจะก้าวขึ้นเกวียน ได้เกิดลมพัดฟุ้งฝุ่นละอองกระจายไปทั่ว ขณะนั้นแผ่นดินได้นูนขึ้นจรดท้ายเกวียน พระเทวีก้าวขึ้นเกวียนได้อย่างง่ายดาย วูบหนึ่งของความคิดพระเทวีทรงสงสัยว่า "**นี่หรือจะเป็นเทวดา**" แต่เพราะความเหนื่อยล้าจึงทำให้พระเทวีหลับไปอย่างง่ายดาย บนที่นอนภายในประทุนเกวียนพร้อมกับความสงสัยนั้น

ท้าวสักกะในคราบชายชราผู้ชำนาญทาง ได้ขับเกวียนมาไกลราว ๓๐ โยชน์ จึงหยุดพักที่แม่น้ำแห่งหนึ่ง จัดเตรียมเสื้อผ้าสำหรับผลัดเปลี่ยนและอาหารไว้ให้ จึงปลุกพระเทวีให้ลุกขึ้นอาบน้ำในแม่น้ำ พระเทวีทำตามอย่างว่าง่าย ลุกขึ้นอาบน้ำ ผลัดเปลี่ยนเสื้อผ้า ทานอาหารแล้วหลับต่อ ท้าวสักกะในคราบชายชราผู้อาทรขับเกวียนนำทางต่อไป จนลุเข้าเขตนครกาลจัมปาเมื่อเวลาเย็นแล้ว

พระเทวีรู้สึกตัวลุกขึ้นทอดพระเนตรเห็นประตู คูค่าย หอรบ และกำแพงพระนครตระหง่านงามอยู่รายรอบ จึงถามชายชราผู้นำทางว่า "**ตา เมืองนี้ชื่ออะไร**" ท้าวสักกะแปลง ตอบว่า "**แม่หนู นี่แหละนครกาลจัมปา**" พระเทวีนึกฉงนจึงค้านว่า "**ตาพูดอะไร นครกาลจัมปาอยู่ห่างจากเมืองของพวกเราตั้ง ๖๐ โยชน์มิใช่หรือ**" ชายชราตอบว่า "**ถูกแล้ว แม่หนู**

แต่ตาขื้นล่องระหว่างมิถิลานครกับกาลจัมปานครอยู่บ่อย จึงชำนาญทางรู้จักทางลัดดี จึงมาถึงที่นี่เร็ว" ชายชราผู้อาทรให้พระเทวีลงจากเกวียนใกล้ประตูด้านทิศใต้ แล้วกล่าวด้วยแววตาเอ็นดูและน้ำเสียงอ่อนโยนว่า **"บ้านของตาเลยไปข้างหน้าโน้นอีก แต่แม่หนูลงตรงนี้แล้วเข้าไปในเมืองเถิด"** แล้วขับเกวียนหายไป พระเทวีเข้าไปนั่งพักอยู่ที่ศาลาแห่งหนึ่งตามลำพัง ท่ามกลางบ้านเมืองป้อมปราการที่แปลกตา ตะวันเริ่มอ่อนแสงลง ยิ่งทำให้พระองค์รู้สึกโดดเดี่ยว

ขณะนั้น **พราหมณ์ทิศาปาโมกข์** ชาวนครกาลจัมปา มีลูกศิษย์ ๕๐๐ คน เดินตามไปอาบน้ำ ได้ผ่านมาทางศาลานั้น ด้วยอานุภาพพระโพธิสัตว์ผู้บังเกิดในพระครรภ์ของพระเทวี ทำให้มหาพราหมณ์มองเห็นรูปร่างพระเทวีงดงามสมบูรณ์ด้วยสิริลักษณ์มาแต่ไกล พอเห็นเท่านั้นก็เกิดความเมตตาอย่างล้นพ้นเหมือนได้เห็นน้องสาวของตน จึงให้เหล่าศิษย์หยุดอยู่นอกศาลา เข้าไปในศาลาเพียงลำพัง ถามว่า **"แม่หนูเป็นชาวเมืองไหน"** พระเทวีตอบว่า **"ดิฉันเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอริฏฐชนก กรุงมิถิลานคร"**

พราหมณ์ถามว่า **"แม่หนูมาที่นี่ทำไม"** พระเทวีตรัสตอบว่า **"พระเจ้าอริฏฐชนกถูกพระโปลชนก พระอนุชาปลงพระชนม์ ชิงเอาราชสมบัติ ดิฉันกลัวอันตรายจึงหนีมา ตั้งใจรักษาลูกในครรภ์ไว้"**

พราหมณ์ถามว่า **"พระองค์มีญาติในพระนครนี้บ้างหรือไม่"** พระเทวีตอบว่า **"ไม่มี"** พราหมณ์กล่าวว่า **"ถ้าเช่นนั้น พระองค์อย่าเสียใจไปเลย เราคือ อุทิจจพราหมณ์ เป็นพราหมณ์มหาศาล เป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ เธอมีฐานะเป็นน้องสาวเรา ต่อไปนี้ให้เรียกเราว่าพี่ชาย จงจับเท้าเรา แกล้งทำเป็นร้องไห้คร่ำครวญเถิด"** พระเทวีทำตามที่พราหมณ์แนะนำ ส่งเสียงร้องไห้จับเท้าทั้งสองข้างของพราหมณ์

ทั้งสองคนต่างร้องไห้คร่ำครวญรำพันกันอยู่ เหล่าลูกศิษย์ได้ยินเสียงร้องไห้รำพันจึงตกใจ พากันวิ่งกรูเข้าไปในศาลาถามถึงสาเหตุ พราหมณ์กล่าวว่า **"หญิงนี้เป็นน้องสาวของอาจารย์ พลัดพรากจากกันไปเมื่อคราวโน้น เพิ่งได้มาพบกัน"** ลูกศิษย์กล่าวว่า **"บัดนี้ พวกท่านก็ได้เจอกันแล้ว ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ขอพวกท่านอย่าได้วิตกกังวลเลย"** พราหมณ์ให้ลูกศิษย์นำยานที่มีประทุนปกปิดมารับพระเทวีกลับเรือน กำชับพวกลูกศิษย์ให้บอกนางพราหมณีว่า หญิงนี้เป็นน้องสาว

ฝ่ายนางพราหมณี ภรรยามหาพราหมณ์เข้าใจว่า พระเทวีเป็นน้องสาวสามี จึงให้พระเทวีสรงสนานด้วยน้ำอุ่น แล้วจัดเตรียมที่นอนให้ ดูแลพระเทวีในเรือนของตนด้วยดีตลอดมา

กำเนิดพระมหาชนก

ครั้นอยู่ต่อมาไม่นาน พระเทวีก็ประสูติพระโอรสมีผิวพรรณเกลี้ยงเกลางดงาม พระเทวีขนานนามพระโอรสตามพระอัยกาว่า **"มหาชนก"**

ครั้นพระกุมารเจริญวัย เป็นคนเข้มแข็ง มีกำลังมาก เมื่อเล่นอยู่กับพวกเด็ก ๆ ใครทำให้ไม่พอใจ พระมหาชนกจะจับเด็กคนนั้นไว้แน่นแล้วตีอย่างแรง เพราะถือว่าตนมีกำลังมาก และด้วยความเป็นผู้กระด้าง ถือตัว เพราะความที่เกิดในตระกูลกษัตริย์ เด็กเหล่านั้นพากันร้องไห้ เมื่อถูกถามว่าใครตี ก็บอกว่า **"คนไม่มีพ่อ ลูกหญิงหม้ายตี"** พระมหาชนกนึกฉงนที่พวกเด็กเรียกตนว่าลูกหญิงหม้าย

วันหนึ่ง พระมหาชนกถามมารดาว่า ใครเป็นบิดา พระเทวีลวงว่ามหาพราหมณ์เป็นบิดา พระมหาชนกก็เชื่อสนิทใจ ครั้นรุ่งขึ้นอีกวัน พระมหาชนกถูกพวกเด็กล้อเลียนอีกว่า **"ลูกหญิงหม้าย ๆ"** จึงบอกว่า **"พ่อพราหมณ์เป็นบิดาเรา"** เด็กพวกนั้นแย้งว่า **"พราหมณ์เป็นลุงเธอต่างหาก ไม่ใช่พ่อ"**

พระมหาชนกคิดว่า เด็กเหล่านั้นบอกว่าพราหมณ์เป็นลุงเรา มารดาเห็นจะไม่ได้บอกความจริง จึงตั้งใจที่จะค้นหาความจริงให้ได้

ครั้นถึงเวลาดื่มนม พระมหาชนกจึงกัดนมมารดาไว้ บอกว่า **"ถ้าแม่ไม่บอกว่าใครเป็นบิดา ลูกจะกัดนมให้ขาด"** พระเทวีไม่สามารถปกปิดพระโอรส จึงบอกความจริงทุกประการว่าเป็นโอรสพระเจ้าอริฏฐชนกในกรุงมิถิลานคร พระบิดาถูกพระโปลชนกผู้เป็นน้องชายปลงพระชนม์ ชิงราชสมบัติ พระองค์ต้องการรักษาชีวิตลูกในครรภ์ไว้ จึงแอบหลบหนีมาอยู่เมืองนี้

เมื่อพระมหาชนกทราบความจริงแล้ว ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แม้พระมหาชนกจะถูกล้อเลียนว่า **"ลูกหญิงหม้าย คนไม่มีพ่อ"** ก็ไม่เกรี้ยวกราดโกรธเคือง พระองค์กลับมุ่งมั่นเรียนไตรเพทและศิลปศาสตร์ทั้งปวงจากอุทิจจมหาพราหมณ์จนจบสิ้น

แผนยึดสุวรรณภูมิ

ขณะมีอายุ ๑๖ ปี พระมหาชนกองอาจ สง่างาม มีความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะชิงเอาราชสมบัติของพระบิดาคืนมาให้ได้ แต่ขณะนี้ยังไม่มีกำลังทรัพย์ ทั้งกำลังทางทหารก็ไม่มี พระองค์จึงจำเป็นจะต้องมีกองกำลังเป็นของพระองค์เอง พระองค์เริ่มติดต่อกับพวกพ่อค้าทางทะเล เตรียมการวางแผนที่จะยึดแผ่นดินสุวรรณภูมิ แผ่นดินในตำนานที่ถูกกล่าวขานถึงความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ เพื่อใช้เป็นฐานที่มั่นสั่งสมกองกำลังชิงเอาราชสมบัติคืน จึงทูลถามมารดาว่า **"แม่ แม่มีทรัพย์ติดตัวมาบ้างหรือไม่ ลูกจะค้าขายให้ทรัพย์เพิ่มมากขึ้น แล้วใช้เป็นทุนชิงเอาราชสมบัติพระบิดาคืนมา"** พระเทวีตอบว่า **"แม่ไม่ได้มามือเปล่าหรอกลูก แม่ได้นำของมีค่าอยู่ ๓ อย่างมาด้วย คือ แก้วมณี แก้วมุกดา แก้ววิเชียร แต่ละอย่างพอจะเป็นทุนชิงเอาราชสมบัติคืนมาได้ ลูกใช้แก้วสามอย่างนั้นแล้วคิดอ่านเอาราชสมบัติเถิด อย่าทำการค้าขายเลย"**

พระมหาชนกกราบทูลว่า "**ขอแม่ให้ทรัพย์เพียงครึ่งหนึ่ง ลูกจะไปค้าขายเมืองสุวรรณภูมิ ได้ทรัพย์จำนวนมากเป็นทุนแล้ว จะชิงเอาราชสมบัติพระบิดาคืน**" จึงขอทรัพย์ครึ่งหนึ่งนำไปซื้อสินค้าขึ้นเรือ แล้วกลับมากราบลาพระมารดาไปเมืองสุวรรณภูมิ พร้อมกับพวกพ่อค้าวาณิชย์

พระมารดาตรัสห้ามว่า "**ลูกเอ๋ย ขึ้นชื่อว่ามหาสมุทร มีประโยชน์น้อย แต่มีอันตรายมาก ลูกอย่าไปเลย ทรัพย์สมบัติของลูกก็มีมากพอที่จะชิงเอาราชสมบัติคืนมาได้**" พระมหาชนกคิดว่า แม้พระมารดาจะมีทรัพย์พอที่จะชิงเอาราชสมบัติคืนมาได้ แต่หากขาดกองกำลังที่แข็งแกร่ง ทรัพย์ที่มีอยู่ก็ไร้ค่า ไม่สามารถที่จะชิงเอาราชสมบัติคืนมาได้ จึงกราบทูลว่า "**อย่างไรเสีย ลูกก็ต้องไป**" แล้วทำประทักษิณ กราบลาไปขึ้นเรือพร้อมกับพวกลูกเรือชาวสุวรรณภูมิ

ในวันที่มหาชนกลงเรือไปค้าขายที่สุวรรณภูมินั้น เหตุการณ์ข้างฝ่ายมิถิลานคร พระเจ้าโปลชนกเกิดประชวรอย่างหนัก พระองค์บรรทมแล้วไม่ได้เสด็จลุกขึ้นอีกเลย

ส่วนพวกพ่อค้าชาวสุวรรณภูมิประมาณ ๗๐๐ คน แล่นเรือออกสู่มหาสมุทรไปได้ ๗๐๐ โยชน์ แล่นเรือไปได้ ๗ วัน ก็เผชิญพายุอย่างหนักคลื่นแรง ท้องทะเลปั่นป่วนจนไม่อาจบังคับเรือได้ เรือไม่สามารถต้านทานพายุคลื่นที่โหมซัดกระหน่ำอย่างบ้าคลั่ง แผ่นกระดานท้องเรือถูกคลื่นซัดปริร้าวแล้วหลุดแตกกระจายไปตามแรงคลื่น น้ำไหลทะลักเข้าเรือทุกทิศทุกทาง เรือค่อย ๆ จมลงสู่มหาสมุทร ลูกเรือกลัวตายร้องไห้ระงม กราบไหว้อ้อนวอนเทวดาที่ตนเคารพนับถือ แต่พระมหาชนกไม่ร้องไห้ ไม่คร่ำครวญ ไม่อ้อนวอนเทวดา ทราบว่าเรือจมแน่ เสี้ยวหนึ่งของความคิด พระมหาชนกรีบคลุกน้ำตาลกรวดกับเนยกินให้อิ่มท้อง เอาผ้าเนื้อเกลี้ยง ๒ ผืน ชุบน้ำมันจนชุ่ม เช็ดถูตามตัว แล้วนุ่งผ้าให้กระชับมั่น เพื่อไม่ให้ร่างกายชุ่มน้ำและดับกลิ่นกายมนุษย์ แล้วปีนป่ายขึ้นไปบนยอดเสากระโดง ขณะเรือกำลังจมดิ่งลงสู่ท้องทะเล พระมหาชนก

มองเห็นปลา เต่า และสัตว์ร้ายนานาชนิด กำลังรุมกินลูกเรืออย่างกระหายเลือด ท้องทะเลขึ้นคาว แดงฉานไปด้วยสีเลือด

พระมหาชนกยืนที่ยอดเสากระโดง กำหนดทิศที่เมืองมิถิลานครตั้งอยู่ แล้วโยกปลายเสากระโดง ดีดตัวเองด้วยพละกำลังสุดแรง กระโดดพุ่งออกไป จนข้ามพ้นรัศมีฝูงปลาและเต่า ซึ่งกำลังรุมกินซากลูกเรืออยู่ จึงพ้นจากคมปากของสัตว์ร้ายทั้งหลาย

ขณะเรือวาณิชย์ที่พระมหาชนกโดยสารมาเผชิญกับพายุร้าย จนเรือแตก อับปางลงสู่มหาสมุทร พระเจ้าโปลชนกเสด็จสวรรคตในวันนั้นนั่นเอง

พระมหาชนกว่ายน้ำอยู่ท่ามกลางมหาสมุทรสีมรกตอันกว้างใหญ่ไพศาลไปตามทิศทางที่กำหนด ผืนน้ำจรดขอบฟ้า เบื้องหน้าไม่เห็นฝั่ง แต่ก็ยังแหวกว่ายอยู่เช่นนั้น ครั้นถึงวันที่ ๗ พระมหาชนกสังเกตท้องฟ้า เห็นพระจันทร์เต็มดวงก็รู้ว่าเป็นวันเพ็ญอุโบสถ จึงบ้วนปากด้วยน้ำเค็ม แล้วสมาทานอุโบสถศีลกลางมหาสมุทร

กาลนั้น ท้าวจตุโลกบาลมอบให้**นางมณีเมขลาเทพธิดา** เป็นผู้คอยช่วยเหลือคนดีที่ทำกรรมดี เช่น บำรุงเลี้ยงมารดาบิดา เป็นต้น ที่เรืออับปางไม่สมควรตายในมหาสมุทร

นางมณีเมขลาไม่ได้ตรวจตราดูมหาสมุทรมาเป็นเวลา ๗ วัน เพราะไปเทวสมาคม หลงเพลิดเพลินทิพยสมบัติในเทวสมาคมนั้น จึงลืมตรวจตราดูมหาสมุทร เมื่อนึกขึ้นได้ก็ล่วงไป ๗ วันแล้ว นางตรวจดูก็เห็นพระมหาชนกกำลังแหวกว่ายอยู่ท่ามกลางทะเลอันกว้างใหญ่ไพศาล จึงคิดว่าถ้าปล่อยให้พระมหาชนกตายในมหาสมุทร ตนก็จะไม่สามารถมองหน้าเทพตนใดในเทวสมาคมได้อีก จึงปรากฏกายในอากาศไม่ไกลจากพระมหาชนกนัก พร้อมกับกล่าวว่า **"นั่นใครกัน ทั้งที่มองไม่เห็นฝั่ง ก็ยังอุตส่าห์เพียรพยายาม**

แหวกว่ายอยู่ท่ามกลางมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ จะมีประโยชน์อะไรที่ต้องเพียรพยายามว่ายน้ำอยู่เช่นนี้"

พระมหาชนกคิดว่า **"เราว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทรมาได้ ๗ วัน เข้าวันนี้แล้ว ไม่เห็นมีใครนอกจากเราคนเดียว นี่ใครมาพูดกับเรา"** จึงแหงนหน้ามองขึ้นไปบนท้องฟ้า ก็เห็นมีสตรีนางหนึ่งปรากฏกายอยู่ แล้วตอบว่า **"เราได้ไตร่ตรองเห็นถึงปณิธานแห่งชาวโลก และอานิสงส์แห่งความเพียรพยายาม เพราะฉะนั้นแม้มองไม่เห็นฝั่ง เราก็จะเพียรพยายามว่ายน้ำอยู่ท่ามกลางมหาสมุทรต่อไป"**

พระมหาชนกได้พิเคราะห์โดยถี่ถ้วนแล้ว รู้ธรรมเนียมของโลกว่าปณิธานแห่งบุรุษ และอานิสงส์แห่งความเพียรพยายามจะไม่สูญเปล่า จึงเพียรพยายามอยู่เช่นนั้น

นางมณีเมขลาต้องการฟังธรรมจากพระมหาชนกมากยิ่งขึ้นไป จึงกล่าวอีกว่า **"ฝั่งมหาสมุทรอยู่ห่างไกลสุดสายตา พยายามไปก็ไร้ประโยชน์ ยังไม่ทันถึงฝั่งก็จะตายเสียก่อน"**

พระมหาชนกตอบนางมณีเมขลาว่า **"เธอพูดอะไรนั่น ถ้าเราได้เพียรพยายามแล้ว แม้จะตายไปก็ไร้คำครหา ผู้ที่มีความเพียรพยายาม แม้จะตายก็ไม่เป็นหนี้ เพราะไม่ถูกตำหนิจากหมู่ญาติ จากเทวดา และจากพรหมทั้งหลาย เมื่อได้ทำหน้าที่ของลูกผู้ชายอย่างองอาจ แม้จะตายก็ไม่เสียใจภายหลัง"**

เทพธิดาแย้งพระมหาชนกว่า **"หน้าที่บางอย่าง เพียรพยายามไปก็ไร้ประโยชน์ มีแต่ก่อให้เกิดความลำบากเพียงอย่างเดียว การทำความพยายามกับสิ่งที่ไร้ผล สุดท้ายก็ตายเปล่า แล้วจะทำความเพียรพยายามไปทำไมกัน"**

เมื่อเทพธิดากล่าวอย่างนี้ พระมหาชนกต้องการให้นางมณีเมขลายอมจำนนต่อความเพียรพยายามของตน จึงกล่าวว่า **"แม่เทพธิดา ใครก็ตามทั้งที่รู้ว่า สิ่งที่ตนทำจะไม่ประสบความสำเร็จ ถ้าไร้เสียซึ่งความพยายามแล้วทอดอาลัยในชีวิต ล้มเลิกความเพียรพยายามกลางคันไม่ทำสิ่งนั้นต่อไป เขาก็ย่อมได้รับผลแห่งความเกียจคร้าน แต่คนบางคนในโลกนี้อยู่ได้เพราะความหวัง จึงทำหน้าที่ของตนด้วยความเพียรพยายาม แม้หน้าที่นั้นจะประสบความสำเร็จหรือไม่ก็ตาม เธอก็เห็นผลแห่งความเพียรพยายามประจักษ์แจ้งด้วยตนเองแล้วมิใช่หรือ ดูสิคนอื่น ๆ จมลงในมหาสมุทรกันหมดแล้ว เพราะพวกเขาไร้เสียซึ่งความเพียรพยายาม เราเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ยังเพียรพยายามว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรอยู่ จึงมีโอกาสได้มาพบเธอผู้เป็นเทพธิดา เราจะพยายามตามกำลังความสามารถ จะทำความเพียรที่ลูกผู้ชายควรทำว่ายน้ำต่อไปจนถึงฝั่งแห่งมหาสมุทรให้ได้"**

เทพธิดาได้ฟังวาจาอันแสดงความเด็ดเดี่ยวมุ่งมั่นเช่นนั้น จึงสรรเสริญพระมหาชนกว่า **"แม้ห้วงน้ำจะกว้างใหญ่ไพศาลสุดประมาณเช่นนี้ ท่านก็ยังมีความเพียรพยายามโดยธรรม ด้วยความเพียรแห่งบุรุษจึงไม่จมลงในห้วงมหรรณพ ท่านจงไปในสถานที่ที่ท่านปรารถนาเถิด"**

เทพธิดามณีเมขลาถามพระมหาชนกว่า **"ท่านบัณฑิตผู้มากด้วยความเพียรพยายาม ท่านจะให้เราไปส่งที่ไหน"** พระมหาชนกตอบว่าต้องการไปกรุงมิถิลานคร

ครั้นแล้ว นางมณีเมขลาจึงช้อนอุ้มพระมหาชนกขึ้นเหมือนคนยกช่อดอกไม้ ใช้แขนทั้งสองประคองให้นอนแนบทรวง พาเหาะไปในอากาศเหมือนมารดาอุ้มบุตร เพราะพระมหาชนกเหนื่อยล้าจากการว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทรตลอด ๗ วัน จึงหลับไปในอ้อมกอดของนางเทพธิดาทันที

นางมณีเมขลานำพระมหาชนกไปถึงมิถิลานคร ให้บรรทมเบื้องขวาบนแผ่นหินเรียบสนิทดีในสวนมะม่วงแห่งหนึ่ง มอบให้รุกขเทวดาคอยเฝ้าระวังรักษา แล้วกลับวิมานของตน

พระเจ้าโปลชนกนั้นไม่มีพระราชโอรส แต่มีพระราชธิดาเพียงพระองค์เดียว นามว่า **"สีวลี"** เป็นหญิงฉลาดหลักแหลม ก่อนที่พระเจ้าโปลชนกจะสวรรคต อำมาตย์ทั้งหลายได้ทูลถามว่า จะมอบราชสมบัติให้ใคร พระองค์สั่งเสียว่า **"พวกท่านจงยินยอมพร้อมใจกัน มอบราชสมบัติแก่ผู้ที่สามารถทำให้พระราชธิดายอมรับได้ หรือผู้ที่รู้หัวนอนแห่งบัลลังก์ ๔ เหลี่ยม หรือผู้ที่สามารถยกธนู มีชื่อว่า "สหัสสถามธนู" ขึ้นได้ หรือผู้ที่สามารถนำขุมทรัพย์ใหญ่ ๑๖ แห่ง ออกมาแสดงได้"**

อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลถามถึงปริศนาแห่งปัญหาว่าเป็นอย่างไร พระราชาจึงตรัสบอกคำใบ้ปริศนาแห่งขุมทรัพย์ใหญ่ ๑๖ แห่งไว้ ดังนี้

๑. ขุมทรัพย์ที่อยู่ทางพระอาทิตย์ขึ้น
๒. ขุมทรัพย์ที่อยู่ทางพระอาทิตย์ตก
๓. ขุมทรัพย์ภายใน
๔. ขุมทรัพย์ภายนอก
๕. ขุมทรัพย์ที่ไม่ใช่ภายใน ไม่ใช่ภายนอก
๖. ขุมทรัพย์ขาขึ้น
๗. ขุมทรัพย์ขาลง
๘. ขุมทรัพย์ที่ไม้รังใหญ่ทั้ง ๔ (ด้านที่ ๑)
๙. ขุมทรัพย์ที่ไม้รังใหญ่ทั้ง ๔ (ด้านที่ ๒)
๑๐. ขุมทรัพย์ที่ไม้รังใหญ่ทั้ง ๔ (ด้านที่ ๓)
๑๑. ขุมทรัพย์ที่ไม้รังใหญ่ทั้ง ๔ (ด้านที่ ๔)
๑๒. ขุมทรัพย์ในที่ ๑ โยชน์ โดยรอบ
๑๓. ขุมทรัพย์ใหญ่ที่ปลายงาทั้ง ๒

๑๔. ขุมทรัพย์ปลายหาง
๑๕. ขุมทรัพย์น้ำ
๑๖. ขุมทรัพย์ที่ยอดไม้

สหัสสถามธนูที่หนักพันแรงคนยก ด้านหัวนอนของบัลลังก์ ๔ เหลี่ยมอยู่ด้านไหน และการทำให้พระธิดาสีวลียอมรับ

พระเจ้าโปลชนกตรัสดังนี้แล้วก็สวรรคต

ในวันที่ ๗ จากวันที่พระเจ้าโปลชนกสวรรคต และถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้วนั้น เหล่าเสนาพฤฒามาตย์ได้ประชุมปรึกษาหารือกันว่าใครเหมาะสมที่จะครองราชสมบัติตามที่พระราชารับสั่งไว้ เหล่าเสนาพฤฒามาตย์ต่างมีความเห็นว่า **เสนาบดี**มีความสนิทใกล้ชิดกับพระราชา เป็นผู้ที่เหมาะสม จึงแจ้งให้เสนาบดีทราบ

เสนาบดียินดียิ่งนักจึงตรงไปปราสาทพระราชธิดา เมื่อพระราชธิดาทราบว่า ผู้ที่ทำให้พระองค์ยินดีก็จะได้ครองราชสมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา ต้องการทดลองเสนาบดีว่า จะมีสติปัญญาคู่ควรเศวตฉัตรหรือไม่ จึงรับสั่งให้เข้าเฝ้า เสนาบดีประสงค์จะทำให้พระราชธิดาโปรดปราน จึงรีบเดินเข้าไปเฝ้าอย่างเร่งรีบตามรับสั่ง

พระราชธิดารับสั่งให้วิ่งกลับไป เสนาบดีคิดว่าจะทำให้พระราชธิดาโปรดปรานจึงวิ่งกลับไป พระราชธิดาจึงรับสั่งให้วิ่งมาอีก เสนาบดีก็วิ่งกลับมาตามรับสั่ง พระราชธิดาทราบว่า เสนาบดีคนนี้เบาปัญญา เป็นผู้นำที่ดีไม่ได้ จึงรับสั่งให้นวดเท้า เสนาบดีก็นั่งลง เริ่มนวดเท้าพระราชธิดา พระราชธิดาก็ถีบออก เสนาบดีล้มหงายลงไป แล้วไล่ออกไป

เสนาบดีได้รับความอับอาย เมื่อถูกใครถามก็ตอบว่า พระราชธิดาไม่ใช่คน แต่เป็นนางยักษิณี จากนั้น อำมาตย์ผู้เป็นขุนคลัง เศรษฐีทั้งหมด

เจ้าพนักงานเชิญเครื่องสูง เจ้าพนักงานเชิญพระแสงที่เข้าทดสอบ ล้วนแต่ได้รับความอับอายขายหน้าจากพระราชธิดาทั้งสิ้น

เมื่อไม่มีผู้สามารถทำให้พระราชธิดายอมรับได้ เหล่าเสนาพฤฒามาตย์จึงปรึกษากัน ป่าวประกาศข้อที่ ๒ ออกไปว่าจะมอบราชสมบัติให้ผู้ที่สามารถยกธนูน้ำหนักราวพันแรงคนยกขึ้นได้ ก็ไม่มีใครสามารถยกธนูขึ้นได้ เหล่าเสนาพฤฒามาตย์จึงปรึกษากัน ป่าวประกาศข้อที่ ๓ ออกไปว่า จะมอบราชสมบัติให้แก่ผู้รู้จักหัวนอนแห่งบัลลังก์ ๔ เหลี่ยม ก็ไม่มีใครบอกได้ จึงปรึกษากัน ป่าวประกาศข้อที่ ๔ ออกไปว่า จะมอบราชสมบัติให้แก่ผู้ที่สามารถนำขุมทรัพย์ ๑๖ แห่ง ออกมาได้ ก็ไม่มีใครสามารถนำออกมาได้ เหล่าเสนาพฤฒามาตย์ทั้งหลายต่างปรึกษากันว่า แว่นแคว้นที่ขาดพระราชาไม่สามารถดำรงอยู่ได้

สู่ราชบัลลังก์มิถิลานคร

ปุโรหิตได้แนะนำเหล่าอำมาตย์ว่า ควรจะประกอบพิธีอัศวเมธ ปล่อยราชรถเทียมม้ามงคลสีขาวออกไป พระราชาที่เชิญเสด็จได้ด้วยพิธีอัศวเมธสามารถครองราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น

เหล่าเสนาอำมาตย์ต่างเห็นด้วย จึงให้ตกแต่งพระนคร แล้วให้เทียมม้าสีขาว ๔ ตัว ในราชรถอันเป็นมงคล ปูด้วยเครื่องลาดอันวิจิตรสำหรับประดิษฐานเบญจราชกกุธภัณฑ์ แวดล้อมด้วยจตุรงคเสนา ให้นักดนตรีประโคมดนตรีทั้งข้างหน้าและข้างหลังราชรถ ให้เอาน้ำจากพระเต้าทองคำรดสายหนังเชือก แอกปฏัก จึงปล่อยราชรถออกไป พร้อมสั่งว่า **"จงไปที่อยู่ของผู้มีบุญญาธิการที่จะได้ครองราชสมบัติ"**

ราชรถทำประทักษิณพระราชนิเวศน์แล้วมุ่งหน้าออกสู่ถนนหลวง แล่นทะยานไปเบื้องหน้าด้วยความเร็ว ชนทั้งหลายต่างภาวนาให้ราชรถมาหยุดที่ตน

ราชรถนั้นแล่นผ่านเคหสถานบ้านเรือนของชนทั้งปวงไป ทำประทักษิณพระนครแล้วออกประตูพระนครด้านตะวันออก มุ่งหน้าตรงไปยังอุทยาน

ชนทั้งหลายเห็นราชรถแล่นออกพระนครไป จึงบอกให้นำราชรถกลับมา ปุโรหิตห้ามว่า แม้จะแล่นไปไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ ก็อย่าให้กลับ ราชรถมุ่งหน้าสู่อุทยาน ทำประทักษิณแผ่นศิลามงคล แล้วหยุดอยู่เตรียมรับเสด็จขึ้น

ปุโรหิตเห็นชายคนหนึ่งนอนอยู่บนศิลา ต้องการทดสอบชายผู้นั้นว่า มีปัญญาสมควรแก่เศวตฉัตรหรือไม่ จึงหยุดคอยสังเกตดูอยู่ ถ้าผู้มีปัญญาจะไม่ลุกขึ้นมองดู ถ้าเป็นคนกาลกิณีจะตกใจกลัวลุกขึ้นมองดูด้วยความลนลานแล้วหนีไป จึงให้ประโคมดนตรีเป็นร้อย ๆ ชิ้น ขึ้นทันที เสียงดนตรีดังกึกก้องแผ่สะท้อนออกไปทั่วท้องสมุทรสาคร

พระมหาชนกรู้สึกตัวเพราะเสียงนั้น เปิดผ้าคลุมศีรษะออกเห็นฝูงชน จึงคิดว่า **"เศวตฉัตรมาถึงเราแน่แล้ว"** คงอยู่ในอาการสงบ ไม่ได้แสดงอาการดีใจแต่อย่างไร ดึงผ้าคลุมปิดศีรษะ พลิกตัวนอนตะแคงซ้าย ทำทีเหมือนไม่ใส่ใจเหตุการณ์รอบข้าง หลับต่อไป ปุโรหิตจึงเข้าไปเปิดเท้าพระมหาชนกตรวจดูลักษณะแล้วกล่าวว่า **"อย่าว่าแต่ทวีปหนึ่งเท่านั้นเลย ท่านผู้นี้สามารถครองราชสมบัติในมหาทวีปทั้ง ๔ ได้"** แล้วให้ประโคมดนตรีขึ้นอีก

พระมหาชนกเปิดหน้าออกมาอีกครั้ง พลิกตัวกลับมานอนตะแคงขวามองดูฝูงชน ขณะนั้นปุโรหิตแจ้งให้ฝูงชนถอยออกไป ประคองอัญชลีกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสมมติเทพ ขอพระองค์ได้โปรดเสด็จลุกขึ้นเถิด ราชสมบัติมาถึงพระองค์แล้ว"**

พระมหาชนกถามปุโรหิตว่า **"พระราชาของพวกท่านไปไหน"** ครั้นปุโรหิตกราบทูลว่า **"พระราชาสวรรคตแล้ว"** จึงตรัสถามว่า **"พระราชาไม่มีพระราชโอรสหรือ"** ปุโรหิตกราบทูลว่า **"พระราชาไม่มีพระราชโอรส มีแต่พระราชธิดาเพียงพระองค์เดียว"**

พระมหาชนกจึงกล่าวว่า **"ถ้าอย่างนั้น เราจะครองราชสมบัติ"** แล้วเสด็จลุกขึ้นประทับนั่ง เหล่าเสนาพฤฒามาตย์ ปุโรหิต ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ได้ประกอบพิธีอภิเษกพระมหากษัตริย์ ณ สถานที่นั้น ถวายพระนามว่า **"พระมหาชนกราช"**

พระมหาชนกประทับบนราชรถเสด็จนำขบวนเข้าสู่พระนคร ด้วยเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่ แล้วเสด็จขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ ทรงดำริว่า การแต่งตั้งตำแหน่งเสนาบดีและตำแหน่งอื่นๆ เอาไว้ก่อน ทรงเสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งชั้นใน

ขุมทรัพย์จอมจักรา

ฝ่ายพระธิดาสีวลีต้องการจะทดลองพระมหาชนก มหากษัตริย์แห่งมิถิลานครพระองค์ใหม่ จึงรับสั่งให้ทหารไปตามมาเข้าเฝ้าโดยด่วน ทหารไปกราบทูลพระราชาตามรับสั่งว่า **"พระธิดาสีวลีรับสั่งหา จงรีบเสด็จเข้าเฝ้า"**

แม้พระราชาสดับแล้ว ก็แสร้งทำเป็นเหมือนไม่ได้ยิน เพราะความที่พระองค์เป็นบัณฑิต จึงรับสั่งกับเหล่าอำมาตย์ ชมเชยปราสาทราชฐานไปตามปกติว่า มีความวิจิตรงดงามตระการตา เมื่อทหารนั้นไม่อาจทำให้พระราชาได้ยิน จึงกลับมาทูลพระราชธิดาว่า พระราชามัวแต่ชมปราสาทราชฐาน ไม่ใส่ใจคำพูดของพระองค์

พระราชธิดาคิดว่า ชายผู้นี้มีอัธยาศัยกว้างขวาง ลุ่มลึก จึงส่งทหารไปทูลเชิญเสด็จอีกถึงสองสามครั้ง แม้พระมหาชนกก็เสด็จชมปราสาทราชฐานไปตามปกติตามความพอพระทัยของพระองค์ เหมือนการดำเนินของพญาราชสีห์ จนเสด็จเข้าไปใกล้พระสีวลีเทวีราชธิดา พระธิดารู้สึกสั่นสะท้าน ไม่อาจต้านทานเดชานุภาพได้ จึงเสด็จมาถวายให้เกี่ยวพระกร พระมหาชนกทรงรับเกี่ยวพระกรพระราชธิดา ขึ้นประทับนั่ง ณ ราชบัลลังก์ภายใต้พระมหาเศวตฉัตร ตรัสเรียก

อำมาตย์ทั้งหลายมาถามว่า ก่อนที่พระราชาจะเสด็จสวรรคต ได้สั่งอะไรไว้บ้าง อำมาตย์กราบทูลให้ทราบถึงปริศนาที่พระราชารับสั่งไว้ ดังนี้

(๑)ให้มอบราชสมบัติแก่ผู้ที่ทำให้พระราชธิดาสีวลีโปรดปรานได้

พระมหาชนกตรัสว่า **"พระราชธิดาเสด็จมาถวายเกี่ยวพระกรพระองค์แล้ว ข้อนี้เป็นอันว่า เราได้ทำให้พระราชธิดาโปรดปรานแล้ว ท่านจงบอกข้ออื่น"**

อำมาตย์กราบทูลให้ทราบถึงคำใบ้แห่งปริศนาข้อต่อไป ดังนี้

(๒) ให้มอบราชสมบัติแก่ผู้ที่รู้ด้านหัวนอนแห่งบัลลังก์ ๔ เหลี่ยม

พระมหาชนกดำริว่า ปัญหาข้อนี้รู้ยาก ต้องอาศัยอุบายจึงจะรู้ได้ พระองค์จึงถอดปิ่นทองคำบนพระเศียรออก วางที่พระหัตถ์พระสีวลีเทวี ทรงรับสั่งว่า **"เธอช่วยหาที่วางปิ่นทองนี้ด้วย"** พระราชธิดาสีวลีรับปิ่นทองไป เนื่องจากปิ่นทองเป็นเครื่องประดับพระเศียรพระมหากษัตริย์ พระนางเลือกวางไว้ในที่ที่เหมาะสม จึงวางไว้ส่วนที่เป็นเบื้องหัวนอนแห่งบัลลังก์นั้น

พระมหาชนกทราบได้ทันทีว่า ตรงนั้นเป็นด้านหัวนอนแห่งบัลลังก์ แต่ทำเป็นเหมือนไม่ได้ยินอำมาตย์ จึงตรัสทวนคำถามซ้ำว่า **"ท่านถามเราว่าอย่างไร"** ครั้นอำมาตย์กราบทูลให้ทราบจึงรับสั่งว่า **"การรู้จักหัวนอนบัลลังก์ ๔ เหลี่ยม ไม่ยาก ด้านนี้เป็นด้านหัวนอน"** พร้อมกับชี้บัลลังก์ด้านที่ปิ่นวางอยู่

อำมาตย์กราบทูลให้ทราบถึงคำใบ้แห่งปริศนาข้อต่อไป ดังนี้

(๓) ให้มอบราชสมบัติแก่ผู้ยกสหัสสถามธนูขึ้นได้

พระมหาชนกรับสั่งให้นำสหัสสถามธนูที่มีน้ำหนักพันแรงคนยกขึ้นนั้นมา แล้วประทับบนราชบัลลังก์นั้นเอง ยกธนูขึ้นเหมือนยกกงดีดฝ้ายของเหล่าสตรี

อำมาตย์กราบทูลให้ทราบถึงคำใบ้แห่งปริศนาข้อต่อไป ดังนี้

(๔) ให้มอบราชสมบัติแก่ผู้นำขุมทรัพย์ ๑๖ แห่งออกมาได้

พระมหาชนกตรัสถามถึงปริศนาเกี่ยวกับขุมทรัพย์นั้น เมื่อพวกอำมาตย์กราบทูลคำใบ้แห่งปริศนาต่าง ๆ มีขุมทรัพย์ในที่พระอาทิตย์ขึ้น เป็นต้น พระองค์ก็ทราบได้ทันที เหมือนคนเห็นดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่นอยู่ท่ามกลางท้องฟ้า ทรงตรัสว่า **"วันนี้เย็นแล้ว พรุ่งนี้จะเปิดขุมทรัพย์ทุกแห่ง"**

ครั้นรุ่งขึ้นอีกวัน พระมหาชนกให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ แล้วตรัสถามว่าพระราชาเคยนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้ามาฉันภายในพระราชนิเวศน์หรือไม่ เมื่ออำมาตย์กราบทูลว่า เคยนิมนต์มาฉัน พระมหาชนกจึงดำริว่า พระอาทิตย์น่าจะไม่ใช่พระอาทิตย์ที่มองเห็นกัน แต่หมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งมีคุณแรงกล้าเหมือนดวงอาทิตย์ ขุมทรัพย์คงจะอยู่ในสถานที่ต้อนรับพระปัจเจกพุทธเจ้า และขุมทรัพย์อีกแห่งจะอยู่ตรงพระองค์ยืนส่งพระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งเหมือนพระอาทิตย์ลับขอบฟ้า

พระมหาชนกรับสั่งให้ขุดตรงที่พระราชาประทับยืนขณะเสด็จออกต้อนรับพระปัจเจกพุทธเจ้า นำขุมทรัพย์ออกมาได้ และให้ขุดตรงที่พระราชาประทับยืนขณะเสด็จส่งพระปัจเจกพุทธเจ้า นำขุมทรัพย์ออกมาได้ มหาชนต่างโห่ร้องถวายสาธุการสรรเสริญพระปัญญาของพระมหาชนก ด้วยความปีติยินดีว่า **"คนเป็นอันมากเที่ยวขุดค้นหาทรัพย์ทางทิศที่พระอาทิตย์ขึ้นและพระอาทิตย์ตก แต่ขุมทรัพย์อยู่ตรงนี้เอง"**

พระมหาชนกได้แก้ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับคำใบ้แห่งปริศนาขุมทรัพย์ของพระเจ้าโปลชนก ดังต่อไปนี้

ให้ขุดขุมทรัพย์ภายในธรณีแห่งประตูใหญ่ของพระราชฐาน เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ภายใน"**

ให้ขุดขุมทรัพย์ภายนอกธรณีแห่งประตูใหญ่ของพระราชฐาน เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ภายนอก"**

ให้ขุดขุมทรัพย์ใต้ธรณีประตูใหญ่ของพระราชฐาน เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ไม่ใช่ภายใน ไม่ใช่ภายนอก"**

ให้ขุดขุมทรัพย์ตรงที่เกยสำหรับพระราชาเสด็จเหยียบขึ้นช้างทรง เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ขาขึ้น"**

ให้ขุดขุมทรัพย์ตรงที่พระราชาเสด็จลงจากคอช้างทรง เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ขาลง"**

ให้ขุดขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ใต้เท้าพระแท่นบรรทมทั้ง ๔ ซึ่งทำจากไม้รังใหญ่ เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ที่ไม้รังใหญ่ทั้ง ๔"**

ให้ขุดขุมทรัพย์จากที่ประมาณชั่วแอกโดยรอบพระสิริไสยาสน์ เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ในที่โยชน์หนึ่งโดยรอบ"**

ให้ขุดขุมทรัพย์ทั้ง ๒ ในโรงช้างต้น ตรงใต้งาทั้ง ๒ ข้าง เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ใหญ่ที่ปลายงาทั้งสอง"**

ให้ขุดขุมทรัพย์ในโรงช้าง เฉพาะตรงปลายหางของช้างต้น เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ที่ปลายหาง"**

ให้วิดน้ำในสระโบกขรณีออก ขนเอาขุมทรัพย์ขึ้นมา เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์น้ำ"**

ให้ขุดขุมทรัพย์ตรงเงาไม้รังเวลาเที่ยงวันที่โคนไม้รังใหญ่ในพระราชอุทยาน เพราะปัญหาว่า **"ขุมทรัพย์ที่ยอดไม้"**

พระมหาชนกให้นำขุมทรัพย์ใหญ่ทั้ง ๑๖ มาได้แล้ว ตรัสถามว่ายังมีปัญหาอื่นอีกหรือไม่ เมื่อเหล่าอำมาตย์กราบทูลว่า ปัญหาหมดสิ้นแล้ว มหาชนต่างโห่ร้องร่าเริงด้วยความดีใจว่า พระราชาของเราเป็นบัณฑิต ทรงไขปริศนาได้อย่างน่าอัศจรรย์

พระมหาชนกทรงดำริว่า ก่อนบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอื่นใด พระองค์ควรให้ทานใหญ่ จึงโปรดให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือ โรงทานกลางพระนครหนึ่งแห่ง โรงทานที่ประตูพระนครทั้ง ๔ ด้าน และโรงทานที่ประตูพระราชนิเวศน์อีกหนึ่งแห่ง สำหรับให้ทาน

แรงกตัญญู

เมื่อพระมหาชนกได้ขึ้นครองราชย์ เป็นพระมหากษัตริย์แห่งมิถิลานครแล้ว ก็หวนคิดถึงพระมารดา จึงโปรดให้เชิญพระมารดาและพราหมณ์มหาศาลมาจากกาลจัมปานคร พระองค์ทำการบูชาสมโภชเฉลิมฉลองพระมารดาและพราหมณ์มหาศาลอย่างยิ่งใหญ่

เมื่อพระมหาชนกขึ้นครองราชย์นั้น พระองค์มีอายุ ๑๖ ชันษา เพราะความที่พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติขณะยังทรงพระเยาว์ และทรงเป็นยุวกษัตริย์ที่เพียบพร้อมด้วยสติปัญญา ประชาชนชาววิเทหรัฐต่างเล่าขานถึงยุวกษัตริย์ของตนด้วยความเคารพรักว่า **"พระมหาชนกทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าอริฏฐชนกราช ผู้สิ้นพระชนม์กลางสนามรบ ทรงครองราชสมบัติเป็นพระธรรมราชาแห่งมิถิลานคร ทรงเป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาดในอุบาย สามารถแก้ปัญหาได้ พวกเราทั้งหลายต้องการเห็นพระองค์"**

ประชาชนชาววิเทหรัฐต่างแตกตื่นกันมา เพื่อจะได้เห็นพระมหาชนก

เมื่ออาณาประชาราษฎร์ต่างถือเครื่องบรรณาการหลั่งไหลเข้าสู่มิถิลานครจนกลายเป็นมหาสมาคม ชาวพระนครก็ยินดีปรีดาจัดงานเฉลิมฉลองพระนครเป็นการใหญ่ ตกแต่งพระราชนิเวศน์อย่างวิจิตรสวยงาม ห้อยพวงดอกไม้โปรยปรายข้าวตอก ตกแต่งด้วยดอกไม้ เครื่องอบธูป และเครื่องหอม จัดเตรียมข้าวน้ำโภชนาหารในภาชนะเงิน ภาชนะทองคำ โดยประการต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องราชบรรณาการถวายพระมหาชนก อาณาประชาราษฎร์ต่างหลั่งไหลกันมาชื่นชมยุวกษัตริย์ของตนอย่างเนืองแน่น พวกอำมาตย์ข้าราชบริพารอยู่ปะรำหนึ่ง พวกพราหมณ์อยู่ปะรำหนึ่ง พวกเศรษฐี เป็นต้น อยู่ปะรำหนึ่ง พวกชะแม่ ชาววังสนมฝ่ายในรูปโฉมงดงามอยู่ปะรำหนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายก็พร้อมกันสวดสาธยายมนต์ เพื่ออำนวยความสวัสดี ผู้กล่าวชัยมงคลก็พร้อมกันร้องถวายชัยมงคลกึกก้อง เหล่าผู้ชำนาญการขับร้องก็พร้อมกันขับเพลงถวายอยู่อึงมี่ ชนทั้งหลายก็บรรเลงดนตรีอยู่ครามครัน พระราชนิเวศน์ก็บันลือลั่นสนั่นศัพท์สำเนียงเป็นเสียงเดียวกัน ปานมหาสมุทรปั่นป่วนเพราะพายุโหมกระหน่ำพัด พระมหาชนกทอดพระเนตรไปที่ไหน ก็เหมือนจะกัมปนาทหวั่นไหว

พระมหาชนกประทับบนพระราชอาสน์ภายใต้มหาเศวตฉัตร ทอดพระเนตรสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ ทรงระลึกถึงความเพียรพยายามของพระองค์ท่ามกลางมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ไพศาล พระองค์ทรงรำพึงว่า

"ชื่อว่าความเพียร ควรทำแท้ ถ้าเราไม่มีความเพียรท่ามกลางมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ไพศาล เราก็จะไม่ได้ราชสมบัตินี้"

เมื่อทรงระลึกถึงความเพียรพยายามอยู่ก็เกิดปีติโสมนัส จึงเปล่งอุทานด้วยกำลังปีติว่า

"ลูกผู้ชายที่เป็นบัณฑิตควรมีความหวัง อย่าพึงเบื่อหน่าย เพราะความหวังนี้เอง จึงทำให้เราได้เป็นพระราชา

ลูกผู้ชายที่เป็นบัณฑิตควรมีความหวัง อย่าพึงเบื่อหน่าย เพราะความหวังนี้เอง จึงทำให้เราสามารถว่ายน้ำขึ้นฝั่งได้

เกิดเป็นคน ควรเพียรพยายามอยู่ร่ำไป จนกว่าจะประสบความสำเร็จ นรชนผู้มีปัญญา แม้ประสบทุกข์ ก็ไม่ไร้ซึ่งความหวัง

แท้จริง คนเป็นอันมากเมื่อประสบทุกข์ก็บ่นเพ้อรำพัน เมื่อประสบสุขก็ระเริงหลง ไม่คิดจะใช้ความเพียรพยายามจึงประสบหายนะ คือ ความตาย โภคะทั้งหลายของสตรีหรือบุรุษไม่ได้เกิดขึ้น เพียงเพราะความคิดเท่านั้น หากแต่เกิดขึ้นเพราะความเพียรพยายาม

พระมหาชนกทรงปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรมเสมอมา ทรงถวายความอุปถัมภ์พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย กาลต่อมา พระนางสีวลีเทวีได้ประสูติพระโอรส สมบูรณ์ด้วยลักษณะแห่งผู้มีบุญญาธิการ ทรงขนานพระนามว่า **"ทีฆาวุราชกุมาร"** เมื่อทรงเจริญวัย ได้รับการอุปราชาภิเษกแล้ว ทรงช่วยพระบิดาปกครองบ้านเมืองต่อมา

อุทยานอัมพวัน

อยู่มาวันหนึ่ง คนดูแลสวนได้นำผลไม้นานาชนิด ตลอดจนดอกไม้หลากพรรณมาถวาย พระมหาชนกทอดพระเนตรเห็นแล้ว ทรงยินดีปรารถนาจะเสด็จประพาสพระราชอุทยาน คนดูแลสวนจึงเตรียมการรับเสด็จตามพระราชประสงค์ พระมหาชนกประทับบนคอช้างเสด็จออกจากพระนครมีข้าราชบริพารตามเสด็จเป็นจำนวนมาก

ขณะพระองค์เสด็จผ่านประตูพระราชอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วง ๒ ต้น แผ่กิ่งก้านสาขาเขียวชอุ่มสง่างาม ต้นหนึ่งไม่มีผล อีกต้นหนึ่งมีผล ต้นที่มีผลนั้นเป็นมะม่วงที่มีรสหอมหวาน ไม่มีใครกล้าเก็บผลมะม่วงจากต้นนั้น เพราะพระราชายังไม่ได้เสวย

พระมหาชนกประทับบนคอช้าง รับสั่งให้คนดูแลสวนเก็บผลมะม่วงผลหนึ่งมาให้เสวย มะม่วงนั้นมีรสชาติโอชาหอมหวานดุจรสทิพย์ พระองค์ทรงตั้งใจว่า เมื่อกลับออกจากอุทยานจะเสวยเพิ่มอีก แล้วเสด็จเข้าสู่พระราชอุทยานชมสถานที่อื่น ๆ อุปราช ปุโรหิต อำมาตย์ และข้าราชบริพาร ตลอดจนตะพุ่นช้างตะพุ่นม้าที่ตามเสด็จ เมื่อรู้ว่าพระราชาเสวยมะม่วงแล้ว ครั้นพระองค์เสด็จคล้อยไปหน่อยหนึ่ง ต่างก็รุมกันยื้อแย่งผลมะม่วงที่เหลือ ทำให้ใบมะม่วงร่วงกิ่งฉีกหักเกลื่อน ไม่เหลือสภาพต้นมะม่วงที่สง่างามเหมือนเดิม ส่วนมะม่วงอีกต้นซึ่งไม่มีผล กลับยืนต้นแผ่กิ่งก้านสาขาเขียวครึ้มสง่างาม

ครั้นพระราชาเสด็จออกจากพระราชอุทยาน ตั้งใจว่าจะเสวยมะม่วงเพิ่มอีก กลับเห็นต้นมะม่วงที่ให้ผลดกหนาอยู่ในสภาพน่าหดหู่เช่นนั้น ส่วนต้นที่ไม่มีผล กลับยืนต้นแผ่กิ่งก้านสาขาเขียวครึ้มสง่างาม จึงตรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่าเกิดอะไรขึ้น

เมื่ออำมาตย์กราบทูลให้ทราบถึงสาเหตุที่ต้นมะม่วงกลายสภาพเป็นเช่นนี้ จึงเกิดความสังเวชใจว่า **"ต้นมะม่วงต้นหนึ่งยังคงแผ่กิ่งก้านสาขาสง่างามเพราะไม่มีผล แต่อีกต้นที่มีผลดกหนาถูกยื้อแย่งใบร่วงกิ่งฉีกหักเกลื่อน ราชสมบัติก็เหมือนต้นมะม่วงมีผล ต้องคอยเฝ้าหวงแหนทำให้เกิดความกังวลใจ การบวชเหมือนต้นมะม่วงไร้ผล เพราะไม่มีผลประโยชน์ให้แสวงหา ภัยย่อมมีแก่ผู้มีความกังวล และภัยย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีความกังวล"**

พระมหาชนกทรงอธิษฐานจิตมั่นว่า **"เราจะไม่เป็นเหมือนต้นมะม่วงมีผล แต่จะเป็นเหมือนต้นมะม่วงไม่มีผล เราจะสละราชสมบัติออกบวช"**

ครั้นเสด็จสู่พระนครแล้ว ได้เสด็จขึ้นสู่ปราสาททันที ประทับยืนที่ประตูให้เรียกเสนาบดีมารับสั่งห้ามไม่ให้ผู้ใดเข้าเฝ้า เว้นแต่ผู้นำอาหาร น้ำบ้วน

พระโอษฐ์ และไม้สีพระทนต์ เท่านั้น พระองค์ไม่ทรงราชกิจใด ๆ ทรงมอบให้เหล่าเสนาอำมาตย์เป็นผู้วินิจฉัยราชกิจ ทรงบำเพ็ญสมณธรรมบนปราสาทเพียงลำพังพระองค์เดียว

ครั้นวันเวลาล่วงไป ประชาชนไม่เห็นพระมหาชนก เกิดความรู้สึกว่าพระราชาเปลี่ยนไป จึงชุมนุมกันที่ท้องสนามหลวง วิพากษ์วิจารณ์กันว่า **"พระราชาไม่เหมือนเดิม ไม่ทอดพระเนตรการฟ้อนรำ ไม่ใส่ใจในการขับร้อง ไม่ทอดพระเนตรฝูงเนื้อ ไม่เสด็จประพาสพระราชอุทยาน ไม่ทอดพระเนตรฝูงหงส์ ประทับนิ่งเหมือนคนใบ้ ไม่ทรงออกว่าราชกิจอะไร ๆ เลย"**

พระมหาชนกไม่มีจิตใจข้องเกี่ยวในกามทั้งหลาย ทรงน้อมไปในวิเวก ระลึกถึงเหล่าพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้คุ้นเคยในราชสกุล ทรงรำพึงว่าใครจะสามารถบอกสถานที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าให้พระองค์ทราบได้ จึงเปล่งอุทานว่า

"ปราชญ์ทั้งหลาย ผู้มุ่งความสงบสุข ปราศจากเครื่องผูก คือ กิเลส ทั้งหนุ่มและแก่ก้าวข้ามตัณหาได้แล้ว วันนี้ท่านอยู่ที่ไหนกันหนอ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมปราชญ์เหล่านั้น ผู้ก้าวล่วงกิเลสได้แล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ไม่มีความตะเกียกตะกาย แต่อยู่ในโลกที่ตะเกียกตะกาย สามารถตัดข่ายแห่งมัจจุราชให้ขาดเสียได้ ใครหนอจักนำเราไปสู่ป่าซึ่งเป็นสถานที่อยู่ของท่านเหล่านั้นได้"

เมื่อพระมหาชนกน้อมรำลึกถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่เช่นนี้ ก็เกิดปีติอย่างมาก ทรงเสด็จลุกจากบัลลังก์เปิดสีหบัญชรด้านทิศเหนือ ยกมือไหว้เหนือพระเศียร น้อมนมัสการพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไปสู่ที่อันไกลโพ้น

วันเวลาล่วงไป ๔ เดือน พระหทัยของพระองค์ได้น้อมไปในบรรพชาอย่างยิ่ง ปราสาทราชฐานปรากฏดุจไฟนรกลุกไหม้ เร่าร้อนดุจถูกเผาผลาญ ทรงใคร่ครวญถึงกาลที่จะเสด็จออกจากมิถิลานครสู่ป่าหิมวันต์ ครองเพศเป็น

บรรพชิต ทรงพรรณนาถึงกรุงมิถิลานครที่พระองค์ต้องการจะละทิ้งไปโดยประการต่าง ๆ ว่า

"เมื่อไร เราจะได้จากกรุงมิถิลานครอันรุ่งเรืองสว่างไสวไปทุกทิศ นายช่างผู้ชำนาญรังสรรค์ไว้เป็นสัดส่วน มีพระราชนิเวศน์ ถนน กำแพง หอรบ มีป้อมปราการที่แข็งแกร่ง มีซุ้มประตูมั่นคง มีทางหลวงตัดไว้เรียบร้อยดี มีร้านค้าเรียงรายอยู่ตามริมถนน ผู้คนขวักไขว่ เบียดเสียดไปด้วย โค ม้า และรถ มีพุ่มไม้ประดับและพรรณไม้นานาชนิดในพระราชอุทยาน มีปราสาทอันวิจิตรงดงามระดะไปด้วยปราการ ๓ ชั้น ที่พระเจ้าวิเทหะผู้ยิ่งใหญ่ พระนามว่า "โสมนัส" ทรงสร้างไว้ ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม พรั่งพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ อันหมู่ปัจจามิตรมิอาจรบชนะได้

เมื่อไร เราจะได้จากปราสาทราชมณเฑียรอันน่ารื่นรมย์ ฉาบทาด้วยปูนขาวและดินเหนียว มีกลิ่นหอมฟุ้งจรุงใจ พระตำหนักแซงเสียดฟ้า ปลียอดวิจิตรสีละลานตา ราดรดประพรมด้วยแก่นจันทน์

ความหวังที่จะได้ออกบวชจะสำเร็จได้เมื่อไรหนอ

เมื่อไร เราจะได้จากราชบัลลังก์ทอง บัลลังก์แก้วมณี ที่ลาดด้วยพรมขนสัตว์อย่างวิจิตร จะได้จากผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าป่าน และผ้าจากแคว้นโกทุมพร จากสระโบกขรณีอันชุ่มเย็น เจื้อยแจ้วจำเรียงเสียงด้วยนกจากพรากมาพร่ำเพรียกอยู่ ดารดาษไปด้วยดอกมณฑาปทุม และอุบลหลากสี

ความหวังที่จะได้ออกบวชจะสำเร็จเมื่อไรหนอ

เมื่อไร กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลธนู ราชบุตรทั้งหลาย หมู่พราหมณ์ และเหล่าอำมาตย์ ประดับด้วยเครื่องอลังการ

พร้อมสรรพ ล้วนสวมเกราะแกล้วกล้า เดินนำหน้าไปเป็นขบวนที่เคยติดตามเรา จะไม่ติดตามเรา

เมื่อไร เหล่านางสนมกำนัลในพูดจาฉอเลาะ น่ารัก ละมุนละไม สะโอดสะอง ประดับด้วยเครื่องอลังการงดงามที่เคยติดตามเรา จะไม่ติดตามเรา

ความหวังนั้นจะสำเร็จได้ เมื่อไรหนอ

เมื่อไร เราจะได้ปลงผม ห่มผ้า พาดสังฆาฏิ อุ้มบาตร เที่ยวบิณฑบาต จะได้ครองผ้าสังฆาฏิที่ทำจากผ้าบังสุกุล ซึ่งเขาทิ้งไว้ตามถนนหนทาง เมื่อฝนตกตลอด ๗ วัน เราจะมีจีวรเปียกชุ่ม เที่ยวบิณฑบาต จะได้จาริกไปตามต้นไม้ ตามราวป่า ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่กังวลถึงราชกิจใด ๆ เราจะละความกลัวและความขลาดเขลา เที่ยวไปคนเดียวตามซอกเขาและโตรกธาร จะทำจิตให้ตรงดังนักดนตรีดีดพิณให้รื่นรมย์ใจ

ความหวังนั้นจะมาถึง เมื่อไรหนอ

เมื่อไร เราจึงจักตัดกามสังโยชน์ ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ได้เสียที

ความหวังนั้นจะสำเร็จได้ เมื่อไรหนอ"

สู่ทางโพธิญาณ

พระมหาชนกเกิดในยุคสมัยที่คนมีอายุ ๑๐,๐๐๐ ปี เสวยราชสมบัติ ๗,๐๐๐ ปี ออกผนวชขณะพระชนมายุเหลืออยู่ประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ใช้เวลาตัดสินใจบวชอยู่ ๔ เดือน จึงออกบวช

ตั้งแต่วันที่พระองค์ทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงที่ประตูพระราชอุทยาน ก็ทรงดำริว่า **"การบวชเป็นบรรพชิตประเสริฐกว่าการเป็นพระราชา เราจะออกบวช"** จึงรับสั่งมหาดเล็กเป็นความลับ ให้ซื้อผ้ากาสาวพัสตร์และบาตรดินมาจากตลาด อย่าให้ใครรู้ ให้เรียกเจ้าพนักงานภูษามาลามาปลงผมและหนวด พระราชทานบ้านส่วยเป็นรางวัลแก่พนักงานภูษามาลา แล้วโปรดให้กลับไป

จากนั้น พระองค์ทรงนุ่งผ้ากาสาวพัสตร์ผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง และพาดผืนหนึ่งที่พระอังสา สวมบาตรดินในถุงคล้องพระอังสา ทรงถือไม้เท้าเสด็จจงกรมกลับไปกลับมาบนปราสาท ตามอย่างลีลาพระปัจเจกพุทธเจ้าตลอดทั้งวัน ทรงเปล่งอุทานว่า **"โอ การบรรพชาเป็นสุขอย่างยิ่ง เป็นสุขอันประเสริฐเหลือเกิน"**

ครั้นรุ่งขึ้นอีกวัน ขณะแสงเงินแสงทองจับขอบฟ้า พระองค์ทรงตั้งพระทัยเด็ดเดี่ยวเสด็จลงจากปราสาท ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับพระนางสีวลีเทวีตรัสเรียกเหล่าสตรีคนสนิททั้ง ๗๐๐ คน มาบอกให้ทราบว่า พระองค์ไม่ได้พบพระราชามากว่า ๔ เดือนแล้ว จึงรับสั่งให้ทุกคนตกแต่งประดับประดาตนเองด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ให้แสดงกิริยาอาการร่าเริงแจ่มใสอย่างสตรี แม้พระเทวีเองก็ทรงประดับตกแต่งพระองค์ แล้วเสด็จขึ้นปราสาทพร้อมสตรีเหล่านั้นเพื่อเข้าเฝ้าพระมหาชนก

ขณะที่พระนางเสด็จไปยังปราสาท ได้เดินสวนทางกับพระราชาซึ่งบวชเป็นบรรพชิต ก็จำไม่ได้ ทรงก้มลงกราบแล้วถอยไปยืนอยู่อีกด้านหนึ่ง เพราะคิดว่า บรรพชิตรูปนี้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามาถวายโอวาทพระราชา

ขณะที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากปราสาทนั้น พระเทวีก็เสด็จเข้าไปห้องบรรทม ทอดพระเนตรเห็นพระเกศาสีดำสนิทดุจปีกแมลงภู่ และห่อเครื่อง

ราชาภรณ์วางอยู่บนที่บรรทม ก็ทราบว่าสมณะที่เดินสวนทางลงไปนั้น ไม่ใช่พระปัจเจกพุทธเจ้า แต่เป็นพระราชสวามีของพระองค์เอง จึงเรียกเหล่าสตรีเสด็จลงจากปราสาทอย่างรีบเร่ง ตามไปทันพระราชาที่ท้องสนามหลวง

ครั้นถึงแล้ว ได้สยายพระเกศาเรี่ยรายเบื้องพระปฤษฎางค์พร้อมทั้งสตรีเหล่านั้น เอาพระหัตถ์ทั้งสองทุบอกกราบทูลว่า "**เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงทำอย่างนี้**" ทรงร้องไห้คร่ำครวญปริเทวนาการอย่างน่าสงสารยิ่ง ติดตามพระราชาไปไม่ลดละ แต่ก็ไม่สามารถยับยั้งความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวของพระราชาได้

ครั้งนั้น ชาวพระนครทั้งสิ้นก็เอิกเกริกโกลาหล ชาวเมืองต่างโจษขานกันว่า พระราชาทรงสละราชสมบัติออกผนวช ต่างร้องไห้เสียใจต่อการสละพระราชบัลลังก์ของพระราชา

แม้พระนางสีวลีทรงร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ก็ไม่สามารถทำให้พระราชาเสด็จกลับได้ จึงให้เรียกเหล่าอำมาตย์มาออกอุบาย ตรัสสั่งให้จุดไฟเผาเรือนเก่าศาลาเก่าข้างหน้า ตามทางที่พระราชาจะเสด็จผ่านไป ให้เอาหญ้าและใบไม้มาสุมให้เกิดควันโขมงมากขึ้น ประหนึ่งว่าไฟลุกไหม้กรุงมิถิลานครแล้ว เหล่าเสนาอำมาตย์ได้ทำตามพระเทวีรับสั่ง

พระนางสีวลีไปหมอบแทบพระบาท กราบทูลให้ทราบว่า "**เปลวไฟโหมลุกไหม้คลังทั้งหลาย ทั้งคลังเงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ แก้วมณี สังข์ ผ้า จันทร์เหลือง หนังสัตว์ เครื่องงาช้าง และคลังเหล็ก แม้อยู่กันคนละฝั่งก็ไหม้ติดกันไปหมด ขอพระองค์โปรดเสด็จกลับไปดับไฟเสียก่อน พระราชทรัพย์อย่าได้วอดวายในเปลวเพลิงเลย ขอพระองค์จงดับไฟนั้นแล้วจึงค่อยเสด็จไปภายหลัง เพราะพระองค์จะถูกครหาว่า เสด็จออกไปโดยไม่เหลียวแลพระนครที่กำลังถูกไฟไหม้ พระองค์จะเสียใจในภายหลังเพราะความอับอายนั้น มาเถิด พระองค์โปรดสั่งการให้เหล่าอำมาตย์ดับไฟเถิด**"

พระโพธิสัตว์ตรัสกับพระนางสีวลีว่า **"เธอพูดอะไรกัน ผู้คนเกิดความกังวลเพราะไฟเผาผลาญทรัพย์สมบัติ แต่บัดนี้เราไม่มีทรัพย์สมบัติแล้ว เรามีชีวิตอยู่สบาย เมื่อไฟไหม้กรุงมิถิลานครจึงไม่ได้ไหม้เราแม้แต่นิดเดียว"**

ตรัสแล้วก็เสด็จออกจากพระนครทางประตูทิศเหนือ แม้พระสนมกำนัลทั้งหมดก็ออกตามเสด็จไป

พระนางสีวลีคิดอุบายอีกอย่างหนึ่งได้ จึงตรัสสั่งอำมาตย์ให้ทำเหมือนโจรปล้นฆ่าชาวบ้าน คนทั้งหลายก็ทำเป็นคนถืออาวุธวิ่งไปมาเหมือนปล้น รดน้ำครั่งที่ร่างกายเหมือนถูกคมหอกคมดาบ เลือดแดงฉาน ทุรนทุรายเกลือกกลิ้งโอดครวญบนพื้นดินว่า **"ขณะนี้ พวกโจรปล้นแผ่นดินเข่นฆ่าอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์"** แม้พระเทวีกราบทูลว่า **"โจรป่าปล้นแผ่นดินพระองค์ ขอพระองค์จงเสด็จกลับเถิด อย่าให้แผ่นดินนี้พินาศเลย"**

พระมหาชนกสงสัยว่า เมื่อพระองค์อยู่ในพระนคร ไม่เคยได้ยินว่ามีโจรปล้นแผ่นดิน นี้เห็นจะเป็นอุบายของพระนางสีวลีจึงตรัสว่า **"เราไม่มีความกังวล มีชีวิตเป็นสุขดี เมื่อโจรปล้นแว่นแคว้น พวกโจรไม่ได้ปล้นอะไร ๆ ของเราไป เราจะมีปีติเป็นอาหาร ให้วันเวลาผ่านไปด้วยความสุขที่เกิดจากฌาน เหมือนเทวดาชั้นอาภัสสระ[๑]"**

แม้เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้แล้ว มหาชนก็ยังคงติดตามพระองค์ไปอย่างไม่ลดละ พระโพธิสัตว์จึงหยุดในระหว่างทางใหญ่ ตรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า **"ราชสมบัติเป็นของใคร"** อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า **"เป็นของพระองค์**

---

[๑] สวรรค์มี ๖ ชั้น เป็นที่อยู่ของผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ สูงขึ้นไปกว่านั้นเป็นพรหมโลก มี ๒๐ ชั้น แบ่งเป็นพรหมที่มีรูปร่าง เรียกว่า "รูปพรหม" ๑๖ ชั้น และพรหมที่ไม่มีรูปร่าง เรียกว่า "อรูปพรหม" อีก ๔ ชั้น รวมเป็นพรหมโลก ๒๐ ชั้น ผู้ที่จะไปเกิดในพรหมโลกแต่ละชั้นต้องทำสมาธิจนได้บรรลุฌาน ๔ ขั้นเท่านั้น

ผู้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์" พระมหาชนกจึงตรัสว่า **"ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงลงราชทัณฑ์แก่ผู้ที่ลบรอยขีดของพระมหากษัตริย์นี้"** แล้วทรงเอาไม้เท้าขีดเส้นบนแผ่นดินขวางทางไว้

ไม่มีใครกล้าลบรอยขีดที่พระราชาขีดไว้ ข้าราชบริพารยืนอยู่ระหว่างรอยขีด ต่างคร่ำครวญกันอย่างเหลือเกิน

แม้พระนางสีวลีก็ไม่กล้าลบรอยขีดนั้น แต่เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระราชาหันหลังกลับเสด็จต่อไป จึงไม่อาจกลั้นโศกาอาดูรได้ ทรงทุบพระอุระล้มลงขวางทางใหญ่ กลิ้งเกลือกไปมาทำให้เส้นขีดลบไป ข้าราชบริพารจึงพากันตามเสด็จต่อไป เพราะไม่มีเส้นขีด

พระโพธิสัตว์ทรงมุ่งหน้าเสด็จขึ้นเหนือไปทางภูเขาเขตป่าหิมวันต์ ส่วนพระนางสีวลีก็พาข้าราชบริพารตามเสด็จไม่ลดละ แม้พระราชาเสด็จไปไกลถึง ๖๐ โยชน์ ก็ยังไม่สามารถทำให้มหาชนกลับได้

กาลนั้น **มหานารทฤาษี**ในป่าหิมวันต์ออกจากฌาน เปล่งอุทานว่า **"โอ เป็นสุขหนอ โอ เป็นสุขจริงหนอ"** มหาฤาษีนั้นเห็นพระมหาชนกซึ่งเป็นพระราชาออกผนวช แต่มีมหาชน ข้าราชบริพาร และพระมเหสีติดตามมาจากพระนครเป็นอันมาก ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อพระองค์ผู้ตั้งใจออกผนวช จึงไปพบพระราชาด้วยฤทธิ์ สถิตอยู่ในอากาศเบื้องหน้าพระราชา กล่าวสอนเพื่อให้เกิดอุตสาหะว่า **"สมณะ ใครหนอตามท่านมา เสียงกึกก้องโกลาหลของประชาชนใหญ่ขนาดนี้ เหมือนเล่นกันอยู่ในบ้าน ทำไมประชาชนจึงตามแวดล้อมท่านมากมายขนาดนี้"**

พระโพธิสัตว์สดับคำของฤาษีจึงตรัสว่า **"ประชาชนตามข้าพเจ้าผู้ละทิ้งพวกเขามา ข้าพเจ้าก้าวข้ามสีมา คือ กิเลสไปแล้ว ออกบวชเพื่อบรรลุฌานของพระมุนี แต่ผู้คนทั้งหลายเหล่านั้นยังเป็นผู้เจือด้วย**

ความเพลิดเพลินจึงติดตามข้าพเจ้ามา พระคุณเจ้าก็รู้อยู่แล้วจะถามทำไม"

มหานารทฤาษีกล่าวว่า **"พระองค์ทรงครองเพศบรรพชิตเพียงร่างกาย แค่บริขารและผ้ากาสาวพัสตร์ของนักบวชเท่านั้น อย่าเข้าพระทัยว่าเราข้ามพ้นกิเลสได้แล้ว กรรมคือกิเลส ไม่สามารถข้ามพ้นได้เพียงเพราะแต่งตัวเป็นเพศบรรพชิต เพราะอันตรายจากกิเลสยังมีอยู่มาก"**

พระโพธิสัตว์ตรัสตอบนารทฤาษีว่า **"ข้าพเจ้าไม่ปรารถนากามทั้งหลายทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ข้าพเจ้าผู้เดียวท่องเที่ยวไปตามลำพัง แล้วอันตรายจะมีแก่ข้าพเจ้าได้อย่างไร"**

มหานารทฤาษีแสดงอันตรายแห่งการบวชแก่พระโพธิสัตว์ว่า **"อันตรายอยู่ที่ตัวเราเอง คือ ความหลับ ความเกียจคร้าน ความง่วงเหงา ความไม่ชอบใจ ความเมาเพราะบริโภคอาหารมากเกินไป พระองค์มีรูปงามน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณดุจทองคำ เมื่อพระองค์ประกาศให้คนทั้งหลายทราบว่า พระองค์ทิ้งราชสมบัติออกผนวช คนทั้งหลายก็จะศรัทธาถวายบิณฑบาตมีรสดี ทั้งประณีตแก่พระองค์ พระองค์รับมาเต็มบาตรเสวยพอควรแล้วเข้าบรรณศาลา บรรทมบนที่ลาดด้วยใบไม้ หลับกรนรู้สึกตัว บิดขี้เกียจ พลิกกลับไปกลับมา เหยียดพระหัตถ์และพระบาทลุกขึ้นจับราวจีวร เกียจคร้านไม่จับไม้กวาดกวาดอาศรม ไม่ตักน้ำดื่มบรรทมต่ออีก คิดถึงกามารมณ์ ถึงเวลานั้นก็จะไม่พอใจในการบวช"**

พระโพธิสัตว์ตรัสสรรเสริญนารทฤาษีว่า **"ท่านผู้เจริญพร่ำสอนข้าพเจ้าดีนักหนา ท่านเป็นใคร"**

มหานารทฤาษีกล่าวว่า **"อาตมามีนามว่า "นารทะ" ผู้คน เรียกอาตมาตามโคตรว่า "กัสสปะ" อาตมภาพมาหาพระองค์ เพราะ**

รู้ว่า การสมาคมกับสัตบุรุษย่อมเป็นประโยชน์ ขอพระองค์จงยินดีในพรหมวิหารธรรม จงบำเพ็ญในศีล ในบริกรรมภาวนา และในฌานให้บริบูรณ์ จงมีความอดทนและความสงบระงับ อย่าถือพระองค์ว่าเป็นกษัตริย์ออกบวช จงลดความถือตัว บำเพ็ญกุศล วิชชา และสมณธรรมแล้วประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความเคารพ" ครั้นนารทฤาษีถวายโอวาทพระโพธิสัตว์อย่างนี้แล้ว ก็กลับไปที่อยู่ของตน

เมื่อมหานารทฤาษีไปแล้ว มิคาชินฤาษีก็มาถวายโอวาทพระโพธิสัตว์เช่นกัน ว่า **"พระองค์ทิ้งช้าง ม้า และอาณาประชาราษฎร์ ออกผนวช ยินดีในบาตร อาณาประชาราษฎร์ มิตร อำมาตย์ และพระประยูรญาติเหล่านั้น ทำให้พระองค์ผิดหวังกระมัง พระองค์จึงทิ้งอิสริยยศมาชอบใจบาตรดิน"**

พระโพธิสัตว์ตอบมิคาชินฤาษีว่า **"ท่านมิคาชินะ ข้าพเจ้ามิได้มีความขัดแย้งอะไรกับพระประยูรญาติ ทั้งพระประยูรญาติก็มิได้ขัดแย้งกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นโลกถูกกิเลสย่ำยี ผู้คนต่างตกอยู่ในอำนาจของกิเลสถูกทำลายและถูกฆ่าไปเพราะกิเลส ดังนั้น จึงได้บวชเป็นภิกษุ"**

มหาฤาษีปรารถนาจะฟังข้อความนั้นต่อไปอีก จึงกล่าวว่า **"ใครหนอเป็นศาสดาสั่งสอนพระองค์ คำพูดหมดจดในวัตรปฏิบัติอันจะนำไปสู่การก้าวล่วงทุกข์นี้ ใครเป็นผู้สอน"**

พระโพธิสัตว์กล่าวว่า **"ท่านมิคาชินะ ถึงแม้ข้าพเจ้าจะมีความเคารพในสมณะหรือพราหมณ์อย่างจริงใจ แต่ก็ไม่เคยถามอะไรเกี่ยวกับการบรรพชาเลย ข้าพเจ้าไปอุทยานได้เห็นต้นมะม่วง ๒ ต้น ต้นหนึ่งมีผลหอมหวาน อีกต้นหนึ่งไม่มีผล เหล่าชนผู้ต้องการผลมะม่วงพากันยื้อแย่งต้นมะม่วงที่มีผลจนใบร่วงกิ่งฉีกหัก กลายเป็นต้นไม้มีใบร่วงโกร๋นน่าสังเวชใจ แต่มะม่วงอีกต้นที่ไม่มีผลกลับมีใบเขียวชอุ่มแผ่กิ่งก้านสมบูรณ์**

เสือเหลืองถูกฆ่าเพราะหนัง ช้างถูกฆ่าเพราะงา คนมีทรัพย์ถูกฆ่าเพราะทรัพย์ ใครเล่าจะฆ่าผู้ไม่มีเหย้าเรือน ผู้ไม่เกี่ยวข้องกับตัณหา มะม่วงต้นหนึ่งมีผล อีกต้นหนึ่งไม่มีผล ทั้งสองต้นนั้นเป็นผู้สั่งสอนข้าพเจ้า"

มิคาชินฤาษีได้ฟังดังนั้นจึงถวายโอวาทว่า **"ขอพระองค์ทรงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด มหาบพิตร"** แล้วกลับไปยังที่อยู่ของตน

บนเส้นทางที่ต้องเลือก

เมื่อมิคาชินฤาษีไปแล้ว พระนางสีวลีเทวีหมอบลงแทบพระบาทพระราชา กราบทูลให้พระองค์กลับไปอภิเษกพระโอรสเป็นพระมหากษัตริย์ก่อนว่า **"อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงต่างตกใจว่า พระราชาทอดทิ้งพวกเขาออกผนวชเสียแล้ว ขอพระองค์โปรดทำให้ประชาชนอบอุ่นใจ ด้วยการกลับไปอภิเษกพระราชโอรสครองราชสมบัติแล้ว จึงทรงผนวชในภายหลัง"**

พระโพธิสัตว์แย้งว่า **"อาตมาได้สละชาวชนบท มิตร อำมาตย์ และพระประยูรญาติทั้งหลายแล้ว ส่วนทีฆาวุราชกุมารนั้นเล่า ก็เป็นบุตรของชาววิเทหะ สามารถปกครองบ้านเมืองให้เจริญได้ ชาววิเทหะจะเป็นผู้อภิเษกพระราชโอรสให้ครองราชสมบัติในกรุงมิถิลานคร"**

พระนางสีวลีกราบทูลถึงตัวพระนางเองว่า **"เมื่อไม่มีพระองค์หม่อมฉันจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร"** พระโพธิสัตว์ตอบว่า **"พระเทวี อาตมาจะบอกให้รู้ เมื่อเธอให้พระโอรสครองราชสมบัติ ก็จะเป็นเหตุให้ทำบาปทั้งทางกาย วาจา และใจเป็นอันมาก ซึ่งจะทำให้ไปเกิดในนรก การที่เราดำรงชีพอยู่ด้วยก้อนข้าวที่ผู้อื่นให้นี้ เป็นธรรมของนักปราชญ์ทั้งหลาย"**

กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ตรัสโต้ตอบกันพลางเสด็จดำเนินไปเช่นนี้ จนอาทิตย์อัสดงจับทิวป่า สาดแสงสีแดงระเรื่อ พระเทวีจึงรับสั่งให้ตั้งค่ายพักแรม ส่วนพระโพธิสัตว์เสด็จประทับแรมที่โคนไม้แห่งหนึ่งตลอดราตรี

ครั้นรุ่งเช้า พระโพธิสัตว์ก็ทรงเสด็จดำเนินตามหนทางต่อไป แม้พระเทวีก็เสด็จติดตามไปข้างหลัง จนลุเข้าเขตถูณนครในเวลาภิกขาจาร

ขณะนั้น มีชายชาวเมืองถูณนครคนหนึ่งซื้อเนื้อมาจากโรงฆ่าสัตว์ เสียบหลาวย่างไฟจนสุก เอาออกวางไว้ข้างนอกคอยให้เย็น พอเผลอสุนัขตัวหนึ่งแอบคาบเนื้อชิ้นนั้นวิ่งหนีไป เขาวิ่งไล่ตามจนสุนัขออกประตูเมือง เมื่อเห็นว่าวิ่งตามไม่ทันแล้วจึงกลับบ้าน พระโพธิสัตว์กับพระเทวีเสด็จมาตามทางที่สุนัขวิ่งสวนมา สุนัขนั้นตกใจกลัวจึงทิ้งเนื้อวิ่งหนีไป

พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นเนื้อนั้น ทรงรำพึงว่า สุนัขทิ้งชิ้นเนื้อหนีไปแล้ว และเจ้าของคนอื่นก็ไม่มี อาหารเช่นนี้ไม่มีโทษ ชื่อว่า **"บังสุกุลบิณฑบาต"** จึงนำบาตรดินออกมา หยิบเนื้อชิ้นนั้นขึ้นมาปัดฝุ่นแล้วใส่ลงในบาตร เสด็จไปท่าน้ำที่มีน้ำใสสะอาด ทรงพิจารณาอาหารบิณฑบาตแล้วเริ่มเสวยเนื้อชิ้นนั้น

พระเทวีดำริว่า **"หากพระราชายังมีเยื่อใยอยู่บ้าง ก็จะไม่เสวยเนื้อเดนสุนัขเปื้อนฝุ่น ไม่สะอาด น่าเกลียดนี้ แต่นี้พระองค์ไม่ใช่พระราชสวามีของเราอีกต่อไปแล้ว"** แม้เช่นนี้ พระนางก็ไม่สามารถหักห้ามความรักได้ จึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระมหาราช พระองค์ช่างเสวยเนื้อที่น่าเกลียดเช่นนี้ได้"** พระโพธิสัตว์ตรัสว่า **"เธอยังเขลานัก จะรู้จักบิณฑบาตที่วิเศษนี้ได้อย่างไร"** แล้วทรงเสวยก้อนเนื้อนั้นต่อไปดุจเสวยอมตรส บ้วนพระโอษฐ์ ล้างพระหัตถ์ และพระบาทที่ท่าน้ำนั้น

พระเทวีตำหนิพระราชาว่า "**คนทั่วไป แม้อดอาหารมาถึง ๔ มื้อ ก็ไม่ยอมกินเนื้อเปื้อนฝุ่น ไม่สะอาด พระองค์สิ ช่างเสวยเนื้อเดนสุนัขไม่สะอาดน่าเกลียดนี้ได้ ไม่ดี ไม่งามเลย**"

พระโพธิสัตว์ตอบว่า "**ชิ้นเนื้อนี้เป็นอาหารอาตมา เพราะทั้งคนทั้งสุนัขต่างก็สละแล้ว อาหารที่ได้มาโดยชอบธรรมเป็นของไม่มีโทษ**"

เมื่อสองกษัตริย์ตรัสโต้แย้งกันพลางเสด็จดำเนินไปอยู่อย่างนี้ ก็ถึงประตูถูณนคร ขณะนั้น เด็กในนครกำลังเล่นกันอยู่ เด็กหญิงคนหนึ่งเอากระด้งน้อยฝัดทรายเล่นอยู่ ทำให้กำไลสองอันที่สวมอยู่ในข้อมือข้างหนึ่งกระทบกันเกิดเสียง แต่มืออีกข้างหนึ่งไม่มีเสียง พระโพธิสัตว์ดำริว่า พระนางสีวลีตามหลังมา สตรีย่อมเป็นที่ครหาสำหรับบรรพชิต ชนทั้งหลายเห็นก็จะติเตียนได้ว่าบรรพชิตนี้แม้บวชแล้วก็ยังไม่สามารถตัดขาดจากภรรยา ถ้าเด็กคนนี้ฉลาดจะพูดทำให้นางสีวลีกลับได้ จึงเสด็จเข้าไปหาเด็กหญิงคนนั้น ตรัสว่า "**หนูน้อย กำไลมือของหนูข้างหนึ่งมีเสียง แต่อีกข้างหนึ่งทำไมไม่มีเสียง**"

เด็กหญิงกล่าวว่า "**สมณะ เสียงเกิดจากกำไลสองอันกระทบกัน แต่มืออีกข้างหนึ่งมีกำไลอันเดียวจึงไม่มีเสียง เหมือนมุนีอยู่ตัวคนเดียวจึงสงบนิ่ง ส่วนคนมีคู่ย่อมทะเลาะกัน ถ้าอยู่คนเดียวจะทะเลาะกับใครได้ หากท่านอยากสงบสุขก็จงอยู่คนเดียวเถิด**"

พระโพธิสัตว์จึงตรัสกับพระนางสีวลีว่า "**สีวลี เธอได้ยินเด็กพูดแล้วมิใช่หรือ เสมอเพียงชั้นคนใช้ยังตำหนิเราได้ เพราะความที่อาตมาเป็นบรรพชิต เธอเป็นสตรี เดินตามกันมา ย่อมเป็นเหตุให้เกิดข้อครหา เราจะแยกกันบนทางสองแพร่งนี้ เธอเดินไปตามทางหนึ่ง ส่วนอาตมาก็จะเดินไปอีกทางหนึ่ง จากนี้ต่อไปอย่าเรียกอาตมาว่าเป็นสวามีเธอ และอาตมาก็จะไม่เรียกเธอว่าเป็นมเหสีอาตมา**"

พระนางสีวลีกราบทูลว่า "**ถ้าเช่นนั้น พระองค์เป็นกษัตริย์ จงเดินไปตามทางขวา ส่วนหม่อมฉันเป็นสตรี จะเดินไปตามทางซ้าย**" ครั้น พระเทวีเสด็จไปได้ครู่หนึ่ง ไม่สามารถจะอดกลั้นโศกาอาดูรได้ จึงเสด็จตามพระราชามาอีกเหมือนเดิม แล้วเข้าถูณนครพร้อมกัน

พระโพธิสัตว์เสด็จเที่ยวบิณฑบาตจนถึงประตูเรือนช่างศร แม้พระนางสีวลีก็เสด็จตามมาประทับยืนอยู่ข้างหลัง ช่างศรนั่งที่ริมประตูบ้านกำลังลนลูกศรที่ถ่านเพลิง เอาน้ำข้าวทาลูกศร หลับตาข้างหนึ่ง เล็งดูที่คดด้วยตาข้างหนึ่งดัดลูกศรให้ตรง

พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ทรงดำริว่า ถ้าช่างศรฉลาดก็จะพูดอะไรที่เป็นประโยชน์ต่อเรา จึงเสด็จเข้าไปหาช่างศรแล้วตรัสถามช่างศรนั้นว่า "**ช่างศร ทำไมท่านจึงหลับตาข้างหนึ่ง เล็งดูลูกศรด้วยตาข้างหนึ่ง**"

ช่างศรกราบทูลว่า "**ท่านสมณะ การเล็งด้วยตาทั้ง ๒ ข้าง จะเห็นกว้างไป จึงไม่เห็นที่คด ไม่สามารถดัดลูกศรให้ตรงได้ ถ้าหลับตาข้างหนึ่ง เล็งดูที่คดด้วยตาอีกข้างหนึ่ง ก็จะสามารถเห็นที่คด และดัดลูกศรให้ตรงได้ คนมีคู่จึงทะเลาะกัน ถ้าอยู่กันคนเดียวแล้ว จะไปทะเลาะกับใครเล่า หากท่านอยากสงบสุขจงอยู่คนเดียวเถิด ปกติสมณะทั้งหลายจะไม่พาแม้น้องสาวเที่ยวไปด้วย แต่เหตุไรท่านจึงพาภรรยารูปร่างงดงามติดตามไปด้วย ภรรยานี้จะทำให้ท่านเกิดอันตราย ท่านจงให้ภรรยากลับไป อยู่คนเดียว บำเพ็ญสมณธรรมเถิด**"

พระโพธิสัตว์เสด็จเที่ยวบิณฑบาต ได้ภัตตาหารที่เจือปนแล้วเสด็จออกจากพระนคร ประทับนั่งเสวยที่ท่าน้ำแห่งหนึ่ง ครั้นเสวยเสร็จแล้ว ทรงบ้วนพระโอษฐ์ ล้างบาตรเก็บเข้าถุง แล้วตรัสกับพระนางสีวลีว่า "**สีวลี เธอได้ยินที่ช่างศรพูดแล้วมิใช่หรือ ช่างศรเสมอเพียงคนใช้ยังติเตียนเราได้ เพราะความที่อาตมาเป็นบรรพชิต ส่วนเธอเป็นสตรี เดินตามกันมา**

ย่อมทำให้เกิดข้อครหา เราจะต้องแยกกันบนทางสองแพร่งนี้ เธอเดินไปทางหนึ่ง ส่วนอาตมาก็จะเดินไปอีกทางหนึ่ง จากนี้ต่อไปอย่าเรียกอาตมาว่าเป็นพระสวามีของเธอ และอาตมาก็จะไม่เรียกเธอว่าเป็นมเหสีอาตมาอีก"

แม้พระนางสีวลีเทวีจะถูกพระโพธิสัตว์ห้ามเรียกพระองค์ว่าพระสวามี ก็ยังเสด็จติดตามไปอย่างไม่ละความพยายาม พระโพธิสัตว์เองก็ไม่สามารถให้พระนางสีวลีกลับได้ แม้มหาชนก็ตามเสด็จพระองค์อยู่นั่นเอง

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นแนวป่าใหญ่เขียวชอุ่มอยู่เบื้องหน้า เมื่อดำเนินไปได้ทอดพระเนตรเห็นหญ้ามุงกระต่ายข้างทาง จึงถอนหญ้ามุงกระต่ายขึ้นมา แล้วตรัสกับพระเทวีว่า **"สีวลี เธอดูหญ้ามุงกระต่ายนี่สิ หญ้ามุงกระต่ายที่ติดกันอยู่แต่เดิม บัดนี้ อาตมาถอนขึ้นแล้ว ไม่อาจต่อกันได้อีก จากนี้ต่อไป การอยู่ร่วมกันระหว่างเราสองคนไม่มีอีกแล้ว เธอจงอยู่คนเดียว แม้อาตมาก็จะอยู่คนเดียวเช่นกัน"**

พระเทวีได้ฟังเช่นนั้นแล้ว เกิดความเศร้าโศกเสียใจว่า จากนี้ไปจะไม่ได้อยู่ร่วมกับพระมหาชนกนรินทรราชอีกแล้ว พระนางไม่อาจอดกลั้นความเศร้าโศกเสียใจได้ ก็ทุบพระอุระด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ทรงร้องไห้อย่างน่าสงสาร ครั้นแล้วก็หมดสติถึงวิสัญญีภาพสลบล้มลงไปในระหว่างทาง

พระโพธิสัตว์ทราบว่าพระนางสลบไปแล้ว แม้จะสงสารเหลือประมาณ แต่ก็ตัดใจรีบสาวเท้าเสด็จหายเข้าไปในป่าใหญ่

เมื่อพระนางสีวลีฟื้นแล้ว เสด็จลุกขึ้นตรัสถามถึงพระราชา ให้เที่ยวค้นหาก็ไม่พบ พระนางร้องไห้ปริเทวนาการปิ่มจะขาดใจ แล้วให้สร้างพระเจดีย์ตรงที่พระราชาประทับยืน บูชาด้วยของหอมและดอกไม้ แล้วเสด็จกลับกรุงมิถิลานคร

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสด็จเข้าป่าหิมวันต์ เจริญสมณธรรมจนได้บรรลุอภิญญาและสมาบัติภายใน ๗ วัน มิได้เสด็จมาสู่ถิ่นมนุษย์อีกเลยตลอดพระชนม์ชีพ

ขณะพระนางสีวลีเสด็จกลับ โปรดให้สร้างพระเจดีย์หลายองค์ในระหว่างทาง ณ ที่ที่พระโพธิสัตว์ตรัสกับช่างศร ตรัสกับเด็กหญิง เสวยเนื้อที่สุนัขทิ้ง ตรัสกับมหามิคาชินฤาษี และตรัสกับมหานารทฤาษี บูชาด้วยของหอมและดอกไม้

ภายหลังเสด็จไปถึงมิถิลานครแล้ว ทรงอภิเษกพระราชโอรส ณ **พระราชอุทยานอัมพวัน** ทรงส่งพระราชโอรสพร้อมทั้งจตุรงคเสนา เข้าพระนครไป ส่วนพระองค์ทรงผนวชประทับอยู่ ณ พระราชอุทยานนั้น ทรงเพ่งกสิณบริกรรมจนได้บรรลุฌาน ไม่เสื่อมจากฌาน เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก ฝ่ายพระมหาชนกก็ได้ไปเกิดในพรหมโลก เช่นกัน

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

พระศาสดาตรัสว่า มิใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้นที่ตถาคตออกบวช แม้ในชาติก่อนตถาคตก็ออกบวชเช่นกัน แล้วสรุปชาดกว่า "**ท้าวสักกเทวราชในอดีตชาตินั้น ได้มาเกิดเป็นพระอนุรุทธะในชาตินี้ พราหมณ์ทิศาปาโมกข์ได้มาเกิดเป็นพระมหากัสสปะ นางมณีเมขลา เทพธิดาผู้รักษาสมุทรได้มาเกิดเป็นอุบลวรรณาภิกษุณี นารทฤาษีได้มาเกิดเป็นพระสารีบุตร มิคาชินฤาษีได้มาเกิดเป็นพระโมคคัลลานะ เด็กหญิงได้มาเกิดเป็นนางเขมาภิกษุณี ช่างศรได้มาเกิดเป็นพระอานนท์ ราชบริษัทที่เหลือได้มาเป็นพุทธบริษัท สีวลีเทวีได้มาเกิดเป็นมารดาราหุล ทีฆาวุกุมารได้มาเกิดเป็นราหุล พระชนกพระชนนีได้มาเกิดเป็นมหาราชศากยสกุล ส่วนพระมหาชนกนรินทรราช คือ เราพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี่เอง**"

๓

พระสุวรรณสาม

ตำนานคนกตัญญู

“ความทุกข์เพราะถูกยิงด้วยธนู ไม่ทุกข์นัก
แต่ความทุกข์ที่จะไม่ได้เห็นบิดามารดาตลอดไป
เป็นทุกข์ยิ่งกว่าถูกยิงด้วยธนู”

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ ขณะบำเพ็ญ **"เมตตาบารมี"** เมื่อครั้งเกิดเป็นสุวรรณสาม ชายหนุ่มผู้มีจิตใจอ่อนโยนเปี่ยมไปด้วยเมตตา สุวรรณสามได้ทิ้งความสุขสนุกสนานตามประสาเด็กหนุ่มทั้งหลาย เลี้ยงดูพ่อแม่ตาบอดไม่เสียดายแม้กระทั่งชีวิต เพราะความรักความเมตตาที่มีต่อพ่อแม่ผู้ตาบอดใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางป่า มีสัตว์ป่าเป็นเพื่อน

สุวรรณสามชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องสุวรรณสามนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีซื้ออุทยานพระกุมารพระนามว่า **"เชต"** สร้างถวาย พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญพระภิกษุรูปหนึ่ง ผู้บิณฑบาตเลี้ยงบิดามารดา เพื่อจะยกย่องพระภิกษุผู้เลี้ยงดูบิดามารดาด้วยสิ่งของที่ชาวบ้านถวายว่า **เป็นพระภิกษุยอดกตัญญู ให้เป็นแบบอย่างแก่พระภิกษุทั้งปวง** พระพุทธองค์จึงตรัสเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์

พระภิกษุผู้เลี้ยงบิดามารดา

ในกรุงสาวัตถี มีตระกูลเศรษฐีตระกูลหนึ่ง มีทรัพย์สมบัติ ๑๘ โกฏิ มีลูกชายสืบสกุลเพียงคนเดียว บิดามารดาจึงรักและทะนุถนอมมาก

วันหนึ่ง ลูกชายเศรษฐีเปิดหน้าต่างบนปราสาทออก มองเห็นผู้คนจำนวนมากที่ถนนใหญ่ ทุกคนต่างถือดอกไม้ธูปเทียนเดินตามกันไปฟังพระธรรมเทศนาที่พระเชตวันมหาวิหาร ก็นึกอยากไปกับเขาบ้าง จึงให้คนใช้ถือดอกไม้ธูปเทียนตามผู้คนไปพระวิหาร ครั้นจัดแจงถวายผ้า เภสัช และน้ำปานะแด่พระสงฆ์แล้ว จึงนำดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาพระพุทธเจ้า แล้วนั่งฟังพระธรรมเทศนาอยู่ในที่ที่สมควร ขณะที่ฟังเทศน์อยู่นั้น บุตรเศรษฐีเห็นโทษ

ในการใช้ชีวิตแบบฆราวาสจึงเกิดศรัทธาในการบวช เมื่อผู้คนลุกออกไปแล้ว จึงตรงเข้าไปถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอบวช

พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์ไม่บวชให้กุลบุตรที่ยังไม่ได้รับอนุญาตจากบิดามารดา ชายหนุ่มจึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากลับบ้าน กราบบิดามารดาขอบวชกับพระพุทธเจ้า

บิดามารดาได้ยินเช่นนั้นราวกับหัวใจจะแตกสลาย เพราะมีลูกชายคนเดียว เกิดหวั่นไหวเพราะความรักลูก จึงพูดกับลูกชายว่า **"ลูกเป็นที่รัก เป็นผู้สืบสกุล เป็นดวงตา เป็นชีวิตของพ่อกับแม่ทั้งสอง พ่อกับแม่ขาดลูกจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร พ่อกับแม่อยู่ได้เพราะลูก เราทั้งสองก็แก่แล้ว จะตายวันตายพรุ่งก็ยังไม่รู้ ลูกยังจะทิ้งพ่อกับแม่ไปเสียอีก การบวชไม่ใช่เรื่องง่าย ทั้งทำได้ยากยิ่ง อยากกินของเย็นก็ได้ของร้อน อยากกินของร้อนก็ได้ของเย็น ลูกอย่าบวชเลย"**

เมื่อชายหนุ่มไม่ได้รับอนุญาตให้บวชจึงเกิดความทุกข์ใจ นั่งก้มหน้าซึมเศร้า ครุ่นคิดถึงชีวิตภายใต้ร่มผ้ากาสาวพัสตร์ ไม่ยอมกินอาหารถึง ๗ วัน

บิดามารดาปรึกษากันว่า **"ถ้าไม่อนุญาตให้ลูกบวชก็คงจะตาย เราจะไม่ได้เห็นเขาอีกเลย ถึงลูกบวชเป็นพระภิกษุก็ยังได้เห็นหน้าต่อไป ยังดีกว่าตาย"** ครั้นเห็นตรงกันอย่างนี้จึงอนุญาตให้ลูกบวช ชายหนุ่มดีใจมากจึงน้อมลงกราบแทบเท้าบิดามารดา ออกจากกรุงสาวัตถีมุ่งตรงไปยังพระเชตวันมหาวิหาร ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอบรรพชา

พระศาสดารับสั่งพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้กุลบุตรนั้นเป็นสามเณร ตั้งแต่สามเณรบวชแล้ว ลาภสักการะเกิดขึ้นมากมาย เพราะพ่อแม่ข้าทาสบริวารจัดข้าวของมาถวายเป็นประจำ

ครั้นอยู่ต่อมา สามเณรก็ได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ เล่าเรียนธรรมะอยู่กับพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ ๕ พรรษา จึงคิดว่า อยู่ที่นี้ก็เกลื่อนกล่นไปด้วยหมู่ญาติ ไม่สมควร ต้องการบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ จึงเรียนพระกรรมฐานจากพระอุปัชฌาย์แล้วจาริกออกจากวิหารเชตวัน ไปอาศัยอยู่ในป่าใกล้หมู่บ้านชายแดนแห่งหนึ่ง

พระภิกษุรูปนั้นเจริญวิปัสสนาในป่าแห่งนั้น ด้วยความเพียรพยายามอย่างแรงกล้า แม้เพียรพยายามอยู่ถึง ๑๒ ปี ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งได้

ชีวิตที่เปลี่ยนไป

ฝ่ายโยมบิดามารดาของพระภิกษุรูปนั้นอายุมากแล้ว เมื่อวันเวลาล่วงเลยไป สังขารร่างกายก็แก่ชราร่วงโรยลง เพราะขาดลูกชาย จิตใจก็ห่อเหี่ยว ไม่มีจิตใจจะบริหารกิจการงาน เหล่าชนที่ประกอบการพาณิชย์ก็คดโกง เพราะคิดว่าสกุลนี้ไม่มีบุตรหรือพี่น้องคอยควบคุม ดูแล ฟ้องร้อง เอาโทษ เมื่อมีโอกาสคดโกง พวกเขาก็ใส่หนี้สินยักยอกทรัพย์ตามชอบใจ แม้กระทั่งทาสและกรรมกรในเรือนก็แอบยักยอกเงินทองทรัพย์สมบัติหลบหนีไป จึงกลายเป็นคนขัดสนลงทุกขณะ

ครั้นอยู่ต่อมา คนชราทั้งสองจึงกลายเป็นคนตกทุกข์ได้ยาก สิ้นเนื้อประดาตัว ไม่มีแม้กระทั่งน้ำที่จะล้างมือ จำต้องขายเรือน แม้เช่นนั้นก็ยังถูกคดโกง จึงไม่มีเรือนอยู่อาศัย กลายเป็นผู้ที่น่าสงสารอย่างยิ่ง นุ่งห่มผ้าเก่าคร่ำคร่า ถือกระเบื้องเที่ยวขอทานไปในที่ต่าง ๆ

ในกาลนั้น ได้มีพระเถระรูปหนึ่งจาริกออกจากพระเชตวันมหาวิหารไปถึงที่อยู่ของพระภิกษุผู้เป็นบุตรเศรษฐีอนาถานั้น พระภิกษุผู้เป็นบุตรเศรษฐีนั้นทำอาคันตุกวัตรปฏิสันถารต้อนรับให้พักครู่หนึ่งแล้วจึงถามถึงที่มาของพระเถระ

ครั้นทราบว่ามาจากพระเชตวัน จึงถามถึงความผาสุกแห่งพระศาสดาและพระมหาสาวกทั้งหลาย แล้วเลียบเคียงถามถึงข่าวคราวความเป็นอยู่ของสกุลเศรษฐีผู้เป็นบิดามารดาในกรุงสาวัตถี

พระภิกษุอาคันตุกะตอบว่า "**ท่านอย่าถามถึงข่าวคราวสกุลนั้นเลย ทราบมาว่า สกุลนั้นมีลูกชายคนเดียวบวชเป็นพระภิกษุ ตั้งแต่เขาบวช สกุลนั้นก็เริ่มเสื่อมไป บัดนี้ เศรษฐีผู้เฒ่าทั้งสองน่าสงสารยิ่ง เป็นคนอนาถาไร้เรือนนอน ต้องระเหเร่ร่อนถือกระเบื้องเที่ยวขอทาน นอนตามชายคาบ้านคนอื่น**"

พระภิกษุผู้เป็นบุตรเศรษฐีได้ยินเช่นนั้น ไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ พลันน้ำตาก็เอ่อท้นออกมา ร้องไห้น้ำตานองหน้าด้วยความรู้สึกผิดและเสียใจกับสิ่งที่เกิดขึ้น

พระเถระจึงถามว่า "**เธอร้องไห้ทำไม**" พระภิกษุผู้เป็นบุตรเศรษฐีตอบว่า "**ท่านทั้งสองคนนั้นเป็นบิดามารดาของกระผมเอง กระผมเป็นบุตรชายของท่าน**" พระเถระตำหนิพระภิกษุหนุ่มรูปนั้นอย่างรุนแรงว่า "**บิดามารดาถึงความพินาศล่มจมเพราะท่านคนเดียว กลับไปปรนนิบัติท่านอย่าให้ได้รับความลำบากอีกต่อไป**"

พระภิกษุหนุ่มผู้เป็นบุตรเศรษฐีคิดว่า แม้ตัวท่านเองจะเพียรพยายามปฏิบัติธรรมอยู่ถึง ๑๒ ปี ก็ไม่สามารถบรรลุมรรคผลอย่างไรเลย เห็นจะเป็นคนอาภัพในพระศาสนา แล้วจะมีประโยชน์อะไรที่จะบวชอยู่อีกต่อไป แม้สึกไปเป็นคฤหัสถ์เลี้ยงดูบิดามารดา ทำบุญให้ทาน ตายไปก็ได้ไปเกิดในสวรรค์เช่นกัน จึงตัดสินใจที่จะลาสิกขา ได้มอบสถานที่อยู่ในป่าให้พระเถระนั้นช่วยดูแลต่อไป กราบลาพระเถระ ครั้นรุ่งขึ้น จึงออกจากป่าเดินทางไปโดยลำดับจนลุถึงวิหารหลังพระเชตวัน ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกรุงสาวัตถีมากนัก ณ ที่ตรงนั้นมีทางสองแพร่ง ทางหนึ่งไปพระเชตวัน อีกทางหนึ่งไปกรุงสาวัตถี

พระภิกษุหนุ่มหยุดยืนครุ่นคิดอยู่บนทาง ๒ แพร่งว่า จะไปหาบิดามารดาก่อน หรือจะไปเฝ้าพระบรมศาสดาก่อน แล้วคิดต่อไปว่า เราไม่ได้เห็นหน้าบิดามารดานานมากแล้วก็จริง แต่ต่อจากนี้ไป เราจะได้เฝ้าพระพุทธเจ้ายากมาก เอาเถอะ ถึงอย่างไรเราก็จะได้พบบิดามารดาอยู่แล้ว วันนี้ เราจะไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อน รุ่งขึ้นค่อยไปหาบิดามารดาแต่เช้า จึงเปลี่ยนเส้นทางที่จะไปกรุงสาวัตถี มุ่งหน้าไปพระเชตวันมหาวิหาร ถึงพระเชตวันเมื่อเวลาเย็นแล้ว ซึ่งเป็นเวลาที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรม

ใกล้รุ่งวันที่พระภิกษุหนุ่มรูปนั้นเดินทางถึงกรุงสาวัตถีนั่นเอง พระบรมศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นอุปนิสัยพระภิกษุหนุ่มรูปนี้ว่า มีบุญเคยทำไว้ในชาติก่อน พอที่พระองค์จะอนุเคราะห์ให้บรรลุธรรมได้ เย็นวันนั้น พระองค์จึงแสดงพระธรรมเทศนาพรรณนาคุณของบิดามารดา เรื่อง **"มาตุโปสกสูตร"** เป็นเรื่องเกี่ยวกับมาตุโปสกพราหมณ์ ผู้เลี้ยงดูบิดามารดา ได้แสวงหาภิกษาโดยชอบนำมาเลี้ยงบิดามารดา เกิดความสงสัยว่า การที่ตนทำเช่นนี้ชื่อว่าได้ทำกิจที่ควรทำหรือไม่ จึงได้ทูลถามพระพุทธองค์

พระบรมศาสดาได้ตรัสว่า พราหมณ์ทำสิ่งที่ชอบยิ่ง การทำเช่นนี้ชื่อว่า ได้ทำกิจที่ควรทำแล้ว ด้วยว่าผู้ใดแสวงหาภิกษาโดยชอบ แล้วนำมาเลี้ยงบิดามารดา ผู้นั้นย่อมได้บุญเป็นอันมาก พระพุทธองค์ได้ตรัสคาถาประพันธ์เพิ่มเติมว่า

"บุคคลใดเลี้ยงดูบิดามารดาโดยชอบ เพราะการบำรุงบิดามารดานั่นเอง บัณฑิตจึงสรรเสริญเขาผู้นั้น เขาละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงอยู่ในสวรรค์"

ในเวลาที่พระภิกษุหนุ่มเดินทางมาถึง ท่านได้ยืนอยู่ท้ายบริษัทสดับธรรมกถาอันไพเราะ จึงรำพึงในใจว่า **"เราคิดไว้ว่าจะสึกไปเป็นคฤหัสถ์เพื่อเลี้ยงดูบิดามารดา แต่พระบรมศาสดาตรัสว่า แม้บวชเป็นพระภิกษุ**

ก็สามารถเลี้ยงดูบิดามารดาได้ ถ้าเราไม่ตัดสินใจมาเฝ้าพระศาสดาก่อน ก็จะเสื่อมจากการบวชที่มีคุณมากมายเช่นนี้ เราไม่จำเป็นต้องสึกออกไปเป็นคฤหัสถ์ บวชเป็นพระภิกษุอยู่นี่แหละ จะเลี้ยงดูบิดามารดา"

พระภิกษุรูปนั้นถวายบังคมพระบรมศาสดาแล้วออกจากพระเชตวันไปสู่โรงสลาก รับอาหารและข้าวต้มตามสลาก บวชเป็นภิกษุอยู่ป่ามา ๑๒ ปี ไม่เคยรับอาหารจากโรงสลาก นอกจากเดินบิณฑบาตด้วยลำแข้งเลี้ยงชีพมาตั้งแต่วันที่ออกบวช วันนี้ต้องมาเดินเข้าโรงสลากรับอาหารจึงรู้สึกเก้อเขิน ทำตัวไม่ถูก เหมือนคนที่พ่ายแพ้[๑]

พระภิกษุรูปนั้นเข้าไปยังกรุงสาวัตถีแต่เช้าตรู่ กลับคิดว่า เราจะรับข้าวต้มก่อน หรือจะไปหาบิดามารดาก่อน แล้วคิดว่า การมีมือเปล่าไปหาคนอนาถาไม่สมควร จึงรับข้าวต้มในโรงทานแล้วไปสถานที่ซึ่งเคยเป็นเรือนของบิดามารดา ได้เห็นบิดามารดาเที่ยวขออาหารจากชาวบ้าน เมื่อได้อาหารแล้วก็เข้าไปแอบอาศัยริมชายคาเรือนคนอื่นนั่งอยู่ กลายเป็นคนกำพร้าเข็ญใจถึงขนาดนี้ ท่านจึงเกิดความเศร้าโศกอย่างมาก ไม่อาจจะอดกลั้นน้ำตาไว้ได้ จึงเข้าไปยืนอยู่ใกล้ ๆ บิดามารดา

บิดามารดาเห็นท่านแล้วแต่ก็จำไม่ได้ คิดว่าเป็นพระภิกษุมายืนรอรับบิณฑบาต จึงกล่าวว่า **"ของเคี้ยวของฉันที่ควรถวายพระคุณเจ้าไม่มี นิมนต์ไปโปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด"**

---

[๑] ปฏิปทาของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา คือ การบิณฑบาตเลี้ยงชีพ หากร่างกายยังแข็งแรง ไม่อาพาธ จะไม่รับภัตตาหารจากโรงทาน การที่พระภิกษุหนุ่มรูปนี้รับภัตตาหารจากโรงทาน ท่านจึงเกิดความรู้สึกเหมือนพ่ายแพ้ต่ออุดมการณ์ของตน

พระภิกษุหนุ่มได้ยินบิดามารดาพูดเช่นนั้น พลันก้อนสะอื้นก็วิ่งขึ้นมาจุกอยู่คอหอย เกิดความเศร้าโศกเกินที่จะอดกลั้นไว้ได้ โลกทั้งโลกหมุนคว้างทำอะไรไม่ถูก จึงยืนร้องไห้น้ำตานองหน้าอยู่ตรงนั้น เพราะได้รับความสะเทือนใจจากภาพที่เห็น แม้มารดาจะกล่าวซ้ำอีกสองครั้งสามครั้ง ก็ยังยืนนิ่งอยู่นั่นเอง

บิดาของพระภิกษุรูปนั้นรู้สึกคล้ายลูกชายตน จึงบอกให้มารดาเดินไปดูใกล้ ๆ นางจึงลุกขึ้น เดินเข้าไปหา มองดูถนัดก็จำได้ จึงหมอบลง ร้องไห้สะอึกสะอื้นแทบเท้าพระภิกษุผู้เป็นลูกชาย

ฝ่ายบิดาเดินไปบ้างก็ร้องไห้อยู่ตรงนั้นเหมือนกัน พระภิกษุหนุ่มเห็นบิดามารดาก็ไม่อาจจะทรงกายอยู่ได้ จึงร้องไห้ด้วยความรู้สึกผิด กล่าวว่า **"โยมทั้งสองอย่าคิดอะไรเลย อาตมาจะเลี้ยงดูโยมทั้งสองไม่ให้ลำบากอีกต่อไป"** ปลอบโยนบิดามารดาให้อุ่นใจแล้ว ให้กินข้าวต้ม ให้นั่งพักในที่อันควรแห่งหนึ่งแล้ว ไปบิณฑบาตมาให้บิดามารดาบริโภคก่อน แล้วจึงไปบิณฑบาตสำหรับตนอีกรอบหนึ่ง

จากนั้นมา พระภิกษุหนุ่มจึงได้ปฏิบัติบิดามารดาทั้งสองโดยทำนองนี้ ได้อาหารสิ่งใดมาก็นำมาให้บิดามารดา ส่วนตนออกบิณฑบาตฉันเองทีหลัง เมื่อบิณฑบาตไม่ได้ก็อด เมื่อมีผู้ถวายผ้าจำนำพรรษาหรือผ้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็นำมาให้บิดามารดา ส่วนตนซักย้อมผ้าเก่า ๆ ที่บิดามารดานุ่งห่ม นำมาเย็บย้อมทำเป็นจีวรนุ่งห่มเอง

วันที่ออกบิณฑบาตได้อาหารมีน้อย แต่วันที่บิณฑบาตไม่ได้มีมาก ผ้านุ่งผ้าห่มของพระภิกษุนั้นก็เศร้าหมองเต็มที เมื่อท่านปฏิบัติเลี้ยงดูบิดามารดาอยู่อย่างนั้น ร่างกายก็ผ่ายผอม ผิวพรรณก็เศร้าหมอง ไม่ผ่องใส ทั้งร่างกายก็ปูดโปนไปด้วยเส้นเอ็น

หมู่พระภิกษุที่เป็นเพื่อนผู้คุ้นเคยกับภิกษุนั้น รู้สึกแปลกตาที่เห็นท่านผิวพรรณเศร้าหมองผิดปกติ จึงถามว่า **"เมื่อก่อนร่างกายผิววรรณะของเธองามสดใส แต่ทำไมเดี๋ยวนี้จึงผ่ายผอม เศร้าหมอง ไม่ผ่องใส ร่างกายก็ปูดโปนไปด้วยเส้นเอ็น เธอมีโรคอะไรบ้างหรือเปล่า"** พระภิกษุนั้นตอบว่า **"ผมไม่มีโรคอะไร แต่มีความกังวลบางอย่าง"** จึงบอกข้อที่ตนบิณฑบาตเลี้ยงดูบิดามารดาให้เพื่อนภิกษุทราบ

พระภิกษุเหล่านั้นจึงกล่าวว่า **"พระศาสดาไม่อนุญาตให้ภิกษุทำชาวบ้านให้เสื่อมศรัทธา การที่เธอนำของที่เขาให้ด้วยศรัทธาไปให้คฤหัสถ์เช่นนี้ เป็นเหตุให้ชาวบ้านเสื่อมศรัทธา เป็นสิ่งที่ไม่สมควร"**

พระภิกษุหนุ่มรูปนั้นรู้สึกละอายใจที่ถูกเพื่อนพระด้วยกันตำหนิ จึงละทิ้งการเลี้ยงดูบิดามารดาผู้แก่ชรา แม้เช่นนั้น พวกภิกษุก็ยังไม่พอใจ จึงพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า **"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุรูปโน้นนำของที่เขาถวายด้วยศรัทธาไปเลี้ยงดูคฤหัสถ์"**

พระศาสดาตรัสเรียกพระภิกษุหนุ่มมาตรัสถาม ท่านกราบทูลรับตามความเป็นจริง เมื่อจะทรงสรรเสริญการกระทำของเธอ และต้องการจะประกาศข้อปฏิบัติในอดีตชาติของพระองค์ จึงตรัสถามว่า **"คฤหัสถ์ที่เธอเลี้ยงดูนั้นเป็นใคร"** พระภิกษุหนุ่มกราบทูลว่า **"ท่านทั้งสองเป็นบิดามารดาของข้าพระองค์"** เพื่อจะให้กำลังใจพระภิกษุหนุ่มรูปนั้น พระบรมศาสดาจึงทรงประทานสาธุการแล้วตรัสว่า **"เธอปฏิบัติตามปฏิปทาที่ตถาคตปฏิบัติมาแล้ว แม้เมื่อครั้งที่ตถาคตยังประพฤติบุรพจริยา ก็ได้บำรุงเลี้ยงบิดามารดามาก่อนเช่นกัน"** พระภิกษุหนุ่มกลับได้ความชุ่มชื่นเบิกบานใจ

หมู่ภิกษุกราบทูลวิงวอนให้ทรงตรัสเล่าเรื่องข้อประพฤติในกาลก่อน พระบรมศาสดาจึงทรงนำอดีตชาติมาแสดง เพื่อจะทำให้การเลี้ยงดูบิดามารดาที่เป็นบุรพจริยาของพระองค์แจ่มชัดยิ่งขึ้น

คำมั่นสัญญา

ในอดีตชาติ มีหมู่บ้านนายพราน ๒ หมู่บ้าน อยู่ไม่ไกลจากกรุงพาราณสี หมู่บ้านหนึ่ง ๆ มีนายพรานอยู่รวมกันประมาณ ๕๐๐ ครอบครัว อยู่คนละริมฝั่งแม่น้ำ นายพรานผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านทั้ง ๒ คน เป็นเพื่อนรักกัน ตอนที่ยังหนุ่มเคยให้สัญญากันไว้ว่า ถ้าฝ่ายหนึ่งได้ลูกสาว อีกฝ่ายหนึ่งได้ลูกชาย จะให้ทั้งสองคนแต่งงานกัน

อยู่ต่อมาไม่นาน หัวหน้านายพรานทั้งสองหมู่บ้านแต่งงาน มีครอบครัว นายพรานในบ้านริมฝั่งนี้ได้ลูกชาย ญาติทั้งหลายเอาผ้าทุกูลพัสตร์รองรับกุมารนั้นในขณะเกิด บิดามารดาจึงตั้งชื่อลูกชายว่า **"ทุกูล"** แปลว่า **"เด็กชายผู้นอนบนผ้าทุกูล"** ส่วนหัวหน้านายพรานอีกคนหนึ่งได้ลูกสาว เพราะเกิดที่หมู่บ้านริมฝั่งแม่น้ำ บิดามารดาจึงตั้งชื่อลูกสาวว่า **"ปาริกา"** แปลว่า **"เด็กหญิงผู้เกิดที่ริมฝั่งแม่น้ำ"**

เด็กทั้งสองคนมีรูปร่างหน้าตาน่ารักน่าเอ็นดู ผิวพรรณสะอาดหมดจดเกลี้ยงเกลา แม้เกิดในสกุลนายพรานก็มีจิตใจงดงาม ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ต่างจากเด็กในหมู่บ้านนายพรานทั่วไป

เมื่อทุกูลกุมารอายุได้ ๑๖ ปี บิดามารดาต้องการให้แต่งงาน แต่ทุกูลกุมารจุติมาจากพรหมโลก เป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะความที่พรหมโลกไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม จึงเอามือปิดหูทั้งสองข้าง บอกว่า **"ผมไม่ต้องการมีครอบครัว โปรดอย่าพูดอย่างนี้"** แม้บิดามารดารบเร้าถึงสองครั้งสามครั้ง ทุกูลกุมารก็ไม่ต้องการที่จะมีครอบครัว

ฝ่ายปาริกากุมารี แม้บิดามารดาพูดว่า เพื่อนพ่อกับแม่มีลูกชายหน้าตาดี จะให้แต่งงานกับลูก เธอก็เอามือปิดหูทั้งสองข้างกล่าวห้าม เพราะความที่เธอจุติมาจากพรหมโลกเช่นเดียวกัน

ในคราวนั้น ทุกูลกุมารส่งข่าวลับไปบอกนางปาริกาว่า **"ถ้าเธอต้องการมีครอบครัว ก็แต่งงานกับคนอื่นเถิด ฉันไม่ต้องการมีครอบครัว"** ส่วนนางปาริกาก็ส่งข่าวลับไปถึงทุกูลกุมารเหมือนกัน

แต่บิดามารดาก็ได้ให้ทั้งสองแต่งงานกัน ทั้ง ๆ ที่ชายหนุ่มและหญิงสาวไม่ปรารถนา แม้เช่นนั้น เธอทั้งสองก็มิได้ร่วมประเวณี อยู่ด้วยกันเหมือนมหาพรหม ๒ องค์ ทุกูลนั้นไม่ฆ่าปลาหรือเนื้อ แม้เนื้อที่คนนำมาให้ขายก็ไม่ยอมขาย

บิดามารดาพูดกับลูกชายว่า **"ลูกเกิดในสกุลนายพราน ไม่อยากมีครอบครัว ไม่ฆ่าสัตว์ แล้วลูกจะประกอบอาชีพอะไร"** ทุกูลกล่าวว่า **"ถ้าท่านอนุญาต เราทั้งสองจะบวช"** บิดามารดาเห็นว่า ไม่มีประโยชน์ที่จะเหนี่ยวรั้งไว้จึงอนุญาตให้บวช ชายหนุ่มและหญิงสาวทั้งสองยินดีเป็นอย่างมาก กราบเท้าบิดามารดาแล้วเดินทางออกจากหมู่บ้าน มุ่งหน้าสู่หิมวันตประเทศ ลัดเลาะไปตามฝั่งแม่น้ำคงคา พ้นแม่น้ำคงคาจึงเข้าเขตแม่น้ำ**มิคสัมมตา** ที่ชาวบ้านสมมติเรียกกันว่า **"ปากโค"** ซึ่งไหลลงมาจากภูเขาหิมวันต์ แล้วมาบรรจบกับแม่น้ำคงคา

ขณะนั้น ภพท้าวสักกเทวราชเกิดรุ่มร้อน พระองค์พิจารณาก็ทราบว่ามหาบุรุษทั้งสองจะบวชเป็นฤาษี จึงมีบัญชาให้วิสสุกรรมเทพบุตรไปเนรมิตอาศรม และบริขารนักบวชให้ท่านทั้งสอง บรรณศาลานั้นห่างจากแม่น้ำมิคสัมมตาประมาณกึ่งเสียงคนกู่ถึงกัน วิสสุกรรมเทพบุตรไปจัดการตามพระอินทร์บัญชา ไล่เนื้อและนกที่มีสำเนียงน่ากลัวให้หนีไป แล้วเนรมิตทางเส้นเดียวไปยังอาศรมนั้น

ชายหนุ่มและหญิงสาวทั้งสองเห็นทางที่คนเดินทอดอยู่เบื้องหน้า จึงเดินไปตามทางนั้นจนถึงอาศรม ทุกูลบัณฑิตเข้าสู่บรรณศาลา เห็นบริขารนักบวชก็ทราบว่าพระอินทร์ประทานให้ จึงเปลื้องเครื่องนุ่งห่มคฤหัสถ์ออก นุ่งผ้า

เปลือกไม้สีแดงผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง พาดหนังเสือบนบ่า ผูกมณฑลชฎา ครองเพศฤาษี แล้วให้นางปาริกาบวชเป็นฤาษิณี

กำเนิดพระสุวรรณสาม

เมื่อดาบสและดาบสินีทั้งสอง[๒] บวชแล้ว ได้เจริญเมตตาอาศัยอยู่ในป่าแห่งนั้น แม้ฝูงเนื้อและนกทั้งปวงก็กลับได้เมตตาจิตต่อกันและกัน ด้วยอานุภาพเมตตาแห่งนักบวชทั้งสองท่าน สัตว์ป่าเหล่านั้นจึงไม่เบียดเบียนทำอันตรายกันและกัน

ปาริกาดาบสินีลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ จัดเตรียมน้ำดื่มและของฉันแล้ว กวาดอาศรม ทำหน้าที่ทุกอย่าง จากนั้น ดาบสและดาบสินีทั้งสองก็ออกหาผลไม้นานาชนิดมาฉัน แล้วเข้าสู่บรรณศาลาของตน เจริญสมณธรรม พักอิริยาบถสำราญอยู่ในป่าแห่งนั้น แม้ท้าวสักกเทวราชได้เสด็จมาดูแลพระมุนีทั้งสองเช่นกัน

วันหนึ่ง พระองค์เห็นว่าจะเกิดอันตรายแก่นักบวชทั้งสองถึงตาบอด เพราะความเป็นห่วงจึงลงมาจากเทวโลก เข้าไปหาทุกูลบัณฑิต นมัสการแล้วนั่ง ณ ที่อันสมควร ตรัสว่า "**จะเกิดอันตรายแก่ท่านทั้งสอง ควรที่ท่านทั้งสองจะต้องมีบุตรไว้สำหรับคอยปฏิบัติบำรุง ขอท่านทั้งสองจงเสพโลกธรรม**" ทุกูลบัณฑิตได้สดับคำของท้าวสักกะจึงกล่าวว่า "**พระองค์ตรัสอะไร แม้เราทั้งสองอยู่เรือนก็ยังไม่เสพโลกธรรม เกลียดดุจกองคูถซึ่งเต็มไปด้วย**

---

[๒] **ฤาษี** เป็นนักบวชที่ไม่ได้จัดเข้าในลัทธิใด เป็นแต่ออกบวชเพื่อมุ่งการปฏิบัติธรรมเท่านั้น นักบวชชาย เรียกว่า "**ฤาษี**" นักบวชหญิง เรียกว่า "**ฤาษิณี**" บางครั้งนักบวชชาย เรียกว่า "**ดาบส**" นักบวชหญิง เรียกว่า "**ดาบสินี**" ในทางพุทธศาสนานิยมเรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า "**ฤาษี**" เพราะความที่ท่านบวชและบรรลุธรรมเฉพาะตน ไม่ได้สอนคนอื่นให้รู้ตาม (ดาบสินี อ่านว่า ดา-บด-สิ-นี)

หมู่หนอน บัดนี้ เราเข้าป่าออกบวชเป็นฤาษี จะทำเช่นนี้ได้อย่างไร" ท้าวสักกะตรัสว่า "**พระคุณเจ้าไม่ต้องทำอย่างนั้น แต่ขอให้เอามือลูบท้องปาริกาดาบสินีเวลานางมีระดู**" ทุกูลบัณฑิตรับว่า "**อย่างนี้ทำได้**" ท้าวสักกะนมัสการทุกูลดาบสแล้วกลับไปที่อยู่ของตน

ฝ่ายทุกูลบัณฑิตบอกนางปาริกาให้ทราบ แล้วเอามือลูบท้องนางในเวลาที่นางมีระดู

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลก มาถือปฏิสนธิในครรภ์นางปาริกา ครั้นล่วงไปได้สิบเดือน นางคลอดบุตรมีผิวพรรณสะอาดงดงามผุดผ่องดั่งทองคำ บิดามารดาจึงตั้งชื่อบุตรว่า "**สุวรรณสาม**" เวลาที่นางปาริกาไปป่าเก็บผลไม้ นางกินรีทั้งหลายที่อยู่บนขุนเขาได้ทำหน้าที่นางนมแทน เมื่อดาบสดาบสินีทั้งสองอาบน้ำให้พระโพธิสัตว์แล้วให้บรรทมในบรรณศาลา พากันไปหาผลไม้ นางกินรีทั้งหลายก็อุ้มสุวรรณสามไปอาบน้ำที่แอ่งน้ำในซอกเขา แล้วพาขึ้นสู่ยอดบรรพต ประดับด้วยดอกไม้หลากสี ฝนหรดาลและมโนศิลาแต้มที่หน้าผาก แล้วนำกลับมาให้นอนในบรรณศาลาตามเดิม ครั้นนางปาริกากลับมาก็ให้บุตรดื่มนม

เมื่อบิดามารดาเลี้ยงดูบุตรมาเช่นนี้จนมีอายุได้ ๑๖ ปี ให้บุตรนั่งคอยอยู่ในบรรณศาลา ตนเองพากันออกป่าหาผลไม้ ส่วนสุวรรณสามได้เฝ้าสังเกตทางที่บิดามารดาไปและกลับ เพราะเกรงว่าอาจจะเกิดอันตรายแก่บิดามารดาได้

เผชิญกรรมกลางป่าใหญ่

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อบิดามารดาของสุวรรณสามไปเก็บผลไม้ในป่า เดินทางกลับในเวลาตะวันบ่ายคล้อยเย็นลงแล้ว ครั้นใกล้ถึงอาศรมเกิดฝนตกหนักในระหว่างทาง จึงพากันเข้าไปยืนหลบฝนที่โคนต้นไม้บนจอมปลวกแห่งหนึ่ง งูพิษซึ่งอาศัยอยู่ที่จอมปลวกได้กลิ่นเหงื่อเจือน้ำฝนจากกายของ

สองดาบส จึงพ่นพิษออกมาถูกตาทั้งสองข้างของดาบสและดาบสินีนั้นบอดสนิท ไม่สามารถมองเห็นกันและกัน

ทุกูลบัณฑิตเรียกนางปาริกาว่า **"ปาริกา ตาฉันมองไม่เห็น เธออยู่ไหน ฉันมองไม่เห็นเธอ"** แม้นางปาริกาก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน ทั้งสองมองไม่เห็นทางก็ยืนคร่ำครวญว่า **"ชีวิตของเราทั้งสอง คงจะหาไม่แล้ว"**

บิดามารดาของสุวรรณสามได้ทำกรรมไว้ในอดีตชาติ แม้จะออกบวชเป็นฤาษี บำเพ็ญสมณธรรม ก็ยังประสบเคราะห์กรรม มีเหตุทำให้ต้องตาบอด

ในอดีตชาติ ทั้งสองคนเคยเกิดในตระกูลแพทย์ เป็นแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านจักษุ เป็นจักษุแพทย์ผู้มีชื่อเสียง นายแพทย์นั้นได้ทำการรักษาโรคในจักษุของชายผู้มีทรัพย์มากคนหนึ่ง เมื่อดวงตาของชายผู้นั้นหายดีเป็นปกติแล้ว กลับไม่ยอมจ่ายค่ารักษาให้นายแพทย์คนนั้น นายแพทย์โกรธจึงกลับบ้านไปปรึกษาภรรยาว่าควรจะทำอย่างไรกับชายผู้นั้นดี

ฝ่ายภรรยาได้ฟังสามีกล่าวก็โกรธเช่นกัน จึงบอกสามีว่า **"อย่าไปต้องการทรัพย์มันเลย ประกอบยาหยอดตาขนานหนึ่งให้ ทำให้มันกลับไปตาบอดเหมือนเดิม"** สามีเห็นด้วยจึงออกจากเรือนไปหาชายผู้นั้น ได้ทำตามนั้น ไม่นานนักดวงตาทั้งสองข้างของชายผู้มีทรัพย์มากก็บอดสนิท **"บิดามารดาของสุวรรณสามตาบอดเพราะกรรมนี้"**

ส่วนสุวรรณสามนั่งคอยบิดามารดาจนอาทิตย์อ่อนแสงเย็นลงทุกขณะ เห็นผิดปกติจึงร้อนใจเป็นห่วงบิดามารดาว่า ในวันก่อน ๆ บิดามารดาเคยกลับมาในเวลานี้ แต่วันนี้กลับผิดเวลา สุวรรณสามตัดสินใจเดินสวนทางไปตามเส้นทางที่กำหนดไว้ในเวลาที่บิดามารดาไปและกลับ เดินไปพลางตะโกนกู่ร้องเรียกหาเรื่อยไป ท่านทั้งสองนั้นจำเสียงลูกชายได้ก็ขานรับ แต่เพราะความเป็นห่วงกลัวจะเกิดอันตราย จึงร้องห้ามไม่ให้สุวรรณสามเข้าไปที่นั้นว่า **"ลูกสาม**

ในที่นี้มีอันตราย ลูกอย่าเข้ามา" สุวรรณสามกล่าวว่า **"ถ้าอย่างนั้น พ่อกับแม่จับไม้เท้าแล้วเดินออกมา"**

สุวรรณสามจึงยื่นไม้เท้ายาวให้จับออกมาแล้วถามถึงสาเหตุว่า ทำไมถึงตาบอด บิดามารดาทั้งสองจึงเล่าให้ลูกชายฟังว่า ขณะเดินทางกลับมาถึงบริเวณนี้เกิดฝนตกหนัก จึงเข้ามายืนหลบฝนอยู่บนจอมปลวกที่โคนต้นไม้นี้ ตาทั้งสองก็บอด สุวรรณสามได้ยินเช่นนั้นก็รู้ว่ามีงูพิษอยู่ในจอมปลวกนั้น

สุวรรณสามเห็นบิดามารดาตาบอดเช่นนี้จึงร้องไห้ ครั้นแล้วก็กลับหัวเราะ บิดามารดาเกิดความสงสัยว่า ทำไมลูกร้องไห้แล้วกลับหัวเราะ จึงถามถึงสาเหตุ สุวรรณสามตอบว่าที่ร้องไห้เพราะเสียใจว่าดวงตาของบิดามารดาบอดสนิทในเวลาที่ตนยังเด็กอยู่จึงร้องไห้ แต่ก็ดีใจว่าจะได้ปฏิบัติบำรุงท่านทั้งสองตั้งแต่อายุยังน้อยจึงหัวเราะ สุวรรณสามปลอบโยนบิดามารดาให้เบาใจแล้วนำกลับมาอาศรม

ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา สุวรรณสามได้ผูกเชือกเป็นราวในบริเวณอาศรมสำหรับบิดามารดา เดินไปในที่ต่าง ๆ ทั้งในที่พักกลางคืน ที่พักกลางวัน ที่จงกรม ที่บรรณศาลา และที่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ แล้วเข้าป่าเก็บผลไม้มาเตรียมไว้ในบรรณศาลา เก็บกวาดที่อยู่ของบิดามารดาแต่เช้าตรู่ ไหว้บิดามารดาก่อนแล้วจึงถือหม้อน้ำไปแม่น้ำมิคสัมมตานที ตักน้ำดื่มมา จากนั้น ก็จัดเตรียมผลไม้นานาชนิด ไม้สีฟัน และน้ำบ้วนปากไว้พร้อม ครั้นบิดามารดาฉันเสร็จ บ้วนปากแล้ว ตนเองจึงทานผลไม้ที่เหลือ เมื่อทานเสร็จแล้วก็กราบลาบิดามารดา มีฝูงสัตว์ป่านานาชนิดแวดล้อม เข้าป่าเพื่อหาผลไม้อีก เหล่ากินนรที่เชิงเขาต่างแวดล้อมพระโพธิสัตว์ช่วยเก็บผลไม้มาให้

ตกเย็นสุวรรณสามกลับมาถึงอาศรม เอาหม้อตักน้ำมาตั้งไว้ ต้มน้ำให้ร้อน แล้วอาบและล้างเท้าบิดามารดา นำกระเบื้องถ่านเพลิงมาให้บิดามารดาผิง เช็ดมือเช็ดเท้าบิดามารดา เมื่อบิดามารดานั่งแล้วให้บริโภคผลไม้

ส่วนตนเองบริโภคภายหลังจากที่บิดามารดาบริโภคเสร็จแล้ว เก็บผลไม้ที่เหลือไว้ในอาศรมบท สุวรรณสามปฏิบัติบำรุงบิดามารดาเช่นนี้ด้วยความสุขใจตลอดมา

ถูกยิงด้วยธนูอาบยาพิษ

สมัยนั้น พระราชาพระนามว่า **"พระเจ้าปิลยักษ์"** ครองราชสมบัติใน**กรุงพาราณสี แคว้นกาสี** พระองค์ติดใจในรสเนื้อกวาง จึงมอบราชสมบัติให้พระชนนีว่าราชการแผ่นดิน จัดเตรียมอาวุธสำหรับล่าเนื้อมุ่งหน้าสู่ป่าหิมวันต์เพียงพระองค์เดียว ทรงฆ่ากวาง เสวยเนื้อแล้วเสด็จไปจนถึงแม่น้ำมิคสัมมตานที เสด็จย้อนขึ้นไปตามสายน้ำที่ไหลลงมา จนถึงท่าที่สุวรรณสามลงตักน้ำ ทอดพระเนตรเห็นรอยเท้ากวางมากมายในบริเวณท่าน้ำนั้น จึงทำซุ้มด้วยกิ่งไม้สด ประทับนั่งดักยิงกวางอยู่ในซุ้มนั้น

วันนั้น สุวรรณสามเก็บผลไม้มาในเวลาเย็น จัดเก็บไว้ในอาศรมแล้ว จึงกราบลาบิดามารดาไปตักน้ำ เดินถือหม้อน้ำไปตามทางที่เคยเดิน มีฝูงกวางแวดล้อมไปเป็นจำนวนมาก สุวรรณสามให้กวางสองตัวเดินเคียงคู่กัน วางหม้อน้ำดื่มบนหลังกวางทั้งสอง ใช้มือประคองเดินไปท่าน้ำด้วยความร่าเริงสนุกสนาน เล่นหัวกับฝูงสัตว์ป่าเหมือนเพื่อนเล่น

ฝ่ายพระราชาประทับแอบอยู่ในซุ้ม ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามแวดล้อมด้วยฝูงกวางเดินมา ทรงคิดว่าพระองค์ท่องเที่ยวไปในป่าหิมวันต์จนมาถึงที่นี่ ยังไม่เคยเห็นมนุษย์สักคนเดียว ชายหนุ่มผู้นี้จะเป็นเทวดาหรือนาคก็ไม่อาจทราบได้ ถ้าพระองค์เข้าไปไต่ถาม หากเป็นเทวดาก็จะเหาะหนีไปในอากาศ หากเป็นนาคก็จะดำดินหนีไป แล้วพระองค์ก็ไม่สามารถจับได้ พระองค์ไม่ได้เที่ยวอยู่ในป่าตลอดไป เมื่อกลับพระนคร หากพระองค์ถูกหมู่อำมาตย์ถามว่า ขณะท่องเที่ยวอยู่ในป่าหิมวันต์ ได้เคยทอดพระเนตรเห็นอะไรแปลก ๆ บ้าง ครั้นบอกว่าเคยเห็นสัตว์ประเภทนี้ เขาก็จะย้อนถามว่าสัตว์ชนิดนั้นชื่ออะไร

เมื่อพระองค์ตอบว่าไม่รู้จัก เขาก็จะพากันหัวเราะเยาะ จึงตกลงใจที่จะยิงชายหนุ่มผู้นี้ให้บาดเจ็บก่อน ค่อยถามเรื่องราวทีหลัง

เมื่อฝูงกวางลงดื่มน้ำแล้วขึ้นก่อน สุวรรณสามจึงค่อย ๆ ลงน้ำ กิริยาอาการท่วงทีราวกับพระเถระผู้ได้รับการฝึกหัดจริยาวัตรแล้ว สุวรรณสามอาบน้ำระงับความกระวนกระวายแล้วจึงขึ้นจากน้ำ นุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดงผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง เอาหนังเสือพาดเฉวียงบ่า ยกหม้อน้ำขึ้นวางบนบ่าซ้าย เตรียมก้าวเท้าเดินกลับ

พระราชาทรงคิดว่ายิงเวลานี้แหละดีที่สุด จึงยกธนูอาบยาพิษขึ้นเล็งอย่างแผ่วเบา เมื่อได้เป้าหมายที่เหมาะ พลันลูกธนูก็พุ่งออกจากคัน แหวกอากาศไปด้วยความแรงและเร็ว ตรงเข้าเสียบทะลุสีข้างสุวรรณสาม สุวรรณสามร้องเสียงดังด้วยความเจ็บปวด ฝูงกวางรู้ว่าสุวรรณสามถูกยิงต่างก็ตกใจกลัววิ่งหนีกระเจิดกระเจิงไปคนละทาง

แม้สุวรรณสามจะถูกยิง แต่ก็ยังมีสติประคองหม้อน้ำไว้ ตั้งสติมั่นแล้วค่อย ๆ วางหม้อน้ำลง คุ้ยเกลี่ยทรายให้เป็นร่อง ตั้งหม้อน้ำ กำหนดทิศแล้วนอนบนพื้นทรายเนื้อละเอียดขาวดังแผ่นเงิน หันศีรษะไปทางด้านที่บิดามารดาอยู่ แม้จะเจ็บปวดเจียนขาดใจ แต่ก็ตั้งสติกล่าวออกไปด้วยถ้อยคำอ่อนโยนว่า **"ในป่าแห่งนี้เราไม่เคยสร้างเวรไว้กับใคร แม้บุคคลผู้มีเวรกับบิดามารดาเราก็ไม่มีเช่นกัน"** กล่าวได้แค่นี้ก็ฝืนความเจ็บปวด บ้วนเลือดถ่มออกจากปาก แม้มองไม่เห็นพระราชา ก็ถามออกไปว่า **"ใครยิงเราซึ่งยังไม่ทันระวังตัว เพราะกำลังแบกหม้อน้ำ จึงไม่ทันได้แผ่เมตตาให้ท่านเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ หรือแพศย์ ยิงเราแล้วแต่กลับหลบอยู่ในพุ่มไม้ เนื้อของเราก็กินไม่ได้ หนังก็ไร้ประโยชน์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไมท่านจึงเข้าใจว่าควรยิงเรา ท่านเป็นใคร เพื่อนเอ๋ย จงบอกเราเถิด ยิงเราแล้วทำไมจึงซ่อนตัวเสียเล่า"** พูดได้แค่นี้แล้วก็นิ่งกลั้นกลืนฝืนความเจ็บปวด

แม้สุวรรณสามกล่าวเช่นนั้น พระราชาก็ทรงดำริว่า **"ไม่ว่าจะเป็นเทวดาหรือนาคก็ตาม ก็สามารถพูดภาษามนุษย์ได้ทั้งนั้น เราไม่รู้ว่าชายหนุ่มผู้นี้เป็นเทวดา เป็นนาค หรือมนุษย์ ถ้าเขาโกรธก็อาจทำอันตรายได้ เมื่อบอกให้รู้ว่าเราเป็นพระราชา ไม่มีใครที่ไม่กลัว ชายผู้นี้แม้ถูกเรายิงล้มลง ก็ไม่ด่าทอ ไม่ตัดพ้อ กลับเรียกเราด้วยถ้อยคำที่ไพเราะจนจับจิต เราควรไปหาเขา"** ว่าแล้วพระเจ้าปิลยักษ์จึงออกจากที่กำบัง เสด็จไปประทับยืนใกล้สุวรรณสามแล้วตรัสว่า **"เราเป็นพระราชาของชาวกาสี คนเรียกเราว่า "พระเจ้าปิลยักษ์" เราออกจากราชมณเฑียรเที่ยวล่ากวาง เรามีความชำนาญในการยิงธนู เป็นที่เล่าลือปรากฏไปทั่วพื้นชมพูทวีปว่ามีฝีมือแม่นยำนัก แม้ช้างอยู่ในระยะลูกศรก็ไม่สามารถวิ่งหนีไปได้ถึง ๗ ก้าว"**

ครั้นพระราชาสรรเสริญความสามารถของพระองค์ดังนี้แล้ว จึงถามสุวรรณสามว่า **"เธอเป็นใคร เป็นลูกเต้าเหล่าใคร จงบอกชื่อพ่อชื่อแม่และโคตรของเธอให้เราทราบด้วย"**

สุวรรณสามคิดว่าในป่าใหญ่ไร้มนุษย์เช่นนี้ ถ้าบอกว่าเป็นเทวดา นาค ยักษ์ กินนร หรือเป็นกษัตริย์อย่างใดอย่างหนึ่ง พระราชาก็ต้องเชื่อ แต่ควรบอกความจริงเท่านั้น จึงทูลว่า **"ขอพระองค์จงทรงพระเจริญ ข้าพระองค์เป็นบุตรฤาษี ผู้เป็นบุตรของนายพราน ญาติทั้งหลายเรียกข้าพระองค์ว่า "สาม" วันนี้ ข้าพระองค์ใกล้ตายนอนอยู่อย่างนี้ เพราะถูกพระองค์ยิง เหมือนกวางถูกศรพรานป่า ขอพระองค์ทอดพระเนตรข้าพระองค์นอนจมกองเลือดของตนเถิด เชิญทอดพระเนตรลูกธนูที่เข้าข้างขวาทะลุออกข้างซ้าย ข้าพระองค์บ้วนโลหิตอยู่ รู้สึกทุรนทุรายกระสับกระส่าย ทำไมจึงซุ่มยิงข้าพระองค์ เสือเหลืองถูกฆ่าเพราะหนัง ช้างถูกฆ่าเพราะงา ก็แล้วพระองค์เข้าใจว่าข้าพระองค์ควรถูกฆ่าด้วยเหตุอะไร"**

แม้พระราชาได้ฟังเช่นนั้นก็ยังไม่ตรัสบอกตามจริง ตรัสเลี่ยงไปว่า **"สาม กวางปรากฏตัวเดินเข้ามาในระยะลูกศร ครั้นเห็นเธอเข้าก็ตกใจแตกตื่นวิ่งหนีไป เราโกรธจึงยิงเธอ"**

พระโพธิสัตว์ทูลว่า **"พระองค์ตรัสอะไร ในป่าอันกว้างใหญ่ไพศาลแห่งนี้ ไม่มีกวางตัวใดเห็นข้าพระองค์แล้วหนีไป ตั้งแต่จำความได้ข้าพระองค์ก็นุ่งผ้าเปลือกไม้มาตั้งแต่เยาว์วัย ลูกกวางและฝูงกวางในป่าแม้ดุร้ายก็ยังไม่กลัวข้าพระองค์ แม้ฝูงกินนรได้ชื่อว่ามีความขลาดอย่างยิ่ง อาศัยอยู่บนภูเขาคันธมาทน์ เห็นข้าพระองค์ยังไม่สะดุ้งกลัว พวกเราต่างสนุกสนานชื่นชมต่อกัน ท่องเที่ยวไปตามป่าเขาลำเนาไพร เมื่อเป็นเช่นนี้ ฝูงกวางจะสะดุ้งกลัวข้าพระองค์ด้วยเหตุอันใด"**

พระราชารู้สึกละอายใจว่าพระองค์ยิงคนผู้ไร้ความผิดแล้วยังกล่าวเท็จอีก จึงบอกความจริงว่า **"สาม กวางเห็นเธอแล้วหาตกใจหนีไปไม่ แต่เราโกหกเธอ เพราะความโกรธและความโลภ เราจึงยิงเธอ"**

ครั้นพระราชาตรัสอย่างนี้แล้ว ก็ทรงดำริว่า ไม่น่าที่สุวรรณสามจะอาศัยอยู่ในป่าแห่งนี้เพียงลำพัง เขาจะต้องมีญาติแน่ จะต้องถามให้รู้ความ จึงตรัสถามว่า **"เธอมาจากไหน ใครใช้ให้เธอมาตักน้ำ"**

สุวรรณสามสู้อดกลั้นความเจ็บปวดทุกขเวทนาเจียนขาดใจ บ้วนเลือดแล้วกล่าวว่า **"บิดามารดาของข้าพระองค์เป็นคนตาบอด ข้าพระองค์เลี้ยงดูท่านทั้งสองอยู่ในป่าใหญ่แห่งนี้ จึงมาตักน้ำไปให้ท่าน"**

ครั้นกล่าวถึงบิดามารดาอย่างนี้แล้ว ความทุกข์โศกก็กลับท่วมทับหัวใจของสุวรรณสามอย่างมาก จึงบ่นรำพันว่า **"อาหารของบิดามารดาที่เก็บไว้ยังพอมีกินได้อีก ๖ วัน แต่ท่านทั้งสองตาบอด เกรงจะตายเสียเพราะขาดน้ำ ความทุกข์เพราะถูกยิงด้วยธนูไม่ทุกข์นัก แต่ความทุกข์ที่จะไม่ได้เห็นบิดามารดาตลอดไปเป็นทุกข์ยิ่งกว่าถูกยิงด้วยธนู เมื่อบิดา**

มารดาไร้คนดูแล จะร้องไห้บ่นรำพันหาข้าพระองค์อีกนานแสนนาน ข้าพระองค์เคยนวดมือนวดเท้าของท่านทุกเช้า สาย บ่าย เย็น เมื่อข้าพระองค์มาหายไปเช่นนี้ ท่านคงออกติดตามเที่ยวร้องเรียกไปในป่าใหญ่ว่า "ลูกสาม ลูกสาม" ความโศกนี้แหละทำให้หัวใจข้าพระองค์หวั่นไหว จากนี้ไปข้าพระองค์ไม่มีโอกาสได้เห็นหน้าบิดามารดา ชีวิตคงจะหาไม่แล้ว"

พระราชาทรงคิดว่า เด็กหนุ่มคนนี้นอกจากประพฤติพรหมจรรย์เป็นคนมีคุณธรรมแล้ว ยังมีความกตัญญูเหลือเกิน ปฏิบัติบิดามารดาอย่างดียิ่ง แม้ประสบทุกข์ถึงเพียงนี้ก็ยังคร่ำครวญถึงบิดามารดา เราได้ทำความผิดต่อคนผู้มีคุณธรรมอย่างนี้แล้ว เราจะปลอบใจเด็กหนุ่มคนนี้อย่างไรดี เมื่อเราตกนรกราชสมบัติจะช่วยอะไรได้ เราจะเลี้ยงดูบิดามารดาของเด็กหนุ่มคนนี้ตามที่เขาปฏิบัติมา เขาจะได้เหมือนไม่ตาย จึงตรัสว่า **"เธออย่าเป็นห่วงเลย เรามีความชำนาญในการยิงธนูจนเป็นที่รู้จักไปทั่วชมพูทวีป เราจะยิงกวางและหาอาหารในป่ามาเลี้ยงบิดามารดาของเธอ ให้เหมือนกับที่เธอเลี้ยง บิดามารดาของเธออยู่ไหน"**

สุวรรณสามทูลว่า **"ข้าพระองค์ขอฝากบิดามารดาด้วย ขอพระองค์โปรดเลี้ยงดูท่าน ทางด้านหัวนอนของข้าพระองค์มีทางที่เดินเส้นเดียว พระองค์เสด็จไปตามทางนั้นประมาณกึ่งเสียงกู่ จะถึงที่อยู่บิดามารดาของข้าพระองค์"**

สุวรรณสามทูลบอกทางพระราชาอย่างนี้แล้ว สู้อดกลั้นความเจ็บปวดทุกขเวทนาไว้ด้วยความรักบิดามารดา ยกมือขึ้นประคองอัญชลีทูลวิงวอนพระราชาเพื่อขอให้เลี้ยงดูบิดามารดาว่า **"พระองค์ผู้ปกครองชาวกาสีให้ร่มเย็นเป็นสุข ข้าพระองค์ขอน้อมกราบฝ่าพระบาท ขอพระองค์ทรงเลี้ยงบิดามารดาผู้ตาบอดของข้าพระองค์ในป่าใหญ่ ข้าพระองค์ขอฝากกราบเท้าท่านทั้งสองด้วย"**

สุวรรณสามยกมือขึ้นไหว้บิดามารดาไปทางทิศอันเป็นที่ตั้งอาศรม ครั้นแล้วพิษลูกธนูก็กำเริบสลบแน่นิ่งไป ลมหายใจก็หยุดนิ่ง เสียงพูดก็ขาดไป ริมฝีปากปิดสนิท นัยน์ตาหลับสนิท มือเท้าแข็งกระด้าง ร่างกายเปรอะเปื้อนไปด้วยเลือด

พระราชาทรงรำพึงว่า **"สุวรรณสามพูดกับเราอยู่เดี๋ยวนี้ เป็นอะไรหนอจึงเงียบไปเช่นนี้"** ทรงตรวจดูลมหายใจก็หยุดนิ่ง ร่างกายก็แข็งทื่อ ก็ทรงเข้าใจว่าสุวรรณสามตายแล้ว ไม่อาจกลั้นความโศกไว้ได้ จึงนั่งเอามือกุมพระเศียรร้องไห้คร่ำครวญกลางป่าใหญ่ว่า **"เมื่อก่อน เราเข้าใจว่าจะไม่แก่ไม่ตาย เรารู้วันนี้เองเพราะเห็นสุวรรณสามตาย จึงรู้ว่าทั้งตัวเราและเหล่าสัตว์อื่น ๆ ต้องแก่ ต้องตายทั้งนั้น สามถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษพูดอยู่กับเราหลัด ๆ กลับไม่พูดอะไรอีกเลย เราต้องตกนรกแน่แล้ว เพราะกรรมที่เราทำ เราทำกรรมหยาบช้าในบ้านเมือง ยังมีคนติเตียนเราได้ คนทั้งหลายจักชุมนุมกันวิพากษ์วิจารณ์เรา ก็แล้วใครเล่าจะติเตียนเราให้ระลึกถึงกรรมในราวป่าที่ไร้มนุษย์เช่นนี้"**

อานุภาพแห่งความกตัญญู

กาลนั้น เทพธิดานามว่า **"พหุสุนทรี"** อยู่ภูเขาคันธมาทน์ เคยเป็นมารดาของสุวรรณสามในอดีตชาตินับย้อนหลังกลับไปอีก ๗ ชาติ เพราะความรักความผูกพันบุตร ไม่ว่าบุตรจะเกิดที่ไหนจึงคอยเฝ้าดูความเป็นไปของพระโพธิสัตว์อยู่ตลอดเวลา

วันนั้น นางกำลังเสวยทิพยสมบัติ จึงมิได้ป้องกันสุวรรณสาม ครั้นกลับมาพิจารณาดูก็เห็นพระเจ้าปิลยักษ์ยิงสุวรรณสามนอนจมกองเลือดอยู่ที่หาดทรายฝั่งแม่น้ำมิคสัมมตา จึงคิดว่า **"ถ้าเราไม่ไป สุวรรณสามจะตาย แม้พระราชาก็จะอกแตกตาย บิดามารดาของสุวรรณสามจะอดอาหาร เมื่อไม่ได้**

ดื่มน้ำก็จะเหือดแห้งตายไปเช่นกัน แต่เมื่อเราไป พระราชาจะถือหม้อน้ำดื่มไปหาบิดามารดาของสุวรรณสาม ครั้นเสด็จไปแล้วจะรับสั่งให้ทราบว่าพระองค์ฆ่าสุวรรณสาม แล้วนำท่านทั้งสองไปดูลูกชาย เมื่อเป็นเช่นนี้ ดาบสดาบสินีทั้งสองและเราจะทำสัจกิริยา ตั้งสัตยาธิษฐาน พิษในร่างกายสุวรรณสามก็จะหาย สุวรรณสามจะฟื้นคืนชีวิต ดวงตาทั้งสองข้างของบิดามารดาสุวรรณสามก็จะมองเห็นเป็นปกติ พระราชาจะได้ฟังธรรมจากสุวรรณสาม ภายหลังเมื่อเสด็จกลับพระนคร จะทรงบริจาคมหาทาน ปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม ครั้นตายไปก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์"

เทพธิดาอันตรธานไปจากภูเขาคันธมาทน์พร้อมกับความคิด ไปสถิตอยู่กลางอากาศที่ริมฝั่งแม่น้ำมิคสัมมตานที กล่าวกับพระเจ้าปิลยักษ์โดยไม่ปรากฏกายว่า "**พระองค์ทำผิดมหันต์ ได้ทำกรรมอันชั่วช้า คนทั้งสามไร้ความผิด ถูกพระองค์ฆ่าด้วยศรเพียงลูกเดียว เชิญเสด็จมาเถิด ข้าพเจ้าจะสั่งสอนพระองค์ ซึ่งจะทำให้พระองค์ได้ไปเกิดบนสวรรค์ พระองค์จงเลี้ยงดูบิดามารดาทั้งสองผู้ตาบอดโดยธรรมในป่า ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ด้วยวิธีนี้พระองค์จึงจะพ้นจากนรก ได้ไปเกิดในสวรรค์"**

พระราชาสดับคำเทพธิดา ทรงเชื่อว่าหากพระองค์เลี้ยงบิดามารดาของสุวรรณสามแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ ทรงดำริว่า "**เราจะต้องการราชสมบัติไปทำไม เราจะเลี้ยงดูท่านทั้งสองนั้น**" ทรงตั้งพระทัยมั่นร่ำไห้รำพันคร่ำครวญอยู่กลางป่าเพียงลำพังอย่างน่าเวทนา ครั้นระงับความโศกให้เบาบางลงได้แล้ว จึงเก็บดอกไม้มาบูชาร่างพระโพธิสัตว์ ประพรมด้วยน้ำทำประทักษิณสามรอบแล้วทรงกราบ เพราะเข้าใจว่าสุวรรณสามตายแล้ว

จากนั้น จึงถือหม้อน้ำที่พระโพธิสัตว์ใส่น้ำไว้เต็มแล้ว มุ่งหน้าไปทิศใต้ตามทางที่สุวรรณสามบอกไว้

พระราชาทรงถือหม้อน้ำไปถึงอาศรม เดินเข้าประตูบรรณศาลาของทุกูลบัณฑิต เพราะพระองค์เดินลงเท้าหนักจึงทำให้อาศรมกระเทือน ทุกูลบัณฑิตนั่งอยู่ภายใน ได้ฟังเสียงฝีพระบาทพระราชาก็ทราบว่าไม่ใช่เสียงเท้าสุวรรณสาม จึงถามว่า **"นั่นเสียงเท้าใคร ลูกสามเดินเบา วางเท้าเบา เสียงเท้าจึงไม่ดัง ท่านเป็นใครกัน"**

พระราชาทรงดำริว่า **"ถ้าเราไม่บอกก่อนว่า เราเป็นพระราชา แต่บอกว่าเราฆ่าลูกของท่านตายแล้ว ท่านทั้งสองจะโกรธและด่าเราอย่างหยาบคาย เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็จะโกรธจนถึงทำร้ายท่านทั้งสอง จะเป็นอกุศลกรรมแก่เรามากยิ่งขึ้น แต่เมื่อบอกว่าเราเป็นพระราชา ไม่มีใครไม่กลัวพระราชา เราจะบอกให้รู้ก่อนว่าเราเป็นพระราชา"** จึงวางหม้อน้ำไว้ที่โรงน้ำดื่ม แล้วประทับยืนที่ประตู ตรัสว่า **"เราเป็นพระราชาของชาวกาสี คนเรียกเราว่า "พระเจ้าปิลยักษ์" เราออกจากแว่นแคว้นเที่ยวแสวงหากวางเพราะติดใจในรสเนื้อกวาง เราเป็นผู้ชำนาญในการยิงธนูจนเป็นที่ร่ำลือของคนทั่วไปว่ายิงธนูได้แม่นยำนัก แม้ช้างอยู่ในระยะลูกธนูก็ไม่สามารถหนีรอดไปได้"**

ทุกูลบัณฑิตทราบว่าเป็นพระราชาก็เกิดความยินดี จึงกล่าวปฏิสันถารว่า **"ข้าแต่มหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว พระองค์มีเดชานุภาพมาก เสด็จมาไกลก็เหมือนใกล้ ในอาศรมมีผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง และผลหมากเม่า ขอเชิญพระองค์เลือกเสวยแต่ผลที่ดี ๆ เถิด ขอจงทรงดื่มน้ำเย็นที่ตักมาจากแม่น้ำมิคสัมมตา ซึ่งไหลมาจากซอกเขา ตามพระประสงค์เถิด"**

พระราชาทรงคิดว่า ยังไม่ควรบอกว่าพระองค์ได้ฆ่าลูกของท่านทั้งสอง ตอนนี้ทำเป็นเหมือนไม่รู้ ควรชวนพูดเรื่องอะไร ๆ ไปก่อน แล้วตรัสว่า **"ท่านทั้งสองตาบอด มองไม่เห็นอะไร ๆ ในป่า ใครเป็นคนเก็บผลไม้มาจัดเตรียมไว้อย่างเรียบร้อย เหมือนคนตาดีจัดแจงไว้"**

ทุกูลบัณฑิตกราบทูลว่า "**ลูกสาม เด็กหนุ่มน่ารักรูปร่างงดงามสมส่วน ผมยาวดำเฟื้อยปลายงอนช้อนขึ้นข้างบน เก็บผลไม้มา ขณะนี้เธอถือหม้อน้ำไปตักน้ำที่แม่น้ำ ประเดี๋ยวก็คงใกล้จะกลับมาแล้ว**"

พระราชาได้สดับดังนั้นแล้ว ทรงสะเทือนใจอย่างมาก ไม่อาจปกปิดไว้ได้ จึงตรัสด้วยน้ำเสียงสั่นเครือว่า "**ข้าพเจ้าได้ฆ่าสามผู้ปฏิบัติบำรุงท่านเสียแล้ว บัดนี้ เธอนอนอยู่ที่หาดทราย ร่างกายเปรอะเปื้อนไปด้วยเลือด**"

อาศรมของนางปาริกาอยู่ใกล้กับทุกูลบัณฑิต นางได้ยินการสนทนาระหว่างทุกูลบัณฑิตกับพระราชาก็รู้สึกหวาดหวั่น ต้องการจะทราบเหตุนั้น จึงออกจากอาศรมของตน เกาะเชือกสาวเดินไปหาทุกูลบัณฑิต กล่าวว่า "**ท่านทุกูลบัณฑิต ท่านพูดอยู่กับใครว่าสามถูกฆ่าเสียแล้ว แค่ได้ยินว่าสามตาย หัวใจดิฉันก็สั่น ไม่ต่างอะไรจากใบไม้อ่อนถูกลมพัด**"

ทุกูลบัณฑิตได้โอวาทนางปาริกาว่า "**ปาริกา ท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาสี พระองค์ยิงลูกสามเราตายที่หาดทราย ริมฝั่งแม่น้ำมิคสัมมตา เราทั้งสองอย่าโกรธพระองค์เลย**"

นางปาริกากล่าวว่า "**บุตรที่รัก กว่าจะได้มาก็แสนยาก ทั้งเป็นผู้เลี้ยงเราผู้ตาบอดในป่า จะไม่ให้โกรธคนฆ่าลูกคนเดียวของเราได้อย่างไร**"

ทุกูลบัณฑิตกล่าวว่า "**บัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญบุคคลผู้ไม่โกรธบุคคลผู้ฆ่าบุตรคนเดียว**" ครั้นแล้วฤๅษีทั้งสองก็ใช้มือตีอกชกตัวเอง คร่ำครวญพรรณนาคุณของสุวรรณสามเป็นอันมาก

พระราชาปลอบใจท่านทั้งสองว่า "**พระคุณเจ้าทั้งสองอย่าเศร้าโศกเสียใจไปมากเลย ข้าพเจ้าจะรับเลี้ยงดูพระคุณเจ้าในป่าใหญ่แทนสุวรรณสาม ข้าพเจ้ายิงธนูแม่น จะยิงกวางและเก็บผลไม้ในป่ามา**

เลี้ยงดูท่านทั้งสอง ข้าพเจ้าไม่ต้องการราชสมบัติ จะเลี้ยงดูท่านทั้งสองไปตลอดชีวิต"

ฤาษีทั้งสองทูลว่า **"พระองค์เป็นพระราชาของอาตมาทั้งสอง การทำเช่นนั้นไม่สมควร"** พระราชาทรงดำริว่า น่าอัศจรรย์ แม้เพียงคำหยาบของฤาษีทั้งสองนี้ที่ด่าทอพระองค์ผู้ทำร้ายถึงเพียงนี้ก็ไม่มี กลับยกย่องพระองค์เสียอีก จึงตรัสว่า **"ท่านผู้เป็นเชื้อชาตินายพราน ท่านกล่าวเป็นธรรม ท่านเต็มไปด้วยความถ่อมตน ขอท่านจงเป็นบิดาของข้าพเจ้า ข้าแต่นางปาริกา ขอท่านจงเป็นมารดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขออยู่ในฐานะสามบุตรของท่าน จะทำกิจทุกอย่างตั้งแต่การล้างเท้า เป็นต้น ขอท่านทั้งสองอย่าถือว่าข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จงถือว่าข้าพเจ้าเป็นเหมือนสามลูกของท่านเถิด"**

ฤาษีทั้งสองประคองอัญชลีทูลวิงวอนว่า **"ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระองค์ไม่มีหน้าที่ที่จะทำการงานให้อาตมา แต่ขอพระองค์จงทรงถือปลายไม้เท้านำทางไปหาสุวรรณสามเถิด อาตมาทั้งสองจะสัมผัสเท้าทั้งสองและดวงหน้าอันงดงามน่าดูของเธอ แล้วทรมานตนให้ตายตามกันไป"** เมื่อท่านเหล่านั้นสนทนากันอยู่อย่างนี้ พระอาทิตย์ได้อัสดงลงตามลำดับ

พระราชาทรงดำริว่า ถ้าพระองค์นำฤาษีทั้งสองผู้ตาบอดไปหาสุวรรณสาม ดวงใจของท่านก็จะแตกสลายเพราะเห็นสุวรรณสาม เมื่อท่านทั้งสองตาย พระองค์ก็เหมือนนอนอยู่ในนรก พระองค์จะไม่ยอมนำฤาษีทั้งสองไป จึงตรัสว่า **"สามตายไปแล้ว นอนอยู่ในป่า เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ตกลงเหนือแผ่นดิน เปื้อนด้วยฝุ่นทราย ป่านั้นกว้างใหญ่นัก มีสัตว์ร้ายมากมาย ทั้งศพสุวรรณสามก็อยู่ไกลแสนไกล ท่านทั้งสองอย่าไปเลย จงอยู่ในอาศรมนี้เถิด"**

ฤาษีทั้งสองกล่าวว่า **"ในป่ามีสัตว์ร้ายตั้งร้อยตั้งพันและตั้งหมื่นอาตมาทั้งสองก็ไม่ได้กลัว"** เมื่อไม่อาจทัดทานได้ พระราชาจึงจูงฤาษีทั้งสองนำทางไปหาสุวรรณสาม

ครั้นถึงแล้ว ประทับยืนใกล้สุวรรณสาม ตรัสว่า **"นี้บุตรของท่านทั้งสอง"** บิดามารดาสัมผัสกายสุวรรณสามซึ่งนอนเกลือกฝุ่นทราย ถูกทิ้งไว้กลางป่าใหญ่ หัวใจแทบแตกสลาย บิดาช้อนศีรษะสุวรรณสามขึ้นวางไว้บนตัก มารดายกเท้าขึ้นวางไว้บนตักของตน นั่งร้องไห้บ่นรำพันอย่างน่าเวทนาว่า **"โลกนี้ช่างไม่ยุติธรรม ขอให้ชาวโลกจงรู้ว่าความไม่เป็นธรรมกำลังเป็นไปในโลกนี้ ลูกสามผู้งดงามน่ารัก ลูกหลับเอาจริง ๆ ลูกเคลิบเคลิ้มเอามากมายเหลือเกิน เหมือนคนดื่มสุราเข้ม ขัดเคืองใครมากมายขนาดนั้น วันนี้ลูกไม่พูดอะไร ๆ กับพ่อกับแม่บ้างเลย ลูกปฏิบัติบำรุงพ่อแม่ทั้งสองผู้ตาบอด ลูกมาตายเสียแล้ว ต่อไปใครเล่าจะทำความสะอาดชฎาอันหมักหมมเปื้อนฝุ่นละออง เมื่อลูกมาตายเสียแล้ว ใครจะจับไม้กวาดกวาดอาศรมให้พ่อกับแม่ ใครจะเตรียมน้ำเย็นน้ำร้อนให้อาบ ใครจะจัดหาผลไม้ในป่ามาให้พ่อกับแม่"**

เมื่อมารดาพระโพธิสัตว์บ่นเพ้อมากแล้ว ก็เอามืออังที่อกพระโพธิสัตว์ รู้สึกยังอุ่นอยู่ จึงคิดว่า **"ลูกสามยังมีไออุ่นอยู่ ลูกเราเห็นจะสลบไปเพราะยาพิษ เราจะกระทำสัจกิริยาเพื่อถอนพิษ"** คิดดังนี้แล้ว ได้กระทำสัจกิริยา ตั้งสัตยาธิษฐานว่า **"ลูกสามมิได้แค่ประพฤติธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้ประพฤติดังพรหมด้วย ได้กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เลี้ยงบิดามารดามีความเคารพต่อญาติผู้ใหญ่ในตระกูล เป็นผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา ด้วยสัจจวาจานี้ ขอพิษของลูกสามจงหายไป บุญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามเลี้ยงเราและบิดาของเธอ ด้วยอานุภาพกุศลบุญนั้นทั้งหมด ขอพิษในกายลูกสามจงหายไป"**

เมื่อมารดาทำสัจกิริยาอย่างนี้ สุวรรณสามก็พลิกตัวกลับนอนต่อไป บิดาคิดว่าลูกยังไม่ตาย จึงทำสัจกิริยาอย่างนั้นบ้างว่า **"ลูกสามไม่ได้แค่ประพฤติธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้ประพฤติดังพรหมด้วย ได้กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เลี้ยงดูบิดามารดา มีความเคารพต่อญาติผู้ใหญ่ในตระกูล เป็นผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา ด้วยสัจจวาจานี้ ขอพิษในกายลูกสามจงหายไป บุญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามเลี้ยงดูเราและมารดาของเธอ ด้วยอานุภาพกุศลบุญนั้นทั้งหมด ขอพิษในกายของลูกสามจงหายไป"**

เมื่อบิดาทำสัจกิริยาอยู่อย่างนี้ สุวรรณสามก็พลิกตัวอีกข้างหนึ่งแล้วนอนต่อไป พหุสุนทรีเทพธิดามองดูสุวรรณสามด้วยความเอ็นดู ก็ได้ทำสัจกิริยาเช่นกันว่า **"เราอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์มายาวนาน คนอื่นซึ่งเป็นที่รักของเรากว่าสามไม่มี ต้นไม้ทั้งหมดมีอยู่ที่เขาคันธมาทน์ ล้วนแต่เป็นไม้หอม ด้วยสัจจวาจานี้ ขอพิษในกายของสามกุมารจงหายไป"**

ในกาลที่เทพธิดาทำสัจกิริยาจบลง เมื่อฤๅษีทั้งสองบ่นเพ้อรำพันอยู่ สุวรรณสามได้ลุกขึ้นอย่างรวดเร็ว ความเจ็บปวดทุกข์ทรมานได้หายไป เหมือนน้ำกลิ้งตกจากใบบัว แม้แผลที่ถูกยิงก็ไม่ปรากฏ

ความอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะนั้น คือ พระบรมโพธิสัตว์สุวรรณสามหายจากโรค ดวงตาบิดามารดากลับเห็นเป็นปกติ แสงเงินแสงทองยามรุ่งอรุณจับขอบฟ้า และท่านทั้งสี่มาปรากฏที่อาศรม สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในขณะเดียวกันด้วยอานุภาพของเทวดา

บิดามารดาทั้งสองกลับได้ดวงตาดีเป็นปกติ แล้วยินดีอย่างเหลือเกินว่าลูกสามหายแล้ว สุวรรณสามกล่าวกับท่านทั้งสองว่า **"ลูกคือสุวรรณสาม ลูกหายเป็นปกติปลอดภัยดีแล้ว ขอท่านอย่าคร่ำครวญนักเลย ยิ้มและพูดกับลูกด้วยวาจาอันไพเราะเถิด"**

พระโพธิสัตว์มองเห็นพระราชา เมื่อจะทูลปฏิสันถารจึงกล่าวว่า **"ข้าแต่มหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เพราะพระองค์มีเดชานุภาพมาก เสด็จมาไกลก็เหมือนใกล้ ในอาศรมมีผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง และผลหมากเม่า ขอเชิญพระองค์เลือกเสวยแต่ผลที่ดี ๆ เถิด ขอจงทรงดื่มน้ำเย็นที่ตักมาจากแม่น้ำมิคสัมมตา ซึ่งไหลจากซอกเขา ตามพระประสงค์เถิด"**

พระราชาเห็นความอัศจรรย์เช่นนั้น จึงตรัสว่า **"เรามึนงงไปหมด แปลกประหลาดใจมากเหลือเกิน เราเห็นสามตายแล้ว แต่ทำไมกลับฟื้นคืนมาได้อีก"**

พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า **"ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้คนเข้าใจว่า คนมีชีวิตอยู่ ประสบความเจ็บปวดทุกข์ทรมานอย่างร้ายแรง นิ่งเงียบไปว่า "ตายแล้ว" เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมคุ้มครองบุคคลผู้เลี้ยงดูบิดามารดาโดยธรรม แม้นักปราชญ์ทั้งหลายในโลกนี้ย่อมสรรเสริญเขาผู้นั้น บุคคลนั้นตายจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมมีความสุขบันเทิงอยู่ในสวรรค์"**

พระราชาเกิดความอัศจรรย์ใจว่า แม้เทวดาทั้งหลายก็ช่วยเยียวยารักษาโรคให้บุคคลผู้เลี้ยงดูบิดามารดา จึงประคองอัญชลี ตรัสว่า **"ข้าพเจ้าแปลกประหลาดใจมากจริง ๆ ท่านบัณฑิต ข้าพเจ้าขอถึงท่านเป็นสรณะ ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า"**

สุวรรณสามกราบทูลพระราชาว่า ถ้าประสงค์จะไปสวรรค์ เสวยทิพยสมบัติ พระองค์จงปกครองแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม จึงถวายโอวาทพระเจ้าปิลยักษ์ด้วยทศพิธราชธรรมว่า

"ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระชนก และพระชนนี ในพระโอรสและพระมเหสี ในมิตรและอำมาตย์ ในพาหนะและกองทัพ ในชาวบ้านและชาวนิคม ในชาวเมืองและชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ ในฝูงกวางและหมู่นกทั้งหลาย ครั้นพระองค์ประพฤติธรรมนั้น ๆ ในโลกนี้แล้ว จะได้ไปเกิดในสวรรค์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมเถิด ธรรมที่พระองค์ประพฤติแล้ว จะประสบแต่ความสุขความเจริญ พระองค์ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จะได้ไปเกิดในสวรรค์ พระอินทร์ เทวดา พร้อมทั้งหมู่พรหม เข้าถึงทิพยสถานได้ด้วยการประพฤติธรรม ขอพระองค์อย่าประมาท ในธรรม"

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมกถาถวายพระราชาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะถวายโอวาทยิ่งขึ้น ได้ถวายเบญจศีล พระราชาทรงรับโอวาทพระโพธิสัตว์ ทรงไหว้และขอขมาโทษพระโพธิสัตว์แล้วเสด็จกลับกรุงพาราณสี ทรงบำเพ็ญกุศล มีทาน เป็นต้น ทรงรักษาศีล ๕ ครองราชสมบัติโดยธรรม ครั้นสิ้นพระชนม์ได้ไปเกิดในสวรรค์

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ปฏิบัติบำรุงบิดามารดา ได้บรรลุอภิญญาและสมาบัติ พร้อมทั้งบิดามารดา ไม่ได้เสื่อมจากฌาน เมื่อหมดอายุได้ไปเกิดในพรหมโลก พร้อมทั้งบิดามารดานั้น

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

พระบรมศาสดาทรงเล่าเรื่องสุวรรณสามแล้วตรัสว่า "**ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย**" ตรัสดังนี้แล้วทรงประกาศอริยสัจ ๔ เพื่อประชุมชาดก เมื่อทรงแสดงอริยสัจ ๔ จบลง พระภิกษุหนุ่มผู้เลี้ยงดูบิดามารดารูปนั้นได้บรรลุโสดาปัตติผล

พระราชาปิลยักขราชในกาลนั้น กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ในชาตินี้ พหุสุนทรีเทพธิดาเกิดเป็นภิกษุณีชื่อว่าอุบลวรรณา ท้าวสักกเทวราชเกิดเป็นพระอนุรุทธะ ทุกูลบัณฑิตผู้บิดาเกิดเป็นพระมหากัสสปะ นางปาริกาผู้มารดาเกิดเป็นภิกษุณีชื่อ ภัททกาปิลานี ส่วนสุวรรณสามบัณฑิต คือ เราผู้สัมมาสัมพุทธเจ้า

พระเนมิราช
พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม

“สิ่งที่ได้มาเพราะผู้อื่นให้
เปรียบเหมือนยานพาหนะหรือเงินทองที่ยืมเขามา
เราไม่ปรารถนาสิ่งของที่ผู้อื่นให้
บุญที่เราทำด้วยตัวของเราเอง
ย่อมเป็นทรัพย์ที่จะติดตามเราตลอดไป”

๘

เนมิราช เป็นชาดกที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ เมื่อครั้งพระองค์เกิดเป็นพระเจ้าเนมิราช ครองราชสมบัติในกรุงมิถิลานคร ทรงมีปณิธานที่จะบำเพ็ญ **"อธิษฐานบารมี"** ได้อธิษฐานใจที่จะปกครองแผ่นดินโดยธรรม สั่งสอนอาณาประชาราษฎร์ให้ตั้งอยู่ในธรรม ให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข แม้เหล่าเทพทั้งหลายจะเชื้อเชิญพระองค์ในทิพยสมบัติก็ไม่ปรารถนา อธิษฐานใจที่จะทำบุญกุศลด้วยพระองค์เอง

เนมิราชชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องเนมิราชนั้น **พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระราชอุทยานอัมพวันของพระเจ้ามฆเทวราช** ทรงอาศัย**กรุงมิถิลานครแคว้นวิเทหะ**นั้นเอง สำหรับบิณฑบาต

ในเวลาเย็นวันหนึ่ง พระพุทธองค์พร้อมด้วยหมู่พระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก เสด็จจาริกผ่านไปในพระราชอุทยานอัมพวันนั้น พระพุทธองค์ทอดพระเนตรภูมิประเทศแห่งหนึ่ง เป็นสถานที่ร่มรื่นเย็นสบาย ทรงประสงค์จะตรัสเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์ให้หมู่พระภิกษุสงฆ์ฟัง จึงทรงแย้มพระโอษฐ์ พระอานนท์เถระทูลถามถึงเหตุที่ทรงแย้มพระโอษฐ์ จึงตรัสว่า **"อานนท์ ภูมิประเทศนี้เราเคยอาศัยเจริญฌาน เมื่อครั้งเกิดเป็นพระเจ้ามฆเทวราช"** แล้วทรงทอดพระสุรเสียงนิ่งโดยดุษณีอยู่ครู่หนึ่ง หมู่พระภิกษุสงฆ์กราบทูลวิงวอนให้พระองค์ตรัสเล่าเรื่องพระเจ้ามฆเทวราชให้ฟัง จึงประทับนั่งบนอาสนะสำหรับพระพุทธเจ้าที่พระภิกษุสงฆ์ปูเตรียมไว้ เริ่มตรัสเล่าเรื่องราวอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งเกิดเป็นพระเจ้ามฆเทวราช

ปฐมบรมราชวงศ์นักบวช

ในอดีตชาติ มีพระมหากษัตริย์พระนามว่า **"มฆเทวราช"** ครองราชสมบัติใน**กรุงมิถิลานคร แคว้นวิเทหรัฐ** พระองค์ทรงอยู่ในวัยเยาว์ เล่นสนุกสนานเพลิดเพลินอย่างพระราชกุมาร อยู่ประมาณ ๘๔,๐๐๐ ปี หลังจากนั้นจึงได้รับการอภิเษกเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชอีกราว ๘๔,๐๐๐ ปี เมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์จึงได้ขึ้นครองราชย์ เสวยราชสมบัติเป็นเวลา ๘๔,๐๐๐ ปี ครั้นขึ้นครองราชสมบัติ ทรงรับสั่งพนักงานภูษามาลาไว้ว่า เมื่อใดก็ตามที่เห็นผมบนศีรษะของพระองค์หงอกให้บอก พระเจ้ามฆเทวราชทรงปกครองแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรมเสมอมา

ครั้นกาลต่อมา เจ้าพนักงานภูษามาลาเห็นผมหงอกบนพระเศียรของพระองค์แล้ว จึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์รับสั่งให้ถอนด้วยแหนบทองคำวางไว้ในพระหัตถ์ ทรงทอดพระเนตรเห็นผมหงอกแล้วเหมือนเห็นความตายปรากฏอยู่ที่พระนลาฏ ทรงดำริว่าถึงเวลาที่จะต้องบวชแล้ว จึงพระราชทานบ้านส่วยให้เจ้าพนักงานภูษามาลา แล้วตรัสเรียกพระโอรสองค์โตมาตรัสมอบราชสมบัติว่า **"ลูกจงรับราชสมบัติปกครองบ้านเมือง พ่อจะบวช"** พระโอรสทูลถามถึงเหตุที่ทรงผนวช พระองค์จึงตรัสว่า **"ผมหงอกบนศีรษะของพ่อ เป็นเทวทูตมาปรากฏ บ่งบอกให้รู้ว่าพ่อแก่แล้ว จึงเป็นเวลาที่พ่อจะต้องบวช"**

พระองค์ทรงอภิเษกพระโอรสไว้ในราชสมบัติ ตรัสสอนว่า **"แม้ตัวลูกเอง เมื่อเห็นผมหงอกอย่างนี้แล้วก็จงบวช"** แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทรงผนวชเป็นฤาษีในพระราชอุทยานอัมพวันนั่นเอง เจริญพรหมวิหาร ๔ ตลอด ๘๔,๐๐๐ ปี ก็สิ้นพระชนม์ไปเกิดในพรหมโลก

แม้พระมหากษัตริย์ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามฆเทวราช พระองค์ต่อ ๆ มา ก็ปฏิบัติตามวงศ์ของปฐมบรมมหากษัตริยาธิราชสืบต่อมา

ยาวนานเกือบ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทอดพระเนตรเห็นเส้นผมบนพระเศียรหงอกแล้วก็ทรงผนวชในพระราชอุทยานอัมพวันแห่งนี้ เจริญพรหมวิหาร ๔ ครั้นสิ้นพระชนม์ก็ไปเกิดในพรหมโลก

กำเนิดพระเนมิราช

บรรดาพระมหากษัตริย์ที่สืบต่อกันมาเกือบ ๘๔,๐๐๐ พระองค์นั้น พระเจ้ามฆเทวราชที่ทรงเป็นต้นราชวงศ์กษัตริย์นักบวช ซึ่งได้ไปเกิดในพรหมโลกก่อนกษัตริย์ทุกพระองค์ ทรงตรวจดูวงศ์ของพระองค์ ทราบว่าราชวงศ์ของพระองค์สืบทอดการออกบวชมายาวนานถึง ๘๓,๙๙๘ พระองค์ ก็ทรงยินดี ทรงพิจารณาต่อไปว่า จากนี้ไป ราชวงศ์กษัตริย์นักบวชจะยังมีผู้สืบทอดอยู่อีกหรือไม่ หรือว่าจะขาดสูญราชวงศ์แล้ว ก็ทรงทราบว่า กษัตริย์พระองค์นี้เป็นองค์สุดท้าย จะสิ้นสุดราชวงศ์นักบวชลงแต่เพียงเท่านี้ ทรงคิดว่าตัวพระองค์เองควรจะสืบต่อราชวงศ์ของพระองค์ จึงจุติจากพรหมโลกลงมาถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งพระอัครมเหสีของพระราชาในกรุงมิถิลานคร เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๘๓,๙๙๙ แห่งราชวงศ์นักบวช

เมื่อพระกุมารประสูติ พระราชาตรัสเรียกพราหมณ์มาทำนายลักษณะ พวกพราหมณ์ตรวจดูลักษณะแล้วกราบทูลให้ทรงทราบว่า พระราชกุมารผู้สืบราชวงศ์นักบวชมาประสูติแล้ว หลังจากพระกุมารพระองค์นี้ จะไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดจากราชวงศ์นี้ออกบวชอีกต่อไป

พระราชาสดับดังนั้น ทรงดำริว่าพระโอรสพระองค์นี้ เกิดมาเพื่อสืบราชวงศ์ดุจล้อรถนำรถให้เคลื่อนไป จึงขนานนามว่า "**เนมิกุมาร**" แปลว่า "**พระกุมารผู้เกิดมาเพื่อสืบต่อราชวงศ์**"

พระเนมิกุมารมีอุปนิสัยน้อมไปในการบริจาคทาน รักษาศีล และถืออุโบสถกรรมตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ครั้นอยู่ต่อมา พระชนกทอดพระเนตร

เห็นเส้นผมบนพระเศียรหงอก ก็พระราชทานบ้านส่วยแก่เจ้าพนักงานภูษามาลา มอบราชสมบัติแก่พระราชโอรส แล้วทรงผนวชในพระราชอุทยานอัมพวัน ตามโบราณราชประเพณีนั่นเอง ครั้นสิ้นพระชนม์แล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก

เมื่อพระเจ้าเนมิราชครองราชสมบัติในกรุงมิถิลานคร พระองค์อธิษฐานใจที่จะปกครองแผ่นดินโดยธรรม สั่งสอนอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ให้ตั้งอยู่ในธรรม พระองค์โปรดให้สร้างโรงทาน ๕ แห่ง คือ ที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง ส่วนโรงทานอีก ๑ แห่ง ให้ตั้งตรงกลางพระนคร ทรงมีพระราชอัธยาศัยน้อมไปในการให้ทาน พระราชทานทรัพย์ที่โรงทาน แห่งละ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ รวมเป็นทรัพย์ที่บริจาคในแต่ละวัน ถึง ๕๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ทรงรักษาศีล ๕ เป็นประจำ สมาทานรักษาอุโบสถศีลทุกวันพระอุโบสถ ทรงนำอาณาประชาราษฎร์ให้ทาน แสดงธรรมสั่งสอนให้ประชาชนทราบทางที่จะไปเกิดในสวรรค์ กระตุ้นเตือนให้กลัวนรก ประชาชนฟังพระบรมราโชวาทของพระองค์แล้ว ประพฤติธรรม ให้ทาน เป็นต้น ตั้งแต่นั้นมาบ้านเมืองก็ร่มเย็นเป็นสุข ประชาชนที่ทำตามพระบรมราโชวาทของพระเจ้าเนมิราช ครั้นสิ้นชีวิตก็ไปบังเกิดในสวรรค์ ขณะนั้น สวรรค์เต็มไปด้วยเหล่าเทวดา ส่วนนรกเงียบเหงาเหมือนว่างเปล่า

กาลนั้น หมู่เทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประชุมกันที่เทวสภา ชื่อ "**สุธรรมา**" ต่างสรรเสริญพระโพธิสัตว์ว่า "**พระเจ้าเนมิราชเป็นพระอาจารย์ของพวกเรา เพราะอาศัยพระองค์แนะนำสั่งสอน พวกเราจึงได้เสวยทิพยสมบัติในสวรรค์**"

แม้ในโลกมนุษย์ มหาชนก็สรรเสริญคุณของพระโพธิสัตว์เช่นกัน เสียงเล่าขานสรรเสริญพระเนมิราชแผ่ไพศาลไป เหมือนน้ำมันที่เทราดลงกลางมหาสมุทรลอยฟ่องกระจายแผ่ไพศาลไปทั่วท้องน้ำ

เมื่อพระเจ้าเนมิราชทรงบริจาคทานอยู่ พระองค์ก็เกิดความสงสัยในทานว่า ระหว่างการให้ทานกับการประพฤติพรหมจรรย์อย่างไหนมีอานิสงส์มากกว่ากัน

พระเจ้าเนมิราชทรงสมาทานอุโบสถศีลในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงเปลื้องเครื่องทรงของพระราชาออกหมด บรรทมบนที่นอนปูลาดที่พื้น หลับไปตลอดสองยาม ตื่นบรรทมในเวลาใกล้รุ่งสาง ทรงคู้บัลลังก์นั่งขัดสมาธิดำริว่า พระองค์ให้ทานเป็นจำนวนมากแก่มหาชน ทั้งศีลก็รักษา ระหว่างการให้ทานกับการประพฤติพรหมจรรย์ อะไรมีอานิสงส์มากกว่ากัน ทรงพิจารณาอยู่ก็ไม่สามารถตัดความสงสัยได้

ขณะนั้น พิภพแห่งท้าวสักกเทวราชเกิดรุ่มร้อน บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ก็แข็งกระด้าง ท้าวสักกะทรงพิจารณาถึงสาเหตุ ก็ทราบว่าพระเจ้าเนมิราชกำลังเกิดความสงสัยในอานิสงส์ของการให้ทาน และการประพฤติพรหมจรรย์ว่าอย่างไหนมีอานิสงส์มากกว่ากัน ทรงประสงค์จะทำให้พระเจ้าเนมิราชคลายความสงสัย จึงเสด็จมาตามลำพังเพียงพระองค์เดียว ทำให้พระราชนิเวศน์ส่องสว่างไปทั่ว แล้วเสด็จเข้าสู่ห้องบรรทมของพระเจ้าเนมิราช แผ่รัศมีสว่างรุ่งเรือง สถิตอยู่ในอากาศ พระเจ้าเนมิราชเห็นเช่นนั้นเกิดพระโลมชาติชูชันขนพองสยองเกล้า เพราะไม่เคยเห็นแสงสว่างเจิดจรัสเช่นนี้มาก่อน ตรัสถามว่า **"ท่านเป็นใคร เป็นเทวดา เป็นคนธรรพ์ หรือเป็นท้าวสักกะจอมเทพ เราไม่เคยเห็นรัศมีสุกสว่างเช่นนี้มาก่อนเลย"**

ท้าวสักกะทราบว่าพระเจ้าเนมิราชขนลุกชูชัน จึงปลอบให้เบาพระทัย บอกให้ทราบว่า พระองค์คือท้าวสักกเทวราช แล้วเชิญให้ถามปัญหาที่สงสัย พระเจ้าเนมิราชได้โอกาสจึงตรัสถามอานิสงส์ของการให้ทานและการประพฤติพรหมจรรย์ อย่างไหนมีผลานิสงส์มากกว่ากัน

ท้าวสักกะตรัสว่า "**คนจะเกิดในขัตติยราชสกุลได้ ต้องเคยประพฤติพรหมจรรย์ขั้นต่ำ จะเกิดเป็นเทวดาได้ ต้องประพฤติพรหมจรรย์ขั้นกลาง และจะบริสุทธิ์ได้ ต้องประพฤติพรหมจรรย์ขั้นสูงสุด พรหมจรรย์ไม่ใช่ว่าใคร ๆ จะได้มาด้วยการประกอบพิธีสวดอ้อนวอน ผู้สละเหย้าเรือน ออกบวชบำเพ็ญตบะธรรม จึงจะได้ไปบังเกิดในพรหมโลก การประพฤติพรหมจรรย์มีผลมากกว่าการให้ทานดังนี้**"

เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า การประพฤติพรหมจรรย์มีอานิสงส์มากกว่าการให้ทาน ท้าวสักกเทวราชจึงทรงยกตัวอย่างพระราชาในอดีตมาแสดง แม้ทรงบริจาคทานเป็นอันมาก แต่ก็ไม่สามารถไปเกิดได้สูงไปกว่าสวรรค์ชั้นกามาวจร[๑] ได้ทรงตรัสว่า "**ในกาลก่อน พระเจ้าทุทีปราชครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี ทรงบริจาคทานมากมาย ครั้นสิ้นพระชนม์แล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นกามาวจรเท่านั้น**

ส่วนพระราชาเหล่านี้ คือ พระเจ้าสาครราช พระเจ้าเสลราช พระเจ้ามุจลินทราช พระเจ้าภคีรสราช พระเจ้าอุสินนราช พระเจ้าอัตถกราช พระเจ้าอัสสถราช พระเจ้าปุถุทธนราช ก็ไม่สามารถไปเกิดได้สูงกว่ากามาวจรไปได้เช่นกัน คนที่อยู่ตัวคนเดียว ไร้เพื่อน ไม่มีความเบิกบานใจ ไม่ได้ปีติจากความวิเวก ถึงเขาจะมีทรัพย์สมบัติมากมายเทียบเท่าพระอินทร์ ก็ยังชื่อว่าเป็นคนเข็ญใจอยู่นั่นเอง เพราะต้องอาศัยผู้อื่นจึงได้ความสุข"

---

[๑] สวรรค์ มี ๖ ชั้น คือ ๑. ชั้นจาตุมหาราชิกา ๒. ชั้นดาวดึงส์ ๓. ชั้นดุสิต ๔. ชั้นยามา ๕. ชั้นนิมมานรดี ๖. ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เรียกว่า "**สวรรค์ชั้นกามาวจร**" เพราะยังเป็นสวรรค์ที่ข้องเกี่ยวอยู่ในกาม มีรัก โลภ โกรธ หลง อยู่มาก สูงขึ้นไปจากนี้เป็นพรหมโลก มี ๒๐ ชั้น ผู้ที่จะไปเกิดในพรหมโลกต้องประพฤติพรหมจรรย์อย่างสูงจนได้สมาธิขั้นฌาน เรียกว่า "**พรหมโลก**" เป็นสิ่งปรารถนาของเหล่าเทพ

ครั้นยกตัวอย่างพระราชาในอดีตดังนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชได้ยกตัวอย่างฤาษีผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ครั้นตายไปแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลกว่า

"เหล่าฤาษีทั้งหลาย มียามหนุฤาษี โสมยาคฤาษี มโนชฤาษี สมุททฤาษี มาฆฤาษี ภรตฤาษี กาลปุรักขิตฤาษี อังคีรสฤาษี กัสสปฤาษี กีสวัจฉฤาษี และอกัตติฤาษี เป็นต้น ต่างสละเหย้าเรือน ออกบวช บำเพ็ญตบะธรรม จึงสามารถก้าวข้ามสวรรค์ชั้นกามาวจร ไปเกิดในพรหมโลกได้ ท่านเหล่านี้อาศัยอยู่ที่บริเวณแม่น้ำสีทาอันกว้างใหญ่ในป่าหิมวันต์

ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะพรรณนาอานิสงส์การประพฤติพรหมจรรย์ของเหล่าฤาษีให้พระเจ้าเนมิราชเกิดความเลื่อมใส จึงตรัสต่อไปว่า "แม่น้ำสีทาไหลมาตามซอกเขาสุวรรณบรรพต เป็นแม่น้ำที่ใสมาก แม้แต่เรือก็ข้ามได้ยาก ขนาดขนหางนกยูงตกลงไปก็จมลงถึงพื้น แม่น้ำนี้จึงมีชื่อว่า "สีทา"

ที่ฝั่งแม่น้ำมีเขาสุวรรณบรรพตเปล่งแสงเรืองรอง มีสีเหมือนเปลวเพลิงลุกไหม้โชติช่วงสุกสว่างอยู่ตลอดเวลา มีต้นกฤษณางอกงามส่งกลิ่นหอม มีภูเขาน้อยใหญ่ทอดเทือกสลับซับซ้อน ผืนป่างอกงามปกคลุมไปด้วยแมกไม้นานาพันธุ์ผลิดอกออกผลงามสล้าง มีฤาษีรุ่นเก่าแก่ประมาณหมื่นรูปอาศัยอยู่ที่ภูเขาแห่งนั้น

หม่อมฉันเป็นผู้ประเสริฐสุดด้วยการให้ทาน ด้วยการสำรวมระวัง และการฝึกหัดตนเอง อุปัฏฐากฤาษีเหล่านั้น ผู้มีวัตรปฏิบัติงดงาม ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปลีกตนอยู่ผู้เดียว มีจิตเป็นสมาธิ มั่นคง

หม่อมฉันน้อมนมัสการหมู่ฤาษีเหล่านั้น ผู้ปฏิบัติตรง ถึงแม้จะมีชาติตระกูลหรือไม่ก็ตาม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ แม้

เป็นคนในวรรณะ หากไม่มีธรรมก็ต้องตกนรก ผู้อยู่ในวรรณะทั้งหลายมีความบริสุทธิ์ก็เพราะการประพฤติธรรม

ฤาษีเหล่านั้นทั้งหมดล้วนได้บรรลุโลกิยอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ บางรูปไปภิกษาจารถึงอุตตรกุรุทวีป บางรูปนำผลชมพู่ใหญ่มาฉัน บางรูปนำผลไม้หลากชนิดในป่าหิมวันต์มาฉัน บางรูปไปภิกษาจารที่นครต่าง ๆ ในชมพูทวีป แม้เช่นนั้น ก็ไม่มีท่านใดยึดติดในรส ฤาษีเหล่านั้นใช้เวลาให้หมดไปกับความสุขที่เกิดจากฌาน

อยู่มาวันหนึ่ง มีฤาษีรูปหนึ่งเหาะมาบิณฑบาตที่กรุงพาราณสีทางอากาศ ท่านนุ่งห่มเรียบร้อย มีสายตาทอดลง เดินมาจนถึงประตูเรือนปุโรหิต ปุโรหิตเห็นแล้วเกิดความเลื่อมใสในความสงบของท่าน จึงนิมนต์ให้มาฉันที่บ้าน ตั้งใจอุปัฏฐากอยู่สองสามวัน เมื่อเกิดความคุ้นเคยกันแล้ว จึงเรียนถามถึงที่อยู่ของท่าน ฤาษีบอกให้ทราบ จึงถามต่อไปว่าอยู่รูปเดียวหรืออยู่กันหลายรูป ปุโรหิตจึงทราบว่าที่ภูเขาแห่งนั้นมีฤาษีอยู่กันนับหมื่น ล้วนแต่ทรงอภิญญา ๕ และ สมาบัติ ๘ ทั้งนั้น

ปุโรหิตเกิดศรัทธาจิตน้อมไปในการออกบวช จึงขอให้ฤาษีพาไปบวชในที่นั้นด้วย ฤาษีกล่าวว่าไม่สามารถบวชให้ข้าราชบริพารชั้นผู้ใหญ่ได้ ปุโรหิตจึงบอกว่าจะกราบทูลขอพระบรมราชานุญาตวันรุ่งขึ้น ปุโรหิตเข้าเฝ้าพระราชากราบทูลขอพระบรมราชานุญาตออกบวช พระราชาตรัสถามถึงสาเหตุที่จะบวช ปุโรหิตกราบทูลว่าเห็นโทษในการครองเรือน และเห็นอานิสงส์ในเนกขัมมะจึงต้องการบวช พระราชาจึงทรงอนุญาต แต่เมื่อบวชแล้วขอให้หาโอกาสมาเยี่ยมพระองค์บ้าง ปุโรหิตรับพระบรมราชโองการแล้วถวายบังคมกลับเรือนสอนบุตรภรรยา มอบสมบัติให้ ถือบริขารนักบวช นั่งคอยฤาษีมารับ

ฝ่ายฤาษีเหาะมาทางอากาศ รับปุโรหิตไปบวชในป่าหิมวันต์ ครั้นบวชแล้วให้ฤาษีปุโรหิตผู้บวชใหม่พักอาศัยอยู่ในป่าแห่งนั้น นำภัตตาหารมาให้บริโภค แล้วบอกกสิณบริกรรม ฤาษีปุโรหิตบวชได้ไม่นานก็บำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ จากนั้นก็สามารถเที่ยวบิณฑบาตมาฉันได้ด้วยตนเอง

ครั้นกาลต่อมา ฤาษีปุโรหิตคิดถึงคำพระราชาว่า ให้หาโอกาสไปเยี่ยมพระองค์บ้าง จึงกราบลาฤาษีทั้งหลาย เหาะไปกรุงพาราณสี เที่ยวบิณฑบาตไปจนถึงประตูพระราชวัง พระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตรเห็นก็จำได้ว่าเป็นปุโรหิตผู้เป็นอาจารย์ของพระองค์ จึงนิมนต์เข้าไปในพระราชนิเวศน์ ตรัสถามถึงที่อยู่ ฤาษีปุโรหิตทูลตอบว่าอยู่ทางทิศเหนือใกล้ฝั่งแม่น้ำสีทา ในระหว่างภูเขาสุวรรณบรรพตในป่าหิมวันต์ พระราชาตรัสถามว่าท่านอยู่ที่นั้นรูปเดียวหรือมีฤาษีอื่น ๆ อยู่ด้วย ฤาษีผู้เป็นอาจารย์ทูลให้ทรงทราบว่าในป่าแห่งนั้นมีฤาษีอยู่นับหมื่นรูป และท่านเหล่านั้นล้วนทรงอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘

พระราชาทรงสดับคุณสมบัติเหล่าฤาษี มีพระประสงค์จะถวายอาหารแก่ฤาษีทั้งหมด จึงแจ้งความประสงค์ให้ฤาษีปุโรหิตทราบ ฤาษีทูลว่าท่านเหล่านั้นไม่ยินดีในรส จึงไม่อาจนำท่านมาในที่นี้ได้ ฤาษีปุโรหิตจึงทูลแนะนำพระราชาว่า หากมีพระประสงค์จะถวายทานแก่ฤาษีทุกรูป พระองค์ต้องเสด็จออกจากพระนครไปประทับแรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำสีทา จึงจะมีโอกาสได้ถวายทานแก่ฤาษีเหล่านั้น

ด้วยแรงศรัทธา พระราชาจึงเสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยจตุรงคเสนา ไปจนสุดชายแดนพระราชอาณาเขตของพระองค์

ฤาษีปุโรหิตนำพระราชาไปถึงฝั่งแม่น้ำสีทานที โปรดให้ตั้งค่ายประทับแรมที่ริมฝั่งแม่น้ำ ทูลเตือนพระราชาไม่ให้ประมาท แล้วเหาะไปที่อยู่ของตน และเหาะกลับมาในวันรุ่งขึ้น พระราชาถวายอาหารฤาษีผู้เป็นอาจารย์ด้วยความเคารพแล้วตรัสว่า วันรุ่งขึ้น พระองค์จะมีโอกาสได้ถวายอาหารแก่ฤาษีหมื่นรูปในป่าแห่งนี้หรือไม่ ฤาษีปุโรหิตรับพระราชดำรัสแล้ว กลับไปแจ้งให้ฤาษีทั้งหลายทราบว่า พระเจ้าพาราณสีเสด็จมาประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสีทานที มีพระราชประสงค์จะถวายอาหารแก่เหล่าฤาษีทั้งหลาย จึงขอให้ไปยังค่ายหลวง รับภิกษาเพื่ออนุเคราะห์พระองค์ ฤาษีเหล่านั้นจึงเหาะลงมาที่ใกล้ค่ายหลวง

พระราชาเสด็จต้อนรับฤาษีเหล่านั้น แล้วอาราธนาให้เข้าไปในค่ายหลวง นิมนต์ให้นั่งบนอาสนะ ทรงเลี้ยงดูหมู่ฤาษีให้อิ่มหนำด้วยอาหารที่จัดเตรียมไว้อย่างดี ทรงเกิดความเลื่อมใสในอิริยาบถของฤาษีเหล่านั้น จึงนิมนต์ให้ฉันในวันรุ่งขึ้นอีก ทรงถวายทานแก่ฤาษีหมื่นรูปโดยทำนองนี้ตลอดหมื่นปี โปรดให้สร้างนครในสถานที่นั้นให้ประชาชนประกอบเกษตรกรรม

มหาบพิตร! พระเจ้ากรุงพาราณสีในกาลนั้นมิใช่ใครอื่น คือหม่อมฉันนี่เอง หม่อมฉันเป็นผู้ประเสริฐด้วยทาน เพราะว่าครั้งนั้นได้บริจาคทานมาก แต่ก็ไม่สามารถไปบังเกิดในพรหมโลกได้ แต่ฤาษีทั้งหมดรับทานที่หม่อมฉันบริจาค ก้าวล่วงสวรรค์ชั้นกามาวจรไปบังเกิดในพรหมโลก

การประพฤติพรหมจรรย์มีผลานิสงส์มากกว่าการให้ทาน ขอพระองค์ทรงทราบตามที่กล่าวมานั้นเถิด"

ท้าวสักกเทวราชทรงถวายอนุศาสน์พระเจ้าเนมิราชว่า "การประพฤติพรหมจรรย์มีผลมากกว่าทานอย่างแน่นอน แต่ถึงอย่างนั้น พระองค์

ก็อย่าได้ประมาทในธรรมทั้งสอง จงทรงบริจาคทานและจงทรงรักษาศีลด้วย" ครั้นตรัสเช่นนี้แล้วก็เสด็จกลับวิมานของพระองค์

ครั้งนั้น หมู่เทพยดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้ทูลถามท้าวสักกะว่า **"พระองค์หายไปไหนมา"** ท้าวสักกะตรัสตอบว่า **"พระเจ้าเนมิราช ราชาแห่งกรุงมิถิลานครเกิดความสงสัยว่า ระหว่างการให้ทานกับการประพฤติพรหมจรรย์ สิ่งไหนมีอานิสงส์มากกว่ากัน เราจึงไปแก้ปัญหาให้พระองค์สิ้นสงสัย"** แล้วท้าวสักกะก็ได้ตรัสคุณของพระเจ้าเนมิราชอย่างมากมายให้หมู่เทวดาฟัง

หมู่เทวดาได้ฟังท้าวสักกะตรัสดังนี้ ต้องการเห็นพระเจ้าเนมิราช จึงร้องขอให้ท้าวสักกะทูลเชิญพระเจ้าเนมิราชเสด็จมาสวรรค์ว่า **"พระเจ้าเนมิราชเป็นพระอาจารย์ของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้ฟังโอวาทของพระองค์ อาศัยพระองค์ จึงได้ทิพยสมบัตินี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายต้องการเห็นพระราชาแห่งมิถิลานคร"**

ท้าวสักกะจึงมีบัญชาให้มาตลีเทพบุตร เทพสารถีเทียมรถเวชยันต์ไปกรุงมิถิลานคร เชิญเสด็จพระเจ้าเนมิราชขึ้นยานทิพย์นำเสด็จสู่สวรรค์

ชั่วขณะที่ท้าวสักกะตรัสอยู่กับเทวดาทั้งหลาย แล้วตรัสเรียกมาตลีเทพบุตรมาตรัสสั่ง และมาตลีเทพสารถีกำลังเทียมเวชยันตราชรถอยู่นั้น เวลาในโลกมนุษย์ได้ผ่านไปแล้วหนึ่งเดือน

วันนั้นเป็นวันเพ็ญอุโบสถ พระเจ้าเนมิราชทรงรักษาอุโบสถศีล ทรงเปิดสีหบัญชรด้านทิศตะวันออก ประทับนั่งอยู่ในพระตำหนัก แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ทรงพิจารณาศีลอยู่ เวชยันตราชรถปรากฏขึ้นเคียงคู่กับพระจันทร์วันเพ็ญทรงกลดอยู่กลางผืนฟ้า

ประชาชนที่กินอาหารเย็นเสร็จแล้ว ออกมานั่งพูดคุยสนทนากันอยู่ที่ชานเรือนของตนด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน ต่างชี้ชวนกันให้ชมดวงจันทร์พลันนั้น ก็เห็นแสงสว่างเจิดจรัสปรากฏคู่ดวงจันทร์ จึงทักว่า **"วันนี้พระจันทร์ขึ้นสองดวง วันนี้พระจันทร์ขึ้นสองดวง"**

ครั้นแล้ว ดวงจันทร์อีกดวงหนึ่งก็กลับกลายเป็นราชรถ ปรากฏแก่ประชาชนซึ่งกำลังนั่งสนทนาชี้ชวนกันอยู่ว่า **"นั้นไม่ใช่ดวงจันทร์ แต่เป็นราชรถ"** ราชรถที่ปรากฏนั้นเคลื่อนที่ด้วยความเร็ว ราวกับเทียมด้วยม้าสินธพพันตัว มีมาตลีเทพบุตรเป็นสารถี ประชาชนสงสัยว่ายานทิพย์นี้มารับใคร ต่างเห็นว่า **"ราชรถนี้ไม่ได้มาเพื่อใครอื่น นอกจากพระราชาของพวกเรา พระองค์ทรงเป็นพระธรรมิกมหาราชผู้ทรงธรรม ราชรถนี้เหมาะสมกับพระราชาของพวกเราโดยแท้"** ต่างก็เกิดความร่าเริงยินดี เกิดพิศวงขนพองสยองเกล้าไปตามกัน

ขณะประชาชนกำลังกล่าวกันอย่างนี้ มาตลีเทพบุตรได้ขับราชรถเคลื่อนมาอย่างรวดเร็ว จอดราชรถที่สีหบัญชร จัดแจงเตรียมที่ประทับพร้อมกับเชิญพระเจ้าเนมิราชเสด็จขึ้นว่า **"ขอเชิญเสด็จมาประทับบนราชรถนี้เถิด หมู่เทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พร้อมด้วยพระอินทร์ปรารถนาที่จะเห็นพระองค์ จึงประชุมคอยเฝ้าอยู่ ณ เทวสภาสุธรรมา"**

พระเจ้าเนมิราชทรงทราบว่า มาตลีเทพบุตรจะนำพระองค์ไปเทวโลก ซึ่งพระองค์ไม่เคยเห็นมาก่อน จึงตรัสเรียกนางในและอาณาประชาราษฎร์มารับสั่งว่า พระองค์ไปไม่นานก็จะกลับ จงทำบุญให้ทาน อย่าได้ประมาท แล้วเสด็จขึ้นราชรถทิพย์

ท่องแดนนรก

เมื่อพระเจ้าเนมิราชเสด็จขึ้นประทับบนเวชยันตราชรถแล้ว แม้ท้าวสักกะมิได้สั่งไว้ว่าจะให้นำเสด็จไปทางไหน แต่เพราะความเป็นทูตพิเศษจากสวรรค์ มาตลีเทพสารถีจึงได้ทูลถามพระเจ้าเนมิราชว่า **"พระองค์จะให้นำเสด็จผ่านไปทางไหนก่อน ระหว่างสถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบาปกับที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบุญ"**

พระเจ้าเนมิราชยังไม่เคยเห็นสถานที่ทั้งสองแห่ง จึงประสงค์จะให้เทพสารถีของพระอินทร์นำดูทั้งนรกและสวรรค์ มาตลีเทพบุตรทูลว่า ไม่สามารถนำเสด็จผ่านเส้นทางทั้งสองแห่งในเวลาเดียวกันได้ จึงให้พระเจ้าเนมิราชเลือกทางใดทางหนึ่งก่อน พระราชาดำริว่า ถึงอย่างไรพระองค์ก็จะไปเทวโลกอยู่แล้ว จึงควรดูนรกซึ่งเป็นที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบาปก่อน ค่อยผ่านไปทางสวรรค์ทีหลัง

นรกขุมที่ ๑ นรกแม่น้ำเวตรณีนที

มาตลีเทพบุตรจึงขับราชรถนำพระเจ้าเนมิราชผ่านไปทางนรก ชี้ให้ดูแม่น้ำซึ่งข้ามได้แสนยาก ชื่อว่า **"เวตรณี"** เต็มไปด้วยน้ำกรดแสบร้อนเดือดพล่าน เหมือนเปลวเพลิง ซึ่งปรากฏขึ้นตามฤดู ด้วยผลแห่งกรรมของสัตว์นั้น พวกนายนิรยบาลถือศัสตราวุธ มีดาบ มีด โตมร หอก และไม้ค้อน ซึ่งมีเปลวไฟลุกโชติช่วง ไล่ต้อนสัตว์นรกให้ตกลงไปในแม่น้ำ สัตว์นรกเหล่านั้นถูกไล่ตีทนความเจ็บปวดไม่ได้ ก็วิ่งหนีพลัดตกลงไปในแม่น้ำเวตรณี ทนทุกข์ทรมานอยู่ในแม่น้ำนั้น

ในแม่น้ำเวตรณีนั้นเต็มไปด้วยพันธุ์ไม้เลื้อยที่มีหนามแหลมคมเท่าใบหอก ห้อยย้อยระโยงระยางไปทั่ว มีเปลวไฟร้อนแรงโชติช่วงติดอยู่ที่ปลายแหลม สัตว์นรกเหล่านั้นต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในแม่น้ำเวตรณีหลายพันปี ถูกเถาวัลย์

มีหนามแหลมคมกริบเลื้อยรัดขาดเป็นท่อน ๆ มีหลาวเหล็กประมาณเท่าลำตาล เปลวไฟลุกโชนผุดขึ้นใต้เถาวัลย์เหล่านั้น สัตว์นรกถูกทรมานอยู่ที่เถาวัลย์นั้นเป็นเวลายาวนาน ครั้นพลัดจากเถาวัลย์ก็ตกไปเสียบอยู่ที่ปลายหลาว ร่างกายถูกหลาวแทงติดตรึงไหม้อยู่ที่ปลายหลาวนั้น เหมือนปลาถูกเสียบย่างไฟ เมื่อหลาวเหล็กลุกเป็นไฟ สัตว์นรกทั้งหลายก็ลุกเป็นไฟตามไปด้วย ใต้หลาวเหล็กยังมีใบบัวเหล็กแหลมคมดุจมีดโกนลุกเป็นไฟอยู่ผิวน้ำ เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นพลัดจากหลาวก็ตกลงไปในใบบัวเหล็ก ได้รับความเจ็บปวดทุกขเวทนาส่งเสียงโอดครวญอยู่นานแสนนาน

ครั้นตกลงไปในน้ำกรด แม่น้ำก็ลุกเป็นไฟ แผดเผาสัตว์นรกทั้งหลายให้ลุกเป็นไฟตามไปด้วย แม้ควันก็คละคลุ้งขึ้น ส่วนภายใต้พื้นน้ำนั้นก็เต็มไปด้วยเครื่องประหารอันคมกริบดักอยู่ สัตว์นรกเหล่านั้นได้รับความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน จึงดิ้นรนทุรนทุรายมุดหนีลงไปในน้ำ ก็กลับถูกเครื่องประหารอันคมกริบนั้นตัดขาดเป็นท่อน ๆ เมื่อไม่สามารถอดกลั้นความทุกข์ทรมานได้ ก็ร้องไห้โอดครวญ โหยหวน สยดสยองด้วยความเจ็บปวดน่าสะพรึงกลัว ถูกกระแสน้ำพัดลอยไปลอยมา

ส่วนพวกนายนิรยบาลที่ยืนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำก็ยิงด้วยลูกศร ใช้มีด โตมร หอก แทงสัตว์นรกเหล่านั้นเหมือนแทงปลา สัตว์นรกก็ร้องลั่นด้วยความเจ็บปวดทุกขเวทนาแสนสาหัส ต่างส่งเสียงร้องโหยหวน ดังสนั่นไม่ขาดสาย

ครั้นแล้ว พวกนายนิรยบาลก็เอาเบ็ดเหล็กลุกโชนด้วยเปลวไฟ เกี่ยวสัตว์นรกเหล่านั้นลากขึ้นมา ให้นอนหงายบนแผ่นดินเหล็กร้อน เอาก้อนเหล็กที่ติดไฟลุกโพลงยัดใส่ปากของพวกสัตว์นรก

พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นเหล่าสัตว์ถูกทรมานในแม่น้ำเวตรณีก็สะดุ้งกลัว ตรัสถามมาตลีเทพบุตรว่าสัตว์เหล่านี้ได้ทำกรรมอะไรไว้ จึงถูกทรมานเช่นนี้ มาตลีเทพสารถีกราบทูลถึงวิบากกรรมของสัตว์นรกทั้งหลายว่า

"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์เหล่านี้เป็นผู้มีอำนาจเหนือคนอื่น แล้วใช้อำนาจในทางมิชอบเบียดเบียนผู้ที่อ่อนแอกว่าให้ได้รับความลำบากทุกข์ทรมาน เขาได้ทำกรรมหยาบช้าเช่นนี้จึงตกลงในนรกเวตรณีนที"

นรกขุมที่ ๖ นรกสุนัขร้าย

มาตลีเทพสารถีขับราชรถเคลื่อนต่อไปข้างหน้า ชี้ให้พระเจ้าเนมิราชดูฝูงสุนัข มีฝูงสุนัขแดง ฝูงสุนัขดำ ฝูงสุนัขเหลืองตัวโตเท่าช้าง ฝูงแร้งและฝูงกาปากเหล็ก เป็นต้น กำลังยื้อแย่งฉีกกินสัตว์นรกอยู่ พระราชาเกิดความสะดุ้งกลัวแล้วตรัสถามว่า สัตว์เหล่านี้ได้ทำกรรมอะไรไว้ จึงถูกฝูงสัตว์ดุร้ายถูกฝูงกาปากเหล็กรุมฉีกกินเนื้อเช่นนี้

มาตลีเทพสารถีได้กราบทูลว่า **"สัตว์เหล่านี้เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ มีความตระหนี่ถี่เหนียว คอยห้ามผู้อื่นบริจาคทาน ทำบาปกรรมหยาบช้ามาก ชอบด่าพระภิกษุสงฆ์ สามเณร และสมณพราหมณ์ผู้มีศีล จึงถูกฝูงกาปากเหล็กรุมจิกกิน สุนัขเหล่านั้นตัวโตเท่าช้าง วิ่งไล่สัตว์นรกเหมือนไล่เนื้อ กัดเนื้อแหว่งเป็นชิ้น ๆ ครั้นสัตว์นรกล้มลงบนแผ่นดินเหล็กที่มีเปลวเพลิงลุกไหม้ สุนัขนั้นใช้ขาหน้าทั้งสองเหยียบอกไว้ แล้วฉีกกินเนื้อสัตว์นรกซึ่งร้องลั่นตะเกียกตะกายหนีเหลือแต่กระดูก**

ส่วนฝูงแร้งมีจะงอยปากเป็นเหล็ก ตัวใหญ่เท่าดุมเกวียนบรรทุกสินค้า แร้งเหล่านั้นจิกกระดูกด้วยจะงอยปากอันคมเหมือนปลายทวนเจาะกินเยื่อในกระดูก ฝูงกามีจะงอยปากเป็นเหล็กน่ากลัวยิ่ง ก็รุมจิกกินสัตว์นรกที่มันเห็นเช่นกัน"

นรกขุมที่ ๓ นรกแผ่นดินเหล็กร้อนแรง

จากนั้น มาตลีเทพบุตรขับราชรถต่อไปข้างหน้า ชี้ให้พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรดูสัตว์นรกที่กำลังเดินเหยียบแผ่นดินเหล็กร้อนแรง ถูกเปลวไฟแผดเผา พวกนายนิรยบาลตีด้วยกระบองเหล็กเท่าลำตาล สัตว์นรกล้มลงนอนร้องโหยหวนครวญครางอยู่ จากนั้น นายนิรยบาลก็ทุบด้วยกระบองเหล็กจนร่างกายแหลกละเอียด

พระเจ้าเนมิราชตรัสถามถึงกรรมของสัตว์นรกเหล่านั้น มาตลีเทพบุตรกราบทูลให้ทราบว่า **"สัตว์นรกเหล่านี้เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ ชอบเบียดเบียนทำร้ายชายหญิงผู้มีธรรม เป็นคนหยาบช้า จึงต้องประสบทุกข์ทรมานเช่นนี้"**

นรกขุมที่ ๔ นรกหลุมถ่านเพลิง

มาตลีเทพสารถีขับราชรถต่อไปข้างหน้า ชี้ให้พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรดูนายนิรยบาลกำลังแทงสัตว์นรกด้วยอาวุธที่มีเปลวไฟลุกโชนร้อนแรง ไล่ต้อนให้สัตว์นรกเหล่านั้นตกลงไปในหลุมถ่านเพลิง เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นจมอยู่ในหลุมถ่านเพลิงสูงถึงเอว นายนิรยบาลก็เอาตะแกรงเหล็กตักถ่านเพลิงโปรยลงบนศีรษะ สัตว์นรกเหล่านั้นถูกถ่านเพลิงแผดเผา ก็ร้องไห้ครวญครางอย่างทุกข์ทรมาน ดิ้นรนตะเกียกตะกายลนลานหนี

พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงตรัสถามถึงสาเหตุว่า ทำไมสัตว์พวกนี้จึงถูกนายนิรยบาลไล่ต้อนทรมาน เหมือนคนต้อนโคที่ไม่ยอมเข้าคอกเช่นนั้น

มาตลีเทพบุตรได้กราบทูลผลกรรมของสัตว์นรกเหล่านั้นว่า **"สัตว์นรกเหล่านี้สร้างหนี้สินไว้ ติดสินบนหัวหน้า ทั้งยังสร้างพยานเท็จขึ้นมา**

คดโกงทรัพย์สินของประชาชน ทั้งสร้างหนี้สินโดยรวมให้แก่ประชาชนอีกด้วย เพราะกรรมหยาบช้านั้นจึงต้องมาทนทุกข์ทรมาน ร้องไห้ดิ้นรนอยู่ในหลุมถ่านเพลิงนี้"

นรกขุมที่ ๕ นรกกระทะทองแดง

มาตลีเทพบุตรขับราชรถต่อไปข้างหน้า เหล่าสัตว์นรกถูกนายนิรยบาลหน้าตาดุร้ายน่ากลัวจับเท้าโยนไปในหม้อกระทะทองแดงที่กำลังเดือดพล่าน พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นจึงตรัสถามว่า สัตว์นรกเหล่านี้ทำกรรมอะไรไว้จึงตกในนรกโลหกุมภีนี้ มาตลีเทพสารถีกราบทูลถึงวิบากกรรมของสัตว์เหล่านี้ว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ พวกเขาเบียดเบียน อาฆาต ด่าทอพระภิกษุสงฆ์หรือพราหมณ์ผู้มีศีล ได้ทำกรรมหยาบช้า จึงตกนรกโลหกุมภีนรกนี้"**

นรกขุมที่ ๖ นรกโซ่ทองแดง

มาตลีเทพสารถีขับราชรถต่อไปข้างหน้า พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นนายนิรยบาลเอาโซ่ทองแดงที่มีเปลวไฟลุกไหม้ ผูกคอสัตว์นรกผลักให้คว่ำหน้าลง ดึงให้รัดคอ แล้วลากลงไปแช่ในหม้อน้ำร้อนที่กำลังเดือดพล่าน แล้วดึงขึ้นมาทุบตี ตัดหัวโยนทิ้งไป จึงตรัสถามว่า สัตว์เหล่านั้นได้กระทำกรรมอะไรไว้

มาตลีเทพบุตรกราบทูลวิบากกรรมที่สัตว์นรกทั้งหลายทำไว้ว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์เหล่านี้ก่อกรรมทำเข็ญด้วยการวางแร้ว วางบ่วงดักจับนก เพราะบาปกรรมหยาบช้าที่สัตว์นรกนั้นกระทำไว้จึงถูกตัดศีรษะ ทิ้งให้นอนอยู่เช่นนี้"**

นรกขุมที่ ๗ นรกแม่น้ำกลายเป็นแกลบ

มาตลีเทพบุตรขับราชรถต่อไป ผ่านสถานที่ร่มรื่นสวยงาม พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำสายใหญ่ มีน้ำใสเย็นน่าดื่มกิน ไหลเอื่อยเรื่อยรินอยู่ตามปกติ ณ ดินแดนแห่งนี้ สัตว์นรกถูกความร้อนของไฟนรกแผดเผาทนความหิวกระหายไม่ได้ จึงเดินย่ำแผ่นเหล็กร้อนแรง มีเปลวไฟลุกไหม้โชติช่วงลงแม่น้ำ ด้วยหวังจะดื่มกินดับความหิวกระหาย เมื่อถึงริมฝั่ง ทันใดนั้น แม่น้ำก็กลับกลายเป็นเปลวไฟลุกไหม้ น้ำใสเย็นที่น่าดื่มกินก็กลายเป็นแกลบ ใบไม้กลายเป็นเปลวไฟลุกไหม้ไปทั่ว สัตว์นรกทนความกระหายไม่ได้จึงเคี้ยวกินแกลบและใบไม้ที่เปลวไฟลุกไหม้แทนการดื่มน้ำ แกลบและใบไม้นั้นก็แผดเผาลำไส้ไหลออกทางทวาร สัตว์นรกไม่สามารถทนทุกข์ทรมานได้ ต่างประคองแขนยืนร้องไห้คร่ำครวญด้วยความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน

พระเจ้าเนมิราชตรัสถามว่า **"แม่น้ำนี้มีน้ำมาก มีตลิ่งราบเรียบ มีท่าน้ำใสสะอาด ไหลเอื่อยเรื่อยรินตลอดเวลา สัตว์นรกเหล่านั้นเร่าร้อนเพราะไฟนรก ครั้นจะดื่มน้ำในแม่น้ำนั้น น้ำก็กลายเป็นแกลบไป สัตว์นรกเหล่านั้นได้ทำบาปอะไรไว้ จึงถูกทรมานด้วยความกระหายเช่นนี้"**

มาตลีเทพสารถีกราบทูลวิบากกรรมของสัตว์นรกทั้งหลายว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์เหล่านี้ประกอบอาชีพค้าขายไม่สุจริต ขายข้าวเปลือกผสมข้าวลีบและแกลบให้ลูกค้า บางครั้งก็เอาใบไม้บ้าง แกลบบ้าง ทรายและดิน เป็นต้น ผสมกัน เวลาเสนอขายสินค้าก็บอกว่า จะให้ข้าวเปลือกที่มีคุณภาพดี ครั้นรับเงินจากผู้ซื้อแล้ว กลับให้ข้าวเปลือกที่ไม่ได้คุณภาพตามที่ตกลงกันไว้ เมื่อตกนรกด้วยผลแห่งกรรมนั้น จึงทำให้น้ำกลายเป็นแกลบไป"**

นรกขุมที่ ๘ นรกหลาวเหล็ก

มาตลีเทพบุตรขับราชรถต่อไป พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นนายนิรยบาลไล่ต้อนสัตว์นรกแล้วล้อมไว้ เหมือนนายพรานไล่ต้อนล้อมฝูงกวางในป่า แล้วแทงสีข้างของสัตว์นรกเหล่านั้นด้วยอาวุธชนิดต่าง ๆ เป็นแผลเหวอะหวะเหมือนคนเอาเหล็กแหลมแทงใบไม้แห้ง จึงตรัสถามมาตลีเทพบุตรว่า **"นายนิรยบาลเอาลูกศร หอก โตมร แทงสัตว์นรกผู้ร้องไห้อยู่เพราะทำบาปกรรมอะไรไว้ จึงถูกฆ่าด้วยหอกนอนเกลื่อนกลาดอยู่เช่นนี้"**

มาตลีเทพบุตรกราบทูลว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์นรกเหล่านี้ไม่ประกอบอาชีพอะไร ไม่มีหลักแหล่ง เป็นคนจรจัด เลี้ยงชีวิตด้วยการลักขโมยสิ่งของคนอื่น ไม่ว่าจะเป็นข้าวเปลือก ทรัพย์สิน เงิน ทอง แพะ แกะ กระบือ และสัตว์เลี้ยงอื่น ๆ มาเลี้ยงชีวิตตน ได้ทำบาปกรรมชั่วช้า จึงถูกฆ่าด้วยหอกนอนดิ้นรนทรมานอยู่"**

นรกขุมที่ ๙ นรกทุบตี

มาตลีเทพบุตรขับราชรถต่อไป พระเจ้าเนมิราชเห็นนายนิรยบาลผูกคอสัตว์นรกพวกหนึ่งไว้ด้วยเชือกเหล็กร้อนลุกเป็นไฟ แล้วลากดึงมากระชากให้ล้มลงบนแผ่นดินที่มีเปลวไฟลุกไหม้ ตามทุบตี สับ ฟัน ด้วยอาวุธต่าง ๆ จึงตรัสถามว่า **"เหล่าสัตว์นรกถูกนายนิรยบาลผูกคอด้วยเชือกเหล็กที่มีเปลวไฟร้อนแรง ลากดึงมา กระชากให้ล้มลงบนแผ่นดินที่มีเปลวไฟลุกไหม้ ทุบตี สับ ฟัน ด้วยอาวุธต่าง ๆ สัตว์นรกเหล่านี้ถูกนายนิรยบาลผูกคอไว้เพราะเหตุอะไร อีกพวกหนึ่งถูกนายนิรยบาลเฉือนออกเป็นชิ้น ๆ นอนอยู่ สัตว์นรกเหล่านี้ทำบาปอะไรไว้จึงถูกเฉือนให้นอนดิ้นรนทรมานอยู่"**

มาตลีเทพบุตรกราบทูลว่า "**สัตว์นรกเหล่านี้เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เคยเป็นเจ้าของโรงฆ่าสัตว์ ได้ฆ่ากระบือ แพะ และแกะ แล้ววางขายตามท้องตลาด จึงถูกตัดเป็นท่อน ๆ นอนดิ้นรนทรมานอยู่**"

นรกขุมที่ ๑๐ นรกอุจจาระปัสสาวะ

มาตลีเทพสารถีขับราชรถต่อไป ห้วงน้ำเบื้องหน้าเป็นห้วงน้ำอุจจาระและปัสสาวะเหลือก เน่าเหม็น กลิ่นฟุ้งกระจาย พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกกินอุจจาระและปัสสาวะของตนจึงตรัสถามมาตลีเทพบุตรว่า "**สัตว์นรกเหล่านี้หิวโหย ไม่อาจอดกลั้นความหิวได้ จึงเคี้ยวกินอุจจาระและปัสสาวะที่เดือดพล่าน ควันฟุ้งลอยอบอวลด้วยเปลวไฟร้อนแรงโหมไหม้ สัตว์นรกเหล่านี้ทำกรรมอะไรไว้ จึงกินอุจจาระและปัสสาวะของตนเป็นอาหาร**"

มาตลีเทพบุตรกราบทูลว่า "**เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์นรกเหล่านี้เป็นอันธพาล เกเร เกรี้ยวกราด โวยวาย สร้างความเดือดร้อนให้แก่สังคม เบียดเบียนเพื่อนบ้าน มิตรสหาย ให้ได้รับความลำบากอยู่ตลอด จึงต้องเกิดมากินอุจจาระและปัสสาวะของตน**"

นรกขุมที่ ๑๑ นรกน้ำเลือดน้ำหนอง

มาตลีเทพบุตรขับราชรถผ่านไปทางนรกอื่นอีก ห้วงน้ำใหญ่เบื้องหน้าเต็มไปด้วยน้ำเลือดและน้ำหนอง เน่าเหม็นขึ้นคาวกลิ่นฟุ้งกระจาย พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกเหล่านี้ถูกความหิวแผดเผา ไม่สามารถอดกลั้นความหิวได้ จึงดื่มกินน้ำเลือดและน้ำหนองสกปรก ได้ตรัสถามว่า "**สายน้ำนี้เต็มไปด้วยน้ำเลือดและน้ำหนอง มีกลิ่นเหม็นไม่สะอาด เน่าฟุ้ง สัตว์นรกถูกไฟนรก**

แผดเผาเร่าร้อน หิวกระหาย จึงดื่มกินน้ำเลือดและน้ำหนองจากห้วงน้ำนั้น สัตว์นรกเหล่านี้ได้ทำบาปอะไรไว้ จึงดื่มกินน้ำเลือดและน้ำหนองเป็นอาหาร"

มาตลีเทพสารถีกราบทูลว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์นรกเหล่านี้ทำกรรมหยาบช้า ได้ฆ่าบิดามารดาและพระอรหันต์ ชื่อว่าต้องปาราชิกในชีวิตคฤหัสถ์ จึงดื่มกินน้ำเลือดและน้ำหนองเป็นอาหาร"**

นรกขุมที่ ๑๒ นรกเบ็ด

มาตลีเทพสารถีขับราชรถต่อไป พระเจ้าเนมิราชเห็นนายนิรยบาลเอาเบ็ดเหล็กโตเท่าต้นตาล มีเปลวไฟลุกไหม้ เกี่ยวลิ้นสัตว์นรกลากมากระชากให้ล้มลงบนแผ่นเหล็กร้อนมีเปลวไฟลุกไหม้ จับให้นอนหงายแล้วเอาตะขอเหล็กสับหนังเหมือนสับหนังโค สัตว์นรกเหล่านั้นดิ้นรนกระเสือกกระสนหนีเหมือนปลาดิ้นอยู่บนบก ทนทุกข์ทรมานไม่ได้จึงร้องไห้คร่ำครวญโอดโอยน้ำลายไหลออกมา พระเจ้าเนมิราชตรัสถามมาตลีเทพบุตรว่า **"ดูลิ้นของสัตว์นรกที่ถูกเบ็ดเกี่ยว และถูกแล่หนังแผ่ออก ดิ้นรนกระเสือกกระสนร้องไห้น้ำลายไหล เหมือนปลาถูกโยนขึ้นไปบนบกดิ้นรนอยู่ สัตว์นรกเหล่านี้ทำบาปกรรมอะไรไว้ จึงกลืนกินเบ็ดนอนดิ้นรนอยู่"**

มาตลีเทพบุตรกราบทูลว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เขาอยู่ในตำแหน่งที่มีอำนาจในการตีราคาประกวดประมูลงาน ได้ตีค่าสิ่งของให้น้อยกว่าราคาที่เป็นจริง ทำกรรมด้วยการโก่งราคาสินค้า เพราะถูกล่อด้วยความโลภในเหยื่อคือทรัพย์ เหมือนคนเสียบเหยื่อล่อปลาให้ติดเบ็ด คนโกงถูกกรรมของตนหุ้มห่อไว้ ไม่มีใครสามารถช่วยป้องกันสัตว์นรกจากกรรมที่คดโกงผู้อื่นได้ จึงต้องกลืนกินเบ็ดนอนอยู่"**

นรกขุมที่ ๑๓ นรกภูเขาเพลิง

มาตลีเทพบุตรขับราชรถต่อไป พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นหญิงนรก ซึ่งยืนอยู่ในหลุมถ่านเพลิงใหญ่ที่มีเปลวไฟลุกโหมโชติช่วง ถูกนายนิรยบาลแทงด้วยอาวุธต่าง ๆ เหมือนคนเลี้ยงโคแทงฝูงโคที่ไม่เข้าคอก นายนิรยบาลจับที่ขาหญิงนรกเหล่านั้น แล้วโยนลงไปในหลุมถ่านเพลิงด้วยพละกำลังมหาศาล พระเจ้าเนมิราชตรัสถามว่า **"หญิงนรกเหล่านี้มีร่างกายเต็มไปด้วยบาดแผล น่าเกลียด น่ากลัว มีแมลงวันตอม เปรอะเปื้อนด้วยเลือดและหนอง บางคนไม่มีหัว ยืนประคองแขนร้องไห้ บางคนจมอยู่ในพื้นถึงเอว ภูเขาไฟกลิ้งมาจากสี่ทิศบดทับหญิงนรกเหล่านั้นแหลกละเอียด ภูเขากลิ้งทับหญิงเหล่านั้น ทั้งที่จมอยู่ในแผ่นดินถึงเอวอย่างนี้ ภูเขาเหล็กลุกโพลงตั้งขึ้นทางทิศตะวันออก กลิ้งมาเสียงดังสนั่นหวั่นไหวคำรามดุจสายฟ้า บดร่างหญิงนรกให้แหลกละเอียด เมื่อภูเขาลูกนั้นกลิ้งไปหยุดอยู่ทางข้างทิศตะวันตก ร่างของหญิงนรกเหล่านั้นก็ปรากฏขึ้นอีก แล้วภูเขาไฟก็เคลื่อนเข้ามาบดทับอีก หญิงนรกเหล่านั้นทนทุกข์ทรมานไม่ได้ จึงประคองแขนร้องไห้อย่างน่าเวทนา ภูเขาสองลูกปรากฏขึ้น บดร่างของหญิงนรกเหล่านั้นเลือดไหลออกเหมือนหีบอ้อย บางครั้งภูเขาปรากฏสามลูก บางครั้งสี่ลูก บดขยี้ร่างของหญิงนรกเหล่านั้น หญิงนรกเหล่านั้นทำบาปกรรมอะไรไว้ จึงต้องมาจมอยู่ในภูเขาไฟนี้"**

มาตลีเทพสารถีกราบทูลว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ หญิงนรกเหล่านั้นเป็นสตรีไม่ทำหน้าที่การงานอะไร ประพฤติตัวไม่ดี เป็นหญิงนักเลง นอกใจสามี มีจิตยินดีในชายอื่น คบหาชายอื่น เพราะราคะจึงถูกภูเขาไฟลุกโพลงกลิ้งมาจากทิศทั้งสี่บดขยี้ให้แหลกละเอียด"**

นรกขุมที่ ๑๔ นรกหลุมเพลิง

มาตลีเทพบุตรขับราชรถต่อไป พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกนั้น ยืนร้องโอดครวญอยู่ในบ่อใหญ่เต็มไปด้วยถ่านเพลิง โหมไหม้สัตว์นรกเหล่านั้น ถูกนายนิรยบาลไล่ต้อนแทงด้วยอาวุธต่าง ๆ ให้ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิง เหมือนนายโคบาลต้อนแทงฝูงโคที่ไม่เข้าคอก ต่อจากนั้น นายนิรยบาลจับขาสัตว์นรกเหล่านั้นโยนลงไปในหลุมเพลิงใหญ่ จึงตรัสถามถึงสาเหตุที่นายนิรยบาลทั้งหลายจับสัตว์นรกเหล่านี้โยนลงไปในนรก

มาตลีเทพสารถีกราบทูลพระราชาว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เขาได้ทำกรรมชั่ว เป็นชู้กับภรรยาของชายอื่น จึงมาตกนรกรับทุกข์ทรมานในนรกยาวนาน ไม่มีใครสามารถป้องกันกรรมของเขาได้"**

นรกขุมที่ ๑๕ นรกหมกไหม้

ครั้นมาตลีเทพบุตรกราบทูลอย่างนี้แล้วได้ขับราชรถต่อไปข้างหน้า พระเจ้าเนมิราชได้ทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกที่หมกไหม้ในหลุมถ่านเพลิงขนาดใหญ่ สัตว์นรกเหล่านั้นมีรูปร่างหน้าตาพิลึกแตกต่างกันไป พระเจ้าเนมิราชตรัสถามถึงสัตว์นรกที่มีรูปร่างพิลึกต่าง ๆ ประสบทุกข์ทรมานแสนสาหัสอย่างยิ่งเช่นนี้

มาตลีเทพบุตรกราบทูลให้ทราบว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์นรกเหล่านี้เป็นพวกมิจฉาทิฏฐิ ทำกรรมที่เกิดจากความเห็นผิด ยังชักชวนผู้อื่นให้เห็นผิดเช่นนั้นด้วย เพราะสัตว์นรกเหล่านั้นเป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิ จึงต้องเสวยทุกขเวทนาอันกล้าแข็งเผ็ดร้อนประมาณยิ่งอยู่อย่างนี้"**

ขณะที่มาตลีเทพสารถีกำลังกราบทูลถึงนรกหมกไหม้ ก็เป็นเวลาเดียวกันกับที่หมู่เทวดาในเทวโลกนั่งประชุมกันในเทวสภาชื่อ **"สุธรรมา"** ต่างรอคอยการเสด็จมาของพระเจ้าเนมิราช

ท้าวสักกเทวราชทรงใคร่ครวญดูว่า ทำไมมาตลีเทพบุตรจึงได้ชักช้านัก ก็ทราบว่ามาตลีเทพบุตรกำลังนำพระเจ้าเนมิราชเที่ยวชมนรก เพื่อแสดงความเป็นทูตพิเศษของตน

ท้าวสักกะทรงหวั่นเกรงว่า อายุของพระเจ้าเนมิราชมีอยู่น้อยนิดมาก หากเทียบกับเวลาในสวรรค์ จะหมดสิ้นไปก่อนที่มาตลีเทพบุตรจะนำพระเจ้าเนมิราชชมนรกได้ครบทุกแห่ง[๒] ครั้นทรงดำริดังนี้แล้ว จึงส่งเทพบุตรตนหนึ่งซึ่งมีความเร็วมาก ไปแจ้งให้มาตลีเทพบุตรรีบเชิญเสด็จพระเจ้าเนมิราชมาโดยเร็ว มาตลีเทพบุตรทราบแล้ว จึงแสดงนรกทั้งหมดให้ปรากฏพร้อมกันทีเดียว ทั้ง ๔ ทิศ

ท่องแดนสวรรค์

เมื่อมาตลีเทพบุตรได้นำเสด็จพระเจ้าเนมิราชชมนรกทั้งหมด ครั้นแล้วจึงรีบนำเสด็จขึ้นไปวิมานของท้าวสักกเทวราช ตามคำเร่งเร้าของเทพบุตรตนนั้น

---

[๒] เนื่องจากอายุของมนุษย์ในโลกสั้นมาก เมื่อเทียบกับอายุของนรกและสวรรค์ ๑๐๐ ปี ในเมืองมนุษย์ เป็น ๑ วัน ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกะทราบความข้อนี้จึงเกรงว่าหากมาตลีเทพบุตรมัวนำพระเจ้าเนมิราชเที่ยวดูนรกชักช้าอยู่ ก็จะทำให้พระเจ้าเนมิราชหมดอายุในโลกมนุษย์ ไม่สามารถกลับไปโลกมนุษย์ได้อีก

วิมานแก้วมณี ๕ ยอด

มาตลีเทพบุตรขับราชรถมุ่งตรงไปยังเทวโลกอย่างรีบเร่ง พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นวิมานของเทพธิดานามว่า **"พีรณี"** มียอด ๕ ยอด ล้วนทำด้วยแก้วมณี มีขนาดใหญ่ถึง ๑๒ โยชน์ ประดับตกแต่งอย่างงดงาม มีอุทยานและสระโบกขรณีน่ารื่นรมย์ มีต้นกัลปพฤกษ์ล้อมรอบ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นเทพธิดานั่งอยู่ภายในปราสาท แวดล้อมด้วยหมู่เทพอัปสรพันนาง เปิดหน้าต่างแก้วมณีมองดูภายนอก จึงตรัสถามมาตลีเทพบุตรว่า **"เทพธิดานั้นทำบุญอะไรไว้ จึงได้มาเกิดในสวรรค์เพลิดเพลินอยู่ในวิมาน"**

มาตลีเทพบุตรกราบทูลพระราชาว่า **"เทพธิดาที่พระองค์ทรงหมายถึงนั้น ชื่อ "พีรณี" เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์เป็นนางทาสในเรือนของพราหมณ์คนหนึ่ง นางรู้ว่าผู้ที่มาเป็นแขกในเรือนของนายคือพระภิกษุ จึงนิมนต์ให้นั่ง มีความยินดีที่ได้เห็นพระภิกษุนั้น เหมือนมารดาเห็นบุตรผู้จากไปนานได้มีโอกาสกลับบ้าน นางดูแลพระภิกษุนั้นด้วยความเคารพ บางครั้งได้ถวายสิ่งของของตนแม้เล็กน้อย เป็นผู้สำรวมระวัง คอยจัดแจงทาน จึงมาบันเทิงอยู่ในวิมานนี้**

คราวนั้น เป็นยุคสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ พราหมณ์ผู้เป็นนายต้องการถวายสลากภัตแด่พระภิกษุสงฆ์ จึงสั่งภรรยาให้ช่วยจัดเตรียมสลากภัต ๘ ที่ แต่ละที่ให้มีราคา ๑ กหาปณะ สำหรับพระภิกษุแต่ละรูป แต่ภรรยาตลอดจนบุตรธิดาต่างก็ปฏิเสธ ไม่ยอมจัดเตรียม พราหมณ์จึงถามสาวใช้ว่าทำได้หรือไม่ นางรับว่าทำได้ แล้วจัดแจงข้าวต้ม ของขบเคี้ยว และภัตตาหาร เป็นต้น ด้วยความเคารพได้ทันเวลาที่พระภิกษุมาถึง นิมนต์ให้นั่งบนอาสนะที่ปูเตรียมไว้ เอาดอกไม้สดมาประดับตกแต่งไว้หน้าบ้าน สาวใช้นั้นเพลิดเพลินยินดี

ตลอดเวลาที่ได้จัดเตรียมของถวาย ดูแลพระภิกษุด้วยความเคารพ ได้ถวายอะไร ๆ ซึ่งเป็นของของตน ด้วยผลบุญนั้นจึงได้มาเกิดบนสวรรค์"

วิมานทองทั้ง ๗

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารถีได้ขับราชรถผ่านไปทางวิมานทองทั้ง ๗ ของเทพบุตร ชื่อ **"โสณทินนะ"** พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นวิมานและสิริสมบัติของโสณทินนเทพบุตรนั้น จึงตรัสถามถึงบุญกุศลที่เทพบุตรนั้นได้ทำไว้

มาตลีเทพสารถีกราบทูลว่า **"เทพบุตรนี้เป็นคหบดีชื่อ โสณทินนะ บริจาคเงินสร้างวิหารทั้ง ๗ หลัง ถวายพระภิกษุสงฆ์ ได้ปฏิบัติบำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยความเคารพ ทั้งถวายผ้านุ่ง ผ้าห่ม ภัตตาหาร เสนาสนะ และเครื่องประทีป รักษาอุโบสถศีลในวันพระ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ สำรวมในศีลตลอดเวลา จึงมาเกิดในสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมานนี้"**

วิมานแก้วผลึก

ครั้นกล่าวถึงกุศลกรรมของโสณทินนเทพบุตรอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพบุตรก็ขับราชรถผ่านไปทางวิมานแก้วผลึก วิมานแก้วผลึกนั้น สูง ๒๕ โยชน์ ประกอบด้วยเสาทำด้วยแก้ว ๗ ประการ หลายร้อยต้น ประดับด้วยยอดหลายร้อยยอด มีกระดิ่งห้อยเป็นแถวรายรอบส่งเสียงดังไพเราะ มีธงสีทองและสีเงินโบกสะบัดปลิวไสว มีอุทยานและหมู่ไม้ดารดาษด้วยบุปผชาตินานาชนิด ประกอบด้วยสระโบกขรณีน่ายินดี มีป่าที่น่ารื่นรมย์ เต็มไปด้วยเทพอัปสรผู้ชำนาญในการฟ้อนรำขับร้องและประโคมดนตรี

พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นวิมานแก้วผลึกนั้น มีพระหฤทัยยินดี ตรัสถามถึงบุญกุศลที่เทพอัปสรเหล่านั้นทำไว้ว่า **"วิมานอันบุญญานุภาพตกแต่งดีแล้วนี้ เกลื่อนไปด้วยหมู่อัปสรผู้ประเสริฐ รุ่งเรืองด้วยปลียอดบริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ งดงามด้วยการฟ้อนรำขับร้อง มีแสงสว่างส่องออกมาจากแก้วผลึก เรารู้สึกปลื้มใจที่ได้มาเห็น เทพอัปสรเหล่านี้ได้ทำกุศลอะไรไว้จึงได้มาเกิดในวิมานนี้"**

มาตลีเทพบุตรกราบทูลว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เทพอัปสรเหล่านี้เป็นผู้มีศีล ชอบให้ทาน มีจิตเลื่อมใส เป็นคนมีสัจจะ ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถศีล เป็นผู้สำรวมระวัง และยินดีในการจัดแจงทาน จึงมาบันเทิงอยู่ในวิมานนี้"**

วิมานแก้วต่าง ๆ

จากนั้น มาตลีเทพบุตรขับราชรถต่อไป แสดงวิมานแก้วมณีต่าง ๆ แด่พระเจ้าเนมิราช วิมานแก้วเหล่านั้นประดิษฐานอยู่ในสถานที่ราบเรียบ เปล่งรัศมีดุจภูเขาแก้วมณี กึกก้องบันลือลั่นด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี เกลื่อนไปด้วยเทพบุตรเป็นอันมาก วิมานแก้วผลึกนั้นประดับด้วยยอดมิใช่น้อย วิมานบางแห่งประดับด้วยแก้วไพฑูรย์ บางแห่งประดับด้วยทอง มีวนอุทยานปกคลุมไปด้วยบุปผชาตินานาพันธุ์ แวดล้อมไปด้วยแม่น้ำใสสะอาด เจื้อยแจ้วไปด้วยฝูงวิหคส่งเสียงร้อง มีหมู่เทพอัปสรแวดล้อม เป็นสถานที่อยู่ของเทพบุตรผู้มีบุญ

พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น จึงตรัสถามถึงกุศลกรรมของเทพบุตรเหล่านั้น

มาตลีเทพสารถีกราบทูลว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เทพบุตรเหล่านี้เป็นผู้มีศีล ได้ก่อสร้างสวนดอกไม้ บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน**

ได้ปฏิบัติพระอรหันต์ด้วยความเคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต ยารักษาโรค และเสนาสนะ แด่ท่านผู้บำเพ็ญตนด้วยจิตเลื่อมใส ได้รักษาอุโบสถศีลในวันพระ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ เป็นผู้สำรวมในศีลตลอดเวลา ยินดีในการให้ทาน จึงมาเกิดในสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมานนี้"

วิมานสาวกพระกัสสปพุทธเจ้า

ในขณะที่มาตลีเทพสารถีนำพระเจ้าเนมิราชชมวิมานบนสวรรค์อยู่นั้น ท้าวสักกเทวราชดำริว่า มาตลีเทพบุตรชักช้าเกินไป จึงส่งเทพบุตรผู้ว่องไวไปเตือนให้ทราบอีก มาตลีเทพบุตรคิดว่าตนชักช้าไม่ได้แล้ว จึงแสดงวิมานเทพเป็นอันมากพร้อมกันทีเดียว พระเจ้าเนมิราชตรัสถามถึงกรรมของเหล่าเทพบุตรผู้เสวยทิพยสมบัติในวิมานนั้น ๆ

มาตลีเทพบุตรกราบทูลให้ทราบว่า "**ในกาลก่อน เทพบุตรทั้งหมดเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีศรัทธาตั้งมั่นในพระสัทธรรม ได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระศาสดา เทพบุตรเหล่านั้นบวชในพระศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ บำเพ็ญสมณธรรม จนได้บรรลุโสดาปัตติผล แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้เป็นพระอรหันต์ ครั้นสิ้นชีวิตแล้วได้มาเกิดในวิมานทองเหล่านี้ สถานที่เหล่านั้นเป็นที่สถิตของสาวกพระกัสสปพุทธเจ้า ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรเถิด**"

ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ วิมานท้าวจตุโลกบาล

ครั้นมาตลีเทพบุตรนำพระเจ้าเนมิราชชมวิมานที่ปรากฏอยู่ในอากาศอย่างนี้แล้ว จึงเสด็จตรงไปยังที่อยู่ของท้าวสักกเทวราช แม้เร่งรีบเช่นนั้นก็ยังมี

ความอุตสาหะ อุตส่าห์ชี้ให้พระเจ้าเนมิราชดูภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ซึ่งทอดเทือกโอบล้อมภูเขาสิเนรุ พระเจ้าเนมิราชประทับอยู่บนยานทิพย์เทียมด้วยม้าสินธพหนึ่งพันตัวเสด็จไป ทรงเห็นหมู่ภูเขาในระหว่างนทีสีทันดร จึงตรัสถามเทพทูตมาตลีว่า **"ภูเขาเหล่านั้นชื่ออะไร"**

มาตลีเทพบุตรขับราชรถมุ่งหน้าไปพลางกราบทูลว่า **"ภูเขาเหล่านี้ตั้งเรียงรายเป็นปราการธรรมชาติ ๗ ชั้น คือ ภูเขา "สุทัสสน์" อยู่นอกสุด ถัดจากภูเขาสุทัสสน์นั้นไป คือ ภูเขา "กรวิก" ภูเขากรวิกนั้นสูงกว่าภูเขาสุทัสสน์ มีทะเลนทีสีทันดร[๓] คั่นอยู่ในระหว่างภูเขาทั้ง ๒ ลูกนี้ ถัดจากภูเขากรวิกเข้ามา คือ ภูเขา "อิสินธร" ภูเขาอิสินธรนั้นสูงกว่าภูเขากรวิก มีทะเลนทีสีทันดรคั่นอยู่ระหว่าง ๒ ภูเขานั้น ถัดจากภูเขาอิสินธร คือ ภูเขา "ยุคันธร" ภูเขายุคันธรนั้นสูงกว่าภูเขาอิสินธร มีทะเลนทีสีทันดรคั่นอยู่ระหว่างภูเขา ๒ ลูกนั้น ถัดจากภูเขายุคันธร คือ ภูเขา "เนมินธร" ภูเขาเนมินธรนั้นสูงกว่าภูเขายุคันธร มีทะเลนทีสีทันดรคั่นอยู่ระหว่าง ๒ ภูเขานั้น ถัดจากภูเขาเนมินธร คือ ภูเขา "วินตกะ" ภูเขาวินตกะนั้นสูงกว่าภูเขาเนมินธร มีทะเลนทีสีทันดรคั่นอยู่ระหว่าง ๒ ภูเขานั้น ถัดจากภูเขาวินตกะ คือ ภูเขา "อัสสกัณณะ" ภูเขาอัสสกัณณะนั้นสูงกว่าภูเขาวินตกะ มีทะเลนทีสีทันดรคั่นอยู่ระหว่าง ๒ ภูเขานั้นเช่นกัน ภูเขาทั้ง ๗ เหล่านั้น สูงขึ้นไปโดยลำดับ มีทะเลนทีสีทันดรคั่นอยู่ระหว่างภูเขาแต่ละลูกดุจขั้นบันได ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรภูเขาเหล่านี้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของท้าวจาตุมหาราชเทวดาผู้รักษาโลกประจำทิศทั้ง ๔ บางครั้งเรียกว่า "ท้าวจตุโลกบาล" ท้าวธตรฐประจำทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกประจำทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ประจำทิศตะวันตก ท้าวกุเวรประจำทิศเหนือ"**

---

[๓] นทีสีทันดร เป็นแม่น้ำที่คั่นอยู่ระหว่างภพดาวดึงส์

จิตตกูฏ ประตูสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มาตลีเทพบุตรแสดงเทวโลกชั้นจาตุมหาราชแด่พระเจ้าเนมิราชอย่างนี้ แล้วได้ขับราชรถต่อไป ชี้ให้ดูรูปเหมือนพระอินทร์[๕] ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ซุ้มประตู **"จิตตกูฏ"** บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นแล้ว ตรัสถามว่า **"ประตูนี้ชื่ออะไร"**

มาตลีเทพสารถีกราบทูลว่า **"ประตูนี้เขาเรียกว่า "จิตตกูฏ" เป็นทางเสด็จเข้าออกของท้าวสักกเทวราช เป็นประตูเทพนครซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาสุทัศน์ สลักเสลาด้วยรูปจิตรกรรมต่าง ๆ รุ่งเรือง วิจิตรบรรจงด้วยรูปเหมือนท้าวสักกเทวราช คอยรักษาเทพนครประหนึ่งเสือโคร่งรักษาป่า"** ครั้นทูลอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารถีได้ทูลเชิญเสด็จพระเจ้าเนมิราชเสด็จเข้าสู่เทพนคร

สู่เทวสมาคม

พระเจ้าเนมิราชประทับอยู่บนยานทิพย์ ทอดพระเนตรเทวสภาชื่อ **"สุธรรมา"** ตรัสถามมาตลีเทพสารถีว่า สถานที่พระองค์ประทับอยู่นี้ชื่ออะไร มาตลีเทพสารถีกราบทูลว่า **"วิมานนี้เป็นเทวสภา ชื่อว่า "สุธรรมา" รุ่งเรืองด้วยแก้วไพฑูรย์งามวิจิตร ถูกเนรมิตขึ้นด้วยบุญญานุภาพ มีเสา ๘ เหลี่ยม ทำด้วยแก้วไพฑูรย์ทุกต้น เป็นสถานที่เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งหมด มีพระอินทร์เป็นประมุข มาประชุมกันคิดประโยชน์ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย"**

---

[๕] รูปเหมือนพระอินทร์นี้ ท้าวสักกะเนรมิตไว้ เมื่อคราวทำสงครามกับท้าวเวปจิตติ เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้เทพนักรบ ข้อความดังกล่าวปรากฏอยู่ใน **"ธชัคคสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค และอรรถกถาธชัคคสูตร"**

ฝ่ายเทวดาทั้งหลายนั่งคอยการเสด็จมาของพระเจ้าเนมิราช ครั้นทราบว่าพระเจ้าเนมิราชเสด็จมาแล้ว ต่างก็ถือของหอม ธูปเทียน เครื่องอบและดอกไม้ทิพย์ ไปคอยอยู่ที่ทางจะเสด็จเข้ามา ตั้งแต่ซุ้มประตูจิตตกูฏ บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยของหอมและดอกไม้นานาพันธุ์ ห้อมล้อมนำเสด็จเข้าสู่สุธรรมาเทวสภา

พระเจ้าเนมิราชเสด็จลงจากราชรถเข้าสู่เทวสภา เทวดาทั้งหลายในที่นั้นเชิญเสด็จให้ประทับนั่งบนทิพยอาสน์

เทวดาทั้งหลายเห็นพระเจ้าเนมิราชเสด็จมาถึง ต่างก็แซ่ซ้องสาธุการต้อนรับด้วยความยินดีว่า **"ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เสด็จมาไกลก็เหมือนใกล้ พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอเชิญประทับนั่งใกล้กับท้าวสักกเทวราชเถิด"**

ส่วนท้าวสักกเทวราชทรงยินดี กล่าวสรรเสริญพระเจ้าเนมิราช เชิญชวนให้ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ท่ามกลางหมู่เทวดาด้วยการอยู่อันเป็นทิพย์

พระเจ้าเนมิราชตรัสห้ามว่า **"สิ่งที่ได้มาเพราะผู้อื่นให้ เปรียบเหมือนยานพาหนะหรือเงินทองที่ยืมเขามา เราไม่ปรารถนาสิ่งของที่ผู้อื่นให้ บุญทั้งหลายที่เราทำเองย่อมเป็นทรัพย์ที่จะติดตามเราตลอดไป เราจะกลับไปทำกุศลให้มากในโลกมนุษย์ด้วยการบริจาคทาน การประพฤติธรรมสม่ำเสมอ การสำรวมระวัง และการฝึกอินทรีย์ ซึ่งทำไว้แล้วจะมีความสุขและไม่เดือดร้อนในภายหลัง"** พระโพธิสัตว์ประทับอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๗ วัน ตามการนับในโลกมนุษย์ ทรงแสดงธรรมด้วยพระสุรเสียงไพเราะแก่เทวดาทั้งหลาย ทำให้หมู่เทพต่างเกิดความยินดีปรีดา

ครั้นแล้ว ทรงสรรเสริญมาตลีเทพสารถีว่า **"มาตลีเทพบุตร มีอุปการะแก่เรามาก ได้นำชมสถานที่อยู่ของทวยเทพผู้มีกรรมดีและสถานที่อยู่ของสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า"**

พระเจ้าเนมิราชปรารถนาจะกลับไปโลกมนุษย์ ท้าวสักกเทวราชจึงรับสั่งมาตลีเทพบุตรให้นำพระเจ้าเนมิราชเสด็จกลับสู่กรุงมิถิลานคร มาตลีเทพสารถีได้จัดเตรียมราชรถรอรับเสด็จกลับ แล้วขับไปถึงกรุงมิถิลานครทางทิศใต้

มหาชนเห็นยานทิพย์ก็ยินดีว่า พระราชาของเราเสด็จกลับมาแล้ว มาตลีเทพสารถีทำประทักษิณกรุงมิถิลานคร แล้วนำพระโพธิสัตว์เสด็จลงที่สีหบัญชรเหมือนเดิม แล้วทูลลากลับวิมาน

ส่วนมหาชนได้แวดล้อมพระราชา ทูลถามถึงเทวโลกว่าเป็นอย่างไร พระเจ้าเนมิราชตรัสเล่าถึงสมบัติของเหล่าเทวดาและสมบัติของท้าวสักกเทวราช ให้ประชาชนฟัง แล้วทรงแสดงธรรมแก่อาณาประชาราษฎร์ว่า **"แม้พวกท่านทั้งหลายจงทำบุญ มีการให้ทาน เป็นต้น ก็จะบังเกิดในเทวโลกเช่นกัน"**

ครั้นกาลต่อมา เมื่อนายภูษามาลากราบทูลให้ทราบว่า มีพระเกศาหงอกแล้ว จึงทรงให้ถอนพระเกศาหงอกด้วยแหนบทองคำ วางในพระหัตถ์ทอดพระเนตรเห็นพระเกศาหงอกนั้น แล้วทรงสลดพระทัย ได้พระราชทานบ้านส่วยแก่นายภูษามาลา มีพระราชประสงค์จะทรงผนวช จึงมอบราชสมบัติแก่พระราชโอรส

พระราชโอรสทูลถามว่า **"พระองค์จะทรงผนวชเพราะเหตุไร"** พระเจ้าเนมิราชจึงตรัสบอกเหตุผลเหมือนพระราชาพระองค์ก่อน ๆ ทรงผนวชแล้วประทับอยู่ ณ พระราชอุทยานอัมพวันนั้นนั่นเอง เจริญพรหมวิหาร ๔ จนได้บรรลุฌาน มีฌานไม่เสื่อม ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

ครั้นพระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์ให้ภิกษุทั้งหลายฟังแล้ว ได้ตรัสสรุปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่ตถาคตออกมหาภิเนษกรมณ์ แม้ในอดีตชาติ ตถาคตก็ออกมหาภิเนษกรมณ์เหมือนกัน" ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประชุมสรุปชาดกว่า "ท้าวสักกเทวราชในครั้งนั้นกลับชาติมาเกิดเป็นภิกษุชื่อ "อนุรุทธะ" ในชาตินี้ มาตลีเทพสารถีกลับชาติมาเกิดเป็นภิกษุชื่อ "อานนท์" กษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ เป็นพุทธบริษัท ส่วนพระเจ้าเนมิราช คือเราผู้สัมมาสัมพุทธเจ้านี่เอง"

พระมโหสถบัณฑิต

อัจฉริยภาพแห่งปัญญามหาบุรุษ

“เราพอใจที่จะบริโภคข้าวเปล่า
เพราะรู้ว่า กาลไหนควรทำความเพียรอย่างองอาจ
เพื่อให้ยศเจริญ ดุจความองอาจแห่งพญาราชสีห์
ท่านจะเห็นเราประสบความสำเร็จอีกครั้ง
ด้วยอานุภาพแห่งปัญญาของตน”

มโหสถชาดก เป็นชาดกที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงเรื่องในอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งเกิดเป็นพระมโหสถมหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร ทรงสมบูรณ์ด้วยปัญญานุภาพที่เลิศล้ำ ยากจะหาผู้ใดเสมอเหมือน สามารถแก้ปัญหาน้อยใหญ่ด้วยไหวพริบปฏิภาณ สามารถคาดการณ์อนาคตและปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้นได้อย่างแม่นยำ ทรงถึงพร้อมด้วยคุณธรรม เมตตาธรรม และความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ทรงมีปณิธานที่จะบำเพ็ญ **"ปัญญาบารมี"** ตั้งใจที่จะแก้ไขปัญหาสังคม ช่วยให้เพื่อนมนุษย์พ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนด้วยอัจฉริยภาพแห่งปัญญาของพระองค์

มโหสถชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องพระมโหสถนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี

วันหนึ่ง หมู่พระภิกษุออกจากสถานที่สำหรับทำสมาธิ มานั่งประชุมกันในอาคารสำหรับแสดงธรรม ต่างพูดคุยสนทนาสรรเสริญพระปัญญาบารมีของพระพุทธเจ้าว่า **"พระพุทธเจ้ามีพระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง หมดจด ลุ่มลึก ประดุจแผ่นดิน มีพระปัญญาแหลมคม ฉับไว สามารถแก้คำที่ผู้อื่นกล่าวคัดค้านคำสอนได้อย่างเบ็ดเสร็จ ทรงทรมานเหล่าพราหมณ์ มีกูฏทันตพราหมณ์ เป็นต้น เหล่านักบวชปริพาชก มีสภิยปริพาชก เป็นต้น เหล่ายักษ์มีอาฬวกยักษ์ เป็นต้น เหล่าเทวดา มีท้าวสักกเทวราช เป็นต้น เหล่าพรหมมีพกาพรหม เป็นต้น และเหล่าโจรมีองคุลิมาลโจร เป็นต้น ด้วยพระปัญญานุภาพของพระองค์ ทรงทำให้เขาเหล่านั้นสิ้นพยศ ให้ได้รับการบรรพชาให้บรรลุมรรคผล พระบรมศาสดามีพระปัญญายิ่งใหญ่เช่นนี้"**

ขณะนั้น พระบรมศาสดาเสด็จออกจากพระคันธกุฎี ตรัสถามเรื่องที่ภิกษุสนทนาค้างไว้ เมื่อพระภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสต่อไปว่า **"ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในกาลนี้เท่านั้นที่ตถาคตมีปัญญา แม้ในอดีตชาติเมื่อญาณยังไม่แก่กล้า ยังบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุพระโพธิญาณอยู่ ก็เป็นผู้มีปัญญาเช่นกัน"** จึงตรัสเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์ให้หมู่พระภิกษุสงฆ์ฟัง

บุพนิมิต

ในอดีตกาล มีพระราชาพระนามว่า **"วิเทหราช"** ทรงครองราชสมบัติในกรุงมิถิลานคร แคว้นวิเทหะ พระองค์มีบัณฑิตคู่พระทัยเป็นคณะมนตรีประจำราชสำนักอยู่ ๔ คน คอยถวายคำปรึกษาว่าราชการแผ่นดิน คือ **เสนกบัณฑิต ปุกกุสบัณฑิต กามินทบัณฑิต และเทวินทบัณฑิต**

วันที่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ พระเจ้าวิเทหราชทรงพระสุบินนิมิตในเวลาใกล้รุ่งว่า **เกิดเปลวเพลิงสูงใหญ่ประมาณเท่ากำแพงพระนคร โหมลุกไหม้ขึ้นที่มุมสนามหลวงทั้ง ๔ มุม ท่ามกลางกองเพลิงใหญ่ทั้ง ๔ กองนั้น ได้เกิดเพลิงน้อยขึ้นกองหนึ่ง แสงเท่าหิ่งห้อย แล้วค่อย ๆ โหมลุกไหม้โชติช่วงกลบแสงเพลิงทั้ง ๔ กองนั้น สว่างเจิดจ้าทั่วจักรวาล แต่ไม่มีสะเก็ดไฟแม้เท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดตกลงมาที่พื้นดินเกิดอันตรายแก่ใคร ๆ ทั้งโลกมนุษย์ เทวดา มาร และพรหม ต่างก็นำเครื่องบูชาต่าง ๆ มาบูชากองไฟนั้น ฝูงชนเดินไปมาระหว่างเปลวเพลิงนั้น ก็ไม่รู้สึกร้อน ไม่ระคายแม้ขุมขน**

พระราชาสะดุ้งตื่น ทรงเกิดความหวาดกลัว จึงเสด็จลุกขึ้นประทับนั่งไม่สามารถบรรทมต่อไปได้ ทรงครุ่นคิดถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นมากมายจนรุ่งเช้า

บัณฑิตทั้ง ๔ คน มาเฝ้าแต่เช้าตรู่ ทูลถามถึงการบรรทมของพระองค์ว่าหลับสบายดีหรือไม่ พระราชาจึงตรัสบอกให้ทราบถึงพระสุบินนิมิตอันเป็นเหตุให้พระองค์ไม่สามารถหลับลงได้

เสนกบัณฑิตกราบทูลว่า **"พระสุบินนั้นเป็นมงคลนิมิต ที่จะให้พระเกียรติยศของพระองค์แผ่ไพศาลไปทั่วทุกสารทิศ เนื่องจากบัณฑิตคนที่ ๕ จะเกิดขึ้นในแผ่นดินของพระองค์ บดบังรัศมีบัณฑิตทั้งหมด ส่วนบัณฑิตคนที่ ๕ เหมือนกองเพลิงที่เกิดขึ้นใหม่ โลกนี้ตลอดจนเทวโลกไม่มีใครมีปัญญาเสมอบัณฑิตนั้น"**

พระเจ้าวิเทหราชตรัสถามถึงที่อยู่ของบัณฑิตนั้น เสนกบัณฑิตกราบทูลพยากรณ์เหมือนตาเห็นว่า **"เขาเพิ่งจะคลอดจากครรภ์มารดาในวันนี้"**

ตั้งแต่นั้น พระราชาก็ทรงระลึกถึงคำพูดของเสนกบัณฑิตตลอดมา

กำเนิดพระมโหสถบัณฑิต

ที่กรุงมิถิลานคร แคว้นวิเทหะนั้น มีหมู่บ้านอยู่ ๔ แห่ง ตั้งอยู่ประตูพระนครทั้ง ๔ ทิศ ได้แก่

หมู่บ้านทักขิณยวมัชฌคาม อยู่ประตูด้านทิศใต้

หมู่บ้านปัจฉิมยวมัชฌคาม อยู่ประตูด้านทิศตะวันตก

หมู่บ้านอุตตรยวมัชฌคาม อยู่ประตูด้านทิศเหนือ

และ **หมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคาม** อยู่ประตูด้านทิศตะวันออก

ณ หมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคาม ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระนคร มีบ้านเศรษฐีท่านหนึ่งชื่อ **"สิริวัฒกเศรษฐี"** ภรรยาของเศรษฐีนั้น

ชื่อ **"สุมนาเทวี"** วันที่พระราชาทรงพระสุบินนิมิตนั้น เป็นเวลาเดียวกันกับพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาถือกำเนิดในครรภ์นางสุมนาเทวี และมีเทพบุตรอีก ๑,๐๐๐ องค์ มาเกิดในบ้านเศรษฐีคนอื่น ๆ ในหมู่บ้านนั้นด้วย

ครั้นเวลาผ่านไป ๑๐ เดือน นางสุมนาเทวีได้คลอดบุตรชายผิวพรรณงามบริสุทธิ์ดุจทองคำ

พระอินทร์ทราบว่า พระโพธิสัตว์คลอดจากครรภ์มารดาในวันนี้ ประสงค์จะทำเชื้อสายพระพุทธเจ้า ให้เป็นที่รับรู้ของมนุษย์กับทั้งเทวโลกโดยทั่วไป จึงเสด็จมาด้วย**อทิสสมานกาย**[๑] ที่ไม่มีใครเห็นพระองค์ ทรงวางแท่งโอสถทิพย์ไว้ที่มือ ในขณะที่พระโพธิสัตว์คลอดจากครรภ์มารดา พระโพธิสัตว์กำแท่งโอสถนั้นไว้

ขณะพระโพธิสัตว์คลอดนั้น มารดามิได้มีความเจ็บปวดทุกข์ทรมานเลยแม้แต่น้อย คลอดง่ายคล้ายน้ำไหลออกจากกระบอกกรองน้ำ

นางสุมนาเทวีเห็นแท่งโอสถในมือบุตร จึงเอ่ยปากถามอย่างอ่อนโยนว่า **"ลูกได้อะไรมาจ๊ะ"** พลันนั้น นางก็แว่วได้ยินเสียงบุตรตอบว่า **"โอสถจ้ะแม่"** แล้วโอสถทิพย์ก็ถูกวางไว้ในมือของเธอ พร้อมกับได้ยินว่า **"แม่เอาโอสถนี้ไปรักษาคนเจ็บป่วยเถิด"** นางสุมนาเทวีรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงบอกเศรษฐีผู้เป็นสามีซึ่งป่วยเป็นโรคปวดศีรษะมานานร่วม ๗ ปี

เศรษฐีคิดว่า เมื่อลูกคลอดจากครรภ์มารดา ได้ถือโอสถมาด้วย ทั้งพูดกับมารดาได้ในขณะเกิด โอสถนี้น่าจะออกฤทธิ์ชะงัดนัก จึงเอาโอสถฝนที่หินบดยาแล้วทาที่หน้าผากนิดหนึ่ง อาการปวดศีรษะที่เป็นมา ๗ ปี ก็หายเป็นปลิดทิ้งทันที ทำให้เศรษฐีดีใจมาก

---

[๑] **อทิสสมานกาย** หมายถึง กายทิพย์ที่ไม่มีใครสามารถมองเห็นได้

เสียงเล่าขานถึงเรื่องที่พระโพธิสัตว์ถือโอสถมาเกิดด้วยก็แพร่กระจายออกไปสู่สาธารณชนอย่างกว้างขวาง คนเจ็บป่วยต่างก็พากันหลั่งไหลมาบ้านเศรษฐีเพื่อขอยาอย่างไม่ขาดสาย

ส่วนท่านเศรษฐีก็เอาโอสถนิดหนึ่งฝนที่หินบดยา แล้วละลายน้ำให้คนเจ็บทา อาการเจ็บป่วยก็หายเป็นปลิดทิ้งทันที คนที่หายจากโรคต่างก็พากันสรรเสริญว่า ยาในเรือนท่านสิริวัฒกเศรษฐีออกฤทธิ์ได้ชะงัดมาก

ตามธรรมเนียมการตั้งชื่อบุตรธิดาสมัยนั้น นิยมนำชื่อปู่ย่ามาเป็นชื่อบุตร เพราะเชื่อว่าเป็นสิริมงคลกับเด็ก แต่เนื่องจากวันที่บุตรเกิดได้ถือโอสถมาด้วย และโอสถนั้นก็ออกฤทธิ์รักษาโรคได้อย่างชะงัดมาก สิริวัฒกเศรษฐีจึงไม่ได้ตั้งชื่อบุตรตามชื่อปู่ย่า แต่ตั้งชื่อว่า "**มโหสถ**" แปลว่า "**ผู้เกิดมาพร้อมกับยาขนานใหญ่**" ตามคำที่ชาวบ้านเรียกว่า "**โอสถนี้มีคุณมาก**" โดยนำคำว่า **มหา** ที่แปลว่า **ใหญ่** กับคำว่า **โอสถ** ที่แปลว่า **ยา** มาผสมกัน

ท่านเศรษฐีคิดว่าบุตรมีบุญมาก นอกจากจะมีโอสถมาด้วย ยังพูดกับมารดาได้ตั้งแต่แรกเกิด ไม่น่าจะเกิดมาคนเดียว จะต้องมีเด็กคู่บุญมาเกิดด้วย จึงให้สอบถามดู ก็ได้ข่าวว่ามีทารกเกิดวันเดียวกันถึง ๑,๐๐๐ คน เศรษฐีจึงให้เครื่องประดับและนางนมแก่เด็กทั้ง ๑,๐๐๐ คน ให้จัดงานมงคลแก่ทารกทั้งหมดพร้อมกับพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์เจริญวัยก็มีพวกเด็กทั้ง ๑,๐๐๐ คนนั้นเป็นเพื่อนสนิท

ฉายแววมหาบัณฑิต

เมื่อมโหสถอายุได้ ๗ ขวบ มีรูปร่างหน้าตางดงาม ขณะมโหสถเล่นอยู่กลางลานบ้านกับพวกเด็ก ๆ ได้มีช้างและม้า เป็นต้น พลัดหลงเข้ามาเหยียบสนามเด็กเล่นกระจุยกระจาย บางครั้งถูกแดดแผดเผาก็ร้อน บางครั้งลมพัดแรงข้าวของสำหรับเล่นก็ปลิวกระจัดกระจาย ทำให้พวกเด็ก ๆ หมดสนุก

วันหนึ่ง พวกเด็ก ๆ กำลังเล่นกันอยู่ด้วยความสนุกสนาน เกิดฝนตกลงมาอย่างหนัก มโหสถมีเรี่ยวแรงมากกว่าเด็กคนอื่น ๆ ดุจพญาช้างสาร พอเห็นเมฆตั้งเค้าขึ้นเท่านั้น ก็วิ่งเข้าไปในศาลาหลังหนึ่งได้ทัน ส่วนเด็กคนอื่น ๆ วิ่งตามไปทีหลัง ต่างเปียกปอน ลื่นล้ม เหยียบเท้ากัน พลาดล้ม หัวเข่าแตก ได้รับบาดเจ็บไปตาม ๆ กัน

มโหสถเห็นความลำบากของเพื่อนเล่น จึงคิดว่าควรมีศาลาสำหรับเล่นเมื่อฝนตกแดดออกจะได้ไม่ลำบาก จึงบอกให้พวกเด็ก ๆ สหาย นำเงินมาบริจาคสร้างศาลาคนละ ๑ กหาปณะ พวกเด็กก็ทำตามนั้น

มโหสถให้เรียกนายช่างมาออกแบบสร้างศาลาโดยให้เงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะเป็นค่าจ้าง นายช่างใหญ่ขุดตอไม้ ปรับพื้นที่ให้เสมอ แล้วขึงเชือกวัดระยะกะที่สร้างศาลา

มโหสถเห็นวิธีขึงเชือกของนายช่างไม่ถูกใจ จึงบอกว่า **"นายช่าง ท่านอย่าขึงเชือกอย่างนี้ ควรขึงอย่างนี้"** นายช่างบอกว่า **"นายน้อย ข้าพเจ้าขึงเชือกตามที่เรียนมา ถ้าขึงวิธีอื่นต่างจากนี้ ข้าพเจ้าไม่มีความรู้"** เมื่อนายช่างไม่สามารถทำตามได้ มโหสถจึงกล่าวว่า **"ถ้าไม่รู้แม้กระทั่งวิธีขึงเชือกแล้ว จะรับเงินเป็นค่าสร้างศาลาได้อย่างไร"** จึงลงมือขึงเชือกเอง เชือกที่มโหสถขึงแน่นหนามาก เหมือนพระวิสสุกรรมเทพบุตร[๒] ขึง มโหสถถามนายช่างว่า **"ท่านสามารถขึงเชือกอย่างนี้ได้ไหม"** นายช่างตอบว่า **"ทำไม่ได้นายน้อย"** มโหสถถามว่า **"แล้วท่านทำตามที่เราบอกได้หรือไม่"** นายช่างตอบว่า **"ถ้าให้ทำตามที่บอก ก็สามารถทำได้"** มโหสถจึงบอกว่า **"ถ้าเช่นนั้น ท่านจงทำตามสิ่งที่เราบอก"** มโหสถจึงออกแบบศาลาให้เป็นส่วน ๆ โดยให้มีห้อง ดังนี้

---

[๒] **พระวิสสุกรรมเทพบุตร** เป็นเทพนักออกแบบ อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

๑. ห้องสำหรับสตรีไร้ญาติใช้เป็นที่คลอดบุตร

๒. ห้องสำหรับสมณะและพราหมณ์ผู้อาคันตุกะมาพัก

๓. ห้องสำหรับคฤหัสถ์ผู้อาคันตุกะมาพัก

๔. ห้องสำหรับเก็บสินค้าของพวกพ่อค้าซึ่งเป็นผู้อาคันตุกะได้มาพัก

มโหสถออกแบบห้องแต่ละห้องให้มีประตูทางเข้าออกด้านหน้ามุข มีห้องสำหรับวินิจฉัยคดีความและโรงธรรม มีสนามเล่นอยู่ตรงกลาง ครั้นศาลาเสร็จก็ให้จิตรกรเอกมาเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังอย่างวิจิตรอ่อนช้อย งดงามตามจินตนาการของตน

มโหสถเป็นแม่งานควบคุมการก่อสร้างศาลาเองทุกประการ คิดว่าศาลายังไม่งดงามพอ จึงให้ขุดสระโบกขรณี ก่ออิฐล้อมรอบ มีเหลี่ยมมุมคดเคี้ยวไปมานับ ๑,๐๐๐ แห่ง มีท่าสำหรับลงอาบนับ ๑๐๐ ท่า เต็มไปด้วยดอกบัว ๕ ชนิด ให้จัดสวนหย่อมไว้ริมสระ ปลูกต้นไม้นานาพันธุ์ ทั้งไม้ดอกไม้ประดับผลิดอกออกผลงดงาม

มโหสถเริ่มใช้ศาลานั้นตั้งโรงทานให้ทานสมณะและพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรมและคนผู้เดินทางจรมาจากต่างแดน ผู้คนเป็นอันมากได้มาพักอาศัยศาลานั้น มโหสถนั่งในศาลา แนะนำผู้คนให้รู้จักสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ เริ่มให้การวินิจฉัยคดีความต่าง ๆ

กาลนั้น ได้เป็นเหมือนกาลเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า

มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร

ภายในกรุงมิถิลานครตลอดระยะเวลา ๗ ปีที่ผ่านมา พระเจ้าวิเทหราชทรงเฝ้าระลึกถึงคำพูดของเสนกบัณฑิตอยู่เสมอว่า จะมีบัณฑิตคนที่ ๕ เกิดขึ้น

บดบังรัศมีพวกเขา ก็แล้วบัดนี้ บัณฑิตคนที่ ๕ นั้นอยู่ที่ไหน พระองค์ไม่สามารถทนต่อความสงสัยได้ จึงให้อำมาตย์ ๔ คน ไปสืบเสาะหาที่อยู่ของบัณฑิตนั้นทางประตูพระนครทั้ง ๔ ด้าน

อำมาตย์ผู้ออกไปทางประตูอื่น ๆ ไม่มีใครพบพระโพธิสัตว์ ส่วนอำมาตย์ผู้ออกไปทางประตูด้านทิศปราจีน ได้เห็นศาลาหลังหนึ่งโดดเด่นตระหง่านงามอยู่กลางหมู่บ้าน จึงนั่งครุ่นคิดด้วยความสงสัยว่า ศาลาหลังนี้ถูกออกแบบไว้อย่างวิจิตรงดงาม ผู้สร้างต้องเป็นช่างเองหรือใช้ให้คนอื่นสร้างตามความคิดของตน จึงถามคนที่พักอาศัยอยู่ในศาลาว่า นายช่างคนไหนสร้างศาลาหลังนี้ ได้รับคำตอบว่า นายช่างไม่ได้สร้างตามความคิดของตนเอง แต่สร้างตามคำบอกของมโหสถ บุตรของสิริวัฒกเศรษฐี

อำมาตย์ถามอายุมโหสถก็ได้รับคำตอบว่าอายุ ๗ ขวบ จึงคำนวณนับปีตั้งแต่วันที่พระราชาทรงพระสุบินนิมิตเห็น ก็มั่นใจว่าบัณฑิตที่พระราชาทรงสุบินนิมิตเห็นนั้น คือช่างผู้สร้างศาลาหลังนี้แน่ จึงส่งทหารนำสาส์นไปกราบทูลพระราชาว่า บุตรสิริวัฒกเศรษฐีในหมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคาม ชื่อ **"มโหสถ"** อายุได้ ๗ ปี ให้สร้างศาลาสระโบกขรณี ตลอดจนอุทยานไว้อย่างงดงาม จะให้นำบัณฑิตนี้เข้าเฝ้าหรือไม่

พระราชาสดับข่าวเช่นนั้น ทรงยินดียิ่ง มีพระราชประสงค์จะนำมโหสถเข้ามาพระราชวัง จึงรับสั่งให้เสนกบัณฑิตเข้าเฝ้าเพื่อขอความคิดเห็น เสนกะเป็นคนจิตใจคับแคบ ไม่อยากเห็นใครดีกว่าตน จึงกราบทูลว่า **"ขอเดชะ บุคคลไม่ได้เป็นบัณฑิตเพียงเพราะสร้างศาลาได้เท่านั้น การสร้างศาลาเป็นเรื่องธรรมดา ไม่ได้แสดงออกถึงความเป็นอัจฉริยบุคคลแต่อย่างไร"**

พระราชาทรงดำริว่า เสนกบัณฑิตน่าจะมีเหตุผล จึงทรงนิ่ง ไม่ตรัสอะไร ทรงส่งทหารของอำมาตย์คนนั้นกลับไป พร้อมรับสั่งให้คอยเฝ้าดูความเป็นไปของมโหสถบัณฑิตอยู่ที่หมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคาม เพื่อส่งข่าวให้ทราบเป็นระยะ อำมาตย์จึงพักอยู่ที่นั้นตามรับสั่งต่อไป

ขณะอยู่ที่หมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคาม อำมาตย์ได้เห็นมโหสถบัณฑิตวินิจฉัยคดีความอย่างถูกต้องเที่ยงธรรมหลายเหตุการณ์

แก้ปัญหาเหยี่ยวโฉบชิ้นเนื้อ

วันหนึ่ง ขณะมโหสถเล่นอยู่กับเพื่อน ๆ มีเหยี่ยวตัวหนึ่งโฉบชิ้นเนื้อมาจากโรงฆ่าสัตว์ พวกเด็กเห็นเหยี่ยวโฉบเนื้อบินมาต่างก็วิ่งไล่ตาม ไปดักข้างหน้าข้างหลัง ตั้งใจทำให้เหยี่ยวทิ้งชิ้นเนื้อ ตาก็มองดูเหยี่ยวบนท้องฟ้า ไม่ได้ระวังจึงสะดุดตอไม้ เนินดิน ล้มลุกคลุกคลานเป็นแผลถลอกบาดเจ็บ แม้เช่นนั้นเหยี่ยวก็ไม่ทิ้งชิ้นเนื้อ

มโหสถร้องบอกเพื่อน ๆ ว่า **"เราทำให้เหยี่ยวทิ้งชิ้นเนื้อได้"** พวกเพื่อน ๆ ร้องขึ้นเป็นเสียงเดียวกันว่า **"ถ้าทำได้ก็ลองดู"** มโหสถจึงวิ่งไปอย่างเร็วโดยไม่มองท้องฟ้า แต่มองเงาเหยี่ยวที่พื้นดินซึ่งกำลังเคลื่อนไป พอเหยียบตรงเงาเหยี่ยวได้เท่านั้น ก็ตบมือร้องเสียงดังตวาดลั่น ทำให้เหยี่ยวตกใจกลัวทิ้งชิ้นเนื้อบินหนีไป

มโหสถรู้ว่าเหยี่ยวทิ้งชิ้นเนื้อ จึงมองดูเงาเนื้อที่กำลังตกลงมาจากอากาศ เอามือรับไม่ให้ตกถึงพื้นดิน ผู้คนเห็นมโหสถทำเช่นนั้นก็เกิดอัศจรรย์ในอัจฉริยภาพของเด็กวัยแค่นี้ ต่างชื่นชมโห่ร้องเกรียวกราว ตบมือส่งเสียงอยู่เซ็งแซ่ชอบอกชอบใจ

อำมาตย์เห็นเหตุการณ์นั้น จึงส่งข่าวไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบอีกว่า มโหสถออกอุบายทำให้เหยี่ยวทิ้งชิ้นเนื้อ ในขณะที่เด็กคนอื่น ๆ ทำไม่ได้ พระราชาตรัสถามความเห็นของเสนกบัณฑิตว่า ควรจะนำมโหสถเข้าวังได้หรือยัง

เสนกบัณฑิตคิดว่านับจากวันที่มโหสถเข้ามาในราชสำนัก พวกตนทั้ง ๔ ก็จะหมดความสำคัญลง จะถูกบดบังรัศมี ทั้งลาภก็จะลดน้อยลง แม้พระราชา

ก็จะลืมพวกตน ไม่ต้องการให้มโหสถเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง จึงกราบทูลว่า **"บุคคลไม่ได้เป็นบัณฑิตเพียงเพราะทำให้เหยี่ยวทิ้งชิ้นเนื้อเท่านั้น การทำให้เหยี่ยวทิ้งชิ้นเนื้อเป็นเรื่องธรรมดาเกินไป"**

พระราชาทรงมีความเป็นกลาง จึงส่งพลนำสาส์นนั้นกลับไปให้อำมาตย์คอยสังเกตพฤติกรรมของมโหสถต่อไป

คดีความโจรขโมยโค

มีชายชาวปาจีนยวมัชฌคามคนหนึ่ง คิดว่าเมื่อถึงหน้าฝนจะต้องไถนาปลูกข้าว จึงซื้อโคมาเลี้ยงไว้ไถนา แล้วนำไปเลี้ยงกลางทุ่ง บางครั้งก็นั่งอยู่บนหลังโค ครั้นเหน็ดเหนื่อยก็ลงมานั่งในร่มโคนต้นไม้

อยู่มาวันหนึ่ง เขาได้นำโคไปเลี้ยงตามปกติ เมื่อรู้สึกเหนื่อยก็ลงมานั่งใต้ร่มไม้ เนื่องจากใต้ร่มไม้ลมพัดเย็นสบายจึงเผลอหลับไปเพราะความเพลีย ขณะที่ชายเจ้าของโคหลับอยู่ มีโจรคนหนึ่งมาขโมยโคไป ครั้นชายเจ้าของตื่นขึ้นมาไม่เห็นโค จึงออกวิ่งตามหา เห็นโจรกำลังจูงโคไปจึงตะโกนถามว่า **"แกจะเอาโคข้าไปไหน"** โจรตะโกนตอบว่า **"แกพูดอะไร นี่โคข้า ข้าจะเอาไปที่ไหน มันก็เรื่องของข้า"** แล้วชายทั้ง ๒ คน ก็โต้เถียงกันขึ้นอย่างรุนแรง ทำให้ฝูงชนมามุงดูกันจนเนืองแน่น

มโหสถได้ยินเสียงผู้คนเป็นจำนวนมากเอะอะโวยวายอยู่ที่ประตูทางเข้าศาลาจึงเดินไปดู แล้วให้เรียกคู่กรณีทั้งสองมา ดูท่าทางก็รู้ว่าใครเป็นโจร ใครเป็นเจ้าของโค แต่แม้จะรู้อยู่มโหสถก็ทำเป็นไม่รู้ ได้สอบถามถึงสาเหตุที่ชายทั้งสองทะเลาะกัน เจ้าของโคบอกว่า **"ข้าพเจ้าซื้อโคมาจากคนชื่อนี้ จากบ้านโน้น นำมาผูกไว้ที่ลานบ้าน วันนี้ได้นำไปเลี้ยงกลางทุ่งหญ้าตั้งแต่เช้า ข้าพเจ้าเผลอหลับจึงถูกขโมยหนีไป เพราะโจรเห็นข้าพเจ้ากำลังหลับ พอตื่นขึ้นมาไม่เห็นโคจึงออกตามหาจนมาพบโจรคนนี้**

กำลังจูงโคข้าพเจ้าไปจึงจับไว้ ชาวบ้านรู้ดีว่าข้าพเจ้าซื้อโคนี้มา" ส่วนโจรก็แย้งว่า **"โคตัวนี้เกิดในบ้านของข้า มันโกหก อย่าไปเชื่อมัน"**

มโหสถถามคู่กรณีทั้งสองว่า **"เราจะตัดสินคดีความของพวกท่านอย่างยุติธรรม ท่านทั้งสองจะยอมรับในคำตัดสินของเราหรือไม่"** เมื่อคนทั้งสองยืนยันว่าจะยอมรับในคำตัดสิน มโหสถคิดว่า ควรให้ประชาชนเป็นพยานในคำตัดสินนั้นด้วย จึงเริ่มไต่สวนโจรก่อนว่า **"ท่านเอาอะไรเลี้ยงโคนี้"** โจรตอบว่า **"ข้าพเจ้าให้โคดื่มยาคู ให้กินงา แป้ง และขนมกุมมาส"** ต่อจากนั้นจึงไต่สวนเจ้าของโคทีหลัง เจ้าของโคตอบว่า **"ข้าพเจ้าเป็นคนจน จึงไม่มีข้าวยาคูเลี้ยงโค ข้าพเจ้าเลี้ยงโคด้วยหญ้าอย่างเดียวเท่านั้น"**

เมื่อไต่สวนคู่กรณีทั้งสองเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว มโหสถให้คนนำถาดใส่ใบประยงค์มาตำในครก ขยำด้วยน้ำให้โคดื่ม โคก็สำรอกหญ้าออกมา มโหสถนำหลักฐานออกไปแสดงให้ประชาชนดูแล้วถามโจรว่า **"เจ้าเป็นโจรใช่หรือไม่"** เมื่อโจรจำนนต่อหลักฐานจึงยอมรับสารภาพ ฝูงชนเห็นเช่นนั้นจึงรุมประชาทัณฑ์ทุบตีโจรนั้นจนบอบช้ำ

มโหสถขอร้องให้ประชาชนหยุดทุบตีโจร และสอนโจรขโมยโคว่า **"ในชาตินี้ เจ้าต้องประสบทุกข์ถึงขนาดนี้เพราะเป็นโจร แต่ชาติหน้าจะประสบทุกข์ในนรกมากกว่านี้ ตั้งแต่นี้ไปจงเลิกเป็นโจรเสีย"** แล้วให้โจรรับศีล ๕

อำมาตย์ส่งข่าวไปกราบทูลเหตุการณ์ดังกล่าวนั้น ให้พระราชาทรงทราบ พระราชาตรัสถามเสนกบัณฑิตว่า ควรนำบัณฑิตนั้นมาได้หรือยัง เสนกะกราบทูลว่า **"การตัดสินคดีความเรื่องโคเป็นเรื่องธรรมดา ใคร ๆ ก็วินิจฉัยได้ คนไม่ได้เป็นบัณฑิตเพียงเพราะเรื่องเล็กน้อยแค่นี้ ขอให้ทรงรอไปก่อน"** พระราชาทรงวางพระองค์เป็นกลาง ทรงส่งข่าวให้อำมาตย์คอยดูอยู่ต่อไปอีก

คดีความโจรขโมยเครื่องประดับ

ยังมีหญิงยากจนคนหนึ่ง แก้เครื่องประดับลูกปัดที่ถักด้วยด้ายหลากสีออกจากคอ วางไว้บนผ้านุ่งห่ม แล้วลงอาบน้ำในสระโบกขรณีที่มโหสถให้ขุดไว้ ขณะนั้นมีหญิงสาววัยรุ่นคนหนึ่งเดินผ่านมาเห็นเครื่องประดับ เกิดอยากได้เป็นของตน จึงทำทีเป็นแกล้งหยิบขึ้นมาดู พร้อมทั้งเอ่ยปากชมว่างามเหลือเกิน ตนเองก็คิดอยากจะทำเครื่องประดับแบบนี้ใส่บ้างเหมือนกัน ทำเป็นสอบถามราคาเหมือนจะซื้อ ทดลองสวมที่คอของตนเหมือนกะขนาด เพราะความที่หญิงเจ้าของเป็นคนซื่อจึงกล่าวว่า **"ทดลองใส่ดูก่อนก็ได้"** พอเจ้าของเผลอหญิงสาววัยรุ่นจึงสวมเครื่องประดับแล้วเดินหนีไป

หญิงเจ้าของเห็นเช่นนั้นจึงรีบขึ้นจากสระน้ำ ผลัดเสื้อผ้าแล้ววิ่งตามไปตะโกนถามว่า **"เธอจะเอาเครื่องประดับของฉันไปไหน"** หญิงขโมยโต้ตอบว่า **"ฉันไม่ได้เอาเครื่องประดับของเธอมา เครื่องประดับที่คอเป็นของฉัน"** หญิงทั้งสองต่างโต้เถียงยื้อแย่งเครื่องประดับว่าเป็นของตน ฝูงชนชุมนุมมุงดูหญิงทั้งสองทะเลาะกัน

ขณะนั้น มโหสถเล่นอยู่กับเพื่อน ๆ ได้ยินเสียงหญิงสองคนทะเลาะกัน ดังมาถึงหน้าประตูศาลา ถามดูก็รู้ว่าคนทะเลาะแย่งเครื่องประดับกัน จึงให้เรียกเข้ามา เห็นท่าทางก็รู้ว่าใครเป็นเจ้าของ ใครเป็นขโมย จึงถามทั้งสองคนว่าจะยอมรับให้ตนเป็นคนตัดสินหรือไม่ เมื่อหญิงทั้งสองยอมรับจึงเริ่มทำการไต่สวนว่า **"เธอย้อมเครื่องประดับนี้ด้วยของหอมชนิดไหน"** หญิงขโมยตอบว่า ย้อมด้วยของหอมทุกอย่าง ส่วนหญิงเจ้าของตอบว่า **"ดิฉันเป็นคนจนจึงไม่สามารถหาของหอมทุกอย่างมาย้อมได้ ดิฉันย้อมเครื่องประดับด้วยน้ำหอมที่ทำจากดอกประยงค์เป็นประจำ"**

มโหสถให้บริวารจดคำให้การของหญิงคู่กรณีทั้งสองเอาไว้ แล้วให้นำภาชนะใส่น้ำมาแช่เครื่องประดับ จากนั้นให้เรียกคนรู้จักกลิ่นมาดมพิสูจน์

หลักฐาน เพื่อจะได้เป็นพยานยืนยันความบริสุทธิ์ คนรู้จักกลิ่นดมก็รู้ว่าเครื่องประดับมีกลิ่นน้ำหอมทำจากดอกประยงค์อย่างเดียว

มโหสถจึงบอกให้ประชาชนทราบถึงผลการพิสูจน์ แล้วให้หญิงวัยรุ่นที่เป็นขโมยจำนนต่อหลักฐานยอมรับสารภาพ และให้นำเครื่องประดับคืนเจ้าของ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาความที่มโหสถเป็นบัณฑิตก็เริ่มเป็นที่รู้จักของประชาชน

คดีความโจรขโมยม้วนด้าย

ยังมีหญิงเจ้าของไร่ฝ้ายคนหนึ่ง เมื่อดอกฝ้ายแก่แล้วได้เก็บฝ้ายที่ไร่มาปั่นเป็นด้าย แล้วเอาเมล็ดมะพลับมาเป็นแกนพันให้เป็นม้วนเก็บไว้ในพก ขณะเดินกลับบ้านได้แวะอาบน้ำที่สระโบกขรณีของมโหสถ ได้วางม้วนด้ายไว้บนผ้านุ่งแล้วลงอาบน้ำ

ขณะนั้น มีหญิงคนหนึ่งเดินผ่านมา เห็นม้วนด้ายวางอยู่เกิดโลภอยากได้ตบมือฉาดหนึ่ง พูดชมว่า **"โอ้โฮ! ม้วนด้ายนี้สวยจริง เส้นเล็กละเอียดดี เธอทำเองหรือ"** ทำทีเหมือนเหล่ตามองดู แต่มือฉวยหยิบด้ายซ่อนในพกผ้าเดินหนีไป หญิงเจ้าของเห็นเช่นนั้น จึงรีบขึ้นจากน้ำผลัดผ้าวิ่งตามไป ดึงผ้าไว้ถามว่า **"แกเอาม้วนด้ายข้ามาทำไม"** หญิงขโมยเถียงว่า **"เอ แม่นี่ ขี้ตู่จริง ม้วนด้ายแกเมื่อไร ของแกก็ต้องอยู่กับแก นี่มันด้ายข้าต่างหาก"** หญิงทั้งสองเกิดโต้เถียงกันขึ้นอย่างรุนแรง จนมาถึงประตูศาลาที่มโหสถเล่นอยู่ เมื่อมโหสถจะวินิจฉัยคดีความ ได้ถามหญิงขโมยก่อนว่า ได้ใช้อะไรเป็นแกนพันด้าย หญิงขโมยตอบว่า **"เอาเมล็ดฝ้ายเป็นแกน"** ส่วนหญิงเจ้าของตอบว่า **"เอาเมล็ดมะพลับเป็นแกน"** มโหสถบัณฑิตให้บริวารบันทึกคำให้การของหญิงคู่กรณีทั้งสองไว้ แล้วให้คลี่ม้วนด้ายออก เห็นเมล็ดมะพลับ จึงให้หญิงขโมยจำนนต่อหลักฐานยอมรับสารภาพ แล้วให้คืนม้วนด้ายแก่เจ้าของ ฝูงชนต่างร่าเริงกล่าวชื่นชมมโหสถว่าวินิจฉัยคดีได้อย่างยุติธรรม

คดีความแย่งลูก

อยู่มาวันหนึ่ง หญิงคนหนึ่งพาลูกไปอาบน้ำที่สระโบกขรณีที่มโหสถขุดไว้ เมื่ออาบน้ำให้ลูกเสร็จแล้ว จึงนำลูกขึ้นไปนอนไว้บนผ้านุ่งของตนริมฝั่ง ส่วนตนเองกลับลงไปล้างหน้า ขณะนั้น นางยักษ์ตนหนึ่งเห็นเด็กนั้นอยากจับกิน จึงจำแลงกายเป็นหญิงมาแสร้งถามว่า **"เด็กคนนี้เป็นลูกเธอหรือ ช่างน่ารักจัง"** หญิงผู้เป็นแม่ตอบว่า **"จ๊ะ ลูกฉันเอง"** นางยักษ์ขออุ้มทำทีแสดงท่าทางให้เด็กดื่มนม เมื่อหญิงมารดาทารกอนุญาตแล้ว จึงอุ้มเด็กนั้นทำทีเป็นหยอกล้อเล่นหัวครู่หนึ่งแล้วอุ้มหนีไป หญิงผู้เป็นมารดาเห็นเช่นนั้นจึงรีบขึ้นจากสระวิ่งตามไปตะโกนว่า **"แกจะเอาลูกฉันไปไหน"** หญิงขโมยกล่าวว่า **"หน้าด้าน ลูกแกที่ไหน นี่มันลูกข้าต่างหาก"** หญิงทั้งสองโต้เถียงยื้อแย่งเด็กเดินไปจนถึงประตูศาลา

มโหสถได้ยินเสียงคนทั้งสองทะเลาะกันจึงให้เรียกเข้ามาถาม เมื่อมโหสถเห็นก็รู้ได้ทันทีว่าหญิงคนนี้เป็นนางยักษ์จำแลงกายมาอย่างแน่นอน เพราะไม่กะพริบตา นัยน์ตาแดง และไม่มีเงา แม้จะรู้แต่ก็ถามว่า จะยอมรับในการตัดสินหรือไม่ เมื่อได้รับคำตอบจากหญิงทั้งสองว่ายอมรับ จึงขีดเส้นบนแผ่นดิน แล้วให้นำเด็กนอนตรงกลางระหว่างเส้น ให้หญิงยักษ์แปลงจับมือเด็ก ส่วนผู้เป็นแม่จับเท้า แล้วกล่าวว่า **"ขอให้แย่งกัน ใครดึงได้ เด็กเป็นลูกของคนนั้น"** หญิงทั้งสองก็ฉุดคร่าแย่งเด็กมาเป็นของตน เด็กถูกดึงเจ็บปวดเหมือนร่างจะฉีกออกจากกันจึงร้องไห้ดังลั่น ผู้เป็นแม่ได้ยินเสียงลูกร้องรู้สึกเหมือนหัวใจจะแหลกสลาย จึงปล่อยลูกทันที ยืนเอามือกุมหน้าร้องไห้สะอึกสะอื้นด้วยความเสียใจว่าแย่งลูกคืนมาไม่ได้

เมื่อจะทำการวินิจฉัยคดีความ มโหสถได้ถามฝูงชนที่ยืนมุงดูว่า **"ตามปกติ สำหรับลูกแล้ว จิตใจของผู้เป็นแม่อ่อนโยน หรือแข็งกระด้าง"** ฝูงชนตอบว่า **"ใจของผู้เป็นแม่อ่อนโยน"** มโหสถถามฝูงชนต่อไปอีกว่า **"บัดนี้ พวกท่านเห็นเป็นอย่างไร หญิงผู้ฉุดเด็กได้เป็นแม่หรือว่าหญิง**

ผู้เสียสละยอมปล่อยเด็กเป็นแม่" ฝูงชนตอบว่า **"หญิงผู้เสียสละยอมปล่อยเด็กเป็นแม่"** มโหสถถามต่อไปว่า **"ถ้าเช่นนั้น พวกท่านรู้หรือยังว่าหญิงคนนี้เป็นขโมย"** ฝูงชนตอบว่า **"ยังไม่รู้"** มโหสถจึงกล่าวว่า **"หญิงคนนี้เป็นยักษ์ ฉุดคร่าเอาเด็กไปกิน"** ฝูงชนถามว่า **"รู้ได้อย่างไรว่าผู้หญิงคนนี้เป็นยักษ์"** มโหสถตอบว่า **"เพราะนัยน์ตายักษ์แดง ไม่กะพริบ ไม่มีเงา และไร้ความกรุณา"**

มโหสถถามหญิงนั้นว่า **"เธอเป็นใคร"** นางยักษ์ตอบว่า **"ฉันเป็นยักษ์"** มโหสถซักต่อไปว่า **"เธอจะเอาเด็กไปทำไม"** นางยักษ์ตอบว่า **"ฉันจะเอาไปกินเป็นอาหาร"** มโหสถกล่าวว่า **"หยาบช้า จริง ๆ ชาติก่อนก็ทำกรรม จึงเกิดเป็นยักษ์ มาชาตินี้ยังจะทำกรรมอีก"** ครั้นแล้ว จึงให้นางยักษ์รักษาศีล ๕ บอกว่า ตั้งแต่นี้ต่อไปอย่าทำกรรมเช่นนี้อีก แล้วปล่อยตัวไป

หญิงผู้เป็นมารดาได้ลูกกลับคืนก็ดีใจ กล่าวอวยพรให้มโหสถมีอายุยืนนาน แล้วอุ้มลูกกลับไป

คดีความเมียนอกใจ

ยังมีชายคนหนึ่ง ชื่อ **"โคฆกาฬ"** เป็นคนเตี้ย ผิวดำ ขยันทำงาน มานานถึง ๗ ปี จึงเก็บหอมรอมริบเงินไว้จนเป็นก้อน ต่อมาได้แต่งงานกับนาง **"ทีฆตาลา"**

อยู่มาวันหนึ่ง นายโคฆกาฬต้องการไปเยี่ยมบิดามารดาของตน จึงบอกให้ภรรยาทอดขนมเพื่อนำไปฝากบิดามารดา ครั้นนางอิดออดห้ามไม่ให้ไป นายโคฆกาฬก็รบเร้าสั่งถึง ๓ ครั้ง นางจึงยอมทอดขนม จัดเสบียงและของฝาก เขาเดินทางไปพร้อมกับภรรยาจนมาถึงแม่น้ำ มีกระแสน้ำไหลเชี่ยวแต่ตื้นในระหว่างทาง สองสามีภรรยาเป็นคนขี้ขลาด กลัวจมน้ำ ไม่กล้าเดินข้าม จึงได้แต่ยืนมองอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ ทำท่าทางกล้า ๆ กลัว ๆ

ขณะนั้น มีชายเข็ญใจคนหนึ่ง ชื่อ **"ทีฆปิฏฐิ"** เดินเลียบมาตามฝั่งแม่น้ำ ถึงตรงที่สองสามีภรรยายืนอยู่ สองสามีภรรยาถามว่า **"แม่น้ำนี้ลึกหรือตื้น"** นายทีฆปิฏฐิดูท่าทางก็รู้ว่าสามีภรรยาคู่นี้เป็นคนขี้ขลาด กลัวจมน้ำ จึงตอบว่า **"แม่น้ำนี้ลึกมาก ปลาร้ายก็ชุกชุม"** สองสามีภรรยาจึงซักถามว่า **"แล้วเธอข้ามไปได้อย่างไรเล่า"** ชายคนนั้นตอบว่า **"เราข้ามจนคุ้นเคยแล้ว รู้ว่าตรงไหนข้ามได้ ตรงไหนข้ามไม่ได้ สัตว์ร้ายเหล่านั้นจึงไม่ทำอันตรายเรา"** สองสามีภรรยาคู่นั้นกล่าวว่า **"ถ้าเช่นนั้น ขอให้นำเราทั้งสองข้ามไปด้วย"**

ชายคนนั้นรับปากว่าจะพาข้าม สองสามีภรรยาจึงแบ่งอาหารให้กิน เมื่อกินอิ่มแล้ว เขาได้ถามว่า **"ท่านจะให้เราพาใครข้ามไปก่อน"** นายโคฆกาฬตอบว่า **"พาภรรยาเราข้ามไปก่อน ค่อยกลับมาพาเราข้ามไปทีหลัง"** ชายคนนั้นจึงให้นางทีฆตาลาขึ้นขี่คอ ถือเสบียงและของฝากทั้งหมดข้ามแม่น้ำไปก่อน พอเดินไปได้ระยะหนึ่งก็ย่อตัวลงไป ทำทีเหมือนน้ำลึก ค่อย ๆ เดินลุยน้ำไป

นายโคฆกาฬยืนอยู่ที่ฝั่ง คิดว่าแม่น้ำนี้ลึกจริง ๆ คนสูงขนาดนั้นยังลึกถึงคอ ลำพังตนจะข้ามไปได้อย่างไร

ส่วนนายทีฆปิฏฐิพานางทีฆตาลาไปถึงกลางแม่น้ำ ก็พูดเกี้ยวพาราสีว่า **"ถ้าเธอไปกับฉัน ฉันจะเลี้ยงดูเธออย่างดี เธอจะมีเสื้อผ้าอาภรณ์และเครื่องประดับทุกอย่าง มีคนใช้ชายหญิงคอยรับใช้ ไอ้โคฆกาฬเตี้ยนั่นได้ให้อะไรเธอบ้าง"** นางทีฆตาลาฟังก็หลงเคลิบเคลิ้ม สิ้นรักสามีตน มีจิตปฏิพัทธ์ต่อนายทีฆปิฏฐิกลางแม่น้ำนั่นเอง จึงตอบว่า **"ถ้าไม่ทอดทิ้งฉัน ฉันก็ยินดีไปกับเธอ"** นายทีฆปิฏฐิกล่าวว่า **"เธอพูดอะไรอย่างนั้น ฉันจะเลี้ยงดูเธอเอง"** คนทั้งสองข้ามถึงฝั่งก็พูดจาฉอเลาะชื่นชมกันอย่างดูดดื่ม ไม่ใส่ใจนายโคฆกาฬซึ่งยืนรออยู่ฝั่งโน้น เพียงแต่กล่าวว่า **"เจ้ารออยู่ตรงนั้นก่อน"**

ต่างป้อนอาหารกันและกันต่อหน้านายโคฆกาฬซึ่งยืนมองดูอยู่อีกฝั่ง แล้วจูงมือกันเดินหนีไป

นายโคฆกาฬเห็นเช่นนั้นก็รู้ว่าคนทั้งสองรวมหัวกันทิ้งตนหนีไป จึงวิ่งไปวิ่งมาตามฝั่งแม่น้ำ เดินลงน้ำไปได้หน่อยหนึ่งก็กลับขึ้นมาเพราะความกลัว ครั้นเดินลงน้ำไปอีกหนหนึ่งก็กลับขึ้นมาอีก แต่ด้วยความโกรธอย่างมากจึงตัดสินใจกระโดดลงไป ด้วยหมดอาลัยตายอยากในชีวิตว่าจะเป็นหรือตายก็ตาม ก็ได้รู้ว่าน้ำตื้น จึงเดินลุยน้ำข้ามไปแล้วรีบวิ่งตามไป

ครั้นตามไปทันคนทั้งสอง นายโคฆกาฬจึงกล่าวว่า **"เฮ้ย! อ้ายโจรร้าย มึงจะพาเมียกูไปไหน"** นายทีฆปิฏฐิตอบว่า **"อ้ายถ่อย ตัวแคระ เตี้ย แล้วยังหน้าด้านอีก เมียมึงเมื่อไร เมียมึงก็ต้องอยู่กับมึง นี่เมียกู"** กล่าวดังนี้แล้วก็ผลักหัวนายโคฆกาฬเซถลาล้มไป นายโคฆกาฬลุกขึ้นได้ก็รีบคว้ามือเมียไว้ กล่าวอ้อนวอนว่า **"ทีฆตาลา เธอจะไปไหน ฉันทำงานมานานถึง ๗ ปี จึงได้เธอมาเป็นเมีย อย่าทิ้งฉันไปเลย"** คนทั้งสองทะเลาะกันจนผ่านมาถึงที่ใกล้ศาลามโหสถ

ฝูงชนต่างชุมนุมมุงดูคนแย่งเมียกัน มโหสถให้เรียกคนทั้งสองมาสอบถาม ให้คนทั้งสองยืนยันว่าจะยอมรับในคำตัดสินคดีความ เมื่อทั้งสองยืนยันจะยอมรับในคำตัดสิน มโหสถจึงเริ่มไต่สวน ให้เรียกนายทีฆปิฏฐิมาถามก่อนว่า **"ท่านชื่ออะไร" "ข้าพเจ้า ชื่อทีฆปิฏฐิ"** ชายผู้แย่งภรรยาเขา ตอบอย่างฉะฉาน **"ภรรยาท่านชื่ออะไร"** นายทีฆปิฏฐิไม่ทันรู้จักชื่อ จึงโมเมบอกชื่ออื่นไป ถามต่อว่า **"บิดามารดาท่านชื่ออะไร"** ก็บอกชื่อบิดามารดาของตน **"บิดามารดาภรรยาชื่ออะไร"** นายทีฆปิฏฐิยังไม่ทันได้รู้จักก็บอกชื่ออื่น

มโหสถให้บริวารของตนบันทึกคำให้การตามที่นายทีฆปิฏฐิเบิกความไว้ จากนั้นให้นายทีฆปิฏฐิออกไป แล้วเรียกนายโคฆกาฬเข้ามาไต่สวน ถามชื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งหมดเหมือนที่ถามนายทีฆปิฏฐิ

นายโคฬกาฬตอบคำถามตรงตามความจริงของตัวเองทั้งหมด มโหสถให้บันทึกคำเบิกความเอาไว้อย่างละเอียด ให้นำนายโคฬกาฬออกไป แล้วเรียกนางทีฆตาลาเข้ามาไต่สวนว่า **"เธอชื่ออะไร" "ฉันชื่อทีฆตาลา" "สามีเธอชื่ออะไร"** นางทีฆตาลายังไม่ทันรู้จักชื่อกันก็บอกชื่ออื่น **"บิดามารดาเธอชื่ออะไร"** ก็บอกชื่อบิดามารดาของตน มโหสถถามต่อว่า **"บิดามารดาสามีของเธอชื่ออะไร"** นางทีฆตาลายังไม่รู้จักชื่อพ่อแม่ของนายทีฆปิฏฐิก็บอกชื่ออื่น

มโหสถให้บันทึกคำเบิกความของนางทีฆตาลาเอาไว้อย่างละเอียด จากนั้น ให้นำนายทีฆปิฏฐิและนายโคฬกาฬเข้ามา แล้วถามมหาชนว่า **"คำพูดของนางทีฆตาลาตรงกับนายทีฆปิฏฐิ หรือตรงกับคำพูดของนายโคฬกาฬ"** มหาชนตอบว่าคำพูดของนางทีฆตาลากับของนายโคฬกาฬตรงกัน

มโหสถจึงวินิจฉัยคดีนี้ว่า **"นายโคฬกาฬเป็นสามีของนางทีฆตาลา ส่วนนายทีฆปิฏฐิเป็นโจรขโมยเมียคนอื่น"** ให้นายทีฆปิฏฐิจำนนต่อหลักฐาน ยอมรับสารภาพ นายโคฬกาฬได้ภรรยาคืนเพราะการตัดสินคดีความอันเที่ยงธรรม ก็ออกปากชื่นชมในความเป็นบัณฑิตของมโหสถ แล้วพาภรรยาออกเดินทางต่อไป มโหสถสอนนายทีฆปิฏฐิว่า **"อย่าทำกรรมเช่นนี้อีกต่อไป"**

คดีความรถ

ยังมีชายคนหนึ่งขับรถออกจากบ้านไปล้างหน้าที่แม่น้ำ ท้าวสักกเทวราชทรงปรารถนาจะแสดงปัญญานุภาพมโหสถ ผู้เป็นหน่อพุทธางกูร ให้เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวาง จึงจำแลงกายเป็นมนุษย์มาจับท้ายรถเดินตามไป ชายเจ้าของรถถามว่าเดินตามมาทำไม ครั้นได้รับคำตอบว่าที่เดินตามมา เผื่อมีอะไรให้ตนช่วยเหลือ เขาจึงให้ท้าวสักกะแปลงเฝ้ารถให้ แล้วลงจากรถไปทำธุระส่วนตัว

ท้าวสักกเทวราชได้โอกาสจึงขึ้นรถรีบขับหนีไปอย่างเร็ว ชายเจ้าของรถทำธุระส่วนตัวเสร็จ ออกมาเห็นรถถูกขโมยหนีไปก็รีบวิ่งตามไป ตะโกนว่า **"หยุดเดี๋ยวนี้ แกจะขับรถข้าไปไหน"** ท้าวสักกะขับรถไปพลางตะโกนตอบว่า **"รถแกคันอื่น แต่คันนี้รถข้า"** จึงเกิดการทะเลาะกันขึ้นอย่างรุนแรง จนมาถึงประตูศาลา

มโหสถถามว่าเสียงเอะอะโวยวายอะไร ได้รับคำตอบว่าคนทะเลาะกันเรื่องรถ จึงให้เรียกคนทั้งสองมา ครั้นเห็นคนทั้งสองก็ทราบชัดว่า ชายผู้นี้คือพระอินทร์ เพราะไม่กะพริบตา มีความองอาจ ปราศจากความเกรงกลัว ส่วนชายผู้นี้เป็นเจ้าของรถ แม้มโหสถทราบเช่นนั้นก็ไม่ด่วนวินิจฉัย ได้ถามถึงเหตุแห่งการวิวาทกัน และให้ทั้งสองยอมรับในคำตัดสินของตน เมื่อทั้งสองยืนยันว่าจะยอมรับในคำตัดสิน จึงเริ่มการไต่สวนไปตามลำดับ

มโหสถกล่าวว่า **"เราจะให้คนขับรถไป ให้ท่านทั้งสองจับท้ายรถแล้ววิ่งตามไป ผู้ที่ไม่ยอมปล่อยจะเป็นเจ้าของรถ"** แล้วให้ชายคนหนึ่งขึ้นรถขับไปขับมา โดยให้คนทั้งสองจับท้ายรถวิ่งตามไป เจ้าของรถวิ่งไปได้ครู่หนึ่งก็เหน็ดเหนื่อยแทบขาดใจ จึงปล่อยรถยืนหอบหมดอาลัยอยู่

ฝ่ายพระอินทร์ยังคงวิ่งตามรถกลับไปกลับมา มโหสถสั่งให้รถวกกลับมาจอด แล้วบอกฝูงชนว่า **"ชายคนนี้วิ่งไปได้ครู่หนึ่งก็ปล่อยรถ แต่อีกคนหนึ่งยังวิ่งตามกลับไปกลับมาไม่มีอาการเหนื่อยหอบ แม้เหงื่อเพียงหยดเดียวก็ไม่มี ไม่มีความสะทกสะท้าน ทั้งไม่กะพริบตา ผู้นี้คือพระอินทร์"**

มโหสถถามว่า **"ท่านเป็นพระอินทร์ใช่หรือไม่"** ครั้นได้รับคำตอบว่าใช่ พระองค์คือท้าวสักกะ จึงถามว่า **"พระองค์เสด็จมาที่นี้ทำไม"** ครั้นได้รับคำตอบจากท้าวสักกะว่า เพื่อประกาศปัญญาของเธอ มโหสถจึงกล่าวว่า **"ถ้าเช่นนั้น พระองค์โปรดอย่าได้กระทำอย่างนี้อีกเลย"** พระอินทร์เหาะขึ้นไป

ในอากาศ ตรัสชมมโหสถว่าวินิจฉัยคดีได้เที่ยงธรรม แล้วเสด็จกลับยังทิพยสถานของพระองค์

คราวนั้น อำมาตย์ที่คอยสังเกตอยู่ในเหตุการณ์ตลอด รู้สึกตื่นเต้นกับเรื่องที่เกิดขึ้น จึงไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราชด้วยตัวเอง กราบทูลให้ทรงทราบถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นว่า **"มโหสถตัดสินคดีความได้อย่างเที่ยงตรง แม้พระอินทร์ก็ยังแพ้ ขอพระองค์ทรงโปรดทราบว่า เขาเป็นอัจฉริยบุรุษ เหตุใดพระองค์จึงยังไม่ทรงยอมรับ"**

พระราชาตรัสถามอาจารย์เสนกะว่า **"ควรนำบัณฑิตเข้ามาราชสำนักได้หรือยัง"** เสนกปุโรหิตเป็นคนขี้อิจฉา ตระหนี่ลาภ ได้กราบทูลทัดทานว่า **"คนไม่ได้เป็นบัณฑิตด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ขอพระองค์โปรดรอไปก่อน เราทดลองเขาไปเรื่อย ๆ แล้วก็จะรู้เอง"** พระเจ้าวิเทหราชทรงประทับนิ่งโดยดุษณีภาพ ไม่ตรัสอะไร

ไขปริศนาจอมราชัน
ปริศนาเรื่อง โคนกับปลายไม้ตะเคียน

วันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชต้องการทดลองปัญญามโหสถ จึงให้นำท่อนไม้ตะเคียนมาตัดให้เหลือเพียง ๑ คืบ ให้ช่างกลึงกลึงให้เท่ากัน แล้วส่งไปยังหมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคาม ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มโหสถอาศัยอยู่ พร้อมรับสั่งให้ชาวบ้านแก้ปัญหาว่า ท่อนไม้ตะเคียนนี้ ส่วนไหนเป็นโคน ส่วนไหนเป็นปลาย ถ้าไม่มีใครรู้จะถูกปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ

ชาวบ้านต่างมาประชุมกัน แต่ก็ไม่มีใครตอบได้ จึงบอกสิริวัฒกเศรษฐีว่า บางทีมโหสถน่าจะรู้ เศรษฐีจึงให้ตามบุตรชายมาจากสนามเด็กเล่น บอกเรื่องราวให้ทราบ แล้วถามว่า **"ลูกพ่อ ชาวบ้านไม่มีใครรู้ปัญหานี้ ลูกพ่อพอจะรู้บ้างไหม"**

มโหสถคิดว่า พระราชาไม่ได้ต้องการที่จะทราบโคนหรือปลายของไม้ตะเคียนท่อนนี้ แต่ทรงส่งไม้ตะเคียนท่อนนี้มาด้วยมีพระประสงค์จะทดลองภูมิปัญญาของตน

มโหสถรับท่อนไม้ตะเคียนมาเท่านั้น ก็รู้ได้ทันทีว่า ข้างไหนปลาย ข้างไหนโคน แม้รู้เช่นนั้นก็ให้นำภาชนะใส่น้ำมา เพื่อจะแสดงปัญญานุภาพของตน และสอนชาวบ้านให้รู้วิธีคิดคำนวณหาโคนและปลายไม้ มโหสถวัดกึ่งกลางระหว่างท่อนตะเคียน แล้วเอาด้ายผูกตรงกลางท่อน จับปลายด้ายยกไว้ วางท่อนตะเคียนในน้ำ พอวางเท่านั้นส่วนโคนก็จมลงก่อน เพราะด้านโคนหนักกว่า

มโหสถถามชาวบ้านว่า "**ต้นไม้ทั่วไปโคนหนักหรือปลายหนัก**" ชาวบ้านตอบว่า "**โคนหนัก**" จึงกล่าวว่า "**ถ้าเช่นนั้น ส่วนที่จมลงก่อนก็เป็นโคน**" แล้วทำเครื่องหมายเป็นสัญลักษณ์ไว้ ส่งไปทูลพระราชาว่า ข้างนี้ปลาย ข้างนี้โคน พระเจ้าวิเทหราชทรงยินดี ตรัสถามว่า ใครเป็นผู้คิดหาวิธีคำนวณไม้ท่อนนี้จึงรู้ได้ ก็ได้ทราบว่ามโหสถเป็นผู้คิดวิธีคำนวณ จึงตรัสถามเสนกปุโรหิตว่า ควรนำมโหสถมาได้หรือยัง แม้เสนกะก็ยังยืนยันว่าให้รอไว้ก่อน ยังไม่ควรนำเข้าสู่พระราชวังในเวลานี้

ปริศนาเรื่อง กะโหลกหญิงหรือชาย

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชให้นำกะโหลกหญิงและชายมา ส่งไปให้ชาวบ้านปาจีนยวมัชฌคามคิดหาวิธีพิสูจน์ว่า กะโหลกไหนเป็นหญิงและกะโหลกไหนเป็นชาย ถ้าไม่รู้จะถูกปรับสินไหม ๑,๐๐๐ กหาปณะ ชาวบ้านไม่รู้จึงถามมโหสถ พอมโหสถเห็นกะโหลกเท่านั้น ก็รู้ว่าศีรษะไหนเป็นหญิง ศีรษะไหนเป็นชาย เพราะผู้ชายมีรอยหยักกะโหลกตรง ส่วนผู้หญิงมีรอยหยักกะโหลกโค้งไปโค้งมา ไม่ตรงเหมือนกับรอยหยักกะโหลกผู้ชาย ชาวบ้านได้ส่งข่าว

ไปกราบทูลพระราชา พระองค์ประสงค์ที่จะนำมโหสถเข้าสู่พระนคร แต่เสนกะก็ยังทูลทัดทานเหมือนเดิม

ปริศนาเรื่อง งูตัวผู้หรือตัวเมีย

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชให้นำงูตัวผู้และงูตัวเมียมา ส่งไปให้ชาวบ้านปาจีนยวมัชฌคามคิดหาวิธีพิสูจน์ว่า งูตัวไหนเป็นงูตัวผู้ งูตัวไหนเป็นงูตัวเมีย เมื่อไม่มีใครรู้จะปรับสินไหม ๑,๐๐๐ กหาปณะ เมื่อชาวบ้านไม่รู้จึงถามมโหสถ พอมโหสถบัณฑิตเห็นเท่านั้นก็รู้ได้ทันที เพราะงูตัวผู้มีหางใหญ่ งูตัวเมียมีหางเรียวเล็ก หัวงูตัวผู้ใหญ่ หัวงูตัวเมียเรียวเล็ก นัยน์ตางูตัวผู้ใหญ่ นัยน์ตางูตัวเมียเล็ก ลายงูตัวผู้ติดกัน ส่วนลายงูตัวเมียไม่ติดกัน ชาวบ้านส่งข่าวไปกราบทูลพระราชา พระองค์ทรงยินดี มีความประสงค์จะนำมโหสถเข้าสู่พระราชวัง แม้เช่นนี้เสนกะก็ยังทูลทัดทานไว้เหมือนเดิม

ปริศนาเรื่อง โคขาวมีเขาที่เท้า

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชให้ชาวบ้านปาจีนยวมัชฌคาม ส่งโคตัวผู้ที่มีลักษณะมงคลมาถวาย โคนั้นขาวทั้งตัว มีเขาที่เท้า มีโหนกที่หัว วันหนึ่งร้อง ๓ เวลา ถ้าส่งมาไม่ได้จะปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ เมื่อชาวบ้านไม่รู้จึงถามมโหสถ

มโหสถกล่าวว่า พระราชาให้ส่งไก่ขาวทั้งตัวไปถวายนั่นเอง ไก่มีเขาที่เท้าเพราะมีเดือยที่เท้า มีโหนกที่หัวเพราะมีหงอนที่หัว ที่ว่าวันหนึ่งร้อง ๓ เวลา เพราะวันหนึ่งขัน ๓ ครั้ง ฉะนั้นให้ส่งไก่มีลักษณะอย่างนี้ไปถวายพระราชา ชาวบ้านเหล่านั้นก็ส่งไปถวายพระราชา พระราชาทรงยินดี มีความประสงค์จะนำมโหสถเข้าสู่พระราชวัง เสนกะก็ทูลทัดทานเอาไว้

ปริศนาเรื่อง ด้ายร้อยแก้วมณี

พระเจ้าวิเทหราชมีแก้วมณีที่ท้าวสักกเทวราชประทานแก่พระเจ้ากุสราช เป็นของสำคัญมาก แก้วมณีนั้นมี ๘ เหลี่ยม ด้ายร้อยแก้วมณีเก่าขาด ไม่มีใครดึงเอาด้ายเก่าออกแล้วร้อยด้ายใหม่ได้

พระเจ้าวิเทหราชจึงส่งไปให้ชาวบ้านในหมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคามนั้น เอาด้ายเก่าออกแล้วร้อยด้ายใหม่แทน ถ้าร้อยไม่ได้จะปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ พวกชาวบ้านหมดปัญญา ไม่สามารถดึงเอาด้ายเก่าออกแล้วร้อยด้ายใหม่เข้าแทนได้จึงแจ้งแก่มโหสถ

มโหสถบอกชาวบ้านว่า **"อย่าวิตกไปเลย"** แล้วให้เอาน้ำผึ้งมาทารูแก้วมณีทั้งสองข้าง ให้ฟั่นขนสัตว์เป็นด้าย แล้วเอาน้ำผึ้งทาปลายด้ายนั้นร้อยปลายด้ายเข้าไปในรูแก้วมณีนิดหนึ่ง วางไว้ในที่มดแดงจะออกหากิน มดแดงได้กลิ่นน้ำผึ้งจึงพากันออกมารุมกินด้ายเก่าในแก้วมณี แล้วพยายามแทะเล็มกินน้ำผึ้งที่ด้ายใหม่ จึงคาบปลายด้ายขนสัตว์อันใหม่ที่สอดไว้ ลากออกมาอีกข้างหนึ่ง

มโหสถรู้ว่าด้ายนั้นเข้าไปแล้ว จึงให้ชาวบ้านนำไปถวายพระราชา พระราชาทรงสดับอุบายวิธีที่มโหสถร้อยด้ายนั้นก็ทรงยินดี

ปริศนาเรื่อง โคตัวผู้ตกลูก

วันหนึ่ง พระราชารับสั่งข้าราชบริพารให้เอาขนมกุมมาสให้โคตัวผู้กินเป็นจำนวนมากจนท้องโต ให้ล้างเขาทั้งสองข้างให้สะอาดแล้วทาด้วยน้ำมัน เอาน้ำขมิ้นทาตามตัว ส่งไปยังหมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคามนั้น ด้วยพระดำรัสว่า **"ทราบมาว่าหมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคามเป็นหมู่บ้านบัณฑิต โคตัวผู้มงคลของพระราชามีลูก ขอให้ชาวบ้านช่วยกันทำให้โคตัวผู้นี้ตกลูก แล้วส่ง**

กลับไปคืนพระราชาพร้อมทั้งลูกโค เมื่อไม่ส่ง จะปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ"

ชาวบ้านต่างประชุมปรึกษากันเพื่อหาวิธี แต่ก็ไม่สามารถทำให้โคตัวผู้ตกลูกได้จึงถามมโหสถ มโหสถคิดว่า เรื่องนี้จำเป็นต้องย้อนปัญหา จึงถามว่า **"มีใครที่แกล้วกล้า สามารถทูลตอบโต้กับพระราชาได้หรือไม่"** ชาวบ้านคนหนึ่งเสนอตัวทำหน้าที่

มโหสถบอกให้ชาวบ้านคนนั้นไปสยายผม แล้วร้องไห้โอดครวญโดยประการต่าง ๆ ที่ประตูพระราชวัง ใครถามก็อย่าตอบ แต่ให้ร้องไห้โอดครวญเรื่อยไป รอจนกว่าพระราชาจะตรัสเรียกมาถามถึงสาเหตุที่ร้องไห้ จากนั้นจึงกราบทูลอย่างนี้ว่า **"ข้าแต่สมมติเทพ บิดาของข้าพระองค์คลอดบุตรไม่ได้ วันนี้ครบ ๗ วันแล้ว ขอจงเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ด้วยเถิด โปรดทรงหาวิธีที่จะให้บิดาข้าพระองค์คลอดลูกด้วยเถิด"**

พระราชาตรัสว่า **"เจ้าพูดบ้าอะไรของเจ้า ผู้ชายที่ไหนจะคลอดลูกได้"** ให้กราบทูลว่า **"ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าอย่างนี้มีไม่ได้ แล้วชาวบ้านปาจีนยวมัชฌคามจะทำให้โคมงคลของพระองค์ตกลูกได้อย่างไร"** ชายคนนั้นรับว่าทำได้ จึงได้ไปทำตามที่มโหสถบอก โดยที่ไม่รู้ต้นสายปลายเหตุ เมื่อพระราชาตรัสถามถึงผู้ที่เป็นเจ้าของความคิดนี้ ทราบว่ามโหสถเป็นผู้คิดก็โปรดปรานยิ่งขึ้น

ปริศนาเรื่อง หุงข้าวให้มีรสเปรี้ยว

อีกวันหนึ่ง พระราชาทรงดำริว่าจะทดลองปัญญามโหสถ จึงให้ส่งข่าวไปว่า ชาวบ้านปาจีนยวมัชฌคามเป็นบัณฑิต ขอให้หุงข้าวเปรี้ยวมาถวาย ข้าวเปรี้ยวนั้นต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ อย่าง คือ ๑) ไม่ให้หุงด้วยข้าวสารทั่วไป ๒) ไม่ให้หุงด้วยน้ำทั่วไป ๓) ไม่ให้หุงด้วยหม้อข้าว ๔) ไม่ให้หุงด้วยเตา

หุงข้าว ๕) ไม่ให้หุงด้วยไฟทั่วไป ๖) ไม่ให้หุงด้วยฟืน ๗) ไม่ให้หญิงหรือชายยกมา ๘) ไม่ให้นำมาส่งโดยหนทาง

หากชาวบ้านปาจีนยวมัชฌคามส่งมาไม่ได้จะถูกปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ ชาวบ้านได้แจ้งแก่มโหสถ

มโหสถบอกให้ชาวบ้านหุงด้วยข้าวแหลก ไม่ใช่ข้าวสาร ให้หุงด้วยน้ำค้าง ไม่ใช่น้ำปกติ ให้หุงด้วยภาชนะดินใหม่ ไม่ใช่หม้อข้าว ให้ตอกตอไม้สำหรับตั้งภาชนะดินใหม่หุง ไม่ใช่หุงด้วยเตา ให้หุงด้วยไฟที่นำไม้มาสีกันจนเกิดไฟ ไม่ใช่ไฟที่ก่อตามปกติ ให้หุงด้วยใบไม้ ไม่ใช่หุงด้วยฟืน ชื่อว่าหุงข้าวเปรี้ยวแล้วบรรจุในภาชนะใหม่ ผูกด้วยด้ายแล้วประทับตรา อย่าให้หญิงหรือชายยกไปให้กะเทยยกไป อย่าเดินไปตามหนทางหลัก ให้เดินลัดเลาะไปตามทางน้อยและทางใหญ่สลับกัน อันชื่อว่าไม่ได้ส่งมาตามหนทาง แล้วส่งไปถวายพระราชา

พระราชาทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น ทรงทราบว่ามโหสถคิดก็โปรดปรานยิ่งขึ้น

ปริศนาเรื่อง เชือกทรายห้อยชิงช้า

อีกวันหนึ่ง พระราชาประสงค์จะทดลองปัญญามโหสถ จึงส่งข่าวไปบอกชาวบ้านปาจีนยวมัชฌคามว่า พระราชามีพระประสงค์จะทรงเล่นชิงช้าห้อยด้วยเชือกทราย เชือกทรายเก่าในราชสกุลขาดเสียแล้ว ให้ชาวบ้านฟั่นเชือกทรายหนึ่งเส้นส่งมาถวาย ถ้าส่งมาถวายไม่ได้จะถูกปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ ชาวบ้านจึงแจ้งแก่มโหสถ

มโหสถคิดว่าเรื่องนี้ต้องย้อนปัญหา จึงเรียกคนฉลาดเจรจามาสองสามคน แนะนำให้ไปทูลพระราชาว่า "**ชาวบ้านไม่ทราบขนาดเชือกนั้นว่าเล็กใหญ่เท่าไร ขอได้โปรดส่งเชือกทรายเส้นเก่าประมาณสักหนึ่งคืบ**

ไปเป็นตัวอย่าง ชาวบ้านเห็นเชือกทรายเก่าแล้วจะได้ฟั่นได้ตรงตามขนาดที่ต้องการ ถ้าพระราชารับสั่งว่า เชือกทรายเก่าในพระราชฐานไม่มี ท่านทั้งหลายจงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช ถ้าเชือกทรายเก่าตัวอย่างไม่มี แล้วชาวบ้านจะทำเชือกทรายเส้นใหม่ได้อย่างไร" ชาวบ้านได้ทำตามที่มโหสถแนะนำ พระราชาตรัสถามถึงผู้ที่คิดย้อนปัญหานี้ ทรงทราบว่ามโหสถคิดก็ทรงยินดี

ปริศนาเรื่อง ส่งสระน้ำไปถวายพระราชา

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชต้องการทดลองปัญญามโหสถอีก จึงให้ส่งข่าวไปบอกชาวบ้านว่า พระราชามีพระประสงค์จะทรงเล่นน้ำ ให้ชาวบ้านส่งสระโบกขรณีที่เต็มไปด้วยบัวหลากสีไปถวาย ถ้าชาวบ้านไม่ส่งจะถูกปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ ชาวบ้านจึงแจ้งให้มโหสถทราบ

มโหสถคิดว่าเรื่องนี้ต้องย้อนปัญหา จึงสั่งให้เรียกคนฉลาดเจรจามาสองสามคน แนะนำให้พูดแล้วส่งไปทูลว่า ท่านทั้งหลาย จงเล่นน้ำจนตาแดง ทั้งผมทั้งเสื้อผ้าเปียกปอน ตัวเปื้อนโคลน ถือเชือก ก้อนดิน และท่อนไม้ ไปประตูพระราชนิเวศน์ ให้กราบทูลว่า พวกท่านมายืนคอยเฝ้าพระราชา เมื่อมีโอกาสได้เข้าเฝ้าแล้ว จึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์ทรงส่งข่าวไปให้ชาวบ้านส่งสระโบกขรณีมาถวาย แต่เมื่อพวกข้าพระองค์นำมา สระโบกขรณีนั้นเห็นพระนครมีกำแพง คูค่าย ป้อมปราการ ประตู หอรบ ก็กลัว ตื่นตกใจ ดิ้นรน ตัดเชือกหนีเข้าป่าไป เพราะเคยอยู่ในป่า แม้พวกข้าพระองค์จะบังคับโบยตีด้วยก้อนดินและท่อนไม้อย่างไรก็ไม่สามารถนำกลับมาได้ ขอพระองค์โปรดพระราชทานสระโบกขรณีเก่าของพระองค์ที่นำมาจากป่า พวกข้าพระองค์จะนำไปหลอกล่อ แล้วผูกติดกับสระโบกขรณีใหม่นำมาถวาย"**

เมื่อพระราชารับสั่งว่า **"พวกเจ้าเอาอะไรมาพูด ไม่เป็นเรื่องเป็นราว เราไม่เคยนำสระโบกขรณีมาจากป่า"** จึงทูลว่า **"ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าไม่ได้อย่างนี้แล้ว ชาวบ้านจะส่งสระโบกขรณีมาถวายได้อย่างไร"** ชาวบ้านที่รับคำแนะนำของมโหสถได้ไปทำตามทุกประการ พระราชาทรงทราบว่ามโหสถแก้ปัญหานี้ก็ทรงยินดี

ปริศนาเรื่อง ส่งอุทยานไปถวายพระราชา

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาโปรดให้ส่งข่าวไปอีกว่า พระองค์ประสงค์จะทรงประพาสพระราชอุทยาน แต่พระราชอุทยานเก่าของพระองค์นั้นต้นไม้หักโค่นเสียหายหมด ชาวบ้านปาจีนยวมัชฌคามให้ส่งอุทยานใหม่เต็มไปด้วยต้นไม้ออกดอกผลิบานสะพรั่งงดงามมาถวาย ถ้าไม่ส่งเข้ามาตามพระราชประสงค์จะถูกปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ พวกชาวบ้านได้นำความแจ้งให้มโหสถทราบ

มโหสถคิดว่าเรื่องนี้ต้องย้อนปัญหา จึงเรียกคนทั้งหลายมาสั่งเหมือนเรื่องส่งสระโบกขรณีไปถวาย คนเหล่านั้นก็ไปทำตามสั่ง พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสถามความเห็นเสนกะว่าควรนำมโหสถบัณฑิตมาได้หรือยัง เพราะเสนกะหวงลาภ จิตใจคับแคบ จึงทูลทัดทานเหมือนเดิม

พระเจ้าวิเทหราชทรงดำริว่า มโหสถสามารถแก้ปัญหาอย่างธรรมดาได้ถึง ๗ ข้อ แก้ปัญหาที่ลึกซึ้งซึ่งผูกขึ้นมาทดลองมโหสถโดยเฉพาะ และยังย้อนปัญหาเช่นนี้ได้ เป็นเหมือนการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า แต่อาจารย์เสนกะก็ยังไม่ยอมให้นำบัณฑิตเช่นนี้มาพระราชนิเวศน์ ช่างเถอะ อย่าสนใจคำคัดค้านของอาจารย์เสนกะนักเลย เราจะไปนำมโหสถมาด้วยตัวเอง

พระเจ้าวิเทหราชได้เสด็จไปยังหมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคาม ด้วยขบวนเสด็จอย่างยิ่งใหญ่อลังการ แต่ในระหว่างทางที่พระองค์ทรงม้ามงคลเสด็จไปนั้น

กีบเท้าของม้าก็แตกเพราะกระทบพื้นดินที่แตกระแหง และเส้นทางที่ทุรกันดารมาก พระราชาจึงเสด็จกลับเข้าพระนคร

อาจารย์เสนกะเข้าเฝ้าทูลถามถึงการเสด็จไปหมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคามครั้นได้ฟังพระกระแสรับสั่งถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จึงได้ทีกราบทูลว่า **"พระองค์ทึกทักเอาว่า ข้าพระองค์ขัดขวางความเจริญ ขอพระองค์ทรงพิจารณาเองเถิดว่า ทำไมข้าพระองค์จึงทัดทานให้ทรงรอไว้ก่อน แต่ก็ยังทรงม้ามงคลรีบด่วนเสด็จออกไป เดชะบุญที่กีบม้าแตกไปเสียก่อน ไม่เช่นนั้นไม่ทราบว่าจะเกิดเหตุร้ายแรงอะไรขึ้น"**

พระเจ้าวิเทหราชได้สดับคำของเสนกะก็ทรงนิ่งเงียบ ยอมรับโดยดุษณีภาพ

วันรุ่งขึ้น พระเจ้าวิเทหราชไม่อาจทนอยู่ได้ จึงปรึกษาเสนกะอีกว่าจะนำมโหสถเข้ามายังพระราชวัง เสนกปุโรหิตกราบทูลว่า **"ถ้าเช่นนั้นพระองค์อย่าเสด็จไปเอง จงส่งทูตไปบอกมโหสถว่า พระองค์เสด็จไปหามโหสถแล้ว แต่กีบม้าพระที่นั่งแตกระหว่างทางจึงเสด็จกลับ ขอมโหสถจงส่งม้าอัสดร[๓] หรือม้าประเสริฐกว่าม้าสามัญทั่วไปมา ถ้าเธอจะส่งม้าอัสดรมา เธอจงมาด้วยตัวเอง แต่เมื่อจะส่งม้าตัวประเสริฐมา จงส่งบิดาของเธอมาด้วย"** พราหมณ์เสนกะคิดว่าปัญหานี้ จะทำให้มโหสถเข้าตาจน

พระเจ้าวิเทหราชทรงเห็นด้วยจึงส่งราชทูตไปแจ้งตามนั้น มโหสถได้ฟังคำราชทูต คิดว่าพระราชาทรงมีพระราชประสงค์จะพบเราและบิดา เมื่อราชทูตกลับไปแล้ว จึงบอกบิดาว่า **"พ่อ พระราชาทรงมีพระราชประสงค์**

---

[๓] **ม้าอัสดร** เป็นม้าที่ประเสริฐกว่าม้าสามัญทั่วไป เกิดจากการผสมพันธุ์ระหว่างพ่อลากับแม่ม้า

จะพบพ่อและลูก ขอให้พ่อพร้อมด้วยเศรษฐีคนอื่น ๆ ไปเฝ้าพระราชาก่อน แต่อย่าไปมือเปล่า ให้นำผอบไม้จันทน์บรรจุเนยใสให้เต็ม นำไปถวายด้วย พระราชาจะตรัสปฏิสันถารกับพ่อ และจะรับสั่งให้นั่งที่นั่งอันสมควร ให้พ่อพิจารณาที่นั่งที่สมควร เมื่อพ่อนั่งแล้ว ลูกจะตามเข้าไป พระราชาจะตรัสทักทายลูก แล้วรับสั่งให้นั่งที่สมควรเช่นกัน จากนั้น ลูกจะมองดูพ่อ ขอให้พ่อลุกจากที่นั่งแล้วบอกว่า มโหสถลูกพ่อ ลูกมานั่งที่นี่ ปัญหาทั้งหลายทั้งปวงที่หมู่บ้านของพวกเราจะจบลงวันนี้" แล้วกำชับพ่อให้จำสิ่งที่นัดแนะกันไว้

บิดามโหสถทำตามนั้น ได้ออกเดินทางล่วงหน้าไปก่อน ให้กราบทูลพระราชาว่ามีคนมายืนรอเข้าเฝ้า ครั้นได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงเข้าเฝ้าถวายบังคมพระราชายืนอยู่

พระเจ้าวิเทหราชทรงทักทายปราศรัย แล้วตรัสถามว่า **"คหบดี มโหสถบุตรของท่านไม่มาด้วยหรือ?"** เศรษฐีกราบทูลว่า มโหสถกำลังตามมา พระราชาทรงทราบก็ดีพระทัย แล้วรับสั่งให้เศรษฐีเลือกที่นั่งตามสมควร

บัณฑิตน้อยถวายตัว

ฝ่ายมโหสถแต่งตัวเสร็จแล้ว มีเพื่อนเด็กบริวารห้อมล้อม นั่งรถที่ประดับอย่างหรูหราไป ขณะกำลังเข้าสู่พระนคร ได้เห็นลาตัวหนึ่งเดินแทะเล็มกินหญ้าอยู่ที่คูค่ายใกล้กำแพงพระนคร จึงสั่งให้เพื่อนเด็กไปจับลามาผูกปากไว้ป้องกันไม่ให้ร้อง ห่อด้วยเสื่อลำแพน ให้นอนบนไม้กระดาน ช่วยกันหามมา แล้วเข้าสู่พระราชวังพร้อมเด็กบริวาร

ขณะเข้าสู่พระนคร มีประชาชนมามุงดูบัณฑิตน้อยอย่างเนืองแน่น ต่างพากันพูดชมเชยไม่ขาดปากว่า **"หนูน้อยคนนี้ ลูกสิริวัฒกเศรษฐี ชื่อว่า**

"มโหสถ" เขาว่าเมื่อเกิดมาก็ถือแท่งโอสถมาด้วย เขาแก้ปัญหาที่พระราชาทดลองได้ทุกข้อ"

เมื่อพระราชาทรงทราบว่ามโหสถมาถึงแล้วก็ทรงยินดี ตรัสว่า **"มโหสถบุตรเรา เข้ามาเถิด"** มโหสถพร้อมด้วยเด็กบริวารขึ้นสู่ปราสาทถวายบังคมพระราชาแล้วยืนอยู่ข้างหนึ่ง

พระราชาทอดพระเนตรเห็นมโหสถก็ทรงปราโมทย์ยิ่ง ตรัสปฏิสันถารอย่างเอ็นดูว่า **"นั่งตามสบายเถิด บัณฑิตน้อย"** ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ชายตามองดูบิดา สิริวัฒกเศรษฐีก็ลุกจากที่นั่งให้มโหสถมานั่งแทนตามที่ได้นัดแนะกันไว้

ขณะนั้น บัณฑิต ๔ คน ทั้ง เสนกะ ปุกกุสะ กามินทะ และเทวินทะ คอยจ้องจับผิดอยู่ แม้ชนเหล่าอื่นผู้ไม่เข้าใจเห็นเหตุการณ์ต่างก็พากันตบมือสรวลเสเฮฮา ขบขัน พูดเยาะเย้ยว่า **"คนทั้งหลายพากันเรียกคนโฉดเขลาผู้นี้ว่า "บัณฑิต" การเรียกผู้ที่ไล่ให้บิดาลุกจากที่แล้วนั่งเสียเองนี้ว่า "บัณฑิต" ไม่สมควรเลย"**

พระเจ้าวิเทหราชทรงมีพระพักตร์ชา สลด เศร้าหมอง เสียพระทัย เพราะความอับอายคณะมนตรีและข้าราชบริพารว่ายกย่องคนผิด

มโหสถเห็นอากัปกิริยาของพระราชาเช่นนั้นจึงทูลถามว่า **"ขณะข้าพระองค์เข้าเฝ้า ดูพระองค์ร่าเริงแจ่มใส แต่ขณะนี้พระองค์ดูเคร่งขรึมไป พระองค์เสียพระทัยหรือพระเจ้าข้า"**

พระราชาตรัสตอบว่า **"ใช่ เราเสียใจ เมื่อก่อนเราได้ฟังเรื่องราวของเจ้าก็ยินดีเป็นอย่างยิ่ง แต่พอมาได้เห็นเช่นนี้ไม่เป็นดังที่เขาเล่าลือกัน ก็รู้สึกเสียใจ"**

มโหสถกราบทูลถามว่า **"เพราะเหตุไรหรือพระเจ้าข้า"**

พระเจ้าวิเทหราชตรัสตอบว่า **"เพราะเจ้าให้บิดาของตนลุกจากที่นั่งแล้วนั่งเสียเอง เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ไม่ใช่วิสัยที่บัณฑิตพึงกระทำ"**

มโหสถทูลถามว่า **"พระองค์ทรงเข้าพระทัยว่า บิดาสำคัญกว่าบุตรเสมอไปหรือพระเจ้าข้า"** พระราชาตรัสตอบว่า **"เราเข้าใจเช่นนั้น บัณฑิตน้อย ไม่ว่าจะอย่างไร บิดาต้องสำคัญกว่าบุตร"** มโหสถจึงกราบทูลถามว่า **"พระองค์ส่งข่าวไป มีรับสั่งให้ข้าพระองค์นำม้าอัสดรมาถวาย ไม่ใช่หรือพระเจ้าข้า"** เมื่อกราบทูลดังนี้แล้ว มโหสถ จึงให้บริวารหามลานั้นเข้ามา ให้นอนแทบพระบาทพระเจ้าวิเทหราช แล้วทูลถามว่า **"ขอเดชะ ลาตัวนี้ราคาเท่าไร พระเจ้าข้า"**

แม้พระราชาจะไม่ทรงเข้าพระทัยที่มโหสถนำลามา แต่ก็ตอบว่า **"ถ้าใช้งานได้ก็มีราคาประมาณ ๘ กหาปณะ"**

มโหสถทูลถามต่อไปว่า **"แล้วม้าอัสดร เกิดจากท้องแม่ม้าสามัญหรือเกิดจากท้องนางลา เพราะผสมกับพ่อลานี้ ม้าอัสดรซึ่งนับว่าเป็นม้าอาชาไนยมีราคาเท่าไร พระเจ้าข้า"**

พระราชาตรัสว่า **"ม้าอัสดรประเมินค่าไม่ได้เลย บัณฑิตน้อย"**

มโหสถจึงกราบทูลว่า **"ขอเดชะ เหตุไรพระองค์จึงตรัสเช่นนั้น ก็เมื่อครู่นี้พระองค์ยังตรัสว่า บิดาประเสริฐกว่าบุตรเสมอไป ถ้าพระดำรัสนั้นเป็นจริง ลาตัวนี้ก็ประเสริฐกว่าม้าอัสดรของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงรับลาตัวนี้ไว้ แต่ถ้าทรงเห็นว่าม้าอัสดรประเสริฐกว่าลาทั้งหลายซึ่งเป็นพ่อ พระองค์ก็จงทรงรับม้าอัสดรนั้นไว้ เพราะเหตุไร พวกบัณฑิตของพระองค์จึงไม่รู้แม้กระทั่งเรื่องเพียงเท่านี้ กลับพากันตบมือหัวเราะเยาะเย้ยข้าพระองค์ พระองค์ได้บัณฑิตเจ้าปัญญาพวกนั้นมาจากไหน"**

ครั้นมโหสถกล่าวเยาะเย้ยบัณฑิตทั้ง ๔ คนนั้นแล้ว ได้กราบทูลพระราชาอีกว่า **"ขอเดชะ ถ้าพระองค์ทรงเข้าพระทัยว่า บิดาประเสริฐกว่าบุตรทุกสถานะ ลาตัวนี้ก็ประเสริฐกว่าม้าอัสดรด้วย เพราะว่าลาเป็นพ่อของม้าอัสดร ถ้าพระองค์ทรงเห็นว่า บิดาประเสริฐกว่าบุตรทุกสถานะ พระองค์ก็จงรับบิดาของข้าพระองค์ไว้ แต่ถ้าทรงเห็นว่าบุตรประเสริฐกว่าบิดา ก็จงรับข้าพระองค์ไว้ เพื่อประโยชน์ของพระองค์เถิด พระเจ้าข้า"**

พระเจ้าวิเทหราชได้ฟังคำนั้นก็ทรงโสมนัสว่า พระองค์คิดไม่ผิด ข้าราชบริพารต่างก็แซ่ซ้องสาธุการว่า มโหสถแก้ปัญหาได้ดี ต่างส่งเสียงปรบมือและโบกสะบัดแผ่นผ้าเป็นพัน ๆ ผืน ส่วนบัณฑิตที่เหลือต่างมีสีหน้าซีดเผือดไปตาม ๆ กัน

แท้จริง ไม่มีใครรู้คุณบิดามารดาเท่ากับพระโพธิสัตว์ การที่มโหสถให้บิดาลุกจากที่นั่งแล้วนั่งเสียเอง มิใช่เพราะดูหมิ่นบิดา แต่เนื่องจากปัญหาเกิดขึ้น เพื่อจะแก้ปัญหานั้น เพื่อจะประกาศความที่ตนเป็นบัณฑิต และเพื่อจะดับรัศมีของบัณฑิตทั้ง ๔ คน ผู้ผูกปัญหานี้ขึ้น มโหสถจึงทำอย่างนี้

พระเจ้าวิเทหราชทรงยินดีจับสุวรรณภิงคาร[๔] ทรงหลั่งน้ำลงในมือสิริวัฒกเศรษฐี พระราชทานให้ปกครองหมู่บ้านปาจีนยวมัชฌคาม ตรัสว่า **"เหล่าอนุเศรษฐี จงบำรุงสิริวัฒกเศรษฐี"** แล้วให้ส่งเครื่องประดับต่าง ๆ ไปพระราชทานแก่นางสุมนาเทวี มารดาพระโพธิสัตว์ ทรงเลื่อมใสการแก้ปัญหาเรื่องลาของมโหสถ มีพระราชประสงค์จะทรงรับมโหสถไว้เป็นราชบุตรบุญธรรมของพระองค์ จึงตรัสกับเศรษฐีว่า **"คหบดี ท่านจงให้มโหสถไว้เป็นราชบุตรบุญธรรมของเรา"**

---

[๔] **สุวรรณภิงคาร** คือ พระเต้าทองคำสำหรับหลั่งน้ำทักษิโณทกเวลาทำบุญ

เศรษฐีรู้สึกใจหายและหวาดหวั่น จึงทูลคัดค้านว่า **"ขอเดชะ มโหสถบุตรของข้าพระองค์ยังเด็กนัก จนถึงวันนี้เธอยังไม่หย่านม เมื่อเธอโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว ข้าพระองค์จะนำมาถวายไว้ให้รับราชการในราชสำนัก"**

พระราชาตรัสสัพยอกว่า **"จากนี้ต่อไป ท่านอย่าห่วงมโหสถเลย มโหสถเป็นราชบุตรของเรา ท่านกังวลว่า เราจะเลี้ยงบุตรของท่านไม่ได้กระมัง เราพอจะเลี้ยงบุตรของท่านได้ วันนี้ท่านจงกลับบ้านเถิด"** ตรัสฉะนี้แล้ว มีพระราชานุญาตให้เศรษฐีกลับบ้าน

เศรษฐีเหมือนหัวใจจะขาด เป็นห่วงลูกยังเล็กนัก ทั้งคิดเห็นหน้าภรรยาว่า เธอไม่เห็นหน้าลูกจะเสียใจขนาดไหน จึงสวมกอดมโหสถไว้แนบอก จูบที่ศีรษะ แล้วสอนลูกว่า **"ลูกพ่อ ลูกเป็นเหมือนดวงใจและดวงตาของพ่อ อย่าทำให้พ่อกับแม่ผิดหวัง จากนี้ไปลูกอย่าประมาท จงตั้งใจถวายการรับใช้พระราชาของเรา"** มโหสถไหว้บิดา พูดให้คลายกังวล แล้วส่งกลับบ้าน

พระเจ้าวิเทหราชตรัสถามมโหสถว่า จะเป็นข้าหลวงฝ่ายในหรือข้าหลวงฝ่ายนอก พระโพธิสัตว์คิดว่าตนมีบริวารมาก จึงขอเป็นข้าหลวงเรือนนอก

พระราชาจึงพระราชทานเคหสถานที่เหมาะสม พร้อมทั้งเสบียงและเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ตลอดถึงบริวารให้มโหสถ ตั้งแต่นั้นมา มโหสถก็เข้าถวายการรับใช้พระราชา แม้พระเจ้าวิเทหราชก็ทรงประสงค์จะทดลองมโหสถต่อไป

แก้วมณีในรังกา

กาลนั้น เกิดการเล่าลือกันว่ามีแก้วมณีอยู่ในสระโบกขรณี เพราะประชาชนเห็นแสงแก้วมณีสะท้อนอยู่ในน้ำ ไม่ไกลจากประตูพระนครด้านทิศใต้ ประชาชนกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระเจ้าวิเทหราชตรัสเรียกเสนกะมา

รับสั่งให้หาวิธีนำแก้วมณีนั้นขึ้นมา อาจารย์เสนกะกราบทูลเสนอให้วิดน้ำออกจากสระเอาแก้วมณีขึ้นมา พระองค์จึงมอบให้เป็นภาระของเสนกะ

อาจารย์เสนกะให้ประชาชนมาช่วยกันวิดน้ำ ขนเลนออกจากสระโบกขรณี แม้ขุดถึงพื้นก็ไม่เห็นแก้วมณี เมื่อปล่อยน้ำเข้าเต็มสระโบกขรณี แสงเงาสะท้อนแก้วมณีก็ปรากฏอีก แม้เสนกะทำเช่นนั้นอีกก็ไม่ได้แก้วมณี อาจารย์เสนกะหมดปัญญาจึงกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ

พระราชาตรัสเรียกมโหสถมา รับสั่งว่า **"มีแก้วมณีอยู่ในสระโบกขรณี อาจารย์เสนกะให้วิดน้ำและโคลนออกจนหมด กระทั่งขุดถึงพื้นก็ยังไม่เห็น เมื่อปล่อยน้ำเข้าเต็มสระ ก็เห็นแก้วมณีอีกเหมือนเดิม"** มโหสถกราบทูลว่า **"เชิญเสด็จเถิด พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะนำแก้วมณีมาถวาย"**

พระเจ้าวิเทหราชได้สดับเช่นนั้นก็ทรงดีใจว่า วันนี้จะได้เห็นปัญญามโหสถ จึงเสด็จพร้อมด้วยข้าราชบริพารไปยังริมสระโบกขรณี

มโหสถยืนที่ฝั่งสระน้ำคะเนดูก็รู้ว่าแก้วมณีไม่ได้อยู่ในสระ แต่อยู่บนต้นตาล ทำให้เกิดแสงสะท้อนจากแก้วมณีลงไปที่สระน้ำ จึงให้คนนำภาชนะใส่น้ำมาตั้งไว้ ทดสอบดูก็เป็นจริงตามนั้น จึงกราบทูลว่า **"ขอพระองค์ทอดพระเนตร แก้วมณีไม่ได้ปรากฏแต่เฉพาะในสระโบกขรณีเท่านั้น แม้ในภาชนะนี้ก็มีแก้วมณีด้วย แสดงว่าแก้วมณีไม่ได้อยู่ในสระโบกขรณี แต่อยู่ในรังกาบนต้นตาล โปรดให้ทหารขึ้นไปนำลงมาเถิด พระเจ้าข้า"**

พระราชารับสั่งให้ทหารขึ้นไปนำแก้วมณีลงมาจากรังกา มโหสถรับแก้วมณีมาถวายพระราชา ฝูงชนที่มาชุมนุมกันต่างส่งเสียงสรรเสริญด้วยความยินดี ต่างด่าทออาจารย์เสนกะ พูดชมเชยมโหสถไม่ขาดปากว่า **"แก้วมณีอยู่บนต้นตาล เสนกะโง่เกณฑ์คนตั้งมากมายมาวิดน้ำออกจากสระ"**

แม้พระเจ้าวิเทหราชก็ทรงโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง ทรงถอดสร้อยมุกดาเครื่องประดับพระศอของพระองค์พระราชทานให้มโหสถ และพระราชทานสร้อยมุกดาวลีแก่บริวารมโหสถทุกคน

กิ้งก่าได้ทอง

อีกวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปพระราชอุทยานกับมโหสถ ขณะนั้นมีกิ้งก่าตัวหนึ่งจับอยู่ที่ปลายเสาค่าย มันเห็นพระราชาเสด็จมาก็ลงมาจากปลายเสาค่ายหมอบอยู่ที่พื้นดิน

พระราชาทอดพระเนตรเห็นกิริยากิ้งก่านั้น จึงตรัสถามว่า "**กิ้งก่าตัวนี้ทำอะไร**" มโหสถทูลตอบว่า "**กิ้งก่าถวายความเคารพ พระเจ้าข้า**" พระราชาตรัสว่า "**กิ้งก่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน ยังรู้จักแสดงความเคารพ มันคงต้องการอะไร**" มโหสถกราบทูลว่า "**กิ้งก่าไม่ต้องการทรัพย์ ควรพระราชทานเพียงแค่ของกินก็พอ**" ครั้นพระราชาตรัสถามว่า "**มันกินอะไร**" มโหสถทูลตอบว่า "**มันกินเนื้อ พระเจ้าข้า**" พระราชาตรัสซักถามต่อไปว่า "**มันควรได้เนื้อราคาเท่าไร**" มโหสถ ทูลว่า "**ราคาราวกากณิกหนึ่ง[๕] พระเจ้าข้า**" รับสั่งทหารว่า รางวัลของหลวงเพียงกากณิกหนึ่งน้อยไป จึงทรงให้นำเนื้อมีราคากึ่งมาสกมาให้กิ้งก่ากินเป็นประจำ

ครั้นวันพระอุโบสถวันหนึ่ง ที่โรงฆ่าสัตว์งดฆ่าสัตว์ ทหารไม่ได้เนื้อ จึงเจาะเหรียญกึ่งมาสก เอาด้ายร้อยผูกเป็นเครื่องประดับที่คอกิ้งก่า

กิ้งก่าเกิดความถือตัว เพราะคิดว่ามีทรัพย์กึ่งมาสกนั้น วันนั้นพระราชาเสด็จไปพระราชอุทยาน กิ้งก่าเห็นพระราชาเสด็จมาก็ตีตนเสมอ

---

[๕] **กากณิก** แปลว่า ทรัพย์มีค่าเท่าค่าแห่งชิ้นเนื้อพอที่กาจะพาบินไปได้ เป็นชื่อมาตราเงินสมัยโบราณ ซึ่งมีค่าน้อยที่สุด

พระราชา เหมือนจะเข้าใจว่าพระองค์มีพระราชทรัพย์มาก เราก็มีมากเหมือนกัน เพราะความถือตัวที่เกิดจากการมีทรัพย์กึ่งมาสกนั้น จึงไม่ลงจากปลายเสาค่าย ยกหัวร่อนอวดเหรียญไปมา อยู่บนปลายเสาค่าย

พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรเห็นกิริยาของกิ้งก่า จึงตรัสถามมโหสถว่า **"ทำไมวันนี้กิ้งก่าจึงไม่ลงจากปลายเสาค่ายเหมือนวันก่อน"**

มโหสถกราบทูลให้ทราบว่า **"คนไม่ฆ่าสัตว์ในวันพระอุโบสถ ทหารหาเนื้อให้กิ้งก่ากินไม่ได้ จึงเอาเหรียญกึ่งมาสกผูกไว้ที่คอ กิ้งก่าจึงเกิดความถือตัวขึ้น"**

พระราชาให้เรียกราชบุรุษนั้นมาตรัสถาม ทรงทราบความจริงก็เลื่อมใสพระโพธิสัตว์เป็นอย่างมาก จึงพระราชทานบ้านส่วยที่ประตูพระนครทั้ง ๔ แห่ง ให้มโหสถ แต่กริ้วกิ้งก่า ทรงปรารภจะให้ฆ่าเสีย มโหสถทูลทัดทานว่า **"สัตว์เดรัจฉานไม่มีปัญญา ขอพระองค์โปรดยกโทษให้มันเถิด"**

เจ้าหญิงสามัญชน

คราวนั้น มีชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อ **"ปิงคุตตระ"** เป็นชาวมิถิลานคร เดินทางไปศึกษาอยู่สำนักของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ที่**กรุงตักสิลา**[๖] เพราะความที่ชายหนุ่มคนนั้นเป็นคนสมองดี จึงสำเร็จการศึกษาได้อย่างรวดเร็ว เขาให้ทรัพย์เป็นค่าวิชาตอบแทนคุณอาจารย์ แล้วลากลับบ้าน

---

[๖] **กรุงตักสิลา** เป็นชื่อเมืองที่มีชื่อเสียงทางด้านการศึกษา สำหรับกรุงตักสิลาในสมัยพุทธกาลนั้น มีความเจริญด้านศิลปวิทยาอย่างมาก ปัจจุบันได้แก่ บริเวณประเทศอัฟกานิสถาน ต่อมาถูกเข้ายึดครองโดยกองทัพของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชในราว ๒๐๐ ปีหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน และในราว ๑,๗๐๐ ปีหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ก็ถูกทำลายโดยกองทัพเติร์ก

สมัยนั้นมีธรรมเนียมอยู่ว่า ถ้าในสกุลอาจารย์นั้นมีลูกสาวโตเป็นสาวแล้ว อาจารย์ต้องยกให้เป็นภรรยาศิษย์ผู้ใหญ่

อาจารย์ทิศาปาโมกข์นั้นมีลูกสาวอยู่คนหนึ่ง รูปร่างหน้าตางดงาม ทั้งเป็นผู้มีบุญมาก อาจารย์ได้มอบลูกสาวให้เป็นภรรยาชายหนุ่มคนนั้น แต่เขาไม่มีบุญ เป็นคนกาลกิณี จึงไม่ได้ชอบใจ แม้ไม่ต้องการก็จำใจต้องรับ เพราะไม่ต้องการทำลายความหวังดีของอาจารย์

เวลากลางคืน หญิงสาวนั้นขึ้นมานอนบนเตียงด้วย ชายหนุ่มก็แสดงอาการรังเกียจกรุ่นโกรธ ลงจากที่นอนไปนอนที่พื้น เมื่อหญิงสาวลงมานอนที่พื้นใกล้ ๆ ชายหนุ่มก็แสดงอาการผลุนผลันผุดลุกขึ้นไปนอนบนเตียง หญิงสาวก็ขึ้นไปที่นอนอีก พอหญิงสาวขึ้นไปชายหนุ่มก็กลับลงมานอนที่พื้น เพราะธรรมดาว่ากาลกิณีอยู่ร่วมกับสิริไม่ได้ จนวันเวลาผ่านไป ๑ สัปดาห์ ชายหนุ่มจึงพาหญิงสาวไปกราบลาอาจารย์ ออกจากพระนครตักสิลา เดินทางกลับมิถิลานคร

ในระหว่างทาง ทั้ง ๒ คน ไม่ได้พูดจาปราศรัยกันเลย จนเดินทางเข้าสู่เขตกรุงมิถิลานคร ปิงคุตตระเห็นต้นมะเดื่อต้นหนึ่งมีผลดกหนา รู้สึกหิว จึงปีนขึ้นไปเก็บผลมะเดื่อกิน

แม้หญิงสาวก็หิวจึงบอกให้ปิงคุตตระทิ้งผลมะเดื่อลงมาให้ตนกินบ้าง ชายหนุ่มนั้นตอบว่า **"มือตีนมีก็ปีนขึ้นเก็บกินเอง"** นางคิดว่า **"อีตานี้ใจร้ายสิ้นดี"** จึงปีนขึ้นไปเก็บกินเอง ชายหนุ่มรู้ว่าหญิงสาวปีนขึ้นไปแล้ว ก็รีบไต่กลับลงมา พลางคิดว่าจะหนีจากหญิงกาลกิณีนี้พ้นได้อย่างไร จึงเอาหนามล้อมต้นมะเดื่อไว้ไม่ให้ลงได้ แล้วรีบเผ่นหนีไป เมื่อหญิงสาวลงจากต้นมะเดื่อไม่ได้ ก็นั่งหงอยอยู่บนต้นไม้นั้น

วันนั้น พระเจ้าวิเทหราชเสด็จประพาสพระราชอุทยานพร้อมด้วยข้าราชบริพาร ทรงเล่นเพลินอยู่ในพระราชอุทยานจนตกเย็น จึงประทับนั่งบนคชาธารเสด็จเข้าพระนคร ได้ทอดพระเนตรเห็นหญิงสาว เกิดตราตรึงใน

ความงามของนาง มีพระทัยปฏิพัทธ์ อยากทราบว่านางมีคู่ครองหรือยัง จึงรับสั่งให้อำมาตย์ไปถาม นางแจ้งว่านางมีสามีที่สกุลตบแต่ง แต่เขาหลอกให้นั่งบนต้นไม้ เอาหนามล้อมทิ้งไว้แล้วหนีไป อำมาตย์กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ

พระราชาทรงดำริว่า "**สิ่งของไม่มีเจ้าของ ย่อมตกเป็นของหลวง**" จึงรับสั่งให้รับนางลงจากต้นไม้ แล้วให้ขึ้นช้างนำเข้าสู่พระราชนิเวศน์ ทรงอภิเษกไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี พระนางเป็นที่โปรดปรานของพระราชามาก เนื่องจากพระนางเป็นสามัญชน พระราชาได้มาจากต้นมะเดื่อ อาณาประชาราษฎร์จึงถวายพระนามพระนางว่า "**เจ้าหญิงอุทุมพร**[๗]" แปลว่า เจ้าหญิงมะเดื่อ

อยู่มาวันหนึ่ง เจ้าหน้าที่นำชาวบ้านใกล้ประตูพระนคร ให้ช่วยกันถางทางเสด็จพระราชดำเนินไปยังสวนหลวง ปิงคุตตระได้รับจ้างถางทาง เมื่อทางยังไม่เสร็จเรียบร้อยดี พระราชาประทับบนรถพระที่นั่งกับพระนางอุทุมพรเทวีเสด็จออกจากพระนคร พระนางอุทุมพรทอดพระเนตรเห็นปิงคุตตระกำลังใช้จอบถางทางอยู่ก็จำได้ ทรงดำริว่าบุรุษกาลกิณีคนนี้ ไม่สามารถจะทรงสิริไว้ได้ ก็ทรงพระสรวล

พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรเห็นพระนางมองดูชายหนุ่มแล้วหัวเราะก็กริ้ว ตรัสถามว่า "**เธอหัวเราะอะไร**" พระนางกราบทูลว่า "**ชายถางทางคนนี้เป็นสามีเก่าหม่อมฉัน หลอกให้หม่อมฉันปีนขึ้นต้นมะเดื่อ เอาหนามล้อมไว้แล้วหนีไป จึงคิดว่าคนกาลกิณีนี้ไร้วาสนา รักษาสิริเอาไว้ไม่ได้**"

พระราชาตรัสว่า "**อย่าโกหก เธอเห็นอะไรอย่างอื่นให้บอกมาตามตรง หากไม่บอกจะฆ่าเสีย**" ทรงจับพระแสงดาบขู่ตะคอก พระนางกลัวพระราชอาญาจนพระวรกายสั่นเทา จึงกราบทูลให้พระราชาตรัสถามพวก

---

[๗] **เจ้าหญิงอุทุมพร** ในสมัยพุทธกาลกลับชาติมาเกิดเป็น**พระนางปชาบดีโคตมี**

บัณฑิตก่อน พระราชายั้งพระทัยได้จึงตรัสถามเสนกะว่า **"ท่านอาจารย์ท่านเชื่อคำพูดมเหสีเราหรือไม่"** อาจารย์เสนกะทูลว่า **"ข้าพระองค์ไม่เชื่อชายที่ไหนจะทอดทิ้งสตรีที่มีความงดงามเช่นนี้ได้"** เจ้าหญิงอุทุมพรเทวีสดับเช่นนั้นก็ยิ่งกลัวพระราชอาญามากขึ้น พระพักตร์ซีดเผือด ทรงกรรแสงสะอื้นไห้

พระราชาทรงดำริว่า อาจารย์เสนกะจะรู้อะไร เราจะถามมโหสถ จึงตรัสถามมโหสถว่า **"มโหสถ สตรีคนหนึ่งรูปร่างหน้าตางดงามเพียบพร้อมด้วยจรรยามารยาท แต่ชายไม่ปรารถนาเธอ เจ้าเชื่อหรือไม่"**

มโหสถกราบทูลว่า **"ข้าพระองค์เชื่อ พระเจ้าข้า เพราะชายคนนั้นไร้วาสนา ไม่ว่ายุคไหนสมัยไหน สิริไม่อาจอยู่ร่วมกับกาลกิณีได้"**

พระราชาทรงพิจารณาตามคำมโหสถก็หายกริ้วพระเทวี ทรงยินดีเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่า **"ถ้าไม่ได้เจ้า วันนี้ข้าคงสูญเสียสตรีที่ประเสริฐเช่นนี้แล้ว เพราะหลงเชื่อคำของคนเขลา ข้าได้นางไว้เพราะเจ้าแท้ ๆ"** ตรัสชมมโหสถฉะนี้แล้วพระราชทานรางวัลให้มโหสถ

ฝ่ายพระนางอุทุมพรเทวีดำริว่า มโหสถมีบุญคุณแก่พระองค์มาก ช่วยให้พระองค์รอดชีวิต จึงกราบทูลว่า **"ในพระนครนี้ หม่อมฉันไร้ญาติ หม่อมฉันรอดชีวิตเพราะมโหสถ เธอจึงเป็นญาติเพียงคนเดียวที่หม่อมฉันมีอยู่ หม่อมฉันขอพรจากพระองค์ ขอให้มโหสถอยู่ในฐานะน้องชายของหม่อมฉันตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เมื่อมีอาหารอร่อย หม่อมฉันจะไม่บริโภคโดยที่น้องชายคนนี้ไม่ได้บริโภคด้วย ขอให้หม่อมฉันสามารถเปิดประตูส่งไปให้น้องชายได้ตลอดเวลา หม่อมฉันขอพรข้อนี้"** พระเจ้าวิเทหราชทรงประทานพร และทรงอนุญาตตามที่พระเทวีขอ

ไม่มีมิตรแท้และศัตรูที่ถาวร

เช้าวันหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชเสวยพระกระยาหารแล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปมาบนระเบียงปราสาท เมื่อทอดพระเนตรออกไปทางช่องหน้าต่าง ได้เห็นแพะกับสุนัขคู่หนึ่งหยอกล้อเล่นกันอย่างสนิทสนม

ตามปกติ แพะนั้นจะไปอาศัยกินหญ้าในโรงช้างที่เขากองไว้สำหรับเตรียมให้ช้าง ช้างยังไม่ทันได้กิน แพะตัวนั้นก็แอบเข้าไปกินก่อน พวกคนเลี้ยงช้างจึงไล่ตีแพะให้ออกไป คนเลี้ยงช้างคนหนึ่งเอาท่อนไม้ตีถูกหลังแพะจนหลังแอ่นไป แพะเจ็บปวดจึงหลบไปนอนอยู่ใกล้กำแพงพระราชนิเวศน์

ที่พระราชนิเวศน์นั้นยังมีสุนัขตัวหนึ่งอาศัยห้องเครื่องหลวงกินเศษกระดูกและหนังที่เขาทิ้งจนอ้วนพี ในวันเดียวกันนั้น เมื่อพ่อครัวจัดอาหารเสร็จแล้ว ได้ออกไปผึ่งเหงื่อข้างนอก สุนัขได้กลิ่นปลาและเนื้อ ทนความอยากไม่ได้จึงเข้าไปในห้องเครื่อง คุ้ยฝาปิดภาชนะให้ตกลงแล้วคาบเนื้อไปกิน

พ่อครัวได้ยินเสียงภาชนะหล่น ก็เข้าไปในห้องเครื่องตามเสียง เห็นสุนัขกำลังกินเนื้อจึงไล่ตี สุนัขนั้นตกใจกลัวจึงทิ้งเนื้อวิ่งร้องหนีออกไป แม้พ่อครัวรู้ว่าสุนัขหนีออกไปแล้ว ก็ยังติดตามไล่ตีต่อไป สุนัขยกเท้าข้างหนึ่ง วิ่งโขยกเขยกเข้าไปหาแพะซึ่งนอนอยู่

แพะถามสุนัขว่า "**เพื่อน แอ่นหลังยกเท้าข้างหนึ่ง เดินกะเผลกมาด้วยเหตุไร เพื่อนปวดท้องหรือ**" ส่วนสุนัขก็ย้อนถามแพะว่า "**ก็แล้วเพื่อนเป็นอะไรไป ทำไมจึงหลังแอ่น นอนซมอยู่อย่างนั้น เพื่อนปวดท้องเหมือนกันหรือ**" สัตว์ทั้งสองต่างเล่าเรื่องของตนให้กันและกันฟัง แล้วสรุปว่าต่อไปพวกเราคงไปที่นั้นไม่ได้อีกแล้ว

สัตว์ทั้งสองช่วยกันคิดหาแผนการที่จะมีชีวิตอยู่ให้ได้ แพะจึงบอกสุนัขว่า "**ถ้าเราทั้งสองร่วมมือกัน ก็มีวิธีที่จะมีชีวิตอยู่ได้ ตั้งแต่นี้ไปเจ้าไปนำ**

หญ้ามาจากโรงเลี้ยงช้าง คนเลี้ยงช้างจะไม่สงสัย เพราะคิดว่าสุนัขไม่กินหญ้า ส่วนข้าจะไปนำเนื้อจากโรงครัวมาให้เจ้า พ่อครัวก็ไม่สงสัยข้า เพราะเห็นว่าแพะไม่กินเนื้อ" สัตว์ทั้งสองจึงตกลงกันตามนี้

ตั้งแต่นั้นมา สุนัขไปคาบฟ่อนหญ้าจากโรงช้างมาวางไว้ใกล้กำแพง ส่วนแพะไปคาบเนื้อจากห้องเครื่องมาวางไว้ สุนัขกินเนื้อ ส่วนแพะก็กินหญ้า สัตว์ทั้งสองจึงมีความสนิทสนมเป็นเพื่อนกัน อาศัยอยู่ใกล้กำแพงพระนคร

พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรเห็นแพะและสุนัขชอบพอกัน จึงทรงจินตนาการว่า **"ยังไม่เคยเห็นเหตุการณ์เช่นนี้มาก่อน แต่ก็ได้เห็นในวันนี้ เมื่อก่อนสัตว์ทั้งสองเป็นศัตรูกัน มาบัดนี้กลับรักใคร่กลมเกลียวกัน เราจะเอาเหตุการณ์นี้ไปผูกเป็นปัญหา ถามบัณฑิตทั้งหลาย ใครไม่รู้จะถูกไล่ออกไปจากแคว้น แต่จะยกย่องเชิดชูผู้รู้"** พระองค์ไม่ได้ถามในวันนั้น เนื่องจากเป็นเวลาเย็นมากแล้ว

รุ่งขึ้นอีกวัน เมื่อบัณฑิตมานั่งสนองงานตามหน้าที่ของตนแล้ว พระเจ้าวิเทหราชจึงตรัสถามปัญหาขึ้นว่า **"วันนี้ เรามีปัญหามาให้พวกท่านแก้ ในโลกนี้ไม่เคยมีมิตรแท้และศัตรูที่ถาวร สำหรับสัตว์ ไม่มีสัตว์จำพวกไหนเป็นเพื่อนกัน เดินไปด้วยกันได้ไกลเกิน ๗ ก้าว เพราะเหตุอะไร แพะและสุนัขเคยเป็นศัตรูกัน แต่กลับกลายมาเป็นเพื่อนที่คุ้นเคยกัน ใครไม่รู้จะถูกไล่ออกจากแคว้น เพราะเราไม่ต้องการคนไร้ปัญญา"**

ขณะนั้น เสนกบัณฑิตนั่งอยู่หัวแถว มโหสถนั่งเป็นคนสุดท้าย มโหสถขบคิดปัญหานั้นก็ยังไม่รู้ความหมาย จึงตริตรองว่า **"พระราชาไม่น่าจะคิดปัญหาที่ลุ่มลึกเช่นนี้ได้ด้วยพระองค์เอง พระองค์คงทอดพระเนตรเห็นอะไรสักอย่างแน่ ถ้ามีเวลาสัก ๑ วัน เราจะแก้ปัญหานี้ได้ อาจารย์เสนกะควรจะทูลขอพระราชากลับไปคิดสักวันหนึ่ง"** ส่วนบัณฑิตอีก ๓ คน นึกอะไรไม่ออก เหมือนนั่งอยู่ในห้องมืด

เสนกะมองดูมโหสถว่า มโหสถจะคิดเห็นเป็นประการไร ส่วนมโหสถก็มองดูเสนกะเช่นกัน เสนกะรู้ว่ามโหสถยังคิดปัญหานี้ไม่ออก จึงต้องการขอโอกาสผัดไปอีกวันหนึ่ง เราจะทำให้มโหสถได้โอกาสตามที่ตั้งใจ จึงหัวเราะขึ้นด้วยวิสาสะกับพระราชา กราบทูลว่า **"พระองค์จะขับไล่บัณฑิตผู้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ออกจากแคว้นจริงหรือ พระเจ้าข้า"** พระราชารับว่า **"เราพูดจริง"**

เสนกะกราบทูลว่า **"ขอเดชะ ปัญหานี้ละเอียดอ่อน มีเงื่อนงำสลับซับซ้อน ต้องมีเวลานั่งขบคิดเงียบ ๆ คนเดียว จะคิดท่ามกลางคนมากมายอย่างนี้ไม่ได้ เพราะจิตใจฟุ้งซ่าน จึงขอโอกาสเลื่อนออกไปเป็นวันพรุ่งนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะแก้ปัญหาถวาย"** พระเจ้าวิเทหราชทรงอนุญาตตามนั้น พร้อมกับทรงสำทับว่า **"จงไปคิดมาให้ดี ถ้าตอบไม่ได้เราจะขับไล่ออกจากแว่นแคว้น"**

บัณฑิตทั้งหมดลงจากพระราชนิเวศน์ เสนกะกล่าวกับเพื่อน ๆ ว่า **"พระราชาตรัสถามปัญหาลุ่มลึก ถ้าตอบไม่ได้ เห็นทีภัยใหญ่จะเกิดขึ้น กลับบ้านแล้วช่วยกันคิดให้ดี"** จึงแยกย้ายกลับเรือนของตน

ฝ่ายมโหสถยังไม่กลับเรือน คิดว่าพี่สาวของเราน่าจะรู้เรื่อง จึงตรงไปเฝ้าเจ้าหญิงอุทุมพรเทวี ทูลถามว่า **"พระพี่นาง วันนี้หรือเมื่อวาน พระราชาประทับอยู่ที่ไหนนาน ๆ บ้างหรือไม่"**

พระนางอุทุมพรรับสั่งว่า **"พระราชาเสด็จกลับไปกลับมาประทับยืนที่ระเบียงทอดพระเนตรอยู่ที่หน้าต่างเป็นเวลานาน"** มโหสถคิดว่าพระราชาน่าจะทอดพระเนตรเห็นอะไรสักอย่าง จึงเดินไปสำรวจดูภายนอก ได้เห็นพฤติกรรมของแพะและสุนัขก็เข้าใจว่า พระราชาทอดพระเนตรเห็นสัตว์ทั้งสองจึงตั้งปัญหาขึ้นถาม จับเค้าได้เช่นนี้แล้ว จึงทูลลาพระนางอุทุมพรเทวีกลับเรือน

ฝ่ายบัณฑิตทั้ง ๓ คนคิดไม่ออก จึงชวนกันไปถามเสนกะ แม้เสนกะก็ยังคิดไม่ออกเช่นกัน จึงกล่าวว่า **"ขนาดอาจารย์ยังคิดไม่ออก แล้วพวกผมจะคิดออกได้อย่างไร เราผัดผ่อนพระราชามาแล้ว ถ้าตอบไม่ได้ พระราชาทรงกริ้ว จะขับไล่พวกเราออกจากแว่นแคว้น จะทำอย่างไรกันดี"** บัณฑิตทั้ง ๔ คน จึงพากันไปถามมโหสถว่า คิดปัญหาได้หรือยัง

มโหสถตอบว่า **"ขอรับท่านอาจารย์ เมื่อผมคิดไม่ได้ แล้วใครจะคิดได้"** บัณฑิตทั้ง ๔ คน จึงขอร้องให้มโหสถบอกตนบ้าง มโหสถคิดว่าถ้าไม่บอกให้รู้ พระราชากริ้ว แล้วขับไล่พวกเขาออกจากแคว้น จะเกิดความลำบาก แต่จะพระราชทานเงินทองให้ตนเพียงคนเดียว อย่าให้พวกเขาเดือดร้อนเลย จึงให้พวกเขานั่งอาสนะต่ำกว่าตน แล้วแก้ปัญหาให้บัณฑิตทั้ง ๔ คนฟัง โดยไม่ให้รู้ว่าพระราชาไปเห็นอะไรมา

ในวันรุ่งขึ้น พวกบัณฑิตไปเฝ้าพระราชาแต่เช้า พระองค์ตรัสถามเสนกะว่า **"ท่านอาจารย์รู้ปัญหาแล้วหรือยัง"** เสนกะกราบทูลว่า **"ข้าแต่มหาราชเจ้า เมื่อข้าพระองค์แก้ไม่ได้ แล้วใครจะแก้ได้"** จึงกราบทูลตามที่เรียนมาจากมโหสถว่า

"ชนชั้นสูงและข้าหลวงโปรดปรานเนื้อแพะ แต่ไม่ชอบเนื้อสุนัข คุณธรรมน้ำมิตรระหว่างแพะกับสุนัขจึงเกิดขึ้น"

แม้เสนกะจะกราบทูลเช่นนี้ก็ไม่ทราบความหมาย แต่พระเจ้าวิเทหราชทรงเข้าพระทัยว่าเสนกะรู้แล้ว จึงตรัสถามปุกกุสะเป็นคนต่อไป

ปุกกุสะได้ทีจึงกราบทูลว่า **"ข้าพระองค์ไม่ใช่บัณฑิตหรือพระเจ้าข้า"** แล้วกราบทูลตามที่เรียนมาเช่นเดียวกันว่า

"ชนทั้งหลายใช้หนังแพะปูหลังม้าเพราะนั่งสบาย แต่ไม่ใช้หนังสุนัข คุณธรรมน้ำมิตรระหว่างแพะกับสุนัขจึงเกิดขึ้น"

แม้ปุกกุสะเองก็ไม่ทราบความหมายที่ตนกราบทูลไป พระราชาเข้าพระทัยว่าปุกกุสะรู้ความหมาย จึงตรัสถามกามินทะต่อไป กามินทะกราบทูลว่า

"แพะมีเขาโค้ง แต่สุนัขไม่มีเขา แพะกินหญ้า ส่วนสุนัขกินเนื้อ คุณธรรมน้ำมิตรระหว่างแพะกับสุนัขจึงเกิดขึ้น"

แม้กามินทะก็ไม่รู้ความหมาย พระราชาตรัสถามเทวินทะเป็นคนต่อไป เทวินทะกราบทูลข้อความที่ตนไม่ทราบความหมายเช่นกันว่า

"แพะกินหญ้า กินใบไม้ สุนัขไม่กินหญ้า ไม่กินใบไม้ แต่ไล่ตะครุบกระต่ายหรือแมวกิน คุณธรรมน้ำมิตรระหว่างแพะกับสุนัขจึงเกิดขึ้น"

พระราชาเข้าพระทัยว่า แม้เทวินทะนี้ก็รู้จึงตรัสถามมโหสถเป็นคนสุดท้ายว่า **"บัณฑิตน้อย แล้วตัวเจ้ารู้ปัญหานี้หรือไม่"** มโหสถกราบทูลว่า

"ข้าแต่มหาราชเจ้า ตั้งแต่นรกอเวจีจนถึงพรหมโลก ยกเว้นข้าพระองค์แล้ว คนอื่นใครจะแก้ปัญหานี้ได้"

พระเจ้าวิเทหราชตรัสว่า **"ถ้าเช่นนั้นเจ้าก็จงบอกมา"**

มโหสถจึงกราบทูลว่า **"ขอพระองค์ทรงฟัง แพะมี ๔ เท้า ๘ กีบ แฝงกายไปนำเนื้อมาให้สุนัข สุนัขแฝงกายไปนำหญ้ามาให้แพะ พระองค์ประทับอยู่บนปราสาททอดพระเนตรเห็นคุณธรรมน้ำมิตรระหว่างสุนัขกับแพะด้วยพระองค์เอง จึงตั้งปัญหาขึ้น"**

พระราชาไม่ทรงทราบว่า อาจารย์ทั้ง ๔ คน รู้ปัญหาเพราะมโหสถทรงเข้าใจว่าบัณฑิตทั้ง ๕ คน รู้ด้วยปัญญาของตน ก็ทรงโสมนัสว่า พระองค์โชคดีที่มีบัณฑิตเช่นนี้อยู่ในราชสกุล บัณฑิตทุกคนของพระองค์รู้ปัญหาอันละเอียดอ่อนลึกซึ้งนี้ได้

ทรงดำริที่จะพระราชทานรถม้าอัสดรและหมู่บ้านส่วยเป็นรางวัลแก่บัณฑิตทุกคน แต่เจ้าหญิงอุทุมพรทรงทราบว่า บัณฑิตคนอื่นรู้ปัญหาจากมโหสถ จึงดำริว่า พระราชาพระราชทานรางวัลให้บัณฑิตทุกคนเหมือนกัน เป็นการไม่ถูกต้อง จึงเสด็จไปเฝ้าพระราชา ทูลให้ทรงทราบว่า **"บัณฑิต ทั้ง ๔ คน รู้ปัญหาจากมโหสถ เนื่องจากมโหสถเกรงว่าคนเหล่านี้จะได้รับความเดือดร้อน พระองค์พระราชทานรางวัลให้บัณฑิตทั้งหมดเสมอกัน ไม่ถูกต้อง ควรพระราชทานให้มโหสถเป็นพิเศษ"**

พระราชาทรงทราบว่า มโหสถไม่บอกว่าบัณฑิตคนอื่นรู้ปัญหาจากตน ก็ทรงโสมนัสว่ามโหสถจิตใจกว้างขวาง มีพระราชประสงค์จะทำสักการะให้ยิ่งกว่า จึงทรงดำริว่า "ถ้าเช่นนั้น เอาไว้ก่อน เราจะถามปัญหาบุตรของเราข้อหนึ่ง เมื่อบุตรของเราแก้ได้ จึงค่อยทำสักการะให้มากยิ่งขึ้นในภายหลัง"

ศึกประลองปัญญามหาบัณฑิต

พระราชาจึงทรงคิดปัญหาชื่อ **"สิริมันตปัญหา[๘]"** ขึ้นมา ระหว่างสิริ คือ ยศและทรัพย์กับปัญญา อะไรจะประเสริฐกว่ากัน

วันหนึ่ง ขณะที่พระราชาประทับที่ท้องพระโรง บัณฑิตได้เข้าเฝ้าตามปกติ พระราชาตรัสว่า "วันนี้ เรามีปัญหามาถามพวกท่านอีก" จึงถามเสนกบัณฑิต[๙] ก่อนว่า **"ท่านอาจารย์ มีคนอยู่ ๒ พวก คือ คนมีปัญญาแต่ปราศจากสิริ และคนมียศแต่ไร้ปัญญา ระหว่างคน ๒ จำพวกนี้ ใครประเสริฐกว่ากัน"**

---

[๘] **สิริมันตปัญหา** หมายถึง ปัญหาเกี่ยวกับคนมีสิริ คือ ทรัพย์และยศถาบรรดาศักดิ์กับปัญญา อะไรประเสริฐกว่ากัน

[๙] ในสมัยพุทธกาล **เสนกบัณฑิต** กลับชาติมาเกิดเป็น**พระมหากัสสปะ**

ปัญหานี้เกี่ยวเนื่องกับการสืบเชื้อสายมาตามวงศ์ตระกูลของเสนกะ จึงกราบทูลเฉลยปัญหา ทันทีว่า **"คนทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นปราชญ์หรือคนโง่เขลา มีชาติตระกูลหรือไร้สกุลรุนชาติ มีศิลปะหรือไร้ศิลปะก็ตาม ต่างก็ยอมตัวเป็นข้ารับใช้ของคนมียศศักดิ์ มีทรัพย์ และเป็นใหญ่เป็นโต ข้าพระองค์จึงเห็นว่า คนแม้มีปัญญาแต่ไร้ยศเป็นคนเลว ส่วนคนมียศ คือ มีทรัพย์เท่านั้น ประเสริฐ"**

พระเจ้าวิเทหราชสดับคำของอาจารย์เสนกะนั้นแล้ว ไม่ตรัสถามบัณฑิต ๓ คนที่เหลือซึ่งนั่งอยู่ถัดมาตามลำดับ แต่ตรัสถามมโหสถผู้ยังใหม่ในหมู่บัณฑิตของพระองค์

พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์โปรดฟังเถิดพระเจ้าข้า คนมีทรัพย์ มียศแต่ไร้ปัญญา ชื่อว่า "คนโง่" คนโง่นั้นอาศัยตำแหน่งหน้าที่ สร้างบาปสร้างกรรม แล้วสำคัญว่า "ยศตำแหน่งของเราประเสริฐ" คนโง่เห็นโลกนี้โลกหน้าก็เฉย ๆ ไม่แสวงหาธรรม จึงประสบเคราะห์กรรมอยู่เสมอ ข้าพระองค์เห็นว่า คนมีปัญญานั่นแหละ ประเสริฐ ส่วนคนไร้ปัญญา แม้มีอำนาจวาสนาก็หาประเสริฐไม่"**

เมื่อมโหสถกราบทูลอย่างนี้ พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรดูเสนกบัณฑิต แล้วตรัสว่า **"มโหสถสรรเสริญคนมีปัญญาว่าประเสริฐกว่าคนมีอิสริยยศมิใช่หรือ ท่านอาจารย์จะว่าอย่างไร"**

เสนกบัณฑิตกราบทูลว่า **"ขอเดชะ มโหสถยังเด็กนัก ปากยังไม่สิ้นกลิ่นน้ำนม จะรู้อะไร ศิลปะก็ดี พวกพ้องก็ดี หรือรูปร่างหน้าตาก็ดี ไม่ได้จัดสรรโภคะให้โควินทเศรษฐี ถึงแม้เขาจะเป็นคนไม่สมประกอบ มีน้ำลายไหลเยิ้มตลอดเวลา ก็มีความสุข เพราะผู้คนต่างก็อยากคบหาเขา"**

เสนกบัณฑิตได้ยกเอาโควินทะซึ่งเป็นเศรษฐีในพระนครนั้น มาเป็นตัวอย่าง เขามีร่างกายไม่สมประกอบ ไร้บุตรธิดา ไม่มีความรู้อะไร ๆ แต่มีสมบัติมากถึง ๘๐ โกฏิ เมื่อเขาพูดจะมีน้ำลายไหลเยิ้มคาง มีหญิงสาวสองนางแต่งตัวสวยงาม ยืนถือดอกบัวบานคอยรับน้ำลายที่ไหลออกมาจากปาก แล้วโยนทิ้งทางหน้าต่าง

พวกนักเลงสุรา เมื่อจะเข้าร้านสุรา ต้องการดอกบัวไปประดับ ก็พากันไปเรียกเศรษฐี เมื่อเศรษฐีพูดว่า **"เรียกข้าทำไม"** ขณะพูดน้ำลายก็ไหลออกจากปาก หญิงสาวทั้งสองนางก็ช่วยกันเอาดอกบัวรับน้ำลายไว้ แล้วโยนทิ้งทางหน้าต่าง พวกนักเลงสุราก็เก็บดอกบัวรองน้ำลายเศรษฐีที่หญิงสาวโยนทิ้งเอาไปล้างน้ำประดับตัวเข้าร้านเครื่องดื่ม

เสนกะยกโควินทเศรษฐีในมิถิลานครนั้นเองขึ้นมาเป็นตัวอย่าง ได้กราบทูลว่า **"แม้เศรษฐีจะเป็นคนไม่สมประกอบ ไม่มีปัญญา แต่ก็สมบูรณ์ด้วยสิริอย่างนี้เพราะมีทรัพย์มาก ข้าพระองค์เห็นว่าคนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีทรัพย์เป็นคนประเสริฐ"**

พระเจ้าวิเทหราชจึงตรัสถามมโหสถด้วยความเอ็นดูว่า **"บัณฑิตน้อย เธอจะแก้อย่างไร"**

มโหสถกราบทูลว่า **"เสนกะคนนี้หลงมัวเมาในยศถาบรรดาศักดิ์และทรัพย์สมบัติเท่านั้น ไม่เห็นค้อนใหญ่จะทุบหัวตน โปรดรับฟังเถิดพระเจ้าข้า คนไร้ปัญญายามสุขก็ลืมหลงตัวตน เมื่อถึงคราวทุกข์ก็พร่ำเพ้อรำพัน ครั้นถูกสุขบ้างทุกข์บ้างมากระทบ ก็ทุรนทุรายเหมือนปลาหน้าแล้ง ข้าพระองค์เห็นอย่างนี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญานั่นแหละประเสริฐ คนโง่ถึงแม้มียศตำแหน่งก็หาประเสริฐไม่"**

พระเจ้าวิเทหราชสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสถามเสนกะว่า **"ท่านอาจารย์จะแก้อย่างไร"**

เสนกบัณฑิตกราบทูลว่า "**บัณฑิตน้อยนี้จะรู้อะไร ไม่ต้องพูดถึงมนุษย์ แม้แต่ต้นไม้ที่มีลูกดกหนา ฝูงนกกาก็ยังได้พึ่งพาอาศัย ฝูงนกกาย่อมบินไปหาต้นไม้ในป่าที่มีลูกดก ผู้คนเป็นอันมากย่อมคบค้าสมาคมกับคนรวยเท่านั้นเพราะต้องการทรัพย์ ข้าพระองค์เห็นอย่างนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนต่ำทราม คนมีสิริเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ**"

พระเจ้าวิเทหราชตรัสกับมโหสถว่า "**เธอจะแก้อย่างไร บัณฑิตน้อย**"

มโหสถกราบทูลว่า "**เสนกบัณฑิตคนลงพุงนี้จะรู้อะไร โปรดรับฟังเถิด พระเจ้าข้า คนโง่แม้มีอำนาจวาสนา ก็ใช้อำนาจไปในทางที่ผิด เบียดบังเอาทรัพย์เขามา หารู้ไม่ว่ายมทูตจะฉุดคร่าคนเขลาผู้ร้องไห้อยู่ลงนรก ข้าพระองค์ขอยืนยันว่า คนมีปัญญานั่นแหละประเสริฐ ส่วนคนเขลาแม้มียศก็หาประเสริฐไม่**"

พระเจ้าวิเทหราชตรัสถามเสนกะว่า "**ท่านอาจารย์จะแก้อย่างไร**"

เสนกบัณฑิตกราบทูลว่า "**แม่น้ำทุกสาย เมื่อไหลลงสู่แม่น้ำคงคาแล้ว ย่อมทิ้งชื่อเสียงเรียงนาม ผู้คนพากันเรียกว่า "แม่น้ำคงคา" ครั้นแม่น้ำคงคาไหลไปสู่มหาสมุทร ชื่อก็หมดไป คงได้ชื่อใหม่ว่า "มหาสมุทร" คนแม้มีปัญญามากแค่ไหน พอเข้าบ้านคนรวยก็หมดความสำคัญลง เหมือนแม่น้ำคงคาไหลลงไปสู่มหาสมุทร ข้าพระองค์ยืนยันว่า คนมีปัญญาเป็นคนต่ำทราม ส่วนคนมีทรัพย์เป็นผู้ประเสริฐ**"

พระราชาตรัสกับมโหสถว่า "**บัณฑิตน้อย เธอจะแก้อย่างไรก็ว่าไป**"

มโหสถกราบทูลว่า "**มหาสมุทรที่ท่านอาจารย์กล่าวถึง มีแม่น้ำน้อยใหญ่นับไม่ถ้วน ไหลลงไปรวมกัน แม้มหาสมุทรนั้นจะมีคลื่นใหญ่สาดซัดแค่ไหน แต่คลื่นก็ไม่เคยล่วงฝั่งไปได้ เหมือนคำพูดของคนโง่ไม่เคยมีพลังเกินถ้อยคำของบัณฑิต ข้าพระองค์ยืนยันว่า คนมีปัญญาเป็นคนประเสริฐ คนเขลาแม้มีตำแหน่งหน้าที่ก็หาประเสริฐไม่**"

เสนกบัณฑิตตอบโต้ว่า "**คนมีตำแหน่งเป็นถึงผู้พิพากษา แม้ไม่สำรวมระวัง เป็นคนทุศีล ตัดสินอะไรไปแม้ไม่ถูกต้อง ผู้คนยังเชื่อถือ มากกว่าคำพูดของคนมีปัญญาแต่ไร้ตำแหน่ง ข้าพระองค์เห็นดังนี้ จึงกราบทูลยืนยันว่า คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า ส่วนคนมีสิริเป็นคนประเสริฐ**"

มโหสถแก้ว่า "**เสนกะคนโง่เขลาจะรู้อะไร คนเขลาชอบโกหกทั้งตนเองและผู้อื่น เพราะไม่รู้ผิดชอบชั่วดี มักถูกตำหนิในที่ประชุม แม้ตายไปก็จะไปเกิดในนรก ข้าพระองค์เห็นดังนี้จึงยืนยันว่า คนมีปัญญาเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ คนโง่เขลาแม้มียศหาประเสริฐไม่**"

เสนกบัณฑิตตอบโต้ว่า "**คนมีปัญญาดุจแผ่นดิน แต่ไร้ที่ซุกหัวนอน ดีแต่ปาก ยากจน แม้แต่ญาติก็ยังไม่คบหา หมดสง่าราศี พูดกลางหมู่ญาติก็ไม่มีใครอยากฟัง ข้าพระองค์เห็นดังนี้จึงกล่าวว่า คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า คนรวยเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ**"

มโหสถแก้ว่า "**เสนกะเห็นแค่โลกนี้เท่านั้น ไม่ได้เห็นไปถึงโลกหน้า คนมีปัญญาดุจแผ่นดินไม่พูดเหลาะแหละ เหลวไหล เพ้อเจ้อ ไม่เห็นแก่พรรคพวก เขาย่อมถูกประชาชนยกย่องสรรเสริญ ท่ามกลางที่ประชุม ถึงตายแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์ ข้าพระองค์เห็นดังนี้จึงกราบทูลว่าคนมีปัญญาเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ คนโง่เขลาแม้มียศก็หาประเสริฐไม่**"

เสนกะกล่าวว่า **"ช้าง ม้า โค ต่างหู แก้วมณี และสตรีทั้งหลาย ล้วนเป็นของผู้มีอำนาจ ผู้มีปัญญาแต่ไร้ทรัพย์ ก็เป็นได้แค่คนใช้ของผู้มีอำนาจ ข้าพระองค์เห็นดังนี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า ส่วนคนมีสิริเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ"**

มโหสถตอบโต้ว่า **"สิริย่อมละทิ้งคนพาล ที่มีแต่ความโง่เขลาไร้ความคิด แม้มีอำนาจวาสนาก็รักษาอำนาจวาสนาไว้ไม่ได้ ข้าพระองค์เห็นดังนี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ คนโง่เขลาแม้มียศหาประเสริฐไม่"**

เสนกบัณฑิตคิดว่า จะต้องทำให้มโหสถจนมุมให้ได้ จึงกราบทูลว่า **"ขอเดชะ มโหสถยังเด็กนัก จะรู้อะไร ขอพระองค์โปรดฟังเถิด พวกข้าพระองค์ทั้งหมด แม้เป็นบัณฑิตนับว่ามีปัญญา ยังต้องเป็นข้ารับใช้ประคองอัญชลีต่อพระองค์ พระองค์มีอำนาจเหนือพวกข้าพระองค์ทั้งหลาย ไม่ต่างจากท้าวสักกเทวราชเป็นเจ้าแห่งเทพทั้งหลาย ข้าพระองค์เห็นดังนี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนต่ำช้า คนมีสิริเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ"**

พระเจ้าวิเทหราชทรงดำริว่า คำแก้ของอาจารย์เสนกะมีเหตุผลดี บุตรของเราจะสามารถยกเหตุผลอื่นมาแก้ได้หรือไม่ จึงตรัสว่า **"บัณฑิตน้อย เธอจะแก้อย่างไร"**

เมื่อเสนกบัณฑิตยกเหตุผลนี้มาคัดค้าน เพื่อยกเอาพระเจ้าแผ่นดินมาแอบอ้างข่มมโหสถ คนอื่นเว้นพระบรมโพธิสัตว์เสียแล้ว ก็ไม่มีใครสามารถแก้ปัญหานี้ได้ เพราะถ้าแก้ไม่ดีก็จะหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ

เมื่อพระโพธิสัตว์จะหักล้างวาทะแห่งเสนกบัณฑิตนั้น ด้วยกำลังแห่งปัญญาของตน จึงกราบทูลว่า **"ขอเดชะ เสนกะนี้ช่างโง่นัก สมองคิดแต่**

เรื่องยศ เรื่องตำแหน่งเท่านั้น ไม่คิดที่จะใช้ปัญญาสร้างยศ จึงไม่รู้ถึงพลานุภาพแห่งปัญญา ขอพระองค์จงโปรดฟังเถิด พระเจ้าข้า

คนโง่เขลาที่มียศตำแหน่ง ในยามมีปัญหาลึกซึ้งต้องแก้ไข มักตกเป็นทาสของคนฉลาด คนฉลาดเท่านั้นจะสามารถแก้ไขเรื่องที่ละเอียดได้ ส่วนคนโง่เขลาแม้มียศถาบรรดาศักดิ์ ก็ถึงความงวยงงอับจนปัญญา คนมีปัญญาจึงประเสริฐ ส่วนคนโง่เขลาแม้มียศก็หาประเสริฐไม่"

เสนกะใช้ความรู้ไปจนหมด จึงนั่งเก้อซบเซาอยู่ ไม่รู้จะตอบโต้อย่างไร

เมื่อเสนกะหมดปฏิภาณนิ่งอยู่ พระราชาเห็นอากัปกิริยาเช่นนั้น ก็ทราบว่าหมดภูมิที่จะโต้ จึงรับสั่งกับมโหสถว่า **"บัณฑิตน้อย เจ้ายังมีอะไรจะพูดอีก"**

มโหสถได้พรรณนาพลานุภาพแห่งปัญญาต่อไปว่า **"สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญปัญญาว่าประเสริฐ ส่วนพวกคนเขลาหลงมัวเมาอยู่กับยศตำแหน่ง จึงมัวแต่แสวงหายศถาบรรดาศักดิ์ ปัญญาญาณของบัณฑิตล้ำลึกเกินกว่าจะหยั่งรู้ คนมียศถาบรรดาศักดิ์จะเก่งกว่าคนมีปัญญาไม่ได้"** พระเจ้าวิเทหราชสดับคำนั้นก็ทรงโสมนัส พระราชทานรางวัลมากมายให้พระโพธิสัตว์

นางในดวงใจ

ตั้งแต่นั้นมา มโหสถก็มีอำนาจวาสนามากยิ่งขึ้น เมื่อมโหสถมีอายุได้ ๑๖ ปี เจ้าหญิงอุทุมพรดำริว่า มโหสถโตเป็นหนุ่มแล้ว ทั้งมีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าในยศถาบรรดาศักดิ์ ควรจะมีครอบครัว จึงได้กราบทูลพระเจ้าวิเทหราช พระราชาทรงเห็นชอบด้วยจึงแจ้งให้มโหสถทราบ เมื่อมโหสถรับแล้ว จึงมีพระเสาวนีย์ว่าจะหาหญิงสาวมาให้

มโหสถคิดว่าสตรีที่พระพี่นางจัดหามาให้ อาจจะไม่เป็นที่ชอบใจ ควรจะเลือกดูเอง จึงทูลว่าจะเลือกสตรีด้วยตนเอง

พระนางอุทุมพรเทวีทรงอนุญาต มโหสถจึงกลับเรือน แจ้งให้สหายทราบแล้วปลอมตัวเป็นช่างชุนผ้า ถืออุปกรณ์สำหรับรับจ้างเย็บผ้า ออกจากพระนครทางประตูด้านทิศเหนือเพียงลำพังคนเดียว ไปหมู่บ้านอุตตรยวมัชฌคาม

ที่หมู่บ้านนั้น มีสกุลเศรษฐีเก่าแก่อยู่สกุลหนึ่ง บัดนี้ยากจนลง มีบุตรสาวรูปร่างหน้าตางดงามน่ารัก เพียบพร้อมด้วยลักษณะผู้ดี ตามเชื้อสายวงศ์สกุลทุกอย่าง

วันนั้น นางต้มข้าวตั้งแต่เช้ามืด ออกจากเรือนนำไปให้บิดาที่กำลังไถนาเดินสวนทางกับมโหสถ

มโหสถบัณฑิตเห็นนางเดินสวนทางมาคิดในใจว่า หญิงสาวคนนี้เพียบพร้อมด้วยลักษณะผู้ดีทุกอย่าง หากเธอยังไม่มีสามี ก็จะเป็นภรรยาของเราได้

ฝ่ายหญิงสาวพอเห็นมโหสถก็คิดในใจเช่นกันว่า ชายผู้นี้ท่าทางสง่างาม หากเราได้เขาเป็นสามี ทรัพย์สมบัติก็จะพอกพูนกลับขึ้นมามั่งคั่งได้ไม่ยาก

มโหสถไม่รู้ว่าหญิงสาวคนนี้มีสามีหรือยัง จึงคิดวิธีถามนาง ด้วยแสดงใบ้เพื่อทดสอบภูมิปัญญา ถ้านางฉลาดก็จะรู้ความหมายที่ถาม ถ้าเป็นคนไม่มีปัญญาก็จะไม่รู้ความหมาย จะได้ไม่ต้องเสียเวลาอยู่ที่นี่นาน จึงหยุดยืนอยู่ห่าง ๆ แล้วกำมือเข้า ยื่นมือออกไปให้เห็น สื่อหมายความว่า **"เธอมีสามีหรือยัง"** หญิงสาวมองเห็นก็รู้ได้ทันทีว่า ชายผู้นี้ถามว่าตนมีสามีหรือยัง จึงยืนอยู่ตรงนั้นแล้วแบมือออก หมายความว่า **"ชีวิตฉันว่างเปล่าอยู่ยังไม่มีคู่ครอง"**

มโหสถก็รู้ได้ทันทีเช่นกันว่านางยังไม่มีสามี จึงเดินเข้าไปหา ถามว่า **"เธอชื่ออะไร?"** หญิงสาวรู้ว่าชายผู้นี้เป็นคนมีปัญญา จึงตอบคำถามเป็นปริศนาว่า **"สิ่งใดไม่มีทั้งในอดีต ในอนาคต และปัจจุบัน นั่นคือ ชื่อของดิฉัน"**

มโหสถบัณฑิตกล่าวว่า **"ชื่อว่าความไม่ตาย ไม่มีในโลก ไม่ว่าอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน เธอเห็นจะชื่อว่า อมรา"** หญิงสาวรับว่า **"ถูกแล้วจ้ะ ฉันชื่อ อมรา"** มโหสถถามต่อไปว่า **"เธอจะนำข้าวต้มไปให้ใคร"** หญิงสาวบอกว่า **"นำไปให้บุรพเทวดาจ้ะ"** มโหสถกล่าวว่า **"บิดามารดาชื่อว่า บุรพเทวดา เธอคงจะนำข้าวต้มไปให้บิดาของเธอ"** หญิงสาวรับตามนั้น มโหสถถามว่า **"บิดาเธอทำงานอะไร"** หญิงสาวตอบว่า **"บิดาของดิฉันทำสิ่งหนึ่งโดยส่วนสอง"** มโหสถกล่าวว่า **"การไถนา ชื่อว่าการทำสิ่งหนึ่งโดยส่วนสอง เพราะขณะไถเป็นทางเดียว แต่ดินแยกออกเป็นสองทาง บิดาของเธอเห็นจะกำลังไถนา"** หญิงสาวรับว่า **"ถูกแล้ว"**

มโหสถถามว่า **"บิดาของเธอไถนาอยู่ที่ไหน"** หญิงสาวตอบว่า **"บิดาของดิฉันไถนาในที่คนทั้งหลายไปได้เพียงอย่างเดียว แล้วไม่กลับมาอีกเลย"** มโหสถกล่าวว่า **"ป่าช้าเป็นสถานที่ที่คนตายไปเพียงอย่างเดียวแล้วไม่กลับ บิดาของเธอคงจะไถนาใกล้ป่าช้า"** หญิงสาวรับว่าถูกแล้ว

มโหสถถามต่อไปว่า **"วันนี้เธอจะกลับเรือนหรือไม่"** นางอมราตอบว่า **"ถ้ามาดิฉันจะยังไม่กลับ ถ้าไม่มาดิฉันจะกลับ"** มโหสถกล่าวว่า **"บิดาของเธอเห็นจะไถนาใกล้แม่น้ำ เมื่อน้ำหลากมาเธอจะยังไม่กลับ ถ้าน้ำไม่หลากมาเธอจะกลับ"** หญิงสาวรับว่าถูกแล้ว

ครั้นคนทั้งสองเจรจาโต้ตอบกันเท่านี้แล้ว หญิงสาวจึงเชิญมโหสถให้ทานข้าวต้ม แล้ววางหม้อข้าวต้มลง มโหสถต้องการทดลองหญิงสาว คิดว่าการปฏิเสธตั้งแต่พบกันครั้งแรกเป็นการเสียมารยาท ถ้านางอมราไม่ล้างภาชนะ

ไม่ให้น้ำล้างมือแล้วตักข้าวต้มให้เรา เราจะไปจากนางทันที จึงกล่าวว่า **"ก็ดีเหมือนกัน ฉันกำลังหิวอยู่พอดี"**

นางอมราวางหม้อข้าวลง ล้างถ้วย แล้วตักน้ำมาให้มโหสถล้างมือ ไม่วางถ้วยเปล่าไว้ที่มือมโหสถ แต่วางไว้ที่พื้น คนข้าวในหม้อแล้วตักข้าวต้มใส่เต็มถ้วย ข้าวต้มในถ้วยนั้นมีเมล็ดข้าวมากกว่าน้ำ มโหสถพูดเป็นเชิงสัพยอกเย้าเล่นว่า **"เห็นท่าน้ำจะแล้ง มีแต่ข้าวเต็มถ้วย น้ำไม่มี"** หญิงสาวตอบว่า **"น้ำแล้งจ้ะ"** มโหสถไม่ลดละ ยังต่อปากต่อคำว่า **"เธอคงไม่ได้ตักน้ำมาจากทุ่งกระมัง"** หญิงสาวตอบว่า **"ไม่ได้ตักมาจ้ะ"** หญิงสาวแบ่งข้าวต้มไว้ให้บิดา เหลือจากนั้นจึงให้มโหสถทาน มโหสถทานข้าวต้มอิ่ม บ้วนปากแล้วถามทางไปเรือนว่า **"ฉันอยากไปเรือนเธอ จะบอกทางได้ไหม"**

นางอมราตอบว่า **"ได้จ้ะ"** แล้วบอกทางแก่มโหสถเป็นปริศนาว่า **"ร้านขายข้าวสัตตุ ร้านขายน้ำส้มสายชู และต้นทองหลางใบซ้อนกัน กำลังออกดอกบานสะพรั่งอยู่ทางไหนให้ไปทางนั้น ดิฉันถือภาชนะใส่ข้าวต้มด้วยมือข้างไหน ไม่บอกด้วยมือข้างนั้น นั่นคือทางไปเรือนดิฉัน ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้านอุตตรยวมัชฌคาม"**

มโหสถไปเรือนตามทางที่นางอมราบอกเป็นปริศนาได้ไม่ยาก มารดาหญิงสาวเห็นมโหสถจึงเชิญให้นั่งแล้วถามว่า **"ทานข้าวต้มมาหรือยัง"** มโหสถตอบว่า **"น้องหญิงอมราให้ทานมาบ้างแล้วจ้ะ"** มารดาของนางอมรารู้ในทีว่าชายหนุ่มคนนี้คงชอบลูกสาวของตนจึงตามมาถึงเรือน แต่นางก็ยังไม่พูดอะไร มโหสถมองดูภายในเรือนก็รู้ว่า สกุลนี้ค่อนข้างยากจน แต่ก็ถามว่า **"ฉันเป็นช่างชุนผ้า พอจะมีผ้าเก่าให้ฉันชุนบ้างไหม"**

มารดานางอมราตอบว่า **"ผ้านะมีดอกพ่อหนุ่ม แต่ค่าจ้างไม่มีให้"** มโหสถกล่าวว่า **"ฉันไม่ชุนเอาค่าจ้างก็ได้จ้ะ แม่เอามาเถอะ ฉันจะเย็บให้เปล่า"** มารดานางอมราจึงนำผ้าเก่ามาให้มโหสถชุน มโหสถทำได้คล่องแคล่ว

เย็บผ้าทั้งหมดประเดี๋ยวเดียวก็เสร็จ แล้วบอกให้มารดานางอมราไปบอกให้ชาวบ้านนำผ้ามาจ้างชุน มารดานางอมราก็บอกชาวบ้านทั่วไป มโหสถชุนผ้าวันเดียวได้เงินถึง ๑,๐๐๐ กหาปณะ

มารดานางอมราเตรียมหุงหาอาหารเย็น แต่ไม่ทราบว่ามโหสถจะอยู่ทานข้าวด้วยหรือไม่ จึงถามด้วยความฉลาดว่า **"เวลาเย็น แม่ควรจะหุงข้าวเท่าไร"** เมื่อทราบว่ามโหสถจะอยู่ทานข้าวด้วย นางจึงหุงหาอาหารดีเป็นพิเศษทั้งแกงและกับ

ครั้นตกเย็น นางอมรากลับจากส่งข้าวบิดา เอามัดฟืนทูนศีรษะมาจากป่า เก็บฟืนเสร็จแล้วจึงเข้าเรือน

ส่วนบิดากลับบ้านเย็นกว่าบุตรสาว มโหสถทานอาหารร่วมกับบิดามารดาของหญิงสาว ส่วนนางอมราดูแลคนเหล่านั้นก่อนจึงทานภายหลัง

มโหสถคอยสังเกตอยู่ในบ้านนั้นสองสามวัน วันหนึ่งมโหสถต้องการทดลองใจหญิงสาว จึงบอกให้เธอเอาข้าวสารกึ่งทะนาน แบ่งส่วนต้มข้าวต้ม ทำขนม และหุงข้าวสวย หญิงสาวเอาข้าวเปลือกมาตำ แล้วเลือกเอาข้าวสารมีเมล็ดเต็มหุงเป็นข้าวสวย เอาข้าวสารหักต้มเป็นข้าวต้ม และเอาปลายข้าวสารป่นทำขนม ทำกับข้าวให้พอดีกับข้าวสวยให้มโหสถ พอมโหสถทานข้าวต้มก็รู้ว่ามีรสดีมาก แต่ก็ทำเป็นแสดงอาการว่าอาหารไม่ได้เรื่อง ถ่มถุยข้าวต้มทิ้งบ่นอุบอิบว่า **"เธอทำอาหารยังไง ทำให้ข้าวสารเสียหายไปเปล่าโดยใช่เหตุ"** แล้วส่งถ้วยข้าวต้มคืนให้

หญิงสาวไม่แสดงอาการโกรธเจ้าแง่แสนงอน แววตาสงบนิ่ง กล่าวด้วยใบหน้าราบเรียบว่า **"ถ้าข้าวต้มไม่อร่อย จะรับขนมก็ได้นะจ๊ะ"** แล้วส่งขนมให้มโหสถ มโหสถแสดงอาการเหมือนเดิม นางอมรากล่าวว่า **"ถ้าขนมไม่อร่อย รับข้าวสวยก็ได้จ้ะ"** แล้วส่งข้าวสวยให้ มโหสถทำเป็นขัดเคือง ขยำอาหารทั้งสามอย่างรวมกัน เทราดหญิงสาวตั้งแต่หัวลงมา แล้วไล่ให้ไปนั่งอยู่ที่ประตู

แม้เช่นนี้ หญิงสาวก็เฉย ๆ ไม่โกรธ เดินออกไปนั่งอยู่ที่ประตูตามคำสั่งด้วยกิริยาอ่อนน้อม มโหสถเห็นแล้วอดสงสารไม่ได้ รู้ว่านางไม่ใช่คนเจ้าแง่แสนงอนเหมือนหญิงทั่วไปจึงเรียกกลับมา หญิงสาวได้ยินมโหสถเรียกจึงเดินเข้ามานั่งลงใกล้ ๆ มโหสถอย่างว่าง่าย

เมื่อมโหสถออกจากบ้านมานั้น ได้นำผ้าและเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะมาด้วย มโหสถให้ผ้านั้นแก่หญิงสาว บอกให้ไปอาบน้ำแต่งตัวใหม่ หญิงสาวทำตามอย่างว่าง่าย มโหสถจึงพูดขอหญิงสาวจากพ่อแม่ของนาง และให้เงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะที่ได้จากการชุนผ้า และเงินอีก ๑,๐๐๐ กหาปณะที่นำติดตัวมา รวมเป็น ๒,๐๐๐ กหาปณะเป็นสินสอด แล้วลาพ่อตาแม่ยาย พานางอมรากลับมิถิลานคร

คู่ชีวิตมหาบัณฑิต

มโหสถเอาร่มและรองเท้าให้นางอมราใช้ขณะเดินทาง เธอรับของทั้งสองอย่างแล้วพากันเดินทางไป หญิงสาวหุบร่มเสียในขณะออกสู่ที่โล่งแจ้งแดดจ้า และถอดรองเท้าถือเดินไปในที่ดอน พอถึงที่ลุ่มมีน้ำขังก็สวมรองเท้าเดิน มโหสถเห็นจึงถามถึงสาเหตุว่า ทำไมจึงทำอย่างนั้น

นางตอบว่า "**ในที่ดอน มองเห็นหนามที่จะตำเท้า แต่ในน้ำมองไม่เห็น จึงต้องสวมรองเท้าในที่มีน้ำ**" มโหสถคิดว่าหญิงสาวคนนี้ฉลาดหลักแหลมมาก แล้วเดินทางต่อไปจนถึงป่า หญิงสาวก็กั้นร่มเดินไป มโหสถถามว่า "**คนทั่วไปกั้นร่มกันแดด แต่ทำไมเธอกลับกั้นร่มในป่าที่มีร่มไม้**" นางตอบว่า "**ที่ฉันทำอย่างนี้ เพราะกลัวกิ่งไม้แห้งตกถูกศีรษะ**" มโหสถดีใจว่านางฉลาดหลักแหลม

เมื่อมโหสถเดินทางไปกับนาง เห็นต้นพุทรามีผลดกหนาจึงหยุดนั่งใต้ต้นพุทรา หญิงสาวบอกมโหสถขึ้นไปเก็บพุทราให้กิน แต่มโหสถบอกว่าเหนื่อยขึ้นไม่ได้ ให้ขึ้นกินเอง นางจึงปีนขึ้นไปเก็บผลพุทรากิน

มโหสถบอกนางโยนลงมาให้กินบ้าง นางคิดจะทดลองว่าชายนี้ฉลาดหรือไม่ จึงถามว่า **"เธอจะกินผลร้อนหรือผลเย็น"** แม้มโหสถจะรู้เหตุที่นางถามเพื่อจะทดลองก็ทำเป็นไม่รู้ แล้วตอบว่า **"ฉันต้องการผลร้อน"** นางเก็บพุทราโยนไปที่พื้นดิน มโหสถก็เก็บพุทรามาปัดฝุ่นออกแล้วเคี้ยวกิน

เมื่อมโหสถจะทดลองนางอีก จึงกล่าวว่า **"ฉันอยากกินผลเย็นบ้าง"** นางก็เก็บผลพุทราโยนไปบนพื้นหญ้า มโหสถไม่ต้องปัดฝุ่น เก็บพุทรานั้นมากินได้เลย ครั้นทดลองเช่นนี้รู้ว่านางฉลาดเหลือเกินก็ดีใจ แล้วบอกให้นางลงจากต้นพุทรา

หญิงสาวลงจากต้นพุทรา แล้วถือภาชนะไปตักน้ำมาให้มโหสถดื่ม จากนั้นจึงพากันเดินเข้าพระนคร มโหสถให้นางหยุดพักอยู่ที่เรือนคนเฝ้าประตูพระนคร แล้วบอกภรรยาคนเฝ้าประตูให้ทราบเพื่อทดลองนาง ส่วนตนเองล่วงหน้าเข้าบ้านไปก่อน เรียกสหายมาบอกให้ไปทดลอง พูดเกี้ยวนางอมรา

พวกชายหนุ่มไปหานางอมรา ทำตามที่มโหสถสั่ง หญิงสาวไม่ใส่ใจกลับคิดว่าชายเหล่านี้เทียบไม่ได้กับสามีของตน มโหสถให้ชายหนุ่มไปทำเช่นนั้นหลายครั้ง พอครั้งสุดท้ายจึงกล่าวว่า **"ถ้าเช่นนั้น ก็ไปฉุดนางมา"** พวกเขาไปทำตามที่มโหสถสั่ง หญิงสาวมาเห็นมโหสถแต่งตัวอย่างเสนาบดี มีทรัพย์สมบัติมาก ก็จำไม่ได้ มองดูมโหสถแล้วหัวเราะและร้องไห้ มโหสถถามเหตุนั้น เธอจึงบอกว่า **"ดิฉันเห็นสมบัติท่าน ก็นึกในใจว่าท่านมีสมบัติมาก เพราะได้ทำกุศลไว้ในชาติก่อน จึงคิดว่าผลบุญน่าอัศจรรย์จริง นึกในใจดังนี้จึงหัวเราะ แต่ที่ร้องไห้ก็เพราะสงสารว่า บัดนี้ ท่านมาทำร้ายคนที่มีสามีหวงแหนก็จะไปเกิดในนรก"**

เมื่อมโหสถทดลองนางอมราก็รู้ว่านางมีความบริสุทธิ์ใจ ไม่เห็นแก่ทรัพย์ จึงสั่งบริวารของตนให้พานางไปอยู่ที่เดิม แล้วแต่งตัวเป็นช่างชุนผ้า ไปค้างคืนอยู่กับนาง ครั้นรุ่งเช้าก็ไปราชสำนักทูลเรื่องทั้งหมดให้พระนางอุทุมพรเทวีทราบ

พระนางนำความกราบบังคมทูลพระเจ้าวิเทหราช แล้วประดับนางอมราด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ ให้นั่งในวอที่ประดับอย่างดี นำมายังบ้านมโหสถ จัดพิธีแต่งงานให้ด้วยเกียรติอันยิ่งใหญ่

พระราชาทรงส่งทรัพย์ไปเป็นของขวัญแก่มโหสถ ชาวพระนครทั้งหมดตั้งแต่คนรักษาประตูต่างจัดของขวัญมาให้

ฝ่ายนางอมราเทวีแบ่งของที่ได้รับพระราชทานคืนเข้าพระคลังหลวงส่วนหนึ่ง รับไว้ส่วนหนึ่ง แล้วนำไปมอบเป็นของขวัญให้กับประชาชนเพื่อเป็นการผูกมิตรกับชาวพระนคร

ตั้งแต่นั้นมา มโหสถก็อยู่ร่วมกับหญิงสาว ได้ถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแด่พระราชาสืบมา

เกมคนโกง

อยู่มาวันหนึ่ง คณะมนตรีทั้ง ๔ คน ปรึกษากันว่า "**ลำพังมโหสถเพียงคนเดียวพวกเราก็ไม่สามารถเทียบได้ บัดนี้ เขาได้ภรรยาผู้ฉลาด พวกเราจะทำอย่างไร ต้องหาทางทำให้พระราชาเกิดความระแวงมโหสถให้ได้**" เสนกบัณฑิตจึงวางแผนใส่ความมโหสถ โดยตนเองจะขโมยปิ่นปักผมแก้วมณีของพระราชา ปุกกุสะขโมยสุวรรณมาลา กามินทะขโมยผ้าคลุมบรรทมกัมพล ส่วนเทวินทะขโมยฉลองพระบาททองคำ แล้วหาทางนำไปซ่อนไว้ในเรือนของมโหสถ อย่าให้เป็นที่สงสัยได้

ครั้นตกลงกันตามนั้น เสนกะจึงแอบเอาปิ่นปักผมแก้วมณีใส่ไว้ในหม้อเปรียง แล้วให้สาวใช้คนหนึ่งนำหม้อเปรียงนั้นออกไปเร่ขาย กำชับว่า ถ้าคนอื่นรับซื้อไว้ อย่าขายให้ แต่ถ้าคนในเรือนมโหสถรับซื้อให้ขายทั้งหม้อ สาวใช้ไม่รู้ว่าเสนกะแอบเอาปิ่นปักผมแก้วมณีใส่ไว้ในหม้อเปรียงก็ร้องขายเรื่อยไปตามนายสั่ง แม้มีคนถามซื้อก็ไม่ยอมขาย จนมาถึงบ้านมโหสถก็ร้องขายเดินกลับไปกลับมาอยู่หน้าบ้าน

นางอมราเทวียืนอยู่ที่ประตูเห็นท่าทางก็ผิดสังเกต แปลกใจว่าหญิงขายเปรียงนี้ไม่ยอมไปที่อื่น น่าจะมีอะไรผิดปกติ จึงบอกให้คนใช้ของตนหลบไปก่อน แล้วกำชับว่า ถ้าตนเรียกก็อย่าเพิ่งเข้ามา จนกว่าจะมีคนไปตาม จากนั้น จึงเรียกคนขายเปรียงมาว่าจะรับซื้อ เมื่อคนขายเปรียงเข้ามาแล้ว นางอมราเทวีทำเป็นเรียกพวกคนใช้ของตนไปหยิบเงินมาให้ พวกคนใช้ก็ทำเป็นไม่ได้ยินนายเรียกเพราะนัดแนะกันไว้ก่อน นางอมราเทวีจึงทำเป็นบ่นอุบอิบเหมือนขัดเคืองใจ แล้วบอกให้คนขายเปรียงไปเรียกคนใช้ของตนมาให้ ขณะที่คนขายเปรียงกำลังเดินไปนางจึงล้วงมือลงในหม้อเปรียง พบปิ่นปักผมแก้วมณี เมื่อนางคนขายเปรียงกลับมาจึงถามว่า มาจากไหน นางบอกว่าเป็นคนใช้ในบ้านของอาจารย์เสนกะ

นางอมราเทวีซักถามชื่อของนาง ตลอดจนชื่อบิดามารดา เมื่อได้รับคำตอบแล้ว จึงสอบถามราคาเปรียงว่าราคาเท่าไร เมื่อนางคนขายบอกราคา จึงขอซื้อไว้ทั้งหมด คนขายเปรียงกล่าวว่า ถ้าซื้อเปรียงทั้งหมดก็เอาไว้ทั้งหม้อโดยไม่คิดราคา นางอมราตกลงรับซื้อไว้ แล้วให้คนขายเปรียงกลับไป ได้บันทึกข้อมูลลงในสมุดจดงานเป็นลายลักษณ์อักษรไว้เป็นหลักฐานว่า วันนั้น เดือนนั้น อาจารย์เสนกะให้คนใช้ชื่อนี้ ธิดาของคนชื่อนี้นำปิ่นปักผมแก้วมณีของพระราชามาเร่ขาย

แม้ปุกกุสะ กามินทะ และเทวินทะ ก็ส่งราชาภรณ์อื่น ๆ ซุกซ่อนในผัก ผลไม้ และมัดข้าวโพดไปขายโดยทำนองเดียวกัน นางอมราเทวีรับซื้อไว้

ทั้งหมด แล้วลงบันทึกเรื่องไว้เป็นหลักฐานอย่างละเอียดเช่นเคย บอกให้มโหสถทราบเรื่องทั้งหมดที่เกิดขึ้นแล้วเก็บหลักฐานไว้

ฝ่ายเสนกะไปกราบทูลเตือนพระราชาว่า ไม่เห็นพระองค์ประดับแก้วจุฬามณีนานแล้ว พระเจ้าวิเทหราชนึกขึ้นได้จึงรับสั่งให้ข้าหลวงไปนำมาประดับ เมื่อข้าหลวงคนนั้นไปดูไม่เห็นแก้วจุฬามณีและราชาภรณ์อื่น ๆ จึงกลับมารายงานพระราชา อาจารย์ทั้ง ๔ คน ทำทีเป็นตกใจ กราบทูลพระราชาว่าราชาภรณ์ของพระองค์หายไป น่าจะมีคนคิดการใหญ่ แล้วทูลยุยงพระราชาว่าพวกตนได้เห็นเครื่องราชาภรณ์อยู่ในเรือนมโหสถ การที่มโหสถแอบนำราชาภรณ์ไปใช้เองเช่นนี้นั้นเป็นการไม่จงรักภักดี ส่อแสดงว่ากำลังคิดการอันเป็นกบฏต่อพระองค์

สายสืบที่มโหสถวางไว้ได้ไปแจ้งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้มโหสถทราบล่วงหน้า มโหสถคิดว่าหากเข้าเฝ้าพระราชากราบทูลให้ทรงทราบ ก็จะรู้ความจริงจึงรีบเข้าวังไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช

ขณะนั้น พระราชากริ้วมโหสถมาก ทรงทราบว่ามโหสถกำลังจะเข้าเฝ้าทรงคิดระแวงหนักขึ้นไปอีกว่า ทำไมมโหสถจึงมาผิดเวลาเช่นนี้ คงจะคิดมิดีมิร้ายอะไร แสดงว่าที่อาจารย์พูดต้องมีมูลความจริง พระองค์จึงไม่ยอมให้มโหสถเข้าเฝ้า

มโหสถรู้ว่าพระราชากริ้วมากจนไม่ยอมให้เข้าเฝ้า จึงรีบกลับบ้าน ขณะนั้นพระราชามีรับสั่งให้จับกุมตัวมโหสถ

มโหสถยังไม่ทันถึงบ้านก็ได้รับข่าวจากสายลับของตนว่า พระราชามีรับสั่งให้จับกุมตัวมโหสถ จึงคิดว่าขณะนี้พระราชาทรงกริ้ว คงไม่รับฟังเหตุผล เราไม่รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้น ควรจะหลบหนีไปสักระยะหนึ่งก่อน ค่อยคิดอ่านหาทางแก้ไข จึงส่งข่าวไปบอกให้นางอมราเทวีทราบ แล้วปลอมตัวออกจากเมือง

ทางประตูด้านทิศใต้ หลบหนีราชภัยไปยังหมู่บ้านทักขิณยวมัชฌคาม ทำงานรับจ้างปั้นหม้อเลี้ยงชีพในหมู่บ้านแห่งนั้น

หักเหลี่ยมบัณฑิตจอมปลอม

ภายในพระนครเกิดข่าวแพร่สะพัดไปทั่วว่ามโหสถบัณฑิตคิดการเป็นกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดิน แต่ความลับแตกก่อน ขณะนี้ได้แอบหลบหนีออกจากพระนครไปแล้ว จึงเกิดความโกลาหลอลหม่าน สอบถามเรื่องราวกันอย่างกว้างขวาง

คณะมนตรีทั้ง ๔ คน รู้ว่ามโหสถหนีไปแล้วก็ดีใจ พูดปลอบชาวพระนครว่า **"พวกท่านอย่าทุกข์ใจไปเลย เราก็เป็นบัณฑิต พอจะเป็นที่พึ่งพวกท่านได้"** ประชาชนที่รู้ความจริงได้ยินเช่นนั้น ต่างตะโกนด่าทออยู่อึงมี่

เมื่อบัณฑิตทั้ง ๔ คน เห็นนางอมราเทวีอยู่คนเดียว ต่างก็คิดหมายมั่นที่จะได้นางมาเป็นของตน ไม่บอกกันและกันให้รู้ ต่างคนต่างแอบส่งสิ่งของไปให้นางอมราเพื่อเป็นการผูกสัมพันธ์

นางอมรารับบรรณาการที่คนทั้ง ๔ ส่งไปให้ก็ทราบความมุ่งหมายของคนเหล่านั้น จึงวางแผนที่จะแก้แค้นให้คนเหล่านั้นได้อาย

นางอมราเทวีได้นัดแนะคนเหล่านั้นให้มาบ้านของตน ในเวลาที่แตกต่างกันออกไป จากนั้นจึงให้คนในบ้านช่วยกันขุดหลุมลึก ทำรั้วรอบขอบชิดล้อมไว้ แล้วนำอุจจาระผสมน้ำเทลงในหลุมนั้น ปิดแผ่นกระดาน ทำกลไกที่หลุมอุจจาระ ทำลิ่มสลักไว้สองข้าง เอาเสื่อปูทับปกปิดไว้อีกชั้นหนึ่ง ประดับด้วยดอกไม้ ตกแต่งให้ดูงดงาม ให้ตั้งอ่างสำหรับอาบน้ำไว้ ทำทุกอย่างให้เสร็จก่อนตะวันตกดิน

ค่ำวันนั้น อาจารย์เสนกะมีอารมณ์ดีเป็นพิเศษ แต่งตัวอย่างงามหรู กินอาหารเสร็จแล้วจึงไปหานางอมราเทวีตามที่นัดไว้ ยืนอยู่ที่ประตูให้คนใช้ไปบอกนางอมราว่าตนมาถึงแล้ว

นางอมราทำเป็นดีใจ กุลีกุจอต้อนรับบอกให้เข้าบ้าน เสนกะยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ คิดว่านางอมราให้ท่าจึงถือวิสาสะเข้าไปยืนอยู่เคียงข้าง แตะเนื้อต้องตัวอย่างสนิทสนม นางอมรากล่าวว่า **"ช่างมาตรงเวลาจริงนะจ๊ะ"** เสนกะกล่าวเอาใจนางว่า **"กว่าจะถึงเวลาตามนัด มันช่างนานเหลือเกิน นานจนใจแทบขาด พอได้เวลาก็รีบมาทันที"** หญิงสาวแสดงอาการทอดไมตรีว่า **"ถึงอย่างไร ดิฉันก็ตกเป็นของท่านอยู่แล้ว ท่านอาบน้ำให้สบายตัวก่อน จึงค่อยนอน ไม่ต้องรีบร้อน ไปอาบน้ำให้เนื้อตัวสะอาดก่อน เชิญทางนี้"** เสนกะรู้สึกร้อนไปทั้งตัว เดินไปยืนบนแผ่นกระดานที่นางอมราเทวีเตรียมไว้เป็นที่อาบน้ำอย่างว่าง่าย เมื่อเสนกะเหยียบแผ่นกระดาน หญิงสาวทำเป็นเหมือนรดน้ำให้แล้วเหยียบที่สลักกล ทำให้เสนกะตกลงไปในหลุมอุจจาระสูงเท่าคอ จากนั้นก็จัดเตรียมสถานที่ไว้ให้เหมือนเดิม หญิงสาวคิดว่ายังเหลืออีก ๓ คน

หญิงสาวทำให้ปุกกุสะผู้มาตามที่นัดไว้ตกในหลุมอุจจาระ โดยทำนองเดียวกัน เมื่อปุกกุสะตกลงไป หัวก็กระแทกเข้ากับเสนกะอย่างแรง จึงถามขึ้นด้วยความตกใจว่า **"นี่ผีหรือคน"** เสนกะกล่าวว่า **"เราเสนกะ ราชบัณฑิตแห่งมิถิลานคร ท่านเล่าเป็นใคร"** ปุกกุสะบอกว่า **"อะพิโธ่ อาจารย์เองหรอกหรือ นึกว่าใคร ผมเองปุกกุสะ"**

จากนั้น หญิงสาวก็ทำให้กามินทะและเทวินทะผู้มาตามที่นัดไว้ ให้ตกในหลุมอุจจาระโดยทำนองเดียวกัน อาจารย์ทั้ง ๔ คน ตกลงไปยัดเยียดอยู่ในหลุมอุจจาระที่เหม็นขื่นคาว หัวชนกันและกัน ต่างถามกันและกันว่าเป็นใคร

เมื่อเสนกบัณฑิตทราบว่าใครเป็นใคร ก็รู้ว่าหลงกลนางอมราเทวีแล้ว ต่างส่งเสียงร้องเอะอะโวยวายว่า จะทำอย่างไรกันต่อไป อาจารย์เสนกะห้ามว่า

"พวกท่านอย่าอื้ออึงไป ตั้งแต่นี้ไปพวกเราจะถูกประจานให้ได้รับความอับอาย" พวกเขาถูกขังไว้ในหลุมอุจจาระนั้นตลอดทั้งคืน

พอรุ่งเช้า นางอมราเทวีให้คนทั้ง ๔ จับเชือก สาวขึ้นมาจากหลุมอุจจาระทีละคน แล้วให้พวกคนใช้จับอาบน้ำ ให้เอามีดโกนโกนผมและหนวดให้หัวโล้น แล้วจับหัวถูกับแผ่นอิฐจนเลือดออกซิบ ๆ เอาข้าวสารแช่น้ำ ตำให้ละเอียดเป็นแป้ง แล้วกวนเป็นเหมือนข้าวต้ม ทาทั่วตัวคนทั้ง ๔ โรยด้วยนุ่นตามตัว แล้วจับให้นอนในกระชุ[๑๐] เข่งไม้ไผ่สาน เอาเสื่อลำแพนม้วนพันปิดไว้ ผูกให้แน่น แล้วนำเอาราชาภรณ์ทั้ง ๔ อย่างกับอาจารย์ทั้ง ๔ คน ไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช กราบทูลว่า **"ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงทรงรับเครื่องบรรณาการ คือ ลิงเผือกนี้"** กราบทูลฉะนี้แล้ว ให้วางเสื่อลำแพนลงใกล้พระบาทพระเจ้าวิเทหราช

พระราชาให้แก้เสื่อลำแพนออก ทอดพระเนตรเห็นบัณฑิตทั้ง ๔ คน ของพระองค์เป็นเหมือนวานรเผือก ก็ทรงตกตะลึงนิ่งอึ้งไปโดยไม่ทราบต้นสายปลายเหตุ ตรัสอะไรไม่ออก ข้าราชบริพารเห็นคณะมนตรีต่างหัวเราะ พูดจาเยาะเย้ยสรวลเสเฮฮาสนุกสนานว่า **"โอ้โฮ ลิงเผือกงามจังเลย"**

บัณฑิตทั้ง ๔ คน แสนที่จะอับอายขายหน้าแต่ก็ไม่รู้จะทำอย่างไร

นางอมราเทวีนำเครื่องราชาภรณ์ทั้ง ๔ อย่าง ออกมาถวายคืนพระราชา เมื่อจะประกาศความที่สามีของตนไม่มีความผิด จึงกราบทูลว่า **"หม่อมฉันขอถวายความสัตย์จริงว่า มโหสถไม่มีความผิด ทั้งไม่ได้เป็นโจรขโมยราชาภรณ์ตามที่ถูกกล่าวหา แต่คนทั้ง ๔ คนนี้ต่างหากเป็นโจร เสนกะขโมยแก้วจุฬามณีของพระองค์ ปุกกุสะขโมยสุวรรณมาลากามินทะขโมยผ้าคลุมบรรทมกัมพล ส่วนเทวินทะขโมยฉลองพระบาท**

---

[๑๐] **กระชุ** หรือ **กระชุก** *ภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่หรือหวาย สำหรับใส่ข้าวของ*

ทองคำ แล้วให้คนใช้นำออกไปเร่ขายให้หม่อมฉัน หม่อมฉันรับซื้อไว้โดยมีหลักฐานทุกประการ"

หญิงสาวระบุชื่อคนใช้ ชื่อพ่อแม่ และวันเดือนที่ทำการซื้อขาย แล้วนำบันทึกหลักฐานสำคัญออกแสดงแด่พระราชา กราบทูลว่า **"ขอพระองค์โปรดพิจารณาข้อเท็จจริงจากหลักฐานหนังสือบันทึกการซื้อขายนี้ และรับราชาภรณ์ของพระองค์คืนไปเถิดเพคะ"** นางอมราเทวีทำให้คนทั้ง ๔ พบกับความอับอายอย่างนี้แล้ว ถวายบังคมลากลับบ้าน

พระราชาไม่ตรัสอะไรกับบัณฑิตทั้ง ๔ คนของพระองค์ ในพระทัยยังทรงรังเกียจมโหสถอยู่ว่าเป็นกบฏ ยิ่งทรงทราบว่ามโหสถหนีไปแล้วก็ยิ่งเสียพระทัย และเอือมระอาที่พระองค์ไม่มีคณะมนตรีผู้เป็นบัณฑิต รับสั่งกับบัณฑิตของพระองค์เพียงสั้น ๆ ว่า **"พวกท่านอาบน้ำแล้วจงกลับไปบ้านเรือนของตน"**

ตั้งแต่มโหสถหนีไป ราชสำนักก็เงียบเหงา ขาดคนสำคัญที่จะคอยถวายคำแนะนำแด่พระราชาอย่างสุขุมลุ่มลึก จึงทำให้ราชสำนักหมดความครึกครื้นไม่เหมือนเมื่อครั้งที่มโหสถยังอยู่

บัณฑิตตกยาก

หลังจากที่มโหสถหลบหนีราชภัยออกจากพระนคร ไปยังหมู่บ้านทักขิณยวมัชฌคาม ได้ปลอมตัวเป็นคนรับจ้างปั้นหม้อเลี้ยงชีพอยู่ที่หมู่บ้านแห่งนั้น มีชีวิตอยู่อย่างลำบากฝืดเคือง

ภายในพระนคร คืนวันที่บัณฑิตของพระราชาถูกจับได้ว่าใส่ความมโหสถ เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่มหาเศวตฉัตร ไม่ได้สดับธรรมเทศนาของพระโพธิสัตว์นาน พิจารณาดูก็ทราบเหตุ คิดจะทำให้พระโพธิสัตว์กลับพระนคร

ตามเดิม ครั้นถึงเวลากลางคืนจึงแหวกกำพูเศวตฉัตรออกมา ถามปัญหาพระเจ้าวิเทหราช ๔ ข้อ ว่า **"บุคคลเตะต่อยคนอื่น และเอามือทุบตี ชกปากคนอื่น แต่เขากลับเป็นที่รักของคนที่ถูกเตะต่อย ผู้เป็นที่รักนั้นได้แก่ใคร?"** เป็นต้น หากแก้ไม่ได้ จะลงเทวทัณฑ์

พระเจ้าวิเทหราชตอบปัญหาของเทวดาไม่ได้ พระองค์จึงขอผัดไปอีกวัน จะขอปรึกษาบัณฑิตพระองค์ก่อน

ครั้นรุ่งขึ้น พระราชารับสั่งเรียกบัณฑิตเข้าเฝ้า ขณะเดินทางมาเข้าเฝ้า อาจารย์ทั้ง ๔ คนถูกเยาะเย้ยมาตามท้องถนนว่าคนหัวโล้น ๆ ก็อับอาย ต้องใช้ผ้าคลุมศีรษะมาเฝ้า พระราชาตรัสถามปัญหาที่เทวดาถามพระองค์ แม้อาจารย์เสนกะเองก็ตอบปัญหานั้นไม่ได้ เมื่อไม่รู้จะตอบอย่างไร จึงได้แต่บ่นพึมพำกลับไปกลับมาว่า **"ตบตีใคร ตบตีอย่างไร ๆ"** ส่วนอาจารย์อีก ๓ คนก็หมดปัญญาที่จะตอบ

พระเจ้าวิเทหราชทรงรู้สึกเป็นทุกข์ กลัดกลุ้ม เดือดร้อนใจ ทรงตำหนิตนเอง ในยามเช่นนี้พระองค์คิดถึงมโหสถมาก หากมโหสถยังอยู่พระองค์ก็คงไม่ประสบเคราะห์กรรมเช่นนี้ ก็แล้วมโหสถจะระเหเร่ร่อนไปอยู่ที่ไหน คิดแล้วก็นึกสงสารมโหสถจนไม่อาจกลั้นน้ำตาไว้ได้

ครั้นตกกลางคืน เทวดามาทวงถามคำตอบอีก พระราชาตอบว่าพระองค์ถามบัณฑิตทุกคนแล้ว แม้พวกเขาก็ไม่รู้ เทวดาแสดงอาการเกรี้ยวกราดยกค้อนเหล็กไฟขึ้นขู่ว่า **"คนทั้ง ๔ คนนั้นจะรู้อะไร เว้นมโหสถบัณฑิตแล้วไม่มีใครตอบปัญหานี้ได้ ขอให้เรียกมโหสถมาตอบปัญหา ถ้าไม่เช่นนั้นจะเอาค้อนเหล็กไฟนี้ทุบหัวให้แตก"**

ครั้นแล้ว เทวดาทูลเตือนว่า

"เมื่อต้องการไฟ ไม่ควรจะเป่าหิ่งห้อย เมื่อต้องการน้ำนม ไม่ควรจะรีดจากเขาโค ใครกันเมื่อไฟลุกโชติช่วงอยู่ ยังเที่ยวหาไฟ โดยใช่เหตุ บุคคลเห็นหิ่งห้อยในราตรีก็เข้าใจว่าไฟ จึงเอาหญ้าแห้งต่อไฟจากหิ่งห้อย ไฟก็ลุกขึ้นมาไม่ได้"

พระเจ้าวิเทหราชถูกมรณภัยคุกคาม กลัวตาย จึงคิดถึงมโหสถอย่างมาก ก็แล้วบัดนี้เขาอยู่ที่ไหน พระองค์ทรงเฝ้ารำพึงถึงมโหสถตลอดราตรี ไม่ทรงหลับเลยแม้ชั่วขณะเดียว ครั้นรุ่งขึ้น ทรงเรียกอำมาตย์ทั้ง ๔ คน มารับสั่งให้นำรถออกไปค้นหามโหสถ พร้อมกันทั้ง ๔ ทิศ ว่า **"หากพบมโหสถบุตรเราอยู่ที่ใด จงทำสักการะเธอแล้วรีบนำกลับมาโดยเร็ว"**

อำมาตย์ทั้ง ๔ คนออกจากพระนครคนละประตู อำมาตย์ ๓ คน ไม่พบมโหสถ แต่อำมาตย์คนหนึ่งออกทางประตูด้านทิศใต้ ไปพบมโหสถที่หมู่บ้านทักขิณยวมัชฌคามกำลังขนดินเหนียว ร่างกายเปรอะเปื้อน เนื้อตัวกร้านเกรียม นั่งบนตั่งไม้ หมุนจักรปั้นหม้อ รับจ้างปั้นหม้อแลกข้าวประทังชีวิต

แม้มโหสถจะมีปัญญามาก สามารถประกอบอาชีพอย่างอื่นได้ แต่มโหสถกลับยึดอาชีพรับจ้างปั้นหม้อ เนื่องจากมโหสถคิดว่าพระราชาทรงระแวงว่าตนมักใหญ่ใฝ่สูงจะชิงราชสมบัติ แต่เมื่อพระราชาทราบว่าแม้มโหสถจะมีปัญญาสามารถสั่งสมผู้คนขึ้นมาต่อต้านพระองค์ได้ แต่ก็ไม่ใช้ปัญญา กลับเลือกอาชีพกรรมกรรับจ้างปั้นหม้อขาย ก็จะทรงหายระแวง

มโหสถเห็นอำมาตย์ก็รู้ว่าจะมาหาตน จึงคิดว่าวันนี้เราจะได้ยศกลับมาตามปกติอีกแล้ว เราจะได้กินอาหารที่อมราเทวีจัดเตรียมไว้ให้ คิดฉะนี้จึงทิ้งก้อนข้าวที่ถืออยู่ในมือ ลุกขึ้นบ้วนปาก

อำมาตย์คนนั้นเป็นคนของเสนกบัณฑิต เมื่อจะยกคำที่มโหสถเคยกล่าวกับเสนกะแต่หนหลังว่า ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์ ขึ้นมาเยาะเย้ย จึงกล่าวว่า **"ท่านบัณฑิต คำพูดอาจารย์เสนกะเห็นจะเป็นจริงหรอกกระมัง ในเมื่อ**

ท่านเสื่อมอำนาจวาสนา ปัญญาก็ช่วยอะไรท่านไม่ได้ ดูสิ ร่างกายเปรอะเปื้อนดินเหนียว ดูไม่จืด นั่งบนตั่งไม้ กินข้าวเปล่าเช่นนี้ แม้ท่านจะมีปัญญาดุจแผ่นดิน มีความเพียรเป็นเลิศ ปัญญาก็ยังช่วยป้องกันท่านจากความล่มจมไม่ได้ น่าสงสารคนมีปัญญาแต่ต้องมากินข้าวเปล่า"

มโหสถกล่าวว่า "**คนโง่! เรากำลังใช้พละกำลังแห่งปัญญา ทำให้ตนกลับมามีอำนาจวาสนาอีกครั้งจึงได้ทำเช่นนี้ เราคิดจะสร้างความสุขขึ้นมาจากความยากลำบากด้วยชะตากรรมที่เราเผชิญ เมื่อพิจารณาเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่เหมาะสมก็เก็บตัวซ่อนเร้นอยู่ เพื่อใช้ปัญญาขบคิด เราจึงพอใจที่จะบริโภคข้าวเปล่า เพราะรู้ว่ากาลไหน ควรทำความเพียรอย่างองอาจ เพื่อให้ยศเจริญ ดุจความองอาจแห่งพญาราชสีห์ ท่านจะเห็นเราประสบความสำเร็จอีกครั้งด้วยปัญญาของตน"**

อำมาตย์กล่าวว่า "**เทวดาสิงสถิตอยู่ที่มหาเศวตฉัตร ถามปัญหาพระราชา พระองค์ตรัสถามบัณฑิตทั้ง ๔ คน แม้บัณฑิตสักคนเดียวก็ตอบไม่ได้ พระราชาจึงมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้ข้าพเจ้าตามหาท่าน"**

มโหสถได้โอกาสจึงสรรเสริญอานุภาพแห่งปัญญาว่า "**เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจงเห็นอานุภาพแห่งปัญญาเถิด เมื่อชีวิตถึงคราวคับขัน อิสริยยศเป็นที่พึ่งไม่ได้ ผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงจะเป็นที่พึ่งได้"**

อำมาตย์ให้เงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ และผ้าสำหรับนุ่งห่มชุดใหม่ ซึ่งเป็นของพระราชทานแก่มโหสถ ช่างหม้อรู้ความจริงว่าคนรับจ้างเป็นใคร จึงกลัวราชภัยมาถึงตัว เพราะใช้มโหสถผู้เป็นราชบัณฑิต

มโหสถเห็นอาการช่างหม้อก็ทราบว่าเกิดความกลัว จึงพูดปลอบใจว่า "**อย่ากลัวเลย ท่านมีบุญคุณแก่เรามาก"** แล้วมอบเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะให้ช่างหม้อไว้เป็นค่าใช้จ่าย นั่งรถกลับเข้าพระนครทั้งที่ตัวเปื้อนดินเหนียว

อำมาตย์ให้กราบทูลพระราชาว่า มโหสถกลับมาแล้ว พระราชารับสั่งถามว่า **"พบมโหสถที่ไหน"**

อำมาตย์กราบทูลว่า **"มโหสถรับจ้างปั้นหม้อขาย เลี้ยงชีพอยู่ที่หมู่บ้านทางทิศใต้พระนคร เมื่อทราบว่ามีรับสั่งให้เข้าเฝ้า ยังไม่ทันอาบน้ำก็รีบกลับมาทันที ทั้งที่เนื้อตัวยังเปื้อนดินเหนียว"**

พระเจ้าวิเทหราชทรงดำริว่า ถ้ามโหสถเป็นศัตรูเรา จะต้องเที่ยวสั่งสมกองกำลัง แต่มโหสถไม่ได้เป็นศัตรูเรา จึงรับสั่งให้บอกมโหสถไปเรือน อาบน้ำแต่งตัว แล้วมาโดยเกียรติยศที่พระองค์เคยพระราชทานให้

มโหสถทำตามรับสั่งแล้วจึงกลับมาเข้าเฝ้า เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตให้เข้าเฝ้าก็ตรงเข้าไปถวายบังคมพระราชา

พระเจ้าวิเทหราชทรงปฏิสันถารด้วยความปรีดาเป็นอย่างยิ่ง เมื่อจะทรงทดลองภูมิปัญญามโหสถจึงตรัสว่า

"คนบางพวกไม่ทำความชั่ว ด้วยคิดว่าเราสมบูรณ์ด้วยอิสริยยศอยู่แล้ว คนบางพวกไม่ทำความชั่ว เพราะเกรงว่าจะถูกติเตียน แต่เจ้ามีความสามารถ มีความคิดอ่านลุ่มลึกกว้างขวาง หากหวังจะครองราชสมบัติก็ย่อมจะทำได้ เหตุไรจึงไม่คิดหาทางทำความทุกข์ให้เราเพื่อเป็นการแก้แค้น"

พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า **"บัณฑิตทั้งหลาย เมื่อถึงคราวเคราะห์ประสบทุกข์ก็ไม่ทำความชั่ว เพราะเอาตัวเองเป็นที่ตั้ง แม้ทรัพย์สมบัติจะล้มละลายก็ยังสงบนิ่ง ไม่ยอมละทิ้งธรรมเพราะรักและชัง"**

พระราชาหวังจะทดลองใจมโหสถบัณฑิตอีกครั้งจึงตรัสว่า **"คนตกต่ำทำความชั่วก่อนจนทรัพย์สมบัติมั่งคั่ง ภายหลังจึงทำความดีก็ได้มิใช่หรือ"**

เมื่อมโหสถจะแสดงอุปมาให้พระราชาเกิดความเข้าใจ จึงยกต้นไม้แห่งมิตรขึ้นแสดง กราบทูลว่า **"คนนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งต้นไม้นั้น เพราะผู้ทำร้ายมิตรเช่นนั้นเป็นคนเลวทราม แม้คนหักรานกิ่งต้นไม้ที่ตนพักอาศัย ยังได้ชื่อว่าเป็นคนเนรคุณมิตร ก็ไม่จำต้องพูดถึงมนุษย์ พระองค์ให้บิดาของข้าพระองค์ดำรงอยู่ในอิสริยยศ แม้ตัวข้าพระองค์ พระองค์ก็ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอย่างมากมาย หากข้าพระองค์ทำร้าย จะไม่ชื่อว่าเป็นคนเนรคุณได้อย่างไร นรชนรู้ธรรมจากท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นเป็นดังเกราะ เป็นที่พึ่ง ผู้ทรงภูมิปัญญา ไม่ควรทำลายมิตรภาพระหว่างท่านผู้นั้นให้เสื่อมสิ้นไป"**

ครั้นแสดงอุปมาดังนี้แล้ว มโหสถได้ถวายโอวาทพระเจ้าวิเทหราชยิ่งขึ้นไปว่า

"ผู้ครองเรือนเกียจคร้าน ไม่ดี นักบวชไม่สำรวม ไม่ดี พระราชาไม่ทรงพิจารณาให้รอบคอบก่อนจึงทรงราชกิจ ไม่ดี บัณฑิตผู้มักโกรธ ไม่ดี กษัตริย์ทรงพิจารณาให้รอบคอบก่อนทรงราชกิจ พระเกียรติยศย่อมแผ่ไพศาลไปทั่วทิศ"

เฉลยปัญหาของเทวดา

เมื่อมโหสถบัณฑิตกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเจ้าวิเทหราชจึงให้มโหสถนั่งบนบัลลังก์ภายใต้มหาเศวตฉัตร ส่วนพระองค์ลงนั่งอาสนะที่ต่ำกว่า ตรัสถามปัญหาของเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่มหาเศวตฉัตร ข้อที่ ๑ ว่า

"บุคคลเตะต่อยคนอื่น และเอามือทุบตีชกปากคนอื่น แต่เขากลับเป็นที่รักของคนที่ถูกเตะต่อย ผู้เป็นที่รักนั้นได้แก่ใคร?"

พอมโหสถได้ยินปัญหาเท่านั้น เนื้อความแห่งปัญหาก็แจ่มชัด เหมือนการปรากฏขึ้นของพระจันทร์เต็มดวงในราตรีไร้เมฆหมอก จึงแก้ปัญหาของเทวดาว่า

"ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อใด เด็กน้อยได้นอนบนตักมารดา ก็ร่าเริงยินดี เล่นทุบตีมารดาด้วยมือและถีบยันด้วยเท้า ทั้งจับผมดึงทึ้งเอามือตีปากมารดา มารดาก็กล่าวกับลูกน้อยด้วยความรักว่า เจ้าลูกวายร้าย ลูกโจร ตีแม่อย่างนี้ได้อย่างไร แม้กล่าวอย่างนี้ก็ไม่อาจกลั้นความรักไว้ ก็สวมกอดให้นอนระหว่างอก จูบศีรษะลูกน้อย ลูกน้อยเป็นที่รักของมารดาเช่นไร บิดาก็รักลูกน้อยเช่นนั้นเหมือนกัน"

พระโพธิสัตว์อธิบายปัญหาได้กระจ่างเหมือนชี้ให้ดูพระจันทร์เต็มดวงกลางท้องฟ้า

เทวดาได้ยินคำอธิบายของมโหสถบัณฑิต ก็แหวกกำพูมหาเศวตฉัตรออกมาแสดงตนให้สาธุการด้วยเสียงไพเราะ บูชามโหสถด้วยดอกไม้และของหอมทิพย์แล้วอันตรธานหายไป

แม้พระเจ้าวิเทหราชก็ทรงบูชามโหสถเช่นกัน แล้วตรัสถามปัญหาข้อที่ ๒ ว่า

"บุคคลด่าผู้อื่นอย่างหนำใจ แต่ไม่อยากให้ผู้ถูกด่านั้น ประสบภยันตราย ผู้ถูกด่าย่อมเป็นที่รักของผู้ด่า พระองค์เห็นว่าใครเป็นที่รักของผู้ด่า?"

มโหสถอธิบายปัญหาว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า มารดาใช้บุตรอายุ ๗ – ๘ ขวบ ผู้พอจะช่วยงานได้ว่า ลูกจงไปนา จงไปตลาดซื้อของให้แม่ เป็นต้น บุตรกล่าวว่า ได้จ้ะแม่ ถ้าแม่ให้ขนมลูกก็จะไป**

ครั้นมารดาให้ขนมหรือของกินอื่น ๆ แล้ว บุตรกลับยืนเตร่อยู่ที่ประตูเรือน ไม่ไปนา กลับหนีไปเล่นกับพวกเพื่อน ๆ ไม่ได้ทำตามที่มารดาใช้ ครั้นมารดาบังคับให้ไป ลูกก็ย้อนเอาว่า แม่อยู่เรือนเย็นสบาย แต่กลับใช้ลูกไปตากแดดข้างนอกได้อย่างไร ฉันหลอกแม่แล้วแสดงท่าทางทะเล้นฟ้อนรำขับร้องประชดมารดา

ครั้นมารดาตวาด ก็แสดงอาการหุนหันโมโหแล้วหนีไป มารดาเห็นบุตรหนียิ่งขัดเคือง ถือไม้ไล่ตาม เมื่อไม่ทันบุตรก็ร้องสำทับว่า หยุดเดี๋ยวนี้ อ้ายลูกชั่ว ใช้ให้ทำการงานอะไรก็ไม่ได้ เพราะความโมโหจึงกล่าวคำต่าง ๆ นานา เช่น เอ็งจะไปไหนก็ไป อ้ายลูกถ่อย ขอให้โจรสับมึงออกเป็นชิ้น ๆ ด่าบริภาษจนหนำใจ แม้ปากจะพูดเช่นนั้น แต่ใจก็ไม่ปรารถนาที่จะเห็นลูกประสบภยันตรายใด ๆ ทั้งสิ้น

ส่วนบุตรเล่นกับเพื่อน ๆ สนุกสนานตลอดวัน ลืมเข้าบ้านจนเย็น ไม่กล้ากลับเข้าบ้าน จึงไปนอนบ้านญาติ ส่วนมารดา เฝ้ามองดูหนทางที่บุตรจะกลับมา เมื่อไม่เห็นบุตรกลับบ้าน จิตใจก็มีแต่ความทุกข์ร้อนห่วงหาอาทร กังวลเศร้าโศกว่าทำไมลูกไม่กลับบ้าน จึงร้องไห้ออกค้นหาตามเรือนญาติ ครั้นเห็นลูกก็สวมกอดจูบที่ศีรษะ ประคองลูกให้นั่งระหว่างตัก กล่าวว่าลูกอย่าใส่ใจคำพูดแม่เลย แม่พูดไปเพราะความรักลูก กล่าวฉะนี้ก็ยิ่งรักลูกอย่างเหลือเกิน ข้าแต่พระมหาราชเจ้าบุตรชื่อว่าเป็นที่รักยิ่งในเวลาที่มารดาโกรธ" เทวดาได้สดับก็บูชามโหสถอย่างคราวที่แล้วมา

ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชก็ทรงบูชามโหสถเช่นกัน แล้วตรัสถามปัญหาข้อที่ ๓ ว่า

"บุคคลกล่าวตู่ด้วยคำไม่จริง แล้วท้วงกันด้วยคำเหลาะแหละ บุคคลนั้นแม้จะหลอกลวงกัน ก็ยังเป็นที่รักของกันและกัน พระองค์ทรงเห็นว่าได้แก่ใคร?"

มโหสถกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เมื่อใดสามีภรรยาอยู่ด้วยกันสองต่อสองก็พูดจาหยอกล้อกันด้วยความเสน่หาตามประสาชาวโลก แล้วกล่าวตู่เฉอเลาะกันและกันด้วยคำไม่จริงว่า ไม่ได้รักคุณสักหน่อย ตอนนี้ไม่รู้ใจคุณไปอยู่กับใครที่ไหน แม้จะพูดกันด้วยคำเหลาะแหละไม่จริงเช่นนั้น แต่สามีภรรยาคู่นั้นก็รักกันปานจะกลืน"** เทวดาได้สดับแล้วก็บูชามโหสถ

พระราชาก็ทรงบูชามโหสถเช่นกัน แล้วตรัสถามปัญหาข้อที่ ๔ ว่า

"บุคคลให้ข้าว น้ำ ผ้า และของใช้ ที่อยู่อาศัย แก่เขาฝ่ายเดียว บุคคลผู้รับก็ยังเป็นที่รักของผู้ให้ พระองค์ทรงเห็นว่าได้แก่ใคร?"

มโหสถอธิบายว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ปัญหานี้หมายถึงสมณะและพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรม สกุลทั้งหลายผู้มีศรัทธา เชื่อโลกนี้และโลกหน้าจึงบริจาคทาน และปรารถนาที่จะให้อีก สกุลเหล่านั้นเห็นสมณะและพราหมณ์ ขอข้าวน้ำไปบริโภค ก็เลื่อมใส รักใคร่สมณะและพราหมณ์อย่างยิ่งว่า ท่านเหล่านี้บริโภคข้าว น้ำของเรา สมณะและพราหมณ์จึงชื่อว่าเป็นผู้รับ คือเป็นผู้ขอฝ่ายเดียว แต่ก็ยังเป็นที่รักของผู้ให้"**

เมื่อมโหสถตอบปัญหาจบแล้ว เทวดาก็บูชาเหมือนเดิม ส่วนพระเจ้าวิเทหราชโปรดปรานเลื่อมใสมโหสถบัณฑิตเป็นอย่างยิ่ง ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีคืนให้ ตั้งแต่นั้นมา มโหสถได้กลับมามีอำนาจวาสนามากขึ้นเหมือนเดิม

ฉีกหน้ากากมหาบัณฑิต

ครั้นอยู่ต่อมา บัณฑิตทั้ง ๔ คน ได้ปรึกษากันอีกว่า ขณะนี้มโหสถมีอำนาจวาสนามากยิ่งขึ้น พวกเราจะทำอย่างไรดี

อาจารย์เสนกะบอกคนอื่น ๆ ว่า **"การที่เขามีอำนาจวาสนามากนั้นช่างเถิด เราต้องใช้อุบาย พวกเราจะไปหามโหสถแล้วถามว่า ควรบอกความลับแก่ใครได้บ้าง เพราะความที่มโหสถเป็นคนมีปัญญา เขาจะต้องบอกว่าความลับบอกใครไม่ได้ พวกเราจะทูลยุยงพระราชาว่า มโหสถไม่จงรักภักดี มีความลับปกปิดไว้ คิดการเป็นกบฏ"**

เมื่อตกลงกันเช่นนั้น จึงพากันไปเรือนมโหสถบัณฑิต ปฏิสันถารทักทายกันพอสมควรแล้ว กล่าวว่า **"พวกเราต้องการทราบว่า ผู้เป็นบัณฑิตควรจะยึดถือธรรมอะไรเป็นหลัก"**

มโหสถตอบว่า **"ควรยึดถือสัจจะเหนือชีวิต"**

อาจารย์เสนกะถามว่า **"ผู้ยึดถือสัจจะควรทำอย่างไร"**

มโหสถตอบว่า **"ควรสร้างหลักฐานให้ชีวิตมั่นคง แล้วแสวงหาทรัพย์สมบัติให้พอกพูนมากขึ้น"**

เสนกะถามว่า **"เมื่อชีวิตเป็นหลักเป็นฐาน มีทรัพย์สมบัติมากแล้ว ควรทำอย่างไรต่อไป"**

มโหสถตอบว่า **"ควรแสวงหามิตรคบไว้เป็นพวก"**

เสนกะถามว่า **"ในขณะที่เราคบมิตร ควรปฏิบัติตนอย่างไร"**

มโหสถตอบว่า **"ควรศึกษาหาความรู้และเรียนรู้ความคิดจากมิตร"**

เสนกะถามต่อไปว่า **"เมื่อมีความรู้และเรียนรู้ความคิดจากมิตรแล้ว ควรทำอะไรอีก"**

มโหสถตอบว่า **"ไม่ควรบอกความลับของตนแก่คนอื่น"**

บัณฑิตทั้ง ๔ คน เมื่อรู้ความคิดของมโหสถแล้ว รู้สึกยินดีว่า บัดนี้ได้โอกาสแล้ว เมื่อสนทนากันพอสมควรจึงลากลับบ้าน แล้วไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่ามโหสถคิดการเป็นกบฏต่อพระองค์

พระเจ้าวิเทหราชไม่ทรงเชื่อว่ามโหสถจะเป็นกบฏต่อพระองค์ อาจารย์เสนกะกราบทูลว่า **"ขอพระองค์ทรงเชื่อเถิด เรื่องนี้มโหสถเก็บไว้เป็นความลับ ถ้าไม่ทรงเชื่อจงตรัสถามเขาดูว่า เขาจะบอกความลับได้หรือไม่ ถ้าเขาไม่เป็นกบฏก็จะทูลว่าบอกได้ แต่ถ้าเป็นกบฏ เขาจะทูลว่า บอกความลับแก่ใคร ๆ ไม่ได้ จนกว่าจะทำการสำเร็จ ถึงตอนนั้นพระองค์จะทรงทราบเอง"** พระราชาทรงรับจะทดลอง

วันหนึ่ง เมื่อบัณฑิตทั้งหมดมาเฝ้าพร้อมกันแล้ว จึงตรัสถามว่า **"เรามีปัญหาจะถาม บุคคลควรเปิดเผยความลับที่ควรติเตียนหรือควรสรรเสริญแก่คนอื่นหรือไม่"**

ครั้นพระราชาตรัสถามอย่างนี้ อาจารย์เสนกะคิดว่าจะชิงความได้เปรียบทำให้พระราชาเข้าเป็นพวกตน จึงกราบทูลว่า **"ขอพระองค์จงตรัสเปิดเผยแก่พวกข้าพระองค์ก่อน พระองค์เป็นผู้ชุบเลี้ยง ทรงอดกลั้นลำบากพระวรกาย บำเพ็ญพระราชกรณียกิจอย่างหนัก จงตรัสก่อน พวกข้าพระองค์จะพิจารณาสิ่งที่พระองค์พอพระราชหฤทัย และเหตุเป็นที่ชอบด้วยพระอัธยาศัย แล้วกราบทูลภายหลัง"**

พระราชาจึงตรัสตามพระทัยของพระองค์ว่า **"ภรรยาผู้มีจรรยามารยาทงดงาม ไม่นอกใจสามี คล้อยตามความพอใจสามี จึงเป็นที่รักของสามี สามีเปิดเผยความลับแก่ภรรยาเช่นนี้ได้"**

เสนกะดีใจว่าพระราชาเป็นพวกเราแล้ว เมื่อจะแสดงเหตุการณ์ที่ตนทำไว้เองจึงกล่าวว่า **"เพื่อนคนใดที่เราพึ่งได้ แม้ในยามเดือดร้อน ตกทุกข์**

ได้ยาก เราสามารถเปิดเผยความลับแก่เพื่อนคนนั้นได้" พระราชาตรัสถามปุกกุสะบ้าง

ปุกกุสะกราบทูลว่า **"พี่น้องคนใด ไม่ว่าจะเป็นพี่คนโต คนกลาง หรือน้องสุดท้อง ถ้าพวกเขามีความประพฤติตัวเรียบร้อย ดีงาม เราสามารถเปิดเผยความลับให้เขาฟังได้"** พระราชาตรัสถามกามินทะบ้าง

กามินทะกราบทูลว่า **"บุตรใดเชื่อฟังบิดา เป็นอนุชาตบุตร มีปัญญา บิดาเปิดเผยความลับแก่บุตรนั้นได้"** พระราชาตรัสถามเทวินทะต่อไป

เทวินทะกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ มารดาใดเลี้ยงบุตรด้วยความรักใคร่พอใจ บุตรเปิดเผยความลับแก่มารดานั้นได้"**

พระราชาตรัสถามมโหสถเป็นคนสุดท้ายว่า **"มโหสถ เจ้าเห็นอย่างไร เราควรบอกความลับให้คนอื่นรู้ได้หรือไม่"**

มโหสถบัณฑิตมีอัธยาศัยกว้างใหญ่ ไม่เอนเอียงไปตามบุคคลผู้มีอำนาจเหนือตนด้วยความรักหรือชัง จึงกราบทูลตามปัญญานุภาพของตนว่า **"การรักษาความลับไว้นั่นแหละดี การเปิดเผยความลับไม่ดีเลย บัณฑิตผู้มีปรีชาอันล้ำลึก เมื่อแผนการยังไม่สำเร็จก็พึงรักษาความลับไว้เท่าชีวิต เมื่อแผนการสำเร็จแล้วจึงพูดได้ตามชอบใจ"**

เมื่อมโหสถกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาทรงเสียพระทัย เสนกบัณฑิตมองดูพระพักตร์พระราชา แม้พระราชาก็ทอดพระเนตรเสนกบัณฑิต

มโหสถบัณฑิตเห็นกิริยาของเสนกะและพระราชา ก็รู้ว่าอาจารย์เสนกะคงจะทูลยุยงอะไรพระราชาไว้ก่อนแล้ว จึงรู้ว่าพระราชาทดลองตน

เมื่อพระราชาและบัณฑิตของพระองค์สนทนากันอยู่ พระอาทิตย์ได้อัสดงคตลงแล้ว เจ้าหน้าที่ได้จุดประทีปสว่างไสวไปทั่วพระราชมณเฑียร มโหสถ

คิดว่า **"ราชกิจสำคัญก็ไม่มี แต่ทำไมจุดไฟสว่างไสวไปทั่วพระราชวัง ความคิดพระราชายากที่จะคาดเดา ไม่มีใครรู้ได้ว่าจะเกิดอะไรขึ้น เราควรรีบกลับก่อน"** จึงลุกจากที่นั่งถวายบังคมพระราชาออกไป

มโหสถเดินครุ่นคิดไปว่า คนหนึ่งกล่าวว่าบอกความลับแก่สหายได้ คนหนึ่งกล่าวว่าบอกความลับแก่พี่น้องได้ คนหนึ่งกล่าวว่าบอกความลับแก่บุตรได้ ส่วนอีกคนหนึ่งกล่าวว่าบอกความลับแก่มารดาได้ เรื่องที่เกิดขึ้น น่าจะเป็นแผนการของคนเหล่านี้ หมายความว่าอย่างไร เราจะต้องรู้สาเหตุให้ได้ในวันนี้ มิเช่นนั้นจะไม่ใช่เรื่องดี

ความลับของบัณฑิต

ตามปกติ คณะมนตรีผู้เป็นราชบัณฑิตทั้ง ๔ คน ครั้นออกจากราชสำนักแล้ว มักจะไปนั่งปรึกษากันใกล้ถังใส่ข้าว ใกล้ประตูพระราชนิเวศน์ก่อนจึงกลับบ้าน

มโหสถดำริว่า ถ้านอนแอบอยู่ในถังข้าวก็จะรู้ความลับได้ จึงให้คนรับใช้ยกถังข้าวขึ้น แล้วเข้าไปอยู่ในถังข้าวนั้น บอกคนรับใช้ว่า เมื่อพวกอาจารย์เสนกะลุกไปแล้วจึงค่อยมายกออก

ฝ่ายอาจารย์เสนกะ เมื่อมโหสถกลับไปแล้ว ได้กราบทูลยุยงพระเจ้าวิเทหราชว่า **"พระองค์ไม่ทรงเชื่อข้าพระบาท บัดนี้ พระองค์ทราบความจริงแล้ว"** พระราชาสดับคำยุยงก็หาได้ทรงพิจารณาให้รอบคอบไม่ ทรงเชื่ออย่างสนิท หวาดกลัว และตกใจ จึงตรัสถามว่า ควรจะทำอย่างไร เสนกะกราบทูลว่า **"ไม่ควรชักช้า ต้องรีบฆ่ามโหสถ อย่าทันให้รู้ตัว"**

พระราชาตรัสว่า **"ท่านอาจารย์ เว้นท่านเสียแล้ว ไม่มีใครหวังดีต่อเราอย่างแท้จริง ท่านจงชวนสหายของท่าน คอยอยู่ที่ประตู**

พระนคร พรุ่งนี้มโหสถมาราชสำนักแต่เช้า ให้ตัดศีรษะเสียด้วยพระแสงขรรค์นี้" แล้วพระราชทานพระแสงขรรค์อาญาสิทธิ์ให้ อาจารย์เสนกะกราบทูลว่า **"ขอพระองค์อย่าทรงหวาดกลัวเลย พวกข้าพระบาทจะฆ่ามโหสถให้ได้"**

เมื่อกราบทูลพระราชาเช่นนี้แล้ว จึงชวนกันออกมานั่งใกล้ถังข้าว ปรึกษากันว่า **"พวกเราได้โอกาสกำจัดศัตรูแล้ว"** เสนกะเอ่ยขึ้นว่า ใครจะฆ่ามโหสถคนที่เหลือจึงมอบหมายให้เสนกะเป็นผู้ลงมือสังหาร

จากนั้น คณะมนตรีทั้ง ๔ คน ต่างก็ถามความลับของกันและกัน อาจารย์เสนกะบอกว่า **"ความลับนี้ พระราชาทรงทราบแล้ว ชีวิตของเราจะหาไม่"** อาจารย์ทั้ง ๓ คนกล่าวว่า **"ท่านอย่ากลัวเลย ในที่นี้มีแต่คนกันเองทั้งนั้น ไม่มีใครเปิดเผยความลับของพวกเรา"**

เสนกะเอาเล็บเคาะถังข้าว พลางกล่าวสัพยอกเพื่อน ๆ ว่า **"มโหสถเห็นจะอยู่ใต้ถังข้าวนี้กระมัง"**

คนอื่นกล่าวว่า **"มโหสถเป็นคนเจ้ายศเจ้าอย่าง คงไม่มุดเข้าไปอยู่ในถังข้าวนี้ ขณะนี้กำลังหลงยศ ท่านระแวงเกินไป"**

ฝ่ายเสนกะได้เล่าความลับของตนให้เพื่อนฟังว่า **"พวกท่านจำหญิงขายตัวคนหนึ่งได้ไหม ลองนึกดูสิ เธอยังอยู่หรือหายสาบสูญไปแล้ว เราสำเร็จกิจกับเธอที่สวนไม้รัง เสร็จแล้วได้ฆ่านางเสีย เพราะต้องการเครื่องประดับที่เป็นของเก่า จากนั้น จึงเอาผ้าห่อเครื่องประดับไปเก็บไว้ในห้องที่บ้าน ทุกวันนี้เรายังไม่กล้าใช้เครื่องประดับนั้น เราทำผิดกฎหมายอย่างนี้ ได้บอกเพื่อนสนิทคนหนึ่ง เพื่อนคนนั้นไม่ได้บอกใคร เราจึงกล่าวว่า สามารถบอกความลับเพื่อนได้"** มโหสถตั้งใจจดจำความลับของเสนกะไว้อย่างดี

ปุกกุสะกล่าวว่า **"ข้าพเจ้ามีโรคเรื้อนที่ขา น้องชายของข้าพเจ้าคนเดียวเท่านั้นที่รู้ ข้าพเจ้าไม่เคยบอกใครเลย ทำความสะอาดแผลแล้ว ทายาพันผ้าทับแผลไว้ พระราชาทรงกรุณาข้าพเจ้า ตรัสเรียกมาแล้วบรรทมหนุนตักข้าพเจ้าอยู่บ่อย ๆ ถ้าพระราชาทรงทราบเรื่องนี้ คงประหารชีวิตข้าพเจ้า นอกจากน้องชายคนเล็กข้าพเจ้าแล้ว ไม่มีใครรู้เรื่องนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า บอกความลับน้องชายได้"**

กามินทะกล่าวว่า **"ในวันอุโบสถข้างแรม ยักษ์ชื่อนรเทพ เข้าสิงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าร้องเหมือนหมาบ้า จึงบอกให้ลูกชายทราบ ลูกชายรู้ว่ายักษ์สิงข้าพเจ้า ก็ให้ข้าพเจ้านอนในห้อง ปิดประตูไว้ แล้วให้มีมหรสพที่หน้าบ้านเพื่อกลบเสียงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงบอกว่า บอกความลับลูกชายได้"**

เทวินทะกล่าวว่า **"ข้าพเจ้าทำการขัดสีแก้วมณีมงคลอันเป็นของหลวง ซึ่งท้าวสักกเทวราชประทานพระเจ้ากุสราชไว้ เป็นสิ่งทำให้เกิดสิริ ข้าพเจ้าขโมยมงคลมณีรัตน์มาให้มารดาเก็บไว้ มารดาข้าพเจ้าไม่บอกให้ใครรู้ ถึงเวลาข้าพเจ้าจะเข้าเฝ้าพระราชา ก็ให้มงคลมณีรัตน์ข้าพเจ้า ทำให้ข้าพเจ้ามีสิริ เมื่อเข้าไปราชสำนัก ทำให้พระราชาตรัสกับข้าพเจ้าก่อนคนอื่น แล้วพระราชทานกหาปณะให้ข้าพเจ้ามากมายทุกวัน ถ้าทรงทราบเรื่อง ข้าพเจ้าคงหาชีวิตไม่ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่าบอกความลับมารดาได้"** มโหสถจดจำความลับทั้งหมดไว้

บัณฑิตทั้ง ๔ คน บอกความลับของกันและกันจนหมดสิ้น เหมือนผ่าอกของตน แบะเอาอวัยวะภายในออกมาไว้ภายนอก แล้วเตือนกันว่า อย่าเผลอไปเล่าให้ใครฟัง แล้วมาร่วมมือกันกำจัดมโหสถ

เก็บความลับไว้เป็นดี

เมื่อบัณฑิตทั้ง ๔ จากไปแล้ว คนรับใช้ของมโหสถได้มายกถังข้าวออกตามที่นัดแนะกันไว้ มโหสถกลับบ้าน อาบน้ำแต่งกาย บริโภคโภชนาหารแล้ว คิดว่าถึงอย่างไร วันนี้พระพี่นางอุทุมพรคงจะแจ้งข่าวอะไรให้รู้ล่วงหน้า จึงให้คนใช้คนสนิทไปยืนรอที่ประตู

คืนนั้น พระเจ้าวิเทหราชบรรทมบนที่นอน ทรงระลึกถึงความดีของมโหสถว่า รับใช้พระองค์มาตั้งแต่อายุได้ ๗ ขวบ ไม่เคยทำให้เกิดความเสียหายเลย เมื่อเทวดาถามปัญหา ถ้าไม่มีมโหสถ ชีวิตของพระองค์ก็คงหาไม่แล้ว พระองค์เชื่อคำศัตรูคู่เวรของมโหสถ แล้วให้พระแสงขรรค์อาญาสิทธิ์ไปฆ่ามโหสถ พระองค์ทำเช่นนี้ได้อย่างไร แต่พรุ่งนี้พระองค์จะไม่ได้เห็นมโหสถอีกต่อไป ทรงรำพึงเช่นนี้ก็เกิดความเศร้าโศกอย่างมาก กระสับกระส่าย เหงื่อไหลโซมพระวรกาย พระทัยมีแต่ความอึดอัดคับข้อง

พระนางอุทุมพรเทวีเสด็จไปบรรทมร่วมกับพระสวามี ทอดพระเนตรเห็นอาการ ทรงดำริว่า เรามีความผิดอย่างไร พระราชาจึงเมินเฉย หรือพระองค์มีเรื่องที่ทำให้ไม่สบายพระทัย จึงทูลถามพระสวามี

พระราชาตรัสว่า **"เธอไม่มีความผิดอะไรเลย บัณฑิตทั้ง ๔ คนบอกเราว่า มโหสถไม่จงรักภักดี คิดการเป็นกบฏ เราไม่ได้พิจารณาให้ละเอียด จึงสั่งฆ่ามโหสถผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน เราคิดเรื่องนี้จึงเสียใจมากว่า ให้เราตายเสียยังดีกว่ามโหสถตาย"**

เมื่อรู้ว่ามโหสถถูกสั่งฆ่า พระนางอุทุมพรทรงตกพระทัย เกิดความเศร้าโศกอย่างมาก ด้วยความรักพระโพธิสัตว์ ในสมองหนักอึ้งเหมือนถูกภูเขาทับ แต่พระนางก็ทรงมีสติมั่นคง ทรงคิดว่าจะทำให้พระสวามีสบายใจก่อน เมื่อพระองค์บรรทมหลับ จากนั้น จึงค่อยส่งข่าวไปบอกให้มโหสถน้องชายรู้ตัว

พระนางทูลปลอบพระราชาว่า **"พระองค์ ทรงสถาปนามโหสถถึงกับให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี บัดนี้ เขากลับคิดการเป็นกบฏต่อพระองค์ ศัตรูเช่นมโหสถมิใช่คนธรรมดา สมควรแล้วที่พระองค์จะตัดไฟแต่ต้นลม ประหารชีวิตเขาเสีย ขอพระองค์อย่าทรงวิตก"** พระราชาคลายความโศกลงได้บ้างจึงสามารถบรรทมหลับลงได้

พระเทวีเสด็จลุกจากห้องบรรทมไปห้องพระอักษร ทรงเขียนจดหมายถึงมโหสถ แจ้งให้รู้ว่าคณะมนตรีทูลยุยงพระราชาให้เกิดความระแวงมโหสถ พระราชากริ้วมาก ไม่ทันพิจารณาความให้ละเอียด รับสั่งให้ดักฆ่ามโหสถที่ประตูพระราชวังในตอนเช้าวันพรุ่งนี้ พรุ่งนี้เช้าจึงไม่ให้มาราชสำนัก ถ้าจะมาก็ขอให้นำประชาชนมาด้วย จะได้มีเกราะป้องกันตัว ทรงพับจดหมายใส่ห่อ ผูกด้วยด้าย แล้วใส่ไว้ในภาชนะอาหาร ปิดฝาประทับตราราชลัญจกร ประทานให้นางข้าหลวงคนสนิทนำไปให้มโหสถ รับสั่งว่า **"เจ้าจงเอาห่อนี้ไปให้มโหสถ น้องชายเรา"**

นางข้าหลวงออกจากบรมมหาราชวังในเวลากลางคืน เพราะพระราชาเคยให้พรพระนางอุทุมพรไว้ก่อนแล้ว พระนางสามารถใช้ใครนำอาหารออกไปให้มโหสถได้ทุกเวลาตามประสงค์ จึงไม่มีใครห้ามนางข้าหลวงนั้น มโหสถรับพระสุพรรณภาชนะแล้วให้นางข้าหลวงกลับไป แก้ห่อจดหมายออกอ่านแล้วรู้ความเป็นไปทุกอย่างตามที่พระนางอุทุมพรเทวีระบุไว้ในจดหมาย จัดแจงสิ่งที่ควรทำให้เสร็จก่อนจึงเข้านอน

คณะมนตรีทั้ง ๔ คน ถือพระแสงขรรค์ยืนแอบอยู่ภายในประตูพระราชวังตั้งแต่เช้ามืด จนตะวันขึ้นสายแล้วก็ยังไม่เห็นมโหสถ เมื่อไม่เห็นมโหสถมาก็เสียใจ จึงไปเข้าเฝ้าพระราชา พระองค์ตรัสถามว่า **"ฆ่ามโหสถได้แล้วหรือ"** เสนกปุโรหิตจึงกราบทูลให้ทรงทราบว่า **"ข้าพระองค์ไม่เห็นมโหสถมา จึงฆ่าไม่ได้"** พระราชารู้สึกโล่งอก

ครั้นรุ่งเช้า มโหสถอาบน้ำแต่งตัว ทานอาหารเสร็จแล้ว นำประชาชนไปตั้งกองรักษาการณ์ไว้ในที่ต่าง ๆ มีอาณาประชาราษฎร์ห้อมล้อม ขึ้นรถไปยังประตูพระราชวัง

ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชให้เปิดพระแกล ประทับยืนทอดพระเนตรเห็นมโหสถลงจากรถ ถวายบังคมบรมกษัตริย์แล้วยืนอยู่ ทรงเห็นกิริยามโหสถแล้วดำริว่า ถ้ามโหสถคิดการกบฏ ที่ไหนเขาจะยืนไหว้พระองค์อยู่อย่างนี้ จึงตรัสเรียกให้มโหสถเข้าเฝ้า

เมื่อมโหสถเข้าเฝ้า ได้ถวายบังคมพระเจ้าวิเทหราช แล้วนั่งในที่ของตน

พระราชาทำเป็นไม่ทรงทราบอะไร ตรัสถามมโหสถว่า **"ทำไมเมื่อวานนี้จึงรีบร้อนกลับบ้านเร็ว แต่วันนี้กลับมาสายกว่าทุกคน"**

มโหสถทูลเตือนพระราชาว่า **"ขอเดชะ พระองค์เชื่อคำบัณฑิตทั้ง ๔ คน รับสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์ เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์ จึงยังไม่มาเข้าเฝ้าแต่เช้า"**

พระเจ้าวิเทหราชสดับคำมโหสถก็ทรงพิโรธ ด้วยทรงเห็นว่า พระนางอุทุมพรเทวีส่งข่าวไปบอกให้มโหสถรู้ พระองค์ทอดพระเนตรพระเทวี

มโหสถรู้กิริยานั้นจึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ทรงพิโรธพระพี่นางทำไม ข้าพระองค์ทราบเหตุการณ์ อดีต อนาคต และปัจจุบันทั้งสิ้น ถ้าพระองค์คิดว่าพระพี่นางบอกความลับให้ข้าพระองค์รู้ ขอพระองค์จงทบทวนดูก่อน ความลับของเสนกะและปุกกุสะ เป็นต้น ใครเล่าบอกให้ข้าพระองค์รู้ ปัญหากิ้งก่าก็ตาม ปัญหาเทวดาก็ตาม ใครบอกข้าพระองค์ เสนกะได้ทำกรรมชั่วไว้ เขาฆ่าหญิงขายตัวคนหนึ่งที่สวนไม้รังในนครนี้เอง แล้วยึดเอาเครื่อง**

ประดับห่อด้วยผ้าเก็บไว้ในบ้านของตน ครั้งหนึ่งเขาอยู่ในที่ลับได้บอกเรื่องนี้ให้เพื่อนคนหนึ่งรู้ เสนกะได้ทำกรรมชั่วเช่นนี้ ความลับนี้ข้าพระองค์รู้ได้อย่างไร"

มโหสถได้บอกความลับของคนอื่นตามที่ได้ยินมา แล้วกราบทูลว่า **"ความลับนี้ พวกเขาเปิดเผยเอง ข้าพระองค์ได้ยินมาด้วยตนเอง ข้าพระองค์มิได้คิดการเป็นกบฏ แต่เสนกะและพวกนั่นแหละ คิดการกบฏ หากพระองค์มีพระราชประสงค์จะจับคนคิดการกบฏ จงโปรดจับเสนกะและพวกเถิด ไม่ใช่จับข้าพระองค์"**

พระราชาตรัสถามเสนกะและบัณฑิตที่เหลือ ทุกคนต่างยอมรับว่าจริงตามนั้น จึงรับสั่งให้ควบคุมตัวไปจองจำเอาไว้ในเรือนจำ คณะมนตรีตั้งใจจะฆ่ามโหสถ แต่ตนเองกลับถูกส่งเข้าเรือนจำทั้งหมด

พระโพธิสัตว์กราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า **"ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์กราบทูลว่า บุคคลไม่ควรบอกความลับของตนให้คนอื่นรู้ แต่อาจารย์ทั้ง ๔ คน กราบทูลว่า บอกความลับของตนให้คนอื่นรู้ได้ จึงถึงความพินาศเพราะบอกความลับ**

เก็บความลับไว้นั่นแหละดี การเปิดเผยความลับไม่ดีเลย บัณฑิตผู้มีปัญญาอันล้ำลึก เมื่อแผนการยังไม่สำเร็จ ก็อดทนเก็บความลับไว้ เมื่อแผนการสำเร็จแล้วจึงพูดได้ตามชอบใจ บัณฑิตไม่ควรเปิดเผยความลับ ควรรักษาความลับนั้นไว้เหมือนรักษาขุมทรัพย์ บัณฑิตไม่ควรบอกความลับแก่สตรี แก่คนไม่ใช่มิตร คนที่เงินล่อซื้อได้ และคนผู้มาเพื่อล้วงความลับ ผู้มีปรีชาย่อมอดทนต่อคำด่า คำบริภาษ และการลงโทษจากบุคคลผู้ต้องการรู้ความลับ เหมือนทาสอดทนถูกเจ้านายด่า

ผู้ฉลาดไม่ควรเปิดเผยความลับ เมื่อจำเป็นต้องบอกความลับในเวลากลางวัน ต้องหาสถานที่ไม่มีคน เมื่อจะพูดความลับในเวลาค่ำคืน อย่าพูดเสียงดังเกินไป เพราะอาจมีคนแอบได้ยินความลับ เมื่อเป็นเช่นนั้น ความลับจะถูกแพร่งพรายออกไปทันที"

พระเจ้าวิเทหราชได้สดับคำมโหสถก็ทรงพิโรธว่า บัณฑิตของพระองค์ปองร้ายกันเอง กลับมาลงเอามโหสถว่าเป็นผู้ปองร้ายพระองค์ จึงรับสั่งให้ทหารนำอาจารย์เสนกะไปประหารชีวิต ตัดหัวเสียบประจานนอกพระนคร บัณฑิตทั้ง ๔ คน ถูกมัดมือไพล่หลัง เฆี่ยนด้วยไม้เรียว แล้วนำไปสู่ที่ประหาร

มโหสถกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษว่า "**อาจารย์เหล่านี้เป็นอำมาตย์เก่าของพระองค์ จึงขอพระราชทานอภัยโทษให้เถิด พระเจ้าข้า**" พระราชาทรงพระราชทานอภัยโทษ ไม่ให้ประหารชีวิต ทรงยกให้เป็นทาสมโหสถ แต่มโหสถยกให้เป็นอิสระในเวลานั้น พระราชารับสั่งให้เนรเทศออกจากพระราชอาณาจักร แม้เช่นนั้น มโหสถก็ทูลขอพระราชทานอภัยโทษ และขอให้ทรงยกย่องอาจารย์เหล่านั้นไว้ในฐานันดรเช่นเดิม

พระราชาทรงโปรดปรานมโหสถมาก ด้วยทรงดำริว่า มโหสถมีเมตตาแก่ศัตรูเช่นนี้ แล้วจะไม่เมตตาต่อประชาชนได้อย่างไร ตั้งแต่นั้นมา นักปราชญ์ทั้ง ๔ คน ก็หมดพยศ หมดความนับถือ เหมือนงูพิษถูกถอนเขี้ยว เงียบเสียงไม่กล่าวอะไรอีกเลย

เปิดแผนยึดครองชมพูทวีป

ตั้งแต่นั้นมา มโหสถได้ทำหน้าที่ถวายคำแนะนำพระเจ้ากรุงมิถิลานครสืบมา มโหสถคิดว่า อันธรรมดาผู้รักษามหาเศวตฉัตร ซึ่งเป็นราชสมบัติของพระราชาไม่ควรตั้งอยู่ในความประมาท เพื่อป้องกันภัยจากภายนอกราชอาณาจักร

ที่จะเกิดในกาลข้างหน้า มโหสถจึงให้เสริมกำแพงพระนครใหม่ให้ใหญ่และเข้มแข็งขึ้น ให้สร้างหอรบ คูค่าย และซ่อมแซมเรือนเก่าภายในพระนครเอาไว้

ส่วนภายนอกพระนครให้ขุดสระขนาดใหญ่ วางระบบการประปาจากสระนั้น ส่งเข้าไปใช้ในพระนคร ให้ขุดลอกคลองให้น้ำไหลเข้าออกสะดวก ใส่ข้าวเปลือกให้เต็มฉางหลวงในพระนคร ให้นำหญ้ากับแก้และบัวสายจากพวกดาบสผู้คุ้นเคยในราชสกุลจากหิมวันตประเทศ มาปลูกไว้สำหรับเลี้ยงช้างศึก ม้าศึก ตลอดจนสัตว์เลี้ยงอื่น ๆ และให้ซ่อมแซมศาลาเก่าภายนอกพระนคร

จากนั้น มโหสถเริ่มเก็บรวบรวมข้อมูลของพระราชาในราชอาณาจักรต่าง ๆ เพื่อวางแผนส่งสายลับไปแทรกซึมอยู่ตามประเทศนั้น มโหสถได้สอบถามข้อมูลจากพวกพ่อค้าวาณิชย์ที่เดินทางมาค้าขายในมิถิลานครว่า พระราชาของตนในประเทศนั้น ๆ โปรดปรานอะไร แล้วจดบันทึกไว้อย่างละเอียด ก่อนพวกพ่อค้าวาณิชย์กลับ มโหสถได้จัดงานเลี้ยงฉลองอย่างดีเพื่อเป็นการผูกไมตรี เมื่อพวกพ่อค้าวาณิชย์กลับไปก็เรียกทหารของตนที่ฝึกไว้เป็นสายลับมา จำนวน ๑๐๑ คน เพื่อทำหน้าที่จัดส่งเครื่องบรรณาการไปถวายกษัตริย์ในราชธานีทั่วชมพูทวีปถึง ๑๐๑ ประเทศ เมื่อถวายบรรณาการแด่พระราชาเหล่านั้นแล้ว ให้ทำโดยประการที่จะทำให้พระราชาเหล่านั้นไว้วางพระราชหฤทัย แล้วรับราชการในประเทศนั้น ๆ เพื่อคอยดูท่าทีของพระราชาแต่ละประเทศ แล้วส่งข่าวมาที่มิถิลานคร ส่วนบุตรและภรรยาของทหารสายลับก็จะได้รับการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี

มโหสถได้จารึกชื่อของตนซ่อนไว้ที่ฉลองพระบาท พระขรรค์ และสุวรรณมาลา สำหรับให้ทหารสายลับทั้ง ๑๐๑ คน กระจายกันออกไป เพื่อถวายเป็นบรรณาการพระราชาในประเทศต่าง ๆ ด้วย

พวกทหารสายลับแต่งตัวอย่างนักแสวงโชคบ้าง อย่างพ่อค้าวาณิชย์บ้าง เดินทางไปในประเทศนั้น ๆ ถวายเครื่องบรรณาการซึ่งเป็นที่โปรดปรานของพระราชาแต่ละพระองค์ตามที่จดบันทึกข้อมูลไว้

พระราชาตรัสถามถึงธุระที่มา ก็ทูลว่าต้องการถวายตัวรับราชการในราชสำนัก ครั้นพระราชาตรัสถามถึงประเทศที่มา ก็ไม่กราบทูลตามความเป็นจริงว่ามาจากกรุงมิถิลานคร แต่กราบทูลว่ามาจากที่อื่น เมื่อทรงรับไว้แล้วก็อยู่รับราชการในนครนั้น ๆ ทำโดยประการต่าง ๆ เพื่อให้พระราชาโปรดปราน

ครั้งนั้น พระราชาแห่ง**กัมพลนคร** พระนามว่า "**สังขพลกราช**" สั่งให้เตรียมศาสตราวุธและเรียกระดมไพร่พลเข้ากองทัพ

ทหารสายลับของมโหสถที่แทรกซึมอยู่ในกัมพลนครทราบความเคลื่อนไหวของราชสำนักพระเจ้าสังขพลกราชผิดปกติ จึงส่งข่าวไปบอกมโหสถว่ามีความเคลื่อนไหวไม่ปกติเกิดขึ้นทางกัมพลนคร เนื่องจากพระเจ้าสังขพลกราชรับสั่งให้เตรียมศาสตราวุธและเรียกระดมไพร่พลอย่างมากมาย ขอให้มโหสถตรวจสอบข่าวจากด้านอื่นดูให้แน่ใจอีกครั้งว่า พระเจ้าสังขพลกราชกำลังจะทำการสิ่งใด

มโหสถให้ลูกนกแขกเต้าที่เลี้ยงไว้ ชื่อ "**มาธุระ**" ไปสังเกตการณ์พระเจ้าสังขพลกราชที่กัมพลนครว่า ทำไมจึงตระเตรียมกำลังพล จากนั้นจึงสั่งให้ไปสังเกตการณ์ทั่วชมพูทวีป เพื่อสืบดูความเคลื่อนไหวของพระราชาในแต่ละประเทศแล้วนำข่าวมาบอก

มโหสถคลุกข้าวตอกกับน้ำผึ้งให้ลูกนกแขกเต้ากิน ให้ดื่มน้ำผึ้ง เอาน้ำมันที่หุงแล้วนับพันครั้งทาขนปีก ให้จับที่ขอบหน้าต่างทิศตะวันออกแล้วปล่อยไป

ลูกนกแขกเต้าขนปีกสีเขียวมันระยับบินทะยานออกไปอย่างรู้หน้าที่ สืบดูจนรู้เหตุการณ์ต่าง ๆ ในราชสำนักของพระเจ้าสังขพลกราชหมดสิ้นแล้ว จึงออกตรวจดูประเทศต่าง ๆ ในชมพูทวีปทั้งหมด จนมาถึงกรุงอุตตรปัญจาลนครในแคว้นกัปปิลรัฐ

พระเจ้าจุลนีพรหมทัต ครองราชสมบัติใน**กรุงปัญจาลนคร** มีพราหมณ์นักปราชญ์ ชื่อ **เกวัฏฏะ** เป็นปุโรหิต คอยถวายคำแนะนำในการบริหารราชการแผ่นดิน

ใกล้รุ่งวันหนึ่ง เกวัฏฏปุโรหิตตื่นขึ้น มองดูไปรอบ ๆ ห้อง เห็นอิสริยยศใหญ่ของตนจากแสงประทีป จึงคิดว่า พระเจ้าจุลนีพระราชทานอิสริยยศใหญ่ให้เราเช่นนี้ เราควรวางแผนให้พระองค์เป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ในชมพูทวีป เราเองก็จะได้เป็นอัครปุโรหิตของพระองค์ด้วย จึงเข้าเฝ้าพระราชาแต่เช้าตรู่ ทูลถามถึงการบรรทมตามธรรมเนียม แล้วกราบทูลว่า ตนมีข้อราชการที่คิดไว้อยากจะปรึกษา เมื่อพระราชาทรงอนุญาตให้พูดไปได้เลย จึงกราบทูลว่า **"ภายในพระราชวังชื่อว่าสถานที่ลับไม่มี ขอเชิญเสด็จไปพระราชอุทยาน"** พระราชาทรงเห็นชอบด้วย จึงเสด็จไปพระราชอุทยาน วางกองรักษาการณ์ไว้รอบนอก แล้วเสด็จเข้าสู่พระราชอุทยานกับพราหมณ์ปุโรหิตสองต่อสอง

ขณะนั้น ลูกนกแขกเต้าที่มโหสถส่งออกไปหาข่าวได้บินวนสังเกตการณ์อยู่ใน**กรุงปัญจาลนคร** เห็นท่าทางพระเจ้าจุลนีกับพราหมณ์มีพิรุธก็รู้สึกแปลกใจ จึงบินเข้าสู่พระราชอุทยานจับเร้นอยู่ระหว่างคาคบต้นรัง พราหมณ์เกวัฏฏะกราบทูลให้พระราชาเก็บเรื่องที่คุยกันวันนี้ไว้เป็นความลับ ความคิดนี้จะรู้กันแค่ ๔ หูเท่านั้น ถ้าพระเจ้าจุลนีทำตามก็จะได้เป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป

พระเจ้าจุลนีเป็นผู้กระหายอำนาจ สดับคำของพราหมณ์เกวัฏฏะก็ทรงยินดี พราหมณ์เกวัฏฏะได้กราบทูลความคิดของตนว่า **"ขอให้พระองค์เรียกระดมพลจัดกองทัพใหญ่ไปล้อมเมืองต่าง ๆ เอาไว้ก่อน จากนั้นข้าพระองค์จะเข้าไปเจรจา เกลี้ยกล่อมให้พระราชาในเมืองนั้น ๆ ยอมวางอาวุธ อย่าคิดรบ ราชสมบัติก็จะยังคงอยู่ และจะยังคงเป็นพระราชาปกครองบ้านเมืองตามเดิม หากเลือกรบ ก็จะมีแต่ความพ่ายแพ้อย่างเดียว เพราะกองทัพของเราล้อมไว้หมดทุกด้านแล้ว เมื่อพระราชา**

เหล่านั้นทำตาม พวกเราจะจับพระราชาทั้งหมดไว้เป็นตัวประกัน ถ้าไม่ทำตามก็จะทำสงครามรบหักเอาพระนคร แล้วสำเร็จโทษพระราชาพระองค์นั้นเสีย ควบคุมกองทัพของเมืองนั้นเข้ากับกองทัพของเรา เคลื่อนไปยึดเมืองอื่นต่อไปจนหมดทั่วทั้งชมพูทวีป จากนั้น จึงควบคุมตัวพระราชาทั้งหมดไปเมืองเรา จัดพิธีฉลองชัยชนะในพระราชอุทยาน ให้พระราชาทั้งหมดดื่มสุราผสมยาพิษ เมื่อพระราชาทั้งหมดสิ้นพระชนม์แล้ว จึงเอาศพไปทิ้งในแม่น้ำคงคา ราชธานีทั่วชมพูทวีปจะอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ พระองค์จะเป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ในชมพูทวีปเพียงพระองค์เดียว"

พราหมณ์เกวัฏฏะกราบทูลเตือนพระราชาว่า "**ความคิดนี้รู้กันแค่ ๔ หู เท่านั้น บุคคลอื่นให้ล่วงรู้ไม่ได้เป็นเด็ดขาด ขอพระองค์อย่าชักช้า รีบยกกองทัพออกเลยทีเดียว**"

เมื่อพราหมณ์กับพระราชาวางแผนยึดครองชมพูทวีปจนตกเย็น ลูกนกแขกเต้ามาธุระแอบฟังอยู่บนต้นไม้ จึงทำทีเป็นบินลงจับกิ่งไม้รังกิ่งหนึ่ง ถ่ายขี้ลงถูกหัวพราหมณ์เกวัฏฏะ พอพราหมณ์เกวัฏฏะแหงนหน้าขึ้น ร้องว่า "**นี้อะไรกัน**" ก็ถ่ายขี้ให้ตกลงในปากพราหมณ์ แล้วส่งเสียงร้องบินขึ้นจากกิ่งไม้รัง กล่าวว่า "**พราหมณ์ชั่ว แกคิดว่าแผนการของแกรู้กันแค่ ๔ หู เท่านั้นหรือ ตอนนี้รู้เป็น ๖ หูแล้ว และจะรู้เพิ่มเป็น ๘ หู แล้วรู้ต่อ ๆ ไปกันอีกหลายร้อยหูทีเดียว**"

เมื่อทหารร้องบอกให้ช่วยกันจับ ก็บินทะยานอย่างเร็วดุจลมพัด ไปสู่กรุงมิถิลานคร ตรงไปสู่เคหสถานแห่งมโหสถบัณฑิต

โดยปกติ ถ้าลูกนกแขกเต้าคิดว่าข่าวนั้นควรบอกให้มโหสถรู้เพียงคนเดียวก็จะลงจับที่บ่ามโหสถ ถ้านางอมราเทวีฟังด้วยได้ก็ลงจับที่ตัก ถ้าคนอื่นฟังด้วยได้ก็จะลงจับที่พื้น แต่ครั้งนี้นกสุวโปดกมาธุระลงจับที่บ่ามโหสถ ผู้คนในเรือนเห็นเช่นนั้นก็รู้โดยนัยว่าเป็นความลับจึงพากันหลบไป

มโหสถบัณฑิตพาลูกนกแขกเต้าขึ้นบนเรือน จากนั้น ลูกนกแขกเต้าจึงแจ้งเรื่องทั้งหมดให้มโหสถทราบ เมื่อมโหสถบัณฑิตถามว่า พระเจ้าจุลนีจะทำตามคำแนะนำของพราหมณ์หรือไม่ นกสุวโปดกก็ยืนยันว่าพระเจ้าจุลนีจะทำตาม จากนั้น มโหสถให้นกสุวโปดกนอนในกรงทองคำ มีเครื่องลาดอ่อนนุ่ม แล้วคิดว่า เห็นทีพราหมณ์เกวัฏฏะจะไม่รู้จักมโหสถบัณฑิตเสียแล้ว จึงมีคำสั่งให้อพยพประชาชน ถ่ายเทครอบครัวสกุลเข็ญใจในเมืองออกไปอยู่นอกเมือง แล้วนำสกุลมีอิสริยยศซึ่งอยู่ตามชนบทต่าง ๆ เข้ามาอยู่ภายในกำแพงพระนคร ให้สะสมเสบียงและยุทธภัณฑ์ไว้ให้พร้อม

ฝ่ายพระเจ้าจุลนีเชื่อพราหมณ์เกวัฏฏะ ทรงแวดล้อมด้วยหมู่เสนาอำมาตย์ เคลื่อนกองทัพออกจากกรุงปัญจาลนคร เสด็จไปล้อมเมืองเล็กแห่งหนึ่งเอาไว้ จากนั้นจึงให้พราหมณ์เกวัฏฏะเข้าไปเจรจาให้ยอมจำนน และเข้ายึดเมืองนั้นไว้ในอำนาจของตน แล้วรวมกองทัพทั้งสองเมืองให้เป็นกองทัพเดียวกัน ไปล้อมเมืองอื่นอีกต่อไป จนสามารถยึดนครทั่วชมพูทวีปทั้งหมดไว้ในอำนาจของพระองค์ ยกเว้นมิถิลานครของพระเจ้าวิเทหราชเพียงนครเดียว

สายลับที่มโหสถวางไว้ก็ส่งข่าวถึงมโหสถตลอดเวลาว่า "**ขณะนี้นครทั้งหมดในชมพูทวีป ถูกพระเจ้าจุลนียึดไว้แล้ว อย่าได้ประมาท**" ฝ่ายมโหสถส่งข่าวตอบไปยังสายลับว่า "**เราไม่ได้นิ่งนอนใจ ได้เตรียมการรับมือไว้แล้ว ขอพวกท่านอย่าได้วิตก พวกท่านอยู่ท่ามกลางศัตรูจงอย่าได้ประมาท**"

นับตั้งแต่พระเจ้าจุลนีรับสั่งให้เคลื่อนพลไปล้อมเมืองเมืองหนึ่งไว้ เมื่อยึดได้ก็สมทบกับเมืองนั้นยกไปตีเมืองอื่นต่อไป จนกองกำลังเพิ่มมากขึ้นกลายเป็นกองทัพใหญ่ ใช้เวลายกทัพไปยึดเมืองนั้น ๆ ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ก็สามารถครอบครองแผ่นดินทั่วชมพูทวีป ยกเว้นมิถิลานคร พระองค์ตรัสกับเกวัฏฏปุโรหิตว่า "**จากนี้ไป เราจะยกไปตีมิถิลานครของพระเจ้าวิเทหราช**"

ปุโรหิตทูลทัดทานว่า "**การจะยึดนครที่มโหสถอยู่ ต้องคิดให้หนัก เพราะมโหสถมีความรอบรู้ ฉลาดในการวางแผนยุทธศาสตร์ ทั้งเมืองก็อยู่ห่างไกล เดินทัพลำบาก พวกทหารจะอ่อนล้า อีกอย่างหนึ่ง มิถิลานครก็เป็นแค่เมืองเล็ก จึงไม่คุ้มกับการยกทัพใหญ่ไปตีเอาเมืองเล็ก ๆ เช่นนี้ ขอพระองค์อย่าทรงอยากได้ราชสมบัติในมิถิลานครเลย พระเจ้าข้า**"

บรรดากษัตริย์เมืองต่าง ๆ ที่ถูกยึดตัวมาต่างก็สนับสนุนให้ยกกองทัพไปตีมิถิลานคร เมื่อยึดกรุงมิถิลานครได้แล้ว จึงค่อยฉลองชัยชนะกันอย่างยิ่งใหญ่

เกวัฏฏะทูลทัดทานไม่ให้ยกกองทัพไปยึดมิถิลานคร เพราะถึงอย่างไรพระราชาในวิเทหรัฐก็เหมือนตกอยู่ในอำนาจของพระองค์อยู่แล้ว พระเจ้าจุลนีทรงเชื่อปุโรหิต เมื่อไม่มีการเคลื่อนทัพไปตีมิถิลานคร พระราชาจากเมืองต่าง ๆ จึงเตรียมจะเสด็จกลับนครของตน

สายลับส่งข่าวไปแจ้งมโหสถให้ทราบว่า "**พระเจ้าจุลนีแวดล้อมด้วยพระราชาจากประเทศต่าง ๆ ทั่วชมพูทวีป ประชุมเตรียมจะยกทัพมาตีกรุงมิถิลานคร แต่แล้วก็ยกเลิกแผนการเพราะเกวัฏฏปุโรหิตทูลทัดทานเอาไว้**"

มโหสถส่งข่าวตอบให้สายลับคอยดูท่าทีของพระเจ้าจุลนีต่อไป จะต้องมีแผนการอะไรที่สายลับยังไม่รู้

พระเจ้าจุลนีทรงปรึกษากับอาจารย์เกวัฏฏะว่า "**จะทำอย่างไรต่อไป**" เกวัฏฏพราหมณ์กราบทูลว่า "**ให้เจ้าหน้าที่ประดับอุทยาน จัดเตรียมสุราอาหารอย่างดี เพื่อจัดพิธีเฉลิมฉลองชัยชนะ**" สายลับได้ส่งข่าวไปแจ้งมโหสถว่า ขณะนี้ที่ปัญจาลนครกำลังจะมีการเตรียมฉลองชัยชนะอย่างยิ่งใหญ่ แต่สายลับไม่ได้ล่วงรู้ว่า พระเจ้าจุลนีวางแผนวางยาพิษในสุราเพื่อฆ่าพระราชาในชมพูทวีปทั้งหมด

มโหสถรู้แผนการนั้นจากลูกนกแขกเต้า จึงส่งข่าวตอบสายลับไปว่า **"หากรู้วันเฉลิมฉลองที่แน่นอนแล้วให้ส่งข่าวมาบอก"**

มโหสถคิดว่า เมื่อเรายังมีลมหายใจอยู่ พระราชาทั้งหมดไม่ควรสิ้นพระชนม์ชีพ เราจะเป็นที่พึ่งของพระราชาเหล่านั้น จึงเรียกเหล่าทหารบริวารซึ่งเป็นสหชาติ ๑,๐๐๐ คนนั้น มาสั่งการว่า **"พระเจ้าจุลนีเตรียมวางยาพิษพระราชาทั้งหมด พวกท่านจงไปสร้างความวุ่นวายในงานเฉลิมฉลอง ขณะที่พระราชาพระองค์อื่น ๆ ยังไม่นั่งประจำที่ ให้พวกท่านไปยึดพระราชอาสน์ถัดจากพระเจ้าจุลนีเอาไว้ก่อน แล้วประกาศว่า เป็นพระราชอาสน์แห่งพระราชาของพวกเรา เมื่อข้าราชการฝ่ายปัญจาลนครกล่าวว่า พวกท่านเป็นคนของใคร ให้ตอบว่า เป็นข้าราชการของพระเจ้าวิเทหราช เมื่อถูกถามว่า ขณะที่พวกเราไปล้อมยึดเมืองต่าง ๆ ไว้ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ไม่เคยเห็นหน้าพระเจ้าวิเทหราชแม้แต่วันเดียว แล้วยังจะมีหน้ามาแย่งที่นั่งได้อย่างไร พวกเจ้าจงไปนั่งต่อท้ายแถว ให้พวกท่านเถียงว่า ในสถานที่แห่งนี้ยกเว้นพระเจ้าจุลนีแล้ว พระราชาพระองค์อื่นไม่มีใครยิ่งใหญ่กว่าพระเจ้าวิเทหราช พระราชาของเราจงทุ่มเถียงให้หนักขึ้นว่า ถ้าพวกเราไม่ได้พระราชอาสน์นี้เพื่อพระราชาของพวกเรา ก็อย่าหวังว่าพวกท่านจะได้จัดงานฉลองดื่มสุรา เมื่อพวกเขาไม่ยอมก็โวยวายกันขึ้น แสดงอาการอันธพาลก้าวร้าว ดุร้าย ทำลายข้าวของ ทำให้พวกเขาหวาดกลัว**

จากนั้น ให้พวกท่านช่วยกันทุบไหสุรา เทราดปลาและเนื้อให้กินไม่ได้ แล้วจู่โจมเข้าไปท่ามกลางเหล่าแม่ทัพอย่างรวดเร็ว ประกาศให้รู้ว่า พวกเราเป็นทหารของมโหสถแห่งกรุงมิถิลานคร ใครหน้าไหนกล้าก็เข้ามาจับ จากนั้น จึงถอนตัวออกมา ทุกอย่างต้องรวดเร็วดุจเหล่าอสูรพุ่งทะยานเข้าไปสู่เทพนคร แล้วจากไปเหมือนสายลม"

เหล่าทหารสหชาติของมโหสถรับคำสั่งแล้ว ประชุมวางแผนการกัน จัดเตรียมอาวุธให้พร้อม มุ่งหน้าสู่**กรุงปัญจาลนคร** เข้าสู่พระราชอุทยานของพระเจ้าจุลนี

ภายในพระราชอุทยานนั้นถูกตกแต่งไว้อย่างดงาม ยกเศวตฉัตรขึ้นตั้งทอดพระราชอาสน์ สำหรับพระราชาทั้ง ๑๐๑ พระองค์ไว้ตามลำดับทหารของมโหสถเคลื่อนไหวอย่างว่องไว จนทหารฝ่ายปัญจาลนครตั้งตัวไม่ทัน พวกเขาได้ทำทุกอย่างตามที่มโหสถสั่งการ ทำให้มหาชนเกิดเอิกเกริกโกลาหลขึ้น จนงานเฉลิมฉลองชัยชนะพังราบลง แล้วถอนตัวออกมามุ่งหน้ากลับมิถิลานคร เหมือนสายลมวูบผ่าน

พระเจ้าจุลนีทราบเหตุที่เกิดขึ้น ก็ทรงพิโรธว่า พวกมิถิลานครทำลายแผนการของพระองค์พังย่อยยับหมด ฝ่ายพระราชาทุกพระองค์ก็พิโรธว่า พวกมิถิลานครทำให้พวกตนอดดื่มสุราฉลองชัยชนะ โดยหารู้ไม่ว่าเป็นสุราผสมยาพิษ ส่วนกองทัพก็ขัดใจว่างานถูกล้มเลิก พวกตนอดดื่มสุราในงานฉลองชัยชนะอันยิ่งใหญ่

พระเจ้าจุลนีตรัสเรียกพระราชาทั้งหมดมา รับสั่งว่า **"พวกเราจะยกทัพไปเหยียบกรุงมิถิลานครให้ราบเป็นหน้ากลอง จับพระเจ้าวิเทหราชตัดหัว แล้วเหยียบหน้าให้สาสมใจ จึงค่อยร่วมกันดื่มฉลองชัยชนะ"** พระองค์สั่งให้จัดเตรียมกองทัพแล้วเสด็จไปปรึกษาราชการลับกับเกวัฏฏปุโรหิต ว่า **"พวกเราจะจับศัตรูที่ทำลายงานมงคลของเรา ขณะนี้ได้จัดเตรียมกองทัพถึง ๑๘ อักโขภินี[๑๑] พร้อมด้วยพระราชาทั้งหมดไปมิถิลานคร ขอให้ท่านอาจารย์ไปด้วย"**

---

[๑๑] **อักโขภินี** เป็นจำนวนนับอย่างสูง คือ ๑ มีศูนย์ตามด้วย ๔๒ ตัว หมายถึงกองทัพที่มีกองกำลังพร้อมทุกอย่าง

เกวัฏฏปุโรหิตคิดว่า ถึงอย่างไรก็ไม่สามารถเอาชนะมโหสถได้ การศึกครั้งนี้จะทำให้ปัญจาลนครพ่ายแพ้ย่อยยับอย่างแน่นอน จะต้องทำให้พระราชาเลิกล้มความตั้งใจ จึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่มหาราช พระองค์อย่าหลงกลมโหสถ นั่นหาใช่เป็นแผนการของพระเจ้าวิเทหราชไม่ แต่เป็นแผนการของมโหสถ มโหสถได้วางแผนรักษากรุงมิถิลานครเอาไว้อย่างเข้มแข็ง ดุจพญาราชสีห์รักษาถ้ำ ใคร ๆ ไม่สามารถกล้ำกรายเข้าไปใกล้ได้ การศึกครั้งนี้จะทำให้พวกเราพ่ายแพ้อย่างย่อยยับ ไม่ควรยกทัพไปกรุงมิถิลานคร"**

พระเจ้าจุลนีหลงในอำนาจว่า พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ มีกองทัพที่มีแสนยานุภาพมาก จึงตรัสว่า **"มโหสถเพียงคนเดียว จะมีน้ำยาอะไร การศึกรบด้วยกำลังทหารที่แข็งแกร่ง พระองค์มีพระราชาจากนานาประเทศล้วนชำนาญศึก และมีกองกำลังทหารที่เข้มแข็งถึง ๑๘ กองทัพล้วนแกล้วกล้า"**

พระเจ้าจุลนีราชาแห่งปัญจาลนครสั่งเคลื่อนพล เสด็จออกไปด้วยแสนยานุภาพอันยิ่งใหญ่ โดยไม่ยอมฟังคำทัดทานของเกวัฏฏปุโรหิต

เมื่อปุโรหิตไม่อาจทัดทานพระเจ้าจุลนีได้ ก็โดยเสด็จไปในกองทัพด้วยความจำใจ

ข่าวศึกจากสายลับ

ครั้นทหารของมโหสถกลับถึงกรุงมิถิลานครแล้ว ได้รายงานให้มโหสถทราบ แม้สายลับก็รายงานสถานการณ์ให้รู้ล่วงหน้าว่า **"ขณะนี้ พระเจ้าจุลนีพร้อมทั้งพระราชา ๑๐๑ พระองค์ เคลื่อนพลที่มีกองกำลังแสนยานุภาพอันยิ่งใหญ่ออกจากปัญจาลนคร มุ่งหน้าสู่มิถิลานครแล้ว ท่านบัณฑิตอย่าได้ประมาท"**

สายลับรายงานความเคลื่อนไหวของกองทัพพระเจ้าจุลนีให้มโหสถทราบเป็นระยะตลอดเส้นทางการเดินทัพว่า วันนี้เคลื่อนพลถึงไหนแล้ว วันนี้กำลังจะเข้าแดนกรุงมิถิลานครแล้ว และวันนี้ล้ำแดนมิถิลานครเข้ามาแล้ว ยิ่งทำให้มโหสถเพิ่มความระมัดระวังมากขึ้น

ส่วนพระเจ้าวิเทหราชทรงสดับข่าวลือที่บอกต่อ ๆ กันมาว่า พระเจ้าจุลนีจะกรีธาทัพมายึดเมืองของพระองค์

พระเจ้าจุลนีพร้อมด้วยกองทัพเสด็จมาถึงมิถิลานครตั้งแต่หัวค่ำ ถือคบเพลิงนับแสนดวง ส่องมรรคาสว่างไสวไปทั่ว แล้วสั่งให้กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ กระจายกำลังออกไปล้อมเมืองมิถิลาเอาไว้โดยรอบประมาณกำหนดทั้งสิ้น ๗ โยชน์

ขณะนั้น มิถิลานครถูกกลบด้วยศัพท์สำเนียงแห่งรถม้าศึก และดุริยางค์ดนตรีแห่งกองทัพ สว่างไสวไปทั่วด้วยแสงประทีป และแสงเครื่องประดับเกราะกระทบไฟ เหล่าพลนิกายต่างส่งเสียงบันลือลั่น คำรนร้องข่มขวัญ ปานประหนึ่งแผ่นดินจะถล่มทลาย

คณะมนตรีแห่งมิถิลานคร ประกอบด้วยเสนกะ ปุกกุสะ กามินทะ และเทวินทะ ได้ยินเสียงโห่ร้องโกลาหลยังไม่รู้เรื่อง ก็เข้าเฝ้าพระเจ้าวิเทหราชกราบทูลให้ทรงพิจารณาเสียงโห่ร้องอื้ออึงนั้นว่าเป็นเสียงอะไร

ขณะที่พระเจ้าวิเทหราชสดับคำถวายรายงานจากคณะมนตรี พระองค์ทรงคิดว่าพระเจ้าพรหมทัตเสด็จมาแล้ว จึงเปิดหน้าต่างทอดพระเนตรออกไปนอกกำแพงพระนคร ก็พบว่าเป็นจริงตามที่ทรงคาดการณ์ไว้

พระองค์ทรงตกใจ ทั้งกลัวตายเหมือนทรงเห็นมฤตยูสยายปีกอยู่เบื้องหน้า ทรงทราบชัดว่าชีวิตของพระองค์คงจะหมดสิ้นในวันพรุ่งนี้ วูบความคิดพระองค์ทรงคิดถึงชีวิต คิดถึงพระเทวี และมหาเศวตฉัตร แล้วประทับนั่งทอดอาลัยอยู่กับคณะมนตรี

ส่วนมโหสถรู้ว่าพระเจ้าจุลนีพรหมทัตยกทัพมาถึงแล้ว ก็มิได้ครั่นคร้าม ดุจพญาราชสีห์องอาจอยู่ในถ้ำของตน เมื่อสั่งการเตรียมรักษาพระนครอย่างเข้มแข็งเสร็จแล้ว จึงขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ เข้าเฝ้าถวายรายงานพระราชา

พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรเห็นมโหสถมาเฝ้า ก็ค่อยใจชื้นขึ้นมา ทรงดำริว่า ยกเว้นมโหสถบุตรเราแล้ว ไม่มีใครสามารถแก้ไขสถานการณ์อันคับขันเลวร้ายนี้ได้ จึงตรัสว่า **"มโหสถลูกพ่อ พระเจ้าจุลนีพรหมทัตแห่งปัญจาลนคร ยกทัพมหึมามาล้อมมิถิลานครของเราเอาไว้ กองทัพกรุงปัญจาลนครมากมายเหลือคณานับ ทั้งกองช่างโยธา กองพลทหารราบ ล้วนแกล้วกล้า ลูกฟังเสียงนั่นสิ อื้ออึงด้วยเสียงกลอง เสียงสังข์และหอกดาบกระทบกัน มีธงศึกโบกสะบัด เกลื่อนกล่นด้วยกองทัพช้าง กองทัพม้า เพียบพร้อมด้วยเหล่าทหารที่มีฝีมือ แข็งแกร่งด้วยเหล่าทแกล้วทหารกล้า ในกองทัพนี้มีบัณฑิตที่ปรึกษาถึง ๑๐ คน ล้วนเป็นผู้ฉลาด มีปัญญา ประชุมกันวางแผนตลอดเวลา ทั้งยังมีพระชนนีของพระเจ้าจุลนีเป็นที่ปรึกษาคนที่ ๑๑ ทรงสั่งสอนชาวปัญจาลนคร นอกจากนั้น ยังมีพระราชา ๑๐๑ พระองค์ผู้ชำนาญศึก ตามเสด็จพระเจ้าปัญจาละ พระราชาทุกพระองค์ถูกชิงแผ่นดิน กลัวภัย จึงยอมทำตามพระเจ้าปัญจาละ แม้ไม่ปรารถนาที่จะเสด็จมา ก็จำต้องพูดเอาใจพระเจ้าจุลนี โอนอ่อนผ่อนตามแล้วเสด็จร่วมทัพมาด้วย มโหสถลูกพ่อ กรุงมิถิลานครของเรา ถูกกองทัพพระเจ้าจุลนี โอบล้อมไว้ถึง ๓ ชั้น พวกเราจะทำอย่างไรกัน"**

เทวี จอมนางแห่งวังหลวง

บรรดาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแห่งกรุงปัญจาลนครนั้น พระนางสลากเทวี พระชนนีของพระเจ้าจุลนี เป็นบัณฑิตคนที่ ๑๑ ทรงพระปัญญายิ่งกว่า

บัณฑิตทุกคน พระองค์ทรงสั่งสอนกองทัพปัญจาลนคร ให้มีความฉลาดรอบรู้ในยุทธศาสตร์และกิจต่าง ๆ

เล่ากันมาว่า วันหนึ่งมีชายคนหนึ่งถือของ ๓ อย่าง คือ **ข้าวสาร ๑ ทะนาน ข้าวสุก ๑ ห่อ และเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ** เดินข้ามแม่น้ำ ครั้นเดินลุยลงไปแล้วว่ายน้ำ จนถึงกลางแม่น้ำก็กลัว ไม่กล้าว่ายไปต่อ จึงว่ายกลับมาร้องบอกผู้คนที่ยืนอยู่ริมฝั่งว่าผู้ที่สามารถนำตนข้ามน้ำได้อย่างปลอดภัย จะให้ของที่ตนชอบที่สุด

ชายคนหนึ่งสามารถนำเขาข้ามไปได้อย่างปลอดภัย แล้วทวงสิ่งของตามที่ตกลงกันไว้ เขาตอบว่า **"ท่านจงเอาข้าวสารหนึ่งทะนาน หรือข้าวสุกหนึ่งห่อไป"** ชายผู้พาข้ามฟากกล่าวว่า **"เราไม่คิดชีวิต พาท่านข้ามฟาก เพราะต้องการกหาปณะ ไม่ใช่ต้องการข้าวสารและข้าวสุก แต่ต้องการเงิน"** ชายผู้ว่าจะให้ของที่ตนชอบที่สุดนั้น กล่าวว่า **"เราบอกว่า จะให้สิ่งที่ตนชอบจากของ ๓ อย่างนั้น เราก็ได้ให้แล้ว ถ้าอยากได้ก็เอา ไม่อยากได้ก็ตามใจ"** ต่างคนต่างทุ่มเถียงกันขึ้นอย่างแรง ไม่มีใครยอมใคร ชายผู้พาข้ามฟากจึงพาชายผู้ว่าจะให้ของไปยังสถานที่วินิจฉัย แจ้งให้อำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีความทราบถึงสาเหตุ

ฝ่ายพวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีความได้ฟังข้อความทั้งหมด เห็นว่าเงินตั้ง ๑,๐๐๐ กหาปณะ มากเกินไปสำหรับจะเป็นค่าจ้างนำคนข้ามฟาก จึงวินิจฉัยให้รับข้าวสารหรือข้าวสุกตามนั้น ชายผู้พาข้ามฟากไม่ยอมรับในคำตัดสินของอำมาตย์ จึงไปร้องเรียนกับพระราชา

ฝ่ายพระเจ้าจุลนีให้เรียกพวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีความทั้งหมดมาถาม ทรงฟังคำของชายทั้ง ๒ คน จากพวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัย เมื่อไม่ทรงทราบจะตัดสินอย่างไร จึงทรงยึดเอาตามคำวินิจฉัยของพวกอำมาตย์ ชายผู้พาข้ามฟากได้ฟังพระราชวินิจฉัย ก็พูดขึ้นหน้าพระที่นั่งว่า **"ข้าพระองค์ยอมสละชีวิตนำเขาข้ามแม่น้ำตามที่ตกลงกันไว้ พระองค์ยังตัดสินให้แพ้คดีได้"**

ขณะนั้น **พระนางสลากเทวี** พระชนนีของพระเจ้าจุลนี ประทับนั่งอยู่ไม่ไกล ทรงทราบว่าพระราชาวินิจฉัยไม่ถูกต้อง จึงตรัสว่า **"ลูกตัดสินคดีความถูกต้องแล้วหรือ"** พระเจ้าจุลนีทูลว่า **"ลูกรู้เท่านี้ ถ้าเสด็จแม่ทราบมากกว่านี้ ก็ทรงตัดสินใหม่เถิด"**

พระนางสลากเทวี จึงรับสั่งให้เรียกชายผู้ว่าจะให้ของที่ตนชอบมากที่สุดมา รับสั่งให้นำของทั้ง ๓ อย่างมาวางไว้ที่พื้น แล้วตรัสถามว่า **"เมื่อเจ้าลอยคออยู่ในน้ำ เจ้าบอกกับชายผู้พาเจ้าข้ามฟากคนนี้ว่าอย่างไร"** เขากราบทูลว่า **"ถ้าใครพาข้ามฟากได้ จะให้ของที่มีค่าที่ข้าพระองค์ชอบใจที่สุด"** พระนางรับสั่งว่า **"ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงหยิบของมีค่าที่เจ้าชอบใจมากที่สุดขึ้นมาดู"** ชายเจ้าของทรัพย์จำใจหยิบถุงเงินขึ้นมา

พระนางตรัสถามว่า **"เจ้าชอบเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะนี้มากที่สุดหรือ"** ชายคนดังกล่าว ทูลตอบว่า **"พระเจ้าข้า"** พระนางตรัสถามต่อไปอีกว่า **"เจ้าพูดกับชายผู้พาเจ้าข้ามฟากว่า จะให้ของที่เจ้าชอบใจที่สุดจากของ ๓ อย่างนี้ใช่หรือไม่"** ชายคนดังกล่าวรับว่าได้พูดเช่นนั้น พระนางจึงรับสั่งว่า **"ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงให้เงินแก่ชายผู้พาเจ้าข้ามฟาก"** เขาได้ฟังคำตัดสินก็ถึงกับร้องไห้เสียดายเงิน แต่จำต้องส่งให้แก่ชายที่พาตนข้ามฟาก

พระเจ้าจุลนีและเหล่าอำมาตย์เห็นด้วยกับคำตัดสินของพระชนนี ต่างแซ่ซ้องสรรเสริญพระนาง

ตั้งแต่นั้นมา ความที่พระนางเจ้าสลากเทวี พระราชชนนีของพระเจ้าจุลนีเป็นผู้ทรงพระปัญญา ก็เป็นที่เล่าขานไปทั่วกรุงปัญจาลนคร

กลศึกมโหสถ

มโหสถได้สดับพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชก็ทราบว่า พระองค์กลัวเกินไป เว้นตนเองแล้ว ไม่มีใครเป็นที่พึ่งของพระองค์ได้ จึงปลอบโยนให้พระองค์เบาพระทัย

มโหสถมิได้ครั่นคร้ามต่อกองทัพของปัญจาลนคร ดุจพญาราชสีห์องอาจอยู่ในถ้ำของตน กราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า **"พระองค์อย่าทรงกลัวเลย อย่าทรงเป็นทุกข์เรื่องสงคราม จงเสวยราชสมบัติให้เป็นสุขเถิด ข้าพระองค์จะทำกองทัพนี้ให้แตกพ่ายหนีไป เหมือนคนเงื้อก้อนดินไล่กา เหมือนคนขึ้นธนูไล่ลิง"**

มโหสถปลอบพระราชาให้เบาพระทัยแล้ว จึงออกมาสั่งการ ตีกลองเป็นสัญญาณ แจ้งให้ชาวพระนครจัดงานมหรสพภายในพระนคร ให้ประชาชนดื่มฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่ เล่นดนตรีดีดสีตีเป่า ฟ้อนรำ โห่ร้อง เฮฮา ตบมือส่งเสียงให้เอิกเกริก ราวกับมิถิลานครมิได้ถูกโอบล้อมด้วยข้าศึก ค่าใช้จ่ายในการจัดมหรสพทั้งหมด มโหสถบัณฑิตจะเป็นผู้รับผิดชอบ

ครั้นชาวพระนครเห็นมโหสถมิได้มีความหวาดหวั่นพรั่นพรึงต่อกองทัพที่อยู่เบื้องหน้า จึงรู้สึกเบาใจ ได้ทำตามที่มโหสถสั่ง เสียงมหรสพจากภายในพระนครสะท้อนกึกก้องออกไปถึงประชาชนที่อยู่นอกกำแพงเมือง ประชาชนเดินเข้าออกทางประตูน้อยขวักไขว่ โดยไม่มีการตรวจตราเข้มงวด ราวกับมิถิลานครไม่ได้อยู่ในระหว่างสงคราม

พระเจ้าจุลนีสดับเสียงกึกก้องโกลาหลด้วยศัพท์สำเนียงดนตรี ภายในกรุงมิถิลานคร จึงตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า **"เพราะเหตุไร เมื่อพระองค์นำกองทัพมาล้อมเมืองไว้อย่างแน่นหนา ชาวเมืองไม่ได้มีความหวาดกลัวหรือพรั่นพรึงแต่ประการใด กลับร่าเริงยินดี ตบมือฟ้อนรำ ขับร้องกันอย่างมีความสุข"**

สายลับที่มโหสถวางไว้ได้เพ็ดทูลพระเจ้าจุลนีว่า พวกตนมีกิจอย่างหนึ่ง จึงแอบลักลอบปะปนผู้คน เข้าไปในเมืองทางประตูน้อย เห็นประชาชนชาวเมืองจัดแสดงมหรสพฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่ จึงได้สอบถามว่า พระราชาทั่วชมพูทวีปยกกองทัพมาล้อมเมืองไว้ ทำไมจึงยังมัวประมาทกันเช่นนี้

พวกชาวเมืองบอกว่า เมื่อยังทรงพระเยาว์ พระราชาของพวกตนมีความปรารถนาว่าจะครอบครองชมพูทวีป เมื่อเมืองถูกพระราชาทั่วชมพูทวีปยกทัพมาล้อมไว้ พระองค์จึงให้มีการมหรสพ เพราะพระองค์จะได้มีโอกาสแผ่เดชานุภาพไปทั่วชมพูทวีป โดยไม่ต้องยกกองทัพออกไปรบพุ่งเอาให้เหนื่อย วันนี้ความปรารถนาของพระองค์สำเร็จแล้ว ทางราชการจึงประกาศให้ชาวเมืองเล่นมหรสพฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่

พระเจ้าจุลนีสดับคำสายลับของมโหสถ ทรงพิโรธอย่างยิ่ง รับสั่งให้ทหารเข้าจู่โจมทำลายคูค่าย หอรบ และกำแพงพระนคร เพื่อจะเข้าเมืองไปจับพระเจ้าวิเทหราชฆ่าให้ได้

พลันที่คำสั่งถูกถ่ายทอดลงไป คลื่นทหารกล้าทุกกองรบก็ไหลบ่าไปยังหอรบใกล้ประตูพระนครอย่างกระหายสงคราม แต่ก็ถูกกองทัพมโหสถตีกระทบกลับมาอย่างเข้มแข็ง กองทัพพระเจ้าจุลนีไม่สามารถเข้าเมืองทางประตูพระนคร จึงถอยกลับลงคู เปลี่ยนเป้าหมายมาทำลายกำแพง เหล่าทหารฝ่ายกรุงมิถิลานครที่ประจำการอยู่บนเชิงเทินก็ยิงด้วยลูกศร แทงด้วยหอกและโตมรอย่างห้าวหาญ ต่างด่าทอ ข่มขู่ พูดยั่วโทสะต่าง ๆ นานา ทำลายทหารฝ่ายพระเจ้าจุลนีให้แตกพ่ายกลับไป เหมือนคลื่นใหญ่กระทบกำแพงยักษ์

พระเจ้าจุลนี ล้อมกรุงมิถิลานครอยู่ ๔ – ๕ ราตรี เมื่อทหารไม่สามารถทำอะไรได้ ก็หมดแผนการที่จะหักเอากรุงมิถิลานคร จึงตรัสถามอาจารย์เกวัฏฏะว่า ทหารไม่สามารถยึดกรุงมิถิลานครได้ ไม่มีใครเข้าใกล้กำแพงได้สักคน พวกเราควรจะทำอย่างไรดี

พราหมณ์เกวัฏฏะกราบทูลว่า **"เมื่อไม่สามารถยึดเอาได้ด้วยกำลังทหารก็ช่างเถอะ ตามปกติ เมืองมีน้ำอยู่ด้านนอก ถ้าเราล้อมเมืองไว้จนคนในเมืองขาดน้ำ ก็จะเปิดประตูเมืองออกมาเอง"** เราก็จะยึดเมืองได้

พระเจ้าจุลนีจึงสั่งปิดทางน้ำไม่ให้น้ำไหลเข้าพระนคร และห้ามมิให้ใครขนน้ำเข้าไปในเมือง สายลับมโหสถได้เขียนหนังสือผูกลูกศรยิงเข้าไปในเมือง ทหารคนหนึ่งเห็นหนังสือที่ปลายลูกศรก็นำไปให้มโหสถ

มโหสถจึงซ้อนแผน ให้ผ่าไม้ไผ่ยาว ๖๐ ศอก ออกเป็น ๒ ซีก ราน ปล้องออกหมด แล้วประกบกันเข้าอีก รัดด้วยหนัง ทาโคลน ให้หว่านพันธุ์บัว ซึ่งได้มาจากดาบสผู้มีฤทธิ์ในหิมวันตประเทศ ให้กรอกน้ำเต็มในกระบอกไม้ไผ่ แล้วฝังตามเลนในสระโบกขรณี ด้วยบุญญานุภาพพระโพธิสัตว์ ดอกบัวก็ขึ้นในกระบอกไม้ไผ่ ทอดก้านยาวตามลำไผ่ ราว ๖๐ ศอก

มโหสถให้ทหารถอนสายบัวโยนออกไปให้พวกข้าศึก นำไปถวายพระเจ้าจุลนี ทหารของมโหสถม้วนสายบัวให้เป็นวง แล้วโยนลงไปนอกกำแพงพระนคร พร้อมร้องบอกทหารข้าศึกว่า "พวกท่านอย่าอดตายเลย จงรับดอกบัวนี้ประดับ และนำสายบัวนี้ไปแกงกินให้อิ่มหนำสำราญเถิด" สายลับนำไปถวายพระเจ้าจุลนี พระองค์รับสั่งให้วัดดูก็พบว่าสายบัวยาว ๖๐ ศอก

พระเจ้าจุลนีตรัสถามว่า **"บัวนี้เกิดที่ไหน"** สายลับมโหสถเพ็ดทูลว่า **"วันหนึ่ง ข้าพระองค์คิดจะดื่มสุราจึงเข้าไปในเมือง ได้เห็นสระโบกขรณีขนาดใหญ่ ประกอบกับชลประทานคลองส่งน้ำที่ขุดไว้สำหรับชาวเมืองเล่นน้ำ ประชาชนนั่งเรือเก็บดอกบัว สายบัวยาวราว ๑๐๐ ศอก ซึ่งเกิดที่ริมฝั่งสระโบกขรณีนั้น"**

พระเจ้าจุลนีตรัสกับพราหมณ์เกวัฏฏะว่า **"ท่านอาจารย์ เราคงไม่สามารถทำให้ชาวเมืองขาดน้ำแล้วยึดเอาเมืองนี้ได้"** จึงเลิกล้ม

แผนการนั้น พราหมณ์เกวัฏฏะกราบทูลว่า "**ถ้าอย่างนั้น จะทำให้ชาวเมืองอดข้าว แล้วยึดเอาเมือง เพราะตามปกติ ชาวพระนครต้องนำข้าวมาจากนอกเมือง**"

มโหสถบัณฑิตรู้ข่าวจากสายลับ จึงสั่งการให้เทโคลนบนกำแพงเมือง แล้วให้หว่านข้าวเปลือกในที่นั้น ข้าวเปลือกก็งอกขึ้นบนกำแพงเมือง ด้วยบุญญานุภาพพระโพธิสัตว์ พระเจ้าจุลนีทอดพระเนตรเห็นต้นข้าวนั้น จึงตรัสถามว่า "**สีเขียวอยู่บนกำแพงเมืองนั่นอะไร**"

สายลับมโหสถกราบทูลว่า "**ข้าแต่มหาราชเจ้า ทราบมาว่ามโหสถเกรงภัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงเตรียมการให้ขนข้าวเปลือกทั่วแคว้น มาเก็บไว้ในฉางหลวงจนเต็ม ส่วนข้าวเปลือกที่เหลือให้กองไว้ริมกำแพงพระนคร ถูกแดดจึงแห้ง เมื่อฝนตกก็เปียกฝน จึงแตกหน่อเป็นข้าวกล้า วันหนึ่ง ข้าพระองค์มีกิจบางอย่าง จึงเข้าไปพระนคร เห็นกองข้าวเปลือกริมกำแพงก็หยิบขึ้นมาพิจารณาดู ชาวเมืองเห็นคงคิดว่าข้าพระองค์หิว จึงบอกให้ข้าพระองค์เอาผ้าห่อกลับเรือนไปตำหุงกินได้ตามชอบใจ**"

พระเจ้ากรุงปัญจาละตรัสกับพราหมณ์เกวัฏฏะว่า คงไม่สามารถทำให้ชาวเมืองอดข้าวแล้วยึดเอาเมืองได้ พราหมณ์เกวัฏฏะกราบทูลแผนการอื่นว่าจะทำให้ชาวเมืองสิ้นฟืนแล้วยึดเอา พระราชารับสั่งให้ดำเนินการตามนั้น

ฝ่ายมโหสถรู้ข่าวจากสายลับ จึงสั่งให้ขนฟืนมากองให้สูงพ้นกำแพงขึ้นไปอีก ทหารฝ่ายมิถิลานครกล่าวเยาะเย้ยทหารพระเจ้าจุลนีว่า "**พวกท่านหิวไหม ถ้าหิวก็หุงข้าวกินเสีย**" แล้วโยนฟืนดุ้นใหญ่ ๆ ลงไปให้

ฝ่ายพระราชาจุลนีทอดพระเนตรเห็นฟืนมากมายกองพ้นกำแพงเมือง จึงตรัสถามเหล่าที่ปรึกษา สายลับมโหสถกราบทูลว่า "**มโหสถเกรงภัยในอนาคต จึงเตรียมการให้ขนฟืนมากองไว้ตามหลังเรือนสกุลต่าง ๆ**

และให้กองส่วนที่เหลือไว้ริมกำแพงพระนคร"

พระเจ้ากรุงปัญจาละได้สดับดังนั้น จึงตรัสบอกอาจารย์เกวัฏฏะว่าไม่สามารถทำให้ชาวเมืองสิ้นฟืนแล้วยึดเอาเมืองได้

กลศึกเกวัฏฏะ

พราหมณ์เกวัฏฏะทูลว่า **"ขอพระองค์อย่าได้ทรงวิตกเลย ยังมีแผนการอื่น"** พระเจ้าจุลนีเห็นความพ่ายแพ้ที่จะนำมาซึ่งความอับอายใกล้เข้ามาทุกขณะ จึงตรัสถามว่า **"แผนการอย่างไรอีก เรายังไม่เห็นแผนการของท่านประสบผลสำเร็จสักอย่าง เมื่อไม่สามารถทำให้วิเทหรัฐแตก เราก็จะกลับ"** พราหมณ์เกวัฏฏะทูลว่า **"หากกลับ พวกเราจะได้รับความอับอาย จะถูกเยาะเย้ยว่าพระเจ้าจุลนีและพระราชาถึง ๑๐๑ พระองค์ยังไม่สามารถเอาชนะวิเทหรัฐได้ มโหสถเป็นบัณฑิต แม้ข้าพระองค์ก็เป็นบัณฑิต พวกเราจะชนะด้วยเล่ห์อย่างหนึ่ง"** พระราชาตรัสว่า **"เล่ห์อะไรอาจารย์"** พราหมณ์เกวัฏฏะจึงกราบทูลสนองว่า **"พวกเราจะทำธรรมยุทธ์กับมิถิลานคร"**

พระราชาตรัสถามว่า **"อะไรคือธรรมยุทธ์"** พราหมณ์เกวัฏฏะกราบทูลว่า **"เหล่าทหารไม่ต้องรบด้วยคมดาบ แต่บัณฑิตสองคนของพระราชาทั้งสองฝ่ายจะรบด้วยคมปัญญา ถ้าบัณฑิตคนใดไหว้ก่อน คนนั้นถือว่าแพ้ มโหสถยังเป็นเด็ก เมื่อเห็นข้าพระองค์ มโหสถจึงต้องไหว้ เมื่อใดที่มโหสถไหว้ข้าพระองค์ แคว้นวิเทหะก็ชื่อว่าพ่ายแพ้ และเราก็จะไม่ต้องพบกับความอับอาย การรบที่ไม่ต้องใช้คมดาบเช่นนี้ ชื่อว่า "ธรรมยุทธ์" เป็นชัยชนะอย่างบัณฑิต"**

พระเจ้าจุลนีพรหมทัตทรงเห็นด้วยกับแผนการนี้

ฝ่ายมโหสถทราบแผนการจากสายลับ จึงคิดว่าศึกครั้งนี้ ถ้าเราแพ้เกวัฏฏปุโรหิต ก็อย่าเรียกเราว่า **"บัณฑิต"** อีกต่อไป

พระเจ้าจุลนีรับสั่งให้เขียนราชสาส์นความว่า พรุ่งนี้จะมีธรรมยุทธ์แห่งบัณฑิตทั้ง ๒ พระนคร ผู้ใดไม่ทำธรรมยุทธ์ ผู้นั้นชื่อว่า **"พ่ายแพ้"** แล้วส่งไปถวายพระเจ้าวิเทหราช พระเจ้ากรุงมิถิลาได้ทรงสดับราชสาส์นนั้น จึงเรียกมโหสถมาแจ้งให้ทราบ

มโหสถกราบทูลให้ตอบพระราชสาส์นรับคำท้า ขอให้กองทัพกรุงปัญจาละลงสู่สนามธรรมยุทธ์ทางประตูพระนครด้านทิศตะวันตก มโหสถคิดว่าวันพรุ่งนี้เกวัฏฏะจะพบกับความพ่ายแพ้ จึงสั่งให้เตรียมสนามธรรมยุทธ์ให้พร้อมทุกประการ

ฝ่ายสายลับทั้ง ๑๐๑ คน ที่มโหสถวางไว้ ไม่มั่นใจในความพลิกผันของสถานการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้น ต่างคิดว่าทุกอย่างเกิดขึ้นได้เสมอ จึงวางแผนเตรียมการที่จะติดตามเกวัฏฏปุโรหิต เพื่ออารักขามโหสถ หากเกิดสิ่งที่ไม่คาดคิดขึ้นจะได้ช่วยมโหสถไว้ทัน

พระราชาทั้ง ๑๐๑ พระองค์เสด็จไปสนามธรรมยุทธ์ ยืนมองไปทางประตูทิศตะวันตก คอยสังเกตการณ์อยู่ห่าง ๆ แม้เกวัฏฏปุโรหิตก็ตรงไปยังสนามธรรมยุทธ์รอคอยเวลาอยู่เช่นกัน

มโหสถบัณฑิตอาบน้ำแต่งตัวเต็มยศเสนาบดีแห่งมิถิลานครตั้งแต่เช้ามืด ทานอาหารเสร็จแล้ว ทอดระยะเวลาให้ผ่านไปครู่หนึ่ง จนตะวันขึ้นสาย แดดแรงจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช พระราชาตรัสถามว่า **"มโหสถ ลูกจะลงสู่สนามธรรมยุทธ์ ลูกต้องการนำอะไรไปบ้าง"** มโหสถกราบทูลว่าจะวางกลลวงเกวัฏฏะ ขอพระบรมราชานุญาตนำแก้วมณีรัตน์ไปด้วย พระราชาก็ทรงอนุญาต มโหสถนำแก้วมณีลงจากพระราชนิเวศน์ ขึ้นรถม้าสินธพมุ่งตรงสู่ประตูพระนครด้านทิศตะวันตก มิได้หวาดหวั่นสะทกสะท้าน มีทหาร ๑,๐๐๐ นายที่เป็นสหชาติ

ติดตามไปด้วย ครั้นออกจากประตูพระนครแล้ว ก็มุ่งหน้าสู่สนามธรรมยุทธ์ ว่องไวองอาจดุจพญาราชสีห์

ขณะนั้น พราหมณ์เกวัฏฏปุโรหิต เสนาบดีแห่งมหานครปัญจาละ ยืนชะเง้อคอยการมาของมโหสถตั้งแต่เช้าจนสาย ถูกแดดแผดเผาเหงื่อไหลโซมกาย งุ่นง่านอึดอัดคับข้องใจ

พระราชา ๑๐๑ พระองค์เห็นสิริรูปพระโพธิสัตว์ขณะมุ่งตรงสู่สนามธรรมยุทธ์ ต่างส่งเสียงบอกกันและกันเอิกเกริกว่า **"นั่น มโหสถบัณฑิต ๆ เขาว่าเป็นแค่ลูกคหบดีชาวชนบทจากหมู่บ้านนอกพระนคร แต่ได้เป็นถึงเสนาบดีแห่งมิถิลานคร"**

มโหสถบัณฑิต เสนาบดีแห่งมิถิลานคร ถือแก้วมณีเดินตรงเข้าไปหาพราหมณ์เกวัฏฏะอย่างองอาจดุจพญาราชสีห์ องอาจอยู่ท่ามกลางฝูงหมาป่า ฝ่ายเกวัฏฏปุโรหิต เสนาบดีแห่งปัญจาลนครเห็นมโหสถก็เผลอสติ ลุกขึ้นต้อนรับกล่าวว่า **"ท่านมโหสถบัณฑิต เราต่างก็เป็นบัณฑิตสนองงานพระมหากษัตริย์ด้วยกันทั้งสองคน เรามารอท่านนานแล้ว ท่านไม่มีเครื่องบรรณาการสำหรับแขกผู้มาเยือนถึงบ้านเมืองบ้างเลยหรือ"**

มโหสถตอบว่า **"ท่านบัณฑิต ข้าพเจ้าหาบรรณาการที่สมควรแก่ท่านอยู่นาน คิดอย่างไรก็คิดไม่ออก จึงนำแก้วมณีรัตน์มงคลเมืองมาเป็นบรรณาการ ข้าพเจ้าพึ่งได้มาเดี๋ยวนี้เองจึงต้องช้า เชิญรับแก้วมณีอันเป็นเครื่องบรรณาการแห่งมิถิลานครนี้เถิด"**

เกวัฏฏะเห็นแก้วมณีสำหรับพระมหากษัตริย์รุ่งเรืองอยู่ในมือมโหสถ ก็รู้สึกตื่นเต้นดีใจว่ามโหสถจะให้ตนเป็นบรรณาการ จึงยื่นมือออกไปรับ มโหสถแกล้งปล่อยให้แก้วมณีหลุดมือพลัดตกลงพื้นใกล้ ๆ เท้าของตน เกวัฏฏะจึงรีบก้มลงหยิบทันทีเพราะความโลภ

มโหสถได้โอกาสจึงกดหัวเกวัฏฏะไว้ ไม่ยอมให้ลุกขึ้นได้ มือข้างหนึ่งกดหัว อีกข้างหนึ่งจับชายกระเบนไว้ แต่ปากก็พูดให้ได้ยินไปทั่ว เหมือนตกใจว่า **"ลุกขึ้นเถิด ท่านอาจารย์ ๆ ข้าพเจ้าเป็นเด็กปูนหลานท่าน อย่าไหว้ข้าพเจ้าเลย"** แล้วกดหน้าเกวัฏฏปุโรหิตให้กระแทกที่พื้นจนหน้าผากแตกเลือดไหล แล้วพูดให้ได้ยินแต่เพียงสองคนว่า **"แกคิดจะให้ข้าไหว้แกหรือ"** กล่าวจบจึงจับคอเกวัฏฏะโยนไปตกราวหนึ่งอุสภะ เกวัฏฏปุโรหิตลุกขึ้นได้ก็วิ่งหนีไปด้วยความอับอาย เหล่าทหารของมโหสถเก็บแก้วมณีไว้

เสียงที่มโหสถร้องว่า **"ลุกขึ้นเถิด ๆ อย่าไหว้ข้าพเจ้าเลย"** นั้นได้ยินทั่วกองทัพ ทหารของมโหสถก็ตะโกนสำทับลงไปว่า **"เกวัฏฏะกราบเท้ามโหสถแล้ว ๆ"** ต่างตะโกนโห่ร้องเซ็งแซ่อื้ออึงเป็นเสียงเดียวกัน

พระราชาทั่วชมพูทวีป ตลอดจนพระเจ้าจุลนีมองเห็นเกวัฏฏปุโรหิตน้อมกายลงแทบเท้ามโหสถ ต่างตกตะลึงกับเหตุการณ์ที่คาดไม่ถึง คิดว่าบัณฑิตของพวกเราไหว้มโหสถแล้ว พวกเราพ่ายแพ้แล้ว มโหสถจะไม่ไว้ชีวิตเราแน่ ต่างแตกตื่นขึ้นม้าของตนควบหนีกลับปัญจาลนคร

ทหารของมโหสถเห็นพระเจ้าจุลนีหนีไปแล้ว จึงบอกกันและกันว่า พระเจ้าจุลนีพาพระราชา ๑๐๑ พระองค์หนีไปแล้ว ต่างโห่ร้องกึกก้องเหมือนทหารตามตีข้าศึก พระราชาทุกพระองค์ได้สดับเสียงนั้นต่างกลัวตาย พากันแตกทัพหนีไป มโหสถแวดล้อมด้วยเสนางคนิกรกลับเข้าสู่กรุงมิถิลานคร

กองทัพของพระเจ้าจุลนีหนีไปไกลถึง ๓ โยชน์ เกวัฏฏะจึงตามทันแล้วกล่าวว่า **"พวกท่าน อย่าหนีไป เราไม่ได้ไหว้มโหสถ หยุดเถิด"** พวกทหารไม่เชื่อ ไม่มีใครยอมหยุด ยังคงแตกตื่นเตลิดหนีเอาตัวรอดกันอย่างสับสนอลหม่าน ต่างพากันด่าทอเกวัฏฏะว่า **"พราหมณ์ชั่ว ไร้ธรรม บอกว่าจะทำธรรมยุทธ์ แล้วมาไหว้มโหสถคราวหลาน พวกเราจะไม่ทำตามท่านอีกแล้ว"**

เกวัฏฏะจึงรีบควบม้าไปอย่างรวดเร็ว อธิบายให้กองทัพตลอดจนพระราชาทั้งหมดเชื่อว่าตนไม่ได้ไหว้มโหสถ แต่ตนถูกมโหสถลวงด้วยแก้วมณีรัตน์ ครั้นอธิบายให้กองทัพเชื่อได้แล้วจึงจัดทัพซึ่งแตกกระจัดกระจายให้เป็นรูปขบวน กลับสถานที่ตั้งค่ายอีกครั้ง

พระเจ้าจุลนีตรัสถามเกวัฏฏะว่า "**จะทำอย่างไรต่อไป**" เกวัฏฏะกราบทูลว่า "**พวกเราจะล้อมเมืองไว้อย่างนี้ ปิดกั้นการสัญจรทุกช่องทาง แม้ประตูน้อยก็ไม่ให้มีการเข้าออก ดูสิจะเป็นอย่างไร เมื่อชาวเมืองเข้าออกไม่ได้ เกิดความเดือดร้อน ก็จะเปิดประตูเอง ถึงเวลานั้นพวกเราก็จะบดขยี้ข้าศึกได้อย่างง่ายดาย**" พระเจ้าจุลนีทรงรับสั่งให้ทำตามนั้น

แผนเผด็จศึกที่สมรภูมิมิถิลานคร

มโหสถรู้ข่าวนั้นจากสายลับจึงเกิดความกังวลว่า ถ้าการศึกยืดเยื้อ กองทัพปัญจาลนครยังล้อมเมืองอยู่เช่นนี้ต่อไปไม่มีกำหนด ไม่ช้านาน ชาวเมืองต้องอดอยากเดือดร้อน อาจถึงความพ่ายแพ้ในที่สุด ต้องคิดหาทางที่จะเผด็จศึกโดยเร็ว มโหสถจึงเลือกพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อ "**อนุเกวัฏฏะ**" เป็นผู้ฉลาดหลักแหลมมาช่วยงาน

มโหสถแนะนำแผนการให้อนุเกวัฏฏะทราบอย่างละเอียด พราหมณ์อนุเกวัฏฏะยอมรับจะปฏิบัติตามคำแนะนำทุกประการ มโหสถจึงบอกว่า "**ท่านอาจารย์ แผนการนี้ต้องมีการเฆี่ยนตี ท่านต้องอับอาย ต้องอดทน ยอมเสียสละตัวเอง**" อนุเกวัฏฏะกล่าวว่า "**ยกเว้นชีวิต มือ และเท้าของข้าพเจ้าแล้ว ที่เหลือนอกจากนั้น ท่านบัณฑิตจะทำอย่างไรก็ได้**"

จากนั้น มโหสถจึงดำเนินตามแผนการ โดยให้อนุเกวัฏฏะขึ้นไปบนกำแพงเมือง เมื่อเห็นทหารกองรักษาการณ์ฝ่ายกรุงมิถิลาเผลอก็โยนขนม ปลา

และเนื้อ เป็นต้น ลงไปให้ทหารของพระเจ้าจุลนี แล้วร้องบอกว่า **"พวกท่านกินเถิด อย่าเดือดร้อนใจ ขอให้อดทนอยู่ สัก ๒ – ๓ วัน ขณะนี้ ชาวเมืองกำลังเดือดร้อน เหมือนไก่รอถูกเชือดอยู่ในกรง เชื่อว่า อีกไม่ช้าไม่นาน ก็จะเปิดประตูเมืองต้อนรับพวกท่าน จากนั้น จึงค่อยจับพระเจ้ากรุงมิถิลาและมโหสถผู้โหดเหี้ยม"**

เมื่อทหารกองรักษาการณ์ฝ่ายมิถิลานครได้ยินก็ข่มขู่ ทำเหมือนจับกุมอนุเกวัฏฏะ ตีด้วยซีกไม้ไผ่ให้ทหารพระเจ้าจุลนีเห็น แล้วนำอนุเกวัฏฏะลงจากกำแพงเมือง มุ่นมวยผม ขมวดให้เป็นจุก ๕ หย่อม ทัดดอกยี่โถ โรยผงฝุ่นหญ้าฟางลงบนศีรษะ แล้วเฆี่ยนหลังพอให้เห็นเป็นรอย จากนั้น จึงนำอนุเกวัฏฏะขึ้นบนกำแพงเมือง จับนั่งในสาแหรก เอาเชือกผูกโรยหย่อนลงไปนอกกำแพงเมือง ตะโกนให้กองทัพของพระเจ้าจุลนี ได้ยินว่า **"อ้ายกบฏขายชาติ ไม่รู้คุณแผ่นดินเกิด เอ็งไปอยู่กับข้าศึกโน้น"**

พวกทหารกองรักษาการณ์ของพระเจ้าจุลนีที่รู้เห็นเหตุการณ์มาตลอดเกิดความสงสาร ต่างก็สอบถามเรื่องราวกับอนุเกวัฏฏะแล้วนำไปเฝ้าพระเจ้าจุลนี

พระเจ้าจุลนีตรัสถามว่า **"ท่านชื่ออะไร มีความผิดสถานใดจึงถูกลงโทษเช่นนี้"** อนุเกวัฏฏะกราบทูลว่า **"ข้าพระองค์ ชื่ออนุเกวัฏฏะ เมื่อก่อน ข้าพระองค์ดำรงตำแหน่งเป็นถึงมหาอำมาตย์แห่งมิถิลานคร มโหสถผู้โหดเหี้ยมอิจฉาใส่ความข้าพระองค์ว่าเป็นกบฏ ในที่สุดก็ถูกถอดจากตำแหน่ง เมื่อกองทัพพระองค์ยกมาล้อมเมืองไว้ เห็นว่าเป็นโอกาสดีที่จะให้ทหารของพระองค์ตัดศีรษะมโหสถบุตรคหบดีผู้ทรยศ จึงแอบส่งเสบียงให้ทหารของพระองค์ รอเวลาที่กองทัพจะเข้าเมืองได้ แต่ถูกทหารจับได้เสียก่อน และมโหสถหาโอกาสกำจัดข้าพระองค์อยู่แล้ว ทหารของพระองค์รู้เหตุการณ์ทั้งหมดดี"** อนุเกวัฏฏะพูดโดยประการที่จะทำให้พระเจ้าจุลนีเชื่อและยอมให้รับราชการในกองทัพ

ครั้นอยู่ต่อมา เมื่อเกิดความคุ้นเคยจนพระเจ้าจุลนีวางพระทัย อนุเกวัฏฏะจึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่มหาราช จากวันนี้ไป ขอพระองค์อย่าได้ทรงวิตกเลย บัดนี้ พระเจ้าวิเทหราชและมโหสถจะไม่มีลมหายใจอีกต่อไป ข้าพระองค์รู้จุดอ่อนและจุดแข็งของคูค่ายกำแพงเมืองนี้ทุกซอกทุกมุม ข้าพระองค์จะยึดเมืองถวายพระองค์ในไม่ช้า"**

พระเจ้าจุลนีพรหมทัตทรงเชื่อคำกราบทูลของอนุเกวัฏฏะอย่างสนิทใจ ทรงดำริว่า หากได้คนในกรุงมิถิลามาไว้ใช้งาน จะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนการรบ จึงประทานรางวัลและให้รับราชการอยู่ในกองทัพ ต่อมาจึงได้มอบให้อนุเกวัฏฏะคุมกองทัพและพาหนะของพระองค์

เมื่ออนุเกวัฏฏะมีอำนาจบัญชาการกองทัพ จึงออกคำสั่งบังคับให้เหล่าทหารลงในคูค่ายที่มีจระเข้ร้าย ทหารถูกจระเข้กัด ถูกทหารกองรักษาการณ์ที่อยู่บนหอรบยิง แทงด้วยหอกและโตมร ล้มตายเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่นั้นมา พวกทหารจึงขยาดไม่กล้าเข้าใกล้กำแพงเมือง

อนุเกวัฏฏะจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าจุลนี กราบทูลว่า **"ข้าพระองค์ไม่สงสัยเลยว่า ทำไมกองทัพที่มีแสนยานุภาพอันยิ่งใหญ่ ดูแข็งแกร่งเกรียงไกรของพระองค์ จึงตีมิถิลานครไม่แตก เพราะไม่มีใครเลยสักคนที่รบเพื่อพระองค์ มีแต่พวกรับสินบนทั้งนั้น ถ้าพระองค์ไม่เชื่อ จงรับสั่งให้คนเหล่านั้นเข้าเฝ้า จะทอดพระเนตรเห็นอักษรจารึกชื่อมโหสถ ซ่อนอยู่ในผ้านุ่ง เป็นต้น"**

พระเจ้าจุลนีรับสั่งให้ทำตามนั้น ทอดพระเนตรเห็นอักษรในราชาภรณ์ของพระราชาทั้งหมด ก็สะดุ้งกลัวว่าพระองค์อยู่ท่ามกลางวงล้อมศัตรู เข้าพระทัยแน่ชัดว่า คนพวกนี้รับสินบน จึงตรัสถามอนุเกวัฏฏะว่า **"ควรจะทำอย่างไรต่อไป"** อนุเกวัฏฏะได้โอกาสจึงกราบทูลว่า **"เราไม่สามารถทำอย่างอื่นได้นอกจากรักษาชีวิตไว้ก่อน เพราะขณะนี้ เราไม่รู้ว่าใครเป็นใคร ถ้าพระองค์**

ทรงรีรออยู่อาจเกิดอันตรายได้ มโหสถเป็นคนมีเล่ห์เหลี่ยมมาก ถ้าพระองค์จะประทับอยู่ มโหสถก็จะวางแผนยืมมือทหารของพระองค์ฆ่าพระองค์ ขอพระองค์อย่าชักช้า ส่วนอาจารย์เกวัฏฏะก็รับสินบนเช่นกัน พอรับแก้วมณีมาแล้วก็มัวสาละวนอยู่แต่แผลที่หน้าผากเท่านั้น ไม่ใส่ใจกองทัพ หลอกให้พระองค์หนีไปถึง ๓ โยชน์ กราบทูลให้พระองค์เชื่อแล้วนำกองทัพกลับมาอีก อาจารย์เกวัฏฏะก็เป็นอีกคนหนึ่งที่ไม่น่าไว้วางใจ เพราะคอยยุยงให้กองทัพแตก ข้าพระองค์ไม่คิดจะอยู่แม้ชั่วข้ามคืน ควรจะหลบหนีเสีย ในเที่ยงคืนวันนี้ อย่าทันให้พวกเขารู้ตัวว่าเรารู้แผนการแล้ว ยกเว้นข้าพระองค์ คนอื่นไม่น่าไว้วางใจ"

พระเจ้าจุลนีรับสั่งให้ผูกม้าพระที่นั่งเตรียมไว้ อนุเกวัฏฏะรู้ว่าพระเจ้าจุลนีจะหนีแน่ จึงทูลให้อุ่นพระทัยแล้วออกไปข้างนอกสั่งสายลับว่า **"คืนนี้พระเจ้าจุลนีจะเสด็จหนีไป พวกท่านอย่าหลับเสีย"** แล้วสั่งให้ผูกบังเหียนม้าพระที่นั่งอย่างมั่นคง โดยประการที่เมื่อพระราชารั้งไว้จะให้หยุด มันยิ่งเข้าใจว่าต้องวิ่งหนีตะบันไป ครั้นเที่ยงคืนจึงกราบทูลว่า ม้าพระที่นั่งเตรียมไว้พร้อมแล้ว พระราชาก็ขึ้นม้าเสด็จหนีไป

ฝ่ายอนุเกวัฏฏะก็ขึ้นม้าทำเหมือนโดยเสด็จ ไปได้ครู่หนึ่งก็รั้งบังเหียนวกม้ากลับ ส่วนม้าพระที่นั่ง แม้พระราชารั้งให้หยุดก็พาพระราชามุ่งหน้าหนีไปอย่างเดียว

ครั้นอนุเกวัฏฏะกลับเข้าไปท่ามกลางหมู่เสนา ก็ร้องอื้ออึงขึ้นว่า **"พระเจ้าจุลนีเสด็จหนีไปแล้ว"** สายลับที่มโหสถวางไว้ก็ร้องบอกกันและกันไปทั่วกองทัพ

พระราชาทั้งหมดสดับเสียงนั้น เข้าใจว่ามโหสถโจมตียามค่ำคืน ก็ตกใจกลัวตาย พากันควบม้าหนีไป จากนั้น สายลับมโหสถก็ร้องเอ็ดอึงกันขึ้นว่า **"แม้พระราชาทุกพระองค์ก็เสด็จหนีไปแล้ว"**

ทหารกองรักษาการณ์ฝ่ายมิถิลานครบนประตูหอรบได้ยิน ก็โห่ร้องกึกก้องสนั่นหวั่นไหวราวแผ่นดินจะแยกออกจากกัน เหมือนท้องทะเลกำลังปั่นป่วน บ้าคลั่ง ทหารปัญจาลนครทั้ง ๑๘ กองทัพกลัวตาย เข้าใจว่าพระเจ้าจุลนีและพระราชาทั้งหมดถูกมโหสถจับได้แล้ว พากันทิ้งค่าย แตกทัพหนีไป พระเจ้าจุลนีพาพระราชาทั้งหมดกลับพระนครของพระองค์

วันรุ่งขึ้น ทหารฝ่ายกรุงมิถิลานครเปิดประตูเมืองออกมา ตรวจการณ์ตั้งแต่เช้ามืด เห็นข้าวของกองอยู่มากมาย จึงแจ้งให้มโหสถทราบ มโหสถบอกว่าทรัพย์ที่พวกทหารทิ้งไว้ตกเป็นของพวกท่านให้นำสิ่งที่เป็นของพระราชาทั้งหมดไปถวายพระราชา สิ่งที่เป็นของเศรษฐีและเกวัฏฏพราหมณ์เป็นของมโหสถ ที่เหลือจากนี้เป็นของชาวเมือง

ประชาชนใช้เวลาขนแก้วแหวนเงินทองไปจากค่ายถึงครึ่งเดือน และของอย่างอื่นใช้เวลาถึง ๔ เดือน มโหสถให้รางวัลพราหมณ์อนุเกวัฏฏะมากมายตั้งแต่นั้นมา ชาวกรุงมิถิลานครก็อยู่อย่างสันติสุข ประชาชนกลายเป็นคนมั่งคั่งร่ำรวยเงินทอง

พลิกแผนพิฆาตจอมราชัน

วันเวลาผ่านไปหนึ่งปี หลังจากที่พระเจ้าจุลนีพ่ายแพ้สงครามที่ยุทธภูมิมิถิลานคร วันหนึ่ง เกวัฏฏปุโรหิตส่องดูหน้าตนเองที่กระจก เห็นแผลเป็นที่หน้าผากก็ให้นึกเจ็บแค้นใจว่ามโหสถฝากแผลไว้ ทำให้ได้รับความอับอาย จะต้องแก้แค้นให้ได้ จึงคิดว่าพระราชธิดาพระนามว่า **"ปัญจาลจันที"** มีพระสิริโฉมงดงามยิ่งนัก จะวางแผนเอาเป็นเหยื่อล่อ ให้พระเจ้าวิเทหราชกลืนเบ็ดแล้วจับฆ่าเสียพร้อมทั้งมโหสถ จึงเข้าเฝ้ากราบทูลพระเจ้าจุลนีว่า ตนยังมีแผนการอีกอย่างหนึ่ง

พระเจ้าจุลนีตรัสว่า "**อาจารย์ พวกเราหนีตายจนเกือบไม่มีแม้กระทั่งผ้าจะนุ่ง เพราะความคิดของท่าน ท่านยังมีแผนการอะไรอีก**" เกวัฏฏปุโรหิตทูลว่า "**ไม่มีแผนอื่นแยบยลเช่นแผนนี้อีกแล้ว พระเจ้าข้า**" พระราชาจึงรับสั่งให้เกวัฏฏะเล่าแผนการให้ฟัง

พราหมณ์เกวัฏฏะคิดว่า ที่ผ่านมาแผนการถูกเปิดเผยไปสู่ศัตรูทุกครั้งเหมือนมีหนอนบ่อนไส้ แต่ไม่สามารถจับได้ว่าเป็นใคร คราวนี้จะต้องให้รัดกุมมากขึ้น จึงกราบทูลว่า "**ถ้าจะทูล ควรอยู่กันตามลำพังเพียงสองต่อสอง**" พระราชาจึงนำพราหมณ์ขึ้นปราสาท เสด็จเข้าไปในห้องบรรทม เกวัฏฏะกราบทูลว่า "**พวกเราจะเล้าโลมพระเจ้าวิเทหราชด้วยกิเลส แล้วจับตัวมาฆ่าเสียพร้อมกับมโหสถ**"

พระราชาตรัสว่า "**แผนการนี้ดี แต่เราจะเล้าโลม นำพระเจ้าวิเทหราชมาได้อย่างไร**" เกวัฏฏะทูลว่า "**พระนางปัญจาลจันที พระธิดาของพระองค์ทรงพระสิริโฉมงดงาม พวกเราจะให้จินตกวี ประพันธ์รูปสมบัติอันทรงสิริ และความงามแห่งอิริยาบถของพระธิดา แล้วประพันธ์เป็นเพลง ให้ผู้ชำนาญนำไปขับร้องในกรุงมิถิลานคร พระเจ้าวิเทหราชจะต้องมนต์สะกดเพราะบทเพลงอย่างแน่นอน เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพระองค์จะไปกรุงมิถิลานคร กำหนดวันให้พระเจ้าวิเทหะมารับพระธิดาอภิเษก เมื่อข้าพระองค์กลับมาจากการกำหนดวันแล้ว พระเจ้าวิเทหราชก็เหมือนปลากลืนเบ็ด จากนั้น พวกเราจะฆ่าพระเจ้าวิเทหราชและมโหสถได้อย่างง่ายดาย**" พระเจ้าจุลนีสดับคำเกวัฏฏปุโรหิตแล้วเห็นดีด้วย ทรงยินดีว่าแผนการยอดเยี่ยมมาก

พระเจ้าจุลนีให้เรียกพวกจินตกวีเอกประจำราชสำนักมา รับสั่งให้ประพันธ์กาพย์กลอนตามพระสิริโฉมพระธิดา

พวกจินตกวีบรรจงประพันธ์บทเพลงได้อย่างไพเราะจับใจยิ่ง แล้วให้นักร้องขับขานถวายพระเจ้าจุลนีว่า

พระสิริโฉมงดงามนามประภัสร์ เจิดจรัสมาจากฟากฟ้าไหน
ทั่วแผ่นดินมิควรคู่กษัตริย์ใด หากมิได้เป็นปิ่นแผ่นดินชัย
โอ้ว่าจอมนรินทร์ปิ่นวิเทหรัฐ ถ้ามิได้นารีรัตน์ดังมาดหมาย
ถึงครอบครองหมื่นปฐพินปิ่นไผท ก็ว่างไร้เกียรติศักดิ์จอมราชัน

พระราชาทรงพอพระทัย พระราชทานทรัพย์ให้อย่างมากมาย ทรงให้พวกนักฟ้อนเรียนกาพย์กลอนจากพวกจินตกวีจนชำนาญแล้ว ไปขับร้องตามงานมหรสพต่าง ๆ เมื่อบทเพลงถูกเผยแพร่ออกไปจนเป็นที่นิยมของประชาชนแล้ว ให้จับนกตัวใหญ่ ๆ มาจำนวนมาก เอากังสดาลห้อยคอ พอตกกลางคืนราตรีสงัด ให้คนขึ้นต้นไม้ร้องเพลงจนดึกดื่น พอใกล้รุ่ง จึงปล่อยนกให้พากังสดาลบินไปทั่ว เมื่อกังสดาลส่งเสียงเวลานกบินก็ปล่อยข่าวลือว่า แม้แต่เทวดาก็ยังร้องเพลงนี้ บทเพลงแห่งธิดาปัญจาลจันทีแพร่กระจายไปในหมู่ประชาชนอย่างรวดเร็ว

พระเจ้าจุลนีพระราชทานทรัพย์ให้พวกนักฟ้อนและจินตกวี รับสั่งให้ไปกรุงมิถิลานคร แล้วขับร้องโดยทำนองนี้ พวกนักฟ้อนและจินตกวีเหล่านั้นจึงร้องเพลงตามเมืองต่าง ๆ ไปจนถึงแคว้นวิเทหะ แล้วเข้าไปเปิดการแสดงในโรงมหรสพกลางมหานครมิถิลา

มหาชนได้ฟังบทเพลงอันไพเราะเพราะพริ้ง ต่างส่งเสียงโห่ร้องเกรียวกราว ได้ให้รางวัลมากมายแก่นักร้อง ต่างกล่าวขวัญถึงพระสิริโฉมพระธิดาพระเจ้ากรุงปัญจาลนคร

พระเจ้าวิเทหราชสดับเสียงเล่าลือเช่นนั้น ทรงให้เรียกพวกนักดนตรีมาแสดงถวายภายในพระราชนิเวศน์ พวกนักฟ้อนกราบทูลว่า พวกตนได้ยินมาว่าพระเจ้าจุลนีมีพระราชประสงค์จะประทานพระธิดาผู้ทรงสิริโฉมเช่นนี้แก่พระองค์ พระเจ้าวิเทหราชก็ทรงยินดี ได้พระราชทานรางวัลให้นักกวีเป็นจำนวนมาก เหล่านักฟ้อนและพวกจินตกวีก็นำความกลับไปกราบทูลพระเจ้าจุลนีให้ทรงทราบทุกประการ

อาจารย์เกวัฏฏะจึงกราบทูลพระเจ้าจุลนีให้ทรงทราบว่า บัดนี้ ได้เวลาแล้ว ตนจะไปเพื่อกำหนดวันอภิเษก พระราชาตรัสถามว่า จะต้องนำอะไรไปบ้าง เกวัฏฏะกราบทูลว่าควรเอาบรรณาการไปบ้างเล็กน้อย เกวัฏฏะนำเครื่องบรรณาการไป พร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่ ครั้นถึงวิเทหรัฐก็ให้ประกาศไปตามถนนในกรุงมิถิลานคร เพื่อให้ประชาชนรับรู้ว่า พระเจ้าวิเทหราชจะอภิเษกกับพระธิดาของพระเจ้าจุลนี

ประชาชนต่างโจษขานถึงการมาของเกวัฏฏะว่า **"พระเจ้าจุลนีกับพระเจ้าวิเทหราชจะเชื่อมสัมพันธไมตรีกัน ฝ่ายพระเจ้าจุลนีจะประทานพระธิดาของพระองค์แด่พระราชาของพวกเรา เขาเล่าว่าขณะนี้พราหมณ์เกวัฏฏปุโรหิตมาเฝ้าพระราชาของพวกเรา เพื่อกำหนดวันเสด็จไปอภิเษกแล้ว"**

เสียงเล่าลือนั้นได้ยินไปถึงพระเจ้าวิเทหราช แม้มโหสถก็ได้ยินจึงเกิดความกังวลใจว่า **"เกวัฏฏะไม่ได้มาดีแน่ เราต้องรู้ความจริงให้ได้"** จึงส่งข่าวไปยังสายลับในราชสำนักของพระเจ้าจุลนี ให้ตรวจสอบข่าวนี้ให้แน่ชัด แม้สายลับก็ไม่รู้ เนื่องจากพระเจ้าจุลนีกับเกวัฏฏปุโรหิตปรึกษากันในห้องบรรทม มีเพียงนกสาลิกาที่เลี้ยงไว้ในห้องบรรทมของพระเจ้าจุลนีเท่านั้นที่รู้ความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้

ทุกอย่างเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจนมโหสถตั้งตัวไม่ทัน ในสถานการณ์ที่ยังคาดเดาอะไรไม่ได้ มโหสถคิดว่าไม่ควรให้เกวัฏฏะซึ่งเป็นศัตรูเห็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของบ้านเมืองที่จัดการไว้อย่างรัดกุม จึงสั่งให้เอาเสื่อที่เขียนภาพล้อมสองข้างทาง ประดับด้วยดอกไม้ตั้งแต่ประตูพระนครจนถึงพระราชนิเวศน์ และตั้งแต่พระราชนิเวศน์จนถึงเรือนตน ให้ตั้งหม้อน้ำ ปักต้นกล้วย และผูกธงประดับไว้ตลอดสองข้างทาง เหมือนประดับตกแต่งพระนครรับราชทูตจากปัญจาลนคร

ขณะเกวัฏฏปุโรหิตเข้าสู่พระนคร เห็นถนนหนทางประดับประดาไว้อย่างงดงามจนมองไม่เห็นอาคารบ้านเมือง เข้าใจว่าพระราชาให้ตกแต่งหนทางไว้ต้อนรับตนก็ปลาบปลื้มใจ

เกวัฏฏปุโรหิตเข้าเฝ้าถวายบังคมพระเจ้าวิเทหราช ถวายเครื่องบรรณาการ แล้วกราบทูลถึงจุดประสงค์ที่ตนมาว่า "**พระเจ้าจุลนีมีพระราชประสงค์จะเจริญสัมพันธไมตรี จะประทานรัตนะอันเลิศแด่พระองค์จากนี้ไป ทูตทั้งหลายจะพูดด้วยความเข้าอกเข้าใจกัน ปัญจาลนครและมิถิลานครจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสืบไปชั่วกัลปาวสาน พระราชาของข้าพระองค์ทรงประสงค์จะส่งมหาอำมาตย์อื่นมา ก็เกรงจะไม่สามารถแจ้งข่าวให้เป็นที่ชอบพระทัย จึงส่งข้าพระองค์มาโดยพระบรมราชโองการแล้วนำเสด็จสู่อุตตรปัญจาลนคร ขอพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปจะได้พระธิดาผู้ทรงพระสิริโฉมงดงามยิ่งนัก และสัมพันธไมตรีกับพระราชาของข้าพระองค์จะแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น**"

พระเจ้าวิเทหราชทรงยินดี คิดเพียงว่าจะได้พระราชธิดาผู้ทรงสิริโฉมงดงามที่สุด จึงตรัสว่า "**ท่านอาจารย์ ความบาดหมางเพราะธรรมยุทธ์ระหว่างท่านกับมโหสถ ขอให้เลิกแล้วต่อกันไป ท่านจงไปหามโหสถบุตรเรา ท่านเป็นบัณฑิตด้วยกันทั้งคู่ จงยกโทษให้กัน ปรึกษาหารือกันถึงการเตรียมงานอภิเษกแล้วจึงค่อยกลับมา**" เกวัฏฏะจึงไปพบมโหสถ

ฝ่ายมโหสถรู้ว่าถึงอย่างไร เกวัฏฏะต้องมาพบตน คิดว่าวันนี้ยังไม่ควรพูดอะไรกับเกวัฏฏะจนกว่าจะรู้ความจริงกระจ่างชัด จึงดื่มเนยใสนิดหนึ่ง ตั้งแต่เช้ามืด ทำทีว่าตนอยู่ในระหว่างกระทำมงคล จึงให้แม่บ้านเอาโคมัยสดละเลงเรือน และเอาน้ำมันทาเสา ตั้งเตียงนอนมโหสถไว้เพียงเตียงเดียว สิ่งของนอกจากนี้ให้เก็บออกหมด ไม่ให้เหลือสิ่งใดไว้ เพื่อไม่ให้เกวัฏฏปุโรหิตมีที่นั่งที่ยืน

มโหสถซักซ้อมกับคนใช้ ให้แจ้งพราหมณ์เกวัฏฏะว่า **"วันนี้ขออย่าพึ่งพูดกับท่านบัณฑิตเลย เพราะวันนี้ท่านดื่มเนยใส เมื่อเราทำท่าจะพูดกับเกวัฏฏะ พวกเจ้าก็พึงห้ามว่าท่านดื่มเนยใสอย่างแรง ท่านอย่าพึ่งพูดเลย"** มโหสถจัดแจงอย่างนี้แล้ว จึงจัดคนรักษาไว้ที่ประตูถึง ๗ ชั้น แล้วนอนบนเตียงใกล้กับประตูที่ ๗

เกวัฏฏปุโรหิตมาถึงบ้านมโหสถ ยืนอยู่ที่ซุ้มประตู ถามว่า **"ท่านบัณฑิตอยู่ไหน"** พวกคนใช้ทำท่าดุห้ามพราหมณ์เกวัฏฏะว่า **"ท่านพราหมณ์ ถ้าอยากมาก็อย่าส่งเสียงดัง ให้มาเงียบ ๆ วันนี้ ท่านบัณฑิตดื่มเนยใสอย่างแรง นอนพักอยู่ ขอท่านอย่าได้ส่งเสียงดังอื้ออึง"** พวกคนใช้ที่ซุ้มประตูถัดมาก็ห้ามพราหมณ์อย่างนั้น จนผ่านมาถึงประตูที่ ๗ ซึ่งเป็นห้องที่มโหสถนอนพักอยู่ มโหสถทำท่าจะพูด พวกคนใช้ก็ทำตามที่นัดแนะไว้ ต่างห้ามเป็นการใหญ่ พราหมณ์เกวัฏฏะไปพบมโหสถแต่ไม่มีที่นั่ง ไม่มีแม้แต่อาสนะรองยืน ต้องยืนเหยียบโคมัยสดอยู่ จึงเก้อเขินไม่รู้จะทำอย่างไร

พวกคนใช้มโหสถบางคนมองดูเกวัฏฏะแล้วยักคิ้วหลิ่วตาให้ บางคนถลึงตา บางคนงอศอกเงื้อสับไปในอากาศ บางคนชูกำปั้นขึ้น เหมือนจะเอาศอกสับพราหมณ์ บางคนทำท่าจะเตะ บางพวกแสดงมือไม้ด้วยท่าทางต่าง ๆ เกวัฏฏะเห็นกิริยาพวกคนใช้มโหสถก็ยิ่งเก้อเขิน ไม่รู้จะทำอย่างไรจึงลากลับไป ได้ยินเสียงตะโกนตามหลังว่า **"พราหมณ์ถ่อย แกอย่าส่งเสียง ถ้าแกขืนส่งเสียงดัง ทำให้นายข้าพูด ข้าจะหักกระดูกแก"** พราหมณ์เกวัฏฏะไม่ได้คาดคิดมาก่อนว่าจะเจอเหตุการณ์เช่นนี้จึงตกใจกลัว รีบกลับไปโดยไม่เหลียวหลัง

พลันนั้น ใครคนหนึ่งลุกขึ้นเอาเรียวไผ่ตีหลังเกวัฏฏพราหมณ์ อีกคนหนึ่งก็ถลันลุกตบท้ายทอย ส่วนอีกคนหนึ่งผลักคอพราหมณ์เซถลาไป เกวัฏฏะตกใจกลัว ทั้งอับอาย จึงรีบกลับเข้าสู่พระราชวัง

พระเจ้าวิเทหราชทรงดำริว่า **"วันนี้ มโหสถบุตรเราได้ฟังเรื่องมงคลที่พระเจ้าจุลนีจะให้พระธิดาแก่เรา คงจะยินดีมาก บัณฑิตทั้งสองคงมีเรื่องพูดคุยกันมาก คงปรับความเข้าใจขอโทษกันและกันถึงเรื่องในอดีต ช่างเป็นโชควาสนาของเราจริง ๆ"** พระองค์ทอดพระเนตรเห็นเกวัฏฏะกำลังเดินมา จึงตรัสถามว่า **"อาจารย์เกวัฏฏะ ท่านได้พบมโหสถบุตรเราแล้วหรือ เป็นอย่างไรบ้าง เชิญเล่าให้ฟังเถิด มโหสถกับท่านยกโทษให้กันแล้วใช่ไหม มโหสถดีใจไหมที่ได้พบท่าน"**

เกวัฏฏะกราบทูลว่า **"ขอเดชะ คนอย่างมโหสถไม่ควรนับว่าเป็นบัณฑิตเลย พระเจ้าข้า ไม่มีใครต่ำช้ากว่ามโหสถอีกแล้ว คนเช่นมโหสถเป็นคนหยาบกระด้าง ก้าวร้าว มิใช่สัตบุรุษ ไม่ยอมพูดอะไรสักคำเหมือนคนใบ้ หูหนวก แม้ที่นั่งก็ไม่มีให้ข้าพระองค์"**

พระเจ้าวิเทหราชสดับคำเกวัฏฏปุโรหิตแล้ว ไม่ทรงแสดงอาการพอพระทัยหรือไม่พอพระทัยอย่างไร โปรดให้พระราชทานเสบียงและเรือนพักแก่เกวัฏฏะและบริวารที่มาไปพักผ่อน แล้วทรงรำพึงว่า **"ตามปกติ มโหสถฉลาดในการปฏิสันถาร รอบรู้วิธีทางการทูต แต่ครั้งนี้เขาไม่ปฏิสันถารเกวัฏฏะเลย ไม่แสดงความยินดี หรือจะเห็นภัยอะไร ๆ ที่จะเกิดขึ้น สิ่งนี้รู้ได้ยากยิ่ง แท้จริงแม้พระองค์ก็หวั่นไหว ไม่กล้าทิ้งแว่นแคว้นไปสู่เงื้อมมือของศัตรู มโหสถจะเห็นโทษในการมาของพราหมณ์เกวัฏฏะ หรือเขามิได้มาเพื่อเจริญสัมพันธไมตรี แต่จะมาด้วยเหตุอย่างอื่น บุตรของเราจะเห็นภัยหรืออย่างไร"** นึกอย่างนี้ก็ทรงหวาดหวั่นประทับนั่งนิ่งอยู่

ขณะนั้น คณะมนตรีทั้ง ๔ คน ได้มาเข้าเฝ้า พระเจ้าวิเทหราชจึงตรัสถามเสนกะว่า พระองค์ควรไปอภิเษกสมรสกับพระธิดาของพระเจ้าจุลนีที่ปัญจาลนครหรือไม่

เสนกะกราบทูลว่า **"ขอเดชะ พระองค์รับสั่งอะไรเช่นนั้น นี่เป็นโอกาสอันดี พระเจ้าจุลนีเป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ในชมพูทวีป ประสงค์จะยกพระราชธิดาผู้ทรงพระสิริโฉมงดงามถวายพระองค์ ก็ด้วยทรงเห็นว่า กษัตริย์แห่งมิถิลานครพระองค์เดียวเท่านั้น ที่เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เสมอด้วยพระองค์ กษัตริย์พระองค์อื่นเป็นแต่เพียงกษัตริย์ประเทศราช อยู่ในอำนาจปัญจาลนคร ไม่มีใครเสมอพระองค์ ขอได้ทรงทำตามพระเจ้าจุลนีเถิด ไม่ควรที่พระองค์จะให้โอกาสหลุดลอยไป หากพระองค์เสด็จไปกรุงปัญจาละ ก็จะได้พระธิดาของพระราชาผู้เป็นใหญ่มาเป็นมเหสี ทั้งสัมพันธไมตรีระหว่างสองนครก็จะแน่นแฟ้นสืบไป"**

พระเจ้าวิเทหราชตรัสถามอาจารย์คนอื่น ทุกคนต่างกราบทูลเช่นเดียวกัน ขณะที่พระราชากำลังรับสั่งอยู่กับคณะมนตรีของพระองค์ พราหมณ์เกวัฏฏะออกจากเรือนพักรับรอง มาถวายบังคมพระราชาเพื่อทูลลากลับ พระราชาทรงทำสักการะแก่พราหมณ์เกวัฏฏะแล้วส่งกลับไป

มโหสถรู้ว่าเกวัฏฏะกลับไปแล้ว จึงลุกขึ้นอาบน้ำแต่งตัวไปเข้าเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช ทรงดำริว่า **"มโหสถบุตรเรา เป็นปราชญ์มีความคิดลุ่มลึก ย่อมจะรู้เหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน จะรู้ว่าควรหรือไม่ควรที่เราจะไปกรุงปัญจาลนคร"**

แม้จะรู้เช่นนั้น พระองค์ก็ถูกความกำหนัดยินดีแผดเผา ทั้งลุ่มหลงเพราะความปรารถนา จึงตรัสถามมโหสถว่า **"พวกเราทั้ง ๖ คน ล้วนเป็นบัณฑิต มีปัญญาสูงสุดดุจแผ่นดิน จะลงมติกันเป็นเอกฉันท์ มโหสถลูกพ่อ แม้เจ้าก็ต้องทำตามมติว่าควรไปปัญจาลนครหรือไม่"**

มโหสถคิดว่าพระเจ้าวิเทหราชทรงเชื่ออาจารย์ทั้งสี่ ไม่รู้ว่าจะเกิดอันตราย เราจะบอกอันตรายที่จะเกิดขึ้น เพื่อให้พระองค์เลิกล้มความตั้งใจเสีย

จึงกราบทูลว่า **"ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด พระเจ้าจุลนีทรงมีแสนยานุภาพมาก มีกองทัพเกรียงไกร มีกำลังพลมาก ต้องการปลงพระชนม์พระองค์ ดุจนายพรานใช้กวางตัวเมียหลอกล่อฆ่ากวางตัวผู้ นายพรานจับกวางตัวเมียมาฝึกดีแล้ว ก็นำไปผูกไว้กลางทุ่งหญ้าเพื่อล่อฝูงกวางมาด้วยมายา เมื่อฝูงกวางตัวผู้มาเพื่อหวังจะเล้าโลมนางกวางก็ถูกจับฆ่ามากมาย**

พระเจ้าจุลนีพรหมทัตเป็นเหมือนนายพราน เกวัฏฏปุโรหิตเป็นอาวุธในมือพราน ส่วนพระธิดาปัญจาลจันทีเป็นเหยื่อล่อ

พระองค์ทรงปรารถนาพระธิดาดุจปลาติดเบ็ด เพราะหลงเหยื่อที่เขาเกี่ยวเบ็ดล่อไว้ ไม่ทรงทราบว่าพระธิดาของพระเจ้าจุลนีเป็นแค่เหยื่อ ถ้าพระองค์ตั้งพระทัยจะเสด็จไปปัญจาลนคร ขอให้เลิกล้มพระราชดำริ พระองค์จะประสบภัยพิบัติอย่างใหญ่หลวงนักไม่ต่างอะไรจากกวางหลงเดินตามทางเข้าสู่หมู่บ้านคน"

พระเจ้าวิเทหราชทรงพิโรธมโหสถ ทั้งที่รู้ราชสาส์นว่าพระเจ้าจุลนีจะประทานพระธิดาแด่พระองค์ ก็ยังไม่พูดสิ่งที่เป็นมงคลแม้สักคำ กลับกล่าวเปรียบพระองค์เหมือนเนื้อและปลาติดเบ็ด พระองค์ตรัสเสียดสีมโหสถว่า **"เอาละ พวกเราทั้งหมดนี้พูดถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น แต่กลายเป็นคนโง่ บ้าน้ำลาย เพราะพูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์กับบ้านกับเมือง เจ้ามันลูกคหบดี รู้แต่วิธีจับหางไถ จะรู้กิจที่เป็นมงคลอย่างชาวเมืองคนอื่น ๆ ได้อย่างไร"** เพราะความพิโรธทั้งน้อยพระทัย พระเจ้าวิเทหราชจึงรับสั่งให้ทหารลากคอขับไล่มโหสถออกไป

มโหสถรู้ว่าพระราชาตรัสเพราะความกริ้ว คิดว่าหากใครทำตามพระราชดำรัสจับคอตนลากออกไป ก็จะได้รับความอับอายไปตลอดชีวิต จึงไม่รอให้ทหารมาไล่ตน ถวายบังคมแล้วลากลับบ้าน

ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชรับสั่งเช่นนั้น เพราะทรงพิโรธและน้อยพระทัยเท่านั้น หาได้ต้องการให้ใครทำเช่นนั้นไม่ เพราะพระองค์มีพระทัยเคารพรักมโหสถประหนึ่งบิดารักบุตร

สายลับจากเวหา

มโหสถคิดว่าพระราชาไม่รู้อะไรเป็นอะไรเลย คิดเพียงว่าจะได้พระธิดาพระเจ้าจุลนีอย่างเดียว ไม่คิดถึงอันตราย เมื่อเสด็จไปกรุงปัญจาละก็จะถึงความพินาศ ครั้นจะเฉยเมย เก็บเอาคำพูดของพระองค์มาใส่ใจ พระองค์ก็ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ตนมาก ทรงพระราชทานอิสริยยศอันยิ่งใหญ่ให้ ถึงอย่างไรก็ต้องคิดหาทางช่วยเหลือพระองค์ให้ได้ จึงตัดสินใจส่งลูกนกแขกเต้าไปสืบหาความจริงที่กรุงปัญจาลนครให้แน่ชัดก่อน แล้วจึงไปเองภายหลัง

มโหสถคลุกข้าวตอกกับน้ำผึ้งให้ลูกนกแขกเต้ากิน ให้ดื่มน้ำผึ้ง เอาน้ำมันที่หุงนับพันครั้งทาขนปีกอย่างที่เคยปฏิบัติ พูดกับลูกนกแขกเต้าซึ่งจับอยู่ที่ตักว่า **"มาธุระ เจ้าจงช่วยงานที่มนุษย์ทำไม่ได้ คนอื่นเว้นพระเจ้าจุลนีและพราหมณ์เกวัฏฏะ ไม่มีใครรู้เรื่องที่พราหมณ์เกวัฏฏะเป็นทูตมาเชิญเสด็จพระราชาของเราสู่กรุงปัญจาลนคร มีคนเพียงสองคนเท่านั้นที่นั่งปรึกษากันในห้องบรรทมของพระเจ้าจุลนี นอกจากนั้น ก็มีเพียงนางนกสาลิกาที่เขาเลี้ยงไว้ในห้องบรรทมที่รู้เรื่อง เจ้าจงไปทำความสนิทชิดเชื้อกับนางนกสาลิกานั้น ถามความลับของพระเจ้าจุลนีและพราหมณ์เกวัฏฏะในสถานที่มิดชิด คุยกันเบา ๆ อย่าให้ใครรู้เป็นอันขาด ถ้ามีใครได้ยินเสียงเจ้า ชีวิตของเจ้าก็จะจบสิ้น"**

ลูกนกแขกเต้ามาธุระรับคำมโหสถ บินทำประทักษิณเคารพมโหสถแล้วทะยานออกทางหน้าต่าง โบยบินด้วยความเร็วปานลมพัด สังเกตความเป็นไปในประเทศนั้น ๆ ผ่านไปทาง**นครอริฏฐปุระ แคว้นสีพี** แล้วบินสู่

ปัญจาลนครถึงที่อยู่ของนางนกสาลิกา ลงจับที่ยอดพระปรางค์พระราชนิเวศน์ ส่งเสียงร้องไพเราะด้วยราคะ

แม้นางนกสาลิกานั้น ได้ยินเสียงลูกนกแขกเต้าแล้วก็จับที่สุวรรณบัญชรใกล้ที่บรรทมของพระราชา มีจิตกำหนัดด้วยราคะเช่นกัน ส่งเสียงรับสามครั้ง ลูกนกแขกเต้าบินไปนิดหนึ่งแล้วส่งเสียงให้ได้ยินเป็นระยะ บอกว่าเราจะเข้าไปแล้วนะ แล้วบินไปเกาะที่ธรณีสีหบัญชรตามเสียงนางนกสาลิกา ตรวจดูว่าไม่มีอันตราย จึงบินเข้าไปหานางนกสาลิกา

นางนกสาลิกากล่าวกับลูกนกแขกเต้าว่า **"มาจับที่สุวรรณบัญชรของฉันสิ"** ลูกนกแขกเต้าก็โผบินไปจับอย่างว่าง่าย แล้วทักทายนางนกสาลิกานั้นว่า **"กรงเธองามจัง"** นางนกสาลิกา ถามว่า **"เธอมาจากไหน"**

ลูกนกแขกเต้าคิดว่า ถ้าบอกว่ามาจากมิถิลานคร แม้ตายนางนกสาลิกานี้ก็จะไม่ทำความสนิทชิดเชื้อกับเรา ก็เรากำหนดนครอริฏฐปุระในแคว้นสีพีมาแล้ว จึงโกหกว่า **"พระเจ้าสีพีราชส่งฉันมาจากอริฏฐปุระ พระองค์เลี้ยงฉันไว้ในที่บรรทมบนปราสาท พระราชาทรงเป็นพระธรรมราชา โปรดให้ปล่อยสัตว์ทั้งหลายที่ถูกขังในที่ต่าง ๆ"**

นางนกสาลิกาให้ข้าวตอกคลุกน้ำผึ้งที่วางอยู่ในกระเช้าทอง และน้ำผึ้งแก่ลูกนกแขกเต้าแล้วถามว่า **"ท่านมาไกลจัง มีประสงค์สิ่งใด"** ลูกนกแขกเต้าโกหกไปว่า **"นางนกสาลิกาตัวหนึ่ง พูดอ่อนหวาน เป็นภรรยาฉัน เหยี่ยวได้ฆ่านางตายต่อหน้าต่อตาฉันในห้องบรรทม"**

นางนกสาลิกาถามลูกนกแขกเต้าว่า **"ก็อย่างไร เหยี่ยวจึงได้ฆ่าภรรยาของท่านเสียเล่า"** ลูกนกแขกเต้าสร้างเรื่องโกหกว่า **"วันหนึ่ง พระราชาของฉันเสด็จไปเล่นน้ำ ตรัสเรียกฉันตามเสด็จไปด้วย ฉันจึงพาภรรยาตามไปด้วย แล้วกลับมาพร้อมพระราชา ขณะขึ้นปราสาทได้ชวนภรรยาออกมาจากกรง จับอยู่ที่ตำหนักยอดเพื่อผึ่งกาย ขณะนั้น**

มีเหยี่ยวตัวหนึ่งบินมา โฉบเราทั้งสองซึ่งกำลังออกจากตำหนักยอดเตรียมขึ้นปราสาทกลับเข้ากรง ฉันกลัวตายบินหนีโดยเร็ว" ลูกนกแขกเต้ามาธุระทอดเสียงครู่หนึ่ง เหมือนกลืนความทุกข์ให้หายไปแล้วกล่าวต่อว่า **"แต่ถึงคราวเคราะห์ นางนกสาลิกาภรรยาฉันมีครรภ์แก่จึงบินหนีไม่ทัน เหยี่ยวโฉบนางตายต่อหน้าต่อตาฉันพาหนีไป พระราชาเห็นฉันร้องไห้เศร้าโศกถึงภรรยาจึงปลอบใจฉัน รับสั่งให้หยุดร้องไห้ แล้วให้ฉันออกไปหาภรรยาอื่น ฉันกราบทูลว่าแม้นำภรรยาอื่นมาแล้ว ก็จะมีประโยชน์อะไร ในเมื่อไม่มีใครมีมารยาทเรียบร้อยงดงามเช่นนางพระองค์รับสั่งว่าได้เห็นนางนกสาลิกาตัวหนึ่ง เพียบพร้อมด้วยศีลาจารวัตรเช่นภรรยาของเจ้า เขาเลี้ยงไว้ในห้องบรรทมของพระเจ้าจุลนีเจ้าไปที่นั้น ถามใจเธอดู ถ้าเจ้าชอบใจจงมาบอกเรา จากนั้น เราหรือพระเทวีจะไปสู่ขอจับคู่ให้ แล้วทรงส่งฉันมาที่นี้ ฉันรักเธอจึงมาพบเธอ ถ้าเธอให้โอกาส เราทั้งสองก็จะได้อยู่ร่วมกัน"**

นางนกสาลิกาได้ฟังคำพูดลูกนกแขกเต้ามาธุระก็สงสาร แต่ยังไม่ให้ลูกนกแขกเต้ารู้ความในใจว่าตนก็รัก ทำเป็นไม่ปรารถนา กล่าวว่า **"นกแขกเต้ารักกับนางนกแขกเต้า นกสาลิการักกับนางนกสาลิกา นกแขกเต้าจะอยู่ร่วมกับนางนกสาลิกา ดูกระไรอยู่"**

ลูกนกแขกเต้ามาธุระคิดว่า หากนางนกสาลิกานี้ไม่ต้องการเรา ก็คงไม่พูดคุยด้วย คงจะมีใจปรารถนาอยู่บ้างเป็นแน่ จึงกล่าวเปรียบเทียบว่า **"คนรักกับหญิงชาวบ้าน ต้องเป็นชาวบ้านเช่นนั้นหรือ ขึ้นชื่อว่าความรักมีเหมือนกันหมด ไม่ว่าคนหรือสัตว์"**

ลูกนกแขกเต้ามาธุระยกเรื่องในหมู่มนุษย์ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตมาชี้แจงก่อน เพื่อแสดงให้เห็นว่าเรื่องความรัก ไม่ได้มีความแตกต่างในชาติพันธุ์ว่า **"พระราชมารดาของพระเจ้าสีพีพระนามว่า ชัมพาวดี พระนางเป็นหญิงชาวบ้าน ได้เป็นพระมเหสีผู้เป็นที่รักของพระเจ้าวาสุเทพกัณหโคตร**

มีเรื่องเล่าต่อกันมาว่า วันหนึ่งพระเจ้าวาสุเทพเสด็จออกจากกรุงทวารวดี ประพาสพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นสตรีสาวรูปงามคนหนึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดา ออกจากหมู่บ้านเข้าพระนครไปธุระบางอย่าง พระองค์เกิดมีจิตปฏิพัทธ์ รับสั่งให้ถามถึงชาติกำเนิด แม้ทรงทราบว่าเป็นหญิงสาวชาวบ้านธรรมดาก็ยังมีรับสั่งให้ถามว่ามีสามีหรือไม่ ทรงสดับว่ายังไม่มี จึงพาหญิงสาวเข้าสู่พระราชนิเวศน์สถาปนาไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี

พระนางประสูติพระโอรสพระนามว่า "สีพี" เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว พระเจ้าสีพีจึงครองราชสมบัติในกรุงทวารวดี

พระเจ้าวาสุเทพเป็นถึงกษัตริย์เช่นนี้ ยังมีความรักกับหญิงสาวชาวบ้าน แล้วใครจะว่าอะไรเราทั้งสองเล่า"

แล้วสุวโปดกลูกนกแขกเต้าก็ยกอุทาหรณ์เรื่องอื่นอีกมากมายมาแสดง

นางนกสาลิกานั้นได้ฟังคำของลูกนกแขกเต้ามาธุระแล้ว กล่าวคำค่อนแคะด้วยมายาสตรีว่า **"จิตใจเปลี่ยนแปลงง่ายนัก ขึ้นชื่อว่าจิตแล้วที่จะไม่เป็นสองนั้นย่อมไม่มี ภายหลังฉันกลัวแต่ความพลัดพรากจากท่านที่รัก"**

ลูกนกแขกเต้าฉลาด รู้ว่าเป็นมายาสตรี เมื่อจะทดลองนางนกสาลิกาจึงกล่าวว่า **"เอาเถอะ แม่สาลิกาเสียงหวาน ฉันจะไปแล้ว เพราะคำของเธอทำให้ฉันประจักษ์ เธอดูหมิ่นรักฉันนัก"**

นางนกสาลิกาฟังคำลูกนกแขกเต้ารู้สึกใจหาย เหมือนหัวใจจะแตก เพราะถูกความกำหนัดยินดีแผดเผาตั้งแต่แรกเห็น แม้ทำทีเป็นไม่ปรารถนาด้วยมายาสตรี จึงกล่าวว่า มาธุระ เธอจะรีบไปไหน สิริย่อมไม่มีแก่คนขี้ใจน้อยใจเร็วด่วนได้ เชิญเธออยู่ก่อนเถอะ จนกว่าจะได้เฝ้าพระราชา จนกว่าจะได้ฟัง

ดนตรี แล้วนกทั้งสองก็ร่วมสังวาสกันในเย็นวันนั้นเอง มีความสามัคคีบันเทิงอยู่ร่วมเป็นที่รักกัน

ลูกนกแขกเต้ามาธุระคิดว่า บัดนี้นางนกสาลิกาจะไม่ปกปิดความลับ จึงกล่าวว่า **"สาลิกา ฉันอยากจะถามอะไรเธอสักอย่าง แต่วันนี้เป็นวันมงคลของเรา ไว้วันอื่นฉันจึงค่อยถาม"** นางนกสาลิกากล่าวว่า **"ถ้าเป็นเรื่องมงคลก็ถามเถิด แต่ถ้ามิใช่ก็อย่าเพิ่งถาม"** ลูกนกแขกเต้าตอบว่า **"เป็นเรื่องมงคลจ๊ะ ที่รัก"** แล้วลูกนกแขกเต้าก็ถามว่า **"ฉันได้ยินเสียงเล่าลือในหัวเมืองว่า พระธิดาของพระเจ้าปัญจาละมีพระฉวีวรรณดังดาวประกายพรึก พระเจ้ากรุงปัญจาลราชจะถวายพระธิดาแก่พระเจ้าวิเทหราช จะมีการอภิเษกระหว่างพระเจ้าวิเทหราชกับพระธิดาจริงหรือ ฉันคิดว่าพระธิดาทรงพระสิริโฉมงดงามยิ่งนัก ทั้งพระเจ้าวิเทหราชก็เป็นข้าศึกของพระเจ้าจุลนี พระราชาพระองค์อื่น ๆ ที่อยู่ในพระราชอำนาจก็มีอยู่มาก พระเจ้าจุลนีไม่ประทานแก่พระราชาเหล่านั้น เหตุไรจึงจะประทานพระธิดาแก่พระเจ้าวิเทหราชผู้เป็นอริเสียเล่า"**

นางนกสาลิกากล่าวว่า **"เหตุไรพี่จึงกล่าวอวมงคลในวันมงคลของเรา"** ลูกนกแขกเต้าย้อนว่า **"เอ๊ะ! ฉันพูดเรื่องมงคล เพราะเป็นเรื่องอภิเษกสมรส แต่เธอกลับบอกว่าเป็นอวมงคล นี่อะไรกัน"** นางนกสาลิกากล่าวว่า **"การมงคลของคนที่เป็นศัตรูกันจะเกิดขึ้นได้อย่างไร"**

ลูกนกแขกเต้าขอให้นางนกสาลิกาเล่าให้ฟัง แต่นางว่าไม่กล้าเล่า ลูกนกแขกเต้าจึงว่า **"น้องรัก ถ้าเรายังมีความลับต่อกันอยู่ แล้วจะเป็นสามีภรรยากันได้อย่างไร"**

นางนกสาลิกาถูกลูกนกแขกเต้ามาธุระรบเร้าหนัก จึงกล่าวว่า **"การที่พระเจ้าปัญจาลราชจะทำวิวาหมงคลพระธิดากับพระเจ้าวิเทหราชจะไม่เกิดขึ้น เพราะการแต่งงานกับศัตรูไม่มีทางเป็นไปได้"**

ลูกนกแขกเต้าซักถามว่า "**เพราะเหตุไร เธอจึงกล่าวเช่นนี้**" นางนกสาลิกาจึงกล่าวว่า "**พระราชาผู้เป็นจอมทัพแห่งชาวปัญจาละหลอกพระเจ้าวิเทหราชมาฆ่า อย่าว่าแต่จะอภิเษกเลย แม้แต่หน้าพระธิดาปัญจาลจันที พระเจ้าวิเทหราชก็จะไม่ได้เห็น พระเจ้าวิเทหราชนั้นมีที่ปรึกษาอยู่คนหนึ่งชื่อมโหสถ พระเจ้าจุลนีวางแผนจะฆ่ามโหสถพร้อมกับพระเจ้าวิเทหราชด้วย เรื่องนี้เกวัฏฏปุโรหิตได้ปรึกษากับพระเจ้าจุลนี จากนั้นจึงไปกรุงมิถิลาเพื่อจับมโหสถ**"

นางนกสาลิกาบอกความลับให้มาธุระฟังจนหมดสิ้น ลูกนกแขกเต้าแกล้งชมเกวัฏฏะว่า "**อาจารย์เกวัฏฏะเป็นผู้ฉลาดในการวางแผน การฆ่าพระเจ้าวิเทหราชเสียด้วยแผนการอันแยบยลเช่นนี้ น่าอัศจรรย์เหลือเกิน แต่ช่างเถอะ ไม่เห็นจะมีประโยชน์ที่เราจะมามัวพูดกันเรื่องอวมงคลเช่นนี้ นิ่งเสียเถอะ แล้วนอนให้หลับ**"

ลูกนกแขกเต้ามาธุระรู้ว่าหน้าที่ของตนสำเร็จแล้วก็เบาใจ จึงอยู่กับนางนกสาลิกาในราตรีนั้น ครั้นรุ่งเช้าก็กล่าวว่า "**ที่รัก ฉันจะกลับแคว้นสีพีทูลพระเจ้าสีพีและพระเทวีของฉันว่า ฉันได้ภรรยาที่ชอบใจ เธอจงอนุญาตให้ฉันไปสัก ๗ ราตรี เพียงเพื่อให้ฉันได้กราบทูลพระเจ้าสีพีราชและพระมเหสี**"

นางนกสาลิกาไม่ปรารถนาจะพรากจากลูกนกแขกเต้ามาธุระแม้ชั่วขณะเดียว แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ จึงกล่าวว่า "**เอาเถิด ฉันอนุญาตให้เธอไปประมาณ ๗ ราตรี ถ้าเธอไม่กลับมาใน ๗ ราตรี ก็จงมารับศพฉันไป**"

ฝ่ายลูกนกแขกเต้าพูดว่า "**ที่รัก เธอพูดอะไรเช่นนั้น ถ้าฉันไม่ได้เห็นเธอในวันที่ ๘ จะมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อย่างไร**" แต่ใจคิดอีกอย่างหนึ่งว่า "**เจ้าจะเป็นหรือตาย ก็ไม่มีประโยชน์อะไรสำหรับเรา**" จึงบินขึ้นมุ่งหน้าไปสีพีรัฐ เมื่อบินไปได้ครู่หนึ่ง ก็ทำเป็นวกกลับมาหานางนกสาลิกาอีก

กล่าวว่า **"ที่รัก ฉันไม่เห็นหน้าเธอ ไม่อาจจากเธอไปได้ ฉันจึงกลับมาให้ได้เห็นหน้าเธออีกครั้ง"** แล้วบินขึ้นเหมือนมุ่งหน้าไปแคว้นสีพี แล้ววกไปกรุงมิถิลานคร ลงจับที่จะงอยบ่ามโหสถบัณฑิต แจ้งเรื่องทั้งหมดแก่มโหสถ

สู่อำนาจปัจจามิตร

พระโพธิสัตว์ฟังความจากลูกนกแขกเต้าจึงคิดว่า เราห้ามพระราชาไม่ให้ไป พระองค์ก็จะเสด็จไปให้ได้ ครั้นเสด็จไปแล้วก็จะพบกับความทุกข์อย่างสาหัส เมื่อบัณฑิตเช่นเรายังมีชีวิตอยู่ และพระองค์ก็เป็นผู้ประทานอิสริยยศให้เรา เราจะไม่สนองพระเดชพระคุณเป็นการไม่ถูกต้อง เราจะล่วงหน้าไปเฝ้าพระเจ้าจุลนีก่อน เตรียมการสร้างเมืองที่ประทับสำหรับพระเจ้าวิเทหราชอย่างรัดกุม แล้วหาทางอภิเษกพระนางปัญจาลจันที พระธิดาของพระเจ้าจุลนี และพระราชาของเราให้ได้ ขณะที่พระราชาทั่วชมพูทวีป พร้อมด้วยทหาร ๑๘ กองทัพตั้งค่ายล้อมอยู่ เราจะช่วยพระราชาของเรา แล้วนำเสด็จกลับสู่มิถิลานครอย่างปลอดภัย การเสด็จสู่ปัญจาลนครต้องเป็นหน้าที่ของเรา

เมื่อมโหสถดำริอย่างนี้ ก็เกิดปีติว่า **"บุคคลผู้เป็นบัณฑิต ได้รับอิสริยยศใหญ่จากราชสำนักของพระราชาพระองค์ใด ควรสนองพระเดชพระคุณพระราชาพระองค์นั้นให้ถึงที่สุด แม้พระองค์จะทรงด่าทรงบริภาษก็ตาม บัณฑิตไม่ควรถือเป็นเหตุสำคัญ"**

ครั้นพระโพธิสัตว์ดำริดังนี้แล้ว จึงอาบน้ำแต่งตัวไปเข้าเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช ถวายบังคมแล้วทูลถามว่า **"พระองค์จะเสด็จไปปัญจาลนครจริงหรือ พระเจ้าข้า"**

พระราชาตรัสตอบว่า **"เราจะไปจริง หากเราไม่ได้พระธิดาปัญจาลจันที ราชสมบัติก็ไม่มีความหมาย เจ้าอย่าทิ้งเรา จงไปกับเรา**

เมื่อเราได้พระธิดาแล้ว ราชไมตรีของพระเจ้าจุลนีกับเราก็จะมั่นคง จะเกิดประโยชน์แก่ทั้งสองพระนคร"

มโหสถกราบทูลว่า **"ถ้าเช่นนั้น ข้าพระองค์จะล่วงหน้าไปก่อน เพื่อสร้างพระราชวังสำหรับเป็นที่ประทับของพระองค์ เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวมาแล้ว พระองค์ค่อยเสด็จตามไป"**

พระเจ้าวิเทหราชทราบข่าวว่ามโหสถไม่ทิ้งพระองค์ ก็ทรงโสมนัส ทรงโอบกอดมโหสถ ตรัสบอกว่า **"มโหสถ เมื่อลูกจะล่วงหน้าไปก่อน ลูกต้องการสิ่งใดก็จงเอาไป"** มโหสถกราบทูลขอพระบรมราชานุญาตเปิดเรือนจำ ๔ แห่ง ให้ถอดโซ่ตรวน ส่งพวกโจรไปกับตน

เมื่อพระราชาทรงอนุญาต มโหสถจึงให้เปิดเรือนจำนำพวกนักโทษไปเป็นทหาร เพราะมีความอดทนกล้าหาญ และสามารถทำงานได้ในทุกสถานการณ์ โดยได้มอบสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้แก่คนเหล่านั้น

จากนั้น มโหสถได้พาเสนา ๑๘ เหล่า ผู้มีความชำนาญในศาสตร์สาขาต่าง ๆ ทั้งช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างหนัง ช่างศิลา ช่างอิฐ และช่างเขียน เป็นต้น จัดเตรียมเครื่องอุปกรณ์เป็นอันมากไปด้วย มีกองพลใหญ่ห้อมล้อม ออกจากมิถิลานครไป

มโหสถให้สร้างหมู่บ้านขึ้นตามรายทางที่ผ่านไปเป็นระยะ ๆ หมู่บ้านหนึ่งห่างกันราว ๑ โยชน์ สั่งอำมาตย์คนหนึ่ง ๆ ให้อยู่ประจำหมู่บ้านนั้น ๆ จัดบำรุงช้าง ม้า และรถให้พร้อมไว้ตลอดเวลา เมื่อพระเจ้าวิเทหราชรับพระนางปัญจาลจันทีมาถึงหมู่บ้านนั้น ๆ ให้ทำการอารักขา แล้วพาเสด็จกลับกรุงมิถิลาโดยเร็ว อย่าให้ศัตรูทำร้ายได้

เมื่อมโหสถเดินทางถึงฝั่งแม่น้ำคงคา ได้สั่งให้อำมาตย์ชื่ออานนท์ พาช่างไม้ ๓๐๐ คน ไปตัดเอาไม้แก่นมาต่อเรือ เตรียมการไว้ประมาณ ๓๐๐ ลำ แล้วถากไม้ในป่านั้นให้เป็นแผ่น บรรทุกเรือไปสำหรับสร้างพระราชวัง

ส่วนมโหสถบัณฑิตขึ้นเรือข้ามฟากไปอีกฝั่งหนึ่ง ก้าวเท้าคำนวณนับระยะทางตั้งแต่ขึ้นจากเรือ กำหนดว่าจะขุดอุโมงค์ใหญ่ตรงนี้ จะสร้างพระราชวังสำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าวิเทหราชตรงนี้ จากพระราชวังนี้ไปจะมีอุโมงค์เป็นทางเดินลอดไปยังพระราชมณเฑียรแห่งปัญจาลนคร กำหนดเช่นนี้แล้วจึงเข้าพระนครไปเข้าเฝ้าพระเจ้าจุลนี

พระเจ้าจุลนีทราบว่ามโหสถมาถึงแล้ว ก็ทรงโสมนัสยิ่งว่า ความปรารถนาของพระองค์ใกล้สำเร็จแล้ว ใกล้จะแก้แค้นศัตรูได้แล้ว เมื่อมโหสถมาไม่ช้า พระเจ้าวิเทหราชก็ต้องมา เราฆ่าศัตรูทั้งสอง ก็จะได้เสวยราชสมบัติในชมพูทวีปแต่เพียงผู้เดียว

ชาวกรุงอุตตรปัญจาละเกิดเอิกเกริกโกลาหลว่า **"ผู้นี้ชื่อ "มโหสถ" ดูอายุยังน้อย เขาว่าเป็นลูกคหบดีชาวชนบท แต่ได้เป็นถึงเสนาบดีแห่งมิถิลานคร พระราชาถึง ๑๐๑ พระองค์ ถูกคนคนนี้ไล่ให้หนีไป เหมือนคนขว้างก้อนหินไล่กา มาเพื่อเตรียมการอภิเษกพระธิดาปัญจาลจันที"**

มโหสถผ่านเข้าประตูพระนครไป ในขณะที่ฝูงชนชาวเมืองปัญจาลนครมุงดูแออัดยัดเยียด ให้กราบทูลพระเจ้าจุลนีว่าตนขอเข้าเฝ้า

แผนเผด็จศึก
ที่สมรภูมิปัญจาลนคร

พระเจ้าจุลนีทรงทำการปฏิสันถารต้อนรับมโหสถ แล้วถามถึงการเสด็จมาของพระเจ้าวิเทหราช มโหสถกราบทูลว่า **"พระองค์จะเสด็จมาทันทีเมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวไปกราบทูล"** พระเจ้าจุลนีตรัสถามถึงการมาล่วงหน้าของมโหสถว่ามีความต้องการสิ่งใด มโหสถกราบทูลว่า **"มาเพื่อสร้างพระราชนิเวศน์เตรียมรับการเสด็จ"**

พระเจ้าจุลนีพระราชทานเสบียงสิ่งของเป็นอันมากสำหรับกองทัพและเรือนรับรองสำหรับมโหสถ แล้วตรัสว่า **"ขอให้อยู่ตามสบาย อย่าเกรงใจ จงทำราชการที่ควรทำ อยู่กับเราจนกว่าพระราชาของเจ้าจะมาถึง"**

ในขณะที่มโหสถบัณฑิตขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ ยืนอยู่ใกล้เชิงบันได กำหนดว่าประตูอุโมงค์ควรจะอยู่ตรงนี้ แล้วเกิดความกังวลใจว่า ถ้าขุดตรงนี้ก็จะเป็นที่สงสัย ทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นที่สงสัย และบันไดจะไม่ทรุดลงมาเมื่อขุดอุโมงค์มาถึง

มโหสถจึงกราบทูลพระเจ้าจุลนีว่า **"เมื่อข้าพระองค์มาเข้าเฝ้าเดินผ่านเชิงบันได ตรวจดูการก่อสร้างที่ตรงนั้นเห็นว่ายังไม่สวยงาม ถ้าพระองค์เห็นชอบด้วย ข้าพระองค์จะเอาไม้มาปูใหม่ให้ดูดี เป็นที่พอใจ"**

เมื่อพระเจ้าจุลนีทรงอนุญาต มโหสถกำหนดดีแล้วว่าประตูอุโมงค์ต้องขึ้นตรงนี้ จึงให้นำบันไดออกแล้วนำแผ่นไม้มาปู เพื่อป้องกันไม่ให้ดินตรงที่จะเป็นประตูอุโมงค์ถล่มลง จากนั้นก็พาดบันไดไว้อย่างมั่นคงตามเดิม

เมื่อพระราชาไม่เห็นสิ่งผิดปกติก็เข้าพระทัยว่า มโหสถทำด้วยความจงรักภักดี มโหสถให้ทำการก่อสร้างตลอดทั้งวัน ครั้นรุ่งขึ้น จึงกราบทูลพระเจ้าจุลนี ขอพระบรมราชานุญาตเลือกสถานที่สร้างพระราชวังที่ประทับสำหรับพระเจ้าวิเทหราช

พระเจ้าจุลนีตรัสว่า **"ยกเว้นพระราชนิเวศน์ เป็นที่ประทับของเรา เจ้าจงเลือกเอาตามชอบใจ"** มโหสถกราบทูลว่า **"พวกข้าพระองค์เป็นแขก ประชาชนของพระองค์ที่เป็นพระญาติก็มี เป็นทหารคนใกล้ชิดก็มาก เมื่อข้าพระองค์สร้างพระราชวังไปล้ำเขตเรือนเขา ก็จะเกิดการทะเลาะกัน งานก็จะล่าช้าออกไป ข้าพระองค์จะทำอะไรพวกเขาได้"** พระเจ้าจุลนีตรัสว่า **"อย่าถือสาเลย อย่าใส่ใจพวกเขา จงเลือกเอาตามใจชอบ"**

มโหสถจึงกราบทูลต่อไปว่า "**คนพวกนั้นมากราบทูลร้องเรียนพระองค์บ่อย ๆ จะทำให้เกิดความไม่สบายใจทั้งสองฝ่าย เวลาก็จะเนิ่นช้าออกไป ถ้าพระองค์ทรงอนุญาต ในระหว่างนี้ คนรักษาประตูพระราชวังขอให้เป็นคนของข้าพระองค์ จนกว่าจะหาสถานที่สร้างพระราชวังได้ พระองค์ก็จะทรงสำราญ ส่วนข้าพระองค์ก็จะไม่มีความกังวลใจ**" พระเจ้าจุลนีทรงอนุญาตตามนั้น

มโหสถวางคนของตนไว้ในที่ต่าง ๆ ตั้งแต่ที่เชิงบันได หัวบันได และประตูใหญ่ สั่งห้ามไม่ให้ใครผ่านเข้าไป จากนั้นมโหสถจึงไปยังตำหนักพระราชมารดาของพระเจ้าจุลนีก่อน แล้วสั่งให้จัดการรื้อพระตำหนัก คนเหล่านั้นก็เตรียมการจะรื้ออิฐและขุดดินตั้งแต่ซุ้มประตู พระราชชนนีทราบเรื่องจึงเสด็จมารับสั่งห้าม คนของมโหสถทูลตอบว่า "**มโหสถให้รื้อเพื่อสร้างพระราชวังเตรียมรับเสด็จพระเจ้าวิเทหราช**"

พระราชชนนีตรัสว่า "**ถ้าอย่างนั้น ก็อยู่ด้วยกันในตำหนักนี้ก็แล้วกัน ไม่จำเป็นต้องสร้างใหม่**" คนของมโหสถทูลตอบว่า "**ข้าราชบริพารพระราชาของข้าพระองค์มีมาก พระตำหนักนี้ไม่พอกันอยู่ จึงจำเป็นต้องสร้างที่ประทับใหม่ให้ใหญ่ขึ้น**" พระราชชนนีจึงรับสั่งว่า "**พวกเจ้าไม่รู้ว่าข้าเป็นใคร ข้าเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าจุลนี ข้าจะไปบอกลูกข้า**" คนของมโหสถทูลว่า พวกตนทำตามพระราชดำรัสของพระเจ้าจุลนี ถ้าพระองค์ห้ามได้ก็ห้าม

พระราชชนนีทรงกริ้ว รับสั่งว่า "**เดี๋ยวก็รู้ว่าข้าทำอะไรพวกแกได้หรือไม่**" จึงเสด็จไปพระราชวัง

ยามเฝ้าประตูพระราชวังทำเป็นไม่รู้จักพระราชชนนี ห้ามว่า "**เข้าไปไม่ได้**" พระราชชนนีตรัสว่า "**ข้าเป็นถึงพระราชชนนี ทำไมจะเข้าไปไม่ได้**" ชนเหล่านั้นทูลว่า "**พวกข้าพระองค์ไม่ทราบได้ แต่พระเจ้าจุลนีรับสั่งไว้**

ว่าอย่าให้ใครเข้าไป ข้าพระองค์ต้องทำตามหน้าที่ ขอพระองค์จงเสด็จกลับไปเถิด" เมื่อพระราชชนนีไม่รู้จะไปพึ่งใคร ก็เสด็จกลับมาประทับยืนทอดพระเนตรพระตำหนักของพระองค์ที่กำลังถูกรื้อ

ขณะนั้น ใครคนหนึ่งพูดกับพระนางว่า **"คนเขากำลังทำงาน พระองค์มายืนเกะกะอยู่ทำไม จะไปที่ไหนก็ไปให้พ้น"** ว่าแล้วก็ลุกขึ้นผลักพระศอจนพระนางล้มลง พระนางเจ้าดำริว่าพระราชาลูกเราคงจะสั่งไว้จริง ๆ เป็นแน่ เพราะไม่เคยมีใครกล้าทำอย่างนี้กับพระองค์ได้ จึงเสด็จไปหามโหสถตรัสว่า **"พ่อมโหสถ ท่านให้รื้อตำหนักเราเพราะอะไร"** มโหสถไม่ทูลกับพระนาง แต่ให้ชายผู้ยืนอยู่ใกล้ทูลว่า **"พระนางตรัสอะไรกับมโหสถ"** พระราชชนนีจึงรับสั่งถามว่า **"มโหสถให้รื้อตำหนักเราทำไม"** บุรุษนั้นทูลว่า **"เพื่อสร้างพระราชวังที่ประทับสำหรับพระเจ้าวิเทหราช"**

พระราชชนนีรับสั่งว่า **"เมืองใหญ่ถึงเพียงนี้ ทำไมจะหาที่สร้างพระราชวังที่อื่นไม่ได้ เจ้าจงรับสินบนเป็นเงินแสนกหาปณะนี้ แล้วไปสร้างพระราชวังที่อื่นเถิด"** บุรุษนั้นทูลตอบว่า **"ก็ได้ พระแม่เจ้าข้าพระองค์จะให้งดเว้นพระตำหนักของพระองค์ แต่พระองค์อย่าบอกใครเป็นอันขาดว่าข้าพระองค์รับสินบน เนื่องจากคนอื่นจะมาให้สินบนข้าพระองค์ เพราะใคร ๆ ก็ไม่อยากให้รื้อเรือนของตน แล้วการสร้างพระราชวังก็จะล่าช้าออกไป"**

พระราชชนนีรับสั่งว่า **"การบอกให้ใครรู้ว่าเราให้สินบน เป็นเรื่องที่น่าอับอาย เราจะบอกให้ใครรู้ทำไม"** พระนางได้ให้เงินหนึ่งแสนกหาปณะ คนของมโหสถจึงเว้นพระตำหนักนั้น แล้วไปเรือนเกวัฏฏพราหมณ์ให้ทำเหมือนกับที่ตำหนักพระราชชนนี เกวัฏฏปุโรหิตโกรธจัด จะไปเฝ้าพระราชา คนรักษาประตูก็เอาเรียวไม้ไผ่ตีหลัง จนเป็นรอยแดงยาวเป็นแนวขึ้นมา เกวัฏฏปุโรหิตไม่รู้จะพึ่งใครก็กลับบ้าน ให้สินบนหนึ่งแสนกหาปณะเช่นกัน จากนั้น มโหสถจึงไปยึดเรือนมหาอำมาตย์และเศรษฐีในพระนครสำหรับสร้าง

พระราชวังโดยทำนองเดียวกัน รับสินบนจนได้กหาปณะ ประมาณ ๙ โกฏิ จึงไปเฝ้าพระเจ้าจุลนี

พระราชาตรัสถามว่า "**พวกท่านได้สถานที่สร้างพระราชวังหรือยัง**" มโหสถกราบทูลว่า "**ไม่มีใครที่ไม่ยินดียอมให้สร้าง แต่ครั้นข้าพระองค์จะสร้าง เจ้าของที่ก็จะลำบาก การที่ชนเหล่านั้นต้องพลัดพรากจากของรัก ไม่สมควร ข้าพระองค์จะสร้างพระราชวังที่ประทับพระราชาในระหว่างแม่น้ำคงคากับพระนครนี้ ซึ่งอยู่นอกพระนครจะได้ไม่ทำให้ชาวเมืองเดือดร้อน**"

พระเจ้าจุลนีทรงเห็นด้วย ทรงดำริว่า หากเกิดการต่อสู้กันขึ้น การรบกันภายในเมืองไม่สะดวก ไม่รู้ว่าทหารฝ่ายไหนเป็นฝ่ายไหน การสู้รบนอกเมืองเป็นการง่าย อีกอย่างหนึ่งจะได้ไม่มีการฆ่ากันตายในพระนคร จึงทรงอนุญาตให้สร้างเมืองตามที่กำหนด

มโหสถกราบทูลว่า "**ขณะกำลังดำเนินการก่อสร้าง ขออย่าเพิ่งให้ชาวพระนครไปหาฟืนและของป่าในบริเวณนั้น เพราะเมื่อชาวเมืองเข้าไป เกิดการทะเลาะวิวาทกับพวกคนงานที่กำลังทำการก่อสร้าง งานก็จะล่าช้า และทำให้เกิดความไม่สบายใจทั้งสองฝ่าย**"

ขณะทำการก่อสร้างพระราชวัง เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความสงสัยว่าทำไมน้ำในแม่น้ำขุ่น มโหสถจึงกราบทูลพระเจ้าจุลนีว่า "**โขลงช้างของข้าพระองค์ชอบเล่นน้ำ เมื่อน้ำขุ่นขึ้นมา ชาวเมืองจะโกรธเคืองว่า ตั้งแต่มโหสถมา พวกเราไม่ได้ดื่มน้ำใส แล้วไปกราบทูลฟ้องร้อง ขอพระองค์ทรงมีพระขันติธรรมอดกลั้นเรื่องนี้ไว้ อย่ากริ้วพวกข้าพระองค์**"

พระเจ้าจุลนีตรัสว่า "**จงปล่อยให้โขลงช้างพวกเจ้าเล่นน้ำตามสบายเถิด**" จึงออกประกาศว่า

"ผู้ใดไปสถานที่ก่อสร้างพระนครของมโหสถ จะถูกปรับสินไหมเป็นเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ"

มโหสถพาคนของตนออกจากพระนคร ไปสถานที่เตรียมการก่อสร้างพระนคร กำหนดให้สร้างหมู่บ้านชื่อว่า "**คัคคลิ**" ขึ้นที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาฟากโน้น ให้เป็นที่พักบำรุงช้าง ม้า รถ พาหนะ และโค ไว้เตรียมรอ จากนั้นจึงวางแผนและออกแบบพระนคร แบ่งหน้าที่ให้คนทั้งหมดรับผิดชอบในแต่ละส่วน แล้วเริ่มลงมือขุดอุโมงค์ ประตูอุโมงค์ใหญ่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ให้คนประมาณ ๖,๐๐๐ คน มีหน้าที่ขุดอุโมงค์ใหญ่ ให้ขนกรวดทรายมาเททิ้งลงในแม่น้ำคงคา ให้ช้าง ม้า เหยียบจนขุ่นคลักไหลไป เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความสงสัย ชาวเมืองก็พากันบ่นว่า ตั้งแต่มโหสถมา พวกเราไม่ได้ดื่มน้ำใส แม่น้ำคงคาขุ่นมัวไปหมด ทำไมถึงเป็นอย่างนี้

สายลับที่มโหสถวางไว้ก็ปล่อยข่าวออกไปว่า โขลงช้างของมโหสถเล่นน้ำจึงทำให้น้ำในแม่น้ำคงคาขุ่นเป็นตม

ธรรมดาว่าความประสงค์ของพระโพธิสัตว์ย่อมประสบผลสำเร็จได้ไม่ยาก ในที่ที่คนขุดอุโมงค์จึงไม่มีรากไม้ ศิลา กรวด เป็นต้น ที่จะทำให้งานล่าช้า ประตูทางเข้าอุโมงค์ขนาดใหญ่อยู่ในเมือง คนสามารถเดินเข้าออกพร้อมกันได้ราว ๓,๐๐๐ คน มโหสถให้ขุดอุโมงค์เป็นทางเดิน ให้บรรจุกรวดทรายในถุงหนัง ไปถมในนครนั้น ให้คลุกดินเหนียวเป็นปูนโบกกำแพง สำหรับประตูทางเข้าอุโมงค์ใหญ่เป็นประตูยนต์ สูงถึง ๑๘ ศอก มีกลไกยนต์สำหรับควบคุมการเปิดปิด ผนังอุโมงค์ทั้ง ๒ ข้างก่ออิฐถือปูน ด้านบนอุโมงค์ปูไม้เป็นเพดาน เอาดินเหนียวอุดตรงที่เป็นช่องแล้วยาด้วยปูนขาว มีประตูใหญ่สำหรับเข้าออก ๘๐ แห่ง ประตูเล็กอีก ๖๔ แห่ง ทุกประตูมีกลไกเปิดปิด ระหว่าง ๒ ข้างของผนังอุโมงค์ประดับโคมไฟไว้เป็นระยะ โคมไฟทุกดวงมีกลไกเปิดปิดเพียงอันเดียว เมื่อเปิดก็สว่างพร้อมกันหมด เมื่อปิดก็ดับพร้อมกัน มีห้องบรรทม ๑๐๑ ห้อง สำหรับพระราชา ๑๐๑ พระองค์ มีเครื่องลาดต่าง ๆ ไว้ในห้องบรรทมทุกห้อง

แต่ละห้องมีเศวตฉัตรอยู่ที่ประทับทุกห้อง นอกจากนั้น ศิลปินได้ถักรูปสตรีด้วยเส้นป่านงดงามตั้งไว้ตามห้อง ถ้าไม่จับต้องดูก็ไม่รู้ว่าไม่ใช่รูปคนจริง

พวกช่างวิจิตรศิลป์ได้เขียนจิตรกรรมฝาผนังอย่างวิจิตรเป็นรูปต่าง ๆ ระหว่างผนังอุโมงค์ ส่วนช่าง ๓๐๐ คน ที่มโหสถให้มีหน้าที่สร้างพระราชวัง และให้ต่อเรือบรรทุกไม้มานั้น ก็ได้ต่อเรือบรรทุกอุปกรณ์ สำหรับสร้างพระนครมาตามแม่น้ำคงคา ให้ขนอุปกรณ์ทั้งหมดขึ้นไว้ในสถานที่สร้างพระนคร แล้วนำเรือไปแอบซ่อนไว้ในที่ลับ เตรียมพร้อมรอรับคำสั่ง

มโหสถดำเนินการสร้างเมืองชื่อว่า **"อุปการนคร"** เสร็จเรียบร้อยภายในระยะเวลา ๔ เดือน ประกอบด้วยคูค่าย กำแพงเมือง ป้อมปราการ ประตูเมือง ซุ้มประตู หมู่มหาปราสาท พระราชนิเวศน์ โรงช้าง สระโบกขรณี และอุโมงค์ใหญ่

ครั้นเวลาผ่านไปได้ ๔ เดือน มโหสถจึงส่งทูตไปเชิญเสด็จพระเจ้าวิเทหราช กษัตริย์ผู้ครองกรุงมิถิลานคร

พระเจ้าวิเทหราชพร้อมด้วยมหาจตุรงคเสนา ออกจากกรุงมิถิลานคร เสด็จพระราชดำเนินสู่เมืองที่มโหสถสร้างไว้ในแคว้นกัปปิละ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทสรงสนานพระวรกาย ทรงแต่งพระองค์แล้วเสวยพระกระยาหาร ทรงพักพระอิริยาบถ ครั้นตกเย็น ทรงสั่งราชทูตไปยังราชสำนักพระเจ้าจุลนี กราบทูลให้ทรงทราบว่าพระองค์เสด็จมาถึงแล้ว

พระเจ้าจุลนีทรงดีใจว่า ศัตรูเหมือนลูกไก่ในกำมือ จะบีบก็ตาย จะคลายก็รอด ไม่มีทางที่จะหนีไปไหนพ้น ทรงพระราชทานรางวัลแก่ราชทูต เพื่อจะแสดงให้ทูตเห็นว่าพระองค์ทรงดีใจ แล้วรับสั่งให้พระเจ้าวิเทหราชหาฤกษ์อภิเษกสมรสไว้

ราชทูตกลับไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช กราบทูลให้ทรงหาฤกษ์ที่สมควรแก่การอภิเษกสมรส

พระเจ้าวิเทหราชก็ทรงหาฤกษ์แล้วส่งราชทูตถือพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าจุลนี กำหนดวันพระราชทานพระราชธิดาให้เป็นพระมเหสี

พระเจ้าจุลนีตรัสลวงราชทูตว่า จะส่งไปตามฤกษ์ยามนั้น ครั้นราชทูตกลับไปแล้ว ทรงให้สัญญาณแก่พระราชา ๑๐๑ พระองค์ พร้อมทั้งทหาร ๑๘ กองทัพเตรียมการรบ พระราชาทั้งหมดก็เคลื่อนทัพสู่อุปการนครในทันที

เมื่อพระเจ้ากรุงปัญจาละจะเสด็จออกทำสงครามด้วยพระองค์เองนั้น ได้ทำการป้องกันพระราชมณเฑียรเอาไว้ ทรงทูลเชิญพระนางสลากเทวี พระราชมารดา พระนางนันทาเทวี พระมเหสี เจ้าชายปัญจาลจันทะ พระราชโอรส และเจ้าหญิงปัญจาลจันที พระราชธิดา รวม ๔ พระองค์ มาอารักขาไว้ในพระตำหนักเดียวกันกับนางสนม

เจ้าหญิงเชลยศึก

มโหสถถวายการต้อนรับพระเจ้าวิเทหราช พร้อมด้วยจตุรงคเสนาที่ตามเสด็จอย่างยิ่งใหญ่อลังการ ทหารบางพวกดื่มสุรา บางพวกกินปลาและเนื้อเป็นกับแกล้ม และบางพวกเจ็บป่วย เพราะเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทางไกล จึงนอนพัก ในขณะที่พระเจ้าวิเทหราชพร้อมด้วยคณะมนตรี ประทับนั่งที่ท้องพระโรงใหญ่แห่งพระราชมณเฑียร ท่ามกลางข้าราชบริพาร

ฝ่ายพระเจ้าจุลนีสั่งกองทัพให้ปิดล้อมเมืองอุปการนครที่พระเจ้าวิเทหราชประทับเอาไว้ถึง ๓ ชั้น แปรรูปกระบวนทัพจากทหาร ๑๘ กองทัพ ยุบรวมเป็น ๔ กองทัพ ปิดล้อมไว้ทั้ง ๔ ทิศ มีคบเพลิงนับแสน ๆ ดวง สว่างไสวไปทั่ว เตรียมเข้ายึดเมืองในเวลาอรุณรุ่ง

เมื่อพระเจ้าจุลนียกทัพออกจากพระราชวังมาล้อมเมืองไว้แล้ว มโหสถรู้ว่าภายในพระนครว่างเปล่าจากกองทัพ จึงสั่งให้ทหาร ๓๐๐ นายของตน

ลอดอุโมงค์ไปจับพระราชมารดา พระมเหสี พระราชโอรส และพระราชธิดาของพระเจ้าจุลนีออกมาทางอุโมงค์ ให้ตั้งกองอารักขาไว้จนกว่ามโหสถจะมา

ทหารหน่วยจู่โจมที่มโหสถฝึกฝนมาเป็นพิเศษ ลัดไปทางอุโมงค์ เปิดแผ่นไม้ที่ปูไว้ตรงเชิงบันได จับราชองครักษ์และนางกำนัลทั้งหมด มัดมือเท้าปิดปาก แล้วนำไปซ่อนไว้ในที่กำบัง กินของเสวย ทุบทำลายข้าวของเกลื่อนกระจายพระราชมณเฑียร พระนางสลากเทวีทรงเข้าใจว่ามีความปลอดภัย จึงให้พระราชโอรส พระราชธิดา ไปบรรทมรวมอยู่ที่นอนเดียวกันกับพระองค์

ทหารเหล่านั้นยืนร้องเรียกที่ประตูห้อง พระนางคิดว่าเป็นราชองครักษ์ จึงตรัสถามว่า "**มีอะไรไหม**" ทหารมโหสถจึงแสร้งทูลว่า "**พระราชาฆ่าพระเจ้าวิเทหราชกับมโหสถได้แล้ว พระองค์เป็นเอกราชทั่วชมพูทวีป ดื่มฉลองชัยชนะด้วยพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ พระราชาส่งข้าพระองค์มาเพื่อพาเสด็จไปในพิธี**" พระราชวงศ์ทั้ง ๔ พระองค์ จึงเสด็จลงจากปราสาทมาจนถึงเชิงบันได

ทหารมโหสถนำกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ เสด็จเข้าไปทางอุโมงค์ พระราชมารดารู้สึกแปลกใจ เพราะไม่เคยรู้ว่ามีอุโมงค์ลับอยู่ระหว่างเชิงบันได ทหารมโหสถกราบทูลว่า "**ขอเดชะ คนทั่วไปไม่ใช้ทางลับนี้ เพราะเป็นทางมงคลสำหรับพระราชา วันนี้พระราชาตรัสสั่งให้นำเสด็จโดยทางนี้ เพราะเป็นวันมงคล**" พระราชมารดาก็ทรงเชื่อ

ทหารบางส่วนนำพระราชมารดาเสด็จล่วงหน้าไปก่อน บางส่วนย้อนกลับเข้าไปเปิดคลังหลวงในพระราชนิเวศน์ ขนเอาข้าวของทรัพย์สินแก้วแหวนเงินทองตามต้องการ เมื่อพระราชมารดาเข้าสู่อุโมงค์ใหญ่ เห็นอุโมงค์วิจิตรงดงามราวกับเทพสภา ก็ทรงเข้าใจว่าเป็นทางลับที่เขาจัดไว้เป็นการเฉพาะสำหรับพระราชาเสด็จเท่านั้น

ทหารมโหสถนำกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ไปใกล้ถึงแม่น้ำคงคา ก็ให้ประทับในห้องภายในอุโมงค์ พวกหนึ่งอยู่รักษาการณ์ อีกพวกหนึ่งไปรายงานให้มโหสถทราบ มโหสถยินดีว่าแผนการของตนใกล้สำเร็จแล้ว จึงไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช

ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชได้ยินเสียงกึกก้องราวแผ่นดินจะถล่ม เข้าใจว่าพระเจ้าจุลนีกำลังนำพระราชธิดามาประทานพระองค์ จึงเสด็จลุกจากราชบัลลังก์ทอดพระเนตรออกไปทางช่องพระแกล เห็นพระนครสว่างไสวไปทั่วด้วยคบเพลิงนับแสน ๆ ดวง นครถูกกองทัพใหญ่ล้อมไว้โดยรอบ ก็ทรงฉงนสนเท่ห์ วิตกกังวลว่าเกิดอะไรขึ้น จึงตรัสถามพวกคณะมนตรีของพระองค์ว่ามีความเห็นอย่างไรกัน

อาจารย์เสนกะกราบทูลว่า "**อย่าทรงวิตกกังวลไปเลย พระเจ้าข้า นั่นเห็นจะเป็นกองเกียรติยศที่พระเจ้าจุลนีจัดถวาย เนื่องด้วยการอภิเษกสมรสพระราชธิดา**"

ฝ่ายอาจารย์ปุกกุสะกราบทูลว่า "**พระเจ้าจุลนีจะทรงอารักขาเพื่อทรงทำอาคันตุกะสักการะแด่พระองค์**" ทุกคนต่างก็ทูลไปตามความเห็นของตน

พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับเสียงสั่งทหารเข้าประจำการในที่นั้น ๆ และทรงทอดพระเนตรเห็นทหารทุกคนสวมเกราะ ดูฮึกเหิม ก็ทราบว่าเป็นเสียงบัญชาการกองทัพ จึงทรงกลัวว่า จะเป็นอุบายหลอกพระองค์มาฆ่าตามที่มโหสถเคยบอก หวังจะได้ยินคำยืนยันจากมโหสถให้อุ่นพระทัย จึงตรัสถามว่า "**มโหสถ กองทัพหุ้มเกราะ เพียบพร้อมไปด้วยกองทัพช้าง กองทัพม้า กองพลรถ กองพลทหารราบ สวมเกราะตั้งมั่น จุดคบเพลิงสว่างไสวอยู่เช่นนี้ พวกเขาจะทำอะไรกัน**"

มโหสถคิดว่าจะทำให้พระราชารู้จักกลัวเสียบ้าง ค่อยแสดงกำลังแห่งปัญญาของตนให้เห็นในภายหลัง จึงกราบทูลว่า **"ขอเดชะ พระเจ้าจุลนี ทรงมีกำลังแสนยานุภาพมากมาย นำกองทัพมาล้อมเมืองเอาไว้ ด้วยพระองค์เอง เพื่อจับพระองค์ปลงพระชนม์ในวันพรุ่งนี้"** พระเจ้าวิเทหราชตกใจกลัวตาย ปากคอแห้ง เกิดเร่าร้อน กระวนกระวายในพระสรีระ ครั่นครวญอย่างคนไร้สติว่า **"มโหสถ ลูกพ่อ ใจพ่อสั่น ปากคอพ่อแห้งผาก เร่าร้อนเหมือนถูกแผดเผา แล้วเราจะทำอย่างไรกันดี"**

มโหสถเห็นพระเจ้าวิเทหราชครั่นครวญเช่นนี้ ก็คิดว่าพระองค์ไม่ยอมเชื่อเรา จึงทำให้ข้าราชบริพารทุกหมู่เหล่าเดือดร้อนกันไปทั่ว ต้องทำให้พระองค์ได้สติขึ้นมาบ้าง จึงกราบทูลว่า

"ขอเดชะ พระองค์ทรงประมาทเกินไป ไม่ยั้งคิด แม้ข้าพระองค์จะห้ามปรามก็ไม่ทรงเชื่อ ความคิดจึงทำลายพระองค์เอง คณะมนตรีของพระองค์เป็นคนมีความคิด ก็จงแก้ไขพระองค์จากภัยเถิด ข้าพระองค์หวังประโยชน์เกื้อกูล แต่พระองค์ไม่ทรงเชื่อ เหมือนเนื้อตกหลุมพราง ปลาติดเบ็ด พระองค์ทำตามความอยาก ไม่ทราบว่าพระธิดาของพระเจ้าจุลนีเป็นเหมือนเหยื่อ จึงไม่รู้ว่าตนเองกำลังก้าวเข้าไปสู่ปากแห่งความตาย แม้ข้าพระองค์จะทูลทัดทานว่า ถ้าเสด็จไปปัญจาลนคร พระองค์จะประสบภัยใหญ่หลวงนัก เหมือนภัยที่จะเกิดกับกวางซึ่งหลงเดินตามทางเข้าหมู่บ้านมนุษย์ คนเราไม่ควรคบคนชั่วเป็นมิตร เหมือนชาวนาเลี้ยงงูเห่าจะแว้งกัดเข้าสักวัน นักปราชญ์ไม่พึงผูกไมตรีกับคนชั่ว เพราะมีแต่จะนำทุกข์มาให้ ผู้มีปรีชาญาณอันล้ำลึกพึงผูกไมตรีกับผู้มีศีลเป็นพหูสูต จึงจะประสบแต่ความสงบสุข"

มโหสถข่มขู่พระเจ้าวิเทหราชยิ่งขึ้น ด้วยหวังว่าพระองค์จะไม่ทรงทำอย่างนี้อีก เมื่อจะนำพระดำรัสที่พระราชาถากถางตนมาแสดง จึงทูลว่า

"พระองค์ทรงถากถางข้าพระองค์ ถึงการได้มาซึ่งรัตนะอันสูงสุดว่า ข้าพระองค์เกิดในชนบท เป็นลูกคหบดี รู้แต่เฉพาะวิธีจับหางไถ จะรู้จักธรรมเนียมกษัตริย์เหมือนคนอื่นเขาได้อย่างไร ท่านทั้งหลายจงลากคอมโหสถออกไปเสียจากแว่นแคว้นของเรา เพราะเขาพูดสิ่งที่เป็นอวมงคลกับเรา ข้าพระองค์เป็นบุตรคหบดี จะรู้จักความเจริญเหมือนบัณฑิตคนอื่นได้อย่างไร แม้เช่นนั้น ข้าพระองค์ก็ไม่ได้นำคำพูดนั้นมาใส่ใจ

ข้าพระองค์เป็นบุตรคหบดี ย่อมรู้ศิลปะแห่งคหบดี นั่นเป็นความจริง ก็อาจารย์เหล่านั้นเป็นบัณฑิต แต่วันนี้ พระองค์ถูกกองทัพปิดล้อมไว้แล้ว ดูสิ พวกบัณฑิตของพระองค์จะทำอย่างไร พระองค์รับสั่งให้ลากคอข้าพระองค์ฉุดคร่าออกไปเสีย แล้วบัดนี้ จะตรัสถามข้าพระองค์ทำไม ขอเชิญตรัสถามบัณฑิตของพระองค์เถิด พระเจ้าข้า"

พระเจ้าวิเทหราชดำริว่า มโหสถรู้ล่วงหน้าว่าจะเกิดภัยอย่างใหญ่หลวง จึงห้ามไม่ให้พระองค์มา มโหสถน่าจะรู้วิธีการแก้ไข เขาจึงกล่าวข่มขู่เหลือเกิน แม้พระองค์เองก็ทรงทำผิดไว้กับมโหสถมาก จึงตรัสว่า

"มโหสถลูกพ่อ บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่เสียดสีถึงเรื่องที่แล้วมา เจ้าพูดเสียดสีพ่อ เหมือนคนเอาปฏักแทงม้าที่เขาผูกไว้ ทำไม ถ้าเห็นว่า จะพ้นภัยได้อย่างไร ก็จงสั่งสอนพ่อมาเถิด เจ้าทิ่มแทงพ่อเพราะความผิดพลาดในอดีตแล้วจะได้อะไร"

มโหสถคิดว่าจะต้องให้พระองค์รู้จักความลำบากเสียบ้าง จึงกราบทูลว่า **"ขอพระองค์ทรงทราบเถิด ข้อผิดพลาดร้ายแรงบางอย่างที่ถลำทำลงไปแล้ว ยากจะแก้ไขได้ ดูกองพลช้าง กองพลม้านั่นสิ นก ยักษ์ หรือคนมีฤทธิ์เหาะไปทางอากาศได้เท่านั้น จึงจะพาพระองค์หลบหนีรอดพ้นจากกองทัพนี้ไปได้ ข้าพระองค์ไม่สามารถจะแก้ไขอะไรได้"**

พระเจ้าวิเทหราชจำนนต่อคำของมโหสถ ทรงสิ้นหวัง ประทับนั่งทอดอาลัยอยู่

อาจารย์เสนกะคิดว่า ยกเว้นมโหสถแล้ว ไม่มีใครสามารถช่วยได้ พระราชาฟังคำมโหสถ ทรงหวาดกลัวต่อมรณภัย ตรัสอะไร ๆ ไม่ได้อีกต่อไป เราจะอ้อนวอนให้มโหสถช่วย จึงกล่าวว่า **"ท่านมโหสถ ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของพวกเรา ท่านเป็นผู้มีความสามารถสูงสุดกว่าพวกเรา เหล่ามนตรีทั้งหมด"**

มโหสถยืนยันคำเดิมว่า **"อาจารย์เสนกะ ความผิดพลาดร้ายแรงบางอย่างที่มนุษย์ทำลงไปแล้ว ยากที่จะแก้ไขได้ ขอท่านจงแก้ไขเองเถิด"**

เมื่อพระเจ้าวิเทหราชไร้ที่พึ่ง ไม่ทราบว่าจะตรัสอะไรกับมโหสถ ทรงดำริว่าอาจารย์ทั้ง ๔ คนอาจจะมีแผนการอะไรบ้าง จึงตรัสถามเสนกะว่าควรทำอย่างไร

อาจารย์เสนกะกราบทูลว่า **"พวกเราช่วยกันเอาไฟเผาบ้านเผาเมืองให้หมด แล้วเอามีดเชือดคอตนเองตายไปก่อน อย่าทันให้พระราชาพรหมทัตจับพวกเราไปทรมานจนตาย"**

พระเจ้าวิเทหราชได้สดับดังนั้นก็ทรงนึกฉุน จึงตรัสด้วยไม่รู้จะตรัสอะไรว่า **"จงทำเชิงตะกอนเช่นนั้นเผาลูกเมียท่านเถิด"** แล้วตรัสถามคณะมนตรีคนอื่น ๆ

แม้บัณฑิตที่เหลือก็ตอบไม่ต่างจากเสนกะ บางคนเสนอว่า ควรชิงกินยาพิษตายไปก่อน บางคนเสนอว่าควรชิงผูกคอตาย ส่วนเทวินทะคิดว่าทำไมพระราชาจึงตรัสถามพวกเรา ในเมื่อไฟมีอยู่ กลับทรงเป่าหิ่งห้อย ยกเว้นมโหสถแล้ว ไม่มีใครสามารถช่วยพวกเราให้พ้นภัยได้ พระองค์ไม่ตรัสถามมโหสถ

มาตรัสถามพวกเรา แล้วพวกเราจะรู้อะไร เมื่อไม่มีแผนการอื่นจึงกราบทูลคำที่เสนกะกล่าวว่า

"ถ้ามโหสถไม่สามารถช่วยเราได้แล้ว ก็ช่วยกันเอาไฟเผาบ้านเมืองให้หมด แล้วเอามีดเชือดคอตนเองตายไปก่อน แต่ข้าพระองค์คิดว่า พวกเราทั้งหมดนี้แหละช่วยกันวิงวอนมโหสถก่อน ถ้าแม้เมื่อวิงวอนแล้ว มโหสถยังไม่สามารถช่วยพวกเราได้ จึงค่อยทำตามแผนการของเสนกะ"

พระเจ้าวิเทหราชสดับคำของเทวินทะ ทรงระลึกถึงโทษที่พระองค์เคยทำไว้กับมโหสถ ก็ไม่สามารถจะตรัสกับมโหสถได้ ทรงคร่ำครวญว่า **"พวกเราหาหนทางที่จะพ้นภัยครั้งนี้ยากที่จะเป็นไปได้ เหมือนหาแก่นต้นกล้วยและแก่นงิ้ว เราหมดปัญญาเหมือนช้างขาดน้ำ ใจเราสั่น ปากคอแห้งผากเหมือนถูกไฟแผดเผา ไม่มีความเย็นใจเลย"**

มโหสถคิดว่า พระราชาทรงลำบากมากแล้ว ถ้าไม่ปลอบพระองค์พระทัยจะแตกสิ้นพระชนม์ชีพ จึงกราบทูลว่า **"ขอพระองค์อย่าทรงวิตกเลยพระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะทำให้กองทัพแห่งปัญจาลนครหนีไป ถ้าข้าพระองค์ไม่สามารถช่วยพระองค์ ผู้ตกที่คับขันให้พ้นภัยได้ ปัญญาของข้าพระองค์จะมีประโยชน์อะไร แล้วพระองค์จะมีข้าแผ่นดินเช่นข้าพระองค์ไว้ทำไม"** พระเจ้าวิเทหราชสดับคำมโหสถ กลับได้ความอบอุ่นพระทัยว่าพระองค์รอดชีวิตแล้ว

เสนกะถามมโหสถว่ามีแผนการอย่างไรจึงจะพาพวกเราหนีรอดไปทั้งหมดได้ มโหสถชี้แจงแผนการว่าจะพาเล็ดลอดออกไปทางอุโมงค์ที่เตรียมไว้ จึงสั่งให้ทหารเปิดประตูอุโมงค์ อุโมงค์ทั้งหมดก็สว่างไปทั่ว มโหสถกราบทูลเชิญพระราชาเสด็จลงจากปราสาท ส่วนเสนกะแก้ผ้าโพกศีรษะออกแล้วผลัดผ้าเปลี่ยนเป็นหยักรั้ง

มโหสถจึงถามว่าทำอะไร เสนกะตอบว่าการมุดไปทางอุโมงค์ต้องแก้ผ้าโพกแล้วนุ่งหยักรั้ง จะได้เดินสะดวก มโหสถบอกว่าอุโมงค์กว้างใหญ่ สูงถึง ๑๘ ศอก จึงไม่ต้องก้ม ถ้าต้องการขี่ช้างหรือม้าไปก็ได้

มโหสถจัดให้เสนกะเดินนำหน้าไปก่อน พระเจ้าวิเทหราชอยู่ตรงกลาง ส่วนตนเองรั้งท้าย ที่เป็นเช่นนี้เพราะเกรงว่าพระเจ้าวิเทหราชจะมัวทอดพระเนตรอุโมงค์ที่ตกแต่งไว้อย่างวิจิตรแล้วเกิดความล่าช้า พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปพลางทอดพระเนตรอุโมงค์ไป

ทหารของมโหสถรู้ว่าพระเจ้าวิเทหราชเสด็จมา จึงนำกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ออกจากอุโมงค์ ให้ประทับอยู่ ณ พลับพลาลานกว้างใหญ่ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา

พระเจ้าวิเทหราชเสด็จออกจากอุโมงค์กับมโหสถ พระนางสลากเทวี พระนางนันทาเทวี เจ้าชายปัญจาลจันทกุมาร และเจ้าหญิงปัญจาลจันที เห็นพระเจ้าวิเทหราชกับมโหสถ ก็ทราบว่าตกอยู่ในเงื้อมมือศัตรูอย่างแน่นอน ก็ทรงหวาดหวั่นต่อความตายต่างร้องไห้อื้ออึง

ขณะนั้น เป็นเวลาเดียวกับพระเจ้าจุลนีเสด็จไปดักอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคาห่างจากทัพหลวงออกไปประมาณ ๑ คาวุต ด้วยทรงเกรงว่า พระเจ้าวิเทหราชจะหนีไปทางน้ำ ในเมื่อราตรีเงียบสงัด พระเจ้าจุลนีพรหมทัตสดับเสียงคล้ายเสียงร้องของกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ ทรงประสงค์จะตรัสถามทหารว่านั่นใช่เสียงพระนางนันทาเทวีและลูกเราใช่หรือไม่ แต่ก็หาได้ตรัสไม่ เพราะทรงเกรงถูกทหารเย้ยหยันว่า พระองค์อ่อนแอ ทอดพระเนตรเห็นพระนางนันทาเทวีที่ไหน

มโหสถเชิญพระธิดาปัญจาลจันทีประทับบนกองรัตนะ อภิเษกให้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราชในที่นั้น แล้วกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า **"พระองค์เสด็จมาเพื่ออภิเษกพระธิดาพระองค์นี้เป็นพระมเหสีของพระองค์ เรือ ๓๐๐ ลำ ได้เทียบท่ารอรับเสด็จอยู่แล้ว ขอพระองค์**

เชิญเสด็จเถิด พระเจ้าข้า" พระเจ้าวิเทหราชจึงเสด็จลงจากพลับพลา ขึ้นเรือพระที่นั่งพร้อมกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์

มโหสถได้ถวายอนุศาสน์ว่า **"ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชน บัดนี้พระเจ้าจุลนีเป็นพ่อตาของพระองค์ พระนางนันทาเทวีเป็นแม่ยาย ขอพระองค์จงปฏิบัติเหมือนปฏิบัติต่อพระราชมารดาของพระองค์เอง ขอพระองค์จงรักใคร่พระปัญจาลจันทกุมารเหมือนพระเชษฐภาดาร่วมพระอุทรมารดาเดียวกันกับพระองค์ ส่วนพระธิดาปัญจาลจันทีนี้เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าจุลนี ที่พระองค์ทรงปรารถนายิ่งนัก ขอพระนางจงเป็นพระมเหสีของพระองค์ และพระองค์จงดูแลเอาใจใส่ทะนุถนอมพระนางให้สมกับความยากลำบากที่พระองค์เสี่ยงชีวิตจึงได้มา"**

มโหสถยืนกล่าวอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา พระเจ้าวิเทหราชมีพระประสงค์จะรีบเสด็จไป จึงตรัสว่า **"เจ้าจะมัวชักช้าอยู่ทำไม รีบขึ้นเรือไปเร็วเถิด"**

มโหสถกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์ยังไปไม่ได้ แม่ทัพจะทิ้งทหารเอาตัวรอด ไม่ถูกต้อง ข้าพระองค์พาพวกเขามาจากกรุงมิถิลานคร จะทิ้งพวกเขาไว้ให้พระเจ้าจุลนีเข่นฆ่าไม่ได้ พวกเขาเดินทางมาไกล ล้วนมีใจทำงานเพื่อข้าพระองค์ ต่างหิวกระหาย บางพวกกำลังกินข้าว บางพวกกำลังดื่ม บางพวกเหน็ดเหนื่อยก็นอนหลับ บางพวกเจ็บป่วยต่างทำงานหนักร่วมกับข้าพระองค์มาตลอด ๔ เดือน ยังไม่รู้ด้วยซ้ำว่าพวกเราหนีออกไปทางอุโมงค์ ข้าพระองค์ทิ้งพวกเขาไว้ที่นี่ไม่ได้แม้แต่คนเดียว ข้าพระองค์จะนำพวกเขากลับทุกคน ไม่เว้นแม้แต่จะเป็นศพ ทรัพย์สินที่พระเจ้าจุลนีประทานก็จะไม่เหลือไว้ ขอให้พระองค์รีบเสด็จ อย่าหยุดพักที่ไหนแม้แต่ราตรีเดียว ขอให้พระองค์สลับช้าง ม้า พาหนะ ซึ่งเหน็ดเหนื่อยแล้ว เสด็จขึ้นพาหนะที่ยังมีกำลังดี ซึ่งข้าพระองค์เตรียมไว้เป็นระยะกลับกรุงมิถิลาอย่างรวดเร็ว"**

พระราชารู้สึกเป็นห่วงมโหสถขึ้นมาอย่างจับใจ ตรัสว่า **"มโหสถเจ้าอย่าโง่นักเลย กำลังทหารเจ้าน้อย ไม่มีทางสู้กองทัพพระเจ้าจุลนีได้หรอก"** มโหสถกราบทูลว่า **"แม้มีทหารน้อย หากมีความคิด ก็สามารถเอาชนะกองทัพที่มีแสนยานุภาพมากแต่ไร้ความคิดได้ ข้าพระองค์รบด้วยปัญญา ไม่ใช่รบด้วยอาวุธ ขอเชิญพระองค์เสด็จเถิด พระเจ้าข้า"**

ขณะเรือพระที่นั่งเคลื่อนตัวออกจากฝั่ง พระเจ้าวิเทหราชทรงนึกถึงคุณมโหสถว่า พระองค์พ้นจากเงื้อมมือข้าศึกได้ และความประสงค์ของพระองค์ก็สำเร็จแล้วเพราะได้พระนางปัญจาลจันทีราชธิดา ก็บังเกิดพระปีติปราโมทย์ จึงตรัสสรรเสริญคุณมโหสถต่อหน้าเสนกะว่า

"ท่านอาจารย์เสนกะ การอยู่ร่วมกับบัณฑิตเป็นสุขดีแท้ มโหสถช่วยพวกเราให้รอดพ้นจากเงื้อมมือข้าศึก เหมือนคนช่วยฝูงนกที่ติดกรง เหมือนช่วยฝูงปลาที่ติดร่างแห" แม้อาจารย์เสนกะก็สรรเสริญคุณมโหสถไม่ขาดปากเช่นกัน

พระเจ้าวิเทหราชเสด็จขึ้นจากฝั่งแม่น้ำ แล้วเสด็จพระราชดำเนินต่อจนถึงหมู่บ้านที่มโหสถให้สร้างไว้ทุก ๑ โยชน์ พวกอำมาตย์ที่มโหสถเตรียมไว้ในหมู่บ้านนั้น ๆ ก็จัดช้าง ม้า และพาหนะ ข้าว น้ำ เป็นต้น ถวายการต้อนรับทำการอารักขาอย่างแน่นหนา พระราชาเปลี่ยนช้าง ม้า และพาหนะที่เหน็ดเหนื่อยตลอดระยะทาง จนผ่านไปไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ ครั้นรุ่งเช้าก็เสด็จล่วงเข้าเขตแดนมิถิลานคร

ส่วนมโหสถเข้าสู่ประตูอุโมงค์ไปทะลุอีกด้านหนึ่ง ปลดดาบที่เหน็บไว้ออก ฝังกลบไว้ในทรายที่ปากอุโมงค์ จากนั้นก็กลับเข้าอุโมงค์ ไปออกที่ประตูทางเข้าเมืองที่สร้างไว้ ขึ้นสู่ปราสาท อาบน้ำกินอาหารแล้ว นอนพักผ่อนเอาแรง เมื่อคิดว่างานของเราสำเร็จแล้วก็หลับไปอย่างง่ายดาย

ฝ่ายกองทัพพระเจ้าจุลนีพรหมทัตเคลื่อนพลมาปิดล้อมอุปการนครไว้ด้วยแสนยานุภาพอันยิ่งใหญ่เกรียงไกร ประกอบด้วยกองทัพช้างพลาย ซึ่งสามารถย่ำยีอุปการนครให้พังพินาศได้ พลธนูมีลูกศรปลายแหลมคม เจาะทะลุกระดูกได้ สามารถยิงเข้าไปในพระนครให้ตกลงดังห่าฝน เหล่าทหารหนุ่มสวมเกราะแกล้วกล้า อาวุธมีด้ามวิจิตรงดงาม หอกมีคมแสงเป็นประกายวาววับ เหล่าทหารมีอาวุธครบมือ ต่อให้พระเจ้าวิเทหราชมีปีกบินเหมือนนก ก็ไม่สามารถรอดพ้นไปได้ ทหารของพระองค์มีมากมาย สามารถตัดหัวข้าศึกเท่าที่มีเอามาคนละหัวได้ ทั่วทั้งแผ่นดินไม่มีกองทัพใดเสมอเหมือน เหล่าทหารหนุ่มผิวพรรณดั่งทองคำ งดงาม องอาจ นั่งอยู่บนคอช้าง ล้วนประดับด้วยเครื่องประดับสีเหลือง นุ่งผ้าสีเหลือง ห่มผ้าเฉวียงบ่าสีเหลือง คมดาบต้องแสงอาทิตย์ยามเช้าทอประกายวาววับ ดาบไร้สนิมดีด้วยเหล็กกล้าขัดถูด้วยน้ำมันคมยิ่งนัก เหล่าทหารเชี่ยวชาญสงคราม ถืออาวุธครบมือสวมเสื้อสีแดง กวัดแกว่งดาบงดงามดั่งสายฟ้าแลบ เหล่าทหารผู้กล้าหาญ สวมเกราะ โบกสะบัดธงไปมา เชี่ยวชาญในการใช้ดาบถูกฝึกมาอย่างเชี่ยวชาญ สามารถตัดคอช้างใหญ่ให้ขาดสะบั้นด้วยดาบเดียว

พระเจ้าจุลนีทรงตรวจตราอย่างเข้มงวดตลอดราตรี คอยเฝ้าระวังไม่ให้ศัตรูหลบหนีไป ครั้นรุ่งอรุณแล้ว ก็เสด็จไปยังกำแพงเมืองอุปการนคร ทรงรำพึงว่า จะจับเป็นพระเจ้าวิเทหราชให้ได้ จึงตรัสข่มขู่พระเจ้าวิเทหราชท่ามกลางเหล่าทหารให้เกิดความฮึกเหิม ทรงเตือนช้างพระที่นั่งด้วยพระแสงขอประดับเพชร พร้อมกับออกคำสั่งทหารว่า **"จงบุกเข้าไป ทำลายมันให้สิ้นซาก"**

ทหารที่มโหสถวางไว้เห็นเหตุการณ์ไม่น่าไว้วางใจ จึงพากันตีวงล้อมมโหสถเอาไว้ ขณะนั้น มโหสถลุกจากที่นอน อาบน้ำชำระร่างกายแล้ว ทานอาหารเช้า แต่งตัวด้วยผ้านุ่งอย่างดีจากแคว้นกาสี ห่มรัตนกัมพลเฉวียงบ่า

ถือไม้เท้าทอง สวมรองเท้าทอง มีเหล่าสตรีแต่งตัวงดงามดุจเทพอัปสรพัดอยู่ข้าง ๆ เปิดสีหบัญชรบนปราสาทออก ปรากฏตัวให้พระเจ้าจุลนีเห็น แล้วเดินกลับไปกลับมาด้วยลีลาดังท้าวสักกเทวราช

แม้พระเจ้าจุลนีทอดพระเนตรเห็นสิริรูปอันอุดมของพระโพธิสัตว์ก็ไม่สามารถทำให้พระองค์เลื่อมใสได้ เกิดความโกรธแค้นขึ้นมาทันที ทรงเร่งไสช้างเข้าไปหมายจะจับมโหสถให้ได้

มโหสถคิดว่าพระเจ้าจุลนียังไม่ทราบว่าเราจับพระโอรส พระธิดา และพระมเหสีของพระองค์ ส่งไปถวายพระราชาของเราแล้ว ยืนอยู่บนสีหบัญชรนั่นเองเย้ยหยันพระเจ้าจุลนีว่า **"ข้าแต่บรมกษัตริย์ พระองค์เร่งไสช้างมาทำไมหนอ พระเจ้าข้า ดูพระองค์ร่าเริง ขอพระองค์โยนอาวุธฝังเพชรทิ้งแล้วปลดเกราะประดับแก้วมณีออกเสียเถิด"**

พระเจ้าจุลนีพรหมทัตสดับคำเยาะเย้ยของมโหสถ จึงตรัสว่า **"เจ้าบุตรคหบดี ยังมีหน้ามาพูดจาทำท่าร่าเริงกับเรา เจ้าพูดอย่างฝืนยิ้ม หน้าตาอย่างนี้คือหน้าตาคนใกล้ตาย เดี๋ยวก็รู้ว่าจะฆ่าแกได้หรือไม่"**

ขณะที่มโหสถพูดกับพระเจ้าจุลนีอยู่นั้น เหล่าพลนิกายได้เห็นรูปสิริแห่งพระโพธิสัตว์ คิดว่าพระราชาของพวกเราทรงปรึกษาอะไรอยู่กับมโหสถจึงเข้าไปใกล้ช้างพระที่นั่ง

มโหสถได้ฟังพระเจ้าจุลนีตรัสเช่นนั้น ก็กล่าวว่า **"ข้าแต่สมมติเทพ เขารู้แผนการของพระองค์กันหมดแล้ว สิ่งที่พระองค์และเกวัฏฏะคิดด้วยใจ ไม่มีใครรู้ได้ แต่สิ่งที่พูดด้วยปากคนรู้กันไปทั่วแล้ว คำขู่คำรามของพระองค์ไร้ประโยชน์ แผนการของพระองค์แตกแล้ว พระองค์จับพระเจ้าวิเทหราชไม่ได้หรอก เหมือนม้ากระจอกไล่ไม่ทันม้าสินธพ พระเจ้าวิเทหราชพร้อมเหล่าอำมาตย์ข้าราชบริพาร เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาไปตั้งแต่เมื่อเย็นวานนี้แล้ว หากพระองค์ติดตามไปก็คงเหมือนกาบินไล่ตามพญาหงส์"**

แม้มโหสถถูกกองทัพล้อมไว้ทุกด้าน ก็ไม่ครั่นคร้าม ไม่ประหวั่นพรั่นพรึง กราบทูลต่อไปว่า **"สุนัขจิ้งจอกเห็นดอกทองกวาวบานในเวลากลางคืนก็คิดว่าชิ้นเนื้อ จึงพากันเข้าล้อมต้นทองกวาว เมื่อพระอาทิตย์สว่างขึ้นจึงรู้ว่าเป็นดอกทองกวาว ก็พากันหมดหวัง เดินคอตกจากไป พระองค์ล้อมพระเจ้าวิเทหราช ก็จะหมดหวังเหมือนฝูงสุนัขจิ้งจอกล้อมต้นทองกวาว"**

พระเจ้าจุลนีถูกเปรียบเทียบกับสุนัขจิ้งจอก ก็ทรงเจ็บแค้นเป็นอย่างมาก ทรงเห็นมโหสถไม่พรั่นพรึง ก็คิดว่า บุตรคหบดีนี้กล้าเกินคนจริง ๆ มันคงให้พระเจ้าวิเทหราชหนีไปแล้วเป็นแน่ ครั้นคิดเช่นนั้น ก็กริ้วเหลือเกินว่า เมื่อก่อนมันทำให้เราอับอายจนไม่รู้จะเอาหน้าไปไว้ที่ไหน บัดนี้ ศัตรูอยู่ในเงื้อมมือของพวกเราแล้ว แต่มันก็ให้หนีรอดไปได้ มโหสถสร้างความฉิบหายให้เรา เราจับมันไม่ได้พร้อมกันทั้งสองคน ก็จะจับมโหสถคนเดียวก่อน จึงออกคำสั่งว่า **"มโหสถปล่อยศัตรูของข้าให้หนีไปแล้ว พวกเจ้าจงจับมันตัดแขนขาฉีกออกเป็นชิ้น ๆ แล้วเอาหลาวเสียบย่างไฟเสีย"**

มโหสถได้ยินเช่นนั้นจึงหัวเราะลั่น คิดว่าพระราชาพระองค์นี้พิโรธยังไม่รู้ว่าเราส่งลูกเมียของพระองค์ไปกรุงมิถิลานครแล้ว จึงคิดจะทรมานเราเล่นตามชอบใจ เราจะบอกให้พระองค์เจ็บปวดโศกาดูรจนสลบอยู่บนหลังช้างนั่นเอง จึงกล่าวว่า

"ถ้าพระองค์แทงข้าพระองค์ด้วยหอก พระเจ้าวิเทหราชก็จะเอาหอกแทงเจ้าชาย เจ้าหญิง และพระมเหสีของพระองค์ด้วยหอกเช่นกัน

ที่กราบทูลเช่นนี้ เป็นสิ่งที่พระเจ้าวิเทหราชกับข้าพระองค์ได้ตกลงกันไว้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว

ช่างหนังทำโล่หนังไว้ป้องกันลูกธนู ฉันใด ข้าพระองค์เป็นข้าแผ่นดินของพระเจ้าวิเทหราช ก็จำต้องทำลายลูกธนู คือ พระดำริของพระองค์ด้วยโล่หนัง คือ ปัญญาของข้าพระองค์ ฉันนั้น เช่นกัน"

พระเจ้าจุลนีทรงดำริว่า บุตรคหบดีคนนี้บ่นเพ้อบ้าบออะไรของมัน เราทรมานมันอย่างใด พระเจ้าวิเทหราชก็จะทรมานลูกเมียของเราอย่างนั้น คงไม่รู้ว่าเราเตรียมการอารักขาลูกเมียเราไว้อย่างดี มันคงใกล้ตายจึงบ่นเพ้อไป

มโหสถคิดว่าพระราชาคงเข้าใจว่าเราพูดไปเพราะกลัวตาย จึงตะโกนไปว่า **"ขณะนี้ พระราชนิเวศน์ของพระองค์ว่างเปล่า ไร้พระโอรส พระธิดา พระมเหสี ตลอดจนพระชนนีของพระองค์ ขอเชิญทอดพระเนตร ข้าพระองค์ได้นำออกจากเมืองทางอุโมงค์ ไปถวายพระเจ้าวิเทหราชแล้ว"**

พระเจ้าจุลนีได้ทรงสดับดังนั้น ทรงคิดว่าบุตรคหบดีคนนี้พูดหนักแน่นเหลือเกิน เมื่อคืนเราเองก็ได้ยินคล้ายเสียงร้องของนันทา แว่วมาจากฝั่งแม่น้ำคงคา มโหสถปัญญามาก บางทีมันอาจจะพูดจริงก็เป็นได้ ทรงคิดดังนี้แล้วก็ประหวั่นพรั่นพรึง แต่ทรงตั้งสติไว้ ไม่แสดงกิริยาให้ใครเห็น แล้วส่งอำมาตย์คนหนึ่งไปตรวจสอบความจริง

อำมาตย์นั้นกลับเข้าไปตรวจดูพระราชนิเวศน์ เห็นพวกทหารราชองครักษ์ในพระราชนิเวศน์ และเหล่านางกำนัลถูกผูกมือเท้า มัดปากผูกติดไว้กับไม้ ข้าวของเครื่องใช้ในพระราชนิเวศน์ตกแตกเกลื่อนกระจาย ของกินเกลื่อนกล่นเรี่ยราดไปทั่ว ห้องต่าง ๆ ถูกเปิด ถูกรื้อค้น เอาแก้วแหวนเงินทอง ฝูงกาเข้ามาทางประตูและหน้าต่างที่ถูกเปิดทิ้งเอาไว้ เที่ยวบินว่อนเกาะอยู่ไปทั่ว

พระราชนิเวศน์ไร้สิริ เหมือนบ้านที่ถูกทิ้งร้าง ดูวังเวงราวกับป่าช้า จึงกลับมากราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระเจ้าจุลนีได้สดับดังนั้นก็ทรง

สะทกสะท้านด้วยความโศก พระองค์พิโรธมโหสถอย่างยิ่ง ดุจงูพิษถูกตีด้วยท่อนไม้

มโหสถเห็นพระเจ้าจุลนีกริ้ว จึงคิดว่า พระราชาพระองค์นี้มีเดชานุภาพมาก สามารถฆ่าเราด้วยขัตติยมานะเพราะความพิโรธ เราจะต้องให้พระองค์คิดถึงพระนางนันทาเทวี ให้พระองค์ได้รู้ว่า ต่อไปจะไม่มีโอกาสได้เห็นพระนางอีกแล้ว เมื่อพระองค์ระลึกถึงพระนางอยู่ จะยังไม่ทำอะไรเรา ด้วยทรงเป็นห่วงพระมเหสี ค่อยหาทางผ่อนปรนแก้ไข จึงทูลว่า

"พระนางนันทาเทวีเสด็จไปทางอุโมงค์นี้ มีพระสิริโฉมงดงามพร้อมทุกสัดส่วน น่าชมยิ่งนัก พระองค์มีสะโพกผึ่งผาย พระสุรเสียงไพเราะน่าฟัง สายรัดถันพระองค์นั้นก็งามทำด้วยกาญจนวิจิตร มีพระบาทสดใสด้วยพระโลหิตขึ้นแดง พระองค์เพียบพร้อมด้วยเบญจกัลยาณี พระเกศา พระเส้นเอ็น และพระอัฐิงามยิ่งนัก ดวงพระเนตรโตงามราวกับดวงตาลูกกวาง แววพระเนตรดุจเปลวเพลิงในเหมันตฤดู ริมพระโอษฐ์เอิบอิ่มสุกปลั่งแดงดั่งผลตำลึงสุก บั้นพระองค์เล็กเรียวบอบบางขอดงาม ประหนึ่งจะโอบรัดได้รอบ พระเกล้ายาวดำปลายช้อยเล็กน้อยดุจปลายมีด เส้นขนก็อ่อนงดงาม พระเพลางามดังงวงกุญชร พระถันทั้งคู่ดังผลมะพลับ

พระองค์คงยินดีที่จะเห็นพระนางนันทาเทวีและข้าพระองค์ไปสู่ยมโลกพร้อมกันเป็นแน่"

ขณะที่มโหสถสรรเสริญพระนางนันทาเทวีด้วยเสียงอ่อนหวาน พระนางนันทาเทวีเหมือนมาประทับอยู่หน้าช้างพระที่นั่ง พระเจ้าจุลนีดำริว่า เว้นมโหสถแล้ว ไม่มีใครสามารถพาพระมเหสีที่รักของพระองค์กลับมาได้

เมื่อพระองค์ระลึกถึงพระนางเจ้านันทาเทวีอยู่ ก็ทรงเศร้าโศกอย่างมาก มโหสถเห็นเช่นนั้น จึงได้โอกาสกราบทูลว่า **"ขอพระองค์อย่าได้ทรงวิตกเลย**

เมื่อข้าพระองค์กลับถึงมิถิลานครแล้ว พระราชเทวี พระราชโอรส และพระราชชนนีของพระองค์ จะเสด็จกลับมาอย่างปลอดภัย ขอพระองค์วางพระทัยเถิด"

พระเจ้าจุลนีพรหมทัตดำริว่า เราทำการป้องกันเมืองของเราไว้เป็นอย่างดี จึงยกทัพใหญ่ออกมาล้อมเมืองอุปการนครของมโหสถเอาไว้อย่างแน่นหนา แต่มโหสถก็ยังนำลูก เมีย แม่ของเราออกจากเมือง ไปให้พระเจ้าวิเทหราชได้ แม้พวกเราตั้งกองทัพล้อมเมืองอยู่อย่างนี้ มโหสถยังช่วยให้พระเจ้าวิเทหราช ทั้งพลพาหนะหนีไปได้โดยไม่มีใครรู้เลยแม้สักคน มโหสถรู้เล่ห์กลทิพย์หรือเป็นเพียงมายากลบังตาหนอ จึงตรัสถามว่า **"เจ้ารู้เล่ห์กลทิพย์ หรือเพียงแสดงมายากลบังตา จึงสามารถช่วยให้พระเจ้าวิเทหราชหนีรอดไปได้"**

มโหสถกราบทูลว่า **"พวกบัณฑิตล้วนต้องเรียนยุทธศาสตร์เอาไว้ครั้นเมื่อภัยมาถึงจึงจะช่วยตนเองและผู้อื่นให้พ้นภัยได้ เหล่าทหารที่ยังหนุ่มแน่นล้วนแต่ฉลาด เป็นผู้ขุดอุโมงค์ พระเจ้าวิเทหราชเสด็จกลับกรุงมิถิลานครตามอุโมงค์ที่ทหารเหล่านี้ขุดไว้"**

จากศัตรูสู่ยอดมหามิตร

พระเจ้าจุลนีหมดสิ้นมานะ พระทัยอ่อนโยน มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรอุโมงค์ มโหสถลงจากปราสาท ถวายบังคมพระเจ้าจุลนีแล้วนำเสด็จพระเจ้าจุลนี พร้อมด้วยพระราชา ๑๐๑ พระองค์ ตลอดจนกองทหารและข้าราชบริพารเข้าสู่อุโมงค์

พระเจ้าจุลนีทอดพระเนตรเห็นอุโมงค์ราวกับเทวสภา จึงทรงพรรณนาคุณมโหสถว่า **"มโหสถ บัณฑิตทั้งหลายผู้เช่นกับเจ้า อยู่ในแว่นแคว้นของผู้ใดก็มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง เป็นลาภของแคว้นวิเทหะและชาวมิถิลานครจริง ๆ ที่ได้อยู่ร่วมกับเจ้า"**

มโหสถได้แสดงห้องนอน ๑๐๑ ห้องแด่พระเจ้าจุลนี เมื่อประตูห้องหนึ่งถูกเปิดออก ประตูทั้งหมดก็เปิดออกด้วย เมื่อประตูห้องหนึ่งถูกปิด ประตูทั้งหมดก็ถูกปิดด้วย เมื่อพระเจ้าจุลนีทอดพระเนตรพลางเสด็จพระราชดำเนินต่อไป มโหสถได้โดยเสด็จตามไปข้างหลัง กองทหารทั้งหมดก็เข้าสู่อุโมงค์ตามเสด็จด้วย

พระราชาเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรไปเรื่อย ๆ จนออกจากอุโมงค์อีกด้านหนึ่ง มโหสถรู้ว่าพระเจ้าจุลนีเสด็จออกจากอุโมงค์ไปแล้ว จึงตามออกมาบ้าง แล้วเหยียบเครื่องสลักยนต์ ปิดประตูอุโมงค์ไม่ให้พระราชา ๑๐๑ พระองค์ และทหารทั้งหมดออกมา ประตูใหญ่ ๘๐ แห่ง ประตูน้อย ๖๔ แห่ง ประตูห้อง ๑๐๑ ห้อง และโคมไฟทั้งหมด ก็ปิดลงพร้อมกัน อุโมงค์ทั้งสิ้นมืดราวกับอยู่ในโลกันตนรก พวกทหารต่างสะดุ้งทั้งกลัวตาย

มโหสถหยิบดาบที่ซ่อนกลบไว้ในทรายขึ้นมา กระโดดขึ้นจากพื้นสูงราว ๑๘ ศอก แล้วกลับลงมาจากอากาศ จับพระหัตถ์พระเจ้าจุลนีไว้ เงื้อดาบเหมือนจะจ้วงฟัน ทูลถามว่า **"ราชสมบัติทั่วทั้งชมพูทวีปเป็นของใคร"** พระเจ้าจุลนีกลัวลนลานละล่ำละลัก ตรัสตอบว่า **"ราชสมบัติเป็นของเธอท่านบัณฑิต"**

ครั้นแล้ว มโหสถกราบทูลว่า **"ขอพระองค์ อย่าตกพระหฤทัยกลัวเลย พระเจ้าข้า ข้าพระองค์มิได้มีความประสงค์จะปลงพระชนม์พระองค์ เพียงต้องการสำแดงปัญญานุภาพของข้าพระองค์เท่านั้น"** แล้วได้น้อมถวายดาบนั้นที่พระหัตถ์พระราชา และกราบทูลพระราชาผู้ทรงถือดาบประทับยืนอยู่ว่า **"ถ้าพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะฆ่าข้าพระองค์ ก็จงฆ่าด้วยดาบเล่มนี้ ถ้าพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะพระราชทานอภัยโทษ ก็จงพระราชทานเถิด พระเจ้าข้า"**

พระราชาทรงมีพระทัยอ่อนโยน ทรงรำพึงว่าบุรุษผู้นี้หรือ คือศัตรูของพระองค์ เขาถือดาบอยู่ในมือแท้ ๆ กลับยื่นดาบให้กับพระองค์ ทรงเห็นความองอาจของมโหสถก็ปลาบปลื้มยิ่งนัก ทรงประคองมโหสถผู้นั่งก้มหน้านิ่ง

น้อมดาบถวายอยู่เบื้องพระพักตร์ขึ้นมา แล้วตรัสว่า **"เราให้อภัยเธอแล้วจริง ๆ เธออย่าคิดอะไรเลย"** พระเจ้าจุลนีกับมโหสถโพธิสัตว์ต่างจับดาบสาบานที่จะไม่ทำร้ายซึ่งกันและกัน แล้วตรัสกับมโหสถด้วยพระดำรัสอ่อนโยนว่า **"มโหสถ เธอเพียบพร้อมด้วยกำลังแห่งปัญญาอย่างนี้ เหตุไรไม่ครองราชสมบัติเสียเอง"**

มโหสถตอบว่า **"ถ้าข้าพระองค์ปรารถนาราชสมบัติ ก็จะฆ่าพระราชาในชมพูทวีปทั้งหมดในวันนี้ แต่ไม่มีนักปราชญ์คนใด สรรเสริญการได้มาซึ่งอำนาจด้วยการทำลายล้างผู้อื่น"**

พระราชาตรัสว่า **"ท่านบัณฑิต มหาชนออกจากอุโมงค์ไม่ได้ต่างคร่ำครวญ เธอจงเปิดประตูอุโมงค์ปล่อยพวกเขาเถิด"** มโหสถจึงกดสลักยนต์เปิดประตูอุโมงค์ พลันนั้นแสงสว่างก็ฉาบไปทั่วอุโมงค์ มหาชนเกิดความปีติยินดี ต่างโห่ร้องกันขึ้น พระราชาทุกพระองค์พร้อมทั้งเหล่าทหารออกจากอุโมงค์ไปหามโหสถและพระเจ้าจุลนี ณ พลับพลาที่ลานอันกว้างขวาง

พระราชาในชมพูทวีปตรัสกับมโหสถว่า **"พวกข้าพเจ้ารอดชีวิตเพราะท่าน ถ้าท่านไม่เปิดประตูอุโมงค์อีกครู่เดียว พวกเราทั้งหมดก็คงตายอยู่ในอุโมงค์"**

มโหสถกราบทูลว่า **"นี่ไม่ใช่ครั้งแรกที่พระองค์รอดชีวิตเพราะข้าพระองค์ ก่อนหน้านี้พวกพระองค์ก็รอดชีวิตเพราะข้าพระองค์มาครั้งหนึ่งแล้ว พระองค์จำวันที่พระเจ้าจุลนียึดราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งหมดไว้ แล้วจัดเตรียมสุราเพื่อดื่มฉลองชัยชนะในสวนหลวงได้หรือไม่ พระเจ้าจุลนีกับเกวัฏฏปุโรหิตได้วางแผนชั่วร้าย เตรียมวางยาพิษปลงพระชนม์พระองค์ทั้งหมด ข้าพระองค์คิดว่าเมื่อเรายังมีชีวิตอยู่กษัตริย์ทั่วชมพูทวีปอย่าได้สิ้นพระชนม์อย่างไร้ที่พึ่งเลย จึงส่งคนไปทำลายภาชนะบรรจุเหล้าและเนื้อทั้งหมดให้กินไม่ได้ แล้วทำลายความคิดของพวกเขาเสีย ช่วยให้พวกพระองค์รอดชีวิต"**

พระราชาทั้งหมดได้สดับคำมโหสถก็รู้สึกหวาดสะดุ้ง จึงทูลถามพระเจ้าจุลนีว่าจริงหรือไม่ พระเจ้าจุลนีรับว่าจริงตามนั้น เพราะเชื่ออาจารย์เกวัฏฏะ พระราชาเหล่านั้นต่างสวมกอดมโหสถด้วยความยินดีแล้วบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยราชาภรณ์มากมาย

มโหสถกราบทูลพระเจ้าจุลนีว่า **"พระองค์อย่าทรงคิดอะไรมาก นั่นเป็นโทษของการคบคนพาลเป็นมิตร ขอพระองค์จงขอโทษพระราชาทั้งหลาย"**

พระเจ้าจุลนีพรหมทัตตรัสขอโทษว่า **"ข้าพเจ้าได้ทำกรรมเช่นนี้ เพราะเชื่อคนชั่ว นั่นเป็นความผิดของข้าพเจ้า"** พระราชาทั้งหมดต่างขอโทษกันและกัน แล้วเป็นผู้พร้อมเพรียงชื่นชมต่อกัน

พระเจ้าจุลนีโปรดให้มีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ตลอดสัปดาห์ แล้วเข้าสู่พระนคร ให้ทำการต้อนรับพระโพธิสัตว์อย่างยิ่งใหญ่ ทรงมีพระราชประสงค์จะให้มโหสถรับราชการอยู่ในราชสำนักของพระองค์ มโหสถกราบทูลห้ามว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ผู้ที่ทอดทิ้งผู้ที่ชุบเลี้ยงตนเพราะเห็นแก่ทรัพย์ เขาย่อมถูกตนเองและผู้อื่นดูหมิ่น ตราบใดที่พระเจ้าวิเทหราชยังทรงพระชนม์อยู่ ตราบนั้นข้าพระองค์ก็ไม่อาจเป็นข้าแผ่นดินของพระราชาพระองค์ใด"**

พระเจ้าจุลนีตรัสกับมโหสถว่า **"ถ้าอย่างนั้น ท่านจงรับปากเราได้ไหมว่า เมื่อพระราชาของท่านทิวงคตแล้ว จะกลับมานครนี้"** มโหสถทูลสนองว่า **"หากข้าพระองค์ยังมีชีวิตอยู่ จะกลับมาอย่างแน่นอน"**

พระเจ้าจุลนีทรงทำสักการะพระโพธิสัตว์ตลอดสัปดาห์ ครั้นล่วงไปอีกสัปดาห์ มโหสถจึงทูลลากลับมิถิลานคร พระองค์ได้**มอบทอง ๑,๐๐๐ ลิ่ม และบ้าน ๘๐ ตำบล ในแคว้นกาสี ทาส ทาสี ๔๐๐ คน และภรรยา ๑๐๐ คน ให้มโหสถ และอวยพรให้มโหสถพร้อมทั้งเสนางคนิกรเดินทางกลับโดยสวัสดี**

มโหสถกราบทูลพระเจ้าจุลนีว่า **"ขอพระองค์อย่าทรงวิตกถึงพระราชวงศ์ ข้าพระองค์ได้ทูลพระราชาของข้าพระองค์ ให้ตั้งพระนางนันทาเทวีไว้ในที่พระราชชนนี ตั้งพระปัญจาลจันทกุมารไว้ในที่พระกนิษฐภาดา และอภิเษกพระธิดาปัญจาลจันทีเป็นมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช ข้าพระองค์จะส่งพระราชมารดา พระนางนันทาเทวี และพระราชโอรสกลับมาโดยเร็วที่สุด"**

พระเจ้าจุลนีได้ฝากข้าทาส ชาย หญิง โค กระบือ เครื่องประดับเงินทอง ช้าง และม้าไปพระราชทานพระราชธิดาปัญจาลจันที

วีรบุรุษจากสมรภูมิรบ

มโหสถเดินทางกลับด้วยบริวารมาก ในระหว่างทางได้ส่งคนไปเก็บส่วยจากบ้านที่พระเจ้าจุลนีพระราชทาน แล้วเดินทางต่อจนถึงกรุงมิถิลานครโดยสวัสดิภาพ

ขณะนั้น พระเจ้าวิเทหราชประทับอยู่บนปราสาท ทอดพระเนตรออกไปทางพระแกล เห็นกองทัพขนาดใหญ่กำลังมุ่งหน้ามา ทรงดำริว่า ทหารมโหสถมีจำนวนน้อย แต่กองทหารที่มามีมากเหลือเกิน เห็นจะเป็นกองทัพของพระเจ้าจุลนี หรือมโหสถจะเสียทีข้าศึกแล้ว ทรงรู้สึกหวาดกลัว อาจารย์เสนกะกราบทูลว่า **"มโหสถกลับมาอย่างปลอดภัยแล้ว"**

พระเจ้าวิเทหราชตรัสว่า **"อาจารย์ นั่นไม่ใช่กองทหารของมโหสถ กองทหารมโหสถมีน้อย แต่นี่ทหารมากมายเหลือเกิน"** เสนกะกราบทูลว่า **"มโหสถทำให้พระเจ้าจุลนีทรงเลื่อมใส แล้วพระราชทานกองทหารให้มโหสถ"** คล้อยหลังจากนั้นไม่นาน ทหารรักษาการณ์ก็ถวายรายงานว่ามโหสถกลับมาแล้ว

พระเจ้าวิเทหราชจึงให้ตีกลองป่าวประกาศไปทั่วพระนคร ให้ชาวเมืองตกแต่งพระนครต้อนรับมโหสถ เมื่อมโหสถเข้าพระนครแล้วได้ตรงไปสู่ราชสำนักเข้าเฝ้าถวายบังคมพระเจ้าวิเทหราช

พระเจ้าวิเทหราชเสด็จลุกขึ้นสวมกอดมโหสถด้วยความปีติยิ่ง ประทับเหนือราชบัลลังก์ ตรัสปฏิสันถารด้วยวาทะแห่งนักปราชญ์ว่า

"คน ๔ คน หามคนตายไปทิ้งไว้ในป่าช้าแล้วกลับบ้าน ฉันใด พวกเราทิ้งเจ้าไว้ในอำนาจแห่งปัจจามิตรแล้วหนีกลับมา ก็ฉันนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไมเจ้ายังสามารถเอาชีวิตรอดหนีพ้นเงื้อมมือศัตรูกลับมาได้"

มโหสถบัณฑิตกราบทูลว่า **"ข้าพระองค์ป้องกันวาทะด้วยวาทะ ป้องกันความคิดด้วยความคิด ใช่แต่เท่านั้น ข้าพระองค์ยังสามารถป้องกันพระมหากษัตริย์ทั้งหลายจากความตาย ประหนึ่งฝั่งแห่งมหาสาครป้องกันชมพูทวีปเอาไว้"**

พระเจ้าวิเทหราชสดับดังนั้นก็ทรงโสมนัส แล้วมโหสถได้กราบทูลให้ทรงทราบว่า พระเจ้าจุลนีพระราชทานบรรณาการให้ตนอย่างมากมาย

พระราชาตรัสสรรเสริญมโหสถว่า **"มโหสถช่วยเหลือพวกเรา ผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึก เหมือนช่วยเหลือฝูงนกที่ติดกรง เหมือนช่วยฝูงปลาที่ติดร่างแห"** แม้เสนกบัณฑิตก็สรรเสริญมโหสถไม่ขาดปากเช่นกัน

พระเจ้าวิเทหราชให้ออกประกาศไปทั่วพระนคร ให้ชาวเมืองจัดงานมหรสพเฉลิมฉลองตลอดสัปดาห์ ใครรักพระองค์ก็ขอให้ทำสักการะแก่มโหสถ

ครั้นชาวเมืองและชาวชนบทได้ยินเสียงป่าวประกาศ ก็ได้ทำสักการะกันเหลือล้น ข้าราชบริพารฝ่ายใน สมณะและพราหมณ์ กองทัพ ตลอดจนพ่อค้าประชาชน เห็นมโหสถบัณฑิตกลับมาสู่กรุงมิถิลานครต่างก็พากันดีใจ

ได้ร่วมกันนำข้าว น้ำเป็นอันมากมาให้มโหสถ ต่างโบกธงตามท้องถนนที่มโหสถผ่านไป

พระโพธิสัตว์ไปราชสำนักในวันสุดท้ายของงานเฉลิมฉลอง กราบทูลว่า **"ควรที่พระองค์จะส่งพระราชมารดา พระราชเทวี และพระราชโอรสของพระเจ้าจุลนีกลับโดยเร็ว"** พระเจ้าวิเทหราชจึงได้จัดการส่งพระราชวงศ์ทั้ง ๓ พระองค์กลับพระนคร มโหสถทำสักการะเหล่าเสนาที่พระเจ้าจุลนีพระราชทานมากับตน แล้วส่งกลับปัญจาลนครหมดทุกคน

พระนางนันทาเทวีสวมกอดพระธิดา จุมพิตที่พระเศียร ตรัสว่า **"แม่ลาเจ้าละ"** ทรงกรรแสงไห้คร่ำครวญด้วยความอาลัยรักพระธิดา พระธิดาปัญจาลจันทีกราบพระมารดา ทรงโศกาดูร กราบทูลว่า **"พระมารดา อย่าทิ้งลูกไว้คนเดียว"** แล้วกรรแสงปิ่มจะขาดใจ กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์ออกจากมิถิลานครด้วยบริวารมาก ถึงปัญจาลนครโดยสวัสดิภาพ

พระเจ้าจุลนีตรัสถามพระราชมารดาว่า **"พระเจ้าวิเทหราชปฏิบัติต่อพระองค์อย่างไร"** พระนางเจ้าสลากราชชนนีตรัสว่า **"พระเจ้าวิเทหราชตั้งแม่ไว้ในฐานะเป็นเทวดา ได้ทำการสักการบูชานันทาเทวีอยู่ในฐานะพระราชมารดา ส่วนปัญจาละก็อยู่ในฐานะพระราชกนิษฐภาดา"**

พระเจ้าจุลนีทรงยินดียิ่งนัก ส่งบรรณาการเป็นอันมากไปถวายพระเจ้าวิเทหราช ตั้งแต่นั้นกษัตริย์ทั้ง ๒ พระนครก็มีสัมพันธไมตรีที่ดีต่อกันสืบมา

เกียรติศักดิ์มหาบัณฑิต

พระราชธิดาปัญจาลจันทีเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าวิเทหราชเป็นอย่างยิ่ง ปีที่สองหลังการอภิเษกสมรส พระนางก็ได้ประสูติพระโอรส ครั้นพระราชโอรสนั้นมีพรรษาได้ ๑๐ ปี พระเจ้าวิเทหราชผู้พระชนกก็สวรรคต มโหสถได้ถวายราชสมบัติแด่พระราชกุมารนั้น แล้วทูลลาไปอยู่ราชสำนักพระเจ้าจุลนี

พระราชายุวราชนั้นตรัสว่า **"ท่านบัณฑิต ท่านอย่าทิ้งข้าพเจ้าผู้ยังเยาว์ไป ท่านเปรียบเหมือนบิดาที่ข้าพเจ้าเคารพบูชายิ่ง"**

แม้พระนางเจ้าปัญจาลจันทีผู้พระชนนี ก็ตรัสวิงวอนพระโพธิสัตว์ว่า **"ที่นี่ ข้าพเจ้าไม่มีญาติ ท่านเป็นเหมือนญาติคนเดียวของข้าพเจ้า เมื่อท่านไปแล้ว ข้าพเจ้าก็ไร้ที่พึ่ง ท่านอย่าไปเลย"**

มโหสถกราบทูลว่า **"ข้าพระองค์ได้ถวายปฏิญาณไว้แด่พระเจ้าจุลนี พระชนกของพระองค์ ข้าพระองค์ไม่ไปไม่ได้"** ส่วนประชาชนต่างก็คร่ำครวญอย่างน่าสงสาร มโหสถก็พาบริวารของตนออกจากพระนครไปปัญจาลราชธานี

พระเจ้าจุลนีทราบว่ามโหสถมาถึง ก็เสด็จออกต้อนรับด้วยพระองค์เอง นำเข้าพระนครด้วยบริวารเป็นอันมาก พระราชทานเคหสถานใหญ่โตที่มโหสถเคยอยู่ และโภคสมบัติอื่น ๆ ที่เคยพระราชทานแล้วครั้งก่อน ตั้งแต่นั้นมา มโหสถก็รับราชการอยู่ในราชสำนักนั้น

ที่ราชสำนักนั้น มีปริพาชิกา[๑๒] คนหนึ่ง ชื่อ **"เภรี"** เข้าไปฉันภัตตาหารในพระราชนิเวศน์เป็นประจำ นางเป็นบัณฑิตฉลาด ยังไม่เคยเห็นมโหสถมาก่อน เคยได้ยินเพียงกิตติศัพท์ แม้มโหสถเองก็ยังไม่เคยเห็นนางเช่นกัน ได้ยินเพียงว่ามีปริพาชิกาคนหนึ่งฉลาดหลักแหลม ฉันภัตตาหารในราชสำนัก

ฝ่ายพระนางนันทาเทวีนั้นไม่ชอบพระทัยพระโพธิสัตว์ว่า ได้ทำให้บุคคลผู้เป็นที่รักของพระองค์ลำบาก พระนางจึงรับสั่งให้เหล่าสตรีคนสนิท ราว ๕๐๐ คน คอยจับผิดมโหสถแล้วทูลยุยงให้ขัดใจกับพระราชา

---

[๑๒] **ปริพาชิกา** เป็นนักบวชลัทธิหนึ่ง มีทั้งนักบวชชายและนักบวชหญิง นักบวชหญิงเรียก **"ปริพาชิกา"** ในสมัยพุทธกาล นางเภรีกลับชาติมาเกิดเป็นนางอุบลวรรณาภิกษุณี

อยู่มาวันหนึ่ง นางเภรีปริพาชิกานั้นฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ออกไปจากพระราชนิเวศน์ ผ่านมาทางสนามหลวง เดินสวนทางกับพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังมาเข้าเฝ้าพระราชา

พระโพธิสัตว์ไหว้ปริพาชิกาแล้วเลี่ยงไปยืนอยู่สถานที่สมควร ปริพาชิกาคิดว่า ทราบมาว่ามโหสถนี้เป็นบัณฑิต ควรจะทดลองดูว่าเป็นบัณฑิตจริงตามที่พูดกันหรือไม่ จึงยกมือขึ้นมองดูมโหสถแล้วแบมือออก ทำเป็นสัญลักษณ์ถามปัญหาด้วยใจว่า **"พระเจ้าจุลนีนำมโหสถมาจากประเทศอื่น ทุกวันนี้พระองค์พระราชทานอะไรให้ท่านหรือไม่"**

มโหสถรู้ความหมายที่นางเภรีปริพาชิกาถาม จึงกำมือเข้าตอบปัญหาด้วยใจเช่นกันว่า **"ข้าพเจ้ามาตามปฏิญาณที่ให้ไว้กับพระราชา แต่พระราชายังเหมือนกับกำพระหัตถ์ไว้มั่น ยังไม่พระราชทานอะไร ๆ เพิ่มเติมจากที่เคยพระราชทานแก่ข้าพเจ้าครั้งก่อน"**

นางเภรีรู้ความหมายที่มโหสถตอบ จึงยกมือขึ้นลูบศีรษะของตนถามปัญหาด้วยใจว่า **"ถ้าท่านลำบาก เหตุไรจึงไม่บวชเหมือนอาตมาเล่า" มโหสถรู้ความหมายนั้นจึงลูบท้องของตน หมายความว่า "ข้าพเจ้ายังมีบุตรและภรรยาที่ต้องเลี้ยงดู จึงยังบวชไม่ได้"**

นางเภรีถามปัญหาด้วยเครื่องหมายแห่งมือเช่นนี้แล้ว ก็รู้ได้ว่ามโหสถเป็นบัณฑิต จึงไปสู่อาวาสของตน ฝ่ายมโหสถไหว้นางปริพาชิกาแล้วไปเข้าเฝ้าพระเจ้าจุลนี

พวกสตรีที่พระนางนันทาเทวีสั่งไว้ยืนอยู่ที่หน้าต่าง เห็นกิริยานั้นจึงไปเฝ้าพระเจ้าจุลนี ทูลยุยงว่า **"มโหสถกับนางเภรีปริพาชิกาอยู่ในที่ลับสองต่อสอง ได้ปรึกษากันร่วมมือชิงราชสมบัติ"**

พระราชาตรัสถามว่า "**พวกเจ้าได้เห็นหรือได้ยินอะไร**" สตรีเหล่านั้นทูลว่า "**ข้าแต่มหาราชเจ้า เมื่อวานปริพาชิกาฉันภัตตาหารแล้ว ลงจากปราสาท เห็นมโหสถที่สนามหลวง แบมือแล้วเหยียดออก หมายให้รู้ว่าท่านสามารถยึดราชสมบัติให้มาอยู่ในเงื้อมมือของตนได้หรือไม่**

ฝ่ายมโหสถเมื่อแสดงอาการจับดาบ ได้กำมือเข้า หมายให้รู้ว่าอีกไม่กี่วัน เราจะตัดศีรษะพระราชาแล้วชิงเอาราชสมบัติไว้ในเงื้อมมือ ปริพาชิกายกมือขึ้นลูบศีรษะ หมายให้รู้ว่า ท่านจะตัดศีรษะพระราชาเท่านั้นหรือ มโหสถลูบท้อง หมายให้รู้ว่า เราจะตัดกลางตัวเสียด้วย ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์อย่าได้ประมาท ควรที่พระองค์จะฆ่ามโหสถตัดไฟแต่ต้นลมเสียก่อน" พระเจ้าจุลนีทรงดำริว่า มโหสถไม่น่าจะคิดทำร้ายเรา เราถามปริพาชิกาก็จะรู้ความ

อีกวันหนึ่ง เมื่อปริพาชิกามาฉันที่พระราชนิเวศน์ พระองค์ตรัสถามว่า "**พระคุณเจ้า เคยพบกับมโหสถบ้างหรือยัง**" นางปริพาชิกาถวายพระพรว่า "**มหาบพิตร อาตมาได้พบเมื่อวานนี้ หลังจากฉันภัตตาหารแล้ว ออกจากที่นี้จึงได้พบ**" พระราชาตรัสถามว่า "**ได้สนทนาอะไรกันบ้าง**" นางถวายพระพรว่า "**มหาบพิตร หาได้พูดอะไรกันไม่ เป็นแต่อาตมาทราบมาว่า มโหสถเป็นบัณฑิต ต้องการทดลองภูมิปัญญาเธอดู จึงถามปัญหาด้วยภาษามือ คิดว่าถ้าเธอเป็นบัณฑิตจริง ก็จะรู้ปัญหานี้ จึงได้แบมือออกให้รู้ว่า พระราชาของท่านเป็นผู้มีพระหัตถ์แบหรือมีพระหัตถ์กำ คือได้ทรงสงเคราะห์อะไรท่านบ้าง มโหสถได้กำมือให้รู้ว่า พระราชารับปฏิญญาของข้าพเจ้าไว้ แล้วตรัสเรียกมา เดี๋ยวนี้ยังไม่ได้พระราชทานอะไรนอกเหนือจากที่เคยพระราชทาน อาตมาจึงลูบศีรษะให้รู้ว่า ถ้าท่านลำบาก ทำไมไม่บวชอย่างอาตมา ฝ่ายมโหสถลูบท้องของตนให้รู้ว่า ข้าพเจ้ายังต้องเลี้ยงดูบุตรและภรรยา เหตุนี้จึงยังบวชไม่ได้**"

พระราชาจึงตรัสถามนางว่า **"มโหสถเป็นบัณฑิตหรือ"** นางเภรีถวายพระพรว่า **"มหาบพิตร บนพื้นแผ่นดินนี้ไม่มีใครเป็นบัณฑิตเช่นมโหสถ"**

เมื่อนางเภรีปริพาชิกากลับไปแล้ว มโหสถได้เข้าเฝ้าเหมือนกับทุกวัน

พระราชาตรัสถามมโหสถว่า **"บัณฑิต ท่านได้พบนางเภรีปริพาชิกาบ้างหรือยัง"** มโหสถกราบทูลว่า ได้พบแล้วเมื่อวาน ได้กราบทูลตามที่นางเภรีกราบทูลไปแล้ว พระราชาทรงเลื่อมใส ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่มโหสถในวันนั้น ให้มโหสถบริหารราชการแผ่นดินทั้งหมด ตั้งแต่นั้นมา มโหสถก็มีเกียรติยศใหญ่ในปัญจาลนคร

มโหสถคิดว่าพระราชาพระราชทานอิสริยยศยิ่งใหญ่ในคราวเดียว แต่พระราชาทั้งหลาย เมื่อจะประหารชีวิตก็ทรงสั่งการในคราวเดียวเช่นกัน ทำอย่างไรเราจะรู้ว่า พระราชาคิดอย่างไรกับเรา นางเภรีปริพาชิกา ผู้มีปัญญาเพียงคนเดียวเท่านั้นจะรู้ได้ จึงถือดอกไม้ธูปเทียนไปพบปริพาชิกาที่อาวาสบูชานาง แล้วกล่าวว่า **"พระคุณเจ้า ตั้งแต่วันที่ท่านกล่าวคุณของข้าพเจ้าแด่พระราชา พระองค์พระราชทานยศยิ่งใหญ่แก่ข้าพเจ้าราวกับว่าจะทับถม แต่ข้าพเจ้าหาทราบไม่ว่า พระองค์พระราชทานยศนั้นตามปกติหรือมีข้อพิเศษอย่างไร ท่านเท่านั้นที่จะรู้ว่า พระราชาโปรดปรานข้าพเจ้าแน่หรือ"**

นางเภรีปริพาชิการู้ความมุ่งหมายของมโหสถ วันหนึ่ง เมื่อไปพระราชนิเวศน์ นางคิดว่าเราเป็นเหมือนคนสอดแนม ทูลถามพระราชาโดยอุบายก็สามารถรู้ได้ว่า พระองค์คิดอย่างไรกับมโหสถ

พระราชาทรงนมัสการนางเภรี แล้วประทับนั่งอยู่ นางเภรีเกิดความกังวลว่า ถ้าพระราชาคิดร้ายมโหสถ เราทูลถามปัญหาก็จะตรัสความที่พระองค์มีพระหทัยโหดร้าย มหาชนก็จะรู้ ซึ่งเป็นสิ่งไม่สมควร เราควรทูลถามพระองค์

ที่ไหนสักแห่ง จึงทูลว่า "**อาตมาต้องการให้เป็นความลับ**" พระราชาจึงให้ข้าราชบริพารออกไป นางเภรีทูลขอวโรกาสถามปัญหา พระราชาตรัสอนุญาต ถ้าพระองค์รู้ก็จะตอบ

นางเภรีทูลถามปัญหาว่า "**ถ้าผีเสื้อน้ำต้องการมนุษย์เป็นเครื่องสังเวย จับเรือซึ่งแล่นอยู่กลางทะเล เรือนั้นมีพระนางสลากเทวี พระราชชนนี พระนางนันทาเทวี พระมเหสี พระติขิณมนตรีกุมาร พระอนุชา ธนุเสขกุมาร พระสหาย เกวัฏฏพราหมณ์ ราชปุโรหิต ผู้เป็นอาจารย์ และมโหสถบัณฑิต รวมเป็น ๗ คน ทั้งพระองค์ พระองค์จะประทานใครให้ผีเสื้อน้ำ ตามลำดับ**"

พระเจ้าจุลนีตรัสตามพระราชอัธยาศัยว่า "**พระองค์จะให้พระมารดาก่อน ให้พระมเหสี ให้พระกนิษฐภาดา ให้สหาย และให้พราหมณ์ปุโรหิต เป็นคนที่ ๕ ส่วนพระองค์เองเป็นคนที่ ๖ แต่จะไม่ยอมให้มโหสถแน่นอน โยมจะบอกว่า "พ่อผีเสื้อน้ำ จงอ้าปากเคี้ยวกินข้าพเจ้า" แล้วโดดเข้าปากมัน โดยไม่คำนึงถึงสิริราชสมบัติ เมื่อโยมยังมีชีวิตอยู่ จะไม่ยอมให้มโหสถบัณฑิตอย่างเด็ดขาด**"

ปริพาชิการู้แน่ชัดว่า พระราชาทรงมีพระหทัยดีต่อพระโพธิสัตว์ นางคิดอีกว่า คุณของมโหสถไม่ควรจะปรากฏเพียงคำพูดแค่นี้ เราควรจะกล่าวคุณของเขาท่ามกลางข้าราชบริพารทั้งหมด คุณของมโหสถบัณฑิต ก็จะปรากฏดุจดวงจันทร์ในคืนวันเพ็ญลอยเด่นในท้องฟ้า

จึงให้เรียกข้าราชบริพารทั้งหมดเข้ามาร่วมฟัง แล้วทูลถามปัญหาดังกล่าวอีกครั้งว่า "**พระองค์รับสั่งว่าจะประทานพระชนนีให้ผีเสื้อน้ำเป็นอันดับแรก ตามปกติ มารดามีบุญคุณมาก พระราชมารดาของพระองค์ ไม่ได้เป็นเช่นกับมารดาของชนเหล่าอื่น เมื่อยังทรงพระเยาว์ พราหมณ์ชื่อฉัพภิ ประทุษร้ายพระองค์ พระราชมารดาเป็นผู้ฉลาด**

ทำรูปเหมือนช่วยให้พระองค์รอดชีวิต พระองค์จะประทานพระชนนี ผู้ประทานชีวิตแก่พระองค์ ผู้อุ้มพระครรภ์เลี้ยงดูพระองค์ ให้ทรงเจริญระหว่างพระทรวงด้วยโทษอะไร"

ยุวกษัตริย์พลัดแผ่นดิน

เมื่อพระเจ้าจุลนียังทรงพระเยาว์ พระนางสลากเทวีเป็นพระมเหสีของ **"พระเจ้ามหาจุลนี"** เป็นชู้กับพราหมณ์ ชื่อว่า **"ฉัพภิ"** ร่วมกันวางแผนปลงพระชนม์พระเจ้ามหาจุลนี แล้วยกราชสมบัติให้พราหมณ์ พระนางเป็นมเหสีของพราหมณ์นั้น

วันหนึ่ง พระจุลนีราชกุมารทูลพระมารดาว่าหิว พระนางจึงให้ของเคี้ยวและน้ำอ้อยแก่พระโอรส ฝูงแมลงวันได้กลิ่นน้ำอ้อยจึงรุมตอมพระกุมาร พระองค์คิดว่าจะกินขนมนี้โดยไม่มีแมลงวันตอม จึงเลี่ยงไปนิดหนึ่ง แล้วทิ้งน้ำอ้อยลงที่พื้นหยดหนึ่ง เพื่อให้แมลงวันหนีจากตน ไปตอมน้ำอ้อยที่พื้น พระราชกุมารเสวยของควรเคี้ยวโดยไม่มีแมลงวันด้วยปัญญาเช่นนี้

พราหมณ์เห็นกิริยาพระกุมารจึงคิดว่า พระกุมารนี้ฉลาดเกินไป เมื่อเจริญวัยแล้ว จะไม่ให้ราชสมบัติแก่เรา ควรจะฆ่าพระราชกุมารนี้เสียตั้งแต่บัดนี้ พราหมณ์จึงบอกให้พระนางสลากเทวีทราบ เพราะความที่พระนางเป็นผู้ฉลาด จึงรับว่า **"ดี เราฆ่าพระสวามีเพราะรักท่าน แล้วยังจะต้องการลูกคนนี้อีกทำไม แต่ต้องทำเป็นความลับ โดยมิให้ประชาชนรู้ว่าพระกุมารถูกฆาตกรรม"** แล้วจึงลวงพราหมณ์นั้นว่า มีแผนที่จะจัดการอย่างแยบยล

พระนางสลากเทวีเป็นผู้มีปรีชาสามารถในการวางแผน จึงเรียกพ่อครัวผู้ฉลาดมีไหวพริบคนหนึ่งมา รับสั่งว่า **"ฉัพภิพราหมณ์ต้องการฆ่าพระโอรส เจ้าจงช่วยชีวิตพระโอรส ต่อไปนี้ ขอให้พระโอรสอยู่ในเรือนของเจ้าทุกวัน ตัวเจ้า พระโอรส และบุตรของเจ้า จงนอนใน**

ห้องเครื่องเพื่อมิให้ใครสงสัย พอผ่านไปจนรู้ว่าไม่มีใครสงสัยแล้ว จงวางกระดูกแพะไว้ที่นอนของเจ้าทั้ง ๓ คน ทำให้เป็นเหมือนกระดูกคน ขณะที่ผู้คนหลับในเวลากลางคืน จงจุดไฟเผาห้องเครื่อง เหมือนเกิดไฟไหม้ อย่าให้ใครรู้ แล้วพาพระโอรสและบุตรของเจ้า หลบหนีออกจากประตูลับไปนอกแคว้น อย่าให้ใครรู้ว่าบุตรของข้าเป็นพระราชโอรส จงรักษาชีวิตพระโอรสไว้"

พระนางประทานทรัพย์ให้พ่อครัว พ่อครัวรับพระราชเสาวนีย์แล้วทำตามนั้น พาบุตรของตนและพระราชกุมารไปสากลนครในมัททรัฐ แล้วรับราชการเป็นพ่อครัวในราชสำนักพระเจ้ามัททราช เพราะความมีฝีมือดีและตั้งใจทำงาน พระเจ้ามัททราชจึงถอดพ่อครัวคนเก่าออก ประทานตำแหน่งให้พ่อครัวคนใหม่

แม้กุมารทั้ง ๒ คน ได้ไปพระราชวังกับพ่อครัวเป็นประจำ พระราชาตรัสถามว่า **"เด็กทั้ง ๒ คนนี้ เป็นบุตรใคร"** พ่อครัวกราบทูลว่า เป็นบุตรของตน พระเจ้ากรุงสากลนครตรัสว่า **"หน้าตาไม่เหมือนกันไม่ใช่หรือ" พ่อครัวเพ็ดทูลว่า "ขอเดชะ เป็นลูกคนละแม่ พระเจ้าข้า"** ครั้นเมื่อวันเวลาผ่านไป จุลนีราชกุมารและธนุเสขกุมารติดตามพ่อครัวเข้าวังอยู่บ่อย ๆ ได้เล่นกับพระธิดาในพระราชวังจนเกิดความคุ้นเคยกัน

จุลนีราชกุมารกับนันทาราชธิดาพระเจ้ามัททราช เกิดมีจิตปฏิพัทธ์กัน เพราะเห็นกันทุกวัน วันหนึ่ง จุลนีราชกุมารให้พระธิดานำลูกข่างและเชือกบ่วงมาเล่น แต่พระธิดาไม่นำมา จุลนีกุมารจึงตีจนพระธิดากรรแสง

พระราชาทรงสดับเสียงพระธิดาจึงตรัสถามว่า **"ใครตีลูกเรา"** พระธิดาคิดว่าถ้าบอกว่ากุมารนี้ตี พระบิดาต้องลงราชทัณฑ์ จึงไม่ตรัสบอกด้วยความรักพระราชกุมารนั้น พระธิดากราบทูลว่า **"ไม่มีใครตี"**

พระเจ้ามัททราชทอดพระเนตรเห็นจุลนีราชกุมารตีพระธิดาด้วยพระองค์เอง แต่พระธิดากลับปกป้อง ทรงดำริว่ากุมารนี้ไม่เหมือนพ่อครัว มีรูปร่างสะอาด งดงาม สง่าผ่าเผย ไม่กลัวจนเกินเหตุ กุมารนี้น่าจะไม่ใช่บุตรพ่อครัว

ตั้งแต่นั้นมา พระองค์ทรงสังเกตกุมารนั้น เมื่อนางนมนำของเสวยมาถวายพระธิดาในที่เล่น พระธิดาก็ประทานให้เด็กคนอื่น ๆ เด็กเหล่านั้น คุกเข่าน้อมตัวลงรับ ฝ่ายจุลนีราชกุมารยืนรับจากพระหัตถ์พระธิดา กิริยานั้นไม่ได้รอดพ้นไปจากสายตาของพระเจ้ามัททราช

วันหนึ่ง ลูกข่างของจุลนีราชกุมารเข้าไปภายใต้ที่บรรทมพักผ่อนของพระราชา จุลนีราชกุมารคิดว่าเราไม่ควรเข้าไปใต้ที่บรรทม จึงเอาไม้เขี่ยลูกข่างหยิบออกมา

พระราชาทอดพระเนตรเห็นกิริยานั้น เข้าพระทัยว่ากุมารนี้ รู้ว่าอะไรควรไม่ควร จะต้องไม่ใช่บุตรพ่อครัวแน่ จึงให้เรียกพ่อครัวมา ตรัสถามว่า **"เด็กทั้ง ๒ คนนี้ เป็นบุตรใคร"** พ่อครัวทูลว่าเป็นบุตรของตนทั้ง ๒ คน พระราชาตรัสข่มขู่ว่า **"อย่าโกหก ข้ารู้ว่าเป็นบุตรของเจ้าหรือไม่ใช่ ถ้าไม่บอกความจริง จะฆ่าเจ้าเสีย"** จึงเงื้อพระแสงขรรค์ พ่อครัวกลัวพระราชอาญาจึงทูลว่า **"ข้าพระองค์ต้องการให้เป็นความลับ"**

พระราชาประทานโอกาส จึงกราบทูลตามความเป็นจริง พระราชาทรงทราบความจริงแล้ว ครั้นอยู่ต่อมา ถึงเวลาที่สมควรจึงแต่งพระธิดาของพระองค์ประทานให้แก่จุลนีราชกุมาร

ส่วนที่กรุงปัญจาลนคร ในวันที่พ่อครัวพาจุลนีราชกุมารและบุตรของตนหนีไป ด้วยการวางแผนเหมือนเกิดเพลิงไหม้ห้องเครื่อง เกิดความโกลาหลว่า **"พ่อครัว จุลนีราชกุมาร และบุตรพ่อครัว ถูกไฟคลอกตายไปพร้อมกันในห้องเครื่อง"** พระนางสลากเทวีทรงทราบเหตุนั้น จึงแจ้งให้พราหมณ์ทราบ

พระนางสลากเทวีให้นำกระดูกแพะมาแสดงแก่พราหมณ์ว่า **"นี่คืออัฐิจุลนีกุมาร"** แล้วให้ทิ้งเสีย

ที่นางเภรีปริพาชิกากล่าวว่า พระราชมารดาทรงทำรูปเหมือน ช่วยพระองค์รอดพ้นจากการปลงพระชนม์ หมายถึงเหตุการณ์ในครั้งนี้

พระเจ้าจุลนี ตรัสว่า **"พระชนนีของโยมมีบุญคุณมากก็จริง และโยมก็รู้ว่าพระชนนีมีบุญคุณแก่โยมมาก แต่คุณของโยมนี่แหละมีมากกว่านั้น พระมารดาทรงชราแล้วก็ยังทำเป็นสาว ทรงเครื่องประดับซึ่งไม่ควรประดับ ตรัสกระซิกกระซี้ สรวลเสเฮฮากับพวกทหารเวรยามรักษาประตู และทรงฝึกหัดม้ากับพวกทหารหนุ่มจนเกินเวลา เป็นที่นินทาของชาวพระนคร ยิ่งกว่านั้น พระมารดายังแทรกแซงราชการแผ่นดิน ส่งทูตถึงพวกเจ้าผู้ครองนครเสียเองโดยไม่เห็นแก่หน้าโยมซึ่งเป็นพระราชา จึงให้พระชนนีแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น"**

นางเภรีได้ถวายพระพรต่อไปว่า **"พระองค์จะประทานพระราชมารดาด้วยโทษนี้ก็สมควร แต่พระมเหสีของพระองค์เป็นผู้มีพระคุณ พระนางนันทาเทวีเป็นพระมเหสีผู้ประเสริฐกว่านารีใด มีพระเสาวนีย์เป็นที่รักเหลือเกิน ไม่ขัดพระทัยพระองค์ เป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อย ตามเสด็จพระองค์ประดุจเงา ไม่ทรงพิโรธง่าย เป็นผู้มีบุญ เป็นบัณฑิต เห็นประโยชน์ พระองค์จะประทานพระราชเทวีแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร"**

พระเจ้าจุลนีตรัสว่า **"พระนางนันทาเทวีชอบขอทรัพย์ที่ไม่ควรขอจากโยม แม้บางครั้ง ของสิ่งนั้น โยมจะให้พระโอรสและพระธิดาไปแล้วก็ตาม นางก็ยังอยากได้ เมื่อให้สิ่งที่ไม่อยากให้แล้ว โยมก็มาทุกข์ใจภายหลัง โยมจึงให้พระเทวีแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น"**

นางเภรีถวายพระพรว่า **"แล้วพระกนิษฐภาดา พระนามว่า ติขิณราชกุมาร ทรงทำให้บ้านเมืองเจริญ เชิญเสด็จพระองค์ผู้ประทับอยู่ ณ สากลนคร ให้กลับสู่ราชธานี ทรงช่วยปราบปรามพระราชาทั้งหลาย นำทรัพย์เป็นอันมากมาจากราชธานีอื่น ทรงกล้าหาญกว่าคนที่กล้าหาญทั้งหลาย ทรงมีความคิดหลักแหลม พระองค์จะประทานพระกนิษฐภาดาแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร"**

ติขิณราชกุมาร[๑๓] นั้น ประสูติในกาลเมื่อพระราชมารดาอยู่ร่วมกับพราหมณ์ เมื่อพระราชกุมารทรงเจริญแล้ว พราหมณ์ได้ให้พระแสงขรรค์และสั่งให้พระกุมารถือพระแสงขรรค์เข้าเฝ้าได้ พระราชกุมารนั้นก็เข้าใจว่าพราหมณ์เป็นพระชนกของตน

อำมาตย์คนหนึ่งได้กราบทูลให้พระราชกุมารทราบว่า พระองค์มิใช่พระโอรสพราหมณ์นี้ เมื่อพระองค์ยังอยู่ในพระครรภ์พระนางสลากเทวีผู้เป็นพระราชมารดา ให้ปลงพระชนม์พระราชบิดา แล้วมอบราชสมบัติให้พราหมณ์นี้ พระองค์เป็นพระราชโอรสพระเจ้ามหาจุลนี

พระราชกุมารได้สดับดังนั้นก็กริ้ว ดำริว่า **"เราจะฆ่าพราหมณ์"** แล้วเข้าไปราชสำนัก ประทานพระแสงขรรค์ให้มหาดเล็กใกล้ชิดคนหนึ่ง แล้วแอบตรัสกับมหาดเล็กอีกคนหนึ่งว่า **"เจ้าจงยืนอยู่ใกล้ประตูพระราชนิเวศน์ กล่าวกับมหาดเล็กที่ถือพระขรรค์นั้นว่า เป็นพระแสงขรรค์ของเจ้า แล้ววิวาทกับมหาดเล็กคนนั้น"** จากนั้น พระองค์จึงเสด็จเข้าไปพบพราหมณ์ในห้อง ขณะนั้นมหาดเล็กทั้งสองเกิดทะเลาะกันขึ้น

พระราชกุมารส่งทหารคนหนึ่งไปดูว่ามหาดเล็กสองคนนั้นทะเลาะอะไรกัน ทหารมาทูลว่า พวกเขาแย่งพระขรรค์กัน

---

[๑๓] ในสมัยพุทธกาล **ติขิณกุมาร** กลับชาติมาเกิดเป็นพระฉันนะ

พราหมณ์ถามพระราชกุมารว่าเรื่องเป็นอย่างไร พระราชกุมารกล่าวว่า **"พระขรรค์ที่พระองค์ประทานแก่หม่อมฉัน ตกเป็นของคนอื่นแล้ว"** พราหมณ์กล่าวว่า **"พูดอะไร ถ้าอย่างนั้นจงให้เขานำมา ฉันจำพระขรรค์นั้นได้"** พระราชกุมารให้นำพระขรรค์นั้นมา แล้วชักออกจากฝัก ทำเป็นจำได้ พลางพูดว่า **"เชิญทอดพระเนตรเถิด นี่พระขรรค์ที่พระองค์ประทานแก่หม่อมฉัน"** ทำทีเป็นเอาเข้าไปให้พราหมณ์ดู แล้วตวัดพระขรรค์ตัดศีรษะพราหมณ์ฉับเดียว ขาดตกลงแทบพระบาทของตน

จากนั้นจึงนำศพพราหมณ์ไปทิ้งนอกพระนคร จัดแต่งพระราชนิเวศน์เพื่อเตรียมอภิเษกตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์

พระชนนีแย้งว่า **"ราชสมบัติเป็นของพระเชษฐาจุลนี ซึ่งยังอยู่ในมัททรัฐ"** พระราชกุมารทรงสดับดังนั้น จึงแวดล้อมด้วยเสนางคนิกร เสด็จมัททรัฐนำพระเชษฐาธิราชมาครองราชสมบัติ

ตั้งแต่นั้นมา ชนทั้งหลายก็รู้จักพระองค์ว่า **"ติขิณมนตรี"** ปริพาชิกาทูลถามว่า **"พระองค์จะประทานพระกนิษฐภาดา ผู้ฉลาดหลักแหลมเช่นนี้แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร"**

พระราชาจึงตรัสโทษของติขิณราชกุมารนั้นว่า **"ติขิณราชกุมารทำให้บ้านเมืองเจริญ เชิญโยมผู้อยู่ ณ สากลนคร ให้กลับมาครองราชสมบัติ ช่วยโยมปราบปรามพระราชาทั้งหลาย นำทรัพย์เป็นอันมากมาจากราชธานีอื่น เป็นผู้ประเสริฐกว่านายขมังธนูทั้งหลาย กล้าหาญ มีความคิดหลักแหลม แต่ในคราวที่มาเฝ้า เธอชอบคุยโอ้อวดเสมอว่า พระราชาองค์นี้มีความสุขได้เพราะตน เธอมองเหมือนโยมเป็นเด็ก เวลามาเข้าเฝ้า ก็ไม่มาเหมือนแต่ก่อน โยมจึงให้พระกนิษฐภาดาแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น"**

ปริพาชิกาถวายพระพรว่า "**โทษของพระกนิษฐภาดาจงยกไว้ก่อน แต่ธนุเสขกุมารรักพระองค์ เป็นผู้มีอุปการะมาก พระองค์และธนุเสขะเกิดในราตรีเดียวกัน เป็นชาวปัญจาละ เกิดในพระนครนี้ เป็นสหาย มีวัยเท่ากัน มีจริยางาม ติดตามพระองค์ไปทุกหนทุกแห่ง ร่วมสุขร่วมทุกข์กับพระองค์ ขยันขันแข็ง ช่วยกิจทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นกลางวันและกลางคืน จงรักภักดีต่อพระองค์ จะให้พระสหายแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร**"

พระเจ้าจุลนีตรัสว่า "**ธนุเสขะนี้ประพฤติกระซิกกระซี้ ตีเสมอโยมต่อหน้าธารกำนัล ไม่เว้นแม้ขณะที่โยมออกว่าราชการ แม้วันนี้ก็หัวเราะดังเกินขอบเขตแบบนั้น โยมอยู่ในที่รโหฐานกับพระเทวีของโยมตามลำพัง ไม่ได้เรียกหาก็เข้าไปโดยไม่แจ้งให้ทราบก่อน เขาได้รับโอกาสจากโยมให้เข้านอกออกในได้ทุกที่ทุกเวลา แต่กลับไม่มีความยำเกรง ไม่รู้กาลเทศะ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ โยมให้แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น**"

ปริพาชิกาถวายพระพรว่า "**โทษของพระสหายธนุเสขะนี้ยกไว้ก่อน แต่เกวัฏฏปุโรหิตเป็นผู้มีอุปการะแก่พระองค์มาก ฉลาดในนิมิตทั้งปวง รู้เสียงร้องของสัตว์ทั้งหลาย เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวท รอบรู้ในเรื่องอุบาทว์ เรื่องสุบิน ชำนาญในการหาฤกษ์ยกทัพและการเข้ารบ เป็นผู้บอกฤกษ์ล่าง ฤกษ์บน ฉลาดในการเคลื่อนย้ายตำแหน่งของดาวฤกษ์ พระองค์ให้พราหมณ์ปุโรหิตแก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร**"

พระราชาตรัสว่า "**แม้ในที่ประชุม เกวัฏฏปุโรหิต**[๑๔] **ก็เลิกคิ้วถลึงตามองดูโยมอย่างไร้มารยาท โยมจึงให้ปุโรหิตผู้เลิกคิ้วถลึงตานี้แก่ผีเสื้อน้ำเสีย**"

---

๑๔ ในสมัยพุทธกาล **เกวัฏฏปุโรหิต** กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต

ปริพาชิกากราบทูลพระพรว่า **"พระองค์จะให้ชนทั้ง ๕ คน แก่ผีเสื้อน้ำ และตรัสว่าจะประทานชีวิตของพระองค์แทนมโหสถ โดยไม่คำนึงถึงสิริราชสมบัติเช่นนี้ พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินอันกว้างใหญ่ไพศาล มีมหาสมุทรเป็นขอบเขตทุกด้าน พสุธาที่เป็นพระราชอาณาเขต เป็นประหนึ่งกุณฑลที่อยู่ในสาคร ทรงมีอำมาตย์แวดล้อม เป็นที่เฉลิมพระราชอิสริยยศ ทรงมีบ้านเมืองแว่นแคว้นใหญ่จรด ๔ คาบมหาสมุทร ทรงพิชิตชมพูทวีปได้แล้ว ทั้งรี้พลของพระองค์เล่า ก็มากถึง ๑๘ กองทัพ พระองค์ทรงเป็นหนึ่งในปฐพี พระราชอิสริยยศของพระองค์ถึงความไพบูลย์ เหล่านารีของพระองค์ก็มีมาก ล้วนสำอาง แต่งองค์ทรงเครื่องระยับมาจากนครต่าง ๆ ทั่วชมพูทวีป ทรงพระสิริโฉมยิ่งนัก พระองค์เพียบพร้อมด้วยสิ่งที่จะทำให้เกิดความสุขอย่างครบครัน หากมีพระราชประสงค์สิ่งใดก็จะสำเร็จสมปรารถนาทุกประการ น่าที่พระองค์จะมีพระชนม์ยาวนาน ชีวิตเป็นที่รักยิ่งของคนที่มีความสุข เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ทรงป้องกันมโหสถไว้ ทรงสละพระชนม์ชีพของพระองค์ด้วยเหตุใด"**

พระเจ้าจุลนีทรงประกาศเกียรติคุณพระโพธิสัตว์ว่า **"แม้มโหสถบัณฑิตจะมาจากบ้านเมืองอื่น ก็มาด้วยมุ่งประโยชน์แก่โยม โยมยังมองไม่เห็นความชั่วของมโหสถผู้เป็นปราชญ์สักนิดเดียว ถึงแม้ว่าโยมจะต้องตายไปก่อนก็ตามเถิด แต่มโหสถก็จะทำให้ลูกและหลานของโยมมีความสุข มโหสถรู้เห็นความเจริญทุกอย่างทั้งอนาคต และปัจจุบัน โยมจะไม่ยอมให้มโหสถซึ่งไม่มีความผิดแก่ผีเสื้อน้ำ"**

นางเภรีปริพาชิกาคิดว่าเกียรติคุณของมโหสถบัณฑิต ไม่ควรปรากฏเพียงเท่านี้ เราจะทำให้เกียรติคุณของมโหสถบัณฑิตปรากฏท่ามกลางอาณาประชาราษฎร์แห่งปัญจาลนคร จึงเชิญเสด็จพระเจ้าจุลนีลงจากปราสาทให้ปูลาดอาสนะที่สนามหลวง ประกาศให้ประชาชนชาวปัญจาลนครมาประชุมกันแล้วทูลถามพระเจ้าจุลนีถึงปัญหาผีเสื้อน้ำเช่นเดิม

แม้พระเจ้าจุลนีพรหมทัตก็ได้ทรงยืนยันเจตนารมณ์ของพระองค์ที่มีต่อมโหสถบัณฑิตแก่อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์อีกครั้งว่า **แม้ชีวิตของตนจะเป็นสิ่งที่สละได้ยาก แต่เพื่อคอยตามปกป้องบัณฑิต ผู้ทรงภูมิปัญญาอันล้ำลึกเช่นกับมโหสถแล้ว พระองค์สามารถสละพระชนม์ชีพของพระองค์ ตลอดจนบุคคลที่เกี่ยวข้องได้**

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนานี้แล้ว จึงประกาศอริยสัจ ๔ ประชุมชาดกว่า **"ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้น ที่ตถาคตใช้ปัญญาย่ำยีวาทะผู้อื่น แม้ในอดีตกาล เมื่อญาณยังไม่แก่กล้า ตถาคตยังบำเพ็ญจริยาเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ก็ได้ใช้ปัญญาย่ำยีวาทะผู้อื่นเหมือนกัน เสนกบัณฑิตในครั้งนั้นคือกัสสปภิกษุในชาตินี้ กามินทะคืออัมพัฏฐภิกษุ ปุกกุสะคือโปฏฐปาทภิกษุ ปัญจาลจันทกุมารคืออนุรุทธภิกษุ เทวินทะคือโสณทัณฑกภิกษุ เกวัฏฏพราหมณ์คือเทวทัตภิกษุ พระนางสลากเทวีคือถูลนันทาภิกษุณี อนุเกวัฏฏพราหมณ์คือโมคคัลลานภิกษุ พระนางปัญจาลจันทีคือสุนทรีภิกษุณี นางนกสาลิกาคือพระนางมัลลิกาเทวี พระนางอุทุมพรเทวีคือโคตมีภิกษุณี พระเจ้าวิเทหราชคือกาฬุทายีภิกษุ นางเภรีปริพาชิกาคืออุบลวรรณาภิกษุณี คหบดีผู้บิดาคือพระเจ้าสุทโธทนมหาราช คหปตานีผู้มารดาคือพระนางสิริมหามายา นางอมราคือพระนางพิมพาผู้เลอโฉม ติขิณกุมารคือฉันนภิกษุ ธนุเสขะคือราหุลภิกษุ นกสุวบัณฑิตคืออานันทภิกษุ พระเจ้าจุลนีคือสารีบุตรภิกษุ มโหสถบัณฑิตคือเราผู้เป็นพระโลกนาถ"**

๖

พระภูริทัต

ศีล คือ อาภรณ์ประดับกาย

“ใครต้องการหนัง
เอ็น กระดูก หรือเลือดของเรา
ก็จงเอาไปเถิด”

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ เมื่อครั้งเกิดเป็นพญานาคชื่อ **ภูริทัต** ทรงมีพระปณิธานที่จะบำเพ็ญ **"ศีลบารมี"** ตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะรักษาศีลไม่ให้ขาด ไม่ให้ถูกทำลาย แม้จะได้รับความทุกข์ทรมานอย่างไรก็ตาม ก็จะไม่ทำร้ายผู้อื่น ให้ได้รับความลำบากเดือดร้อน

ภูริทัตชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องภูริทัต พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร

ในวันอุโบสถวันหนึ่ง พวกอุบาสกต่างก็รักษาศีลอุโบสถตั้งแต่เช้าตรู่ จากนั้นก็ถวายทาน ครั้นตะวันชายบ่ายคล้อยเย็นลง ต่างก็ถือดอกไม้ธูปเทียน ไปยังพระเชตวัน เพื่อฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์

ตามปกติ เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมายังธรรมสภา ประทับนั่งบนอาสนะที่จัดเตรียมไว้สำหรับพระองค์ หากวันไหนพระภิกษุสงฆ์สนทนากันด้วยเรื่องอะไร พระองค์ก็จะยกเรื่องนั้นขึ้นมาแสดง

ในวันนั้น หมู่ภิกษุสงฆ์สนทนากันเกี่ยวกับข้อประพฤติในอดีตของพระพุทธเจ้า สืบเนื่องมาจากการรักษาศีลอุโบสถของพวกอุบาสก พระพุทธเจ้าเสด็จมาตรัสว่า การรักษาศีลอุโบสถโดยมีพระพุทธเจ้าเป็นอาจารย์คอยให้โอวาท แม้จะเป็นการกระทำที่ทำได้ยากก็จริงอยู่ แต่ก็ไม่น่าอัศจรรย์เหมือนบัณฑิตในอดีตกาล ทั้งที่เป็นผู้มียศอันยิ่งใหญ่ แม้ไม่มีอาจารย์สอนก็สละยศเช่นนั้น ไปรักษาศีลอุโบสถได้ แล้วพระองค์ก็ตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ เมื่อครั้งเกิดเป็นพญานาคภูริทัต

ศึกนาคราช

ในอดีตกาล ยังมีพระราชาพระองค์หนึ่งพระนามว่า **"พรหมทัต"** ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี ทรงตั้งพระราชโอรสให้ดำรงตำแหน่งอุปราช ครั้นอยู่ต่อมา พระองค์ทรงเห็นว่าพระราชโอรสมีอำนาจมากขึ้น คุมกองกำลังทางทหารทุกหมู่เหล่า ทรงระแวงว่าพระราชโอรสจะชิงราชสมบัติ จึงรับสั่งให้ออกจากพระนครไปอยู่ที่ไหนก็ได้ตามชอบใจ เมื่อพระองค์สวรรคตแล้วจึงกลับมาครองราชสมบัติ

พระราชโอรสออกจากพระนครตามรับสั่งของพระบิดา มุ่งหน้าไปยังแม่น้ำยมุนา สร้างศาลาอาศัยอยู่ระหว่างแม่น้ำยมุนากับภูเขาลูกหนึ่ง ขุดเผือกมันและเก็บผลไม้กินเป็นอาหารพอประทังชีพ

กาลนั้น นางนาคมาณวิกาตนหนึ่งอยู่ในภพนาคใกล้ฝั่งแม่น้ำ เมื่อสามีตายแล้ว ได้เห็นนาคตนอื่นที่ยังมีสามีเกิดใจเร่าร้อนขึ้น ด้วยอำนาจกิเลสจึงออกจากนาคพิภพเที่ยวไปตามฝั่งแม่น้ำ เห็นรอยเท้ามนุษย์จึงเดินตามไปจนถึงศาลาหลังหนึ่ง

ขณะนั้น พระราชโอรสเข้าป่าเก็บผลไม้ นางจึงเข้าไปที่ศาลา เห็นเครื่องปูลาดทำด้วยไม้และบริขารอื่น ๆ ก็ทราบว่า เป็นที่อยู่ของบรรพชิต คิดจะทดลองดูว่าบรรพชิตรูปนั้นบวชด้วยศรัทธาหรือไม่ ถ้าบวชด้วยศรัทธา ก็จะน้อมไปในเนกขัมมะ จะไม่นอนบนที่นอนที่ตกแต่งไว้ แต่ถ้านอนก็แสดงว่าไม่ได้บวชด้วยศรัทธา เมื่อเป็นเช่นนี้เขาก็เป็นสามีของตนได้ และจะอยู่ร่วมกันที่บรรณศาลาแห่งนี้

นางจึงกลับนาคพิภพ นำดอกไม้ทิพย์มาจัดแจงที่นอนและประดับศาลาให้งดงาม แล้วกลับไปยังนาคพิภพตามเดิม

เมื่อพระราชโอรสกลับมาในเวลาเย็นเข้าไปในบรรณศาลา ก็แปลกใจว่าดอกไม้มาจากไหน กลิ่นหอมเหลือเกิน ใครมาจัดเตรียมที่นอนเอาไว้ ทรงเห็นที่นอนแล้วก็ดีใจว่าไม่ได้นอนที่นอนอย่างนี้มานานมากแล้ว จึงนอนพลิกกลับไปกลับมาบนที่นอนด้วยความสุขใจ เพราะไม่ได้บวชด้วยศรัทธา ครั้นแล้วก็หลับไปมาตื่นอีกทีในวันรุ่งขึ้นเวลาสายแดดแรงแล้ว พระราชโอรสจึงต้องรีบออกไปหาผลไม้โดยไม่ได้เก็บกวาดศาลา

นางนาคมาณวิกาออกจากนาคพิภพมาตรวจดู เห็นที่นอนดอกไม้ยับยู่ยี่ ก็รู้ได้ทันทีว่า ท่านผู้นี้ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา ยังติดอยู่ในความสุขกับการใช้ชีวิต เป็นสามีตนได้ จึงเก็บกวาดดอกไม้เก่าและนำดอกไม้ใหม่มาตกแต่งไว้เหมือนเดิม ประดับศาลาโปรยดอกไม้ตามที่จงกรม แล้วกลับไปยังนาคพิภพตามเดิม

วันนั้น พระราชโอรสก็นอนบนที่นอนดอกไม้ ครั้นรุ่งขึ้น ทรงเฝ้าคิดวนเวียนอยู่ว่า ใครมาประดับศาลาไว้ พระองค์จะต้องรู้ให้ได้ จึงทำทีไปเก็บผลไม้ตามปกติ แล้วแอบหลบอยู่ในที่กำบังไม่ไกลจากศาลา

ส่วนนางนาคมาณวิกาถือของหอมและดอกไม้เป็นจำนวนมากมายังศาลา พอพระราชโอรสเห็นนางนาคมาณวิการูปร่างหน้าตาแช่มช้อยงดงามยิ่งนักก็เกิดความรักในทันที แต่ก็ยังไม่แสดงตน รอให้นางจัดเตรียมที่นอนดอกไม้เสร็จแล้วจึงค่อย ๆ ย่องเข้าไปหา ถามว่า **"เธอเป็นใคร"** นางนาคมาณวิกาตอบว่าตนชื่อ **"นาคมาณวิกา"** พระราชโอรสตรัสถามว่า **"เธอมีสามีแล้วหรือยัง"** นางตอบว่า **"เมื่อก่อนเคยมีสามี แต่ตอนนี้เป็นหม้ายอยู่ เพราะสามีตายไปแล้ว ท่านเล่าเป็นใคร ทำไมจึงมาอยู่ในป่าเพียงลำพังคนเดียว"** พระราชโอรสตรัสเล่าเรื่องราวของพระองค์ให้นางฟังว่า เป็นพระโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี แล้วตรัสถามถึงสาเหตุที่นางออกจากนาคพิภพมาที่นี้ นางตอบว่า **"เมื่อสามีตายแล้ว เธอได้เห็นนางนาคตนอื่นใช้ชีวิตอยู่กับสามี จึงออกจากภพนาคมาหวังจะได้สามี"**

พระราชโอรสตรัสว่า **"แม้เราก็ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา เพราะถูกพระบิดาขับไล่ จึงมาอยู่ที่นี่ เธออย่าคิดมากไปเลย เราเป็นสามีของเธอได้ เราทั้งสองจะอยู่ด้วยกัน"** แล้วทั้งสองก็ตกลงใจอยู่ร่วมกัน นางนาคสร้างตำหนักมีค่ามากด้วยอานุภาพของตน ตั้งแต่นั้นมา พระราชโอรสก็ได้เสวยข้าวและน้ำทิพย์เลี้ยงชีวิต

อยู่ต่อมา นางนาคมาณวิกาได้ตั้งครรภ์คลอดบุตรเป็นชาย จึงตั้งชื่อให้ว่า **"สาครพรหมทัต"** เพราะประสูติที่ริมฝั่งแม่น้ำ ในเวลาที่สาครพรหมทัตเดินได้ นางนาคมาณวิกาก็ได้คลอดบุตรอีกคนเป็นหญิง และตั้งชื่อให้ว่า **"สมุททชา"** เพราะนางเกิดที่ริมฝั่งสมุทร

วันเวลาผ่านไป พรานป่าชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ล่าสัตว์มาถึงที่นั้น ได้พูดคุยสนทนากัน เกิดจำพระราชโอรสได้ ครั้นกลับถึงพระนคร ก็เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับพระราชาเสด็จสวรรคต พวกอำมาตย์ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชาเสร็จแล้ว ได้ประชุมกันในวันที่ ๗ เพื่อประกอบพิธีอัศวเมธหาพระราชาพระองค์ใหม่ เนื่องจากไม่รู้ว่าพระราชโอรสยังมีชีวิตอยู่หรือไม่

ขณะนั้น พรานป่าได้เข้าไปในพระนคร รู้ข่าวที่พระราชาสวรรคต จึงไปพบพวกอำมาตย์ บอกให้ทราบว่าพระราชโอรสยังมีชีวิตอยู่ ขณะที่ตนเข้าป่าล่าสัตว์ ได้พบกับพระองค์ใกล้ฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง ตนได้พักอาศัยอยู่กับพระองค์ถึงสองสามวัน พวกอำมาตย์ให้นายพรานนำทางไปพบพระราชโอรส กราบทูลให้ทราบว่าพระราชาสวรรคตแล้ว และทูลขอให้พระองค์กลับไปครองสิริราชสมบัติ

พระราชโอรสเข้าไปหานางนาคมาณวิกา แจ้งให้ทราบว่าพระบิดาสวรรคตแล้วและพวกอำมาตย์ได้มาเชิญให้ไปขึ้นครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี พวกเราทั้งสองจะไปด้วยกัน นางได้ยินเช่นนั้น รู้สึกหวั่นไหวกล่าวว่า **"หม่อมฉันไปกับพระองค์ไม่ได้ พวกเรามีชาติเป็นนาค มีพิษร้าย โกรธง่าย แม้เพราะสาเหตุเพียงเล็กน้อย การอยู่กับหญิงร่วมสามีเป็นเรื่องลำบาก**

สำหรับคนที่โกรธง่าย ถ้าหม่อมฉันเห็นหรือได้ยินอะไรที่ขัดเคืองใจนิดเดียวก็จะโกรธ มองดูอะไรก็จะถูกแผดเผามอดไหม้เป็นเถ้าธุลีชั่วพริบตา หม่อมฉันจึงไปกับพระองค์ไม่ได้" แม้วันรุ่งขึ้น พระราชโอรสก็อ้อนวอนเธออีกครั้ง

นางยังยืนยันกับพระราชโอรสเหมือนเดิมว่า **"ไม่ว่าจะอย่างไร หม่อมฉันก็ไปกับพระองค์ไม่ได้ ส่วนลูกของเราเป็นชาติมนุษย์เพราะเกิดร่วมกันกับพระองค์ ถ้าพระองค์ยังรักหม่อมฉัน ก็ขออย่าละเลยลูกของเรา พวกเขาเป็นเหมือนพืชน้ำ มีความละเอียดอ่อน เมื่อเดินทางไกลต้องลำบากเพราะลมแดด อาจตายได้ ขอให้ขุดเรือลำหนึ่งใส่น้ำให้เต็มแล้วให้พวกเขาได้เล่นน้ำขณะเดินทาง เมื่อถึงพระนคร จึงให้ขุดสระโบกขรณีไว้ให้พวกเขาเล่น ทำอย่างนี้จะทำให้ลูก ๆ ไม่ลำบาก"**

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว นางนาคมาณวิกาได้กราบลาพระราชโอรสและสวมกอดลูกทั้งสองแนบระหว่างอก จูบที่ศีรษะ มอบให้พระราชโอรส นางร้องไห้คร่ำครวญด้วยความเศร้าโศกปิ่มจะขาดใจ ด้วยความอาลัยรักลูกและสามี แล้วหายกลับไปยังนาคพิภพตามเดิม

แม้พระราชโอรสก็เศร้าโศกไม่ต่างกัน ทรงร้องไห้น้ำตานองหน้า เมื่อระงับความเศร้าโศกได้แล้วทรงเช็ดน้ำตา เสด็จออกจากนิเวศน์ไปพบเหล่าอำมาตย์ พวกอำมาตย์อภิเษกพระราชโอรสกลางป่านั่นเอง แล้วทูลเชิญเสด็จนิวัตกลับสู่พระนคร

พระราชารับสั่งให้ขุดเรือยกขึ้นเกวียนใส่น้ำให้เต็ม โปรยดอกไม้หลากสีงดงามมีกลิ่นหอมลงในน้ำ ให้บุตรทั้งสองเล่นขณะเดินทาง

พวกอำมาตย์นำพระราชาเสด็จถึงกรุงพาราณสี แวดล้อมไปด้วยหญิงนักฟ้อน อำมาตย์ และประชาชนที่มารอรับเสด็จอย่างเนืองแน่น

ทูตจากแดนมนุษย์

พระราชาทรงให้ขุดสระโบกขรณีไว้สำหรับพระโอรสพระธิดาทั้งสองพระองค์ อยู่มาวันหนึ่ง ขณะทั้ง ๒ พระองค์พากันเล่นน้ำในสระโบกขรณี ได้มีเต่าตัวหนึ่ง พลัดหลงเข้าไปในสระแล้วหาทางออกไม่เจอ จึงพยายามดำลึกลงไปใต้พื้นสระเพื่อหาทางออก ครั้นโผล่ศีรษะขึ้นมา เห็นพวกเด็ก ๆ ได้ดำลึกลงไปอีก พวกเด็กเห็นเต่าจึงตกใจกลัว วิ่งหนีไปเฝ้าพระบิดา กราบทูลว่า **"มียักษ์น่ากลัวในสระ"** เพราะไม่เคยเห็นเต่า พระราชารับสั่งให้เจ้าพนักงานไปจับยักษ์ตนนั้นมา

พวกเจ้าพนักงานทอดแหจับเต่าไปถวายพระราชา พระกุมารและพระกุมารีทั้งสองเห็นเต่าก็ร้องลั่นว่า **"พ่อ นี่ปีศาจ พ่อ นี่ปีศาจ"** พระราชาทรงกริ้วเต่าเป็นอย่างมาก เพราะทรงรักพระโอรสจึงรับสั่งให้ลงโทษเต่า เจ้าพนักงานคนหนึ่งให้ความเห็นว่า ควรเอาใส่ครกตำให้แหลก บางคนบอกว่าเต่าตัวนี้สร้างเวรสร้างกรรมให้พระราชา ควรเอาไปปิ้งกิน บางคนบอกว่าควรต้มในกระทะเดือด แต่อำมาตย์คนหนึ่งบอกว่าควรจะโยนลงในวังน้ำวนแม่น้ำยมุนา แรงน้ำจะกระแทกกระดองมันให้แหลกละเอียด จึงจะสาสมกับสิ่งที่เต่าตัวนี้กระทำ

เต่าได้ยินจึงโผล่หัวออกมาจากกระดอง พูดว่า **"เราทำผิดอะไร จึงลงโทษเช่นนี้ การลงโทษอย่างอื่น เราพอรับได้ แต่ท่านผู้นี้หยาบช้าเหลือเกิน อย่าพูดอย่างนี้"**

พระราชาทรงดำริว่า เต่าตัวนี้กลัวถูกโยนลงไปในวังน้ำวนแม่น้ำยมุนาควรจะทำเช่นนั้น มันจึงจะทุกข์ จึงรับสั่งให้ทิ้งลงไปในวังน้ำวนแม่น้ำยมุนา เต่าถูกกระแสน้ำวนหมุนดิ่งลงไปถึงนาคพิภพ จนไปโผล่ยังที่อยู่ของพญานาค

พวกนาคมาณพบุตรของท้าวธตรฐนาคราช กำลังเล่นน้ำอยู่ในวังน้ำวนนั้น เห็นเต่าจึงสั่งให้จับไปเป็นทาส เต่าคิดว่า เราหนีพ้นจากเงื้อมมือพระเจ้าพาราณสีมาได้ กลับตกมาอยู่ในเงื้อมมือของพวกนาค ทำอย่างไรเราจะรอดพ้น

ไปได้ จึงคิดหาอุบายหลอกพวกนาคว่าตนเป็นเต่า ชื่อ **"จิตตจูฬ"** เป็นราชทูตพระเจ้าพาราณสี มาเฝ้าท้าวธตรฐนาคราชเพราะพระเจ้าพาราณสีมีความประสงค์จะให้พระธิดาแก่ท้าวธตรฐนาคราช ขอให้นำตนไปเข้าเฝ้าท้าวธตรฐนาคราช

นาคมาณพหลงเชื่อ จึงนำเต่าไปเฝ้าพญานาคราช พญานาคราชเห็นเต่าก็พอพระทัย พูดสัพยอกว่า **"เจ้าผู้มีรูปร่างน่าเกลียดเช่นนี้ ไม่น่าจะเป็นนักการทูตได้"** เต่าได้ฟังดังนั้นจึงกราบทูลว่า **"ทูตจะต้องตัวสูงเท่าลำตาลหรือพระเจ้าข้า ความจริงแล้ว ร่างกายจะตัวเล็กหรือใหญ่ไม่สำคัญ การทำหน้าที่ให้สำเร็จตามที่ได้รับมอบหมายสำคัญกว่า โดยมากทูตของพระราชาข้าพระองค์เป็นมนุษย์ ย่อมทำหน้าที่บนบก นกย่อมทำหน้าที่ในอากาศ ส่วนข้าพระองค์ ชื่อว่า "จิตตจูฬ" ได้รับฐานันดรศักดิ์เป็นที่โปรดปรานของพระราชา เป็นผู้ปกครองนิคม เป็นราชทูตผู้ทำหน้าที่ในน้ำ ขอพระองค์อย่าดูหมิ่นรูปร่างข้าพระองค์เลย"** พญานาคธตรฐถามเต่านั้นว่า **"พระราชาส่งท่านมาทำไม"**

เต่ากราบทูลว่า **"พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงดำริว่า พระองค์ได้เชื่อมสัมพันธไมตรีกับพระราชาทั่วทั้งชมพูทวีปแล้ว บัดนี้ พระองค์ควรเชื่อมสัมพันธไมตรีกับท้าวธตรฐ ทรงมีพระประสงค์จะถวายเจ้าหญิงสมุททชา จึงส่งข้าพระองค์มากำหนดวันรับพระธิดา"**

พญานาคธตรฐทรงยินดี ให้มอบเครื่องบรรณาการแก่ราชทูตจากโลกมนุษย์ แล้วส่งนาคมาณพ ๔ ตนไปพร้อมกับเต่าเพื่อกำหนดวันส่งตัว พวกนาคมาณพนำเต่าออกจากนาคพิภพมาจนถึงโลกมนุษย์ พอเต่าเห็นสระบัวในระหว่างแม่น้ำยมุนากับกรุงพาราณสี คิดจะวางแผนหนี จึงหลอกนาคมาณพว่า **"พระราชาของเรา ตลอดจนพระมเหสีและพระโอรสทราบว่า เราจะเที่ยวไปทางน้ำ จึงบอกให้เก็บดอกบัวไปถวาย เราจะลงไปเก็บดอกบัวในสระก่อน ถ้าเห็นช้า ก็ให้พวกท่านล่วงหน้าเข้าพระนครไปก่อน แล้วค่อยไปพบกันที่พระราชนิเวศน์"**

นาคมาณพหลงเชื่อจึงปล่อยเต่านั้นไป เมื่อเต่าลงสระบัวได้ก็แอบอยู่ไม่ยอมโผล่หัวขึ้นมา นาคมาณพเห็นเต่าช้าเกินไปจึงแปลงกายเป็นมาณพ เข้าไปเฝ้าพระราชา ด้วยเข้าใจว่าจะเจอเต่าในพระราชนิเวศน์ตามที่นัดแนะกันเอาไว้

ทูตจากนาคพิภพ

พระราชาทรงปฏิสันถารมาณพ แล้วตรัสถามว่ามาจากไหน พวกนาคมาณพทูลว่า **"พวกข้าพระองค์เป็นทูตของพญานาคธตรฐ ท้าวเธอถามถึงความไม่มีโรคของพระองค์ หากพระองค์มีความประสงค์สิ่งใด ก็ทรงบอกท้าวเธอจะจัดหามาถวาย ทราบว่าพระองค์จะประทานเจ้าหญิงสมุททชาให้พระราชาพวกข้าพระองค์หรือพระเจ้าข้า"**

พระราชาตรัสว่า **"ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา มนุษย์ไม่เคยทำการวิวาห์กับพวกนาค พวกเราเป็นมนุษย์ แล้วจะกระทำความสัมพันธ์กับนาคซึ่งเป็นสัตว์เดรัจฉานได้อย่างไร"**

พวกนาคมาณพฟังเช่นนั้นแล้วกล่าวด้วยความเคืองแค้นว่า **"ถ้าพญานาคธตรฐไม่เหมาะสมกับมนุษย์ แล้วทำไมพระองค์จึงส่งเต่าข้ารับใช้ชื่อว่า "จิตตจูฬ" เป็นราชทูตไปทูลพระราชาของพวกเราว่าจะให้พระธิดาชื่อว่า "สมุททชา" เล่า ครั้นส่งสาส์นไปแล้ว กลับกล่าวดูหมิ่นพระราชาของพวกเราเช่นนี้ พวกเราเป็นนาค รู้ว่าจะต้องทำอย่างไร พระองค์เป็นใหญ่เหนือกว่ามนุษย์ทั้งปวงแต่กลับทำเยี่ยงนี้ เห็นทีจะต้องสละพระชนม์ชีพหรือแว่นแคว้นเสียเป็นแน่ เพราะเมื่อพวกนาคโกรธ ชีวิตมนุษย์อย่างพวกท่านก็ไม่เหลือรอด"**

พระราชาตรัสว่า **"เราไม่ได้ดูหมิ่นท้าวธตรฐ แต่ถึงแม้ท้าวธตรฐจะมีฤทธิ์มาก เป็นใหญ่กว่านาคทั้งปวง ก็ไม่คู่ควรกับธิดาของเรา เราเป็นกษัตริย์ของชนชาววิเทหะ และธิดาของเราก็เกิดในชาติกษัตริย์ที่สูงส่ง ไม่คู่ควรกับเดรัจฉานซึ่งกินกบเป็นอาหาร"**

พวกนาคมาณพอยากจะพ่นพิษฆ่าพระราชา แต่ก็คิดว่าตนเป็นราชทูต ถูกส่งมากำหนดวันมงคล กลับมาทำการอันเป็นอัปมงคล ฆ่าพระราชานี้เสีย เป็นเรื่องไม่สมควร จึงลุกออกจากพระราชนิเวศน์ แทรกแผ่นดินกลับนาคพิภพ ถูกพญานาคราชถามว่า **"พวกท่านรับตัวเจ้าหญิงมาแล้วหรือ"** นาคมาณพกราบทูลว่า **"พระองค์ส่งพวกข้าพระองค์ไป ด้วยสาเหตุอันไม่สมควร ถ้าพระองค์ประสงค์จะประหารชีวิตพวกข้าพระองค์ ก็จงประหารเถิด พระเจ้ากาสีนั้นทั้งด่าทั้งบริภาษพระองค์เหลือเกิน ยกพระธิดาของตนขึ้นข่มเพราะหลงชาติ"** ครั้นแล้วจึงกราบทูลเรื่องทั้งหมดให้ฟัง

พญานาคราชโกรธมาก รับสั่งให้ประชุมพลนาค มีนาคกัมพลอัสสดร ซึ่งเป็นญาติฝ่ายมารดาของพระองค์ เป็นต้น ไปกรุงพาราณสี แต่สั่งห้ามไม่ให้ทำร้ายใคร ๆ

พวกพลนาคทั้งหลายถามว่า **"ถ้าไม่ให้ทำร้ายใคร ๆ เมื่อพวกข้าพระองค์ไปถึงที่นั้นแล้วจะต้องทำอย่างไร ควรพ่นพิษใส่ใครให้เป็นผุยผง"** พญานาคราชธตรฐไม่ต้องการให้เจ้าหญิงเกิดอันตราย เพราะมีจิตรักพระธิดา จึงสั่งไม่ให้ทำอันตรายใคร ๆ แต่ให้แผ่พังพานห้อยอยู่ตามบ้านเรือน ตามสระน้ำ ตามทางเดิน ตามทาง ๔ แพร่ง บนยอดไม้ และบนเสาระเนียด

ตอนแรกเนรมิตกายให้มีขนาดใหญ่ก่อน แล้วแผ่พังพานห้อยหัวลง และเลื้อยอยู่ทุกหนทุกแห่ง ทั้งในห้อง นอกห้อง ใต้เตียง บนเตียง หรือบนตั่ง ให้พ่นควันส่งเสียง **"ฟู่ ฟู่"** แต่อย่าปรากฏตัวให้เด็ก คนชรา หญิงมีครรภ์ และเจ้าหญิงสมุททชาเห็น

แม้พระองค์ก็จะเนรมิตกายเผือกใหญ่โต วนขนดล้อมนครกาสีไว้ ๗ ชั้น ปิดด้วยพังพานใหญ่ให้มืดมนไปทั่ว ทำให้ประชาชนเกิดความกลัว

พวกพลนาคทั้งหลายได้ทำตามรับสั่ง ต่างแปลงร่างแตกต่างกันไป

เช้าวันนั้น ราตรีสว่างแล้ว แต่ทั่วทั้งมหานครกาสี ตลอดจนพระราชนิเวศน์กลับมืดมิด ถูกปกคลุมด้วยลมหายใจของพวกนาคที่แผ่พังพานข่มขู่ผู้คนชาวเมืองกาสีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือน บึง ถนนหนทาง ยอดไม้ และเสาระเนียด

ชาวพระนครพากันตกใจกลัว จึงพูดกับพญานาคว่า ท่านเบียดเบียนพวกเราทำไม พวกนาคกล่าวว่า **"พระราชาของพวกท่านบอกว่าจะให้พระธิดาแก่พระราชาเรา เมื่อส่งทูตไปกลับไร้สัจจะ ทั้งด่าทั้งบริภาษพระราชาเรา ถ้าไม่ให้พระธิดา เราจะฆ่าชาวพระนครให้หมด"** มนุษย์อ้อนวอนว่าจะไปกราบทูลขอร้องพระราชา จึงพากันไปชุมนุมเรียกร้องที่ประตูพระราชวัง ต่างร้องไห้คร่ำครวญขอให้พระราชาช่วยเหลือ

ฝ่ายมเหสีของพระราชาบรรทมอยู่ในห้องของตน ต่างก็ส่งเสียงกรีดร้องโวยวายลั่นขึ้นอย่างพร้อมเพรียงกัน อ้อนวอนขอให้พระราชาประทานพระธิดาแก่พญานาค

ส่วนพระเจ้ากาสีก็สะดุ้งตื่นเพราะเสียงโกลาหลของชาวเมือง และเสียงกรีดร้องของพระมเหสี ครั้นแล้ว นาคมาณพทั้ง ๔ ตนก็ปรากฏตัว แสดงอาการเหมือนจะฉกพระเศียรพระองค์ พร้อมข่มขู่ว่า **"จะให้พระธิดาหรือไม่ให้"** ทรงได้ยินเสียงชาวพระนครและมเหสีร้องคร่ำครวญ ขอความช่วยเหลือ ดังไปทั่วพระราชวัง แม้พระองค์เองก็ถูกนาคมาณพข่มขู่เหลือเกิน ทรงตกใจกลัว จึงยอมยกพระธิดาให้ท้าวธตรฐ

ครั้นนาคราชได้ฟังพระดำรัสดังนั้นแล้ว ก็ถอนทัพถอยห่างจากเมืองไกลออกไปประมาณ ๑ คาวุต เนรมิตนครแห่งหนึ่งขึ้นเหมือนเทพนคร แล้วส่งบรรณาการไปว่า **"ขอพระองค์จงส่งพระธิดามาให้พวกเรา"** พระราชาตอบพวกนาคกลับไปว่า **"เราจะส่งพระธิดาไปในความคุ้มครองของพวกอำมาตย์เรา"** แล้วรับสั่งให้เรียกเจ้าหญิงมาเฝ้า นำขึ้นไปชั้นบนปราสาท

เปิดสีหบัญชรออก ชี้ให้พระธิดาดูนครอันงดงามวิจิตรตระการตาแห่งนั้น ว่า **"นครนั้น อยู่ไม่ไกลจากเมืองของเรา ลูกจะเป็นอัครมเหสีของพระราชาในนครนั้น เมื่อลูกเบื่อก็กลับมาเยี่ยมพ่อที่เมืองของเราได้"** แล้วให้ประดับเจ้าหญิงส่งไปในความคุ้มครองของอำมาตย์พระองค์

พวกพญานาคต้อนรับเจ้าหญิง ได้ทำสักการะพวกอำมาตย์อย่างมากมายแล้วนำเข้าไปยังพระนคร ถวายเจ้าหญิงแก่ท้าวธตรฐ พวกอำมาตย์ได้รับเครื่องบรรณาการกลับมาเป็นจำนวนมาก ท้าวธตรฐนาคราชนำเจ้าหญิงขึ้นสู่ปราสาท ให้บรรทมบนที่นอนที่ประดับไว้อย่างวิจิตรงดงาม

พวกนางนาคมาณวิกาแปลงร่างเป็นคนค่อมและคนเตี้ย ห้อมล้อมเจ้าหญิงเหมือนคนรับใช้มนุษย์ พอเจ้าหญิงนอนบนที่นอนทิพย์ ครั้นถูกสัมผัสอันเป็นทิพย์เท่านั้นก็หลับไปทันที ท้าวธตรฐนำพระธิดาและบริวารนาคหายไปในที่นั้น ได้ไปปรากฏในนาคพิภพพร้อมกับการอันตรธานไปของนครเนรมิตอันวิจิตรงดงามนั้น เหมือนเปลวไฟหายไปในอากาศ

กำเนิดพระภูริทัต

ที่นาคพิภพ พระธิดาตื่นบรรทม ทอดพระเนตรที่บรรทมทิพย์แล้วออกเดินสำรวจไปตามปราสาทราชมณเฑียร พระราชนิเวศน์ ล้วนแล้วแต่ทำด้วยทองและแก้วมณี อุทยานและสระโบกขรณีร่มรื่นดารดาษด้วยดอกไม้นานาพันธุ์ออกดอกบานสะพรั่งงดงามราวกับเทพนครเกินที่จะจินตนาการได้ พระธิดารู้สึกเป็นสุขใจอย่างประหลาด จึงรับสั่งถามหญิงรับใช้ว่า **"เมืองนี้ ช่างงดงามเหลือเกิน ไม่เหมือนเมืองของเรา เมืองนี้เป็นของใคร"** หญิงรับใช้ทูลว่า **"เป็นเมืองพระสวามีขององค์หญิง ผู้มีบุญน้อยจะไม่ได้สมบัตินี้ แต่เพราะองค์หญิงมีบุญมากจึงได้สมบัตินี้"**

ฝ่ายท้าวธตรฐนาคราชรับสั่งให้ประกาศไปทั่วนาคพิภพว่า **"ใครปรากฏกายเป็นงูให้เจ้าหญิงสมุททชาเห็นจะต้องได้รับราชทัณฑ์"** เพราะเหตุนั้นจึงไม่มีใครกล้าปรากฏกายเป็นงูให้เจ้าหญิงเห็นแม้แต่คนเดียว เจ้าหญิงเข้าใจว่าเป็นโลกมนุษย์จึงไม่ระแวงสงสัย ทรงยินดีอยู่สังวาสกับท้าวธตรฐด้วยความรัก จนมีพระโอรส ๔ พระองค์ คือ

๑. สุทัศนะ
๒. ทัตตะ (พระภูริทัต) ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์
๓. สุโภคะ
๔. อริฏฐะ

แม้พระนางสมุททชาจะประสูติพระโอรสถึง ๔ พระองค์แล้ว ก็ยังไม่ทรงทราบว่าพระองค์อยู่ในนาคพิภพ

อยู่มาวันหนึ่ง พวกนาคหนุ่ม ๆ นึกคะนองขึ้นมา จึงบอกพระโอรสอริฏฐะว่า มารดาของพระองค์เป็นมนุษย์ ไม่ได้เป็นนางนาค พระโอรสอริฏฐะคิดว่า เราจะทดสอบพระมารดา

วันหนึ่ง ขณะเสวยนม พระโอรสอริฏฐะได้เนรมิตร่างเป็นงู ใช้ปลายหางเสียดสีหลังเท้าพระมารดา พระนางเห็นพระโอรสกลายร่างเป็นงู จึงสะดุ้งกลัว กรีดร้องด้วยความตกพระทัย ทิ้งพระโอรสลงพื้น เล็บกระทบนัยน์ตาพระโอรสแตกเลือดไหลเป็นทาง ท้าวธตรฐนาคราชได้ยินเสียงกรีดร้องของพระนางสมุททชา จึงตรัสถามว่า **"นั่นเสียงใคร"** ทรงสดับสิ่งที่พระโอรสกระทำ จึงเสด็จไปด้วยความเกรี้ยวกราด รับสั่งให้นำพระโอรสอริฏฐะไปประหารชีวิตว่า **"เอาเด็กคนนี้ไปฆ่าทิ้งเสีย"**

พระนางสมุททชาทราบว่าพระราชาทรงกริ้ว จึงตรัสด้วยความรักพระโอรสว่า **"ตาลูกก็แตกแล้ว พระองค์ยกโทษให้ลูกเถิด"** เมื่อพระนางตรัสอย่างนั้น พระราชาก็ใจอ่อน จึงยอมยกโทษให้อริฏฐะ

ในวันนั้นเอง พระธิดาจึงทราบว่า มหานครอันงดงามแห่งนี้คือ นาคพิภพ ตั้งแต่นั้นมาพระโอรสอริฏฐะก็ได้ชื่อว่า "**กาณาริฏฐะ**" แปลว่า **อริฏฐะบอด**

ครั้นพระโอรสทั้ง ๔ พระองค์เจริญวัยแล้ว พระบิดาได้มอบราชสมบัติให้แห่งละ ๑๐๐ โยชน์ มีอิสริยยศมาก ห้อมล้อมไปด้วยเหล่านางนาคสาว พระโอรสทั้ง ๓ พระองค์ จะกลับมาเฝ้าพระบิดาและพระมารดาเดือนละครั้ง ส่วนพระโอรสทัตตะ พระโพธิสัตว์พระองค์เดียวจะมาทุก ๑๕ วัน

พระโพธิสัตว์นั้นทำหน้าที่ช่วยพระบิดา สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในนาคพิภพได้ พระบิดาจึงนำไปเฝ้าท้าววิรูปักษ์มหาราชด้วยเสมอ

อยู่มาวันหนึ่ง ท้าววิรูปักษ์มหาราชพร้อมด้วยนาคบริวารได้ไปยังไตรทศบุรีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต่างนั่งแวดล้อมพระอินทร์ ถกปัญหาที่ถามกันในหมู่เทพ แต่วันนั้นไม่มีเทพตนใดสามารถตอบคำถามได้ ขณะนั้น พระโพธิสัตว์ซึ่งนั่งอยู่ท่ามกลางหมู่เทพ ได้ขอตอบปัญหาและสามารถตอบปัญหานั้นได้อย่างถูกต้อง

ท้าวสักกเทวราชทรงบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยดอกไม้ธูปเทียนทิพย์ แล้วตั้งชื่อใหม่ให้พระโพธิสัตว์ ทรงตรัสว่า **ทัตตะ** เธอมีปัญญากว้างขวางยิ่งใหญ่เสมอด้วยแผ่นดิน ตั้งแต่นี้ไปเธอจงชื่อว่า "**ภูริทัต**" ผู้มีปัญญาประหนึ่งแผ่นดิน

รักษาอุโบสถศีล

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พระภูริทัตได้ไปอุปัฏฐากพระอินทร์เป็นประจำ เห็นเวชยันต์มหาปราสาทประดับประดาแพรวพราวงดงาม และเห็นสมบัติของพระอินทร์น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก เกลื่อนกล่นไปด้วยนางเทพอัปสรมากมาย ทรงเกิดเบื่อหน่ายในการมีชีวิตแบบพญานาคที่ต้องจับกบจับเขียดกินเป็นอาหาร ต้องการไปเกิดในสวรรค์ และจะต้องรักษาศีลอุโบสถบำเพ็ญกุศลที่จะทำให้ไปเกิด

ในสวรรค์ เมื่อกลับถึงนาคพิภพแล้วจึงทูลลาพระมารดาและพระบิดาว่าจะไปรักษาศีลอุโบสถ๑

พระมารดาและพระบิดาทรงอนุญาต แต่ด้วยความเป็นห่วงจึงขอให้หาสถานที่บำเพ็ญภายในอุทยานที่เงียบสงบแห่งหนึ่งในนาคพิภพเท่านั้น อย่าออกไปข้างนอก เพราะเกรงจะเกิดอันตราย เนื่องจากนาคทั้งหลายเมื่อออกจากนาคพิภพแล้วมักจะเกิดอันตรายเสมอ

พระโพธิสัตว์ทูลรับว่าจะจำศีลอุโบสถในพระราชอุทยานในนาคพิภพ แต่ขณะพระโพธิสัตว์บำเพ็ญอุโบสถศีล นางนาคสาวต่างนำดนตรีนานาชนิดมาห้อมล้อมบรรเลงขับกล่อมอยู่เสมอ จึงไม่สามารถบำเพ็ญอุโบสถศีลให้สมบูรณ์ได้

พระโพธิสัตว์คิดว่าถ้าอยู่ที่นี่ต่อไป คงไม่สามารถบำเพ็ญอุโบสถศีลให้สำเร็จได้ ควรจะไปรักษาในโลกมนุษย์ จึงออกจากนาคพิภพไปโดยไม่ได้บอกให้พระมารดาและพระบิดาทราบ เพราะเกรงว่าจะถูกห้าม บอกเพียงพวกภรรยาว่า จะไปขดขนดเข้าสมาธิบนจอมปลวกในโลกมนุษย์ ไม่ไกลจากต้นไทรใหญ่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา จะอธิษฐานอุโบสถศีลตลอดคืนจนรุ่งสาง พอตะวันขึ้นให้ผลัดเปลี่ยนกันครั้งละ ๑๐ นาง นำของหอมและดอกไม้ไปบูชา แล้วบรรเลงดนตรีตรงแม่น้ำยมุนา จากนั้น ค่อยกลับมายังนาคพิภพพร้อมกัน

---

๑ **ศีลอุโบสถ** คือ ศีลที่รักษาตามกาลสมัย มีระยะเวลารักษาวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ในวันอุโบสถ พอตะวันขึ้นวันใหม่ก็เป็นอันหมดเขตศีลอุโบสถ ศีลอุโบสถหากสมาทานรักษาในวันที่ไม่ใช่วันอุโบสถ เรียกว่า ศีล ๘ ศีลอุโบสถที่รักษาในปัจจุบันมี ๘ ประการ คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ๒. เว้นจากการลักทรัพย์ ๓. เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ ๔. เว้นจากการพูดเท็จ ๕. เว้นจากการดื่มสุราและเมรัยของมึนเมา ๖. เว้นจากการทานอาหารหลังจากเที่ยงวันไปแล้วจนถึงอรุณขึ้นมาใหม่ ๗. เว้นจากการร้องรำขับร้อง ประโคมดนตรี ดูการละเล่น การลูบไล้ทาด้วยของหอม และประดับประดาเครื่องแต่งกาย ๘. เว้นจากการนอนบนที่นอนสูงใหญ่

พระโพธิสัตว์ออกจากนาคพิภพไปขดขนดบนจอมปลวก อธิษฐานอุโบสถกรรม ๔ ประการ ว่า **"ใครต้องการหนัง เอ็น กระดูก หรือเลือดของเรา ก็จงเอาไปเถิด"**

ครั้นแล้ว ได้เนรมิตร่างประมาณเท่างอนไถ นอนรักษาอุโบสถศีลอยู่อย่างนั้น จนกว่าอรุณจะขึ้นวันใหม่เท่านั้น นางนาคมาณวิกาผู้เป็นภรรยาจึงจะมาปรนนิบัติตามที่พระโพธิสัตว์สั่งไว้ บูชาด้วยของหอมและดอกไม้ บรรเลงดนตรีแล้วนำพระองค์กลับมานาคพิภพตามเดิม

พระโพธิสัตว์ได้รักษาอุโบสถศีลโดยทำนองนี้ วันเวลาได้ผ่านไปยาวนาน

จอมพราน

ในกาลนั้น ยังมีพราหมณ์คนหนึ่งยึดอาชีพเป็นพรานป่าล่าเนื้อ อาศัยอยู่ใกล้ประตูกรุงพาราณสี ผู้คนจึงเรียกชื่อเขาว่า **"พรานเนสาทะ"** พรานนั้นออกป่าล่าสัตว์กับลูกชายชื่อ **"โสมทัต"** ใช้หลาวยนต์และบ่วงแร้วดักกวางได้ก็ฆ่าแล้วแล่เนื้อหาบมาขายเลี้ยงชีพ

อยู่ต่อมาวันหนึ่ง เป็นวันพระอุโบสถ นายพรานเนสาทะกับลูกชายออกป่าล่าสัตว์ตั้งแต่เช้า ก็ยังดักสัตว์ไม่ได้แม้แต่ตัวเดียว แม้กระทั่งเหี้ยตัวหนึ่งก็ยังไม่ได้ จึงบอกลูกว่า **"โสมทัตลูกพ่อ ถ้าเรากลับบ้านมือเปล่า แม่ของลูกต้องเล่นงานเราทั้งสองเป็นแน่ ถึงอย่างไรเราต้องได้สัตว์สักตัวหนึ่งกลับบ้าน"** จึงบ่ายหน้าเดินดุ่มตรงไปทางจอมปลวกที่พระโพธิสัตว์ขดขนดรักษาศีลอยู่ เห็นรอยกวางมากมายลงไปกินน้ำที่แม่น้ำยมุนา จึงบอกลูกให้ถอยออกไป นายพรานหยิบธนูออกมา ยืนแอบอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งคอยดักยิงกวางที่จะลงกินน้ำ

ครั้นเวลาเย็น กวางตัวหนึ่งลงมากินน้ำ พรานยิงกวางตัวนั้น แต่พลาดไม่ถูกจุดที่สำคัญ กวางถูกลูกศรบาดเจ็บเลือดไหล วิ่งหนีไปด้วยความตกใจกลัว พรานสองพ่อลูกพากันวิ่งตามไปจนถึงที่มันขาดใจตาย จึงนำกวางออกจากป่ามาจนถึงจอมปลวกบริเวณต้นไทรที่พระโพธิสัตว์จำศีล

ขณะนั้นเป็นเวลาพลบค่ำ พระอาทิตย์ลับขอบฟ้าไปแล้ว ความมืดแผ่ปกคลุมไปทั่วผืนป่า เสียงสัตว์กลางคืนวังเวงแว่วระงมไพร ท้องฟ้าดารดาษไปด้วยแสงดาว ผืนป่าก็กก้องไปด้วยเสียงร้องของนกดุเหว่าและสาลิกาเกลื่อนกล่นไปด้วยย่านไทร มีฝูงนกดุเหว่าร้องอยู่ระงมไพร นายพรานไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ จึงพักค้างคืนใกล้บริเวณต้นไทรนั้น พรานสองพ่อลูกหาที่เก็บเนื้อแล้วพากันปีนขึ้นไปขัดห้างนอนบนต้นไทรใหญ่ ครั้นเวลาใกล้รุ่ง พรานตื่นขึ้นเอียงหูคอยฟังเสียงสัตว์ร้อง

ขณะนั้นได้อรุณแล้ว พระอาทิตย์จับขอบฟ้า แสงเงินแสงทองทอประกายไปทั่ว เหล่านางนาคมาณวิกาพากันมาตกแต่งอาสนะดอกไม้สำหรับพระโพธิสัตว์ที่ออกจากการรักษาอุโบสถศีล

พระโพธิสัตว์กลายร่างจากงูแล้วเนรมิตร่างทิพย์ ประดับด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้ ดูประหนึ่งท้าวสักกเทวราช ส่วนเหล่านางนาคมาณวิกาก็บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยธูปเทียนและดอกไม้ แล้วบรรเลงทิพยดนตรีฟ้อนรำขับร้องบูชาอยู่

จอมพรานแว่วได้ยินเสียงนั้น เกิดความสงสัยว่าใครมาบรรเลงดนตรีอยู่กลางป่าดงพงไพรเช่นนี้ จึงปลุกลูกชายให้ตื่นเพื่อจะตามเสียงนั้นไป แต่ลูกชายเหนื่อยจากการเดินทางทั้งวันจึงไม่ตื่น จอมพรานตัดสินใจลงจากต้นไม้เดินตามเสียงนั้นเข้าไปหาพระโพธิสัตว์เพียงคนเดียว

เหล่านางนาคมาณวิกาเห็นพรานปรากฏตัวขึ้นจึงตกใจกลัว แทรกแผ่นดินหนีกลับไปนาคพิภพ มีพระโพธิสัตว์เพียงผู้เดียวเท่านั้นที่นั่งอยู่อย่าง

องอาจ จอมพรานจึงถามว่า **"ท่านชื่ออะไร มีนัยน์ตาแดง นั่งอยู่อย่างสง่า มีท่าทางผึ่งผายรุ่งเรืองอยู่ท่ามกลางป่าดงพงไพรเต็มไปด้วยดอกไม้ สตรี ๑๐ คนที่หนีไปนั้นเป็นใคร แต่งตัวงดงาม เครื่องประดับสร้อย สังวาลย์ล้วนทำจากทอง ยืนเคารพท่านอยู่ ท่านคงเป็นยักษ์หรือเป็นนาค ผู้มีเดชานุภาพมาก"**

พระโพธิสัตว์นึกในใจว่า ถ้าพระองค์จะบอกว่า พระองค์เป็นท้าวสักกเทวราช ผู้มีฤทธิ์มาก พรานคนนี้ก็จะเชื่อ แต่วันนี้ ควรจะพูดความจริงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น จึงบอกตามความจริงว่า **"พราหมณ์ เราเป็นนาคผู้มีฤทธิ์เดช ยากที่ใคร ๆ จะล่วงล้ำได้ ถ้าเราโกรธก็สามารถทำให้บ้านเมืองที่เจริญพินาศไปด้วยเดช มารดาเราชื่อ สมุททชา บิดาเราชื่อ ธตรฐ พี่ชายคนโตเราชื่อ สุทัศนะ พวกญาติเรียกเราว่า ภูริทัต"**

พระโพธิสัตว์เห็นรูปร่างนายพรานก็ทราบว่า เป็นคนดุร้ายหยาบคาย มีลักษณะแห่งคนทรยศมิตร ถ้าเขาไปบอกหมองูมาจับ ก็จะเกิดอันตรายต่อการรักษาอุโบสถศีลของตน จึงคิดจะนำนายพรานไปนาคพิภพ ให้ทรัพย์สมบัติมากมายจนเป็นที่พอใจ จะได้ไม่ต้องการอะไรอีก พระองค์ก็จะได้รักษาอุโบสถศีลต่อไปได้อย่างยาวนาน จึงกล่าวว่า **"เราจะให้ทรัพย์สมบัติมากมายแก่ท่าน นาคพิภพเป็นสถานที่น่าอยู่ ไปเที่ยวนาคพิภพกันเถิด"** นายพรานกล่าวว่า **"ข้าพเจ้ามีลูกชายอยู่คนหนึ่ง ถ้าลูกไปด้วย ข้าพเจ้าก็จะไป"**

พระภูริทัตจึงบอกให้พรานไปตามลูกชายมา แล้วบอกให้รู้ว่า ตรงวังน้ำวนในแม่น้ำยมุนา ลึกลงไปหลายร้อยชั่วคนเป็นเมืองของพระองค์

พระภูริทัตนำพรานสองพ่อลูกไปยังฝั่งแม่น้ำยมุนา ตรงบริเวณวังน้ำวน มีน้ำสีเขียวไหลมาจากกลางป่าลึก กึกก้องด้วยเสียงนกยูงและนกกระเรียน พระภูริทัตยืนอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำกล่าวว่า **"เมื่อท่านพร้อมด้วยบุตรไปถึงนาคพิภพแล้ว จะอยู่อย่างสุขสบาย"** แล้วพระโพธิสัตว์ก็นำพรานสองพ่อลูกไปยังนาคพิภพ

เมื่อจอมพรานสองพ่อลูกไปถึงนาคพิภพ ร่างก็กลายเป็นร่างทิพย์ พระโพธิสัตว์ยกสมบัติทิพย์ให้มากมาย และได้ให้นางนาคสาวคนละ ๔๐๐ นาง คอยปรนนิบัติ พรานสองพ่อลูกก็เสวยทิพยสุขอยู่ในนาคพิภพนั้น

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ แม้รักษาอุโบถศีลอยู่อย่างนั้น ก็มิได้ละเลยหน้าที่ของตน ได้ไปเฝ้าพระชนกและพระชนนีทุกกึ่งเดือน แสดงธรรมกถาถวาย จากนั้นก็ไปพบพราน ถามความเป็นอยู่ว่าถ้าต้องการสิ่งใดก็ให้บอก อย่าเกรงใจ อย่าเบื่อหน่าย ขอให้อยู่อย่างสบายใจ จากนั้น ก็ไปทักทายโสมทัตลูกชายพราน แล้วจึงไปยังนิเวศน์ของพระองค์

พรานอยู่นาคพิภพได้หนึ่งปีก็เกิดเบื่อหน่าย อยากกลับโลกมนุษย์ เพราะเหตุที่ตนมีบุญน้อย เห็นนาคพิภพปรากฏเหมือนนรกโลกันตร์ ปราสาทประดับงดงามก็ปรากฏเหมือนเรือนจำ นางนาคกัญญาแม้ตกแต่งสวยงาม ก็ปรากฏเป็นเหมือนนางยักษ์ นายพรานจึงไปหาลูกชาย ถามว่ารู้สึกเบื่อหน่ายบ้างหรือไม่ โสมทัตบอกว่ายังไม่เบื่อ นายพรานบอกลูกว่า **"พ่อเบื่อหน่าย เพราะไม่ได้เห็นหน้าแม่ของลูกมานานมากแล้ว พ่อคิดถึงแม่และพี่น้องของลูก เราจะกลับบ้าน"**

โสมทัตอิดเอื้อนยังไม่อยากกลับ แต่เมื่อพ่อรบเร้ามากเข้า จึงตกปากรับคำ นายพรานคิดว่า ถ้าบอกให้ภูริทัตรู้ว่าตนเบื่อหน่าย อยากกลับบ้าน ก็จะให้สมบัติเพิ่มมากขึ้นไปอีก เพื่อเหนี่ยวรั้งไว้ไม่ให้กลับ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะกลับไม่ได้ เราจะหาอุบายยกย่องสมบัติของภูริทัต จะถามถึงสาเหตุที่ยอมละทิ้งสมบัติไปรักษาอุโบสถศีลในโลกมนุษย์ ถ้าภูริทัตตอบว่า ต้องการจะไปสวรรค์ จึงไปรักษาอุโบสถศีล เราก็จะบอกให้ทราบว่า ภูริทัตมีสมบัติมากมายถึงอย่างนี้ยังทิ้งไปรักษาอุโบสถศีลเพื่อต้องการไปสวรรค์ แล้วเหตุใดเราจะมาใช้ชีวิตเพราะอาศัยทรัพย์คนอื่น เราจะกลับไปโลกมนุษย์ เยี่ยมญาติแล้วบวชบำเพ็ญสมณธรรม ภูริทัตคงจะยอมให้กลับไป

ต่อมาวันหนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์มาเยี่ยม ถามข่าวว่าเบื่อหรือยัง นายพรานจึงทำเป็นเลี่ยงไป ตอบว่าตนจะเบื่อได้อย่างไร ในเมื่อสิ่งของเครื่องบริโภคที่ได้รับไม่ได้บกพร่องเลย นายพรานยังไม่บอกถึงเรื่องที่ตนอยากจะกลับ แต่เริ่มพรรณนาถึงสมบัติของพระโพธิสัตว์โดยประการต่าง ๆ ว่า **"แผ่นดินราบเรียบ มีต้นกฤษณามากมาย ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง ดารดาษด้วยหมู่แมลงค่อมทอง มีหญ้าเขียวชอุ่มเย็นใจ ทั้งหมู่ไม้ก็ร่มรื่น มีสระโบกขรณีสวยงาม ระงมด้วยเสียงหงส์ มีกลีบดอกบัวร่วงหล่นอยู่เกลื่อนกลาด พระองค์บังเกิดในวิมานทิพย์อันกว้างใหญ่น่ารื่นรมย์เช่นนี้ จะหาความสุขใดมาเปรียบได้ พระองค์เห็นจะไม่ทรงหวังวิมานของท้าวสักกเทวราช เพราะวิมานอันยิ่งใหญ่ไพบูลย์ของพระองค์ ก็เหมือนวิมานท้าวสักกเทวราชอยู่แล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระองค์เห็นจะปรารถนาตำแหน่งอื่นที่ยิ่งกว่านี้จึงรักษาอุโบสถศีล"**

พระภูริทัตได้ยินเช่นนั้น จึงกล่าวว่า **"พราหมณ์ อย่าพูดอย่างนั้นเลย ยศศักดิ์ของเราหากเทียบกับท้าวสักกเทวราชแล้วต่ำกว่ามาก เหมือนการนำเมล็ดพันธุ์ผักกาดไปวางเทียบกับภูเขาสิเนรุ ยศศักดิ์ของพวกเราเทียบกับคนใช้ของพระอินทร์ยังไม่ได้เลย เราปรารถนาเวชยันตมหาปราสาท ปรารถนาวิมานของหมู่เทพทั้งหลาย ต้องการจะได้ความสุขนั้น จึงรักษาอุโบสถศีลอยู่บนจอมปลวก"**

นายพรานได้ยินเช่นนั้นก็ดีใจคิดว่าได้โอกาสแล้ว จึงกล่าวลาว่า **"ข้าพระองค์กับลูกชายเข้าป่าล่าสัตว์มานานวัน พวกญาติทางบ้านไม่รู้ว่าข้าพระองค์เป็นตายร้ายดีอย่างไร ข้าพระองค์จะทูลลากลับโลกมนุษย์ไปเยี่ยมญาติ"**

พระโพธิสัตว์คิดว่าเมื่อเราให้ทรัพย์สมบัติพรานนี้ ได้อาศัยเราเลี้ยงชีพอยู่อย่างสุขสบาย คงจะไม่ไปบอกให้ใครรู้ว่าเรารักษาศีลอยู่ที่ไหน เราจะให้แก้วมณีที่ปรารถนาได้ทุกอย่างแก่พรานนี้ จึงกล่าวว่า **"พราหมณ์ ท่านจงรับ**

แก้วมณีทิพย์นี้ไป เมื่อท่านมีแก้วมณีทิพย์อยู่กับตัว ปรารถนาสิ่งใดก็จะได้สมปรารถนา ท่านจะปราศจากโรคภัยทั้งปวง"

พรานกล่าวว่า "**พระองค์ตรัสเช่นนี้ ทำให้ข้าพระองค์สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณยิ่งนัก ข้าพระองค์แก่แล้ว ไม่ต้องการสมบัติ ชีวิตที่เหลืออยู่อยากหาโอกาสบวชบำเพ็ญพรตเช่นท่านบ้าง"**

พระโพธิสัตว์กล่าวว่า "**พราหมณ์ การรักษาพรหมจรรย์ทำได้ยากยิ่งนัก วันใดที่ท่านไม่ยินดีในการรักษาพรหมจรรย์แล้ว ให้มาหาเรา เราจะให้ทรัพย์สมบัติ ท่านจะได้ไม่ลำบากในการประกอบอาชีพ"**

พรานกล่าวว่า "**ถ้าต้องการทรัพย์สมบัติ ข้าพระองค์จะกลับมาหาพระองค์อีกครั้ง"**

พระโพธิสัตว์รู้ว่านายพรานนั้นไม่ต้องการอยู่ในนาคพิภพอีกต่อไป จึงเรียกนาคมาณพมา นำกลับไปส่งในโลกมนุษย์ ครั้นขึ้นจากแม่น้ำยมุนาแล้ว ได้นำไปส่งจนถึงเขตแดนกรุงพาราณสี

ขณะนั้น นายพรานบอกลูกว่า "**โสมทัต เราจะเที่ยวยิงเนื้อและหมูป่าไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะถึงบ้าน"** จึงเดินล่าสัตว์ไปเห็นสระน้ำระหว่างทาง จึงชวนกันลงอาบ

พรานสองพ่อลูกแก้เครื่องอาภรณ์อันเป็นทิพย์ออกห่อ วางไว้ริมฝั่ง แล้วลงอาบน้ำ พลันนั้น เครื่องอาภรณ์และผ้าทิพย์เหล่านั้นได้หายกลับไปยังนาคพิภพตามเดิม ผ้านุ่งห่มผืนเก่ากลับมาสวมใส่ในร่างของพรานสองพ่อลูกนั้น แม้ธนู ศร และหอก ก็ได้ปรากฏตามเดิม

โสมทัตร้องโวยวาย ตำหนิพ่อด้วยความเสียดาย นายพรานปลอบลูกชายว่า "**ลูกเอ๋ย เมื่อยังมีเนื้ออยู่ในป่า เราก็ไม่อดตาย"** แล้วเดินทางกลับบ้าน

พราหมณีแม่ของโสมทัตรู้ว่าคนทั้งสองกลับมาก็ดีใจ จัดข้าวปลาอาหารให้กิน นายพรานกินอาหารอิ่มแล้ว เพราะเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทางจึงหลับไป ส่วนแม่ถามลูกชายว่า หายไปไหนกันมานานจนถึงป่านนี้ โสมทัตตอบว่า **"แม่พระภูริทัตนาคราชพาลูกกับพ่อไปยังนาคพิภพ เราทั้งสองคิดถึงแม่จึงขอกลับมา"** นางพราหมณีผู้เป็นมารดาถามลูกชายว่า **"ไม่ได้แก้วแหวนอะไร ๆ จากพญานาคมาบ้างเลยหรือ"** โสมทัตตอบว่า **"ไม่ได้อะไรกลับมาเลยแม่"** นางถามว่า **"ทำไมพญานาค จึงไม่ให้อะไรบ้าง"** โสมทัตตอบว่า **"พระภูริทัตให้แก้วสารพัดนึก แต่พ่อไม่รับ"** นางถามว่า **"ทำไมพ่อของลูกจึงไม่รับ"** โสมทัตตอบว่า **"พ่อบอกว่าจะกลับมาบวช"**

นางพราหมณีได้ยินดังนั้นก็โกรธจัด โวยวายลั่นบ้านว่า **"พ่อแกทิ้งแม่ให้เลี้ยงลูกตามลำพัง ไปเสพสุขกับนางนาคสาวในเมืองนาค แล้วจะกลับมาบวชหรือ"** ว่าแล้วจึงเอาพลั่วสาดข้าวตีหลังพราน ขู่คำรามว่า **"อ้ายพราหมณ์ชั่ว แกจะบวชหรือ ไปนอนกับนางนาคสาว ๆ กลับมาเห็นหน้าแก่ ๆ ของเมีย ก็นึกจะบวชหรือไง พญานาคภูริทัตให้แก้วแหวนเงินทองก็ไม่ยอมรับมา เมื่อเป็นเช่นนี้ทำไมไม่บวชเสีย กลับมาให้เห็นหน้าทำไม จะไปตายที่ไหนก็ไป"**

นายพรานรู้ว่าภรรยาตีโพยตีพายด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ จึงปลอบว่า **"เจ้าอย่าโกรธนักเลย ข้าเป็นพรานป่า เมื่อป่ายังมีเนื้อ เจ้ายังมีข้าอยู่ เจ้าจะกลัวอะไร ข้าจะท่องไปทุกป่า ล่าสัตว์มาเลี้ยงเจ้า"** แล้วก็ชวนลูกชายเข้าป่าล่าสัตว์เลี้ยงชีพตามเดิม

มหาเวทย์อาลัมพายน์

ครั้งนั้น ยังมีครุฑตนหนึ่งอาศัยอยู่ที่ต้นงิ้วกลางมหาสมุทร ใช้ปีกกระพือลมแหวกน้ำในมหาสมุทร โฉบลงไปจับหัวนาคราชได้ตัวหนึ่ง สมัยนั้น

พวกครุฑยังไม่รู้วิธีจับนาค จึงจับหัวบ้าง หางบ้าง ตามแต่จะได้โอกาส ต่อมาจึงรู้วิธีจับนาคทางหาง[๒] วันนั้น พญาครุฑตัวนั้นจับนาคได้ทางหัว ปล่อยให้นาคห้อยหางลง พาบินไปผ่านป่าหิมวันต์

ยังมีพราหมณ์ชาวกาสีคนหนึ่ง ออกบวชเป็นฤาษี สร้างศาลาอาศัยอยู่ในป่าหิมวันต์ ท้ายที่จงกรมของฤาษีมีต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง ฤาษีทำที่พักผ่อนที่โคนต้นไทรใหญ่นั้น ครุฑหิ้วนาคบินผ่านมาถึงยอดไทร ส่วนนาคก็ห้อยหางอยู่กลางอากาศ จึงเอาหางตวัดเกี่ยวกิ่งต้นไทรไว้เพื่อสลัดตนให้หลุดจากกรงเล็บครุฑ

ครุฑไม่ทันรู้ตัวเพราะบินไปอย่างเร็ว ต้นไทรใหญ่จึงถูกถอนขึ้นทั้งรากทั้งโคนติดหางนาคไป เมื่อครุฑพานาคไปถึงต้นงิ้วก็จิกฉีกท้องนาคกิน แล้วทิ้งซากลงในมหาสมุทร ต้นไทรก็ตกลงตามไปด้วย เสียงดังสนั่นหวั่นไหว ครุฑจึงก้มลงเหลียวมองดูตามเสียงนั้นเห็นต้นไทร จึงคิดทบทวนว่า ต้นไทรถูกถอนมาจากไหน ก็นึกขึ้นได้ว่า **"ต้นไทรนั้นอยู่ท้ายที่จงกรมของฤาษี ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อฤาษีมาก ตัวเราจะเป็นการทำบาปหรือไม่ เราถามฤาษีดูก็จะรู้ได้"** จึงแปลงกายเป็นมาณพน้อยไปพบฤาษี

ขณะนั้น ฤาษีกำลังปรับสถานที่ที่ต้นไทรถูกถอนไปให้พื้นเสมอกัน พญาครุฑในร่างมาณพน้อยไหว้ฤาษีแล้วนั่งลง ทำทีเป็นเหมือนไม่รู้อะไร แกล้งถามว่า **"พระคุณเจ้า เดิมทีที่ตรงนี้เป็นอะไร"** ฤาษีตอบว่า **"อุบาสก ครุฑตนหนึ่งโฉบนาคมากิน นาคเอาหางตวัดเกี่ยวกิ่งต้นไทรเพื่อให้หลุดพ้นจากกรงเล็บครุฑ ครุฑไม่ทันรู้ตัวเนื่องจากบินไปเร็ว เพราะตนมีกำลังมาก ต้นไทรจึงถูกถอนขึ้นทันที ตรงนี้เป็นที่ที่ต้นไทรถูกถอนขึ้น อาตมาจึงต้องปรับที่ให้เรียบ"**

---

[๒] วิธีการที่ครุฑจับนาคไม่ให้เป็นอันตราย ปรากฏในปัณฑรกชาดก พระสุตตันตปิฎก

ครุฑถามว่า **"พระคุณเจ้า ครุฑจะมีบาปติดตัวหรือไม่"** ฤาษีตอบว่า **"ถ้าครุฑนั้นไม่รู้ก็ไม่บาป เพราะไม่มีเจตนา"** ครุฑถามต่อไปว่า **"แล้วนาคจะมีบาปหรือไม่"** ฤาษีตอบว่า **"แม้นาคก็มิได้มีเจตนาจะให้ต้นไทรเสียหาย แต่เหนี่ยวไว้เพื่อจะให้รอดชีวิต นาคก็ไม่มีบาปเช่นกัน"**

พญาครุฑได้ฟังฤาษีตอบเช่นนั้นก็ดีใจ จึงกล่าวว่า **"พระคุณเจ้า ข้าพเจ้านี้แหละคือครุฑตนนั้น พระคุณเจ้าตอบคำถามได้แจ่มแจ้งนัก ข้าพเจ้ารู้มนต์บทหนึ่ง ชื่อว่า "อาลัมพายน์" ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก ข้าพเจ้าจะถวายมนต์นั้นให้พระคุณเจ้าเพื่อบูชาอาจารย์"** ฤาษีกล่าวว่า **"อย่าเลย เราไม่ต้องการมนต์ ท่านกลับไปเถิด"** ครุฑจึงวิงวอนจนฤาษีใจอ่อนรับมนต์บทนั้นไว้เพื่อตัดความรำคาญ ครุฑถวายมนต์ และบอกยาแก้พิษนาคแล้วจากไป

ในกรุงพาราณสีนั้น ยังมีพราหมณ์คนหนึ่งสร้างหนี้สินไว้มากจนหนี้ท่วมหัว ไม่สามารถใช้หนี้ได้ กลายเป็นคนล้มละลาย ถูกเจ้าหนี้ทวงถามอยู่บ่อย ๆ จึงหนีหนี้เข้าป่า เดินทางมาจนถึงอาศรมฤาษี อยู่ปฏิบัติจนฤาษีเกิดความเมตตา ฤาษีคิดว่าพราหมณ์นี้มีอุปการะมาก เราจะให้เรียนมนต์ทิพย์ที่พญาครุฑให้ไว้ จึงให้พราหมณ์เรียนมหาเวทย์ชื่อว่า **"อาลัมพายน์"** พร้อมทั้งยาทิพย์และวิธีการใช้มหาเวทย์

พราหมณ์นั้น คิดว่า เราได้วิธีเลี้ยงชีพแล้ว อยู่ปรนนิบัติฤาษีต่อไปอีก ๒ – ๓ วัน จึงอ้างเหตุว่าเกิดโรคลม ไม่สามารถอยู่ที่นี่ต่อไปได้ จึงกราบลาฤาษีออกจากป่า เดินสาธยายมนต์ไปตามหนทางใหญ่จนมาถึงฝั่งแม่น้ำยมุนา

ในขณะนั้น พวกนางนาคมาณวิกาภรรยาพระภูริทัต ต่างก็ถือแก้วมณีออกจากนาคพิภพมาวางไว้บนกองทรายริมฝั่งแม่น้ำยมุนา ใช้แสงแก้วมณีนั้นส่องสว่างพากันเล่นน้ำตลอดทั้งคืน จนถึงรุ่งเช้า จึงพากันตกแต่งกายด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่าง นั่งล้อมแก้วมณีให้สิริเข้าสู่กาย

ฝ่ายพราหมณ์เดินสาธยายมหาเวทย์อาลัมพายน์มาถึงที่นั้น เหล่านางนาคมาณวิกาได้ยินเสียงสาธยายมนต์อาลัมพายน์ เข้าใจว่าเป็นเสียงครุฑ ตกใจกลัว ไม่ทันหยิบแก้วมณี พากันแตกตื่นแทรกแผ่นดินหนีไปนาคพิภพ พราหมณ์เห็นแก้วมณีก็ดีใจว่ามนต์ของตนศักดิ์สิทธิ์ จึงหยิบเอาแก้วมณีนั้นไป

ขณะนั้น จอมพรานเนสาทะพร้อมโสมทัตผู้เป็นลูกชาย ท่องป่าล่าสัตว์มา เห็นพราหมณ์อาลัมพายน์ถือแก้วมณีอยู่ในมือจึงเปรยกับบุตรว่า **"พระภูริทัตเคยให้แก้วมณีนี้แก่เราใช่ไหม"** โสมทัตตอบว่า **"ใช่แล้วพ่อ"** นายพรานจึงกล่าวว่า **"ถ้าเช่นนั้นเราจะหลอกพราหมณ์ว่า แก้วมณีนั้นเป็นอัปมงคลแล้วชิงเอามาเป็นของเรา"**

โสมทัตกล่าวว่า **"พระภูริทัตเคยให้แก้วมณีมาแล้ว ตอนนั้นทำไมพ่อไม่รับ แต่บัดนี้ กลับจะไปหลอกเอาจากพราหมณ์ อย่าทำอย่างนั้นเลยพ่อ"**

นายพรานเนสาทะกล่าวว่า **"อย่าฟื้นฝอยหาตะเข็บ ลูกอยู่เฉย ๆ คอยดูพ่อหลอกตาพราหมณ์นั่น"** ว่าแล้วจึงถามพราหมณ์อาลัมพายน์ว่าได้แก้วมณีนี้มาจากไหน

พราหมณ์อาลัมพายน์อวดว่า วันนี้ตนเดินมาตามทางตั้งแต่เช้าตรู่ ได้เห็นนางนาคมาณวิกาผู้มีตาแดงจำนวนมาก ห้อมล้อมแก้วมณีนี้อยู่ พอเห็นตนเข้าเท่านั้นก็ตกใจกลัว พากันทิ้งแก้วมณีหนีไป

จอมพรานเนสาทะคิดจะหลอกพราหมณ์อาลัมพายน์เอาแก้วมณี จึงบอกความเป็นอัปมงคลของแก้วมณีว่า **"หากใครนำแก้วมณีนี้ไปประดับจะต้องเคารพบูชาเก็บรักษาไว้อย่างดีเท่านั้น จึงจะเป็นประโยชน์ มิเช่นนั้นจะทำให้เกิดความพินาศล่มจมอย่างใหญ่หลวงนัก คนไม่มีบุญ ไม่ควรประดับ เราจะให้ทองคำร้อยแท่งเพื่อแลกกับแก้วมณีนี้"**

พราหมณ์อาลัมพายน์กล่าวว่า **"เราจะไม่ขายแก้วมณี แต่ถ้าใครสามารถบอกได้ว่ามีนาคใหญ่ ผู้มีเดชมาก ยากที่ใคร ๆ จะล่วงเกินได้อยู่ที่ใด เราจึงจะให้"**

จอมพรานเนสาทะกล่าวว่า **"ท่านเป็นครุฑแปลงกายเป็นพราหมณ์มาเที่ยวจับนาคไปเป็นอาหารหรืออย่างไร จึงต้องการรู้ที่อยู่ของนาค"**

พราหมณ์อาลัมพายน์กล่าวว่า **"นายพราน เราไม่ได้เป็นครุฑ แม้แต่ครุฑ เราก็ยังไม่เคยเห็น แต่เรามีความชำนาญเกี่ยวกับงูพิษ คนทั่วไปเรียกเราว่า หมองู"**

จอมพรานเนสาทะถามว่า **"ท่านมีกำลังอะไร มีศิลปะอะไร และอำนาจวิทยาคมของท่านศักดิ์สิทธิ์อย่างไร จึงไม่เกรงกลัวนาคราช"**

พราหมณ์อาลัมพายน์คุยอวดพรานเนสาทะว่า **"มีครุฑตนหนึ่งมาบอกวิชาหมองูอย่างสูงให้ฤาษีโกสิยโคตร ผู้อยู่ป่าประพฤติตบะมานาน ส่วนเราเป็นลูกศิษย์ผู้อุปัฏฐาก ท่านฤาษีจึงสอนมหาเวทย์ให้เราด้วยความเมตตา เราจำมหาเวทย์ที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นจนขึ้นใจ จึงไม่กลัวพญานาค เราเป็นอาจารย์ของเหล่าหมองูทั้งหลาย ชนโดยทั่วไปจึงเรียกเราว่า อาลัมพายน์"**

พรานเนสาทะคิดว่า ถ้าบอกที่อยู่ภูริทัตนาคราชแล้ว ก็จะได้แก้วมณี จึงปรึกษาลูกชายว่า ควรบอกที่อยู่ภูริทัตแก่พราหมณ์อาลัมพายน์ จึงจะได้แก้วมณี ไม่ควรจะทิ้งโอกาสดี ๆ นี้ไป

โสมทัตผู้เป็นบุตรกล่าวว่า **"พ่อ พระภูริทัตมีบุญคุณกับเรามาก ทำไมพ่อจะทำร้ายผู้ที่มีบุญคุณกับพ่อ ถ้าพ่อต้องการทรัพย์ พระภูริทัตก็จะให้ทรัพย์เป็นจำนวนมาก พ่อไปขอท่านสิ"**

พรานเนสาทะกล่าวกับลูกชายว่า **"โสมทัต ของที่อยู่ต่อหน้าก็เอาไว้ก่อน จะไปหวังน้ำบ่อหน้าทำไม"**

โสมทัตผู้เป็นบุตรเตือนสติพ่อว่า **"คนทำร้ายมิตร ไร้น้ำใจ จะต้องตกนรกหมกไหม้ แผ่นดินจะสูบ หรือถ้ายังมีชีวิตอยู่ก็จะประสบแต่ความหายนะ พ่ออย่าทำเลย ถ้าพ่อทำอย่างนั้น กรรมจะตามสนองพ่อในไม่ช้า"**

พรานเนสาทะกล่าวกับลูกชายว่า **"ลูกอายุยังน้อย ยังเป็นเด็ก จึงไม่รู้อะไร พวกพราหมณ์ครั้นทำบาปแล้ว บูชามหายัญก็บริสุทธิ์ได้ พ่อเป็นพราหมณ์ บูชามหายัญล้างบาปได้ ลูกจะกลัวอะไร"**

โสมทัตผู้เป็นลูกชายกล่าวว่า **"พ่อทำไปคนเดียวเถิด ลูกจะไม่อยู่ร่วมทำกรรมหยาบช้ากับพ่อ"** แล้วจึงเดินหนีจากพ่อไป

โสมทัตนั้นเป็นบัณฑิต แม้พยายามเตือนบิดาไม่ให้กระทำกรรมด้วยการทรยศมิตร แต่บิดาก็ไม่ยอมรับฟัง จึงป่าวประกาศให้เทวดาเป็นพยานกึกก้องกลางราวป่าว่า จะไม่ขอร่วมทำบาปเช่นนี้ จึงเดินหนีบิดาไปต่อหน้าต่อตา เข้าป่าหิมวันต์ บวชเป็นฤๅษีจนได้บรรลุอภิญญาและสมาบัติ รักษาฌานไว้ไม่ให้เสื่อมตลอดชีวิต หลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก

ส่วนพรานเนสาทะผู้เป็นบิดาคิดว่า โสมทัตคงไม่หนีไปไหนได้ นอกจากจะกลับเรือนเท่านั้น ครั้นเห็นพราหมณ์อาลัมพายน์แสดงอาการหงุดหงิดไม่พอใจ จึงปลอบว่า **"ท่านอาลัมพายน์อย่าวิตกไปเลย เราจะบอกที่อยู่พญานาคภูริทัตให้"** แล้วจึงพาพราหมณ์อาลัมพายน์ไปยังที่พญานาคภูริทัต รักษาอุโบสถศีล เห็นพญานาคตัวใหญ่คู้ขนดอยู่ที่จอมปลวก จึงยื่นชี้มือไปทางจอมปลวกอยู่ห่าง ๆ พลางกระซิบบอกพราหมณ์อาลัมพายน์ว่า **"ท่านเห็นรัศมีสีแมลงค่อมทอง ศีรษะแดง ตัวขาวโพลน เหมือนกองปุยนุ่น นอนอยู่บนจอมปลวกนั่นไหม? นั่นแหละพญานาคราช ไปจับเอาเถิด"**

พระโพธิสัตว์ลืมตาขึ้นเหลือบมองมาเห็นพรานเนสาทะ คิดในใจว่า เราคิดเอาไว้ไม่ผิดว่าพราหมณ์คนนี้เป็นคนทรยศมิตร จะทำลายอุโบสถของเรา จึงอุตส่าห์นำไปนาคพิภพ มอบสมบัติให้มากมาย หวังจะให้เพียงพอ ไม่ยอมรับแก้วมณีที่เราให้ แต่กลับไปเอาหมองูมาจับเรา

พระโพธิสัตว์สอนตนเองว่า "**ภูริทัต ถ้าเจ้าโกรธผู้ที่ทำร้ายเจ้า ศีลก็จะขาด เจ้าได้อธิษฐานอุโบสถไว้แล้ว เจ้าต้องรักษาไม่ให้ขาด อาลัมพายน์จะตัด จะเผา จะฆ่า จะแทงด้วยหลาวก็ตามเถิด เจ้าจะต้องไม่โกรธเขา ถ้าเจ้าโกรธมองดู เขาจะแหลกเป็นผุยผงไปทันที ให้เขาทุบตีเจ้าเถิด ถึงอย่างไรเจ้าก็จะต้องไม่โกรธ ต้องไม่แลดู**" ครั้นพระโพธิสัตว์ให้โอวาทตนดังนี้แล้วก็หลับตาลง ทรงอธิษฐานบำเพ็ญศีลบารมีไว้อย่างมั่นคง ซุกเศียรเข้าไว้ภายในขนด นอนนิ่งไม่ขยับกาย

ไปสู่อำนาจมหาเวทย์

ฝ่ายพรานเนสาทะเตือนพราหมณ์อาลัมพายน์ว่า "**เชิญท่านเข้าไปจับเอานาคนี้ แล้วส่งแก้วมณีมาให้เรา**" พราหมณ์อาลัมพายน์เห็นพญานาคก็ดีใจ ไม่สนใจแก้วมณีอีกต่อไปว่าเป็นของมีค่าอย่างไร โยนแก้วมณีไปให้พรานเนสาทะ แก้วมณีพลัดหล่นจากมือนายพราน ตกลงที่พื้นดินแล้วจมหายเข้าไปในแผ่นดินกลับไปยังนาคพิภพ

นายพรานเนสาทะได้ทรยศมิตรจึงเสื่อมจากฐานะ ๓ ประการ คือ เสื่อมจากแก้วมณี ๑ เสื่อมจากมิตรภาพระหว่างพระภูริทัต ๑ และเสื่อมความเคารพจากบุตร ๑ เพราะความโลภ เขาร้องไห้รำพันกลับเรือนว่า "**เราหมดที่พึ่งพาอาศัยแล้ว เพราะเราไม่เชื่อลูก**"

ฝ่ายพราหมณ์อาลัมพายน์ เอาโอสถทิพย์ทาชโลมทั่วร่างกายบ้าง เคี้ยวไว้ในปากบ้าง แล้วบ่นทิพยมนต์ร่ายมหาเวทย์ป้องกันตัวเข้าไปหาพระโพธิสัตว์

จับหางลากออกมาแล้วกดหัวเอาไว้อย่างมั่นคง จากนั้น เปิดปากพระโพธิสัตว์ออก แล้วบ้วนยาที่เคี้ยวพร้อมเสมหะยัดใส่เข้าไปในปากพระโพธิสัตว์

พญานาคภูริทัตเกิดในตระกูลนาคราช จึงเป็นสัตว์สะอาดอย่างชาติกษัตริย์ทั้งหลาย แม้ถูกกระทำเช่นนั้น รู้สึกสะอิดสะเอียนแทบสำรอกก็ไม่โกรธ ไม่ลืมตา เพราะกลัวศีลจะขาด

ครั้นแล้ว พราหมณ์อาลัมพายน์ใช้ทั้งยาทั้งมนต์ป้องกันตัวเอง จับหางพระภูริทัตหิ้วให้หัวห้อยลงข้างล่าง เขย่าให้สำรอกอาหารออกให้หมด แล้วจับให้นอนเหยียดยาวกับพื้นดิน เอาเท้าเหยียบย่ำเหมือนคนนวดถั่ว พระภูริทัตเจ็บปวดคล้ายกระดูกจะแหลกละเอียด จากนั้น พราหมณ์อาลัมพายน์ก็จับหางภูริทัตหิ้วให้หัวห้อยลง แล้วฟาดลงกับพื้นดินเหมือนคนตีผ้า แม้พระโพธิสัตว์เจ็บปวดทุกข์ทรมานถึงปานนี้ก็ไม่โกรธ

เมื่อพราหมณ์อาลัมพายน์ทำให้พญานาคภูริทัตอ่อนแรงลงแล้ว จึงเอาเถาวัลย์ถักเป็นกระโปรงใส่พระโพธิสัตว์ แต่ตัวพระโพธิสัตว์ใหญ่กว่ากระโปรง ส่วนหัวจึงเข้าลำบาก พราหมณ์อาลัมพายน์ใช้ส้นเท้าถีบยันพระโพธิสัตว์เข้าไป พระโพธิสัตว์ได้รับความเจ็บปวดทุกข์ทรมานมาก

จากนั้น พราหมณ์ก็แบกกระโปรงใส่พระโพธิสัตว์ไปจนถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง วางกระโปรงลงกลางหมู่บ้าน แล้วร้องประกาศบอกประชาชนให้มาดูพญานาคแสดงการฟ้อนรำ เมื่อชาวบ้านมาชุมนุมกันแล้ว พราหมณ์อาลัมพายน์จึงเรียกพญานาคภูริทัตออกมา

พระโพธิสัตว์คิดว่า วันนี้จะเล่นให้ผู้คนสนุกสนานเพลิดเพลิน เมื่ออาลัมพายน์ได้ทรัพย์มากแล้วจะปล่อยเราไป ดังนั้น วันนี้เราจะทำตามที่อาลัมพายน์สั่งทุกอย่าง

อาลัมพายน์นำพระโพธิสัตว์ออกจากกระโปรง กล่าวว่า "**เจ้าจงทำตัวให้ใหญ่**" พระโพธิสัตว์จึงทำลำตัวให้ใหญ่ตามที่บอก อาลัมพายน์บอกทำตัวให้เล็ก ให้ขดเป็นขนด ให้คลาย ให้แผ่พังพาน ให้สูง ให้ต่ำ ให้เห็นตัว ให้หายตัว ให้เห็นครึ่งตัว ให้ตัวเป็นสีขียว เหลือง แดง ขาว หงสบาท ให้พ่นเปลวไฟ พ่นน้ำ พ่นควัน อาลัมพายน์สั่งให้ทำอาการใด ๆ พระโพธิสัตว์ก็เนรมิตกายแสดงตามที่อาลัมพายน์สั่งทุกอย่าง

ผู้คนเห็นพระโพธิสัตว์แล้วก็เกิดความสงสาร กลั้นน้ำตาไว้ไม่ได้ ต่างนำข้าวของเงินทองและเครื่องประดับมาให้พราหมณ์ ด้วยความสงสารพระโพธิสัตว์

อาลัมพายน์ได้เงินประมาณ ๑,๐๐๐ กหาปณะจากหมู่บ้านนั้น ทีแรกเขาตั้งใจจับพระโพธิสัตว์มาแสดงให้ได้เงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะก็จะปล่อย แต่ครั้นได้เงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ กลับคิดว่า แค่แสดงในหมู่บ้านเล็ก ๆ ยังได้เงินมากถึงเพียงนี้ ถ้าแสดงในพระนครจะได้มากมายขนาดไหน เพราะความโลภจึงไม่ยอมปล่อยพระโพธิสัตว์

พราหมณ์อาลัมพายน์ได้เงินจากหมู่บ้านนั้น จึงให้นายช่างทำกระโปรงแก้วใส่พระโพธิสัตว์ ขึ้นพาหนะไปอย่างสบาย มีผู้มาสมัครเข้าเป็นบริวารติดตามไปเป็นจำนวนมาก อาลัมพายน์ให้พระโพธิสัตว์แสดงไปตามหมู่บ้านและนิคมต่าง ๆ จนถึงกรุงพาราณสี

อาลัมพายน์ไม่ให้พระโพธิสัตว์กินน้ำผึ้งและข้าวตอก แต่เอากบให้กิน พระโพธิสัตว์ไม่ยอมกินสัตว์จึงต้องอดอาหาร แม้จะอ่อนเพลียเพราะอดอาหาร แต่ถึงอย่างนั้น อาลัมพายน์ก็ยังให้พระโพธิสัตว์แสดงตามชุมชนต่าง ๆ ใกล้ประตูกำแพงพระนครทั้ง ๔ ด้าน พระโพธิสัตว์ก็แข็งใจแสดง ทั้ง ๆ ที่เหนื่อยล้าเจียนขาดใจ เพราะกลัวอาลัมพายน์จะไม่ปล่อย

ครั้นถึงวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ พราหมณ์อาลัมพายน์ให้เจ้าหน้าที่กราบทูลพระราชาว่า จะให้นาคราชแสดงถวายพระองค์ พระราชาจึงรับสั่งประกาศไปทั่วพระนคร ให้ประชาชนประชุมกัน ประชาชนจึงพากันมาประชุมที่ท้องสนามหลวงเพื่อดูการแสดง

หัวอกแม่

ในวันที่พราหมณ์อาลัมพายน์จับพระโพธิสัตว์ไปนั้น พระมารดาพระโพธิสัตว์ฝันว่า พระนางถูกชายคนหนึ่ง ตัวดำ นัยน์ตาแดง หน้าตาโหดเหี้ยมน่ากลัว เอาดาบตัดแขนขวาของพระนางขาดแล้วถือไปทั้ง ๆ ที่เลือดสด ๆ ยังไหลอยู่ ครั้นพระนางตื่นขึ้นมาก็ตกใจกลัว ลุกขึ้นลูบคลำแขนขวาของพระองค์ก็ทราบว่าฝันร้าย พระองค์รู้สึกใจคอไม่ดี ไม่รู้ว่าจะเกิดอันตรายแก่พระโอรสแก่ท้าวธตรฐมหาราช หรือแก่พระองค์เอง

พลันนั้น พระนางก็ทรงเป็นห่วงพระโพธิสัตว์ยิ่งกว่าคนอื่นขึ้นมาอย่างจับใจ ด้วยคนอื่น ๆ อยู่ในนาคพิภพกันหมด มีเพียงพระโพธิสัตว์คนเดียวเท่านั้นที่ไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ในโลกมนุษย์ พระองค์เป็นห่วงว่าภูริทัตจะถูกหมองูหรือครุฑจับไป ครั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงรู้สึกเย็นเยียบไปทั้งตัว

จากวันที่พระมารดาพระโพธิสัตว์ฝันร้ายจนผ่านไปได้กึ่งเดือน ก็ไม่เห็นภูริทัตมาเฝ้า พระนางเต็มไปด้วยความระทมทุกข์ว่า **"ลูกภูริทัตไม่เคยหายไปนานขนาดนี้ นี่ก็เกินกึ่งเดือนเข้าแล้ว เห็นทีจะเกิดอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่"**

พระนางสมุททชาทรงเฝ้ามองทางที่พระโพธิสัตว์จะกลับมา วันแล้ววันเล่าทรงรำพึงว่า **"ลูกภูริทัตจะมาวันนี้ ลูกภูริทัตจะมาวันนี้"** แต่วันแล้ววันเล่าก็เงียบหาย

ครั้นผ่านไปได้หนึ่งเดือน พระนางสมุททชาไม่เห็นบุตรก็ทรงโศกเศร้า ผุดลุกผุดนั่ง ไม่เป็นอันกินอันนอน ร้องไห้ ไม่มีเวลาใดที่ไม่มีน้ำตา ดวงหฤทัยเหือดแห้ง พระเนตรทั้งสองบวมเป่งขึ้นมา

เมื่อครบกำหนดหนึ่งเดือน เป็นเวลาที่สุทัศนะพระโอรสองค์ใหญ่มาเยี่ยมสุทัศนะให้บริษัทรออยู่ข้างนอก แล้วขึ้นปราสาทไหว้พระชนนี

เนื่องจากพระนางสมุททชากำลังโศกเศร้าถึงภูริทัต จึงไม่ได้ทักทายปราศรัย ไม่ยอมตรัสอะไรกับสุทัศนะเหมือนที่ผ่านมา สุทัศนะรู้สึกแปลกใจว่าทุกครั้งที่ตนมาพบ พระมารดาจะยินดีต้อนรับ แต่วันนี้พระมารดาโศกเศร้าน้อยพระทัย คงมีอะไรแน่ จึงทูลถามถึงสาเหตุ แต่พระชนนีก็ยังเอาแต่นิ่งเงียบไม่ได้ตรัสอะไร สุทัศนะคิดว่าหรือจะเกิดเหตุร้ายอะไร จึงถามว่า **"ใครทำให้แม่ไม่สบายใจ หรือมีเหตุร้ายอะไร"**

พระนางสมุททชาตรัสว่า **"สุทัศนะ แม่ฝันร้ายมาเดือนหนึ่งแล้ว แม่ฝันว่ามีชายคนหนึ่งตัดแขนแม่ไป ดูเหมือนเป็นแขนข้างขวา เขาถือติดมือไปทั้ง ๆ ที่เลือดสด ๆ ยังไหลเป็นทาง ตั้งแต่แม่ฝันร้าย แม่ไม่มีความสุขเลยลูกรัก น้องของลูกหายไปได้เดือนหนึ่งแล้ว ไม่เห็นมาเยี่ยมแม่ ไม่รู้จะเป็นตายร้ายดีอย่างไร เขาไม่เคยหายไปนานขนาดนี้ เราจะไปนิเวศน์ของภูริทัตกัน ไปเยี่ยมน้องของลูก"** กล่าวเช่นนั้นแล้วจึงเสด็จไปยังนิเวศน์ของพระภูริทัต พร้อมด้วยนาคข้าราชบริพารเป็นอันมาก

ฝ่ายพวกภรรยาพระโพธิสัตว์ เมื่อไม่เห็นพระภูริทัตที่จอมปลวกก็คิดว่าคงจะอยู่ในนิเวศน์ของมารดา จึงไม่ได้พากันสงสัยหรือสอบถามถึง ครั้นเหล่าภรรยาพระภูริทัตทราบว่า แม่ผัวมาหาบุตรของตน ก็พากันออกมาต้อนรับ จึงรู้ว่าพระภูริทัตหายไปได้หนึ่งเดือนแล้ว ต่างตกใจหมอบลงแทบพระบาทพระนางสมุททชา ร้องไห้รำพันถึงพระโพธิสัตว์

มารดาพระโพธิสัตว์ขึ้นไปตรวจดูบนปราสาทพร้อมหญิงสะใภ้ เห็นที่นอนและที่นั่งบุตร ก็ยิ่งเศร้าใจคร่ำครวญรำพันว่า **"แม่ไม่เห็นลูกภูริทัต จะตรอมตรมจนสิ้นใจ เหมือนแม่นกที่ลูกถูกฆ่า เห็นแต่รังเปล่า จะระทมทุกข์จนสิ้นใจ"**

เมื่อมารดาพระโพธิสัตว์รำพันอยู่อย่างนี้ แม้นาคสักตนหนึ่งก็ไม่อาจทรงภาวะของตนอยู่ได้ ต่างสงสารพระนางร้องระงมเป็นเสียงเดียวกัน ปานประหนึ่งเสียงคลื่นในท้องมหาสมุทรซัดฝั่งอยู่ไม่ขาดสาย เหล่าภรรยาพระโพธิสัตว์ต่างล้มตัวลงนอนระเกะระกะอย่างหมดอาลัย ทั่วทั้งพระราชนิเวศน์ยิ่งดูวังเวง

ขณะนั้น อริฏฐะและสุโภคะสองพี่น้องก็ตามมาถึง ต่างช่วยกันปลอบมารดาให้เบาใจว่า เป็นธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมา ย่อมมีความพลัดพรากอย่างนี้ พระนางสมุททชาตรัสว่า **"ลูกรัก ถึงแม้แม่จะรู้ว่า สัตว์ทั้งหลายก็เป็นอย่างนี้ เป็นธรรมดา แต่แม่ก็ทำใจไม่ได้ เมื่อแม่ไม่เห็นภูริทัตในคืนวันนี้ เห็นทีแม่จะต้องตายแน่"**

พระโอรสทั้งสามกล่าวว่า **"แม่อย่าเศร้าโศกไปเลย ลูกทั้ง ๓ คน จะออกตามหาภูริทัตไปทุกหนทุกแห่ง แม่จะได้เห็นภูริทัตภายใน ๗ วัน"**

สุทัศนะคิดว่าถ้าไปทางเดียวกันทั้ง ๓ คน จะทำให้ชักช้าไม่ทันการณ์ ควรแยกกันไปคนละทาง คนหนึ่งไปเทวโลก คนหนึ่งไปป่าหิมวันต์ ส่วนอีกคนหนึ่งไปโลกมนุษย์ ถ้าให้อริฏฐะไปโลกมนุษย์ หากพบภูริทัตเข้าในบ้านหรือนิคมใด เขาก็จะเผาบ้านและนิคมนั้นให้มอดไหม้เสียหมด เพราะอริฏฐะมีนิสัยมุทะลุดุร้าย ไม่กลัวใคร จึงไม่ควรให้ไปโลกมนุษย์

เมื่อคิดเช่นนั้น สุทัศนะนาคราชจึงให้อริฏฐะไปเทวโลก กำชับว่า **"ถ้าเทวดาต้องการฟังธรรม ได้นำภูริทัตไปเทวโลก ก็ขอให้พากลับมาก่อน สุโภคะให้ไปป่าหิมวันต์ ส่วนสุทัศนะเองจะไปโลกมนุษย์"**

ธิดานาคราช

สุทัศนะคิดว่า ถ้าเราแปลงกายเป็นชายหนุ่มไป พวกมนุษย์จะไม่เคารพ ควรจะแปลงเป็นฤาษีไป เพราะบรรพชิตเป็นที่เคารพรักของเหล่ามนุษย์ จึงแปลงกายเป็นฤาษี กราบลามารดาแล้วจากไป

พระภูริทัตโพธิสัตว์นั้น มีนางนาคน้องสาวต่างมารดาอยู่คนหนึ่ง ชื่อว่า **"อัจจิมุขี"** เธอมีรูปร่างหน้าตาน่ารัก ภูริทัตเอ็นดูน้องสาวคนนี้มาก เธอจึงเคารพรักพระโพธิสัตว์เหลือเกิน นางเห็นสุทัศนะจะไปโลกมนุษย์ จึงร้องขอติดตามไปด้วย สุทัศนะห้ามน้องสาวว่า **"น้องไปกับพี่ไม่ได้ เพราะพี่ไม่ได้ไปอย่างธรรมดา พี่จะแปลงเป็นบรรพชิตไป"**

แม้อัจจิมุขีรู้ว่าพี่ชายลำบากใจที่จะให้เธอติดตามไปด้วย แต่เธอก็ไม่ลดละความพยายาม อ้อนวอนขอร่วมเดินทางไปด้วยว่า **"ถ้าเช่นนั้น น้องจะแปลงกายเป็นลูกเขียดน้อย นอนไปในชฎาของพี่"** แม้สุทัศนะจะห้ามปรามอย่างไร เธอก็อ้อนวอนแล้วอ้อนวอนเล่าจนสุทัศนะใจอ่อน ยอมอนุญาตให้ติดตามไปด้วย

สุทัศนะนาคราชและนางนาคสาวอัจจิมุขีคิดกันว่า ควรจะต้องเริ่มต้นตรงที่ภูริทัตไปรักษาอุโบสถก่อน จึงสอบถามสถานที่นั้น ๆ จากภรรยาภูริทัต แล้วแปลงเป็นลูกเขียดน้อยนอนในชฎาของพี่ชายไป จนถึงบริเวณจอมปลวกใกล้ต้นไทรใหญ่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา เห็นเลือดและร่องรอยเถาวัลย์ที่ถูกตัดมาถักเป็นกระโปรงตรงที่อาลัมพายน์จับพระโพธิสัตว์

นางอัจจิมุขีรู้ชัดว่าพี่ชายที่เธอรักถูกหมองูจับไป ก็ใจหายเกิดความเศร้าโศกขึ้นมาทันที เธอร้องไห้น้ำตานองหน้า นางคิดว่าก็แล้วหมองูคนใด จึงมีอำนาจเหนือภูริทัตพี่ชายของเธอ จนสามารถจับพี่ชายของเธอไปได้

นาคทั้งสองจึงตามรอยอาลัมพายน์ไปจนถึงหมู่บ้านที่อาลัมพายน์ให้พระโพธิสัตว์แสดงครั้งแรก ถามชาวบ้านว่ามีหมองูนำนาคราชรูปร่างหน้าตาเช่นนี้มาเล่นในหมู่บ้านนี้บ้างหรือไม่

ทั้งสองจึงทราบจากชาวบ้านว่า มีหมองูนำนาคมาแสดงที่นี่จากวันนั้นจนถึงวันนี้ได้ประมาณหนึ่งเดือนแล้ว พญานาคสุทัศนะในคราบฤาษีถามชาวบ้านว่า **"หมองูได้อะไรจากการแสดงไปบ้าง"** ชาวบ้านตอบว่า **"ได้เงินประมาณ ๑,๐๐๐ กหาปณะ"** ฤาษีถามต่อไปว่า **"หมองูออกจากหมู่บ้านนี้แล้วไปแสดงที่ไหนต่อ"** ชาวบ้านบอกหมู่บ้านที่อาลัมพายน์มุ่งหน้าไป ฤาษีจึงออกเดินทางถามตั้งแต่หมู่บ้านนั้นเรื่อยไปจนถึงประตูพระนคร

ขณะนั้น ผู้คนกำลังหลั่งไหลเข้าสู่พระนคร ต่างส่งเสียงเชิญชวนกันไปดูการแสดงตามท้องถนน นาคสองพี่น้องจึงปะปนเข้าพระนครไปกับฝูงชน

เช้าวันนั้น พราหมณ์อาลัมพายน์คิดว่า วันนี้จะแสดงต่อเบื้องพระพักตร์ของพระราชา ต้องแสดงให้ดี อาบน้ำแต่งตัวเสร็จแล้ว จึงให้คนยกกระโปรงแก้วขังพระโพธิสัตว์ไปยังประตูพระราชฐาน ประชาชนมาชุมนุมดูการแสดงแน่นขนัด

ขณะนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสียังประทับอยู่ในพระราชนิเวศน์ ทรงส่งสาส์นไปแจ้งว่า พระองค์จะเสด็จไปทอดพระเนตรการแสดงของพญานาค เจ้าหน้าที่พระราชวังจึงทอดพระราชอาสน์ไว้บริเวณที่จะจัดการแสดง

พราหมณ์อาลัมพายน์วางกระโปรงแก้วใส่พระโพธิสัตว์ลงบนพรมอันวิจิตร เปิดฝาออกแล้วส่งสัญญาณให้พญานาคออกมา

พระโพธิสัตว์โผล่ศีรษะออกจากกระโปรงแก้ว มองดูไปรอบ ๆ ตามสัญชาตญาณของนาคทั้งหลาย เพื่อจะดูว่ามีอันตรายจากครุฑหรือไม่ และดูว่ามีญาติของตนอยู่หรือไม่ เป็นธรรมดาว่า เมื่อพวกนาคเห็นครุฑก็กลัว จึงไม่กล้าแผ่พังพานฟ้อนรำ และเมื่อเห็นพวกญาติก็ละอาย ไม่แผ่พังพานฟ้อนรำเช่นกัน

ขณะนั้น ฤาษีสุทัศนะยืนแทรกอยู่ท้ายสุดของฝูงชน พระโพธิสัตว์มองเห็นพี่ชายท่ามกลางฝูงชนก็เลื้อยออกจากกระโปรง พุ่งตรงรี่เข้าไปหาพี่ชายทั้ง ๆ ที่น้ำตายังนองหน้า

ผู้คนเห็นพญานาคภูริทัตพุ่งออกจากกระโปรงแก้ว เลื้อยตรงรี่เข้าใส่ฝูงชนก็พากันตกใจกลัว แตกตื่นแหวกเป็นทางออกไป ยังยืนอยู่แต่สุทัศนะคนเดียว

พญานาคภูริทัตซบศีรษะร้องไห้อยู่ที่หลังเท้าพี่ชาย สุทัศนะเห็นสภาพน้องชายก็รู้สึกรันทดใจ ไม่อาจกลั้นน้ำตาไว้ได้ จึงยืนร้องไห้เช่นกัน

แม้นางนาคสาวอัจจิมุขีที่อยู่ในชฎาเห็นสภาพพี่ชายที่ตนเคารพรักยิ่งพลันความสงสารก็พรั่งพรูเข้าสู่จิตใจ กลั้นน้ำตาเอาไว้ไม่ได้ เธอสะเทือนใจกับภาพที่เห็น ร้องไห้ด้วยความสงสาร พระโพธิสัตว์ซบศีรษะร้องไห้อยู่ที่หลังเท้าพี่ชาย เมื่อข่มความโศกเศร้าได้แล้ว จึงค่อย ๆ เลื้อยกะปลกกะเปลี้ยกลับเข้าไปในกระโปรงเช่นเดิม

พราหมณ์อาลัมพายน์มองเห็นเหตุการณ์นั้นเข้าใจว่า ฤาษีหนุ่มถูกนาคกัด คิดจะปลอบโยน จึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า **"นาคหลุดออกไปฟุบที่เท้าพระคุณเจ้าอย่างกะทันหัน พระคุณเจ้าถูกกัดหรือไม่ แต่พระคุณเจ้าอย่ากลัวเลย ข้าพเจ้ามียาวิเศษรักษา"**

สุทัศนะกล่าวว่า **"นาคตัวนี้ทำอะไรเราไม่ได้หรอก หมองูเท่าที่มีอยู่ก็ไม่เห็นจะมีคนไหนดีไปกว่าเรา"**

อาลัมพายน์ได้ยินเช่นนั้นไม่รู้ว่าเป็นใครก็โกรธตวาดว่า **"ฤาษีเซ่อเงอะงะ แต่งตัววางท่าทางเป็นฤาษี มาท้าเรากลางประชาชน"**

สุทัศนะกล่าวกับหมองูนั้นว่า **"หากท่านเก่ง ก็เอาพญานาคของท่านมาสู้กับลูกเขียดน้อยของเรา พนันกันด้วยเงิน ๕,๐๐๐ กหาปณะ"**

พราหมณ์อาลัมพายน์กล่าวว่า **"ฤาษีน้อย เรามีเงินมากมาย แต่ท่านจะหาเงินจากที่ไหนมาเดิมพัน แล้วใครจะค้ำประกันเดิมพันของท่าน"**

สุทัศนะนาคราชในคราบฤาษีหนุ่มชะงักอยู่ครู่หนึ่ง จำนนต่ออาลัมพายน์ไม่กล้ายืนยัน เพราะตนไม่มีเงิน หากจะนำมาด้วยฤทธิ์ก็เกรงอาลัมพายน์จะรู้ว่าตนเป็นนาค จึงตัดสินใจขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ด้วยท่าทางองอาจ เข้าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงพาราณสี[๓] กราบทูลว่า **"ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระราชสมภารเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์จงมีพระชนม์ยิ่งยืนนาน ขอพระองค์ทรงเป็นหลักประกันเงินเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะของอาตมภาพด้วยเถิด"**

พระราชาทรงสงสัยว่า ทำไมฤาษีหนุ่มนี้ขอทรัพย์มากเหลือเกิน จึงตรัสว่า **"ท่านฤาษี ท่านจะเอาเงินไปใช้หนี้ของบิดาหรือว่าเป็นหนี้ที่ท่านก่อขึ้นเอง เหตุไรจึงขอเงินมากมายจากโยมเช่นนี้"**

พญานาคในร่างฤาษีถวายพระพรว่า **"พราหมณ์อาลัมพายน์ต้องการจะเอาพญานาคสู้กับอาตมา อาตมาจะให้ลูกเขียดน้อยกัดพราหมณ์อาลัมพายน์ ในวันนี้ ขอเชิญพระองค์พร้อมทั้งเหล่าทหาร เสด็จทอดพระเนตรลูกเขียดน้อยของข้าพระองค์ต่อสู้กับพญานาค"**

พระราชาตรัสว่า **"ถ้าเช่นนั้น เราจะไป"** จึงเสด็จออกไปพร้อมกับสุทัศนะฤาษี

พราหมณ์อาลัมพายน์เห็นพระราชาเสด็จมากับฤาษี ตกใจคิดว่าฤาษีนี้เห็นจะเป็นบรรพชิตในพระราชสำนัก จึงไปเชิญพระราชาเสด็จออกมา เมื่อจะ

---

[๓] พระเจ้ากรุงพาราณสี พระนามว่า **"สาครพรหมทัต"** มีศักดิ์เป็นลุงของสุทัศนะ เพราะเป็นพี่ชายของพระนางสมุททชา ผู้เป็นมารดาของสุทัศนะและพระโพธิสัตว์

โอนอ่อนผ่อนตาม จึงกล่าวว่า "**ท่านฤาษี เราไม่ได้ดูหมิ่นท่านด้วยวิทยาคมเลย แต่ท่านหลงวิทยาคมของท่านมากเกินไปโดยไม่ยำเกรงพญานาค**"

สุทัศนะกล่าวว่า "**พราหมณ์ แม้อาตมาก็ไม่ได้ดูหมิ่นท่านในด้านวิทยาคม แต่ท่านเอาพญานาคที่ไม่มีพิษมาหลอกลวงประชาชนหากิน ถ้าชาวบ้านรู้ว่าพญานาคของท่านไม่มีพิษเหมือนที่อาตมารู้ อย่าว่าแต่ทรัพย์เลย แม้กระทั่งแกลบกำมือหนึ่งท่านก็จะไม่ได้**"

อาลัมพายน์โกรธจนตัวสั่น กล่าวว่า "**ฤาษีสกปรก ท่านเป็นนักบวชนุ่งหนังเสือ เกล้าชฎารุ่มร่าม ดูท่าทางก็เซ่อซ่า เข้ามาท้าทายเรากลางประชาชน ดูหมิ่นพญานาคว่าไม่มีพิษ หากท่านมีวิทยาคมจริง ก็เข้ามาเลย เดี๋ยวก็รู้ว่าพญานาคมีเดชานุภาพจริงหรือไม่ ท่านจะแหลกเป็นผุยผงไปในพริบตา**"

สุทัศนะเย้ยหยันพราหมณ์อาลัมพายน์ว่า "**งูเรือน งูปลา งูเขียว ก็ยังพอมีพิษอยู่บ้าง แต่นาคหัวแดงตัวนี้ไม่มีพิษแน่**" แม้อาลัมพายน์ก็เย้ยหยันสุทัศนะตอบเช่นกันว่า "**เราได้ยินพระอรหันต์สอนไว้ว่า คนให้ทานในโลกนี้จะได้ไปเกิดในสวรรค์ ขณะนี้ท่านยังมีชีวิตอยู่ มีโอกาสก็จงรีบให้ทานเสียเถิด ไม่เคยมีใครรอดชีวิตจากฤทธิ์พญานาคของเราได้**"

สุทัศนะในคราบฤาษีหนุ่มก็ตอบโต้อย่างไม่ลดละเช่นกันว่า "**สหายเอ๋ย แม้เราก็เคยได้ยินพระอรหันต์สอนไว้เช่นกันว่า คนให้ทานในโลกนี้แล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ ตัวท่านนั่นแหละยังมีลมหายใจอยู่ จงรีบให้ทานเสีย ถ้ามีสิ่งของที่ควรให้ก็จงรีบให้ ลูกเขียดน้อยชื่อว่าอัจจิมุขีนี้มีพิษร้ายแรงยิ่ง จะกัดท่านให้เป็นขี้เถ้า**"

ครั้นสุทัศนะกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเหยียดมือออกเรียกน้องสาวออกมาจากชฎา ประกาศให้ประชาชนได้ยินไปทั่วว่า "**อัจจิมุขี น้องจงออกจากชฎามายืนบนฝ่ามือพี่**"

นางอัจจิมุขีได้ยินพี่ชายเรียก จึงออกจากชฎามาจับอยู่ที่จะงอยบ่า แล้วกระโดดมายืนอยู่บนฝ่ามือพี่ชาย คลายพิษ ๓ หยด ไว้ในฝ่ามือพี่ชาย แล้วกลับเข้าไปในชฎาตามเดิม สุทัศนะยืนถือพิษอยู่แล้วประกาศก้อง ๓ ครั้ง ว่า **"บัดนี้ ชนบทจะต้องพินาศ ๆ"**

เสียงของสุทัศนะดังกึกก้องไปทั่วนครพาราณสี สะท้อนออกไปไกลถึง ๑๒ โยชน์ ประชาชนไม่เคยได้ยินเสียงเช่นนี้มาก่อน ต่างตกตะลึง เกิดความหวาดกลัวไปทั่วพระนคร

พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสถามว่า **"เพราะเหตุไร ชนบทจึงจะพินาศ"** สุทัศนะถวายพระพรว่า **"มหาบพิตร ชนบทจะพินาศเพราะหยดพิษของลูกเขียดน้อยตัวนี้"** พระราชาขอให้ฤาษีนำหยดพิษไปทิ้งเสีย สุทัศนะตอบว่าไม่รู้จะนำไปทิ้งที่ไหนได้ พระเจ้ากรุงพาราณสีบอกให้นำไปทิ้งตรงบริเวณแผ่นดินที่ว่างเปล่ากว้างใหญ่

สุทัศนะกล่าวว่า **"ถ้าหยดพิษตกลงบนแผ่นดิน ต้นหญ้า เถาวัลย์ และต้นไม้ที่เป็นยาจะเหี่ยวแห้งตายไปหมด"**

พระราชาให้ขว้างขึ้นไปในอากาศ สุทัศนะกล่าวว่า **"ถ้าขว้างพิษขึ้นไปในอากาศ ทั้งฝน ทั้งหิมะจะไม่ตกตลอด ๗ ปี"**

พระราชาตรัสว่า **"ถ้าเช่นนั้น จงหยดพิษลงในน้ำ"** สุทัศนะกล่าวว่า **"ถ้าหยดพิษลงในน้ำ สัตว์น้ำทั้งปลาและเต่าจะตายกันหมด"**

พระราชาตรัสว่า **"ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรแล้ว ท่านจงช่วยหาวิธีที่จะไม่ให้แคว้นของเราพินาศด้วยเถิด"** ฤาษีสุทัศนะถวายพระพรว่า ขอจงทรงรับสั่งให้คนขุดบ่อ ๓ บ่อ ติดต่อกันไปในที่แห่งหนึ่ง พระราชารับสั่งให้ทำตามนั้น สุทัศนะจึงเอายาต่าง ๆ ใส่บ่อแรก ให้เต็ม บ่อที่ ๒ ให้ใส่โคมัย ส่วนบ่อที่ ๓ ให้ใส่โอสถทิพย์ จากนั้น จึงเอาหยดพิษใส่ลงในบ่อที่ ๑

ทันใดนั้นเอง ได้เกิดกลุ่มไฟพวยพุ่งลุกขึ้นราวดอกเห็ด เปลวไฟเลยลามไปติดบ่อโคมัย แล้วลุกลามต่อไปถึงบ่อโอสถทิพย์ แล้วไหม้โอสถทิพย์จนหมดจึงดับ

พราหมณ์อาลัมพายน์ยืนดูอยู่ใกล้บ่อนั้น ไอควันพิษฉาบผิวกายพองขึ้นกลายเป็นขี้เรื้อนด่าง อาลัมพายน์ตกใจกลัวตาย จึงร้องเสียงหลงว่า **"ยอมปล่อยนาคราชแล้ว ๆ"**

พระโพธิสัตว์ได้ยินดังนั้นจึงเลื้อยออกจากกระโปรงแก้ว เนรมิตกายประดับด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ ยืนอยู่ด้วยท่าทางเหมือนท้าวสักกเทวราช ทั้งสุทัศนะนาคมาณพ และอัจจิมุขีนาคกัญญาต่างก็ดีใจจนน้ำตาคลอ ปรากฏตนมายืนอยู่เคียงข้างพระโพธิสัตว์

สุทัศนะนาคมาณพทูลถามพระเจ้ากรุงพาราณสีว่า **"ข้าแต่มหาราชพระองค์รู้ไหมว่า ข้าพระองค์ทั้ง ๓ นี้ เป็นลูกใคร"** พระราชาตรัสว่า **"เราไม่รู้"** สุทัศนะนาคมาณพกราบทูลว่า **"พระองค์ไม่รู้จักข้าพระองค์ก็ไม่เป็นไร แต่พระองค์ทรงจำเรื่องที่พระเจ้ากาสี พระราชทานเจ้าหญิงสมุททชา พระธิดาให้ท้าวธตรฐได้หรือไม่"**

พระราชาตรัสว่า **"เรารู้ เพราะสมุททชาเป็นน้องสาวเรา"** สุทัศนะนาคมาณพ กราบทูลว่า **"ข้าพระองค์ทั้ง ๓ นี้ เป็นลูกของพระมารดาสมุททชา พระองค์จึงเป็นลุงของข้าพระองค์"**

พระราชาทราบเช่นนั้นก็ทรงยินดี สวมกอดจุมพิตหลานที่ศีรษะ พลางทรงกรรแสง สะเทือนพระทัย แล้วนำขึ้นปราสาท ทรงทำการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ แล้วถามว่า **"ภูริทัต หลานมีฤทธิ์เดชสูงถึงเพียงนี้ ทำไมอาลัมพายน์ยังจับหลานมาทรมานได้"**

พระภูริทัตจึงกราบทูลเรื่องราวให้ฟัง แล้วแสดงราชธรรมแก่พระเจ้าลุงให้ปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยทศพิธราชธรรม

สุทัศนะกราบทูลพระราชาว่า "**พระมารดาของข้าพระองค์ ไม่ได้เห็นหน้าภูริทัต ก็ยังกลัดกลุ้มอยู่ ข้าพระองค์ไม่อาจอยู่ช้านานได้**" พระราชารับสั่งให้เดินทางกลับกันได้ แต่ว่าพระองค์อยากพบน้องสาวของพระองค์บ้าง ทำอย่างไรจึงจะได้พบกัน

สุทัศนะกราบทูลว่า "**ขณะนี้ พระอัยกาของหลานอยู่ที่ไหน?**" พระราชาตรัสบอกให้ทราบว่า "**พระเจ้ากาสิกราช ผู้เป็นพระอัยกานั้น นับตั้งแต่น้องสาวของลุงจากไป ทรงอยู่ไม่ได้โดยไม่มีน้องสาวของลุง จึงทรงสละราชสมบัติออกผนวชเป็นฤๅษีอยู่กลางป่าใหญ่**"

สุทัศนะนาคมาณพกราบทูลว่า "**มารดาของข้าพระองค์ ประสงค์จะพบพระเจ้าลุงและพระอัยกาด้วย ถึงวันโน้น พระองค์จงเสด็จไปพบพระอัยกา ข้าพระองค์จะพาพระมารดาไปอาศรมพระอัยกา พระเจ้าลุงจะได้พบพระมารดาของข้าพระองค์ในสถานที่นั้น**" จึงกำหนดวันนัดหมายกับพระเจ้าลุง ครั้นแล้ว นาคสามพี่น้องก็แทรกแผ่นดินกลับไปนาคพิภพ

เมื่อพระโพธิสัตว์กลับถึงนาคพิภพแล้ว เสียงร่ำไห้พิลาปรำพันของเหล่านาคทั้งหลายก็เกิดขึ้นพร้อมกัน พระโพธิสัตว์เหน็ดเหนื่อยเพราะถูกขังอยู่ในกระโปรงนานนับเดือน จึงนอนเป็นไข้ มีพวกนาคมาเยี่ยมนับไม่ถ้วน ต้องเหน็ดเหนื่อยกับการทักทายปราศรัย คอยตอบคำถามของพวกนาคเหล่านั้น

อริฏฐะซึ่งไปเทวโลก ครั้นไม่พบพระโพธิสัตว์จึงกลับมาก่อน พวกญาติมิตรจึงให้อริฏฐะเป็นผู้เฝ้าประตูห้องบรรทมของพระโพธิสัตว์ เพราะเห็นว่าจะห้ามพวกนาคบริษัทได้ เนื่องจากเป็นผู้ดุร้ายหยาบคาย

กรรมตามสนอง

ทางด้านสุโภคะเที่ยวตามหาพระโพธิสัตว์ไปทั่วป่าหิมวันต์ จึงเที่ยวไปตามฝั่งมหาสมุทร และแม่น้ำต่าง ๆ จนมาถึงแม่น้ำยมุนา

ส่วนพราหมณ์เนสาทะได้เห็นพราหมณ์อาลัมพายน์เป็นโรคเรื้อนเกิดจากพิษนาค จึงคิดว่า เจ้านี่ทรมานพระภูริทัตนาคราช เพราะกรรมนั้นจึงเป็นโรคเรื้อน ส่วนเราเป็นผู้บอกให้อาลัมพายน์รู้ที่อยู่ของพระภูริทัต ซึ่งมีบุญคุณแก่เรา เพราะอยากได้แก้วมณี กรรมคงตามสนองเราในไม่ช้า แต่ตอนนี้ กรรมยังไม่สนอง เราจะไปประกอบพิธีลอยบาปที่**ท่าน้ำปยาคะ แม่น้ำยมุนา**

พราหมณ์เนสาทะจึงไปที่ท่าน้ำปยาคะเพื่อประกอบพิธีลอยบาป แล้วกล่าวว่า **"เราได้ทำกรรมด้วยการประทุษร้ายพระภูริทัตผู้เป็นมิตร เราจึงลอยบาปนั้นในแม่น้ำนี้ ขอให้บาปกรรมของเราจงหมดสิ้นไปด้วยเถิด"**

ขณะที่พราหมณ์นั้นกำลังลอยบาป สุโภคะตามหาพี่ชายไปจนถึงท่าน้ำปยาคะ แม่น้ำยมุนา ได้ยินเสียงพราหมณ์เข้าพอดี จึงคิดว่า **"เจ้าคนนี้ เป็นคนบาปหนา พี่ชายเราให้ยศศักดิ์มากมาย กลับเนรคุณไปนำหมองูอาลัมพายน์มาจับไป เราฆ่ามันเสียเถิด"** จึงเอาหางตวัดรวบเท้าทั้งสองข้างของพราหมณ์ ลากให้จมลงในน้ำ พอจวนจะขาดใจก็ปล่อยให้โผล่หัวขึ้นมาหายใจครู่หนึ่ง แล้วลากให้จมลงไปอีก ทรมานให้ลำบากอย่างนี้อยู่หลายครั้ง

พราหมณ์เนสาทะโผล่หัวขึ้นได้จึงกล่าวว่า **"น้ำที่ท่าปยาคะ คนทั้งหลายเชื่อว่าสามารถลอยบาปได้ เราได้ลอยบาปแล้ว ก็แล้วผีห่าอะไรฉุดเราลงแม่น้ำยมุนา"**

สุโภคะกล่าวกับพราหมณ์นั้นว่า **"ไม่มีผีห่าที่ไหนหรอกตาพราหมณ์ เราเป็นลูกพญานาคราช พวกนาคเรียกเราว่า "สุโภคะ"**

พราหมณ์เนสาทะคิดว่านาคนี้เป็นพี่น้องของภูริทัต จะไม่ไว้ชีวิตเราแน่ แต่ช่างเถอะ เราจะยกยอเกียรติคุณของนาคนี้ รวมทั้งมารดาและบิดาของเขาด้วย ทำให้ใจอ่อนแล้วขอชีวิต จึงกล่าวว่า "**ถ้าท่านเป็นโอรสของพญานาคราช ผู้ประเสริฐ พระชนกของท่านเป็นผู้ยิ่งใหญ่ผู้หนึ่ง แม้พระชนนีของท่านก็ไม่มีใครเทียบเท่าในหมู่มนุษย์ ผู้มีอานุภาพมากเช่นท่าน อย่าว่าแต่จะฉุดคร่าพราหมณ์เลย แม้แต่เพียงแค่ทาสของพราหมณ์ก็ไม่ควรที่ผู้ประเสริฐอย่างท่านจะฉุดคร่าให้จมน้ำ**"

สุโภคะกล่าวว่า "**พราหมณ์ชั่ว แกคิดจะหลอกข้าให้ปล่อยแกหรือข้าไม่ไว้ชีวิตแกแน่ แกแอบต้นไม้ยิงสัตว์ซึ่งมากินน้ำ เห็นพี่ชายข้ารุ่งเรืองด้วยฤทธิ์และยศ พี่ข้าพาแกไปเลี้ยงดู ให้ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่แกกลับเนรคุณพี่ข้า วันนี้กรรมสนองแกแล้ว ยื่นคอแกออกมา ข้าจะตัดเสียให้ขาด**"

พราหมณ์เนสาทะคิดว่านาคนี้คงจะไม่ไว้ชีวิตเราแน่ จึงทำใจดีสู้เสือ กล่าวว่า "**ใคร ๆ ไม่ควรฆ่าพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้สวดอ้อนวอน ผู้ประกอบพิธีบูชายัญ เพราะผู้ที่ฆ่าพราหมณ์ย่อมไปเกิดในนรก**"

สุโภคะได้ยินเช่นนั้นก็เกิดความลังเลใจ คิดว่าต้องนำพราหมณ์นี้ไปยังนาคพิภพ สอบถามพี่น้องของเราก็รู้เอง จึงกล่าวข่มขู่ว่า "**ถ้าเช่นนั้น พี่น้องของเราล้วนเป็นคนฉลาดรอบรู้ มีชื่อลือชาอยู่ในนาคพิภพ เราจะให้พี่น้องเราตัดสิน**" ครั้นสุโภคะกล่าวดังนี้แล้ว ได้จับคอพราหมณ์เนสาทะเสือกไสไปด่าไปพลางจนถึงนาคพิภพ

พระพรหมสร้างโลก

ขณะนั้น อริฏฐะนั่งเฝ้าประตูปราสาท เห็นสุโภคะจับพราหมณ์บังคับขู่เข็ญทรมานมาก็ตกใจ จึงเดินสวนออกไปห้ามสุโภคะ ไม่ให้**เบียดเบียน**

พราหมณ์ เพราะพวกพราหมณ์เป็นบุตรท้าวมหาพรหม ถ้าท้าวมหาพรหมรู้เข้าก็จะโกรธว่า พวกนาคเบียดเบียนบุตรท่าน จะทำให้นาคพิภพเดือดร้อน

ในอดีตชาติ ก่อนมาเกิดเป็นพญานาค อริฏฐะเคยเกิดเป็นพราหมณ์บูชายัญ จึงพูดตามสัญญาเดิมที่ตนทรงจำมาในอดีตชาติ อริฏฐะเรียกสุโภคะและนาคบริษัทมา ได้พูดสรรเสริญพราหมณ์ผู้บูชายัญเป็นอันมากว่า **"พี่สุโภคะ ยัญและพระเวทที่พวกพราหมณ์บูชาไม่ใช่ของล้อเล่น ผู้ติเตียนพราหมณ์ก็เท่ากับทิ้งทรัพย์ที่น่าปลื้มใจ และทิ้งธรรมของสัตบุรุษ พวกท่านอย่าได้พูดเป็นอันขาดว่าพราหมณ์ทำกรรมด้วยการเนรคุณภูริทัต"**

อริฏฐะถามสุโภคะว่า **"พี่รู้หรือไม่ว่า โลกนี้ใครสร้าง"** สุโภคะตอบว่า **"พี่ไม่รู้"**

อริฏฐะจึงกล่าวว่า พวกพราหมณ์เรียนไตรเพท พวกกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ประกอบอาชีพค้าขาย และพวกศูทรเป็นผู้รับใช้ วรรณะทั้ง ๔ นี้ ท้าวมหาพรหมเป็นผู้สร้าง ท้าวมหาพรหมมีอานุภาพมากอย่างนี้ ผู้ที่เลื่อมใสให้ทานแก่พราหมณ์ ผู้เป็นบุตรท้าวมหาพรหม ไม่ไปเกิดที่อื่นแน่นอกจากสวรรค์

แม้เทพเหล่านี้ คือ ท้าวธาดา ท้าววิธาดา ท้าววิรุณ ท้าวกุเวร ท้าวโสมะ พญายม พระจันทร์ พระวายุ และพระอาทิตย์ เป็นต้น แม้เทพเหล่านี้ต่างก็บูชายัญ และทำบุญกับพราหมณ์ผู้ทรงเวทมาก่อนทั้งนั้น

ท้าวอรชุนและท้าวภีมเสน ผู้มีกองทัพน่ากลัวก็บูชาไฟมาก่อน ผู้ที่เลี้ยงพราหมณ์มาตลอดตามกำลังศรัทธาด้วยจิตเลื่อมใส จะได้ไปเกิดเป็นเทพองค์หนึ่งอย่างแน่นอน

ท้าวมุจลินท์บูชาไฟให้อิ่มหนำด้วยเนยใส ก็ได้ไปเกิดในทิพยคติ

ท้าวทุทีปะทรงมีอานุภาพมาก สละราชสมบัติออกบวช ก็ได้ไปเกิดในสวรรค์

ส่วนพระเจ้าสาครราช ทรงปราบปรามแผ่นดินไปจนจรดทะเล รับสั่งให้ตั้งเสาสีทองงดงามสำหรับใช้ผูกสัตว์บูชายัญ ได้ไปเกิดเป็นเทพองค์หนึ่ง

"พี่สุโภคะ พี่ไม่รู้อะไร รู้แต่จะโบยตีพราหมณ์เท่านั้น พี่รู้หรือไม่ว่า แม่น้ำคงคาและมหาสมุทรเป็นที่สั่งสมนมส้ม เพราะเกิดจากอานุภาพของพระเจ้าอังคโลมบาท ทรงบูชาไฟแล้วได้ไปเกิดในนครของท้าวสหัสสนัยน์"

ในอดีตกาล พระเจ้ากรุงพาราณสีพระนามว่า **"อังคโลมบาท"** ตรัสถามทางสวรรค์กับพวกพราหมณ์ พวกพราหมณ์แนะนำให้เข้าไปป่าหิมวันต์ทำการสักการะพราหมณ์แล้วบูชาไฟ พระองค์จึงพาแม่โคนมและพระมเหสีไปทำตามที่พราหมณ์แนะนำ ส่วนนมสดและนมส้มที่ยังเหลือจากพวกพราหมณ์บริโภคอีกจำนวนมาก ให้นำไปทิ้งในที่ต่าง ๆ สถานที่ทิ้งนมสดและนมส้ม ได้กลายเป็นแม่น้ำคงคา แม่น้ำน้อยใหญ่ และมหาสมุทรไป

แม้ท้าวมหาพรหมผู้ประเสริฐ มีฤทธิ์เรืองยศ ก็เคยเกิดเป็นมาณพทำการบูชาไฟมาก่อน จึงได้เกิดมาเป็นท้าวมหาพรหมผู้สร้างโลกนี้และโลกหน้า แม่น้ำภาคีรถี ภูเขาหิมวันต์ และภูเขาวิชฌะ

ภูเขาเหล่านี้ คือ **ภูเขามาลาคีรี ภูเขาหิมวันต์ ภูเขาคิชฌกูฏ ภูเขาสุทัศน์ ภูเขานิสภะ ภูเขากากเวรุ และภูเขาใหญ่อื่น ๆ** กล่าวกันว่าพวกพราหมณ์ผู้บูชายัญได้ก่อสร้างไว้

ในอดีตกาล พระเจ้ากรุงพาราณสีพระองค์หนึ่ง ตรัสถามทางไปสวรรค์กับพวกพราหมณ์ เมื่อได้รับคำแนะนำให้พระองค์ทำบุญกับพวกพราหมณ์ พระองค์ก็ได้ถวายทานอย่างมากมาย แล้วตรัสถามว่า ทานของพระองค์มีผลหรือไม่ เมื่อพวกพราหมณ์ทูลว่ามีผลแล้ว แต่อาสนะสำหรับพราหมณ์นั่งไม่เพียงพอ พระองค์จึงรับสั่งให้ปั้นอิฐ สร้างอาสนะ ที่นอน และตั่งถวายพวกพราหมณ์ ต่อมาอาสนะ ที่นอน และตั่งเหล่านั้นได้กลายเป็นภูเขามาลาคีรี เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่า **ภูเขาทั้งหมด พวกพราหมณ์ผู้บูชายัญสร้างเอาไว้**

อริฏฐะถามสุโภคะอีกว่า **"พี่สุโภคะ พี่รู้หรือไม่ว่า เหตุไรมหาสมุทรจึงเค็มจนดื่มไม่ได้"** สุโภคะตอบว่า **"พี่ไม่รู้"**

อริฏฐะผู้ตาบอดจึงรุกรานพี่ชายผู้ไม่รู้ต่อไปว่า "พี่ไม่รู้อะไร เอาแต่จะโบยตีพราหมณ์เท่านั้น ผู้คนเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้เข้าถึงพลานุภาพแห่งมนตรา มีตบะแก่กล้าว่า ผู้สวดอ้อนวอน คลื่นมหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์ผู้กำลังตักน้ำเตรียมประกอบพิธีอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำในมหาสมุทรจึงถูกมหาพรหมสาปให้เค็มจนดื่มไม่ได้"

อริฏฐะเล่าว่า วันหนึ่ง พราหมณ์นั้นกำลังประกอบพิธีลอยบาปยืนอยู่ที่ริมฝั่ง ตักน้ำจากมหาสมุทร กระทำการดำเกล้าสระหัวของตน ขณะนั้นสาครปั่นป่วนบ้าคลั่ง เกิดคลื่นใหญ่ซัดกลืนเอาพราหมณ์นั้นลงสู่มหาสมุทร ท้าวมหาพรหมโกรธว่า สาครนี้ฆ่าบุตรพระองค์ จึงสาปให้มหาสมุทรเค็มตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา มหาสมุทรจึงกลายเป็นน้ำเค็ม ดื่มไม่ได้

พระโพธิสัตว์แสดงธรรม

พวกนาคเป็นอันมากที่มาเยี่ยมพระโพธิสัตว์ ฟังแล้วก็คล้อยตามพลอยหลงเชื่อผิด ๆ ไปว่า ที่อริฏฐะพูดนั้นเป็นเรื่องจริง

พระโพธิสัตว์นอนป่วยอยู่ คิดว่าอริฏฐะทำให้ประชาชนเกิดความหลงผิดไปแล้ว คิดจะทำให้นาคบริษัทเกิดสัมมาทิฏฐิ จึงลุกขึ้นอาบน้ำแต่งตัวนั่งบนธรรมาสน์ สั่งให้นาคบริษัททั้งหมดประชุมกัน ให้เรียกอริฏฐะมาด้วย แล้วกล่าวว่า เจ้ากล่าวสรรเสริญสิ่งที่ไม่จริง การบูชายัญด้วยวิธีของพวกพราหมณ์ไม่ใช่สิ่งประเสริฐ และไม่ใช่ทางแห่งสวรรค์

แท้จริงแล้ว การเรียนเวทเป็นโทษของเหล่านักปราชญ์ เป็นสิ่งที่คนโง่เขลาทำกัน ไม่มีคุณด้านใดเลย ไม่ต่างจากพยับแดดที่สัตว์หิว

มองเห็นว่าเป็นน้ำ มีคุณทางหลอกลวงคนโง่ แต่หลอกคนมีปัญญาไม่ได้ พระเวทป้องกันการเนรคุณมิตรไม่ได้ ไฟที่คนบูชาแล้วก็ไม่สามารถป้องกันคนโทสจริตไม่ให้ทำความชั่วได้เช่นกัน แม้จะเอาไม้ที่มีอยู่ทั้งโลก และทรัพย์สมบัติทั้งหมดไปเผาบูชาไฟ ไฟก็เผาผลาญไม้และทรัพย์สมบัติจนหมด ไม่มีเหลือเพราะไฟไม่รู้จักอิ่มเชื้อเพลิง **แล้วใครจะทำให้ไฟอิ่มได้**

ถ้าคนทำบุญด้วยการเอาไม้และหญ้าเผาไฟเพื่อบูชาแล้วจะได้บุญ คนเผาถ่าน คนต้มเกลือ พ่อครัว และสัปเหร่อ ก็เป็นคนที่ทำบุญมากที่สุด

คนบางพวกนับถือไฟเป็นเทวดา คนบางพวกนับถือน้ำเป็นเทวดา คนเหล่านี้ทั้งหมดกล่าวเท็จ โง่เขลาเบาปัญญา ไร้เหตุผล เข้าใจกันไปผิด ๆ ไฟไม่มีร่างกายและจิตใจที่จะรู้สึกได้ จึงไม่ใช่เทพเจ้าที่ต้องบูชา แต่ไฟเป็นเพียงสิ่งให้แสงสว่างแก่ประชาชนได้ทำการงานเท่านั้น เมื่อคนบูชาไฟแต่ยังทำความชั่วอยู่ แล้วจะไปสวรรค์ได้อย่างไร

พวกพราหมณ์ต้องการเลี้ยงชีวิตต่างหากที่กล่าวว่า พระพรหมสร้างสรรพสิ่งแล้วครอบงำโลกเอาไว้ และพระพรหมบูชาไฟ เมื่อพระพรหมสร้างไฟแล้วทำไมพระพรหมจึงกลับไปไหว้ไฟที่ตนสร้างขึ้นมา ฟังดูคำของพวกพราหมณ์ก็น่าหัวเราะ ไม่เป็นความจริง ไม่ควรสวด พวกพราหมณ์ในอดีตหลอกเอาไว้หากิน เมื่อยังไม่มีลาภสักการะจึงร้อยกรองพิธีการฆ่าสัตว์บูชายัญเอาไว้ว่า **"พวกพราหมณ์สาธยายมนต์ พวกกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ประกอบอาชีพค้าขาย ส่วนพวกศูทรเป็นทาสรับใช้"** แล้วก็หลอกคนให้เชื่อตามนั้นว่า มหาพรหมผู้มีอำนาจเป็นผู้สร้างไว้

ก็ถ้าคำนี้เป็นจริงตามที่พวกพราหมณ์กล่าว คนที่ไม่ได้เกิดมาเป็นกษัตริย์ก็เป็นกษัตริย์ไม่ได้ คนที่ไม่ได้เกิดมาเป็นพราหมณ์ก็เรียนมนตราไม่ได้ คนที่ไม่ได้เกิดมาเป็นแพศย์ก็ประกอบอาชีพค้าขาย

ทำนาทำไร่ไม่ได้ และพวกศูทรก็เป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากทาสรับใช้ผู้ซื่อสัตย์ ก็แล้วทำไมคนที่มีความสามารถ จะเปลี่ยนแปลงชะตาชีวิตของตนไม่ได้ แต่ทั้งที่เป็นเรื่องไม่จริง เป็นเรื่องโกหก เขาก็ยังกล่าวเท็จเพราะเห็นแก่ปากท้อง

ถ้าผู้ปกครองยังขูดรีดภาษีจากพ่อค้า นักบวชยังถือศาสตราเที่ยวฆ่าสัตว์ พระพรหมก็ไม่ใช่ผู้สร้างโลกที่แท้จริง ถ้าพระพรหมสร้างโลกแล้วทำไมจึงสร้างโลกให้มีแต่ความระทมทุกข์ ทำไมจึงไม่สร้างโลกให้มีแต่ความสุข ถ้าพระพรหมเป็นผู้เจริญ เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ ก็แล้วเหตุไรโลกจึงโน้มเอียงไปทางไม่เที่ยงธรรม ผู้คนมีเล่ห์เหลี่ยม หลอกลวง และมัวเมาในการใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม

ถ้าพระพรหมประเสริฐ เป็นผู้เจริญ เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ในโลกจริง พระพรหมก็ต้องเป็นเจ้าแห่งความยุติธรรมด้วย เมื่อความยุติธรรมมีอยู่ แต่ไม่ตั้งอยู่ในความยุติธรรม กลับตั้งอยู่ในความอยุติธรรมเสียเอง

เมื่อฆ่าตั๊กแตน ผีเสื้อ งู แมลงภู่ หนอน และแมลงวันแล้วลอยบาปก็บริสุทธิ์ได้ นี่คือความยุติธรรมของพรหมผู้ประเสริฐหรือ?

ถ้าคนฆ่าผู้อื่นแล้วบริสุทธิ์ได้ และผู้ถูกฆ่าย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์ ทำไมพวกพราหมณ์จึงไม่ฆ่าพราหมณ์ด้วยกันเอง หรือทำไมจึงไม่ฆ่าพวกคนที่เชื่อคำของตน พวกเนื้อ สัตว์เลี้ยง และโคตัวไหน ๆ ล้วนแต่ดิ้นรนกระเสือกกระสนต้องการมีชีวิตอยู่ทั้งนั้น แต่พวกพราหมณ์ก็นำสัตว์พวกนั้นไปผูกที่เสาฆ่าบูชายัญ แล้วพวกคนพาลก็ยื่นหน้าเข้าไปที่เสาบูชายัญ สวดสรรเสริญว่า **"เสายัญนี้จะทำให้มีชีวิตที่ยั่งยืนในสัมปรายภพ จงเอาไฟไปบูชา จงให้ทรัพย์แก่เรา แล้วพวกท่านจะได้สิ่งที่ปรารถนาในโลกทิพย์"**

ถ้าบุคคลจะได้ทรัพย์สมบัติ แก้วแหวนเงินทอง และจะได้ไปเกิดในสวรรค์เพราะการบูชายัญ พวกพราหมณ์เท่านั้นจะบูชายัญเพียงคนเดียว เขาจะไม่ยอมให้คนอื่นที่ไม่ใช่พราหมณ์บูชายัญแน่

ส่วนพราหมณ์บางคนนำพระราชาหรือมหาอำมาตย์เข้าไปโรงบูชาไฟ แนะนำให้โกนผม โกนหนวด และตัดเล็บ สวดพรรณนาอานิสงส์แห่งการบูชาไฟ แล้วรับทรัพย์ไป พอหลอกลวงได้ทรัพย์มาแล้ว ก็มาฉลองกันอย่างสนุกสนาน เหมือนฝูงการุมจิกนกเค้า พวกเขาหลอกลวงด้วยสิ่งที่ตามองไม่เห็น ปล้นเอาทรัพย์ที่มองเห็นไป

พวกพราหมณ์บอกว่า ตนเป็นผู้เอาอิฐมาสร้างภูเขามาลาคีรี ภูเขาหิมวันต์ ภูเขาวิชฌะ ภูเขาสุทัศน์ ภูเขานิสภะ ภูเขากากเวรุ และภูเขาน้อยใหญ่อื่น ๆ ภูเขาไม่ใช่อิฐ เห็นได้ชัดว่าภูเขาเหล่านั้นเป็นหินตามธรรมชาติมาแต่เดิม

พวกพราหมณ์บอกว่ามหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์ผู้กำลังเตรียมน้ำประกอบพิธีบวงสรวงอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร พรหมจึงสาปให้น้ำในมหาสมุทรกลายเป็นน้ำเค็ม

ก็แม่น้ำได้พัดพาเอาพราหมณ์ผู้เรียนเวททรงมนตราไปตั้งมากมาย แต่น้ำในแม่น้ำก็ไม่ได้เค็ม เหตุไรมีเพียงน้ำในมหาสมุทรเท่านั้นที่เค็ม ดื่มไม่ได้ ถึงบ่อน้ำที่เขาขุดไว้ใช้ กลายเป็นน้ำเค็ม ดื่มไม่ได้ ก็มีมาก

ไม่มีใครดีหรือเลวเพราะชาติกำเนิด ลูกคนจัณฑาลถ้าเขาเป็นคนฉลาด มีความคิด ก็เรียนเวทสาธยายมนตราได้ หัวไม่แตก ๗ เสี่ยงอย่างที่พวกพราหมณ์โกหกเอาไว้ พวกพราหมณ์สร้างมนตราขึ้นมาเหมือนกับการฆ่าตัวเอง เพราะฆ่าคุณธรรมในตน สาธยายเพียงปาก แต่ยึดถือไว้ด้วยความโลภ เปลี่ยนแปลงความคิดได้ยาก

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมโดยประการต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เพื่อทำลายความเห็นผิดที่อริฏฐะกล่าวไว้ นาคบริษัทได้ฟังธรรมกถาของพระโพธิสัตว์แล้วต่างเกิดความเข้าใจแจ่มชัด พระโพธิสัตว์สั่งให้นาคบริษัทนำพราหมณ์เนสาทะออกไปจากนาคพิภพ ไม่ได้ตำหนิพราหมณ์นั้นเลยแม้แต่น้อย

ด้านพระเจ้าสาครพรหมทัต ไม่ลืมวันตามที่นัดไว้กับหลาน ได้เสด็จไปยังอาศรมพระบิดาซึ่งบวชเป็นฤาษี พร้อมด้วยจตุรงคเสนาหมู่ใหญ่

ส่วนพระโพธิสัตว์ พร้อมทั้งพระชนก พระชนนี และพี่น้อง ก็ได้ไปเฝ้าพระเจ้าลุงและพระอัยกาตามที่นัดไว้เช่นกัน

ในขณะนั้น พระเจ้าสาครพรหมทัตทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์กำลังมาพร้อมกับนาคบริษัทเป็นอันมาก ทรงจำไม่ได้ จึงทูลถามพระราชบิดาว่า **"ฝูงชนที่กำลังมาดูงดงามตระการตานั้นเป็นใคร"**

พระราชบิดาเป็นฤาษีผู้มีฤทธิ์ ได้อภิญญาบอกว่า **"ผู้ที่มาเหล่านั้น คือ นาค ลูกท้าวธตรฐนาคราช หลานของเจ้า เกิดแต่นางสมุททชา"** แล้วพระฤาษีได้แนะนำให้พระเจ้าสาครพรหมทัตได้รู้จักว่า นาคตนไหนเป็นใคร ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ของตน

ในขณะพระฤาษีและพระเจ้าสาครพรหมทัตกำลังสนทนากันอยู่อย่างนี้ นาคบริษัททั้งหลายก็มาถึง ได้พากันถวายบังคมบาทพระฤาษี

ฝ่ายนางสมุททชาถวายบังคมพระราชบิดาและพระราชภาดา ก็ปริเทวนากรรแสงไห้ ครั้นได้เวลาพอสมควรแล้วก็พานาคบริษัทกลับไปยังนาคพิภพ ส่วนพระเจ้าสาครพรหมทัตประทับอยู่สองสามวัน จึงถวายบังคมลาพระบิดากลับกรุงพาราณสี

นับจากวันนั้น พระนางสมุททชาก็ไม่ได้กลับโลกมนุษย์อีกเลยตลอดพระชนม์ชีพ ทรงสิ้นชีพในนาคพิภพ ฝ่ายพระโพธิสัตว์รักษาศีลอยู่ตลอดชีวิต ครั้นสิ้นชีพแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์พร้อมทั้งนาคบริษัท

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

ครั้นพระบรมศาสดาตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์แล้ว ได้ตรัสว่า **"เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลกมนุษย์ โบราณบัณฑิตก็ยังสละนาคสมบัติมากมายขนาดนี้ รักษาอุโบสถกรรม บิดามารดาของภูริทัตในอดีตชาติ ได้มาเกิดเป็นศากยราชสกุล พราหมณ์เนสาทะมาเกิดเป็นพระเทวทัต โสมทัตมาเกิดเป็นพระอานนท์ นางอัจจิมุขีมาเกิดเป็นนางอุบลวรรณาเถรี สุทัศนะมาเกิดเป็นพระสารีบุตร สุโภคะมาเกิดเป็นพระโมคคัลลานะ อริฏฐะมาเกิดเป็นสุนักขัตตลิจฉวี ภูริทัตเป็นเรา ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า"**

๗

พระจันทกุมาร

ขันติ คือ อาภรณ์ประดับใจ

“พระองค์พระราชทานพวกข้าพระองค์
ให้เป็นทาสขัณฑหาลปุโรหิต ยังจะดีเสียกว่าฆ่าพวกข้าพระองค์
เพราะถึงแม้ว่า จะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่
พวกข้าพระองค์ก็ยังพอจะเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า
ขนขี้ช้าง ขี้ม้า ให้เขาได้ หรือหากจะถูกเนรเทศออกจากแว่นแคว้น
พวกข้าพระองค์ก็ยังเที่ยวขออาหารเลี้ยงชีวิตได้”

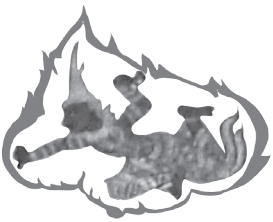

จันทชาดกเป็นชาดกที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ เมื่อครั้งเกิดเป็นเจ้าชายจันทกุมาร ทรงมีปณิธานที่จะบำเพ็ญ **"ขันติบารมี"** แม้จะได้รับความทุกข์ทรมานจากความไม่เป็นธรรมอย่างไร ก็จะอดทนกล้ำกลืนไม่คิดทำร้ายผู้ที่ทำร้ายตน

จันทกุมารชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องจันทกุมารนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เนื่องจากพวกภิกษุสนทนากันเกี่ยวกับพระเทวทัตว่า พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นเด็กหนุ่มจึงมีพระทัยเบา หลงเชื่อพระเทวทัต ทรงทำปิตุฆาตโดยการปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระชนก ด้วยการให้อดพระกระยาหาร และใช้มีดกรีดพระบาททั้งสองข้าง เพื่อไม่ให้พระชนกเสด็จพระดำเนินด้วยการจงกรม จนกระทั่งสวรรคตในเวลาต่อมา แล้วอภิเษกพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ครั้นครองราชย์แล้ว ถูกพระเทวทัตยุยงให้ส่งพลธนูไปปลงพระชนม์พระบรมศาสดา

พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถามพระเทวทัตว่า ในเรื่องนี้พระองค์ควรจะต้องทำอย่างไร

พระเทวทัตขอให้พระเจ้าอชาตศัตรูระดมพลธนูมาเป็นจำนวนมาก จากนั้น คัดเอาเฉพาะที่ฝีมือดี ๆ แล้วส่งมาให้ตน พระเจ้าอชาตศัตรูทรงรับดำเนินการตามนั้น จึงให้เรียกระดมพลธนูเฉพาะพวกที่ยิงแม่น จำนวน ๕๐๐ คน คัดเลือกจากพลธนูเหล่านั้น ให้ได้พลแม่นธนู จำนวน ๓๑ คน แล้วรับสั่งว่า **"พวกเจ้าจงทำตามคำสั่งของพระเถระ"** ทรงส่งพลธนูไปรับคำสั่งจากพระเทวทัต พระเทวทัตเรียกเฉพาะหัวหน้าพลธนูมาวางแผน แล้วสั่งการว่า **"ท่านหัวหน้า ขณะนี้ พระสมณโคดมประทับอยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ พระองค์จะเสด็จจงกรมในที่พักกลางวันอยู่ตรงโน้น ส่วนท่านต้องไปซุ่มอยู่อีกด้านหนึ่ง ยิงพระสมณโคดมให้ตายด้วยลูกศรอาบยาพิษ แล้วค่อยหลบหนีออกมาอีกด้าน"**

ครั้นวางแผนร่วมกันเสร็จแล้วจึงส่งหัวหน้าพลธนูไป จากนั้น ได้ซ้อนแผนจัดวางกำลังพลธนูอีกชุดหนึ่งไว้ที่หนทางนั้น ๒ คน เพื่อฆ่าตัดตอน สั่งว่า **"จะมีชายคนหนึ่งเดินมาทางที่พวกท่านดักซุ่มอยู่ จงปลิดชีพชายคนนั้นเสีย แล้วกลับมาตามทางโน้น"** แม้ในทางนั้น พระเทวทัตก็จัดวางพลธนูไว้ ๔ คน สั่งว่า **"จะมีชาย ๒ คน เดินมาทางที่พวกท่านดักซุ่มอยู่ จงฆ่าชาย ๒ คนนั้นเสีย แล้วกลับมาทางโน้น"** แม้ในทางนั้น พระเทวทัตก็จัดวางพลธนูไว้ ๘ คน สั่งว่า **"จะมีชาย ๔ คน เดินมาตามทางที่พวกท่านดักซุ่มอยู่ จงฆ่าคนทั้ง ๔ เสีย แล้วกลับมาทางโน้น"** แม้ในทางนั้น พระเทวทัตก็จัดวางกำลังคนไว้ ๑๖ คนเช่นกัน สั่งว่า **"จะมีชาย ๘ คน เดินมาตามทางที่พวกท่านซุ่มอยู่ จงฆ่าคนทั้ง ๘ นั้นเสีย แล้วกลับมาทางโน้น"**

การที่พระเทวทัตทำอย่างนั้น เพราะต้องการฆ่าปิดปากคนทั้งหมด เพื่อปกปิดกรรมชั่วของตน

ขณะนั้น หัวหน้าพลธนูจัดเตรียมอาวุธครบมือ ขัดดาบทางด้านซ้าย แล้วผูกแล่งธนูไว้ข้างหลัง จับคันธนูใหญ่ที่ทำจากเขาแกะ ตรงขึ้นเขาคิชฌกูฏ ไปหลบซ่อนอยู่ตามจุดที่วางแผนเอาไว้ เห็นพระบรมศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ จึงยกคันธนูขึ้นแล้วพาดลูกศร ดึงสายมาหมายใจว่าจะยิงพระตถาคต แต่ไม่สามารถยิงลูกศรออกไปได้ ด้วยพระศาสดาทรงให้ขึ้นสายธนูได้เท่านั้น แต่ให้ยิงลูกศรออกไปไม่ได้

หัวหน้าพลธนูนั้น เมื่อไม่สามารถยิงลูกศรออกไปได้ ทั้งลดคันธนูลงก็ไม่ได้ จำต้องยืนแข็งที่ออยู่อย่างนั้น จึงลำบากกายอย่างยิ่ง เหมือนกระดูกสีข้างทั้ง ๒ จะหัก มีน้ำลายไหลยืดออกจากปาก ทั่วทั้งร่างกายเกิดอาการเกร็งแข็งกระด้าง เหมือนเครื่องยนต์ติดขัด จึงกลัวตายยืนอยู่

ลำดับนั้น พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นหัวหน้าพลธนูเหนื่อยล้าแล้ว จึงเปล่งพระวาจาด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ ตรัสปลอบหัวหน้าพลธนู

ให้เบาใจว่า **"ท่านผู้เจริญ อย่ากลัวเลย จงเข้ามาที่นี้เถิด"** ในขณะนั้น อาการแข็งเกร็งของหัวหน้าพลธนูได้คลายออก จึงทิ้งอาวุธเข้าไปหมอบลง เอาหัวซบแทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษล่วงเกินได้ตกถึงข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ข้าพระองค์ช่างโง่เขลานักเป็นคนหลง เป็นคนบาป ข้าพระพุทธเจ้ามิได้รู้จักคุณของพระองค์ จึงได้มาปลงพระชนม์ชีพของพระองค์ตามที่พระเทวทัตเสี้ยมสอน ขอพระองค์โปรดยกโทษแก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด"** แล้วหัวหน้าพลธนูจึงนั่งลง ณ ที่อันสมควร

พระบรมศาสดาแสดงธรรมโปรดหัวหน้าพลธนูให้บรรลุโสดาปัตติผล แล้วตรัสสอนว่า **"เธอจงอย่ากลับไปตามทางที่พระเทวทัตวางแผนให้ แต่จงไปเสียทางอื่น"** แล้วส่งหัวหน้าพลธนูนั้นไป เมื่อพระบรมศาสดาส่งหัวหน้าพลธนูไปแล้ว พระองค์ได้เสด็จจากที่จงกรมไปประทับนั่งอยู่ที่โคนไม้ต้นหนึ่ง

เมื่อพลธนูอีก ๒ คน ไม่เห็นหัวหน้าพลธนูกลับมาที่จุดนัดพบตามแผน ทั้งเวลาก็ผ่านไปนานจนผิดปกติ คิดว่าทำไมชักช้านัก จึงออกเดินสวนทางไป ครั้นเห็นพระทศพลก็เข้าไปถวายอภิวาทนั่งลงด้านหนึ่ง พระบรมศาสดาจึงแสดงธรรมโปรดพลธนูทั้ง ๒ คนนั้น ให้ได้บรรลุโสดาปัตติผลเช่นกัน ตรัสสอนว่า **"เธอทั้ง ๒ อย่าเดินไปทางที่พระเทวทัตสั่งไว้ ให้หลบออกไปทางอื่น"** แล้วส่งเขากลับไป

เมื่อพลธนูที่เหลือนอกนี้มานั่งเฝ้าในทำนองเดียวกัน ก็ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดให้พวกเขาได้บรรลุโสดาปัตติผล แล้วทรงส่งกลับไปโดยทางอื่นเช่นเดียวกัน

หัวหน้าพลธนูที่กลับมาถึงก่อนได้เข้าไปหาพระเทวทัตแล้วรายงานว่าตนไม่สามารถปลงพระชนม์ชีพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงมีอิทธิฤทธิ์มาก ทรงมีอานุภาพอันยิ่งใหญ่ แม้พลธนูที่เหลือก็กลับมาพบพระเทวทัตในทำนองเดียวกัน

พลแม่นธนูเหล่านั้นคิดกันว่า พวกตนอาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้ารอดชีวิตมาได้ จึงชวนกันออกบวชในสำนักของพระศาสดาแล้วได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ทุกรูป

ความเป็นไปของพระเทวทัตทั้งหมดนี้ ได้ปรากฏในหมู่ภิกษุสงฆ์

เปิดตำนานชีวิตพระเทวทัต

พระเทวทัตเป็นพระญาติของพระพุทธเจ้าฝ่ายกรุงเทวทหะ ออกบวชพร้อมกับพระภัททิยะ พระอนุรุทธะ พระอานนท์ พระภัคคุ พระกิมพิละ ซึ่งเป็นพระญาติฝ่ายศากยวงศ์ กรุงกบิลพัสดุ์ และพระอุบาลี พนักงานภูษามาลาในราชสำนัก เมื่อพระเทวทัตบวชแล้ว เห็นลาภสักการะเกิดขึ้นในพระศาสนามาก จึงหลงติดในลาภ คิดการใหญ่ปรารถนาจะปกครองสงฆ์เสียเอง

เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ชาวกรุงโกสัมพีต่างถือจีวร เภสัช น้ำปานะ และดอกไม้ เครื่องสักการบูชาไปวิหาร ต่างถามถึงพระพุทธเจ้าและพระเถระสำคัญ มีพระสารีบุตร เป็นต้น แต่ไม่มีใครถามถึงพระเทวทัตเลย

พระเทวทัตเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจ คิดว่า เราก็เป็นกษัตริย์บวชพร้อมกับเจ้าศากยะเหมือนกัน แต่ไม่มีใครถามถึง เราควรทำให้ใครเลื่อมใส จะได้มีลาภสักการะอย่างองค์อื่นบ้าง พระเทวทัตนึกถึงพระเจ้าพิมพิสาร แต่พระองค์ก็บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว มีศรัทธาตั้งมั่นต่อพระพุทธเจ้า ไม่สามารถทำให้พระองค์เลื่อมใสได้ แม้พระเจ้าปเสนทิโกศลก็เช่นกัน ส่วนอชาตศัตรูกุมารพระโอรสของพระเจ้าพิมพิสารยังเป็นเด็กหนุ่ม ยังไม่รู้คุณและโทษอะไร หากทำให้พระองค์เลื่อมใสได้ ลาภสักการะเป็นอันมากจะเกิดขึ้นตามมา

พระเทวทัตจึงออกจากกรุงโกสัมพีไปยังกรุงราชคฤห์ เนรมิตกายเป็นกุมารน้อย มีอสรพิษ ๔ ตัว พันที่มือและเท้าทั้งสี่ ตัวหนึ่งที่คอ ตัวหนึ่งแผ่พังพาน

เป็นเทริดบนศีรษะ ตัวหนึ่งทำเฉวียงบ่าลงจากอากาศ ด้วยสังวาลย์งูนี้นั่งบนพระเพลาของอชาตศัตรูกุมาร

ครั้นเห็นพระราชกุมารตกใจกลัวก็ทูลว่า **"อย่ากลัวเลย อาตมาคือพระเทวทัต"** พลันนั้นก็กลับกลายเป็นพระภิกษุ ทรงไตรจีวร ผู้สำรวมน่าเลื่อมใสเช่นเดิม ยืนอยู่ตรงพระพักตร์ ทำให้พระราชกุมารทรงเลื่อมใสด้วยอิทธิปาฏิหาริย์

ต่อมา พระราชกุมารก็ได้ไปพบพระเทวทัตทั้งเวลาเช้าและเวลาเย็น พร้อมด้วยรถบรรทุกภัตตาหารเป็นจำนวนมาก ทำให้พระเทวทัตมีลาภสักการะเป็นอันมาก

พวกพระภิกษุซึ่งเดินทางมาจากกรุงราชคฤห์เพื่อเข้าเฝ้าพระบรมศาสดากราบทูลเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้พระองค์ทราบ พระบรมศาสดาตรัสเตือนพวกภิกษุว่า พวกเธอจงอย่าพอใจลาภสักการะเลย อชาตศัตรูกุมารจะบำรุงเทวทัตไปได้กี่วัน ลาภสักการะที่เกิดขึ้นแก่เทวทัตก็เพื่อฆ่าตนเท่านั้น แล้วตรัสย้ำว่า

"ผลกล้วยเกิดขึ้นย่อมฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่เกิดขึ้นย่อมฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อเกิดขึ้นย่อมฆ่าต้นอ้อ ฉันใด ลาภสักการะเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมฆ่าคนชั่วเหมือนลูกม้าอัสดรย่อมฆ่าแม่ของตนเอง ฉันนั้น"

พระเทวทัตทูลขอปกครองสงฆ์

ครั้นอยู่ต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากกรุงโกสัมพี มาประทับที่กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ พระเทวทัตมีลาภสักการะมาก เกิดหลงในลาภ จึงอยากเป็นใหญ่ในหมู่สงฆ์ เพราะจิตคิดไม่ดีจึงทำให้ฤทธิ์เสื่อม

ขณะพระพุทธองค์กำลังแสดงธรรมอยู่ที่พระเวฬุวันวิหาร พระเทวทัตได้เข้าไปกราบทูลขอปกครองสงฆ์ด้วยตนเอง

แม้พระพุทธเจ้าจะตรัสห้ามถึง ๓ ครั้ง แต่พระเทวทัตก็ยังกราบทูลเช่นนั้น ในที่สุดพระพุทธองค์ตรัสว่า **"เทวทัต แม้แต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ พระองค์ก็ยังไม่มอบให้ปกครองสงฆ์ แล้วไฉนพระองค์จะมอบให้พระเทวทัตปกครองสงฆ์"** แล้วทรงตำหนิพระเทวทัตว่าใช้สอยปัจจัยที่เขาถวายเหมือนคนคอยกลืนกินน้ำลายที่เขาถ่มทิ้ง

พระเทวทัตน้อยใจว่า พระบรมศาสดาประจานตนท่ามกลางสงฆ์ แต่กลับทรงยกย่องพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะขึ้นข่มตน จึงโกรธและผูกอาฆาตพระบรมศาสดานับแต่นั้นมา

พระบรมศาสดารับสั่งให้สงฆ์ทำ **ปกาสนียกรรม** คือ **กรรมอันสงฆ์ควรประกาศให้ประชาชนทราบถึงพฤติกรรมของพระเทวทัตว่าทำไม่ถูกต้อง**

พระเทวทัตน้อยเนื้อต่ำใจว่าเราถูกพระสมณโคดมกำจัดเสียแล้ว บัดนี้เราจะทำให้พระองค์พินาศ

ต่อมา เมื่อพระเทวทัตไม่สามารถครอบงำสงฆ์ได้ จึงวางแผนด้านอาณาจักร ยุยงเจ้าชายอชาตศัตรูให้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร ผู้ทรงเป็นพระชนก แล้วอภิเษกพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ส่วนพระเทวทัตได้พยายามปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าด้วยหวังจะปกครองสงฆ์เอง

พระเทวทัตได้ส่งพลธนูไปซุ่มยิงพระพุทธเจ้า เมื่อไม่สำเร็จจึงขึ้นภูเขาคิชฌกูฏด้วยตัวเอง กลิ้งก้อนศิลาใหญ่ลงมา ด้วยหมายใจว่าจะปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า ขณะที่ก้อนศิลากลิ้งลงมา ได้กระทบยอดบรรพตสองยอด ซึ่งเคลื่อนเข้ามาบดบัง สะเก็ดศิลากระเด็นมากระทบพระบาทพระพุทธเจ้า ทำให้**ห้อพระโลหิต** หมู่ภิกษุใช้แคร่หามนำพระพุทธองค์ไปแวะพัก ณ มัททกุจฉิ อุทยานเชิงเขาคิชฌกูฏ แล้วนำพระองค์ไปยังชีวกัมพวัน หมอชีวกโกมารภัจจ์ได้ถวายการรักษาจนอาการดีขึ้น

จากนั้น พระเทวทัตได้ปล่อยช้างหลวงชื่อ **"นาฬาคิรี"** ซึ่งกำลังตกมันไปปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า พระอานนท์เถระยอมสละชีวิตออกขวางข้างหน้าพระพุทธองค์ทรงห้ามพระอานนท์ และแผ่เมตตาจิตไปสู่ช้างนาฬาคิรี เมื่อช้างหลวงได้สัมผัสเมตตาจิตของพระองค์ก็หายเมา ลดงวงลง เดินเข้าไปหาพระพุทธองค์ หมอบลงตรงเบื้องพระพักตร์ พระพุทธองค์ทรงยกพระหัตถ์ขวาลูบกระพองช้างนาฬาคิรี ตรัสว่า **"นาฬาคิรี เจ้าอย่าเข้ามาหาเราด้วยจิตคิดจะฆ่าเช่นนี้ เพราะนั้นเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ ผู้ทำร้ายพระพุทธเจ้าย่อมไปสู่ทุคติ เจ้าจงอย่าประมาท เมื่อสิ้นชีพจะไปสู่สุคติได้"**

ช้างนาฬาคิรีเอางวงสูดละอองธุลีพระบาทของพระพุทธองค์ แล้วพ่นลงบนกระพองของตน ย่อตัวถอยออกไปจนสุดสายตาที่แลเห็นพระพุทธเจ้า แล้วจึงหันหลังกลับไปสู่โรงช้าง

ประชาชนที่เห็นเหตุการณ์ต่างวิพากษ์วิจารณ์กันว่า **"การกระทำทั้งหมดนี้เป็นฝีมือพระเทวทัต แต่พระเจ้าแผ่นดินก็ยังคบภิกษุเช่นนี้อยู่อีก"**

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงสดับเสียงเล่าลือวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชน จึงรับสั่งให้ถอนสำรับอาหารที่เคยอุปัฏฐากพระเทวทัตคืนมา แล้วมิได้เสด็จไปอุปัฏฐากพระเทวทัตอีกเลย ประชาชนต่างหมดศรัทธา ไม่มีใครต้อนรับพระเทวทัต พระเทวทัตเสื่อมจากลาภสักการะ จึงวางแผนการใหม่ เป็นเหตุแห่งสังฆเภท ทำสงฆ์ให้แตกจากกัน

พระเทวทัตได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขอข้อวัตรปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ เพื่อให้พระบรมศาสดาบัญญัติให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ข้อวัตรปฏิบัตินั้น มี ๕ ประการ คือ

๑. ภิกษุทั้งหลายไม่พึงฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต
๒. ภิกษุทั้งหลายพึงอยู่ป่าเป็นวัตรตลอดชีวิต

๓. ภิกษุทั้งหลายพึงเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรตลอดชีวิต
๔. ภิกษุทั้งหลายพึงใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตรตลอดชีวิต
๕. ภิกษุทั้งหลายพึงอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรตลอดชีวิต

พระพุทธองค์ตรัสห้ามพระเทวทัตพร้อมให้เหตุผลว่า ทรงอนุญาตปลาและเนื้อที่บริสุทธิ์ ๓ ประการ คือ

๑. ไม่เห็นว่าเขาฆ่าเพื่อตน
๒. ไม่ได้ยินว่าเขาฆ่าเพื่อตน
๓. ไม่สงสัยว่าเขาฆ่าเพื่อตน

สำหรับการอยู่ป่าตลอดชีวิต การเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต การใช้ผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ทรงอนุญาตให้ถือข้อวัตรปฏิบัติเหล่านี้ตามปฏิปทาของตนเองเป็นที่ตั้ง ภิกษุรูปใดต้องการถือปฏิปทาการอยู่ป่าเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร หรือถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ก็ให้ปฏิบัติตามนั้น ใครไม่ต้องการก็ไม่ต้องปฏิบัติ สำหรับประการสุดท้าย ทรงอนุญาตให้พระภิกษุอาศัยโคนไม้เป็นเสนาสนะได้เพียง ๘ เดือน นอกฤดูฝนเท่านั้น เนื่องจากการอยู่ป่าในฤดูฝน จะทำให้ภิกษุสงฆ์เกิดความลำบาก

ที่จริงพระเทวทัตก็รู้ว่า ถึงอย่างไรพระพุทธเจ้าก็คงไม่ทรงอนุญาต ซึ่งจะได้เป็นช่องในการยกตนข่มท่าน เมื่อพระเทวทัตได้ยินว่า พระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต จึงเกิดความดีใจที่สมกับความปรารถนาของตน ที่จะทำให้ประชาชนเห็นว่า ตนเป็นผู้มีข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งกว่าพระพุทธเจ้า จึงลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกลับไปพร้อมพระภิกษุสาวกของตน

รุ่งขึ้นอีกวัน พระเทวทัตพร้อมด้วยพระภิกษุสาวก เข้าไปกรุงราชคฤห์ ประกาศให้ประชาชนทราบความที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตข้อวัตรที่เคร่งครัดที่ตนสมาทานและประพฤติปฏิบัติอยู่ คือ ไม่ฉันปลาและเนื้อ แต่จะฉันอาหาร

ประเภทผักตลอดชีวิต อยู่ป่าใช้ชีวิตอย่างพระป่าตลอดชีวิต เที่ยวบิณฑบาตและต้องฉันในบาตรเท่านั้นตลอดชีวิต อาหารที่ถวายด้วยภาชนะอย่างอื่นซึ่งไม่ได้ใส่ลงไปในบาตรไม่ฉัน ใช้ผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต จะไม่ใช้สอยผ้าที่ชาวบ้านถวายและอยู่โคนต้นไม้ตลอดชีวิต

คำประกาศนั้นทำให้ประชาชนที่เบาปัญญาเข้าใจว่า พระเทวทัตเคร่งครัด ส่วนพระพุทธเจ้ามักมาก คิดถึงแต่ความสะดวกสบาย และทำให้พระภิกษุบวชใหม่ที่มีปัญญาน้อย ยังไม่รู้ทั่วถึงพระธรรมวินัย พากันหลงเชื่อยอมตนเข้าเป็นพรรคพวกจำนวนมาก

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ ให้พระเทวทัตมาเฝ้า รับสั่งถามเรื่องที่เกิดขึ้น พระเทวทัตรับว่าจริงตามนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า **"เทวทัต เธออย่าพอใจการทำให้สงฆ์เกิดความแตกแยกเลย เพราะการทำให้สงฆ์แตกแยกมีโทษหนัก ผู้ใดทำให้สงฆ์แตกแยกย่อมพบแต่ความทุกข์ และหมกไหม้ในนรกชั่วกัปชั่วกัลป์"**

พระเทวทัตไม่ได้ใส่ใจโอวาทของพระพุทธองค์ ผลุนผลันไปจากที่นั้น เช้าวันต่อมา พระเทวทัตพบพระอานนท์ขณะกำลังบิณฑบาต ได้บอกความประสงค์ของตนว่า **"อานนท์ นับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ผมจะแยกทำอุโบสถสังฆกรรมจากพระผู้มีพระภาคเจ้า แยกจากหมู่ภิกษุสงฆ์"**

เมื่อพระอานนท์กลับจากบิณฑบาต ได้นำความนั้นกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานว่า **"คนดีทำความดีได้ง่าย แต่คนชั่วทำความดีได้ยาก คนชั่วทำความชั่วได้ง่าย แต่คนดีทำความชั่วได้ยาก"**

ครั้นถึงวันอุโบสถ พระเทวทัตประกาศให้พระภิกษุเลือกเอาว่า **"ข้อวัตรปฏิบัติทั้ง ๕ ประการนี้ ผู้ใดเห็นชอบ ผู้นั้นจงจับสลากเลือกเอา"**

พระภิกษุผู้บวชใหม่ ชาวเมืองเวสาลีประมาณ ๕๐๐ รูป ยังไม่รู้พระธรรมวินัย เข้าใจว่า นี้คือ ธรรม นี้คือ วินัย จึงเลือกข้อวัตรปฏิบัติตามพระเทวทัต ครั้นพระเทวทัตทำลายสงฆ์ให้แตกจากกันแล้ว ได้นำพระภิกษุผู้บวชใหม่ ๕๐๐ รูป หลีกไปทางตำบลคยาสีสะ

พระบรมศาสดาตรัสกับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะว่า **"หากพวกเธอยังมีความการุญในพระภิกษุผู้บวชใหม่เหล่านั้นอยู่ จงรีบไปนำพระภิกษุเหล่านั้น ซึ่งกำลังจะถึงความย่อยยับกลับมา"** พระอัครสาวกทั้งสองจึงเดินทางตามไปที่ตำบลคยาสีสะ

พระเทวทัตเห็นพระอัครสาวกทั้งสองตามมา เข้าใจว่า พระอัครสาวกตามมาเพราะชอบใจหลักธรรมของตน จึงนิมนต์ให้นั่ง

ขณะนั้น พระเทวทัตกำลังแสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลาย เลียนแบบตามอย่างพระพุทธเจ้า เชื้อเชิญพระสารีบุตรว่า **"สารีบุตร บัดนี้ พระภิกษุสงฆ์ปราศจากความง่วงแล้ว ท่านจงแสดงธรรมกถาต่อจากเราเถิด เราเมื่อยหลัง จักนอนพักสักครู่หนึ่ง"** เพราะพระเทวทัตเหน็ดเหนื่อย จึงขาดสติสัมปชัญญะผล็อยหลับไป

พระสารีบุตรได้กล่าวสอนพระภิกษุผู้บวชใหม่ ทั้งด้วยธรรมีกถาและการว่ากล่าวตักเตือน สั่งสอน ส่วนพระมหาโมคคัลลานะก็กล่าวสอนทั้งด้วยธรรมีกถาและการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เมื่อพระมหาเถระทั้งสองกล่าวสอนอยู่ พระภิกษุผู้บวชใหม่เหล่านั้นได้ดวงตาเห็นธรรม เกิดความเลื่อมใส

จากนั้น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะได้นำพระภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปนั้นกลับไปยังพระเวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์

พระโกกาลิกะ ซึ่งเป็นสาวกผู้ใหญ่ของพระเทวทัต ปลุกพระเทวทัตให้ลุกขึ้นกล่าวว่า **"ลุกขึ้นเถิด ท่านเทวทัต พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ**

พาพระภิกษุเหล่านั้นไปแล้ว เราบอกท่านแล้วว่า อย่าไว้ใจพระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะ เพราะทั้งสองมีเจตนาไม่ดี ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก" ด้วยความฉุนเฉียวจึงเอาเข่ากระทุ้งยอดอกพระเทวทัต จนพระเทวทัตกระอักเลือดอุ่น

เพราะความตรอมใจ ทำให้พระเทวทัตอาพาธนานถึง ๙ เดือน และนับวันอาการก็ยิ่งทรุดหนักลงเรื่อย ๆ ในที่สุดก็กลับได้สำนึก ต้องการเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ จึงขอร้องสาวกของตนที่ยังเหลืออยู่ให้ช่วยนำไป พระภิกษุพวกนั้นกล่าวว่า **"ท่านสร้างเวรสร้างกรรมกับพระพุทธเจ้าไว้มากนัก จึงไม่อาจนำท่านไปเฝ้าได้"**

พระเทวทัตกล่าวว่า **"อย่าทำให้เราพินาศเลย แม้เราจะผูกอาฆาตพระพุทธเจ้า แต่พระองค์ไม่มีความอาฆาตแม้ประมาณเท่าปลายผม เราจะไปขอขมาพระพุทธเจ้า"**

แท้จริงแล้ว แม้พระเทวทัตจะทำเช่นนั้น แต่พระพุทธองค์ก็ทรงมีน้ำพระทัยต่อพระเทวทัต เสมอกับบุคคลทั่วไป เช่น นายขมังธนู โจรองคุลิมาล ช้างนาฬาคีรี และพระราหุล เป็นต้น

พระเทวทัตได้ร้องขอวิงวอนแล้ววิงวอนเล่า ให้พระภิกษุนำไปเฝ้าพระพุทธองค์ สาวกเหล่านั้นจึงเอาเตียงหามพระเทวทัตไปจากกรุงราชคฤห์จนถึงกรุงสาวัตถี พระภิกษุทั้งหลายได้ทราบข่าว จึงเข้าไปกราบทูลให้พระบรมศาสดาทราบ

พระองค์ตรัสว่า **"เทวทัตจะไม่มีโอกาสได้เห็นพระองค์อีกเลยในชาตินี้"**

แม้เหล่าพระภิกษุจะได้เข้าไปกราบทูลให้ทรงทราบเป็นระยะ ๆ ว่า **"อีกประมาณหนึ่งโยชน์ พระเทวทัตก็มาถึงแล้ว อีกประมาณคาวุตหนึ่งแล้ว**

ขณะนี้ ใกล้จะมาถึงสระโบกขรณีแล้ว" พระพุทธองค์ก็ยังทรงรับสั่งเช่นเดิมว่า "**แม้พระเทวทัตจะเข้ามาจนถึงพระเชตวัน พระเทวทัตก็จะไม่มีโอกาสได้เห็นพระองค์ในชาตินี้**"

เมื่อสาวกนำพระเทวทัตมาใกล้พระเชตวัน วางเตียงลงริมฝั่งสระโบกขรณี ต่างก็ลงไปอาบน้ำในสระ พระเทวทัตรู้สึกอบอุ่นใจที่จะได้พบพระพุทธเจ้า พยายามพยุงกายลุกขึ้นจากเตียงเพื่อจะล้างหน้า พอวางเท้าลงบนพื้นดินเท่านั้น เท้าทั้งสองก็จมลงในแผ่นดิน ถูกธรณีสูบตั้งแต่ข้อเท้า เข่า เอว อก จนถึงคอ ในขณะที่คางจรดถึงพื้นดิน พระเทวทัตสำนึกผิด ได้กล่าวคำขอขมาพระพุทธองค์เป็นครั้งสุดท้ายว่า "**ข้าพระองค์ถวายกระดูกคางเป็นพุทธบูชา ขอถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่าเป็นที่พึ่ง**"

ด้วยอานิสงส์ที่พระเทวทัตสำนึกผิด เปล่งวาจาขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่งก่อนมรณภาพนี้ ภายหลังจากชดใช้กรรมในอเวจีนรกแล้ว ในอนาคตพระเทวทัตจะได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า "**อัฏฐิสสระ**"

เรื่องที่พระเทวทัตพยายามส่งพลแม่นธนูไปปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า จนธรณีสูบนั้น ได้ก่อให้เกิดความสังเวชใจ กลายเป็นเรื่องสนทนากันอย่างกว้างขวางในหมู่พระภิกษุสงฆ์ ตลอดจนประชาชนทั่วไป

พระศาสดาเสด็จออกจากที่บรรทม สดับเสียงสนทนาของภิกษุทั้งหลายด้วยพระโสตธาตุอันเป็นทิพย์ จึงเสด็จมายังโรงธรรมสภา ตรัสถามถึงเรื่องที่ภิกษุสนทนากันว่า "**ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้นที่พระเทวทัตพยายามฆ่าคนเป็นอันมาก เพราะผูกเวรในเราผู้เดียว แม้ในชาติก่อนพระเทวทัตก็พยายามทำเช่นนี้**" หมู่ภิกษุเกิดความสนใจ ทูลขอให้เล่าเรื่องราวให้ฟัง พระองค์จึงตรัสเล่าเรื่องจันทกุมาร ซึ่งเป็นเรื่องในอดีตชาติของพระองค์ให้หมู่ภิกษุฟัง

กำเนิดพระจันทกุมาร

ในอดีตกาล สมัยนั้นกรุงพาราณสีมีชื่อว่า **"ปุปผวดี"** พระราชาผู้ปกครองแผ่นดินพระนามว่า **"พระเจ้าวสวัตดี"** พระองค์มีพระโอรสนามว่า **"เอกราช"** เมื่อพระเจ้าวสวัตดีทรงชราภาพแล้ว ได้สละราชบัลลังก์ ทรงอภิเษกพระราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติ พระเจ้าเอกราชทรงตั้งพระโอรสพระนามว่า **"พระจันทกุมาร"** ดำรงตำแหน่งอุปราช ส่วนพราหมณ์ชื่อว่า **"ขัณฑหาละ"** ผู้เป็นอาจารย์ ทรงตั้งให้เป็นปุโรหิต

ครั้นอยู่ต่อมา พระราชาทรงเห็นว่าขัณฑหาละเป็นบัณฑิต มีความรอบรู้ เป็นผู้ถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแด่พระองค์ จึงให้ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาตัดสินอรรถคดีอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ขัณฑหาลพราหมณ์อาศัยตำแหน่งผู้พิพากษารับสินบน ใครให้สินบนก็ตัดสินลำเอียงเข้าหาผู้นั้น

อยู่มาวันหนึ่ง ชายผู้แพ้คดีคนหนึ่งไม่ยอมรับในคำพิพากษา จึงยืนด่าอยู่ในศาลที่วินิจฉัยอรรถคดี ครั้นออกมาภายนอกเห็นพระจันทกุมารจึงเข้าไปเฝ้ากราบลงแทบพระบาทร้องห่มร้องไห้ว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากคำพิพากษาขัณฑหาละปล้นตนในการตัดสินคดี รับสินบนแล้วตัดสินให้ตนแพ้คดีความ

พระจันทกุมารปลอบโยนว่า **"อย่ากลัวไปเลย"** แล้วพาชายคนนั้นไปยังศาลที่ทำการวินิจฉัยอรรถคดี ขอให้มีการรื้อฟื้นคดีขึ้นมาพิจารณาใหม่ พระองค์ทรงตรวจสอบหลักฐานแล้ว กลับคำพิพากษา ตัดสินให้ชายคนนั้นเป็นฝ่ายชนะคดี ประชาชนที่มาฟังคำพิพากษาต่างพากันแซ่ซ้องสรรเสริญดังกึกก้องไปทั่วพระนคร

พระราชาตรัสถามถึงเสียงโห่ร้องนั้น เจ้าหน้าที่กราบทูลให้ทรงทราบว่าพระราชกุมารตัดสินคดีด้วยความเที่ยงธรรม ประชาชนจึงส่งเสียงสาธุการ พระราชาทรงปลาบปลื้มพระทัย เมื่อพระจันทกุมารเสด็จมาเฝ้า จึงตรัสถามถึง

เรื่องการตัดสินคดีความ ทรงทราบว่าพระราชโอรสมีความยุติธรรม จึงมอบตำแหน่งการตัดสินคดีให้เป็นผู้รับผิดชอบเพียงผู้เดียว

ด้วยแรงอาฆาต

ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา ขัณฑหาลพราหมณ์สูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับจากสินบน จึงผูกอาฆาตพระจันทกุมาร คอยจ้องจับผิดอยู่ ส่วนพระราชาก็มีพระทัยไม่หนักแน่น

ใกล้รุ่งวันหนึ่ง พระองค์ฝันว่าได้ทอดพระเนตรเห็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีซุ้มประตูและกำแพงประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ ถนนหนทางราบเรียบงดงาม เวชยันตปราสาทสูงเทียมเมฆ มีสวนนันทวัน มีสระโบกขรณี น่าเบิกบานใจ เกลื่อนกล่นไปด้วยหมู่นางเทพอัปสรฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี

ครั้นทรงตื่นบรรทม ประสงค์จะเสด็จไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงทรงดำริว่า พรุ่งนี้ เมื่ออาจารย์มาเฝ้า จะถามถึงวิธีการที่จะไปเทวโลก แล้วจะทำตามวิธีที่อาจารย์บอก ทรงสรงสนานแต่เช้าตรู่ เสวยพระกระยาหารแล้วประทับนั่งรอพราหมณ์ปุโรหิต

ส่วนขัณฑหาลพราหมณ์ไปเฝ้าพระราชาแต่เช้า ทูลถามถึงการบรรทมตามธรรมเนียม พระราชาตรัสถามว่า **"อาจารย์ ท่านเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ คนทำบุญอย่างไรจึงจะได้ไปสวรรค์"**

ที่จริง ปัญหานี้ พระเจ้าเอกราชต้องถามพระสัพพัญญูพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า หรือไม่ก็พระโพธิสัตว์ แต่พระองค์กลับตรัสถามขัณฑหาลพราหมณ์

ขัณฑหาลพราหมณ์คิดว่า ได้โอกาสแก้แค้นศัตรูแล้ว เราจะฆ่าพระจันทกุมาร พระราชาตรัสถามถึงทางไปสู่สวรรค์ จึงบอกทางไปนรกว่า **"ผู้จะไป**

เกิดในสวรรค์ ต้องทำ "อติทาน" คือ ทานที่ยิ่งใหญ่กว่าการให้ทานทั้งปวง ต้องฆ่าคนที่ไม่ควรฆ่า"

พระราชาตรัสถามถึงทานที่ยิ่งใหญ่กว่าการให้ทานทั้งปวงเป็นอย่างไร ในโลกนี้ใครคือคนที่ไม่ควรฆ่า พระองค์จะบูชายัญให้ทานตามที่บอกนั้น

ขัณฑหาลพราหมณ์กราบทูลว่า **"ต้องบูชายัญด้วยการฆ่าพระราชโอรส พระราชธิดา พระมเหสี ชาวนิคม โคอุสุภราช และม้าอาชาไนย อย่างละ ๔ ตลอดจนสัตว์เหล่าอื่นอีก มีช้าง เป็นต้น อย่างละ ๔ ด้วยการตัดหัว เอาถาดทองคำรองโลหิตเทลงในหลุมยัญ แล้วจะได้ไปเทวโลก การให้อาหารและเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น แก่สมณพราหมณ์ คนยากไร้ คนเดินทางไกล วณิพก และยาจก ทำได้ง่าย จึงไม่ได้เป็นทานที่ล่วงล้ำไปกว่าการให้ทาน ส่วนการฆ่าบุคคลที่ไม่ควรฆ่า แล้วบูชายัญด้วยเลือดจากลำคอของคนเหล่านั้น นี้ชื่อว่า "อติทาน" เป็นทานที่ทำได้ยาก เพราะเป็นการสละอย่างยิ่งใหญ่"**

การที่ขัณฑหาลพราหมณ์ให้จับคนอื่น ๆ และสัตว์ชนิดต่าง ๆ บูชายัญด้วย เพราะคิดว่า ถ้าจับเฉพาะพระจันทกุมารคนเดียว ผู้คนก็จะคิดว่าตนผูกอาฆาตพระกุมาร จึงให้จับประชาชนด้วย จะได้ไม่เป็นที่สงสัย

พราหมณ์กราบทูลถามพระราชาว่า **"ขอเดชะ พระองค์จะทรงบูชายัญที่ทำได้ยากนี้ได้หรือ"** พระราชาตรัสว่า **"ท่านเกรงว่า เราจะทำไม่ได้หรือ เราบูชายัญแล้วจะไปสวรรค์"** ขัณฑหาลพราหมณ์ทูลว่า **"โดยมากมนุษย์เป็นคนขี้ขลาด อ่อนแอ จึงบูชายัญไม่ได้ ขอพระองค์โปรดให้รวบรวมสัตว์มาชุมนุมไว้ในที่นี้ ข้าพระองค์จะเตรียมหลุมบูชายัญ"**

ครั้นพราหมณ์กราบทูลดังนี้แล้ว จึงพาพรรคพวกของตนทั้งหมดเท่าที่มีออกจากพระนคร ไปเตรียมหลุมบูชายัญ ปรับพื้นที่ให้ราบเรียบสม่ำเสมอ แล้วล้อมรั้วไว้

การที่พราหมณ์ล้อมรั้วหลุมยัญไว้ เพราะเกรงว่าสมณพราหมณ์หรือผู้มีใจเป็นธรรมมาพบเข้า แล้วจะขัดขวางการกระทำนั้น พราหมณ์ในโบราณกาลจึงบัญญัติกฎการบูชายัญไว้ว่า หลุมยัญต้องล้อมรั้ว จึงจะถูกต้องตามพิธีกรรมแห่งการบูชายัญ

ชาวพระราชวังในได้ยินเช่นนั้นก็พากันตกใจ ต่างโจษจันระเบ็งเซ็งแซ่กล่าวขานไปทั่วพระราชวังว่า พระราชกุมารและพระมเหสีจะถูกฆ่าบูชายัญ

ถูกจับบูชายัญ

พระเจ้าเอกราชทรงเรียกทหารมารับสั่งว่า **"เราฆ่าพระโอรส พระธิดา และพระมเหสี บูชายัญแล้วจะได้ไปสวรรค์ เจ้าจงไปควบคุมตัว พระจันทกุมาร พระสุริยกุมาร พระภัททเสนกุมาร พระสุรกุมาร และพระวามโคตรกุมาร มารวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน"**

พวกทหารไปตำหนักพระจันทกุมารก่อนพระองค์อื่น ทูลให้ทรงทราบว่า **"พระบิดาทรงมีพระประสงค์จะฆ่าพระองค์บูชายัญแล้วไปสวรรค์ จึงทรงรับสั่งพวกข้าพระองค์มาควบคุมพระองค์ไป"**

เจ้าชายจันทกุมารตรัสถามว่า **"ใครแนะนำพระราชาให้พวกท่านมาจับเรา"** ทหารกราบทูลว่า **"ขัณฑหาลพราหมณ์ พระเจ้าข้า"**

เจ้าชายจันทกุมารตรัสถามว่า **"พระองค์ทรงใช้ให้พวกท่านมาจับเราเพียงคนเดียวหรือให้จับคนอื่นด้วย"**

ทหารกราบทูลว่า **"พระราชาโปรดให้จับคนอื่นด้วย พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะบูชายัญด้วยสัตว์ชนิดต่าง ๆ ชนิดละ ๔ ตัว"**

พระจันทกุมารคิดว่า พราหมณ์นี้จองเวรเราคนเดียว มิได้จองเวรคนอื่น แต่เพราะสูญเสียผลประโยชน์จากการตัดสินคดีความ ก็จะฆ่าคนเป็นอันมาก เมื่อเราเข้าเฝ้าพระบิดา คนทั้งหมดก็จะพ้นภัย เจ้าชายจันทกุมารตรัสว่า **"ถ้าเช่นนั้น ท่านจงทำตามพระราชบัญชาของพระเจ้าอยู่หัวเถิด"** ทหารนำเจ้าชายจันทกุมารมาประทับที่ท้องสนามหลวง แล้วไปควบคุมตัวพระราชกุมารอีก ๓ พระองค์มาประทับรวมกัน

จากนั้น พระราชารับสั่งให้ทหารไปนำตัวพระธิดาทั้ง ๔ พระองค์ คือ **เจ้าหญิงอุปเสนา เจ้าหญิงโกกิลา เจ้าหญิงมุทิตา และเจ้าหญิงนันทา ให้มาอยู่รวมกันกับพี่ชาย แล้วรับสั่งให้ไปควบคุมตัวพระมเหสี คือ พระนางวิชยา พระนางเอราวดี พระนางเกศินี และพระนางสุนันทา** มาประทับรวมกับพระโอรสและพระธิดา

จากนั้น ทรงให้ทหารไปควบคุมตัวเศรษฐีทั้ง ๔ คน คือ **ปุณณมุขคหบดี ภัททิยคหบดี สิงคาลคหบดี และวัฑฒคหบดี**

เมื่อพระราชาให้ทหารไปจับกุมพระโอรส พระธิดา และพระมเหสีนั้น ทั่วพระนคร ไม่มีใครกล้าเอ่ยปากอะไรเลย

แต่เมื่อพระราชามีรับสั่งให้ควบคุมตัวเศรษฐีมาเท่านั้น ก็เกิดการต่อต้าน เนื่องจากเศรษฐีเป็นตระกูลใหญ่ มีเครือญาติ เพื่อนฝูง เกี่ยวพันกันเป็นอันมาก เมื่อเศรษฐีถูกจับกุมตัว ประชาชนจึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้าน พากันกำเริบขึ้น กลายเป็นจลาจลไปทั่วพระนคร ได้มีการนัดชุมนุมกันตามท้องถนนและสวนสาธารณะ ปราศรัยคัดค้านกันว่า **"เราจะไม่ยอมให้พระราชาฆ่าเศรษฐีบูชายัญ"** แล้วพากันไปห้อมล้อมเศรษฐีเอาไว้ พวกเศรษฐีถูกห้อมล้อมด้วยหมู่ญาติและพวกพ้อง เบียดเสียดเกลื่อนกล่นไปด้วยบุตรและภรรยา รวมตัวกันเดินทางไปถวายบังคมพระราชาขอประทานชีวิตไว้ แล้วขอให้ประกาศให้พวกตนเป็นทาส

แม้พวกคหบดี ตลอดจนบุตร ภรรยา และญาติพี่น้องของเศรษฐี อ้อนวอนขอชีวิตอยู่อย่างนี้ ก็หาได้ทำให้พวกทหารถอยกลับไปไม่ ยังควบคุมตัวเหล่าเศรษฐีไปนั่งรวมกับพระราชกุมารตามรับสั่งของพระราชา

จากนั้น พระราชารับสั่งให้ทหารไปนำช้างต้น ๔ ตัว คือ ช้างอภยังกร ช้างนาฬาคิรี ช้างอัจจุคตะ ช้างวรุณทันตะ ม้าอัสดร ๔ ตัว คือ ม้าเกสี ม้าสุภมุข ม้าปุณณมุข ม้าวินตกะ และโคอุสุภราชอีก ๔ ตัว คือ โคยูถปติ โคอโนชา โคนิสภะ โคควัมปติ มารวมกันไว้ ทรงรับสั่งทหารตระเตรียมการทุกอย่างให้พร้อมสำหรับการบูชายัญในวันรุ่งขึ้น ทรงให้แจ้งแก่พระโอรสและพระธิดาว่าวันนี้จะเป็นวันสุดท้ายแล้ว

ในเวลานั้น พระชนนีและพระชนกผู้ชราภาพของพระเจ้าเอกราช ยังทรงพระชนม์อยู่ทั้ง ๒ พระองค์ พวกอำมาตย์จึงไปเข้าเฝ้ากราบทูลให้ทรงทราบว่าพระราชาทรงประสงค์จะใช้พระโอรส พระธิดา และพระมเหสี เป็นเครื่องบูชายัญ พระราชมารดารำพึงรำพันกรรแสงไห้ ทุบอกคร่ำครวญ เสด็จไปตรัสถามพระเจ้าเอกราชว่า **"เขาว่าลูกจะบูชายัญเช่นนี้จริงหรือ"**

พระราชากราบทูลว่า **"เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร หม่อมฉันก็สละลูกทุกคนได้ เมื่อหม่อมฉันบูชายัญด้วยบุตรธิดาแล้วจะได้ไปสวรรค์"**

พระราชมารดาตรัสว่า **"ลูกเอ๋ย ลูกอย่าเชื่อคำพูดเช่นนั้นเลย การเอาลูกบูชายัญเป็นทางไปนรก ไม่ใช่ทางไปสวรรค์ ลูกจงให้ทาน อย่าได้เบียดเบียนสัตว์เลย นี่จึงจะเป็นทางไปสวรรค์"** แล้วพระชนนีก็ตรัสเรียกพระราชาโดยประการต่าง ๆ ทั้งโดยนามและโดยโคตร เพื่อให้ได้สติ

พระราชาตรัสว่า **"เสด็จแม่ คำแนะนำของอาจารย์ต้องเป็นจริง หม่อมฉันจะฆ่าจันทกุมารและสุริยกุมาร หม่อมฉันจะบูชายัญด้วยบุตรที่สละได้ยาก"**

เมื่อพระราชมารดาทำให้พระราชาเชื่อไม่ได้ ก็กรรแสงไห้เสด็จหลีกไป แม้พระเจ้าวสวัตดี พระราชบิดาผู้ชราภาพได้สดับเช่นนั้น ก็เสด็จมาซักถามเรื่องราวนั้น ทรงห้ามพระราชโอรส แม้พระเจ้าเอกราชก็ทรงยืนยันเช่นเดิมว่าเมื่อพระองค์บูชายัญด้วยบุตรทั้งหลายแล้วจะได้ไปสวรรค์

พระราชบิดาตรัสว่า **"ลูกเอ๋ย ลูกอย่าได้หลงเชื่อคำพูดเช่นนั้นเลย คนฆ่าลูกแล้วจะได้ไปสวรรค์มีที่ไหน ลูกอย่าได้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเลย จงมีราชบุตรห้อมล้อม ปกครองอาณาประชาราษฎร์ ปกครองกาสิกรัฐ ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองโดยธรรมเถิด"**

แม้พระราชบิดาก็ไม่อาจห้ามพระเจ้าเอกราช ให้ทำตามพระราชดำรัสได้

พระจันทกุมารทรงดำริว่า เพราะเราคนเดียว ทำให้ผู้คนเดือดร้อนทั่วทั้งแผ่นดิน เราจะทูลวิงวอนพระราชบิดาให้ปลดปล่อยอาณาประชาราษฎร์ จึงตรัสว่า **"ขอพระองค์อย่าได้ฆ่าพวกข้าพระองค์เลย โปรดพระราชทานพวกข้าพระองค์ทั้งหมด ให้เป็นทาสของขัณฑหาลปุโรหิตเถิด ถึงแม้พวกข้าพระองค์ถูกท่านปุโรหิตจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็ยังพอจะเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า ขนขี้ช้าง ขนขี้ม้า ให้เขาได้ หรือหากเนรเทศพวกข้าพระองค์ออกจากแว่นแคว้น ก็ยังจะเที่ยวขอทานเลี้ยงชีวิตได้"**

พระราชาได้ทรงสดับคำพร่ำวอนต่าง ๆ ของพระราชกุมารแล้ว ทรงเกิดความทุกข์เหมือนอกจะแตก ทรงกรรแสงไห้ ประกาศว่า **"ไม่มีพ่อคนไหนฆ่าลูกในไส้ของตนได้ เราไม่ต้องการไปสวรรค์แล้ว ลูกพร่ำเพ้อเพราะรักชีวิต ทำให้พ่อเป็นทุกข์เหลือเกิน พวกท่านจงปล่อยลูกเราเถิด พอกันทีกับการเอาลูกบูชายัญ"**

ครั้นพวกทหารได้ฟังพระดำรัสของพระราชาแล้วต่างก็ดีใจ ปล่อยพระราชบุตร อาณาประชาราษฎร์ ตลอดจนสัตว์ทุกชนิด

ฝ่ายขัณฑหาลพราหมณ์กำลังจัดเตรียมพิธีกรรมอยู่ในหลุมยัญอย่างประณีต ด้วยความรู้สึกสาสมใจว่าได้แก้แค้นศัตรูแล้ว ทหารคนหนึ่งได้มาเย้ยหยันพราหมณ์ว่า **"เฮ้ย ขัณฑหาละ ไอ้พราหมณ์ชั่ว พระราชาทรงให้ปล่อยพระราชโอรสและพระราชธิดาไปแล้วโว้ย แกคงต้องเอาเลือดในคอของลูกเมียแกเองบูชายัญแล้วละ"**

ขัณฑหาลพราหมณ์รู้สึกโมโหสุดขีด คิดว่า นี่พระราชาทำอะไรลงไป ทรงเป็นบ้าไปแล้วหรือไง จึงลุกขึ้นวิ่งไปอย่างรีบเร่ง ราวกับคนถูกไฟประลัยกัลป์แผดเผา กราบทูลว่า **"ขอเดชะ ผู้ที่บูชายัญเองก็ตาม แนะนำให้ผู้อื่นบูชายัญก็ตาม และผู้ที่อนุโมทนาผู้บูชายัญก็ตาม ย่อมไปสู่สวรรค์ ข้าพระองค์ทูลไว้ตั้งแต่ทีแรกแล้วมิใช่หรือว่า การบูชายัญเช่นนี้ ทำได้ยาก แต่พระองค์ก็ยังยืนยันที่จะทำ เมื่อข้าพระองค์ตระเตรียมการบูชายัญไว้เสร็จแล้ว พระองค์กลับทรงล้มเลิกกลางคัน"**

พระราชาไม่ทรงทราบว่า ขัณฑหาลพราหมณ์ผูกอาฆาตพระราชกุมาร ทรงเข้าใจว่า การบูชายัญเป็นความชอบธรรม จึงทรงรับสั่งให้ทหารไปจับกุมพระราชกุมารกลับมาอีก

พระจันทกุมารกราบทูลว่า **"ขอเดชะ เมื่อข้าพระองค์เกิด พระองค์รับสั่งให้พราหมณ์มากล่าวคำมงคลแก่ข้าพระองค์ ก็ในกาลนั้น ขัณฑหาลพราหมณ์นี่เองตรวจตราลักษณะของข้าพระองค์ แล้วทำนายว่า พระราชกุมารพระองค์นี้จะไม่ประสบภยันตรายนานาประการ ในระหว่างพระราชกุมารพระองค์นี้จะปกครองรัฐให้เจริญรุ่งเรือง สืบต่อจากพระองค์ คำพยากรณ์ของขัณฑหาลพราหมณ์ฟังดูแล้วไร้เหตุผล ไม่สมกับที่กล่าวไว้ตั้งแต่ต้น โกหก หลอกลวง พระองค์ก็ทรงเชื่อเขา จะฆ่าลูกบูชายัญโดยหาเหตุอันควรมิได้เลย**

ก็แล้วทำไมจึงไม่ฆ่าพวกข้าพระองค์เสียตั้งแต่ยังเยาว์ จะได้ไม่ต้องมาประสบกับความเจ็บปวดใจเช่นนี้ ครั้นเลี้ยงให้โตเป็นหนุ่มแล้ว มิได้คิดร้ายอะไรพระองค์เลย กลับรับสั่งให้ฆ่าเสีย

ขอพระองค์จงทรงพิจารณาดูเถิด เมื่อบ้านเมืองเกิดศึกสงคราม ชายแดนกระด้างกระเดื่อง มิใช่พวกบุตรเช่นข้าพระองค์หรอก หรือที่จะขึ้นคอช้าง ขึ้นหลังม้า มีอาวุธคู่กาย จู่โจมข้าศึก อยู่กลางสนามรบ บุตรเช่นนี้หรือที่ควรถูกฆ่าบูชายัญ แม่นกเพียรคาบหญ้ามาทำรัง ก็หวังจะทะนุถนอมลูกน้อยของตน ส่วนพระองค์กลับรับสั่งให้ฆ่าลูกในไส้

พระองค์ทรงเชื่อขัณฑหาลปุโรหิต วันนี้ ขัณฑหาลปุโรหิตยังไม่ฆ่าพระองค์ เพราะยังมีพวกข้าพระองค์อยู่ แต่เมื่อเขากำจัดพวกข้าพระองค์ได้แล้ว ต่อไปก็จะฆ่าพระองค์ด้วย พระองค์พระราชทานบ้าน นิคม และโภคะให้พราหมณ์ แต่พราหมณ์นั้นก็ยังคิดร้ายผู้ให้ข้าวน้ำเช่นนั้นได้ เพราะโดยมาก พวกพราหมณ์เป็นคนอกตัญญู" แล้วพระจันทกุมารก็อ้อนวอนอีกมากมาย

ครั้นพระราชาสดับคำพร่ำกล่าวของพระกุมารเช่นนั้น ก็โปรดให้ปล่อยพวกพระราชกุมารไปอีก

ขัณฑหาลพราหมณ์มากล่าวอีกเช่นเคยว่า พระราชาทรงประสงค์จะบูชายัญ แต่กลับเป็นผู้สร้างความยุ่งยากให้กับพิธี ขอพระราชาอย่าให้มีอะไรมาเป็นอุปสรรคในการบูชายัญเลย ครั้นพระราชาถูกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้ เพราะความที่เป็นคนหูเบาจึงรับสั่งให้จับกุมพระราชกุมารกลับมาอีกครั้ง

พระจันทกุมารจึงย้อนคำพูดของพราหมณ์ว่า **"ขอเดชะ ถ้าบูชายัญเช่นนี้แล้วจะได้ไปสวรรค์จริงตามที่ขัณฑหาลพราหมณ์สอน ก็ให้พราหมณ์นั่นแหละ ทดลองเอาลูกเมียของตนบูชายัญก่อน พระองค์**

ค่อยบูชายัญภายหลัง แม้โภชนะมีรสอร่อย พระองค์จะเสวย ยังต้องให้คนอื่นลองชิมก่อน ก็นี่ความตายของลูกในไส้แท้ ๆ เหตุไร พระองค์จึงไม่โปรดให้คนอื่นทดลองก่อน

น่าแปลกใจ เมื่อรู้ว่าคนฆ่าบุตรและธิดาแล้วจะได้ไปสวรรค์ ทำไมพราหมณ์จึงไม่ฆ่าลูก ภรรยา และพวกญาติของตนเอง ถ้าฆ่าผู้อื่นแล้วจะได้ไปเทวโลก ฆ่าตนเองคงได้ไปถึงพรหมโลก ฉะนั้นก็ไม่ต้องฆ่าคนอื่นหรอก ฆ่าตนเองนั่นแหละดีที่สุด แต่พราหมณ์นี้ไม่ทำอย่างนั้น กลับยุให้พระองค์ฆ่าพวกข้าพระองค์ ขอพระองค์ทรงทราบไว้เถิด พราหมณ์นี้สูญเสียผลประโยชน์ในการตัดสินคดีความเขาผูกอาฆาตข้าพระองค์จึงทำเช่นนี้"

แม้พระจันทกุมารจะกราบทูลเช่นนี้ ก็ไม่ได้ทำให้พระราชบิดาเปลี่ยนความตั้งใจ พระราชกุมารจึงหันไปตรัสกับประชาชนที่ห้อมล้อมพระราชาว่า **"พวกท่านทั้งหลายในพระนครนี้ก็ล้วนรักลูก ไฉนจึงไม่กราบทูลพระราชาอย่าให้ฆ่าลูกในไส้ แม้เราเองก็ได้ทำประโยชน์ให้แด่พระราชา และได้ทำประโยชน์ให้แก่ประชาชน ทั้งประชาชนในพระนครนี้ก็ไม่มีใครที่มีความแค้นเคืองต่อเรา แต่ทำไมจึงไม่มีใครช่วยกราบทูลทัดทานพระราชาให้เราเลย"**

แม้เจ้าชายจันทกุมารจะตรัสอย่างนี้ ก็ไม่มีประชาชนคนไหนกล้ากราบทูลทัดทานพระราชา จึงส่งพระชายาของพระองค์ไปทูลวิงวอนพระราชาว่าอย่าฆ่าพระราชกุมารทั้งหลาย ผู้ไม่คิดทำร้ายต่อพระองค์ ผู้องอาจดุจพญาราชสีห์ ผู้เป็นความหวังของอาณาประชาราษฎร์

พระราชาไม่ทรงทอดพระเนตรดูสตรีเหล่านั้นเลย พระราชกุมารไร้ที่พึ่งจึงบ่นเพ้อว่า **"ทำไม เราจึงไม่เกิดในตระกูลช่างรถ ในตระกูลปุกกุสะ หรือในตระกูลพ่อค้า พระราชาจะได้ไม่รับสั่งให้ฆ่าเราบูชายัญ ทำไมหนอเราต้องเกิดมาเป็นลูกกษัตริย์"**

พระราชกุมารส่งพระชายาไปร้องขอพราหมณ์ว่า พวกเธอจงไปหมอบแทบเท้าท่านอาจารย์ขัณฑหาละ จงอ้อนวอนว่า **"ท่านอาจารย์ พวกเราไม่รู้ว่ามีความผิดอะไร ถ้าจันทกุมารทำอะไรผิดต่อท่านโดยไม่รู้ตัว ก็ขอท่านยกโทษให้จันทกุมารด้วยเถิด"**

จากนั้น เจ้าหญิงเสลาราชกุมารี น้องสาวของจันทกุมาร ผู้ที่พระราชากรุณามาก เห็นพี่ชายถูกนำไปบูชายัญ ไม่อาจอดกลั้นความโศกเศร้าได้ จึงไปกราบลงแทบพระบาทของพระราชบิดาร่ำไห้คร่ำครวญว่า **"เสด็จพ่อ พระองค์ปรารถนาสวรรค์ แล้วทำไมจึงต้องเอาเจ้าพี่ของลูกเป็นเครื่องบูชายัญ"** แม้เช่นนั้น พระราชาไม่ทรงใส่ใจคำอ้อนวอนของพระนาง

จากนั้น เจ้าชายวสุละ พระโอรสของพระจันทกุมาร เห็นพระบิดาถูกจองจำได้รับทุกข์ จึงเข้าไปหมอบแทบพระบาทพระราชา กอดเข่าพระอัยกา ทูลวิงวอนขอชีวิตพระบิดา ร้องไห้คร่ำครวญ เกลือกกลิ้งไปมาอยู่เบื้องพระพักตร์ว่า **"ขอเดชะพระอัยกา หลานเป็นเด็ก ยังไม่โตเป็นหนุ่ม ต้องกำพร้าบิดา ขอพระอัยกาอย่าได้ฆ่าพระบิดาของหลานเลย"**

พระราชาทรงสดับเสียงคร่ำครวญของหลาน เหมือนพระอุระจะแตก ทรงสวมกอดหลาน มีพระเนตรเต็มไปด้วยพระอัสสุชล ตรัสว่า **"หลานรัก อย่าทุกข์ไปเลย ปู่จะปล่อยพ่อเจ้า พ่อเจ้าอยู่นี่ เจ้าจงไปพร้อมกับพ่อ เจ้าร้องอยู่อย่างนี้ ทำให้ปู่ทุกข์เหลือเกิน จงปล่อยพระราชกุมาร เราไม่ต้องการไปสวรรค์แล้ว"**

ขัณฑหาลพราหมณ์ก็มากล่าวอีกว่า ยัญนี้ทำได้ยาก เกิดขึ้นได้แสนยาก ขอจงอย่าให้อะไรมามีอุปสรรคต่อพิธีบูชายัญ แม้พระราชาก็ให้ทหารไปจับกุมพระราชกุมารตามคำของพราหมณ์กลับมาอีกเหมือนเดิม

พราหมณ์คิดว่า พระราชาพระองค์นี้เป็นคนใจเบา ประเดี๋ยวให้ปล่อย ประเดี๋ยวให้จับ หากมีเด็กมาอ้อนวอนอีก พระองค์ก็จะปล่อยพระราชบุตร

เราจะพาเจ้าชายไปหลุมยัญเสียเลย จึงกราบทูลว่า **"ข้าพระองค์ตระเตรียมยัญพร้อมทุกอย่างเสร็จแล้ว สมบูรณ์ด้วยรัตนชาติทั้งปวง บัดนี้ ได้เวลาแล้ว เชิญเสด็จเถิด เชิญพระองค์ทรงบูชายัญ จะได้ไปสวรรค์ บันเทิงพระหฤทัย"**

เกิดจลาจลทั่วพระนคร

ในเวลาที่ทหารพาพระโพธิสัตว์ไปหลุมยัญ พระชายาของเจ้าชายจันทกุมาร และเจ้าชายสุริยกุมารก็ได้ออกจากพระราชนิเวศน์ เดินทางติดตามไปด้วย มีผมเผ้ารุงรัง ร้องไห้คร่ำครวญ ต่างบ่นเพ้อรำพันไปตามทางว่า พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารใส่ชุดผ้าขาวจากแคว้นกาสี ใส่ต่างหู ลูบไล้ด้วยกฤษณาและจุณจันทน์ ถูกทหารนำตัวออกไปบูชายัญแล้ว เมื่อก่อนทั้ง ๒ พระองค์ถูกทหารเชิญเสด็จโดยคอช้าง โดยหลังม้า โดยราชรถคันงาม ประดับด้วยเครื่องทอง แต่วันนี้พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารทั้ง ๒ พระองค์ เสด็จด้วยเท้าเปล่า พระราชมารดาเป็นทุกข์เหลือเกิน ประชาชนต่างก็โศกเศร้า

เมื่อเจ้าหญิงเหล่านั้นร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ทหารได้นำตัวเจ้าชายออกจากพระนครไปยังหลุมบูชายัญแล้ว ประชาชนทั่วทั้งพระนครชุมนุมประท้วงกัน เกิดจลาจลขึ้น หลั่งไหลออกจากพระนครตามเสด็จไปอย่างเนืองแน่น พราหมณ์เห็นฝูงชนมากเกินไป เกิดความหวาดกลัวว่าจะเกิดเหตุร้ายขึ้น จึงสั่งให้ปิดประตูพระนคร

เมื่อประชาชนออกจากพระนครไปที่หลุมยัญไม่ได้ ก็พากันไปชุมนุมในสวนแห่งหนึ่งภายในพระนคร ใกล้กำแพงด้านที่จะประกอบพิธีบูชายัญ ส่งเสียงโห่ร้องอื้ออึง ฝูงนกพากันตกใจ บินทะยานขึ้นท้องฟ้า ฝูงชนเห็นนกแตกตื่นจึงร้องเรียกนกนั้น ๆ พร่ำเพ้อเหมือนคนบ้าว่า **"นกเอ๋ย ถ้าพวกเจ้าต้องการเนื้อก็จงบินไปทางทิศตะวันออกแห่งปุปผวดีนคร ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้มี**

พระทัยเบา จะฆ่าพระโอรส พระธิดา พระมเหสี คหบดี ช้าง ม้า โคอุสุภราช และสัตว์อื่น ๆ บูชายัญ"

ประชาชนคร่ำครวญอย่างนี้แล้ว จึงเคลื่อนขบวนไปยังพระตำหนักพระโพธิสัตว์ ทำประทักษิณปราสาทแล้วมองดูพระตำหนัก เห็นเรือนยอดและพระราชอุทยานก็รู้สึกเงียบเหงาวังเวงใจ จึงคร่ำครวญโดยประการต่าง ๆ ว่า **"นี่ปราสาทของพระองค์ นี่เรือนยอดของพระองค์ ล้วนทำด้วยทองคำ เกลื่อนกล่นด้วยพวงมาลัย งดงามยิ่ง นี่พระราชอุทยานมีดอกไม้บานสะพรั่งตลอดฤดูกาล ทั้งอโศก กรรณิการ์ แคฝอย มะม่วง สระโบกขรณีดารดาษด้วยดอกบัวหลวงและบัวขาว งดงามวิจิตรด้วยลายเครือวัลย์ น่ารื่นรมย์ใจยิ่งนัก บัดนี้ พระโอรสทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปฆ่าแล้ว"**

ครั้นประชาชนพร่ำเพ้อที่พระตำหนักแล้ว จึงพากันไปพร่ำเพ้อที่โรงช้างโรงม้าว่า **"นี่ช้างแก้ว นี่ม้าแก้ว พระลูกเจ้าเสด็จไปในรถคันนี้ ย่อมงดงามดังเทวดา บัดนี้ พระลูกเจ้าถูกเขานำไปฆ่าแล้ว อย่างไรหนอพระราชาผู้มีพระทัยเบาจึงจะบูชายัญด้วยลูกในไส้ บ้านเมืองจะว่างเปล่าเงียบเหงาไร้มนุษย์ พระนครจะกลายเป็นป่าใหญ่"**

เมื่อประตูเมืองถูกปิด ประชาชนออกไปข้างนอกไม่ได้ ก็พากันชุมนุมโห่ร้องไปตามท้องถนนภายในพระนคร

ฝ่ายเจ้าชายจันทกุมารถูกนำตัวไปที่หลุมบูชายัญ พระมารดาพระโพธิสัตว์นามว่า **"โคตมีเทวี"** ซบลงแทบบาทพระราชา เกลือกกลิ้งไปมาทูลขอประทานชีวิตพระโอรสว่า **"หม่อมฉันจะเป็นบ้าแล้ว ถ้าเขาฆ่าลูกจันทกุมาร ชีวิตของหม่อมฉันก็จะหาไม่"**

เมื่อพระนางโคตมีเทวีคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ พระราชาก็ทรงนิ่ง ไม่ตรัสอะไร พระนางโคตมีจึงบอกลูกสะใภ้ทั้งหลายว่า **"ลูกเราโกรธพวกเจ้าแล้ว**

กระมัง จึงหนีจากพวกเจ้าไป เหตุไรพวกเจ้าจึงไม่นำสามีเจ้ากลับมา" เมื่อพระนางฆัฏฏิกา พระนางอุปริกขี พระนางโบกขรณี และพระนางภาริกา ผู้เป็นสะใภ้ไม่รู้จะทำอย่างไร จึงสวมกอดมารดาพระโพธิสัตว์ต่างร้องไห้คร่ำครวญอยู่อย่างนั้น

เมื่อพระมารดาพระโพธิสัตว์กับพระสุณิสาไม่เห็นวิธีอื่นที่ดีไปกว่านี้จึงกล่าวคาถาสาปแช่งพราหมณ์ว่า **"ขัณฑหาละ เมื่อจันทกุมารและสุริยกุมารถูกนำไปฆ่า เจ้าได้ฆ่าความหวังของประชาชน เราเกิดความโศกเศร้าใจเช่นไร ขอให้แม่ของเจ้า เมียของเจ้า จงประสบความเศร้าโศก ทุกข์ทรมานใจเช่นเรา ขอให้แม่ของเจ้าได้เห็นพวกลูก ๆ ของตนตายต่อหน้าเช่นกับเรา"**

ที่หลุมบูชายัญ แม้พระโพธิสัตว์ก็ทูลวิงวอนพระราชาอีกว่า **"ขอพระองค์อย่าได้ฆ่าพวกข้าพระองค์เลย หญิงผู้ต้องการบุตร แม้จะยากจนข้นแค้นเพียงไรก็ตาม หรือแม้แต่จะเป็นหญิงหมัน มีลูกไม่ได้ก็ตาม ก็ยังบนบานศาลกล่าวขอบุตรจากเทวดา บางคนตั้งครรภ์แล้วก็ปล่อยให้ลูกแท้ง ส่วนมารดาของหม่อมฉันดูแลครรภ์อย่างดีจนลูกเกิดมา แต่พระองค์กลับรับสั่งให้ฆ่าลูกบูชายัญ ขอพระองค์อย่ารับสั่งให้ฆ่าพวกข้าพระองค์บูชายัญเลย"**

แม้พระจันทกุมารจะทูลวิงวอนอย่างนี้ พระราชาก็ไม่ตอบอะไร พระโพธิสัตว์จึงหมอบลงแทบพระบาทของพระมารดา พลางร้องไห้ปริเทวนาการว่า **"พระมารดาต้องทุกข์ทรมานใจ เพราะเลี้ยงลูกมาด้วยความลำบาก แต่ต้องมาถูกฆ่าด้วยเหตุอันไม่ควร ลูกขอกราบพระบาทพระมารดา ขอพระราชบิดาจงได้ไปเทวโลกสมใจเถิด ขอพระมารดาทรงสวมกอดลูกแล้วประทานพระบาทให้ลูกได้กราบ บัดนี้ ลูกจะจากไปแล้ว คงทำให้พระมารดาโศกเศร้าตลอดไป"**

พระมารดาพระโพธิสัตว์ทรงคร่ำครวญพร่ำเพ้อว่า **"มานี่เถิดลูกแม่ ลูกจงนุ่งผ้ากาสิกพัสตร์เนื้อละเอียด ประดับหัตถาภรณ์ด้วยเครื่องประดับทองคำฝังมุกดาและแก้ว แม่จะประดับให้ลูกเป็นครั้งสุดท้าย"**

บัดนี้ เจ้าหญิงจันทาเทวี ผู้เป็นอัครมเหสีของเจ้าชายจันทกุมาร หมอบลงแทบฝ่าพระบาทของพระราชา พลางพิไรรำพันว่า **"พระองค์ไม่ทรงรักลูกแล้วหรือ"**

พระราชาตรัสว่า **"เรารักลูกทุกคน ไม่ใช่แค่ลูกที่เกิดจากโคตมีเท่านั้น แม้พวกเจ้าผู้เป็นสะใภ้ ก็เป็นที่รักของเราเช่นกัน แต่เราปรารถนาสวรรค์ จึงต้องฆ่าลูกของเรา"**

เจ้าหญิงจันทากราบทูลว่า **"ขอจงรับสั่งให้ฆ่าลูกเสียก่อน แต่อย่าทำลายดวงใจของลูกเลย ลูกจะได้ไม่เจ็บปวดทุกข์ทรมาน เพราะการจากไปของจันทกุมาร ลูกจะได้ไปอยู่กับจันทกุมารในปรโลก ถ้าพระองค์จะทรงทำบุญให้สมบูรณ์ ก็จงฆ่าหม่อมฉันทั้งสองพร้อมกัน"**

พระราชาตรัสว่า **"จันทา เจ้าอย่าทำอย่างนี้เลย ถึงเราบูชายัญด้วยบุตรของเราแล้ว พี่ผัว น้องผัวของเจ้าก็ยังอยู่ จะทุกข์ร้อนไปทำไม เจ้าก็อยู่กับพวกเขาได้"**

เมื่อพระราชาตรัสเช่นนั้น เจ้าหญิงจันทาเทวีไม่รู้จะทำอย่างไร จึงเอาฝ่ามือตีตัวเองรำพึงรำพัน ว่า **"ทำไมพระองค์ตรัสเช่นนั้นได้ ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะมีชีวิตอยู่อีกต่อไป เราจะดื่มยาพิษตายตามจันทกุมารไป ไม่มีพระญาติหรือมิตรสหายคนใดเลยที่มีหัวใจยึดมั่นในความดีพอที่จะกราบทูลทัดทานไม่ให้พระราชาฆ่าพระราชโอรส เชิญเถิด นี่ลูกของหม่อมฉันทุกคน ขอจงเอาลูกของหม่อมฉันไปบูชายัญด้วย พวกเราจะได้ตายไปพร้อมกัน ถ้าไม่ฆ่าลูกของหม่อมฉันก็จงปล่อยจันทกุมาร"**

พระนางจันทาเทวีทรงคร่ำครวญเช่นนี้กับพระราชา เมื่อไม่ได้ผลอย่างไร จึงเสด็จไปยืนร้องไห้อยู่กับพระโพธิสัตว์

เจ้าชายจันทกุมารตรัสปลอบเจ้าหญิงจันทาเทวีว่า **"จันทา เมื่อยังมีชีวิต เราให้อาภรณ์แก่เธอมากมายล้วนแต่ของมีค่า ทั้งแก้วมุกดา แก้วมณี และแก้วไพฑูรย์ แต่วันนี้ เราจะให้อาภรณ์ติดกาย นี่จะเป็นของชิ้นสุดท้ายที่เราจะให้เธอ"**

เจ้าหญิงจันทาเทวีสุดที่จะกลั้นความเศร้าไว้ได้ พระนางร้องไห้พลางรำพันว่า **"เมื่อก่อน พระศอพระองค์สวมมาลาที่เบ่งบาน แต่วันนี้ พระศอพระองค์จะถูกฟันด้วยดาบอันคม"**

ขณะที่พระนางจันทาเทวีคร่ำครวญอยู่อย่างนั้น พิธีการทุกอย่างในหลุมยัญถูกเตรียมเสร็จเรียบร้อยแล้ว พวกอำมาตย์นำพระราชโอรสมาให้ก้มพระศอ คุกเข่าลงนั่ง ขัณฑหาลพราหมณ์น้อมถาดทองคำเข้าไปใกล้ แล้วหยิบดาบมาถือยืนอยู่ ด้วยตั้งใจว่าจะตัดคอพระราชกุมาร

พระนางจันทาเทวี ผู้เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าปัญจาละเห็นดังนั้น ไม่มีที่พึ่งอื่นใดที่จะช่วยให้พระสวามีรอดพ้นจากการถูกฆ่าได้ จึงประคองอัญชลีดำเนินเวียนไปในระหว่างประชาชนที่ชุมนุมมุงดูกันอยู่ ทรงกระทำสัจกิริยา ตั้งสัตยาธิษฐานช่วยพระสวามีว่า **"ขัณฑหาละได้กระทำกรรมชั่วช้าเหลือเกิน นี่คือความสัตย์จริง ด้วยสัจจวาจานี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับพระสวามีด้วยเถิด อมนุษย์ ยักษ์ ทั้งสัตว์ที่มาเกิดแล้ว และที่กำลังจะมาเกิดก็ตามเหล่าใดมีอยู่ในที่นี้ ทั้งเหล่าเทพเทวาบรรดามี ขอจงฟังคำของข้าพเจ้า ขอท่านทั้งหลายจงช่วยเหลือข้าพเจ้าให้ได้อยู่ร่วมกับพระสวามี ขอจงคุ้มครองข้าพเจ้าผู้ไร้ที่พึ่ง ขออย่าให้พวกข้าศึกชนะพระสวามีของข้าพเจ้าเลย"**

พราหมณ์ถูกรุมประชาทัณฑ์

พระอินทร์ทรงสดับเสียงคร่ำครวญของเจ้าหญิงจันทาเทวี ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงฉวยเอาค้อนเหล็กมีเปลวไฟลุกโชติช่วง เสด็จมากวัดแกว่งข่มขู่พระราชาให้ปล่อยคนทั้งหลายว่า **"พระองค์จงจำไว้ อย่าให้เราตีหัวของเจ้าด้วยค้อนเหล็กนี้ อย่าได้ฆ่าลูกผู้ไม่คิดร้ายต่อตัวเอง เจ้าเคยเห็นที่ไหนคนฆ่าลูกฆ่าเมียแล้วได้ไปสวรรค์"**

ขณะพราหมณปุโรหิตและพระราชาได้ยินเสียงพระอินทร์ ทั้งได้เห็นรูปเกิดความอัศจรรย์ใจและหวาดกลัว จึงให้ปลดปล่อยสัตว์ทั้งหมด เมื่อสัตว์ทั้งหมดหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ฝูงชนซึ่งประชุมอยู่ในที่นั้นก็ลุกฮือกันขึ้น ต่างช่วยกันรุมประชาทัณฑ์ เอาก้อนดิน ก้อนหิน ท่อนไม้ ขว้างปาขณะพราหมณปุโรหิตจนถึงแก่ความตาย

ครั้นประชาชนรุมประชาทัณฑ์ขณะพราหมณ์แล้ว ก็เริ่มกรูกันเข้าไปจะฆ่าพระราชา พระโพธิสัตว์สวมกอดพระบิดาไว้แน่น ไม่ให้ประชาชนทำร้าย ฝูงชนกล่าวว่า **"พวกเราจะไม่ฆ่าพระราชา แต่จะไม่ยอมให้เศวตฉัตรและไม่ยอมให้อยู่ในพระนคร เราจะให้พระราชาเป็นคนจัณฑาล แล้วไล่ให้ออกไปอยู่นอกพระนคร"**

ฝูงชนช่วยกันถอดเครื่องทรงของพระราชา ให้สวมเสื้อผ้าย้อมด้วยน้ำฝาด ให้โพกผ้าที่พระเศียรด้วยผ้าย้อมด้วยน้ำขมิ้น ทำให้เป็นจัณฑาล ส่งไปอยู่ที่หมู่บ้านคนจัณฑาล ส่วนใครที่ร่วมมือในการบูชายัญก็ตาม ใช้ให้บูชาก็ตาม สมรู้ร่วมคิดก็ตาม ให้ประหารชีวิตทั้งหมด

ครั้นจัดการกับคนกาลกิณีทั้งสองนั้นแล้ว ก็นำเครื่องราชาภิเษกมาอภิเษกพระจันทกุมารให้เป็นพระราชาที่หลุมบูชายัญนั่นเอง

เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ประชาชนต่างโบกผ้าและโบกธงเพื่อประกาศความรื่นรมย์ยินดี ขณะที่พระจันทกุมารเสด็จเข้าสู่พระนครต่างโห่ร้องไปตามท้องถนนทุกที่

พระโพธิสัตว์ทรงเริ่มปฏิบัติบำรุงพระราชบิดา แม้พระราชบิดาก็ไม่ได้เสด็จเข้าพระนคร เมื่อเสบียงอาหารหมด พระโพธิสัตว์เสด็จไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจในที่ต่าง ๆ ก็เข้าไปเฝ้าพระราชบิดา แต่มิได้ถวายบังคมฝ่ายพระเจ้าเอกราชกระทำอัญชลีแล้วตรัสว่า "**ขอพระองค์ จงทรงมีพระชนม์ยืนนาน พระเจ้าข้า**"

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า "**พระบิดาขาดเหลือสิ่งใด**" พระเจ้าเอกราชจึงทูลสิ่งที่ต้องการแล้ว พระโพธิสัตว์ก็โปรดให้ถวายเงินเป็นค่าใช้จ่ายแก่พระบิดา

พระโพธิสัตว์ครองราชสมบัติโดยธรรมตลอดมา ครั้นสวรรคตก็ได้ไปเกิดในเทวโลก

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

ครั้นพระบรมศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดง แล้วทรงประกาศอริยสัจว่า "**ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในอดีตชาติพระเทวทัตก็อาศัยเราเพียงผู้เดียว พยายามฆ่าคนเป็นอันมาก ขัณฑหาลพราหมณ์ในอดีตชาติได้เป็นพระเทวทัต พระนางโคตมีเทวีเป็นพระมหามายา พระนางจันทาเทวีเป็นมารดาพระราหุล พระวสุละเป็นพระราหุล พระเสลากุมารีเป็นพระอุบลวรรณาภิกษุณี พระสุรกุมารเป็นพระอานนท์ พระวามโคตรเป็นพระกัสสปะ พระภัททเสนะเป็นพระโมคคัลลานะ พระสุริยกุมารเป็นพระสารีบุตร ท้าวสักกเทวราชเป็นพระอนุรุทธะ บริษัทในกาลนั้นได้เกิดมาเป็นพุทธบริษัท ส่วนพระจันทกุมารนั้นคือเรา พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง**"

๘

พระนารทมหาพรหม

สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม

“เว้นเราแล้ว ไม่มีใครสามารถปลดเปลื้อง
พระเจ้าอังคติราชจากมิจฉาทิฏฐิได้
วันนี้เราควรจะไปสงเคราะห์พระธิดา
และทำให้พระราชาพร้อมทั้งบริวารชนเกิดความสวัสดี”

นารทมหาพรหมเป็นชาดกที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ เมื่อครั้งเกิดเป็นมหาพรหมนารทะ ทรงมีปณิธานที่จะบำเพ็ญ **"อุเบกขาบารมี"**

นารทชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องนารทะ เป็นตอนต้นพุทธกาล ภายหลังจากที่พระองค์จำพรรษาแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูป จนได้บรรลุอรหัตผลเป็นพระสาวกรุ่นแรก ภายในพรรษานั้น ยังมียสกุลบุตรและสหายออกบวชเพิ่มขึ้นอีก ขณะนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖๑ องค์ พระพุทธองค์มีรับสั่งให้ประชุมหมู่ภิกษุสงฆ์ตรัสส่งไปประกาศพระศาสนาว่า

"ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์

พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย พวกเธออย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ให้ครบบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธุลี คือ กิเลสในจักษุน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี"

พระพุทธองค์เสด็จกรุงราชคฤห์เพียงพระองค์เดียว เพื่อโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง และเพื่อเปลื้องปฏิญญาที่ทรงให้ไว้กับพระเจ้าพิมพิสาร ขณะเสด็จกรุงราชคฤห์ ทรงมุ่งหน้าไปสู่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พระพุทธองค์ได้ทรงแวะพักที่ไร่ฝ้ายชื่อ **"กัปปาสิกวนาสณฑ์"** ประทับนั่งใต้ร่มไม้ต้นหนึ่ง

ครั้งนั้น ภัททวัคคีย์จำนวน ๓๐ คน ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาโกศล พาภรรยามาพักผ่อนอยู่ที่ไร่ฝ้ายนั้น คนหนึ่งไม่มีภรรยา พวกเพื่อน ๆ จึงนำหญิงขายบริการมาให้ ต่อมา หญิงขายบริการได้ขโมยเครื่องประดับหนีไป พวกภัททวัคคีย์จึงช่วยกันเที่ยวตามหา พบพระบรมศาสดาประทับนั่งอยู่ที่ร่มไม้แห่งหนึ่ง จึงเข้าไปเฝ้าแล้วถามว่า **"ข้าแต่สมณะ ท่านเห็นสตรีผ่านมาทางนี้บ้างหรือไม่"**

พระพุทธองค์ทรงย้อนถามว่า **"พวกเธอต้องการสิ่งใดจากสตรีนั้น"** พวกเขาตอบว่า **"สตรีนั้นขโมยเครื่องประดับเพื่อนพวกเราไป"** พระพุทธองค์ตรัสว่า **"ระหว่างการแสวงหาสตรี กับการแสวงหาตัวเอง สำหรับพวกเธอแล้วอย่างไหนดีกว่ากัน"** ภัททวัคคีย์ตอบว่า **"การแสวงหาตัวเองเป็นสิ่งที่ดีกว่า"**

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **"ถ้าเช่นนั้น พวกเธอจงนั่งลงเถิด เราจะแสดงธรรมแก่พวกเธอ"** เมื่อภัททวัคคีย์นั่งลงแล้ว พระองค์ได้แสดงเทศนาชื่อ **"อนุปุพพีกถา"** อันเป็นการแสดงหัวข้อธรรมไปตามลำดับ จากหัวข้อธรรมง่าย ๆ ไปจนถึงหัวข้อธรรมที่ลึกซึ้ง ตั้งแต่ **การให้ทาน การรักษาศีล การไปเกิดในสวรรค์ กามาทีนวกถา ว่าด้วยโทษของความเศร้าหมองเพราะกามทั้งหลาย และอานิสงส์ของการออกจากกาม**

เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่าทุกคนมีจิตสงบ ปราศจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบานผ่องใสแล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ ทำให้ภัททวัคคีย์ได้**บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน** ขออุปสมบทกับพระพุทธองค์

โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง

ภายหลังจากนั้น พระบรมศาสดาเสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นที่อยู่ของเหล่าฤาษีทั้งหลายมาเก่าแก่ สมัยนั้น ฤาษีชฎิล

๓ พี่น้อง ตั้งสำนักบำเพ็ญตบะอยู่ ณ อุรุเวลาเสนานิคมนี้ คือ **อุรุเวลกัสสปะ** เป็นหัวหน้าเหล่าชฎิล ๕๐๐ คน **นทีกัสสปะ** เป็นหัวหน้าเหล่าชฎิล ๓๐๐ คน และ**คยากัสสปะ** เป็นหัวหน้าเหล่าชฎิล ๒๐๐ คน

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่อาศรมของอุรุเวลกัสสปะ หลังจากมีปฏิสันถารกันตามสมควรแล้ว จึงตรัสว่า "**กัสสปะ ถ้าท่านไม่ขัดข้อง เราจะขอพักอาศัยอยู่ในโรงบูชาไฟของท่านสักราตรีหนึ่ง**"

อุรุเวลกัสสปะตอบว่า "**มหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่ขัดข้องเลย แต่ในโรงบูชาไฟนั้นมีพญานาคดุร้าย มีฤทธิ์และพิษร้ายแรงอาศัยอยู่ อาจทำอันตรายท่านได้**"

พระบรมศาสดาตรัสว่า "**เราแน่ใจว่าพญานาคจะไม่ทำอันตรายเรา เพียงท่านอนุญาตให้เราพักอาศัยเท่านั้น**" พระพุทธองค์ตรัสถึงสองสามครั้ง อุรุเวลกัสสปะจึงกล่าวว่า "**มหาสมณะ เชิญท่านพักอาศัยในโรงบูชาไฟตามอัธยาศัยเถิด**"

ทรงแสดงปาฏิหาริย์

พระบรมศาสดาเสด็จเข้าสู่โรงบูชาไฟ ประทับนั่งขัดสมาธิ ตั้งพระวรกายตรง ดำรงพระสติไว้มั่น

ครั้นพญานาคเห็นพระพุทธองค์เสด็จเข้ามาในโรงบูชาไฟที่ตนอาศัยอยู่ รู้สึกไม่พอใจ จึงพ่นควันขึ้น พระพุทธองค์ทรงดำริว่า ควรครอบงำเดชของพญานาคนี้ด้วยเดชของพระองค์ โดยไม่ให้กระทบแม้ผิวหนัง จึงทรงบันดาลด้วยอิทธิฤทธิ์ให้เกิดควันขึ้นบ้าง พญานาคทนความลบหลู่ไม่ได้ จึงพ่นไฟออกมาในทันที พระพุทธองค์ก็ทรงเข้าเตโชกสิณมีธาตุไฟเป็นอารมณ์ บันดาลไฟต้านทานไว้เช่นกัน

เมื่อไฟของทั้งสองฝ่ายลุกโชติช่วงขึ้น โรงบูชาไฟก็รุ่งโรจน์ปรากฏดุจไฟโหมลุกไหม้ไปทั่ว พวกชฎิลต่างกล่าวกันว่า **"พระสมณะรูปงามคงถูกพญานาคเผาตายไปแล้วแน่"**

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป เปลวไฟของพญานาคไม่ปรากฏ แต่เปลวไฟของพระพุทธองค์ยังปรากฏอยู่ เปล่งพระรัศมีประกายต่าง ๆ คือ **สีขาว สีเขียว สีแดง สีหงสบาท สีเหลือง สีแก้วผลึก** ซ่านออกจากพระวรกาย พระพุทธองค์ทรงขดพญานาคไว้ในบาตร แล้วทรงแสดงแก่ชฎิลนั้น ตรัสว่า **"นี่พญานาคของท่าน เราสะกดไว้ด้วยเดชของเราแล้ว"**

อุรุเวลกัสสปะรู้สึกเลื่อมใสในอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์ แต่ก็ยังคิดว่า **"พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากก็จริง แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเรา"** จึงออกปากชวนให้พระพุทธองค์พำนักอยู่ในที่นั้น

พระพุทธองค์เสด็จไปประทับอยู่ใกล้ป่าแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากอาศรมของอุรุเวลกัสสปะ เมื่อราตรีปฐมยามผ่านไป ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มาเฝ้าพระองค์ ถวายบังคมแล้วยืนถวายการอารักขาอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ครั้นรุ่งเช้า ถึงเวลาภัตตาหาร อุรุเวลกัสสปะเข้าไปทูลถามว่า **"เมื่อคืนใครเข้ามาหาท่าน มีรัศมีงาม ทำให้ป่าสว่างไสวไปทั่ว"** พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า **"ท่านเหล่านั้นคือท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้ามาหาเราเพื่อฟังธรรม"** อุรุเวลกัสสปะคิดว่าพระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากแท้ ถึงกับท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้ามาหาเพื่อฟังธรรม แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ พระพุทธองค์ฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ยังคงประทับอยู่ในไพรสณฑ์นั้น ได้แสดงปาฏิหาริย์โดยประการต่าง ๆ จนทำให้อุรุเวลกัสสปะเกิดศรัทธาเลื่อมใส

พระพุทธองค์ตรัสว่า **"กัสสปะ ท่านไม่ใช่พระอรหันต์ ทั้งยังไม่พบทางแห่งความเป็นพระอรหันต์ แม้แต่ปฏิปทาของท่านที่จะเป็นเหตุให้เป็นพระอรหันต์ หรือพบทางแห่งความเป็นพระอรหันต์ก็ยังไม่มี"**

อุรุเวลกัสสปะฟังพระพุทธดำรัสนั้นแล้ว ซบศีรษะลงแทบพระบาทของพระพุทธองค์ ทูลขอบรรพชาอุปสมบท เป็นเหตุให้นทีกัสสปะ คยากัสสปะ ผู้เป็นน้องชาย พร้อมทั้งบริวารละทิ้งเพศฤาษีบวชตามเช่นกัน ต่อมา พระองค์ทรงแสดงเทศนา ชื่อว่า **"อาทิตตปริยายสูตร"** ว่าด้วยกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ ร้อนแรง เหมือนไฟ โปรดพระภิกษุชฎิล ๓ พี่น้องให้ได้บรรลุอรหัตผล

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ตำบลคยาสีสะตามพระพุทธาภิรมย์ แล้ว จากนั้น จึงเสด็จจาริกสู่นครราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ซึ่งเป็นนักบวชชฎิลเก่า เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ประทับอยู่ที่อุทยานลัฏฐิวัน เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับแน่ชัดแล้วว่า เจ้าชายสิทธัตถะซึ่งออกผนวช บัดนี้ ได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงประกาศ พรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์แล้ว ขณะนี้ ประทับอยู่ในอุทยานลัฏฐิวัน ทรงแวดล้อมด้วยพราหมณ์ คหบดีชาวมคธ ๑๒ นหุต (สิบสองหมื่น) เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วเลือกนั่งที่สมควร บางพวกทูลปราศรัยกับ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง บางพวกประคองอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง บางพวกแนะนำนามและโคตรของตนแล้วนั่ง บางพวกนั่งนิ่งเฉยอยู่

ครั้งนั้น พราหมณ์คหบดีชาวมคธเกิดความสงสัยว่า พระมหาสมณโคดม ประพฤติพรหมจรรย์ตามท่านอุรุเวลกัสสปะ หรือท่านอุรุเวลกัสสปะ ประพฤติพรหมจรรย์ตามพระมหาสมณโคดม

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความดำริในใจของพราหมณ์คหบดี ชาวมคธนั้น จึงตรัสกับพระอุรุเวลกัสสปะว่า **"กัสสปะ ท่านอยู่ตำบลอุรุเวลา มานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิล ท่านเห็นเหตุอันใด จึงยอมละทิ้ง การบูชาไฟที่เคยกระทำมาเป็นเวลานาน"**

พระอุรุเวลกัสสปะทูลตอบว่า **"ยัญทั้งหลายกล่าวยกย่องรูป เสียง กลิ่น รส และสตรีทั้งหลายว่า เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทราบจากพระพุทธองค์ว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นมลทิน เป็นกิเลส เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีในการเซ่นสรวงบูชายัญ"**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า **"กัสสปะ เมื่อใจของท่านไม่ยินดีในอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น และรสเหล่านั้น ใจของท่านยินดีในสิ่งไรเล่า ท่านยินดีในเทวโลกหรือมนุษยโลก"**

พระอุรุเวลกัสสปะกราบทูลตอบว่า **"ข้าพระพุทธเจ้า ได้เห็นทางอันสงบ ปราศจากกิเลส ปราศจากความกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพ ไม่มีภาวะเป็นอย่างอื่น อันเป็นธรรมที่พระองค์แนะให้บรรลุ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีทั้งเทวโลกและมนุษยโลก"**

เพื่อจะประกาศภาวะที่ตนเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า จึงซบศีรษะลงที่หลังพระบาทของพระตถาคต ประกาศว่า **"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก"** ดังนี้แล้ว เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าสูง ๗ ชั่วลำตาล แล้วกลับลงมาถวายบังคมพระพุทธเจ้า

มหาชนเห็นปาฏิหาริย์ดังนั้น ก็ได้กล่าวสรรเสริญคุณพระบรมศาสดาว่า **"น่าอัศจรรย์จริง พระพุทธเจ้ามีอานุภาพมาก พระอุรุเวลกัสสปะมีความเห็นผิด เข้าใจว่าตนเป็นพระอรหันต์ พระองค์ก็สามารถทำลายความเห็นผิดทรมานเสียได้"**

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสว่า การที่เราได้บรรลุสัพพัญญุตญาณแล้ว ทรมานอุรุเวลกัสสปะในชาตินี้ ไม่น่าอัศจรรย์เท่ากับในอดีตชาติ แต่ขณะที่เรายังมีราคะ โทสะ และโมหะ เกิดเป็นพรหมชื่อว่า **"นารทะ"** ได้ทำลายข่าย คือ ทิฏฐิของอุรุเวลกัสสปะ ทำให้หมดพยศ เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์กว่า

ดังนี้แล้ว จึงตรัสเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งเกิดเป็นนารทพรหม ให้มหาชนชาวมคธฟัง

เสด็จออกสีหบัญชร

ในอดีตกาล ยังมีพระราชาพระองค์หนึ่งพระนามว่า **"พระเจ้าอังคติราช"** ครองราชสมบัติใน**กรุงมิถิลานคร วิเทหรัฐ** พระองค์เป็นพระธรรมราชา ปกครองแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม พระองค์มีพระราชธิดาพระองค์หนึ่งพระนามว่า **"เจ้าหญิงรุจาราชกุมารี"** มีพระสิริโฉมงดงาม มีบุญญาธิการมาก ทั้งฉลาดหลักแหลม

ส่วนพระเทวีคนอื่น ๆ ของพระองค์ มีจำนวนถึง ๑๖,๐๐๐ นาง ทุกคนเป็นหญิงหมัน เจ้าหญิงรุจาราชกุมารี พระธิดาเพียงพระองค์เดียวจึงเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าอังคติราชยิ่งนัก

พระองค์ได้จัดผ้าเนื้อละเอียด ประมาณค่ามิได้ พร้อมกับผอบเต็มด้วยดอกไม้นานาชนิด ๒๕ ผอบ ของเสวยที่ประณีตยิ่ง ส่งไปพระราชทานพระราชธิดาทุกวัน นอกจากนั้น พระองค์ยังได้ส่งเงินสำหรับให้ทาน จำนวน ๑,๐๐๐ กหาปณะ ไปพระราชทานให้เจ้าหญิงทุกกึ่งเดือน ทรงตรัสว่า **"ลูกจงใช้ทรัพย์ส่วนนี้ให้ทานเถิด"**

พระเจ้าอังคติราชมีอำมาตย์ผู้ใหญ่เป็นคณะมนตรีอยู่ ๓ นาย คือ **วิชยะอำมาตย์ สุนามะอำมาตย์ และอลาตะเสนาบดีอำมาตย์ เป็นราชบัณฑิตผู้มีความเฉลียวฉลาด ยิ้มแย้มก่อนพูดเสมอ**

ครั้นถึงคืนวันเพ็ญกลางเดือน ๑๒ ฤดูกาลที่ดอกบัวบานสะพรั่งไปทั่ว เป็นเทศกาลมหรสพประจำปีของชาวมิถิลานคร ประชาชนต่างพากันตบแต่งพระนครไว้อย่างดงามตระการตาราวกับเทพนคร ตามท้องถนนและที่สาธารณะ

ตลอดจนภายในเขตพระราชฐานถูกประดับด้วยมวลดอกไม้นานาพันธุ์ มีธงทิว และธงแผ่นผ้าหลากสีเรียงรายต้องลมเหนือโบกสะบัดละลานตา โคมไฟห้อยระย้าส่องเรือนยอดปราสาทราชฐานงดงามยิ่ง

พระเจ้าอังคติราชทรงสรงสนาน ลูบไล้พระองค์อย่างดี แล้วประดับเครื่องประดับของพระราชาอย่างอลังการ เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เสด็จออกสีหบัญชรไชย ประทับนั่งเหนือพระราชอาสน์ บนพื้นมหาปราสาทมีหมู่มหาอำมาตย์ ข้าราชบริพาร ตลอดจนกองพลโยธาทุกหมู่เหล่าแวดล้อม ทอดพระเนตรขึ้นไปบนท้องฟ้า พระจันทร์คืนเพ็ญไร้เมฆหมอกบดบังทรงกลดลอยเด่นอยู่กลางพื้นฟ้า จึงมีพระราชดำรัสถามเหล่าอำมาตย์ข้าราชบริพารไปทีละคนว่า **"ราตรีอันบริสุทธิ์เช่นนี้ น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก ดวงจันทร์ก็แจ่มจรัส ราตรีเช่นนี้ เราควรทำอะไรให้เบิกบานใจกันดี"**

เหล่าอำมาตย์เสนาบดีต่างก็ได้แสดงความคิดเห็นของตนที่คิดว่าจะถูกพระทัยพระราชาไปตามลำดับ

อลาตะเสนาบดีได้กราบทูลว่า **"ขอเดชะ พลช้าง พลม้า พลเสนาแห่งมิถิลานครทุกหมู่เหล่าล้วนกล้าแกร่ง พวกข้าพระองค์จะนำทหารฉกรรจ์ออกรบ เมืองใดยังไม่ยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ก็จะนำมาสู่พระราชอำนาจของพระองค์ พวกเราจะได้ชัยชนะผู้ที่เรายังไม่ชนะ"**

สุนามะอำมาตย์กราบทูลว่า **"ขอเดชะ พวกอริข้าศึกศัตรูของพระองค์ล้วนอยู่ในพระราชอำนาจ ต่างพากันวางศาสตรายอมสวามิภักดิ์กันหมดแล้ว ข้าพระองค์ไม่เห็นด้วยกับการรบ วันนี้เป็นวันมหรสพ เป็นวันที่ควรจะสนุกสนาน ขอให้ประชาชนจัดเตรียมข้าวปลาอาหารมาเพื่อพระองค์ จะได้เฉลิมฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่ ขอพระองค์จงทรงรื่นรมย์ด้วยกามคุณและการฟ้อนรำขับร้องการประโคมเถิดพระเจ้าข้า"**

วิชยะอำมาตย์ฟังคำอำมาตย์ทั้งสองแล้วเห็นพระองค์นิ่งอยู่ ไม่ทรงยอมรับ ไม่ทรงคัดค้าน ก็รู้ได้ทันทีว่ายังไม่เป็นที่พอพระทัย จึงกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า กามคุณทุกอย่างบำเรอพระองค์เป็นนิตย์อยู่แล้ว การที่จะทรงเพลิดเพลินด้วยกามคุณ พระองค์ทรงหาได้ไม่ยากเลย ทรงปรารถนาเมื่อไรก็ได้ทุกเมื่อ ข้าพระองค์ไม่เห็นด้วยกับกามคุณ ข้าพระองค์เห็นว่า วันนี้ เราทั้งหลายควรพากันไปหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นพหูสูต รู้แจ้งอรรถธรรมที่จะคลายความสงสัยพวกเราได้"**

พระเจ้าอังคติราชชอบพระทัยข้อเสนอวิชยะอำมาตย์ จึงตรัสว่า **"เราเห็นด้วยกับความคิดนี้ ทุกท่านจงถือตามมติของวิชยะอำมาตย์"** แล้วตรัสถามว่า **"พวกเราควรจะไปหาบัณฑิตเช่นนั้นที่ไหนกัน"**

อลาตะเสนาบดีเสนอให้ไปหานักบวชเปลือยอเจลกะชื่อว่า **"คุณะผู้กัสสปโคตร"** เป็นพหูสูต พูดจาไพเราะ เป็นเจ้าคณะที่คนรู้จักไปทั่วว่าเป็นนักปราชญ์ อยู่ในอุทยานมฤคทายวัน

การที่อลาตะเสนาบดีกราบทูลเสนอดังนี้ ก็เพื่อต้องการให้นักบวชประจำตระกูลของตนได้เข้าถึงราชสกุล พระราชาจึงมีรับสั่งให้สารถีเตรียมการเสด็จไปยังมฤคทายวัน

นายสารถีได้จัดพระราชยานขบวนเสด็จสำหรับรถพระที่นั่ง ล้วนแล้วแต่เครื่องประดับทำจากงา มีเพลาเป็นเงิน มีสีขาวล้วน ผุดผ่องดังดวงจันทร์ในราตรีไร้เมฆ เทียมด้วยม้าสินธพสีขาวดังสีดอกโกมุท ๔ ตัว ล้วนเป็นม้าฝีเท้าเรียบ วิ่งเร็วดังสายลม ทั้งฉัตรกั้น ราชรถ ม้า และพัดวีชนี ก็สีขาวล้วน กระทบแสงจันทร์คืนเพ็ญในราตรีกาลอันงดงาม

เมื่อพระเจ้าอังคติราชเสด็จออกจากพระนคร พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ข้าราชบริพาร และพลทหารผู้กล้าหาญถือหอกดาบตามเสด็จว่องไวดุจสายลม งดงามราวพระจันทร์เคลื่อนไปในพื้นฟ้า

ยามราตรีกาล พระองค์เสด็จถึงป่ามฤคทายวันโดยครู่เดียว เสด็จลงจากพระราชยาน ทรงดำเนินเข้าไปหาคุณาชีวก ผู้กัสสปโคตร พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์

ในค่ำคืนนั้น มีพราหมณ์และคหบดี ตลอดจนประชาชนมาประชุมกันอยู่ในพระราชอุทยานเป็นจำนวนมาก

พระเจ้าอังคติราชไม่ให้พราหมณ์และคหบดี ตลอดจนประชาชนที่นั่งอยู่ก่อนลุกออกไป ทรงให้ข้าราชบริพารนั่งปะปนอยู่ในที่นั้น ทรงปฏิสันถารกับประชาชนอย่างไม่ถือพระองค์

ครั้นแล้ว พระองค์ได้ตรัสถามทุกข์สุขกับคุณาชีวกถึงสุขภาพร่างกาย ตลอดจนอาหารบิณฑบาต ส่วนคุณาชีวกก็ทูลปฏิสันถารกับพระเจ้าอังคติราช ถึงพระสุขพลานามัย ราชพาหนะ ตลอดจนความสงบสุขของเหตุการณ์บ้านเมือง

ครั้นคุณาชีวกทูลปฏิสันถารแล้ว พระราชาทรงประสงค์จะฟังธรรมจึงตรัสถามว่า "**ท่านกัสสปะ นรชนพึงประพฤติธรรมในมารดา บิดา ครู อาจารย์ บุตร ภรรยา ผู้เฒ่าผู้แก่ พลนิกาย ตลอดจนบ้านเมือง อย่างไร อนึ่งเล่า ผู้คนประพฤติธรรมอย่างไร ตายจากโลกนี้ไปแล้วจึงจะได้ไปสวรรค์ ส่วนคนบางพวกไม่ตั้งอยู่ในธรรมอย่างไรจึงตกนรก**"

แท้จริง ปัญหานั้นเป็นปัญหาใหญ่ที่พระราชาควรตรัสถามพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธสาวก และพระมหาโพธิสัตว์เท่านั้น แต่พระราชากลับตรัสถามคุณาชีวก ผู้เป็นนักบวชเปลือยกาย

ครั้นคุณาชีวกถูกพระเจ้าอังคติราชถามอย่างนี้ มืดเหมือนถูกค้อนทุบ ไม่เห็นคำอธิบายที่เหมาะสม ไม่รู้จะตอบอย่างไร จึงกราบทูลมิจฉาวาทะตามความเห็นผิดของตนว่า "**ขอพระองค์ทรงสดับ ผลแห่งธรรมที่ประพฤติแล้วเป็นบุญเป็นบาปไม่มี โลกนี้โลกหน้าไม่มี ใครบ้างที่จากปรโลกมายัง**

โลกนี้ ปู่ย่าตายายไม่มี แล้วมารดาบิดาจะมีที่ไหน ครูบาอาจารย์ไม่มี ใครจะฝึกผู้ที่เป็นศิษย์ สัตว์ทุกจำพวกทุกหมู่เหล่าเสมอกันหมด ผู้ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ไม่มี กำลังหรือความเพียรก็ไม่มี แล้วลูกผู้ชายผู้มีความเพียรจะได้รับผลแห่งความเพียรจากที่ไหน สัตว์ทั้งหลายเกิดตามกันมาเหมือนเรือพ่วงลำน้อยพ่วงท้ายเรือใหญ่ สัตว์ย่อมได้สิ่งที่ควรได้ตามสัญชาตญาณ แล้วผลทานจะมีจากที่ไหน ผลแห่งทานไม่มี ผลแห่งความเพียรก็ไม่มี คนโง่บัญญัติทานไว้ คนฉลาดรับทาน คนโง่สำคัญตัวว่าฉลาด เพราะไร้อำนาจจึงให้ทาน แก่คนฉลาดทั้งหลาย"

ครั้นคุณาชีวกแสดงการให้ทานว่าไม่มีผลอย่างนี้แล้ว จึงแสดงการทำบาปไม่มีผลต่อไปว่า "**รูปกายเป็นที่ประชุมกันเข้าของดิน น้ำ ลม ไฟ สุข ทุกข์ และชีวะ จึงเป็นของเที่ยง ไม่ขาดสูญ รูปกายของสัตว์ที่ขาดสูญจึงไม่มี ผู้ฆ่า ผู้ตัด หรือใคร ๆ ที่ถูกฆ่าก็ไม่มี ศาสตราเป็นเพียงสิ่งที่ผ่านไปในระหว่างรูปกายทั้ง ๗ นี้ เท่านั้น ผู้ตัดศีรษะผู้อื่นด้วยคมดาบจึงไม่ชื่อว่าตัดร่างกาย แล้วผลบาปจะมีจากที่ไหน**

สัตว์ทุกจำพวกทุกหมู่เหล่าท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารจนถึง ๘๔ มหากัป ถึงเวลาก็บริสุทธิ์ได้เอง เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้น แม้จะสำรวมดีอย่างไร แม้จะประพฤติดีอย่างไร ก็หาบริสุทธิ์ได้ไม่ แต่ถึงแม้สัตว์กระทำบาปไว้มหันต์ ทำบุญไว้อนันต์ ก็ไม่ล่วง ๘๔ กัปไปได้ เหมือนคลื่นล้นจากฝั่งไปไม่ได้"

คุณาชีวกได้กราบทูลเป็นที่น่าเชื่อถือไปตามกำลังความคิดของตนโดยไม่มีหลักฐานอะไร ๆ รองรับเลย

กรรมของเสนาบดี

ขณะนั้น อลาตะเสนาบดีฟังคำคุณาชีวกได้กล่าวขึ้นท่ามกลางประชาชนว่า **"ข้าพเจ้าชอบใจที่ท่านพูด แม้ข้าพเจ้าก็ระลึกชาติได้ชาติหนึ่ง คือ ในชาติก่อน ข้าพเจ้าเคยเกิดในเมืองพาราณสี เป็นเมืองที่มั่งคั่ง ผู้คนหนาแน่น เป็นนายพรานฆ่าโค ชื่อว่า "ปิงคละ" ข้าพเจ้าได้ทำบาปกรรมไว้มากมาย ได้ฆ่าทั้งโค กระบือ หมู แพะเป็นอันมาก เมื่อข้าพเจ้าตายจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในตระกูลเสนาบดีอันบริสุทธิ์นี้ บาปไม่มีผลแน่ ก็ถ้าบาปมีผล ทำไมข้าพเจ้าจึงไม่ตกนรก"**

ในอดีตชาติ ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามกัสสปะ อลาตะเสนาบดีนั้นเคยทำบุญ ด้วยการสักการบูชาพระเจดีย์ด้วยพวงดอกอังกาบ ด้วยจิตศรัทธาตั้งมั่น หลังจากตายถูกกรรมอย่างอื่นซัดให้เป็นไปตามอำนาจของกรรมนั้น ท่องเที่ยวไปในวัฏสงสาร ด้วยผลแห่งบาปกรรมอย่างหนึ่ง ในชาติถัดจากนี้ไป ทำให้เขาได้มาเกิดในตระกูลคนฆ่าโค มีชื่อว่า **"ปิงคละ"** ได้ทำกรรมด้วยการฆ่าสัตว์ไว้มากตามอาชีพของตระกูล

ครั้นเวลาที่จะตาย บุญที่เคยสักการบูชาพระเจดีย์ซึ่งยังไม่ให้ผล ได้มาให้ผลคั่นในระหว่างกรรมนั้น ทำให้กรรมจากการมีอาชีพฆ่าสัตว์คุกรุ่นสงบนิ่งรอวันให้ผล เหมือนไฟที่ถูกขี้เถ้ากลบไว้ เขาจึงมาบังเกิดในตระกูลอำมาตย์ ทำให้ได้รับสมบัติเช่นนั้น และระลึกได้เฉพาะชาติที่ทำการฆ่าโคเท่านั้น ไม่อาจระลึกถึงบุญกรรมอื่นในอดีตที่ห่างออกไป อลาตะเสนาบดีจึงสนับสนุนคำพูดคุณาชีวกนั้น เพราะเข้าใจว่าตนได้ทำกรรมคือการฆ่าโคไว้มาก ก็ยังได้มาเกิดเป็นเสนาบดี มีอำนาจสูงสุดเหนืออำมาตย์คนอื่นในมิถิลานคร

บุญของทาส

ขณะนั้น ในมิถิลานคร ยังมีชายเข็ญใจคนหนึ่งชื่อว่า **"วีชกะ"** เป็นทาสของคนอื่น กำลังรักษาอุโบสถศีล ได้ไปสำนักคุณาชีวก ได้ฟังคำสอนคุณาชีวกและอลาตะเสนาบดี จึงถอนหายใจฮึดฮัดแล้วร้องไห้

พระราชาตรัสถามว่า **"เจ้าร้องไห้ทำไม ไม่สบายหรือเปล่า เจ้าได้ฟังหรือประสบสิ่งใดมาจึงร้องไห้"**

นายวีชกะกราบทูลว่า **"ข้าพระองค์ไม่ได้มีทุกขเวทนาอันใดเลย พระเจ้าข้า แม้ข้าพระองค์ก็ระลึกถึงความสุขสบายของตนในอดีตชาติได้เช่นกัน คือ ในชาติก่อน ข้าพระองค์เคยเกิดเป็นภาวะเศรษฐี อยู่ในเมืองสาเกต ข้าพระองค์ได้รับการอบรมสั่งสอนมาดี ยินดีในการทำบุญให้ทาน มีอาชีพบริสุทธิ์ ข้าพระองค์พยายามนึกถึงบาปกรรมที่ตนกระทำไว้ก็ไม่เห็นมีเลย แต่ข้าพระองค์ตายจากชาตินั้นแล้ว กลับได้มาเกิดในครรภ์ของนางกุมภทาสี ซึ่งเป็นหญิงขัดสนในมหานครแห่งนี้**

ตั้งแต่เกิดมา ข้าพระองค์ก็ยากจนเรื่อยมา ไม่รู้ว่าความสุขเป็นอย่างไร แม้จะยากจนเช่นนี้ก็ตั้งมั่นทำความดี ได้แบ่งอาหารครึ่งหนึ่งทำบุญ ได้รักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ตลอดมา ไม่ได้เบียดเบียนสัตว์และไม่ได้ลักทรัพย์เลย บุญทั้งหมดที่ข้าพระองค์ทำศีลที่ข้าพระองค์รักษา เห็นจะไร้ประโยชน์ตามที่อลาตะเสนาบดีกล่าวเป็นแน่

ชีวิตของข้าพระองค์จึงประสบแต่ความล้มเหลว พบแต่ความปราชัย เหมือนนักเลงพนันอ่อนหัด ส่วนอลาตะเสนาบดีกลับประสบแต่ความเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน มีแต่ชัยชนะ เหมือนนักเลงผู้ชำนาญการพนัน ข้าพระองค์ไม่เคยพบความสุขสบายบ้างเลย เมื่อได้มาฟังธรรมคุณาชีวกแล้ว จึงร้องไห้เสียใจ"

ในอดีตชาติ ในกาลพระพุทธเจ้าพระนามว่า **กัสสปะ** นายวีชกะนั้นเกิดเป็นคนเลี้ยงโค เที่ยวตามหาโคที่หายจากฝูง เขาออกเที่ยวตามหาโคไปตามป่า ถูกพระธุดงค์หลงทางรูปหนึ่งถามทางออกจากป่า รู้สึกหงุดหงิดจึงนิ่งเสีย เมื่อถูกท่านถามซ้ำอีกก็โกรธ แล้วกล่าวว่า **"พระขี้ข้านี้ พูดมากจัง เห็นทีจะเป็นขี้ข้าเขา จึงพูดมาก"** กรรมดังกล่าวนี้ หาได้ให้ผลในชาตินั้นไม่ แต่สงบนิ่งอยู่ เหมือนไฟที่ถูกเถ้ากลบปิดไว้ ครั้นถึงเวลาตาย กรรมอื่นให้ผลก่อน เขาจึงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารตามลำดับของกรรม เพราะผลแห่งกุศลอย่างหนึ่งทำให้เขาได้มาเกิดเป็นเศรษฐีในเมืองสาเกต มีชื่อว่า ภาวะเศรษฐี ได้ทำบุญไว้มากมาย หลังตายจากชาติเศรษฐีนั้นแล้ว กรรมที่เขาด่าพระภิกษุผู้หลงทางได้โอกาสจึงมาให้ผล ทำให้มาเกิดเป็นทาสคนอื่นในชาตินี้

เมื่อนายวีชกะระลึกได้เฉพาะชาติที่เกิดเป็นภาวะเศรษฐีทำบุญไว้มากเท่านั้น แต่ไม่รู้ถึงชาติที่ทำกรรมไว้จึงกล่าวอย่างนั้น ด้วยเข้าใจว่า แม้ทำบุญไว้มากมาย ยังต้องมาเกิดเป็นทาส

พระเจ้าอังคติราชตรัสกับเขาว่า **"วีชกะ ทางไปสุคติไม่มี เธอยังสงสัยอยู่อีกหรือ สุขหรือทุกข์สัตว์ย่อมได้เองแน่นอน สัตว์ทั้งปวงหมดจดได้ด้วยการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อถึงเวลาก็จะบริสุทธิ์เอง เธออย่ารีบด่วนไปเลย เมื่อก่อนเราเองก็ทำกุศลมากมาย เอาใจใส่ในพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย อนุศาสน์ราชกิจอยู่เนือง ๆ เพื่อให้ประชาชนไม่ประมาทในการใช้ชีวิต"**

ครั้นแล้ว พระราชาได้ตรัสบอกลาคุณาชีวกว่า **"ท่านกัสสปโคตร พวกข้าพเจ้าหลงเข้าใจผิดมานาน แต่มาบัดนี้ พวกข้าพเจ้าได้อาจารย์แล้ว ตั้งแต่นี้ไป พวกข้าพเจ้าจะเพลิดเพลินยินดีในกามคุณ แม้การฟังธรรมในสำนักท่านนานไปกว่านี้ ก็ทำให้พวกข้าพเจ้าเสียเวลาเปล่า ท่านจงหยุดเถิด"**

พระเจ้าอังคติราช ราชาแห่งแคว้นวิเทหรัฐ เสด็จกลับพระราชนิเวศน์ โดยที่ไม่ได้พระราชทานเครื่องสักการะสิ่งใดแก่คุณาชีวก

ตอนแรก พระราชาเสด็จไปพบคุณาชีวก ทรงนมัสการแล้วจึงตรัสถามปัญหา เมื่อเสด็จกลับไม่ได้ทรงนมัสการ เพียงแต่การนมัสการคุณาชีวก พระเจ้าอังคติราชยังไม่ทรงทำ ไฉนพระองค์จะพระราชทานเครื่องสักการะ เพราะเข้าใจว่าคุณาชีวกเป็นผู้ไม่มีคุณอะไรเลย

ครั้นวันรุ่งขึ้น พระองค์จึงให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ ให้จัดงานรื่นเริงบำเรอความสุขกัน รับสั่งว่า **"นับแต่วันนี้ไป เราจะเสพเสวยความสุขในกามคุณเท่านั้น อย่าเอาราชกิจอย่างอื่นมารายงานให้เรารู้ ถึงแม้จะเป็นราชการลับก็ตาม"**

ทรงมอบให้วิชยะอำมาตย์ สุนามะอำมาตย์ และอลาตะเสนาบดี เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทน ส่วนข้าราชบริพารที่เหลือ ให้มาสนุกเพลิดเพลินอยู่กับพระองค์ ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา พระองค์ก็ไม่ใส่พระทัยราชกิจอะไรอีกเลย

เจ้าหญิงแห่งอดีต

ตามปกติเจ้าหญิงรุจาราชกุมารีจะเข้าเฝ้าพระบิดาก่อนวันพระ ๑๕ ค่ำ หนึ่งวัน นับแต่วันที่พระบิดาไปพบคุณาชีวกมาจนถึงวันนี้เป็นวันที่ ๑๔ เจ้าหญิงรุจารับสั่งให้พี่เลี้ยงช่วยประดับพระองค์ เตรียมเข้าเฝ้าพระบิดา ทรงมีหญิงบริวารเป็นอันมากห้อมล้อม พระฉวีวรรณผุดผ่อง พระสิริโฉมงดงามราวกับนางเทพกัญญา พาหมู่พี่เลี้ยงนางนมลงจากปราสาทด้วยสิริวิลาศอันยิ่งใหญ่ เสด็จไปยังจันทกปราสาทเพื่อเฝ้าพระชนกนาถ

พระเจ้าอังคติราชทอดพระเนตรเห็นพระธิดามา ทรงมีพระทัยชื่นบาน ให้จัดสิ่งของต้อนรับพระธิดาอย่างมากมาย เมื่อจะส่งกลับจึงได้พระราชทานเงิน

๑,๐๐๐ กหาปณะสำหรับให้ทาน แล้วส่งพระธิดากลับว่า **"ลูกรัก ลูกจงเอาเงินให้ทานเถิด"** เจ้าหญิงรุจาราชกุมารีเสด็จกลับไปยังพระตำหนักของพระองค์ แล้ววันรุ่งขึ้นเป็นวันพระ ๑๕ ค่ำ จึงทรงรักษาอุโบสถศีล ทรงให้ทานคนกำพร้า คนเดินทางไกล ยาจก และวณิพกเป็นอันมากตามที่เคยทำมา

พระเจ้าอังคติราชได้พระราชทานชนบทแห่งหนึ่งแก่พระราชธิดาเจ้าหญิงรุจาราชกุมารี นำรายได้จากชนบทนั้นมาเป็นค่าใช้จ่ายในกิจการทุกอย่างของพระองค์

ในเวลานั้น เกิดเสียงลือกระฉ่อนไปทั่วพระนครว่า พระราชาทรงเชื่อคุณาชีวก กลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ พวกพี่เลี้ยงนางนมได้ยินข่าวลือจึงได้นำความกราบทูลเจ้าหญิงว่า พระชนกของพระองค์ทรงสดับถ้อยคำของคุณาชีวกแล้วกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ ทรงรับสั่งให้รื้อโรงทานที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ด้าน ข่มขืนหญิงสาวและสตรีที่เป็นภรรยาผู้อื่น ทรงมัวเมาอยู่แต่ในความสำเริงสำราญกับชีวิต มิได้ทรงพระราชกรณียกิจเลย

เจ้าหญิงรุจาทรงสลดพระทัยว่า เหตุไรพระชนกจึงเสด็จไปถามปัญหาคุณาชีวก ผู้ไม่มีคุณธรรม เปลือยกายไร้ยางอายเช่นนั้น พระชนกควรที่จะเข้าไปถามสมณพราหมณ์ผู้มีธรรม เว้นพระองค์แล้ว คงไม่มีใครปลดเปลื้องมิจฉาทิฏฐิพระชนกให้กลับมาเป็นสัมมาทิฏฐิเช่นเดิมได้ ทรงดำริว่า แม้พระองค์เอง **ก็ทรงระลึกชาติได้ถึง ๑๔ ชาติ คือ ชาติในอดีต ๗ ชาติ และชาติในอนาคตอีก ๗ ชาติ พระองค์จะกราบทูลให้พระบิดาทราบถึงผลกรรมที่พระองค์ได้กระทำไว้ในอดีตชาติ ทำให้พระบิดาได้สติ แต่ถ้าจะเข้าเฝ้าในวันนี้ พระบิดาคงจะห้ามว่า เมื่อก่อนเคยมาทุกกึ่งเดือน เพราะเหตุไรวันนี้จึงรีบมาก่อนกำหนด ครั้นจะทูลว่าที่พระองค์มาในวันนี้ เพราะได้ยินข่าวลือว่า พระบิดากลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ คำพูดของพระองค์จะไม่น่าเชื่อถือ จึงคิดว่า ยังไม่ควรเข้าเฝ้าในวันนี้ ทำเป็นไม่รู้ไปก่อน ครั้นถึงวัน ๑๔ ค่ำ จึงค่อยเข้าไปเฝ้าตามปกติ พอถึงเวลากลับ จะทูล**

ขอพระราชทานเงินเพิ่มขึ้นจากเดิมอีก ๑,๐๐๐ กหาปณะ พระชนกจะแสดงการถือมิจฉาทิฏฐิออกมา จะถือโอกาสนั้นทำให้พระชนกละทิ้งมิจฉาทิฏฐิเสีย"

ครั้นถึงวัน ๑๔ ค่ำ เจ้าหญิงรุจาราชกุมารีทรงประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกอย่าง เสด็จไปเข้าเฝ้าพระเจ้าอังคติราชที่จันทกปราสาทตามปกติ เหมือนไม่ทรงทราบอะไร

พระเจ้าอังคติราชทอดพระเนตรเห็นพระราชธิดา ประทับอยู่ท่ามกลางหญิงบริวารงดงามเฉิดฉาย เหมือนอยู่ท่ามกลางสมาคมแห่งนางเทพอัปสร จึงตรัสถามด้วยความกรุณาว่า **"ลูกหญิงยังรื่นรมย์อยู่ในปราสาท ยังประพาสอุทยานเล่นน้ำในสระโบกขรณีเพลิดเพลินอยู่หรือ เขายังส่งของเสวยไปให้ลูกหญิงอยู่หรือ ลูกหญิงและเพื่อน ๆ ยังเก็บดอกไม้ต่าง ๆ ร้อยพวงมาลัย ยังช่วยกันทำบ้านเล็ก ๆ เล่นเพลิดเพลินอยู่หรือ ลูกหญิงขาดแคลนอะไรบ้างก็ให้บอก ลูกชอบใจของที่จะทำให้หน้าผ่องใสสิ่งใดหรือไม่ ถ้าชอบใจก็ให้บอกพ่อ แม้สิ่งนั้นจะเสมอดวงจันทร์พ่อก็จะหามาให้ลูก"**

เจ้าหญิงรุจากราบทูลว่า **"ลูกได้จากเสด็จพ่อทุกอย่างแล้ว แต่พรุ่งนี้เป็นวันพระ ๑๕ ค่ำ ลูกขอเงินเพิ่มอีก ๑,๐๐๐ กหาปณะ ลูกจะให้ทานแก่วณิพกตามที่เคยให้มาแล้ว"**

พระเจ้าอังคติราชสดับดังนั้นจึงตรัสสอนพระธิดาว่า **"ลูกหญิง บุญไม่มีหรอก ลูกทำให้ทรัพย์สินเงินทองพินาศเสียหายมากแล้วโดยไม่มีประโยชน์ การที่ลูกหญิงรักษาอุโบสถศีล ไม่กินข้าวกินน้ำแล้วจะได้บุญอย่างไร**

อาจารย์คุณาชีวก กัสสปโคตร บอกพ่อเองว่า โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ทั้งหลายผู้ผุดเกิดไม่มี

สมณพราหมณ์ผู้ยินดีในความพร้อมเพรียงกัน ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็ไม่มี พ่อเห็นมาด้วยตาตัวเอง แม้วีชกะเป็นผู้ชายแท้ ๆ ได้ฟังคำท่านอาจารย์คุณาชีวกแล้วยังถึงกับร้องไห้ ลูกหญิงจะให้ทานไปทำไม จะรักษาศีลไปทำไม จะทำให้ตนเองเดือดร้อนไปทำไม ตราบใดที่ลูกหญิงยังมีชีวิตอยู่ ลูกอย่าอดอาหารเลย โลกหน้าไม่มี ลูกหญิงจะลำบากไปทำไม ไร้ประโยชน์"

เจ้าหญิงรุจาสดับพระดำรัสพระชนกนาถ เพราะความที่พระองค์ระลึกชาติได้ด้วยพระองค์เอง จึงรู้ความเป็นไปแห่งชีวิตของพระองค์ ทรงประสงค์จะปลดเปลื้องพระบิดาจากมิจฉาทิฏฐิ จึงกราบทูลว่า

"ก่อนหน้านี้ ลูกได้ยินคนอื่นพูดกันมาเท่านั้น แต่ตอนนี้มาเห็นด้วยตาตัวเองว่า ผู้ใดคบคนพาล ผู้นั้นก็จะเป็นคนพาลไปด้วย วันนี้ลูกได้เห็นประจักษ์ด้วยตนเองแล้ว คนหลงอาศัยคนหลง ก็ยิ่งหลงหนักมากยิ่งขึ้น เหมือนคนหลงทางถามทางคนหลงทาง การที่พระองค์อาศัยคุณาชีวกผู้เป็นพาลไร้ยางอาย แล้วมาหลงอยู่กับอลาตะเสนาบดีและวีชกะทาสอีก ยิ่งจะทำให้พระองค์ถึงความเสื่อมอย่างเดียว"

เจ้าหญิงรุจาราชธิดาทรงติเตียนคนเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว จึงทรงสรรเสริญพระชนกนาถ ด้วยประสงค์จะปลดเปลื้องจากความเห็นผิดว่า

"พระองค์ทรงมีพระปรีชา ทรงเป็นปราชญ์ ทรงฉลาดในประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ จะทรงเป็นเช่นเดียวกับพวกคนพาลได้อย่างไร ก็ถ้าสัตว์บริสุทธิ์ได้เอง ด้วยการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ การบวชของคุณาชีวกก็ไร้ประโยชน์ แล้วเขายังจะบวชอยู่ทำไม คุณาชีวกเป็นคนหลงงมงาย จึงยึดถือการเปลือยกาย คนส่วนมากไม่รู้อะไร พอได้ฟังคุณาชีวกพูดก็หลงเชื่อ จึงพากันปฏิเสธกรรมและผลของกรรม เหมือนปลาติดเบ็ด ยากจะแก้ตัวเองออกจากเบ็ดได้

ลูกจะยกตัวอย่างให้เสด็จพ่อฟัง เปรียบเหมือนเรือบรรทุกสินค้า ถ้าใส่ของหนักเกินไป ย่อมจมลงในมหาสมุทร ผู้คนสั่งสมบาปกรรมทีละน้อย ๆ ก็หนักด้วยบาปกรรม ย่อมจมลงในนรกเช่นกัน

ทูลกระหม่อมเพคะ บาปกรรมของอลาตะเสนาบดียังไม่ให้ผล ส่วนการที่อลาตะเสนาบดีได้รับความสุขอยู่ในชาตินี้ ก็เป็นเพราะบุญที่เขาทำไว้ในชาติก่อนกำลังให้ผล หากวันใดหมดบุญ เขาจะได้รับผลของกรรมอย่างแน่นอน ผู้สั่งสมบุญไว้แม้ทีละน้อย ย่อมไปเกิดในสวรรค์ เหมือนวีชกะ แม้เป็นทาส แต่เขาก็ยินดีในบุญกุศล ย่อมไปเกิดในสวรรค์ เหมือนตาชั่งที่เขาชั่งสิ่งของย่อมต่ำลงข้างหนึ่ง แต่เมื่อเอาของหนักออก ข้างที่ต่ำก็จะสูงขึ้น

นายวีชกะเกิดเป็นทาสประสบทุกข์ในวันนี้ เพราะผลกรรมที่เขาทำไว้ในอดีตชาติ บาปกรรมของเขากำลังจะหมด ทูลกระหม่อมอย่าหลงเชื่อคุณาชีวก ดำเนินทางผิดเลยเพคะ"

เจ้าหญิงรุจาราชกุมารีได้แสดงโทษของการคบหาคนชั่วเป็นมิตร และคุณในการคบหากัลยาณมิตรแก่พระบิดาต่อไปว่า

"บุคคลคบคนเช่นใด เขาย่อมเป็นคนเช่นนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันจึงทำให้เป็นเช่นนั้น เราคบใครย่อมติดนิสัยคนที่เราคบ เราติดต่อใครย่อมติดนิสัยคนที่เราติดต่อ เหมือนลูกศรอาบยาพิษ ย่อมเปื้อนคันศร คนที่เป็นปราชญ์ไม่ควรคบคนพาลเป็นเพื่อน การคบคนพาลย่อมเป็นเหมือนการเอาใบไม้ห่อปลาเน่า แม้ใบไม้ก็มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไปด้วย ส่วนการคบค้าสมาคมกับนักปราชญ์ ย่อมเป็นเสมือนการเอาใบไม้ห่อของหอม แม้ใบไม้ก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไปด้วย คนดีคบค้าสมาคมกับคนดีย่อมประสบแต่สิ่งที่ดี คนชั่วคบค้าสมาคมกับคนชั่วย่อมประสบแต่สิ่งที่เลวร้าย"

เจ้าหญิงรุจาราชกุมารีตรัสเล่าถึงทุกข์ที่ตนเคยได้รับมาในอดีตชาติให้พระบิดาฟังว่า

"แม้ลูกเองก็ระลึกชาติได้ ในชาติก่อนลูกเคยเกิดเป็นลูกชายช่างทองในแคว้นมคธ ลูกได้คบเพื่อนชั่ว ทำบาปกรรมไว้มาก เที่ยวคบชู้ภรรยาชายอื่น ทำเหมือนกับตัวเองจะไม่ตาย

หลังจากตายไป บาปกรรมนั้นยังไม่ให้ผล แต่บุญอย่างอื่นให้ผลก่อน ลูกได้มาเกิดในแคว้นวังสะ เมืองโกสัมพี เป็นลูกชายคนเดียวในตระกูลเศรษฐี ผู้สมบูรณ์มั่งคั่ง มีทรัพย์มากมาย คนทั้งหลายให้ความเคารพยกย่องสรรเสริญ ในชาตินั้น ลูกมีเพื่อนดี เป็นบัณฑิต เป็นพหูสูต เขาได้แนะนำให้ลูกรักษาศีลอุโบสถ ลูกก็รักษาในวันพระ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ แต่กรรมอันเป็นกุศลนั้นยังไม่ทันให้ผล ดังขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ใต้น้ำ

ครั้นในชาติต่อมา ผลกรรมที่ลูกทำไว้ในแคว้นมคธให้ผล ลูกเหมือนคนดื่มยาพิษร้ายแรง ลูกตายจากตระกูลเศรษฐีนั้น ต้องหมกไหม้อยู่ในโรรุวนรกนานเพราะกรรมของตน ลูกระลึกถึงทุกข์ที่ประสบมาในนรก ไม่มีความสุขเลย ต้องทนทุกข์ในนรกนานแสนนาน ชาติต่อมาได้มาเกิดเป็นลาถูกตอนอยู่ในภินนาคตนคร เป็นลามีกำลังมาก ลูกพาผู้คนไปด้วยหลังบ้าง ลากรถไปบ้าง เป็นเพราะผลกรรมที่ลูกคบชู้กับภรรยาของคนอื่น

ครั้นลูกตายจากชาติลานั้นแล้ว ได้ไปเกิดเป็นลิงในป่า เพราะเกิดเป็นลูกลิงตัวผู้ พวกลิงจึงนำลูกไปให้ลิงจ่าฝูง ลิงจ่าฝูงจับลูกไว้มั่นแล้วกัดลูกอัณฑะออก ถึงจะร้องเท่าไรก็ไม่ปล่อย ลูกถูกลิงจ่าฝูงกัดลูกอัณฑะขาด เพราะผลกรรมที่เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น

ครั้นลูกตายจากชาติลิงนั้นแล้ว ได้มาเกิดเป็นโคในแคว้นทสันนะ ถูกเจ้าของตอนเพื่อให้มีพละกำลังแข็งแรง ลูกต้องทนทุกข์ทรมานเทียมแอกไถ เป็นเพราะผลกรรมที่ลูกคบชู้กับภรรยาผู้อื่น

ครั้นลูกตายจากชาติโคนั้นแล้ว ได้มาเกิดเป็นกะเทยในตระกูลที่มีโภคสมบัติมากในแคว้นวัชชี กว่าจะได้เกิดเป็นมนุษย์นั้นแสนยาก ครั้นมาเกิดเป็นมนุษย์แล้ว ก็เป็นมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ ลูกต้องกลายเป็นกะเทย ทนทุกข์ถูกเขาดูหมิ่นดูแคลนให้เจ็บปวดใจ ไม่รู้จักจบสิ้น เป็นเพราะผลแห่งกรรมที่ลูกคบชู้กับภรรยาผู้อื่น

ลูกตายจากชาติกะเทยนั้นแล้ว ผลบุญที่เคยทำไว้จึงเริ่มกลับมาให้ผล ลูกได้ไปเกิดเป็นนางอัปสรในอุทยานนันทวันบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีผิวพรรณผุดผ่องน่ารัก มีผ้าและอาภรณ์อันวิจิตร สวมต่างหูแก้วมณี ฉลาดในการฟ้อนรำขับร้อง เป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกะ เมื่อลูกอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ระลึกชาติในอนาคตได้อีก ๗ ชาติที่ลูกจะไปเกิด

บุญกุศลที่ลูกทำไว้เมื่อครั้งเกิดในเมืองโกสัมพีตามมาให้ผล ลูกจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นแล้ว ได้เกิดเป็นเทวดาและมนุษย์อีกหลายชาติ ลูกจะเป็นผู้ที่ชนทั้งหลายสักการะ จะเกิดเป็นหญิงอีก ๖ ชาติ ในชาติที่ ๗ ลูกจึงจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาผู้ชาย เป็นเทพบุตรผู้มีฤทธิ์มาก เป็นผู้สูงสุดในหมู่เทวดา

แม้วันนี้ เหล่านางเทพอัปสรทั้งหลายก็ยังร้อยดอกไม้เป็นพวงมาลัย อยู่ในอุทยานนันทวัน เทพบุตรผู้รับพวงมาลัยของลูกชื่อว่า "ชวะ"

๑๖ ปีในโลกมนุษย์นี้รวดเร็วเหลือเกิน ราวชั่วขณะหนึ่งของเทวดา ๑๐๐ ปีในโลกมนุษย์เป็นคืนหนึ่งและวันหนึ่งของเทวดา

ตามที่ลูกได้กราบทูลให้ทรงทราบมานี้ กรรมทุกอย่างที่เราทำย่อมติดตามไปทุก ๆ ชาติ ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว หากยังไม่ให้ผลแล้วย่อมไม่รามือ"

เมื่อเจ้าหญิงรุจาไปเกิดในเทวโลกนั้น ได้ตรวจดูว่าตนมาจากไหนจึงมาเกิดในเทวโลก เห็นว่าตนเคยเกิดเป็นกะเทยในตระกูลที่มีโภคะมากในแคว้นวัชชี ตรวจดูต่ออีกว่าเพราะบุญอะไรจึงได้มาเกิดในที่อันน่ารื่นรมย์เช่นนี้ ก็ได้เห็นบุญที่ตนทำไว้เมื่อครั้งเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงโกสัมพี จึงตรวจดูต่อไปว่าทำกรรมอะไรไว้จึงมาเกิดเป็นกะเทย ได้รู้ว่าตนเคยเกิดเป็นโคประสบทุกข์ใหญ่ในแคว้นทสันนะ เมื่อหวนระลึกถึงชาติต่อจากนั้นก็ได้เห็นตนถูกตอนในชาติลิง เมื่อหวนระลึกชาติถัดจากนั้นไปอีก ก็เห็นตนถูกตอนในชาติลาในภินนาคตนคร เมื่อหวนระลึกถัดจากชาตินั้นไปอีกก็เห็นตนเกิดในโรรุวนรก

เมื่อพระนางรุจาราชกุมารีเห็นตนหมกไหม้ในนรก และประสบทุกข์ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ก็บังเกิดความกลัวอย่างมาก

เจ้าหญิงรุจาราชธิดาหวนระลึกถึงชาติต่อไปตามลำดับว่า ที่ต้องประสบทุกข์เช่นนี้เพราะกรรมอะไร จึงเห็นกรรมที่ตนคบชู้กับภรรยาคนอื่น เพราะคบเพื่อนชั่วในแคว้นมคธ หลังตายจากชาตินี้แล้วจะไปเกิดเป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกเทวราชอีกครั้ง ในชาติที่ ๕ จะไปเกิดเป็นอัครมเหสีของชวะเทพบุตรในเทวโลก ชาติที่ ๖ ถัดจากนั้นจะจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไปเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้าอังคติราช เป็นพระธิดามีพระนามว่า "รุจาราชกุมารี" ในชาติที่ ๗ ถัดจากชาตินี้จึงจะพ้นจากความเป็นหญิง ไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระนางรุจาราชธิดาแสดงธรรมให้พระราชบิดาฟัง ยิ่งขึ้นไปว่า

"บุคคลใด ปรารถนาเป็นชายทุก ๆ ชาติไป ก็อย่าเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น เหมือนคนล้างเท้าสะอาดแล้วไม่เหยียบโคลนอีก หญิงใด

ปรารถนาเป็นชายทุก ๆ ชาติไป ก็พึงซื่อสัตย์ต่อสามี เหมือนนางเทพอัปสรผู้เป็นบาทบริจาริกายำเกรงพระอินทร์ ผู้ใดปรารถนาโภคทรัพย์ อายุ ยศ และสุขอันเป็นทิพย์ ก็พึงเว้นบาปกรรมทั้งหลาย ประพฤติแต่สุจริตธรรม

สัตว์ทั้งปวงล้วนมีกรรมเป็นของตัว ขอพระองค์ทรงตริตรองด้วยพระองค์เองเถิด"

เจ้าหญิงรุจาราชธิดาได้ทูลเล่าถึงชาติที่ตนเกิดมาแล้วในอดีต และแสดงธรรมถวายพระชนกนาถตลอดคืนจนรุ่งเช้า แล้วกราบทูลว่า **"ขอพระองค์อย่าทรงเชื่อคำคนเปลือย ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเลย โลกนี้มีจริง โลกหน้ามีจริง สมณพราหมณ์มีจริง และผลของกรรมดีกรรมชั่วก็มีจริง"**

แม้พระนางรุจาราชธิดาจะกราบทูลถึงเพียงนี้ ก็ไม่อาจแก้ไขพระชนกจากความเห็นผิดได้ ฝ่ายพระเจ้าอังคติราชทรงสดับวาจาอันไพเราะของพระธิดา ทรงปลื้มพระราชหฤทัยอย่างยิ่งว่า พระธิดาของพระองค์ฉลาดหลักแหลมช่างเจรจา

ธรรมดา บิดามารดาย่อมรักเอ็นดูบุตรที่ฉลาดเจรจา แต่คำพูดที่ฉลาดหลักแหลมนั้น ก็หาได้ทำให้พระราชบิดาละความเห็นผิดไม่

แม้ชาวพระนครก็ลือกันว่า เจ้าหญิงรุจาราชธิดาทรงแสดงธรรม หวังจะให้พระบิดาละความเห็นผิด ต่างพากันดีใจว่าพระธิดาเป็นบัณฑิต ถ้าแก้ไขพระบิดาจากความเห็นผิดได้แล้ว ชาวพระนครก็จะปลอดภัย

เมื่อเจ้าหญิงรุจาไม่สามารถทำให้พระชนกได้สติ ก็ไม่ทรงละความพยายาม ทรงดำริหาช่องทางต่อไป จึงประคองอัญชลีขึ้นเหนือพระเศียร นมัสการทิศทั้ง ๑๐ ทรงตั้งอธิษฐานว่า **"ในโลกนี้ ย่อมมีสมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม มีท้าวจตุโลกบาลและท้าวมหาพรหมผู้ดูแลโลก ข้าพเจ้าขอเชิญท่านมา**

ปลดเปลื้องพระชนกนาถของข้าพเจ้าจากมิจฉาทิฏฐิ เมื่อพระชนกนาถไม่มีคุณความดี ข้าพเจ้าก็ขอเชิญท่านมาด้วยคุณความดี ด้วยศีลและด้วยสัจจะของข้าพเจ้า ขอจงมาช่วยปลดเปลื้องพระบิดาจากมิจฉาทิฏฐินี้ ขอจงทำความสวัสดีแก่ชาวโลกด้วยเถิด"

อุเบกขาพระนารทมหาพรหม

เวลานั้น พระโพธิสัตว์ได้เป็นมหาพรหมนามว่า **"นารทะ"** ธรรมดาพระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยอันยิ่งใหญ่ด้วยเมตตาภาวนา เที่ยวตรวจดูโลกตามกาลอันสมควร เพื่อดูเหล่าสัตว์ผู้ทำดีและทำชั่ว

ในวันนั้น นารทมหาพรหมตรวจดูโลก เห็นพระนางรุจาราชธิดากำลังนมัสการเหล่าเทวดาผู้ดูแลโลก เพื่อจะปลดเปลื้องพระชนกนาถจากมิจฉาทิฏฐิ จึงดำริว่า **เว้นเราแล้ว ไม่มีใครสามารถปลดเปลื้องพระเจ้าอังคติราชจากมิจฉาทิฏฐิได้ วันนี้เราควรจะไปสงเคราะห์พระราชธิดา และทำให้พระราชาพร้อมทั้งบริวารชนเกิดความสวัสดี รำพึงว่าจะไปอย่างไรดี เห็นว่า บรรพชิตเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ และมีคำพูดน่าเชื่อถือ สำหรับพวกมนุษย์ ควรแปลงเป็นบรรพชิตไป**

ครั้นตกลงใจดังนี้แล้ว นารทมหาพรหมก็แปลงเป็นมนุษย์ ทรงเพศฤาษี มีผิวพรรณผุดผ่องน่าเลื่อมใส ผูกชฎางดงามจับใจ ปักปิ่นทองที่ชฎา นุ่งผ้าพื้นแดงไว้ภายใน ทรงผ้าเปลือกไม้ย้อมน้ำฝาดไว้ภายนอก เอาผ้าหนังเสือปักด้วยเงิน ขลิบด้วยดาวทองเฉวียงบ่า แล้วเอาภาชนะทองบรรจุอาหาร ใส่ตะกร้าประดับมุกดาข้างหนึ่ง เอาคนโทน้ำแก้วประพาฬใส่ตะกร้าอีกข้างหนึ่ง หาบด้วยคานทองงอนงามไพโรจน์โชติช่วง ประหนึ่งพระจันทร์วันเพ็ญลอยเด่น เหาะมาทางอากาศ เข้าสู่จันทกปราสาท ยืนอยู่เบื้องพระพักตร์พระเจ้าอังคติราช พระนางรุจาราชธิดาเห็นนารทฤาษีนั้นมาถึงจึงนมัสการ ทรงเข้าใจได้ทันทีว่า เทวราชนั้นจะมาสงเคราะห์พระบิดาตามคำอธิษฐานของตน

พอพระราชาเห็นนารทมหาพรหมถูกเดชแห่งพรหมคุกคามแล้ว ทรงหวั่นพระทัย ไม่สามารถดำรงอยู่บนราชอาสน์ได้ จึงเสด็จลงจากราชอาสน์ ประทับยืนอยู่ที่พื้น แล้วตรัสถามนามและโคตรพระนารทฤๅษีว่า ท่านมีผิวพรรณงดงามราวกับเป็นเทวดา มีรัศมีสว่างไสวสาดส่องไปทั่วทุกทิศราวกับพระจันทร์ ท่านเป็นใคร มาจากที่ไหน มนุษย์อย่างเราจะรู้จักท่านได้อย่างไร

นารทมหาพรหมในครานฤๅษีคิดว่า พระราชานี้ไม่เชื่อว่า โลกหน้ามีจริง เราจะพูดถึงเรื่องโลกหน้าก่อน จึงกล่าวว่า **"ขอถวายพระพร มหาบพิตร อาตมภาพมาจากเทวโลกเดี๋ยวนี้เอง คนทั้งหลายรู้จักอาตมภาพโดยนามว่า นารทะ และโดยโคตรว่า กัสสปะ"**

พระเจ้าอังคติราชทรงดำริว่า พระองค์จะถามเรื่องโลกหน้าทีหลัง แต่จะถามถึงเหตุที่นารทะมีฤทธิ์ได้อย่างไรก่อน จึงตรัสถามว่า **"ท่านนารทะ การที่ท่านเหาะไปมาและยืนอยู่ในอากาศได้ เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ เพราะเหตุไรท่านจึงมีฤทธิ์เช่นนี้"**

นารทฤๅษีทูลว่า **"ขอถวายพระพร มหาบพิตร ในชาติก่อน อาตมภาพได้ปฏิบัติตามหลักคุณธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะ จึงทำให้อาตมภาพมีฤทธิ์ ไปไหนได้รวดเร็วทันใจ"**

แม้เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวเช่นนี้ พระเจ้าอังคติราชก็ไม่ทรงเชื่อว่าโลกหน้ามีจริง จึงตรัสว่า **"ผลบุญมีอยู่จริงแน่หรือ ถ้าเป็นจริงอย่างที่ท่านนารทะว่า ข้าพเจ้าขอถามปัญหาสักข้อ ท่านจงตอบให้ดี"**

นารทฤๅษีทูลว่า **"ขอถวายพระพร มหาบพิตร ทรงสงสัยสิ่งใดก็จงถามอาตมภาพเถิด อาตมาจะตอบตามความรู้และเหตุผล"**

พระราชาตรัสถามว่า **"ท่านอย่าได้มุสากับข้าพเจ้า ที่คนพูดกันว่าเทวดามี มารดาบิดามี โลกหน้ามี คำพูดนั้นเป็นจริงหรือ"**

พระนารทฤาษีกราบทูลว่า **"ที่เขาพูดกันเช่นนั้นเป็นจริง แต่คนที่หลงมัวเมา สำเริงสำราญอยู่กับความสุขในชีวิต จึงไม่เชื่อเรื่องปรโลก"**

พระเจ้าอังคติราชทรงสดับดังนั้น ได้โอกาสจึงทรงหัวเราะขึ้น แล้วตรัสว่า **"ท่านนารทะ ถ้าท่านเชื่อว่าโลกหน้ามีจริง สถานที่อยู่ในปรโลกของเหล่าสัตว์ผู้ตายไปแล้วก็ต้องมีด้วย สถานที่นั้นอยู่ตรงไหน ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าขอยืมเงินท่านสัก ๕๐๐ กหาปณะในโลกนี้ แล้วจะไปใช้คืนให้เพิ่มขึ้นเป็น ๑,๐๐๐ กหาปณะในโลกหน้า"**

พระโพธิสัตว์ติเตียนพระเจ้าอังคติราชท่ามกลางข้าราชบริพารว่า **"ถ้าอาตมภาพรู้ว่ามหาบพิตรมีศีล รู้จักทำบุญไว้บ้าง ก็จะให้มหาบพิตรยืมเงินสัก ๕๐๐ กหาปณะ แต่มหาบพิตรประพฤติไม่ดี ตายไปแล้วต้องตกนรกหมกไหม้ ก็ใครจะไปทวงเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะจากพระองค์ในโลกหน้าได้เล่า**

ไม่มีบัณฑิตคนไหนยอมให้คนไร้ศีลธรรม เกียจคร้าน ทำกรรมชั่ว ยืมเงินแน่ เพราะรู้ว่าจะไม่ได้เงินคืนจากคนเช่นนั้น ส่วนบุคคลผู้ขยันหมั่นเพียร มีศีล บำรุงสมณพราหมณ์ เมื่อคนรู้แล้ว มีแต่จะเอาทรัพย์มาเชื้อเชิญเอง เพราะคิดว่า ผู้นี้ประกอบธุรกิจแล้วสามารถนำเงินมาใช้คืนได้"

พระเจ้าอังคติราชถูกพระนารทฤาษีข่มขู่เช่นนี้ ก็หมดปฏิภาณที่จะตรัสโต้ตอบ

มหาชนต่างพากันร่าเริงยินดี เล่าลือกันทั่วพระนครว่า วันนี้ ท่านนารทฤาษีผู้เป็นเทพมีฤทธิ์มาก มาปลดเปลื้องพระเจ้าอยู่หัวจากมิจฉาทิฏฐิ ด้วยอานุภาพพระโพธิสัตว์ แม้ชนชาวมิถิลานครอยู่ไกลตั้งโยชน์ก็ได้ยินพระธรรมเทศนากันทุกคน

สู่เส้นทางนรก

พระโพธิสัตว์คิดว่า พระราชาพระองค์นี้ยึดมิจฉาทิฏฐิอย่างมั่นเสียแล้ว จำเราจะต้องข่มขู่ด้วยไฟนรกให้ละมิจฉาทิฏฐิ แล้วจึงค่อยให้ยินดีในเทวโลกภายหลัง จึงกราบทูลว่า **"ขอถวายพระพร มหาบพิตร ถ้าพระองค์ยังไม่ละทิฏฐิ ก็จะต้องไปเกิดในนรกซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน พระองค์จะถูกฝูงกา ฝูงแร้ง ฝูงสุนัข รุมยื้อแย่งฉุดคร่าฉีกร่างออกเป็นชิ้น ๆ กระจัดกระจาย เลือดไหลโทรม ใครเล่าจะไปทวงเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะจากพระองค์ได้"**

ครั้นพระนารทฤๅษีพรรณนาถึงนรกอันเต็มไปด้วยฝูงกาและฝูงแร้งแก่ท้าวเธอแล้ว จึงกราบทูลว่า **"ในโลกันตนรกนั้นมืดมิดที่สุด ไม่เห็นเดือน ไม่เห็นตะวัน ไม่มีกลางวันกลางคืน มืดมิดอยู่ตลอดเวลา แสนน่ากลัว ใครจะไปเที่ยวตามทวงเงินคืนจากสถานที่เช่นนั้นได้ ทั้งยังมีสุนัขเขี้ยวเหล็กอยู่ ๒ ฝูง คือ ฝูงสุนัขด่างและฝูงสุนัขดำ ร่างกายกำยำล่ำสันแข็งแรง รุมกัดกินพระองค์ตัวขาดกระจัดกระจาย เลือดไหลโทรม ใครจะไปทวงเงินคืนจากมหาบพิตรในนรกที่มีสุนัขดุร้ายเช่นนั้น**

ในโลกันตนรกนั้น มีพวกนายนิรยบาลชื่อ "กาฬะและอุปกาฬะ" พากันเอาดาบและหอก ทิ่มแทงพระองค์ที่กำลังวิ่งหนี มีห่าฝนอาวุธต่าง ๆ ทั้งฝนหอก ฝนดาบ ฝนแหลน ฝนหลาว ประกายวาววับดังถ่านเพลิงลุกโชนตกใส่ศีรษะ มีสายอสนีบาต มีศิลาลุกโชนปรากฏในอากาศ แล้วตกลงใส่ศีรษะของพระองค์ ใครจะไปทวงเงินคืนจากพระองค์ที่กำลังถูกแทงที่ท้องตัวพรุนวิ่งไปมาอยู่เช่นนั้น

ในโลกันตนรกนั้น มีลมร้อนยากจะทนได้ สัตว์นรกจะไม่ได้ความสุขเลยแม้ชั่วขณะเดียว พระองค์จะถูกเทียมรถวิ่งไปวิ่งมาบนแผ่นดินที่มีเปลวไฟลุกโชนร้อนแรง ถูกแทงด้วยปฏักเหล็กให้วิ่งขึ้น

ภูเขาที่เต็มไปด้วยขวากหนามเหล็ก มีถ่านไฟลุกโชนร้อนแรง ถูกไฟไหม้ทนไม่ไหว ตัวขาดกระจัดกระจาย เลือดไหลโทรม ร้องครวญครางน่าสยดสยอง

แม่น้ำเวตรณี น้ำเป็นกรดแสบร้อน เต็มไปด้วยบัวเหล็กใบคมกริบ ยากที่จะข้ามได้ ไหลเย็นสงบนิ่งอยู่ เมื่อมหาบพิตรกระโจนลงไปด้วยความกระหายหมายจะดื่ม ก็ถูกบัวเหล็กตัดหัวและตัวกระจัดกระจาย ไร้ที่เกาะ ลอยอยู่ในแม่น้ำนรกนั้น

เจ้าหนี้คนไหนเล่า จะบังอาจตามไปทวงเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะจากมหาบพิตรในนรกได้"

พระเจ้าอังคติราชทรงสดับนิรยกถาของพระโพธิสัตว์เช่นนี้ ทรงสลดพระทัย เมื่อจะทรงแสวงหาที่พึ่งจากพระโพธิสัตว์ จึงตรัสว่า **"ข้าพเจ้าแทบจะล้มทั้งยืน เหมือนต้นไม้ถูกโค่น ข้าพเจ้าหลงเข้าใจผิด จึงไม่รู้เหนือรู้ใต้ ท่านฤาษี ข้าพเจ้าได้ฟังคาถาภาษิตของท่านแล้วกลัวเหลือเกิน ร้อนใจเหลือเกิน ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า จงสั่งสอนอรรถและธรรมแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ทำความผิดไว้มากเหลือเกิน ขอท่านจงบอกทางบริสุทธิ์แก่ข้าพเจ้าที่จะไม่ทำให้ข้าพเจ้าไปตกนรกด้วยเถิด"**

สู่เส้นทางสวรรค์

พระโพธิสัตว์ทูลบอกพระราชจริยาวัตรของพระราชาในอดีตชาติ อันเป็นทางบริสุทธิ์แก่พระเจ้าอังคติราช ว่า

"พระราชา ๖ พระองค์ คือ พระเจ้าธตรฐ พระเจ้าเวสสามิตตะ พระเจ้าอัฏฐกะ พระเจ้ายมตัคคิ พระเจ้าอุสินนระ พระเจ้าสิวิราช และพระราชาพระองค์อื่น ๆ ได้ทรงบำรุงสมณพราหมณ์ทั้งหลายแล้ว

ไปเกิดในสวรรค์ แม้พระองค์ก็ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินเช่นกัน พระองค์จงงดเว้นอธรรม แล้วทรงประพฤติธรรม ขอให้เหล่าข้าราชบริพารถืออาหารไปประกาศทั้งภายในพระราชนิเวศน์ และภายในพระนครว่า ใครหิว ใครกระหาย ใครต้องการดอกไม้ ใครต้องการเครื่องลูบไล้ ใครขาดแคลนผ้านุ่งห่ม ใครต้องการร่ม ใครต้องการรองเท้า จงมารับเอาสิ่งของเหล่านั้น มหาบพิตรอย่าใช้งานคนแก่เฒ่าและโคม้าที่แก่ชรา จงพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์แก่คนที่เคยทำความดีเอาไว้"

ครั้นพระโพธิสัตว์แสดงทานกถาและศีลกถาให้พระราชาเลิกคบคนชั่วเป็นมิตร เข้าไปหากัลยาณมิตร อย่าทรงประมาท แล้วสรรเสริญเจ้าหญิงรุจาราชธิดา ให้โอวาทแก่ข้าราชบริพารตลอดจนนางในแล้ว ได้กลับไปสู่พรหมโลก ขณะที่มหาชนยืนมองดูอยู่นั่นเอง

พระเจ้าอังคติราชทรงเชื่อฟังโอวาทของนารทมหาพรหม ละมิจฉาทิฏฐิ บำเพ็ญบุญกุศลมากมาย ครั้นสวรรคตแล้วได้ไปเกิดในเทวโลก

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

ครั้นพระบรมศาสดา ทรงแสดงพระธรรมเทศนานี้แล้ว จึงตรัสว่า **"ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนเราก็ทำลายข่าย คือ ทิฏฐิ แล้วทรมานอุรุเวลกัสสปะเช่นกัน อลาตะเสนาบดีในอดีตชาติได้เกิดมาเป็นพระเทวทัต สุนามะอำมาตย์เป็นพระภัททชิ วิชยะอำมาตย์เป็นพระสารีบุตร อเจลกะชื่อคุณาชีวกเป็นสุนักขัตตะลิจฉวีบุตร พระนางรุจาราชธิดา ผู้ทรงทำให้พระราชาเลื่อมใสเป็นพระอานนท์ พระเจ้าอังคติราช ผู้มีความเห็นผิดในกาลนั้นเป็นพระอุรุเวลกัสสปะ ส่วนมหาพรหมโพธิสัตว์เป็นเราตถาคต"**

วัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

ครั้นพระบรมศาสดาประชุมชาดกแล้ว จึงทรงแสดงอนุปุพพีกถา เมื่อทุกคนมีจิตสงบ ปราศจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบานผ่องใสแล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจ มรรคสัจ พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยพราหมณ์คหบดี ชาวมคธ จำนวน ๑๑ นหุต ได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุโสดาบัน ส่วนพราหมณ์คหบดีอีก ๑ นหุต ขอแสดงตนเป็นอุบาสก

ครั้นพระเจ้าพิมพิสารทรงบรรลุธรรมแล้ว ปราศจากความสงสัยแล้ว ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น นอกจากคำสอนของพระบรมศาสดา จึงกราบทูลว่า

"เมื่อหม่อมฉันยังเป็นราชกุมาร มีความปรารถนา ๕ ประการ คือ

๑. ขอเราได้รับอภิเษกในราชสมบัติ
๒. ขอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาสู่แว่นแคว้นของเรา
๓. ขอเราได้เข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
๔. ขอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแสดงธรรมแก่เรา
๕. ขอเรารู้ทั่วถึงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

บัดนี้ ความปรารถนาของหม่อมฉันสำเร็จแล้วทั้ง ๕ ประการ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งและไพเราะยิ่งนัก หม่อมฉันขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์ทรงจำหม่อมฉันไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้มอบชีวิตถึงสรณะจำเดิมแต่บัดนี้ เป็นต้นไป" แล้วนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงรับภัตตาหารในพระราชนิเวศน์ในวันรุ่งขึ้น

พระเจ้าพิมพิสารรับสั่งให้จัดเตรียมภัตตาหารอย่างประณีต ครั้นรุ่งเช้าได้ให้เจ้าพนักงานไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าถึงเวลาแล้ว พระบรมศาสดาทรงครองผ้า ถือบาตร เสด็จพุทธดำเนินสู่กรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวนหนึ่งพันรูป ซึ่งเคยเป็นนักบวชชฎิลมาก่อน

ในกาลนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงแปลงเป็นมาณพ เสด็จดำเนินนำหน้าพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พลางร้องเพลงสดุดีพระบรมศาสดาโดยประการต่าง ๆ

ประชาชนได้เห็นท้าวสักกะจอมเทพแล้วกล่าวกันว่า **"พ่อหนุ่มนี้เป็นใครกัน ช่างมีรูปงามน่าชมนัก"** ท้าวสักกะได้ตอบประชาชนว่า **"พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด เป็นปราชญ์ ทรงฝึกอินทรีย์ทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ประเสริฐ หาบุคคลเปรียบมิได้ พ้นแล้วจากกิเลส เสด็จไปดีแล้ว เป็นพระอรหันต์ในโลก ข้าพเจ้าเป็นผู้รับใช้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น"**

พระบรมศาสดาเสด็จพุทธดำเนินพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ไปสู่พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร ประทับนั่งบนพระพุทธอาสน์ที่จัดถวาย พระเจ้าพิมพิสารทรงปฏิบัติภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยพระองค์เอง

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว พระราชามีพระราชดำริว่าพระบรมศาสดาควรประทับอยู่ในสถานที่ไม่ใกล้ไม่ไกลนัก การคมนาคมสะดวก ควรที่ประชาชนผู้ต้องประสงค์จะเข้าไปเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงัด สมควรเป็นที่หลีกเร้นอยู่ตามสมณวิสัย

พระเจ้าพิมพิสารทรงพิจารณาว่าสวนเวฬุวัน สมควรเป็นที่หลีกเร้นอยู่ตามสมณวิสัย ทรงตัดสินพระทัยว่า เราควรถวายสวนเวฬุวันแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข

พระราชาจึงตรัสสั่งให้จัดเตรียมสุวรรณภิงคาร ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกน้อมถวาย**วัดเวฬุวัน** แด่พระพุทธเจ้า อันเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

เกิดธรรมเนียมกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล

หลังจากถวายวัดเวฬุวันแล้ว พระเจ้าพิมพิสารไม่ได้กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติผู้ล่วงลับ ตกกลางคืน พวกเปรตซึ่งเป็นญาติในชาติก่อนของพระองค์ รอรับส่วนกุศลที่จะมีคนอุทิศให้มาหลายภพชาติ คาดหวังว่าจะได้รับส่วนกุศลจากพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อไม่ได้ก็ผิดหวัง จึงมาปรากฏตัวกรีดร้องโหยหวนขอส่วนกุศล

พระเจ้าพิมพิสารทรงสะดุ้งตื่นเพราะเสียงร้องโหยหวนของพวกเปรต ทรงหวาดหวั่นว่าจะมีภัยมาถึง จึงรีบไปเฝ้าพระพุทธองค์แต่เช้าตรู่ กราบทูลเล่าเรื่องให้ทรงทราบ

พระพุทธองค์ตรัสว่าเปรตเหล่านั้น คือญาติของพระเจ้าพิมพิสารในชาติก่อนทำบาปกรรมไว้มาก รอส่วนกุศลที่ญาติจะอุทิศไปให้ แต่ไม่มีใครระลึกได้ จำต้องรอคอยบุญกุศลด้วยความหิวโหยทรมานมาหลายภพชาติ ครั้นทราบว่าพระเจ้าพิมพิสารทรงทำบุญใหญ่ ถวายวัดแก่พระพุทธเจ้าและหมู่ภิกษุสงฆ์ จึงพากันมาด้วยความหวังว่าจะได้ส่วนกุศลในครั้งนี้ แต่พระองค์ก็ไม่ได้อุทิศให้ จึงมาปรากฏกายให้เห็น

พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลถามว่า หากพระองค์ทำบุญแล้วอุทิศในเวลานี้ พวกญาติของพระองค์ยังจะได้รับส่วนกุศลอยู่หรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสว่าหากพระองค์ตั้งใจกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ พวกญาติของพระองค์ก็จะได้รับ

พระเจ้าพิมพิสารจึงอาราธนาพระพุทธองค์พร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์ ไปเสวยภัตตาหารที่พระราชวัง เพียงชั่วขณะที่ทรงกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้เท่านั้น อัตภาพอันแสนลำบากของเปรตเหล่านั้นได้อันตรธานไป ปรากฏได้อัตภาพทิพย์ขึ้นในขณะนั้นเลยทีเดียว

พระวิฑูรบัณฑิต

สัจจะมหาบุรุษเหนือชีวิต

“ข้าราชการ ไม่ควรตั้งบุตร ธิดา
พี่น้อง หรือเครือญาติ ผู้ไม่ตั้งอยู่ในศีล
ให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ
เพราะคนเหล่านั้น เป็นคนพาล”

วิธูรบัณฑิตเป็นชาดกที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ เมื่อครั้งเกิดเป็นบัณฑิตผู้ใช้คมปัญญารักษาตนให้รอดพ้นจากความตาย หักล้างวาทะที่ไม่จริงด้วยความจริง ทรงมีปณิธานที่จะบำเพ็ญ **"สัจจบารมี"**

วิธูรบัณฑิต ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

ขณะตรัสเล่าเรื่องวิธูรบัณฑิตนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ซื้ออุทยานของพระกุมารพระนามว่า **"เชต"** สร้างถวายพระพุทธองค์

วันหนึ่ง พวกภิกษุสนทนากันที่โรงธรรมสภาว่า **"ท่านทั้งหลาย น่าอัศจรรย์ใจยิ่งนัก พระบรมศาสดาทรงมีพระปัญญามาก มีพระปัญญาเฉียบแหลม ทรงตอบโต้คำของคนอื่น ตอบปัญหาลึกซึ้ง ที่กษัตริย์และพวกบัณฑิตถาม ด้วยกำลังแห่งปัญญาของพระองค์ ให้เขาเหล่านั้นสิ้นพยศ แล้วให้ตั้งอยู่ในสรณะและศีล ให้ดำเนินไปตามหนทางอันจะทำให้บรรลุพระนิพพาน"**

พระบรมศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า **"พวกเธอนั่งสนทนาเรื่องอะไรกัน"** เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า **"ภิกษุทั้งหลาย การที่ตถาคตได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว สามารถแก้คำพูดที่คนอื่นกล่าวให้ร้าย และแนะนำชนทั้งหลายได้เช่นนี้ ไม่ใช่เรื่องน่าอัศจรรย์ เพราะว่า แม้เมื่อตถาคตยังไม่ได้ตรัสรู้ กำลังแสวงหาหนทางที่จะได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ในชาติก่อน ก็มีปัญญา แก้ข้อกล่าวหาที่คนอื่นกล่าวให้ร้ายได้เหมือนกัน ในกาลที่ตถาคตเกิดเป็นวิธูรบัณฑิต ตถาคตทรมานยักษ์เสนาบดีนามว่า "ปุณณกะ" ด้วยกำลังญาณ บนยอดเขากาฬคีรีบรรพต ทำให้หมดพยศ ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ จนยอม**

มอบชีวิตให้ตถาคต" ครั้นตรัสแล้วก็ทรงนิ่งโดยดุษณีภาพ พวกภิกษุกราบทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องในอดีตชาติมาตรัสให้หมู่ภิกษุทั้งหลายฟัง

เจตนารมณ์แห่งอดีต

พระราชาทรงพระนามว่า **"ธนัญชัยโกรัพยราช"** ทรงครองราชสมบัติในกรุงอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ พระองค์มีอำมาตย์ชื่อ **"วิธูรบัณฑิต"** เป็นผู้ถวายอนุศาสน์ วิธูรบัณฑิตพูดจาไพเราะ อ่อนหวาน เป็นธรรมกถึกที่สำคัญ โน้มน้าวพระราชาชาวชมพูทวีปทั้งหมด ด้วยธรรมเทศนาที่ไพเราะจับใจ จนพระราชาทั้งหมดไม่ยอมเสด็จกลับพระนครของพระองค์ แสดงธรรมแก่มหาชนด้วยพุทธลีลา อยู่ในนครนั้นด้วยยศใหญ่

นับย้อนหลังไปในอดีต ในกรุงพาราณสี ยังมีพราหมณ์มหาศาล ๔ คน เป็นเพื่อนรักกัน ครั้นย่างเข้าสู่วัยชรา เห็นโทษในการครองเรือน จึงออกบวชเป็นฤาษี บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าหิมวันต์ เป็นระยะเวลายาวนาน จนได้บรรลุอภิญญาสมาบัติ กินรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ต่อมาจึงพากันออกจากป่า เที่ยวจาริกไปจนถึง**กรุงกาลจัมปานคร แคว้นอังคะ** พากันพักอยู่ในพระราชอุทยาน วันรุ่งขึ้นจึงเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร

กุฎุมพี ๔ สหาย ในกรุงกาลจัมปานั้น เลื่อมใสอิริยาบถของฤาษี ต่างก็นิมนต์ท่านมาเรือนของตนคนละรูป จัดอาหารอย่างประณีตถวาย จึงนิมนต์ให้ท่านอยู่ในสวน ครั้นฤาษีทั้ง ๔ รูปฉันอาหารเสร็จแล้ว ต้องการพักผ่อนกลางวัน รูปหนึ่งไปพักผ่อนบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ รูปหนึ่งไปนาคพิภพ รูปหนึ่งไปภพพญาครุฑ รูปหนึ่งไปพระราชอุทยานชื่อว่า **"มิคาชินะ"** ของพระเจ้าธนัญชัยโกรัพยราช

ฤาษีรูปที่ไปพักผ่อนกลางวันบนเทวโลก ได้เห็นอิสริยยศของพระอินทร์ เมื่อกลับมา ได้พรรณนาอิสริยยศของพระอินทร์ให้กุฎุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากฟัง

ฤาษีรูปอื่น ๆ ก็พรรณนาให้อุปัฏฐากของตนฟัง

กุฏุมพีทั้ง ๔ สหาย ปรารถนาจะไปเกิดในที่นั้น ๆ จึงทำบุญอย่างมากมาย ครั้นตายไป คนหนึ่งไปเกิดเป็นพระอินทร์ คนหนึ่งพร้อมทั้งบุตรและภรรยาไปเกิดเป็นพญานาค คนหนึ่งไปเกิดเป็นพญาครุฑ คนหนึ่งไปเกิดในครรภ์พระอัครมเหสีของพระเจ้าธนัญชัยในกรุงอินทปัตถ์ ส่วนดาบสทั้ง ๔ นั้นไม่เสื่อมจากฌาน ตายไปเกิดในพรหมโลก

กุฏุมพีผู้มาเกิดเป็นพระธนัญชัยกุมาร ครั้นทรงเจริญวัยแล้ว พระราชบิดาสวรรคต ได้ครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา พระองค์ทรงเชื่อฟังโอวาทของวิธูรบัณฑิต บำเพ็ญทาน รักษาศีลอุโบสถ ปกครองแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม และพระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยในการเล่นสกา

วันหนึ่ง พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยราชทรงสมาทานศีลอุโบสถแล้วต้องการสถานที่วิเวกเพื่อเจริญสมาธิภาวนา จึงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับนั่งเจริญสมณธรรมที่มุมหนึ่งแห่งพระราชอุทยาน

ฝ่ายพระอินทร์สมาทานศีลอุโบสถเช่นกัน ทรงดำริว่า ในเทวโลกมีสิ่งที่ทำให้เกิดความกังวลมาก จึงเสด็จไปยังพระราชอุทยานนั้นในโลกมนุษย์ ได้ประทับนั่งเจริญสมณธรรมอยู่มุมหนึ่ง

แม้วรุณนาคราชสมาทานศีลอุโบสถแล้ว คิดว่าในนาคพิภพยังมีสิ่งทำให้เกิดความกังวลอยู่มาก จึงไปเจริญสมณธรรมในพระราชอุทยานนั้น

ฝ่ายพญาครุฑสมาทานอุโบสถแล้ว คิดว่าพิภพครุฑมีสิ่งที่ทำให้เกิดความกังวล จึงไปนั่งเจริญสมณธรรมที่มุมหนึ่งแห่งพระราชอุทยานเช่นกัน

ในเวลาเย็นวันนั้น กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ออกจากที่ประทับนั่งของตน ถูกเจตนารมณ์แห่งอดีตชาติน้อมนำให้เดินไปพบกันที่ฝั่งสระโบกขรณี พอเห็นหน้ากันต่างก็รู้สึกเป็นสุขใจ รักใคร่ชอบพอกัน ทักทายต้อนรับกันด้วยถ้อยคำ

ที่ไพเราะ ด้วยบุพเพสันนิวาส อันเป็นอำนาจแห่งความรักที่เคยมีในอดีตชาติ

พระอินทร์ประทับนั่งบนแผ่นศิลา ส่วนพระราชาทั้ง ๓ พระองค์ก็เลือกสถานที่ที่ควรแก่พระองค์เช่นกัน

พระอินทร์ตรัสถามขึ้นว่า **"พวกเราล้วนเป็นกษัตริย์ สมาทานศีลอุโบสถ แต่ในบรรดาพวกเราทั้ง ๔ ใครมีศีลมากกว่ากัน"**

วรุณนาคราชตรัสว่า **"ศีลของข้าพเจ้ามากกว่าศีลของพวกท่าน"** ท้าวสักกเทวราชตรัสถามว่า **"เหตุไรท่านจึงคิดเช่นนั้น"** วรุณนาคราชชี้ไปที่พญาครุฑ พลางตรัสว่า **"เพราะว่าพญาครุฑนี้เป็นศัตรูของพวกนาค แม้ข้าพเจ้าเห็นพญาครุฑ ผู้เป็นศัตรูที่ทำร้ายพวกนาคให้สิ้นชีวิตไปเป็นจำนวนมากเช่นนี้ ก็ไม่ได้โกรธแค้น ศีลของข้าพเจ้าจึงมีมากกว่า"** ครั้นแล้วพญานาคราชได้กล่าวสุภาษิตว่า

"ผู้ใดไม่โกรธคนที่ควรโกรธ ทั้งไม่แสดงอาการโกรธ ไม่ว่าเวลาไหน และถึงแม้จะโกรธก็ไม่เผยความโกรธออกมา ผู้นั้นเป็นสัตบุรุษ บัณฑิตทั้งหลายเรียกเขาคนนั้นว่า "ผู้สงบ" ในโลก"

พญาครุฑได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า **"นาคนี้ เป็นอาหารชั้นเลิศของข้าพเจ้า แต่แม้ข้าพเจ้าเห็นนาคผู้เป็นอาหารชั้นเลิศเช่นนี้แล้ว ก็อดกลั้นความอยากเอาไว้ได้ ไม่ทำความชั่วเพราะอาหาร ศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า"** ครั้นแล้วพญาครุฑก็ได้กล่าวสุภาษิตเช่นกันว่า

"ผู้ใดมีความหิว แต่อดกลั้นความหิวเอาไว้ได้ มีความเพียรเผาผลาญกิเลส บริโภคแต่พอประมาณ ไม่ทำความชั่วเพราะเหตุแห่งอาหาร ปราชญ์เรียกเขาผู้นั้นว่า "ผู้สงบ" ในโลก"

พระอินทร์ตรัสว่า **"ข้าพเจ้าทิ้งทิพยสมบัติในเทวโลก ซึ่งเพียบพร้อมด้วยความสุขมากมาย มารักษาศีลในโลกมนุษย์ ศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่าพวกท่าน"** พระอินทร์ก็ได้กล่าวสุภาษิตเช่นกันว่า

"ผู้ใดเว้นขาดจากการเล่นและความยินดีในกามทั้งปวง ไม่พูดจาเหลาะแหละ เว้นขาดจากการตกแต่งร่างกาย และการเสพเมถุนธรรม ปราชญ์ทั้งหลายเรียกเขาคนนั้นว่า "ผู้สงบ" ในโลก"

พระเจ้าธนัญชัยได้สดับดังนั้นจึงตรัสบ้างว่า **"วันนี้ข้าพเจ้าละราชสมบัติที่หวงแหนมาก พระราชวังที่วิจิตรงดงาม พรั่งพร้อมด้วยหญิงนักฟ้อนหกหมื่นนาง ข้าพเจ้าก็ไม่ยินดี มาบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในพระราชอุทยานนี้ ศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่าพวกท่าน"** ได้กล่าวสุภาษิตเช่นกันว่า

"ผู้ใดสละความหวงแหนและความโลภได้ด้วยความรอบรู้ เขาผู้นั้นฝึกตนได้แล้ว มีความมั่นคง ไม่หวั่นไหว ไม่ยึดถือสิ่งหนึ่งสิ่งใดว่าเป็นของเรา ผู้หมดความหวัง บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า "ผู้สงบ" ในโลก"

กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ต่างสรรเสริญศีลของตนว่าประเสริฐกว่ากัน เมื่อไม่สามารถยอมรับกันได้ จึงตรัสถามพระเจ้าธนัญชัยว่า ในราชสำนักของพระองค์ มีใครที่เป็นบัณฑิตพอที่จะตอบข้อสงสัยได้หรือไม่

พระเจ้าธนัญชัยตรัสตอบว่า พระองค์มีวิธูรบัณฑิต ดำรงตำแหน่งธรรมานุศาสน์ เป็นผู้ทรงปัญญา หาผู้เสมอมิได้ สามารถตอบข้อสงสัยได้ กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์จึงพากันเสด็จออกจากพระราชอุทยานไปธรรมสภา เชิญพระโพธิสัตว์ให้นั่งท่ามกลางบัลลังก์ ทำปฏิสันถารแล้วตรัสบอกว่า พระองค์เกิดความสงสัย เนื่องจากโต้เถียงกันเรื่องศีล หาข้อยุติไม่ได้ว่า ศีลใครประเสริฐกว่ากัน จึงขอให้วิธูรบัณฑิตช่วยตัดสิน จะได้คลายข้อสงสัย

วิธูรบัณฑิตกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เมื่อข้าพระองค์ยังไม่ทราบข้อความที่โต้เถียงกัน แล้วจะพิจารณาและตัดสินได้อย่างไร ขอพระองค์ตรัสข้อความให้ข้าพระองค์ทราบก่อน จึงจะวินิจฉัยได้"**

กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ ตรัสว่า **"พญานาค ทรงสรรเสริญอธิวาสนขันติ คือ ความไม่โกรธบุคคลผู้ควรโกรธ พญาครุฑทรงสรรเสริญการไม่ทำความชั่วเพราะเห็นแก่กิน ท้าวสักกเทวราชทรงสรรเสริญการละความยินดีในกามคุณ ส่วนพระเจ้าธนัญชัย ราชาแห่งอินทปัตถ์นคร ทรงสรรเสริญการไม่มีความกังวลว่าประเสริฐ"**

วิธูรบัณฑิตได้สรรเสริญศีลของพระราชาทั้ง ๔ พระองค์ว่ามีคุณเสมอกัน ทั้งพระดำรัสของทุกพระองค์ก็เป็นสุภาษิต และไม่ใช่สุภาษิตธรรมดา ผู้ใดมีคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ จะเป็นดังซี่กำเกวียนที่รวมกันอยู่ที่ดุมเกวียน บัณฑิตเรียกเขาผู้นั้นว่า **"ผู้สงบ"** ในโลก

พระราชาทั้ง ๔ พระองค์ทรงร่าเริงยินดี พอพระทัยที่วิธูรบัณฑิตตอบปัญหาเช่นนั้น ต่างชมเชยว่าวิธูรบัณฑิตเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นผู้ยอดเยี่ยมไม่มีใครเสมอ มีปัญญาดี รักษาธรรม และรู้แจ้งธรรม ตอบปัญหาได้อย่างลึกซึ้งด้วยปัญญาของตน

ท้าวสักกเทวราชทรงบูชาวิธูรบัณฑิตด้วยผ้าทิพย์ พญาครุฑบูชาด้วยมาลัยทอง วรุณนาคราชบูชาด้วยแก้วมณี พระเจ้าธนัญชัยบูชาด้วยทรัพย์สมบัติต่าง ๆ มีโคนมจำนวนมาก ครั้นบูชาพระโพธิสัตว์แล้ว ได้เสด็จไปยังที่ประทับของพระองค์ตามเดิม

บุพเพสันนิวาส

พญานาคมีพระชายานามว่า "พระนางวิมลา" เมื่อพระนางไม่เห็นเครื่องประดับแก้วมณีที่พระศอของพระสวามี จึงถามถึงแก้วมณีที่หายไป

พระองค์ตรัสเล่าให้ฟังว่า ได้สดับธรรมกถาของวิธูรบัณฑิต บุตรแห่งจันทพราหมณ์ เกิดความเลื่อมใส จึงเอาแก้วมณีบูชา และใช่จะบูชาแต่พระองค์

เพียงคนเดียวก็หาไม่ แม้ท้าวสักกเทวราชก็ทรงบูชาด้วยผ้าทิพย์ พญาครุฑบูชาด้วยดอกไม้ทอง พระเจ้าธนัญชัยบูชาด้วยทรัพย์มากมาย

พระนางวิมลาทูลถามว่า **"วิธูรบัณฑิตนั้น เป็นธรรมกถึกหรือ?"** พญาวรุณนาคราชทรงสรรเสริญคุณพระโพธิสัตว์โดยประการต่าง ๆ ว่า **"ใช่แต่เท่านั้น พระราชา ๑๐๑ พระองค์ในชมพูทวีป ล้วนพอพระทัยในธรรมกถาอันไพเราะของเธอ เหมือนว่าชมพูทวีปมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น จนไม่ต้องการเสด็จกลับแว่นแคว้นของตน เป็นดังกระแสเสียงพิณชื่อหัตถีกันต์ ประโลมโขลงช้างตกมันให้หลงใหล เธอเป็นธรรมกถึกชั้นเอก แสดงธรรมไพเราะอย่างจับใจยิ่ง"**

พระนางสดับคำสรรเสริญวิธูรบัณฑิต ประสงค์จะสดับธรรมกถาบ้าง แต่หากจะทูลพระสวามีว่า ต้องการฟังธรรมกถา ขอให้เชิญวิธูรบัณฑิตมาในนาคพิภพนี้ พระองค์ก็จะไม่โปรดให้เชิญมา จึงแกล้งทำเป็นเจ็บป่วยจากการแพ้ครรภ์ พระนางนัดแนะกับเหล่าสนมแล้วเสด็จเข้าบรรทมบนพระแท่น

เมื่อพญานาคราชไม่เห็นพระนางวิมลาในเวลาเข้าเฝ้า จึงตรัสถามถึงเหล่านางสนมทูลให้ทรงทราบว่า พระนางประชวร พระองค์จึงเสด็จไปเยี่ยมอาการ ประทับนั่งข้างพระแท่นบรรทม ทรงคลำร่างกายพระนาง ตรัสถามว่า **"น้องหญิงวิมลา เธอเป็นไรไป ทำไมผิวพรรณจึงเหลือง ซูบผอม ไร้เรี่ยวแรง เมื่อก่อนไม่ได้เป็นเช่นนี้"**

พระนางวิมลาทูลว่า **"ความอยากได้โน่นอยากได้นี่เป็นธรรมดาของสตรีแพ้ท้อง หม่อมฉันอยากได้ดวงหทัยของวิธูรบัณฑิตที่นำมาได้โดยชอบธรรม ถ้าดิฉันไม่ได้ก็เห็นจะตาย"**

พญานาคราชกล่าวว่า **"น้องวิมลา เธอต้องการดวงหทัยวิธูรบัณฑิต เหมือนต้องการพระจันทร์และพระอาทิตย์ วิธูรบัณฑิตยากที่ใคร ๆ จะได้เห็น ใครจะนำวิธูรบัณฑิตมาในนาคพิภพนี้ได้"**

พระนางวิมลาทูลว่า **"เมื่อหม่อมฉันไม่ได้ก็เห็นจะตาย แล้วเบือนพระพักตร์ ผันพระปฤษฎางค์ให้พระสวามี เอาชายพระภูษาปิดพระพักตร์ บรรทมนิ่ง ไม่ตรัสอะไรอีกเลย"**

พญานาคเสด็จกลับห้อง ประทับนั่งบนพระแท่นบรรทม ทรงเต็มไปด้วยความกังวล ด้วยเข้าพระทัยว่า พระนางวิมลาต้องการเนื้อหทัยของวิธูรบัณฑิต ถ้าไม่ได้ชีวิตก็จะหาไม่ ทำอย่างไรจึงจะได้เนื้อหทัยของวิธูรบัณฑิต

วันนั้นธิดาของพญานาคนามว่า **"อิรันทดี"** มาเฝ้าพระบิดา เห็นหน้าตามีความกังวลเศร้าหมอง ครุ่นคิด ผิดปกติ จึงทูลถามสาเหตุว่า ทำไมไม่ทรงเบิกบานเหมือนเมื่อก่อน

พญานาคราชตรัสว่า **"ลูกหญิง แม่ของลูกต้องการดวงหทัยวิธูรบัณฑิต ซึ่งยากที่ใครจะพบเห็นได้ แล้วใครจะนำวิธูรบัณฑิตมานาคพิภพนี้ได้ ลูกจงช่วยชีวิตแม่ จงแสวงหาสามี ผู้สามารถนำวิธูรบัณฑิตมาได้โดยชอบธรรม"**

นางอิรันทดีปลอบโยนพระบิดาให้เบาพระทัย จึงไปเฝ้าพระมารดา กลับไปห้องประดับ ตกแต่งตน แล้วออกจากนาคพิภพไปในคืนนั้น เหาะไปยัง **เขากาฬคีรี** ใกล้ฝั่งมหาสมุทร ป่าหิมวันต์ เที่ยวแสวงหาสามีผู้มีความสามารถ

นางอิรันทดีนาคกัญญาเก็บดอกไม้ที่มีสีและกลิ่นหอมงดงามในป่าหิมวันต์มาประดับยอดเขาให้เป็นเหมือนเขาดอกไม้ แล้วฟ้อนรำด้วยท่าทางอันงดงามเพริศพริ้ง ขับร้องเพลงด้วยเสียงอ่อนหวานไพเราะจับใจว่า

"ถึงคนธรรพ์ รากษส มนุษย์ นาค กินนรอยากได้เราเฝ้าถนอม
เป็นมิ่งขวัญภรรยาถ้าจำยอม ทุกสิ่งพร้อมจงทำตามความต้องการ
ให้ชีวิตมารดาของข้าด้วย ขอท่านช่วยนำหทยามาสมาน
ฟื้นชีวิตจากมรณาอย่าช้านาน จึงจะหวานในอ้อมกอดตลอดกาล

ขณะนั้นปุณณกยักษ์เสนาบดี หลานท้าวเวสสุวัณ เผ่นขึ้นม้าสินธพชื่อ **"มโนมัย"** ไปยังสมาคมยักษ์เหนือยอดเขากาฬคีรี ได้ยินเสียงนางอิรันทดีร้องเพลงหวานแว่วไพเราะจับใจ ราวกับเสียงเพลงนั้นได้ตัดผิวหนังปุณณกยักษ์แทรกเข้าไปจรดเยื่อในกระดูก เกิดความรักด้วยอำนาจแห่งบุพเพสันนิวาสที่เคยได้อยู่ร่วมกันมาในชาติก่อน จึงชักม้ากลับคืน นั่งอยู่บนหลังม้า พูดกับนางว่า **"น้องหญิง ด้วยปัญญาของพี่ สามารถนำดวงหทัยวิธูรบัณฑิตมาได้โดยชอบธรรม อย่าวิตกไปเลย เราเป็นสามีของเธอได้"**

เมื่อนางอิรันทดีได้เห็นปุณณกยักษ์ก็เกิดความรักเช่นกัน เพราะเคยเป็นสามีภรรยากันมาในชาติก่อน จึงกล่าวว่า **"ถ้าอย่างนั้นมาเถิด เราจะไปเฝ้าพระบิดาของดิฉัน พระบิดาจะบอกท่านว่าควรจะทำอย่างไร"**

ปุณณกยักษ์คิดว่า เราขี่ม้านี้แหละ นำเธอลงจากเขา จึงยื่นมือออกไปหมายจะจับมือนางอิรันทดี

ฝ่ายนางอิรันทดีนาคกัญญาไม่ยอมให้ปุณณกยักษ์จับมือตน แต่เป็นฝ่ายจับมือปุณณกยักษ์เสียเอง แล้วกล่าวว่า **"ดิฉันไม่ใช่คนกำพร้า พญาวรุณนาคราชเป็นบิดาของดิฉัน พระนางวิมลาเป็นมารดาของดิฉัน ดิฉันจะพาท่านไปเฝ้าพระบิดา พระองค์จะบอกวิธีที่เราทั้งสองจะทำมงคลกัน"**

ปุณณกยักษ์รั้งร่างนางอิรันทดีขึ้นหลังม้ามโนมัยอย่างขุนศึกผู้ชำนาญสงคราม กระตุกบังเหียนม้าศึกคู่ใจเผ่นโผนสู่นาคพิภพ ไปเฝ้าพญานาค ทูลขอพระนางอิรันทดีว่า **"ขอพระองค์ได้ทรงโปรดรับสินสอดตามสมควร คือ ช้าง ๑๐๐ เชือก ม้า ๑๐๐ ตัว รถเทียมด้วยม้าอัสดร ๑๐๐ คัน และเกวียนบรรทุกรัตนะต่าง ๆ ๑๐๐ เล่ม ข้าพระองค์รักนางอิรันทดี จึงได้มาสู่ขอ ขอได้ทรงโปรดกรุณาให้ข้าพระองค์ได้อยู่ร่วมกับนางด้วยเถิด"**

พญานาคราชตรัสว่า **"ขอไปปรึกษาหารือกับพวกญาติ ๆ ก่อน หากผิดพลาดอะไรขึ้นมาจะได้ไม่เสียใจในภายหลัง"**

ท้าววรุณนาคราชเสด็จไปปรึกษากับพระชายาว่า **"ปุณณกยักษ์เสนาบดีมาสู่ขอลูกอิรันทดี พร้อมสินสอดจำนวนมาก จะยกลูกให้หรือไม่"**

พระนางวิมลาตรัสว่า **"ปุณณกยักษ์ไม่ควรได้ลูกอิรันทดีเพราะทรัพย์ ถ้าอยากได้ลูกหญิงเรา ก็จงนำดวงหทัยวิธูรบัณฑิตมาในนาคพิภพโดยชอบธรรม หม่อมฉันไม่ต้องการทรัพย์อื่นนอกจากดวงหทัยวิธูรบัณฑิต"**

เมื่อท้าววรุณนาคราชปรึกษากับพระนางวิมลาแล้ว ได้เสด็จออกจากนิเวศน์ ตรัสกับปุณณกยักษ์ว่า **"ท่านจะไม่ได้ลูกหญิงเราเพราะทรัพย์ หากท่านนำดวงหทัยวิธูรบัณฑิตมาในนาคพิภพได้โดยชอบธรรม ท่านจึงจะได้ลูกหญิงของเรา เราไม่ต้องการทรัพย์อื่นนอกจากดวงหทัยวิธูรบัณฑิต"**

ปุณณกยักษ์ทูลว่า **"ในโลกนี้ ใครบางคนถูกเรียกว่า "บัณฑิต" แต่คนอีกพวกกลับเรียกเขาคนนั้นว่า "คนพาล" เพราะระหว่างบัณฑิตกับคนพาลยังขัดแย้งกันอยู่ ขอพระองค์ได้ตรัสบอกให้ชัดลงไป พระองค์ทรงเรียกใครว่าเป็นบัณฑิต"**

พญานาคราชตรัสว่า **"บัณฑิตชื่อว่า "วิธูระ" ผู้สั่งสอนอรรถธรรมแก่พระเจ้าธนัญชัย ถ้าท่านนำดวงหทัยบัณฑิตนั้นมาได้โดยชอบธรรม เราจึงจะยกลูกหญิงให้เป็นภรรยาท่าน"**

ปุณณกยักษ์ได้ยินท้าววรุณพูดเช่นนั้นก็ดีใจมาก สั่งคนใช้ไปนำม้าอาชาไนยมา ม้าอาชาไนยนั้นมีหูทั้งสองประดับด้วยทองคำ กีบหุ้มด้วยแก้วมณีแดง ส่วนเครื่องประดับอกล้วนแล้วแต่ทำจากทองอันสุกใส

ปุณณกยักษ์เสนาบดีกระโจนขึ้นม้ามโนมัย เหาะไปหาท้าวเวสสุวัณ เพื่อจะทูลขออนุญาต จึงได้พรรณนาภพของนาคว่า **"ภพนาคนั้น เขาเรียกชื่อกันว่า "โภควดีนคร" บ้าง "วาสนานคร" บ้าง "หิรัญญวดีนคร" บ้าง เป็นเมืองที่เกิดจากบุญ ล้วนแล้วแต่สร้างด้วยทองคำ มีสัณฐานคล้ายคออูฐ สมบูรณ์ด้วยป้อมปราการและเชิงเทิน ดารดาษด้วยปราสาททำด้วยศิลาแลง มุงด้วยกระเบื้องทอง มีป่าไม้ต่าง ๆ เช่น มะม่วง ไม้หมากเม่า ไม้หว้า ไม้ตีนเป็ด ไม้จิก ไม้เกด ไม้ประยงค์ ไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะม่วงหอม ไม้ชบา และไม้ย่านทราย ไม้จำปา ไม้กากะทิง มะลิซ้อน มะลิลา และไม้กระเบา เป็นต้น ต้นไม้ในนาคพิภพเหล่านี้มีกิ่งต่อกัน ร่มรื่น งดงามยิ่งนัก มีต้นอินทผลัม ผลิดอกออกผลดกหนา**

มเหสีท้าววรุณนาคราชอยู่ในวัยกำลังรุ่นสาว พระนามว่า วิมลา ทรงพระสิริโฉมงดงามยิ่งนัก สูงโปร่ง สะโอดสะอง เหมือนดอกกรรณิการ์แรกแย้ม เปรียบดังนางอัปสรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระนางทรงแพ้ครรภ์ จึงปรารถนาจะได้ดวงหทัยวิธูรบัณฑิต ข้าพระองค์จะถวายดวงหทัยนั้นแก่ท้าววรุณนาคราชและพระนางวิมลา เมื่อข้าพระองค์นำดวงหทัยนั้นไปถวายแล้ว พระองค์จะพระราชทานพระนางอิรันทดี พระธิดา ให้เป็นภรรยาข้าพระองค์"

ปุณณกยักษ์นั้นเป็นยักษ์ผู้ใหญ่ มีตำแหน่งถึงเสนาบดี หากท้าวเวสสุวัณยังไม่ทรงอนุญาตก็ไปไม่ได้ จึงกล่าวพรรณนาถึงนาคพิภพโดยประการต่าง ๆ เพื่อให้ท้าวเวสสุวัณอนุญาต

แต่ขณะนั้นท้าวเวสสุวัณไม่ได้ยินที่ปุณณกยักษ์พูดถนัด เพราะกำลังตัดสินคดีของเทพบุตร ๒ องค์ที่กำลังทะเลาะกันเกี่ยวกับวิมาน ปุณณกยักษ์ทราบว่า ท้าวเธอไม่ได้ยินที่ตนพูด จึงไปยืนใกล้ ๆ เทพบุตรผู้ชนะ เมื่อท้าวเวสสุวัณทรงตัดสินคดีเสร็จ บังคับเทพบุตรผู้แพ้ไม่ให้ลุกขึ้น แล้วตรัสกับ

เทพบุตรผู้ชนะคดีความว่า **"ท่านจงไปอยู่ในวิมานของตน"** ในขณะที่ท้าวเวสสุวัณตรัสว่า **"ท่านจงไป"** นั่นแหละ ปุณณกยักษ์จึงบอกเทพบุตร ๒ – ๓ องค์ ให้เป็นพยานว่า **"ท่านทั้งหลายจงทราบว่า พระเจ้าลุงของเราส่งเราไป"** แล้วขึ้นม้าศึกคู่ใจเผ่นโผนโจนทะยานเหาะไป พลางคิดว่าวิธูรบัณฑิตมีบริวารมาก คงจับได้ยาก แต่พระเจ้าธนัญชัยพอพระทัยในการเล่นพนันสกา เราจะท้าพระองค์เล่นสกาเดิมพัน แก้วในพระคลังข้างที่ของพระองค์มีเป็นจำนวนมาก พระองค์คงไม่ทรงสกาพนันด้วยแก้วที่มีค่าเล็กน้อย

ถ้าจะพนันกับพระราชาจะต้องมีแก้วมณีที่มีค่ามากกว่าพระองค์ เราควรได้แก้วมณีสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิราช ซึ่งมีอยู่ที่เขา **"เวปุลลบรรพต"** ใกล้กรุงราชคฤห์ เราต้องเอาแก้วมณีนั้นมาหลอกล่อ จึงจะทำให้พระราชาพนันสกากับเรา

ปุณณกยักษ์เหาะไปจนถึงกรุงราชคฤห์ มหานครของพระเจ้าอังคราช บ้านเมืองที่มีกองทัพเข้มแข็ง ไม่มีข้าศึกกล้ำกราย ข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์ เป็นนครกึกก้องด้วยหมู่นกยูงและนกกระเรียน อื้ออึงด้วยฝูงนกชนิดต่าง ๆ พื้นที่ราบเรียบดารดาษไปด้วยมวลดอกไม้นานาพันธุ์ แล้วขึ้นสู่เขาเวปุลลบรรพต ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่ของหมู่กินนร ค้นหาแก้วมณี ชื่อว่า **"มโนหรจินดา"** เห็นดวงแก้วมณีบนยอดเขาส่องรัศมีสว่างไสว จึงมุ่งตรงเข้าไปหา

ขณะนั้นมียักษ์ตนหนึ่ง ชื่อว่า **"กุมภีร์"** มีพวกยักษ์กุมภัณฑ์แสนตนเป็นบริวาร เฝ้ารักษาแก้วมณีนั้น เห็นผู้บุกรุกจึงเข้าขัดขวาง เมื่อปุณณกยักษ์ซึ่งเป็นยักษ์เสนาบดีทำท่าโกรธถลึงตาดูเท่านั้น กุมภีร์ยักษ์ก็สะดุ้งกลัวตัวสั่นหนีไปแอบมองดูอยู่หลังจักรวาล

ปุณณกยักษ์จึงถือเอาแก้วมณีเหาะไปอินทปัตถ์นคร จำแลงกายเป็นมาณพลงจากหลังม้าเข้าสู่ที่ประชุมของชาวกุรุรัฐอย่างอาจหาญ ไม่หวั่นเกรงเดชานุภาพพระราชาชาวชมพูทวีป ๑๐๑ พระองค์ที่กำลังประชุมพร้อมเพรียง

กันอยู่ เอ่ยปากท้าพนันด้วยการเล่นสกาว่า **"พระราชาพระองค์ใดในมหาสมาคมนี้ สามารถชิงเอาแก้วมณีอันประเสริฐของข้าพระองค์ได้ หรือพระราชาพระองค์ใดมีทรัพย์อันประเสริฐ พอที่จะมาเล่นสกาพนันเอาแก้วมณีกับข้าพระองค์ได้"**

พระเจ้าธนัญชัยดำริว่า พระองค์ยังไม่เคยเห็นใครที่กล้าหาญ พูดท้าทายแข่งสกากับพระองค์ ผู้ชำนาญในศาสตร์แห่งสกาเช่นนี้มาก่อน นี่เป็นใครจึงมาร้องท้าทายอยู่กลางสมาคมกษัตริย์เช่นนี้ จึงตรัสถามว่า **"ดูท่านอาจหาญนักท่านมาจากแคว้นไหน ฟังสำเนียงพูดแล้วไม่ใช่ชาวกุรุ และท่านก็มิได้เกรงกลัวพวกเรา ท่านมีชื่ออะไร?"**

ปุณณกยักษ์คิดว่า บางทีพระราชาอาจมีทาสชื่อว่า **"ปุณณกะ"** ถ้าบอกชื่อนี้ไป พระองค์จะคิดว่าเราคึกคะนอง ล้อเลียน เราจะทูลบอกชื่อในอดีตชาติของเรา จึงกราบทูลว่า **"ข้าพระองค์เป็นมาณพ เกิดในกัจจายนโคตร ญาติพี่น้องของข้าพระองค์อยู่ในนครกาลจัมปา ชาวแคว้นอังคะเรียกข้าพระองค์ว่า "อนูนะ" ข้าพระองค์มาที่นี้เพื่อต้องการเล่นพนันสกา"**

พระราชาตรัสสัพยอกว่า **"ท่านผู้ชำนาญสกา พระราชามีแก้วแหวนเงินทองมากมาย ส่วนท่านเป็นคนเข็ญใจ จะเอาทรัพย์ที่ไหนมาวางเดิมพัน ไม่ใช่เมื่อท่านชนะเขาแล้ว จะเอาแก้วเป็นอันมากในพระนิเวศน์ของพระราชาไป เหมือนจับเสือมือเปล่า โดยที่ตัวเองไม่มีทรัพย์เป็นค่าเดิมพันแต่อย่างไร"**

ปุณณกยักษ์ในคราบมาณพน้อย ชูแก้วมณีอันสุกใสขึ้น ทูลว่า **"แก้วมณีของข้าพระองค์ดวงนี้มีชื่อว่า "มโนหรจินดา" สามารถบันดาลทรัพย์ได้ดังใจปรารถนา นักเลงสกาท่านใดชนะข้าพระองค์แล้ว จะได้แก้วมณีดวงนี้และม้าอาชาไนยเป็นที่เกรงขามของข้าศึกศัตรูตัวนี้"**

พระราชาตรัสว่า **"พ่อมาณพน้อย พระราชามีแก้วมณีอยู่เป็นอันมาก ม้าอาชาไนยมีพละกำลังรวดเร็วดังสายลมของพระราชาก็มีมิใช่น้อย แล้วแก้วมณีดวงเดียวและม้าอาชาไนยตัวเดียวของเจ้าจะเปรียบเทียบกันได้อย่างไร"**

มโนมัยยอดอาชา

ปุณณกยักษ์เสนาบดีในคราบมาณพน้อยกราบทูลว่า **"ข้าแต่มหาราชเจ้าไยพระองค์ตรัสเช่นนั้น ม้าของข้าพระองค์ตัวเดียวเท่ากับม้าฝีเท้าดี ๑,๐๐๐ ตัว แก้วมณีของข้าพระองค์ดวงเดียวเท่ากับแก้วมณีมีค่ามาก ๑,๐๐๐ ดวง ม้าทุกตัวของพระองค์จะเทียมเท่าม้าตัวเดียวของข้าพระองค์ได้อย่างไร ขอพระองค์ทอดพระเนตรดูความว่องไวแห่งจอมอาชาตัวนี้ก่อน"**

ครั้นแล้วปุณณกยักษ์ก็เผ่นขึ้นรั้งบังเหียนม้าว่องไวปราดเปรียวจอมอาชาโจนทะยานข้ามกำแพงพระนคร ปลิวไปดังสายลมอย่างม้าศึกที่รู้ใจขุนศึกควบตะบึงไปรอบพระนครที่กว้างใหญ่ไพศาลอย่างรวดเร็ว ปรากฏประหนึ่งว่าม้าพันตัวเอาคอจรดเรียงกันล้อมพระนคร มองไม่เห็นแม้สารถีที่ควบอยู่บนหลังมองเห็นปรากฏเหมือนผ้าแดงผืนเดียววงรอบพระนคร

ปุณณกยักษ์ลงจากหลังม้ากราบทูลว่า **"ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นความเร็วแห่งม้าแล้วหรือ ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูอีก"** ครั้นแล้วก็เผ่นขึ้นหลังม้า ควบโจนทะยานไปบนสายน้ำในสระโบกขรณีที่อุทยานภายในพระนคร ม้าวิ่งไปโดยที่ปลายกีบม้ามิได้เปียกน้ำเลย ปุณณกยักษ์กระตุ้นบังเหียนให้ม้าควบไปบนใบบัว ครั้นลงจากหลังม้า ตบมือแล้วเหยียดฝ่ามือออก ให้ม้าวิ่งเผ่นโผนมาหยุดยืนอยู่ที่ฝ่ามือ แล้วกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นจอมแห่งนรชน ม้านี้เป็นม้าอาชาไนยชื่อ "มโนมัย" ไปได้ดั่งใจปรารถนา ควรจะจัดเป็นยอดอาชาได้หรือไม่"**

แก้วจักรพรรดิ

ครั้นปุณณกยักษ์แสดงอานุภาพแห่งม้าอาชาไนยของตนแล้ว ได้แสดงอานุภาพแห่งแก้วมณีต่อไปว่า

"ในแก้วมณีดวงนี้ ปรากฏรูปหญิง รูปชาย รูปสัตว์ รูปนก พญานาค และพญาครุฑ ซึ่งเป็นสิ่งอัศจรรย์ที่ธรรมชาติเนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้

ขอพระองค์จงทอดพระเนตรจตุรงคเสนา พลทหารกล้า กำลังตั้งกระบวนรบ ทั้งกองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลทหารราบ สวมเกราะกระชับมั่น มีอาวุธคู่กาย น่าเกรงขาม

พระนครมีป้อมปราการหนาแน่น มีกำแพง คูค่าย เสาระเนียด เสาเขื่อน ซุ้มประตู ถนนหนทางราบเรียบ มีฝูงหงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจากพราก จับอยู่ตามเสาค่าย เกลื่อนกล่นไปด้วยนกดุเหว่าดำ ดุเหว่าลาย ไก่ฟ้า และโพระดก ล้อมรอบไปด้วยกำแพงสูงใหญ่น่าอัศจรรย์ น่าขนพองสยองเกล้า มีธงโบกสะบัดอยู่บนกำแพงพระนครตลอดเวลา มีตลาดและร้านค้าเรียงรายอยู่สองข้างทางระหว่างถนนซอยและถนนหลวง ที่ร้านสุรามีนักเลงสุรา พ่อครัว เรือนครัว พ่อค้า อยู่เกลื่อนกล่น ละลานตาด้วยหญิงขายบริการ มีช่าง ๑๐ หมู่บรรจงสร้างงานศิลป์ ทั้งช่างย้อม ช่างปรุงน้ำหอม ช่างทอผ้า ช่างทอง และช่างแก้วมณี มีคนทำของหวาน ของคาว มีนักดนตรี ฟ้อนรำ ขับร้อง ปรบมือ ตีฉิ่ง ตีกลอง ระงมไปด้วยเสียงตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ มโหระทึก ทั้งเปิงมาง กังสดาล พิณ และเครื่องดนตรีทุกอย่าง มีนักกระโดด นักมวย นักเล่นกล หญิงงาม ชายงาม ยาม และช่างตัดผม มีการแสดงมหรสพ คลาคล่ำไปด้วยชายหญิง เวทีแสดงสูงต่อกันขึ้นเป็นชั้น ๆ ทั้งนักมวยกำลังชกกันในสนาม มีทั้งผู้แพ้ ผู้ชนะ

มีฝูงสัตว์นานาชนิด ทั้งราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมี หมาใน เสือดาว แรด โค กระบือ ละมั่ง กวาง เนื้อทราย ระมาด วัว สุกรบ้าน ชะมด แมวป่า กระต่าย และกระแต

มีแม่น้ำ ท่าราบเรียบ ทรายทองเนื้อละเอียด น้ำใสสะอาด ไหลเย็นไม่ขาดสาย มองเห็นสัตว์น้ำนานาพันธุ์ ทั้งฝูงปลา จระเข้ มังกร ปลาฉลาม เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลากด ปลาเค้า ปลาตะเพียน แหวกว่ายอยู่มากมาย ริมสระเกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกนานาชนิด ดารดาษไปด้วยแมกไม้นานาพรรณ

ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูเถิด นั่นบุพพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป อุตรกุรุทวีป และชมพูทวีป นั่นพระจันทร์และพระอาทิตย์ โคจรรอบเขาสิเนรุ ส่องสว่างไปทุกทิศ มีหิมวันตบรรพต สมุทรสาคร แผ่นดินใหญ่ และท้าวมหาราชทั้ง ๔ มีพุ่มไม้ในสวน แผ่นหินและเนินหิน อันน่ารื่นรมย์ เกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่ากินนร มีสวนสวรรค์ คือ ปารุสกวัน จิตรลดาวัน มิสสกวัน และนันทวัน ทั้งเวชยันตปราสาท สุธรรมเทวสภา ต้นปาริฉัตรผลิดอกแย้มบาน มีพญาช้างสารเอราวัณ และเทพกัญญาผู้เลอโฉม ดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ มีอยู่ในดาวดึงส์พิภพ ปรากฏในแก้วจักรพรรดิ"

ปุณณกยักษ์เชิญชวนพระเจ้าธนัญชัยให้ชมความวิเศษของแก้วมณีนานาประการ เพื่อหลอกล่อให้เล่นพนันสกา แล้วกราบทูลว่า "**ถ้าพระองค์ทรงชนะข้าพระองค์ด้วยสกา ข้าพระองค์จะถวายแก้วมณีนี้ แต่หากข้าพระองค์ชนะ พระองค์จะประทานของสิ่งใดแก่ข้าพระองค์**"

พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่า "**พ่อมาณพ ยกเว้นตัวเรา เศวตฉัตร และพระมเหสี สมบัติที่เหลือเรายกให้ท่าน**"

ปุณณกยักษ์ในคราบมาณพน้อยทูลว่า **"ถ้าเช่นนั้น พระองค์อย่าชักช้าเลย ข้าพระองค์เดินทางมาไกล โปรดให้จัดเตรียมโรงสกาเถิด พระเจ้าข้า"**

เดิมพันด้วยใจ

พวกอำมาตย์จัดเตรียมโรงสกา ทอดพระราชอาสน์ด้วยเครื่องลาดอันวิจิตรงดงามสำหรับพระราชา ทอดอาสนะถวายพระราชาที่เหลือ และจัดเตรียมอาสนะที่สมควรแก่ปุณณกยักษ์ เสร็จแล้วกราบบังคมทูลพระราชา

ปุณณกยักษ์ได้กราบทูลว่า **"ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ในการเล่นสกาเพื่อแก้วมณีนี้ เราพึงแพ้ชนะกันโดยชอบธรรม"**

พระราชาตรัสกับปุณณกยักษ์ว่า **"ท่านอย่ากลัวว่าเราเป็นพระราชาแล้วจะไม่มีความยุติธรรม ชัยชนะหรือปราชัยจะเป็นไปโดยชอบธรรมเท่านั้น ไม่ว่าแพ้หรือชนะ เราก็จะยอมรับแต่โดยดี"**

ปุณณกยักษ์ในคราบมาณพน้อยคิดว่า หากไม่มีสักขีพยานแล้วยังไม่ควรลงมือทำอะไรกับกษัตริย์หรือพราหมณ์ จึงประกาศต่อกษัตริย์ทั้งหลายให้เป็นพยานว่า **"ขอพระราชาทั้งหลายจงทรงทราบว่า ไม่ว่าแพ้หรือชนะเราทั้งสองจะยอมรับโดยชอบธรรม ขอพระเจ้าสุรเสนะแห่งกรุงปัญจาละ พระเจ้ามัจฉะ พระเจ้ามัททะ พระเจ้าวัตตมานะ และพระราชาที่เหลือพร้อมด้วยชาวเมืองทั้งหลาย จงเป็นสักขีพยาน อย่าให้การเดิมพันมีการฉ้อโกง"**

พระเจ้าธนัญชัยห้อมล้อมด้วยพระราชา ๑๐๑ พระองค์ พาปุณณกยักษ์เสด็จเข้าสู่โรงสกา พระราชาทุกพระองค์และปุณณกยักษ์เข้าประจำที่ เจ้าพนักงานยกกระดานสกาเงินและนำลูกเต๋าสกาทองมาตั้งลงตรงกลาง

ปุณณกยักษ์ทูลเชิญให้พระเจ้าธนัญชัยเป็นฝ่ายเลือกลูกสกาก่อน ตามพระทัยชอบ ลูกเต๋าสกาทั้งหมดมี ๒๔ ลูก แต่ละลูกมีชื่อว่า มาลิกะ สาวัฏฏะ พหุละ และสันติภัทร เป็นต้น พระราชาทรงเลือกลูกเต๋า ชื่อ **"พหุละ"** ส่วนปุณณกยักษ์เลือกลูกเต๋า ชื่อ **"สาวัฏฏะ"**

พระราชาตรัสกับปุณณกยักษ์ว่า **"ถ้าเช่นนั้น ท่านจงทอดลูกสกาก่อน"** ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า **"ข้าแต่มหาราชเจ้า ยังไม่ถึงตาข้าพระองค์ ขอเชิญพระองค์ทรงทอดสกาก่อนเถิด"** พระราชาจึงทรงทอดก่อน

ตามปกติพระเจ้าธนัญชัยมีเทพที่เคยเป็นพระชนนีในชาติที่ ๓ ถัดจากชาตินี้ไปคอยช่วยเหลือ จึงทำให้พระองค์ชนะสกาตลอดมา อารักขเทวดานั้นได้สถิตอยู่ใกล้ ๆ พระราชา เมื่อพระราชาจะทอดสกา ทรงยกพระหัตถ์ไหว้ระลึกถึงเทพธิดา แล้วสวดคาถาประจำพระองค์ก่อนเล่นสกาว่า

"แม่น้ำทุกสาย ไหลไปคดเคี้ยว ป่าทุกผืน ดาษดื่นด้วยพืชพันธุ์ หญิงทั้งหลาย มักทำสิ่งที่ไม่ดี เมื่อมีโอกาส

ข้าแต่พระมารดา ขอได้โปรดช่วยข้าพเจ้าให้ได้ชัยชนะ ขออย่าให้พ่ายแพ้ ขอให้ข้าพเจ้ามีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ข้าพเจ้าจะทอดลูกสกาที่ทำด้วยทองชมพูนุท ๔ เหลี่ยมจัตุรัส กว้างและยาว ๘ นิ้ว รุ่งเรืองอยู่ท่ามกลางบริษัท ขอให้พลิกขึ้นดังใจหวัง ขอพระมารดาจงเมตตาข้าพเจ้า ผู้มีสมบัติน้อย ดั่งที่คอยอนุเคราะห์ตลอดมา ทำให้มีแต่ความเจริญเช่นทุกวันนี้ ลูกเต๋าสกา ชื่อ "มาลี" มี ๘ แต้ม ชื่อ "สาวดี" มี ๖ แต้ม ชื่อ "พหุลี" มี ๔ แต้ม ชื่อ "สันติภัทร" มี ๒ แต้ม และสกาทั้งกระดาน พระจอมมุนีตรัสว่า มี ๒๔ ตา"

ครั้นแล้วพระราชาทรงเขย่าลูกสกาด้วยพระหัตถ์ โยนขึ้นไปในอากาศด้วยอานุภาพ ปุณณกยักษ์ทำให้ลูกเต๋าพลิกตกลงมาไม่ดี ซึ่งจะทำให้พระราชาพ่ายแพ้ พระราชาทรงชำนาญในศาสตร์แห่งสกา ทรงทราบได้ทันทีว่า ถ้าลูกเต๋า

สกาหมุนตกลงมาเช่นนี้จะทำให้พระองค์ปราชัย จึงยื่นมือออกไปรับไว้ก่อน ตั้งแต่อยู่ในอากาศ ไม่ยอมให้ตกถึงพื้น แล้วโยนกลับขึ้นไปใหม่ แม้ครั้งที่ ๒ ก็ตกลงไม่ดีอีก จึงทรงรับไว้แล้วโยนกลับขึ้นไปใหม่อีกครั้ง

ปุณณกยักษ์คิดว่า พระราชาพระองค์นี้เล่นสกากับยักษ์เช่นตนได้อย่างไรกัน อะไรทำให้พระองค์รู้ได้ว่า สกาที่กำลังตกลงมาจะทำให้พระองค์แพ้ จึงยื่นมือออกไปรับไว้ก่อนทุกครั้ง ก็ทราบว่า เพราะอานุภาพอารักขเทวดา จึงถลึงตามองอารักขเทวดานั้น แสดงอาการโกรธ พออารักขเทวดาเห็นปุณณกยักษ์ ซึ่งเป็นยักษ์เสนาบดีเพ่งมองเช่นนั้นก็สะดุ้งกลัว วิ่งหนีไปไกลถึงที่สุดขอบจักรวาล ยืนแอบตัวสั่นอยู่

พระราชาทรงโยนลูกสกาขึ้นไปเป็นครั้งที่ ๓ แม้จะทรงทราบว่า ลูกเต๋าที่กำลังตกลงมาจะทำให้พระองค์ปราชัย ก็ไม่สามารถรับไว้ได้ เพราะอานุภาพแห่งปุณณกยักษ์ ลูกเต๋านั้นตกลงไม่ดี ทำให้พระองค์ปราชัยในที่สุด

ปุณณกยักษ์ทราบว่า พระราชายอมแพ้แล้ว จึงดีใจ ตบมือ หัวเราะประกาศชัยชนะของตนดังกึกก้องว่า **"ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว"** เสียงนั้นสะท้อนแผ่ไปไกลทั่วชมพูทวีป

พระราชาทรงเสียพระทัยมาก ปุณณกยักษ์ปลอบพระองค์ว่า **"ข้าแต่พระมหาราชา เราทั้งสองเล่นสกา ต่างก็ต้องการชัยชนะ ถึงอย่างไรก็ต้องมีผู้แพ้ ผู้ชนะ เพียงแต่ครั้งนี้ ข้าพระองค์โชคดีกว่า จึงเป็นผู้ชนะ ขอพระองค์ทรงพระราชทานทรัพย์ที่เดิมพัน"**

พระราชาตรัสว่า **"เชิญท่านขนเอาทรัพย์สมบัติในแผ่นดินของเราไปตามต้องการเถิด"**

ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า **"ช้าง ม้า โค แก้วมณี ตุ้มหู และแก้วแหวนอื่นใดในแผ่นดินของพระองค์ ไม่ใช่ทรัพย์ที่ประเสริฐ บัณฑิต**

นามว่า "วิธูระ" ประเสริฐกว่าทรัพย์เหล่านั้นทั้งหมด ขอพระองค์โปรดพระราชทานวิธูรบัณฑิตแก่ข้าพระองค์"

พระราชาได้ยินเช่นนั้น เหมือนถูกมือยักษ์บีบที่ขั้วหัวใจ ตรัสด้วยพระวาจาสั่นเครือว่า **"วิธูรบัณฑิตไม่ใช่สมบัติ แต่เป็นเช่นกับชีวิตของเรา เป็นเกาะ เป็นที่พักพิง และเป็นผู้ชี้นำทางเรา ท่านไม่ควรนำวิธูรบัณฑิตไปเปรียบกับทรัพย์อันต่ำค่าเช่นนั้น"**

ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า **"การโต้เถียงกันทำให้เสียเวลาเปล่า ให้วิธูรบัณฑิตเป็นผู้ตัดสินเองดีกว่า เราทั้งสองจะยอมรับตามนั้น"** พระราชาได้ยินเช่นนั้นก็ทรงใจชื้นขึ้นมา ด้วยพระองค์ดำริว่า ถึงอย่างไรวิธูรบัณฑิตก็ไม่ใช่สมบัติ พระองค์จึงตรัสว่า **"ท่านพูดได้ดีทีเดียว ไม่ได้เป็นการบีบบังคับเราจนเกินไป พวกเราถามวิธูรบัณฑิตดู เมื่อเขาตอบอย่างไรก็ถือเอาตามนั้น"** จึงพาพระราชา ๑๐๑ พระองค์และปุณณกยักษ์เข้าไปยังธรรมสภา

ฝ่ายวิธูรบัณฑิตลงจากอาสนะ ถวายบังคมพระราชาแล้วยืนอยู่ในที่สมควร

ปุณณกยักษ์ทักทายปราศรัยกับพระโพธิสัตว์ว่า **"ท่านบัณฑิต เกียรติศัพท์ของท่านปรากฏไปในสากลโลกว่า ท่านเป็นผู้มีคุณธรรม ยึดมั่นในสัจจะยิ่งนัก แม้จะตายก็ไม่ยอมเสียสัจจะ ในวันนี้ เราจะได้รู้กันว่า บัณฑิตเช่นท่านยึดมั่นในสัจจะจริงดังเกียรติศัพท์หรือไม่ ข้าพเจ้าขอถามท่านว่า ท่านเป็นทาสหรือเป็นพระญาติของพระราชา"**

พระโพธิสัตว์ดำริว่า ถ้าเราจะบอกมาณพนี้ว่า เราเป็นญาติที่ยิ่งกว่าญาติของพระราชา หรือไม่ได้เป็นอะไรกันกับพระราชาก็ได้ แต่ในโลกนี้ ไม่มีสิ่งใดจะเสมอด้วยสัจจะ เราจะพูดแต่คำสัตย์จริงเท่านั้น จึงบอกว่า **"ในหมู่มนุษย์ทาสมี ๔ จำพวก คือ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสที่เขาเอาทรัพย์ไถ่มา**

ทาสที่ยอมตัวเป็นทาส และทาสเชลย แม้ข้าพเจ้าก็เป็นทาสโดยกำเนิด ไม่ว่าพระราชาจะเจริญหรือเสื่อมก็ตาม ข้าพเจ้าก็จะคงยังเป็นทาสของพระองค์อยู่นั่นเอง ถ้าพระราชาจะพระราชทานข้าพเจ้าแก่ท่านเป็นค่าเดิมพัน ก็ชื่อว่าเป็นการพระราชทานโดยชอบธรรม"

ปุณณกยักษ์* ได้ยินดังนั้นก็ตบมืออีกฉาดใหญ่ แสดงอาการร่าเริงยินดีแล้วกล่าวว่า **"วันนี้ข้าพระองค์ชนะเป็นครั้งที่ ๒ แล้ว เพราะวิธูรบัณฑิตเป็นปราชญ์ ได้ตอบปัญหาอย่างแจ่มแจ้ง พระราชาไม่เป็นธรรม แม้ข้าพระองค์ชนะสกาก็ทรงบ่ายเบี่ยง ไม่ยอมมอบวิธูรบัณฑิตให้ข้าพระองค์"**

พระราชาสดับดังนั้นทรงเสียพระทัยมาก เนื่องจากพระองค์ทรงคิดตลอดมาว่าวิธูรบัณฑิตเป็นเหมือนพระญาติของพระองค์ ทรงดำริว่าวิธูรบัณฑิตไม่เห็นแก่พระองค์ ผู้มีอุปการคุณ ผู้ให้ลาภ ให้ยศ แต่เห็นแก่มาณพที่เพิ่งเห็นกันเดี๋ยวนี้ ทรงน้อยเนื้อต่ำใจ พิโรธพระโพธิสัตว์ แล้วตรัสกับปุณณกยักษ์ ด้วยความน้อยพระทัยว่า **"มาณพ ถ้าวิธูรบัณฑิตมีค่าเพียงทาส หาใช่ญาติเราไม่ ท่านจงเอาเขาไปเสียเถิด"**

ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน

พระราชาทรงดำริว่า มาณพจะพาวิธูรบัณฑิตไปแล้ว นับตั้งแต่วันนี้ไปยากที่พระองค์จะได้ฟังธรรมกถาอันไพเราะจากวิธูรบัณฑิต ควรที่จะได้ถามปัญหาฆราวาสธรรมเอาไว้ก่อน จึงตรัสว่า **"เมื่อท่านจากไป เราคงไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมกถาอันไพเราะอีกแล้ว ขอให้ท่านรอสักครู่ จงแสดง**

---

*ในสมัยพุทธกาล **ปุณณกยักษ์** กลับชาติมาเกิดเป็นพระฉันนะ ส่วนม้ามโนมัยสินธพ ยอดอาชา ได้กลับชาติมาเกิดเป็นม้ากัณฐกะ

หลักการใช้ชีวิตให้เราฟังก่อน" ทรงอาราธนาพระโพธิสัตว์แสดงฆราวาสธรรม คือ หลักปฏิบัติสำหรับผู้ครองเรือนว่า **"ผู้อยู่ครองเรือนควรประพฤติอย่างไร จึงจะได้ชื่อว่ามีความปลอดภัย ควรทำการสงเคราะห์อย่างไร ควรไม่มีการเบียดเบียนกันอย่างไร อย่างไรจึงจะชื่อว่ากล่าวแต่คำสัตย์ และทำอย่างไร จากโลกนี้ไปแล้วจึงจะไม่เศร้าโศก"**

พระโพธิสัตว์รับพระบรมราชโองการแล้วนั่งบนธรรมาสน์ วิสัชนาปัญหาที่พระราชาตรัสถามว่า

"ผู้ครองเรือนไม่พึงคบกับหญิงสาธารณ์เป็นภรรยา อันได้ชื่อว่าเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น ไม่ควรบริโภคอาหารอร่อยแต่เพียงผู้เดียว ไม่ควรพูดคุยแต่คำที่ไร้สาระ ทำให้ติดอยู่ในโลก ไม่ชี้ทางสวรรค์และนิพพาน เพราะถ้อยคำเช่นนั้นไม่ทำให้เกิดปัญญา ผู้ครองเรือนควรเป็นผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร ไม่ประมาท มีปัญญา พิจารณาเหตุและผล มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เป็นคนกระด้าง หยาบคาย เป็นผู้สงบเสงี่ยม พูดจาไพเราะ สุภาพ อ่อนโยน น่าคบเป็นเพื่อน

ผู้ครองเรือนพึงสงเคราะห์ญาติพี่น้อง รู้จักทำบุญ ให้ทาน บำรุงสมณะและพราหมณ์ตามสมควร

ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้มีคุณธรรม ทรงจำอรรถธรรมที่ได้ยินได้ฟังมาแล้ว หมั่นไต่ถาม พึงเข้าไปหาท่านผู้มีศีล ผู้เป็นพหูสูตโดยเคารพ

ผู้ครองเรือนควรมีความประพฤติอันปลอดภัยอย่างนี้ ควรมีความสงเคราะห์อย่างนี้ จะได้ไม่มีความทุกข์ และผู้ปฏิบัติอย่างนี้จึงจะได้ชื่อว่า คนพูดคำสัตย์ เมื่อจากโลกนี้ไปแล้วก็ไม่เศร้าโศก"

พระโพธิสัตว์แสดงฆราวาสธรรมถวายพระราชาอย่างนี้แล้ว ลงจากบัลลังก์ ถวายบังคมพระราชา พระราชาทรงบูชาพระโพธิสัตว์มากมาย มีพระราชา ๑๐๑ พระองค์แวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จกลับพระราชนิเวศน์ของพระองค์

สั่งเสียลูกเมีย

ส่วนพระโพธิสัตว์จะกลับเรือนของตน ปุณณกยักษ์ทักท้วงว่า **"พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานท่านให้ข้าพเจ้าแล้ว เราจะไปด้วยกัน"**

วิธูรบัณฑิตขอให้รออยู่ก่อนสัก ๓ วัน ขอให้ตนได้สั่งสอนลูก ๆ ก่อน จึงค่อยไป ปุณณกยักษ์คิดว่า บัณฑิตนี้เป็นคนพูดจริง เขามีอุปการะมาก แม้เขาขอให้รออยู่ ๗ วันก็ตาม ครึ่งเดือนก็ตาม เราก็จะรอ จึงกล่าวว่า **"เชิญท่านบัณฑิตจัดแจงกิจในเรือนตามสบายเถิด ตั้งแต่วันนี้ ท่านจงสั่งสอนบุตรภรรยา หลังจากท่านไม่อยู่ อย่าให้เขาได้ลำบาก"** ปุณณกยักษ์จึงตามวิธูรบัณฑิตไปเรือนด้วยการแสดงอาการของผู้มีมารยาทอันดีงามอย่างสูงสุด

วิธูรบัณฑิตมีปราสาทอยู่ ๓ หลัง หลังหนึ่งชื่อว่า **"โกญจาปราสาท"** หลังหนึ่งชื่อว่า **"มยูรปราสาท"** หลังหนึ่งชื่อว่า **"ปิยเกตปราสาท"** สำหรับเป็นที่พัก ๓ ฤดู วิธูรบัณฑิตพาปุณณกยักษ์ไปพักยังปราสาทหลังที่ดีที่สุด ให้จัดเตรียมห้องนอนบนชั้นที่ ๗ ให้เลี้ยงดูด้วยข้าวน้ำโภชนาหารอย่างดี แล้วสั่งให้หญิงสาว ๕๐๐ นางคอยปรนนิบัติ พร้อมกับบอกว่า **"ท่านอย่าเบื่อหน่าย จงอยู่ในที่นี้จนกว่าจะถึงเวลาตามที่กำหนดไว้"** ครั้นมอบให้แล้วก็ไปพบบุตรและภรรยาของตน

ครั้นพระโพธิสัตว์ไปแล้ว พวกหญิงสาวก็เริ่มบรรเลงดนตรี ฟ้อนรำขับเพลงไพเราะจับใจ กล่อมปุณณกยักษ์บนปราสาท

พระโพธิสัตว์เรียกบุตร ธิดา ภรรยา และสะใภ้มาสั่งความว่า **"พ่อจะให้โอวาทลูก ๆ จากนี้ไป ลูกจะได้เห็นพ่อเป็นครั้งสุดท้าย"** นางอโนชาผู้เป็นภรรยาของวิธูรบัณฑิตและลูก ๆ ได้ยินเช่นนั้นต่างก็พากันร้องไห้ระงม

วิธูรบัณฑิตเห็นบุตรธิดาร้องไห้เช่นนั้นก็กลั้นน้ำตาไว้ไม่ได้ สวมกอดลูกร้องไห้ พลางจูบที่ศีรษะ ให้บุตรคนโตนอนหนุนตักสักครู่หนึ่งก็ให้ลุกขึ้น

แล้วออกจากห้อง ขึ้นนั่งบัลลังก์สอนลูก ๆ ว่า

"พระราชาพระราชทานพ่อให้มาณพคนหนึ่ง พ่อจะอยู่กับลูก ๆ ได้เพียง ๓ วัน จากนั้นพ่อก็ต้องตกไปอยู่ในอำนาจของมาณพนั้น เขาจะพาพ่อไปที่ไหนก็ยังไม่รู้ วันนี้พ่อมาสั่งสอนลูก พ่อยังไม่ได้ทำเครื่องป้องกันให้ลูก ๆ ก็ยังไปไม่ได้ จงจำคำพ่อให้ดี

ถ้าพระราชาทรงต้องการกัลยาณมิตร พระองค์จะตรัสถามลูก ๆ ว่า เมื่อก่อนพ่อของพวกเจ้าสอนอะไรไว้บ้าง ถ้ารับสั่งให้ลูกนั่งอาสนะเสมอพระองค์ ให้รู้ว่าในหมู่มนุษย์ไม่มีใครมีชาติตระกูลเสมอด้วยพระมหากษัตริย์ ให้ลูกถวายบังคมกราบทูลอย่างนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์อย่าได้รับสั่งอย่างนั้นเลย เพราะข้อนี้มิใช่ธรรมเนียมที่ถือกันมาแต่โบราณ ขอเดชะ พระอาญามิพ้นเกล้า ข้าพระองค์มีชาติต่ำต้อย หาควรนั่งอาสนะเสมอพระองค์ผู้สูงศักดิ์ไม่ เหมือนสุนัขจิ้งจอกมีชาติต่ำต้อย จะนั่งเสมอพญาไกรสรราชสีห์อย่างไรได้ พระเจ้าข้า"

พวกบุตร ธิดา ญาติ และทาสกรรมกรทั้งหมด ได้ยินพระโพธิสัตว์พูดเช่นนั้น ต่างพากันร้องไห้ พิไรรำพันไปตาม ๆ กัน พระโพธิสัตว์ตักเตือนชนเหล่านั้นให้มีสติ รู้สึกตัว คลายความโศกาดูร

ธรรมะสำหรับข้าราชการ

ครั้นเห็นบุตร ธิดา ญาติมิตร และเพื่อนสนิท สงบสติอารมณ์ได้แล้ว นิ่งเงียบกันอยู่ พระโพธิสัตว์มีความดำริแห่งใจ ไม่หดหู่ กล่าวต่อไปว่า **"ลูกอย่าวิตก อย่าเศร้าโศก อย่าร่ำไรรำพันไปเลย สังขารไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา แม้ "ยศ" ย่อมเสื่อมไปเป็นธรรมดา มานั่งกันตรงนี้ พ่อจะแสดง "ราชวสดีธรรม" คือ หลักปฏิบัติสำหรับ**

ข้าราชการให้ลูกฟัง อันจะเป็นเหตุให้ลูกได้รับยศ จงตั้งใจฟังให้ดี

ข้าราชการประจำราชสำนักนั้น เมื่อพระเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงทราบความสามารถ ก็ยังไม่พระราชทานตำแหน่งที่สำคัญให้รับผิดชอบ

(๑) เป็นข้าราชการ อย่ากล้าเกินไป อย่าขลาดจนทำให้เสียข้อราชการ ทั้งอย่าประมาทในราชกิจ อย่าเห็นว่าตำแหน่งที่ได้รับเป็นตำแหน่งเล็กน้อย ต้องถือว่าเป็นเรื่องสำคัญทุกเรื่อง คอยระมัดระวังอยู่เสมอ

(๒) เมื่อใดก็ตามที่พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่า ข้าราชการผู้นั้นเป็นคนดี มีความรู้ มีความสามารถ และมีความซื่อสัตย์สุจริต พระองค์ย่อมทรงวางพระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญและจะไม่ทรงมีความลับ

(๓) เป็นข้าราชการ เมื่อพระเจ้าอยู่หัวยังมิได้ตรัสใช้ก็ไม่ควรหวั่นไหว น้อยเนื้อต่ำใจ ตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งอคติ พึงตั้งใจสนองงานในราชกิจตามหน้าที่เสมอต้นเสมอปลาย เที่ยงตรง เหมือนคนประคองตาชั่ง

(๔) เป็นข้าราชการ ต้องหมั่นเรียนรู้ในราชกิจให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ต้องปฏิบัติราชกิจทุกอย่างเสมอต้นเสมอปลาย เที่ยงตรงเหมือนคนประคองตาชั่ง

(๕) เป็นข้าราชการ พึงเป็นผู้ฉลาดในราชกิจ แม้ถูกตรัสใช้ไม่ว่าจะเป็นกลางวันหรือกลางคืนก็ไม่พึงหวาดหวั่นในราชกิจนั้น ๆ

(๖) ลาดพระบาทที่เขาปูไว้สำหรับเสด็จพระราชดำเนิน แม้พระเจ้าอยู่หัวจะทรงอนุญาต ข้าราชการก็ไม่ควรเดินบนลาดพระบาทนั้น

(๗) เป็นข้าราชการ ข้าวของเครื่องใช้ใดก็ตามที่พระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ อย่าพึงใช้ทัดเทียมกับพระองค์เป็นอันขาด ต้องใช้ของที่มีราคาด้อยกว่าเสมอ

(๘) เป็นข้าราชการ ไม่พึงใช้สอยเสื้อผ้า เครื่องประดับ มาลา เครื่องลูบไล้ทัดเทียมกับพระราชา ตลอดจนไม่พึงแสดงอากัปกิริยา หรือพูดจาตามแบบอย่างพระองค์ พึงแสดงอากัปกิริยาที่แตกต่างออกไป

(๙) เมื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงสำราญอยู่ท่ามกลางหมู่อำมาตย์ มีนางสนมกำนัลเฝ้าแหนอยู่ พึงเป็นผู้ฉลาด อย่าแสดงอาการทอดสนิทกับนางสนมกำนัลใน

(๑๐) เป็นข้าราชการ อย่าคิดฟุ้งซ่าน คะนองกาย คะนองปาก ให้เสียมารยาท พึงเป็นผู้มีปัญญา รักษาตน ต้องสำรวมระวัง จิตใจต้องมั่นคง

(๑๑) เป็นข้าราชการ ไม่พึงเล่นหัว หยอกล้อ ไม่พึงเจรจาปราศรัยในที่ลับกับนางสนมกำนัลใน อย่าพึงฉ้อโกงชาติบ้านเมือง

(๑๒) เป็นข้าราชการ อย่าเห็นแก่นอน อย่าดื่มสุราจนเมามาย จนเป็นเหตุให้เสียราชกิจ อย่าฆ่าสัตว์ในสถานที่พระราชทานอภัย อันเป็นการฝ่าฝืนพระราชอำนาจ

(๑๓) เป็นข้าราชการ อย่านั่งร่วมพระแท่นที่ประทับ อันเป็นพระราชอาสน์ ทั้งในเรือ ในรถ อย่าทะนงตนว่าเป็นคนโปรดปราน

(๑๔) เป็นข้าราชการ ต้องใช้ไหวพริบพิจารณาให้ดี ขณะถวายการรับใช้ไม่ควรเข้าเฝ้าให้ใกล้นัก ไม่ควรอยู่ห่างไกลนัก ควรยืนหรือนั่งเฝ้า พอให้พระองค์ทอดพระเนตรเห็นถนัด พอจะได้ยินพระราชดำรัสที่ตรัสใช้

(๑๕) เป็นข้าราชการ อย่าชะล่าใจว่าพระเจ้าอยู่หัวเป็นเพื่อนเรา พระเจ้าอยู่หัวเป็นคู่หูกันกับเรา ต้องคอยระมัดระวังตัวอยู่เสมอ เหมือนคนระวังละอองข้าวเปลือกปลิวเข้าตาง่าย

(๑๖) เป็นข้าราชการ อย่าชะล่าใจว่าตนเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ทรงยกย่องเชิดชู แล้วกล่าววาจาหยาบคายจ้วงจาบเพ็ดทูลขณะพระองค์ประทับอยู่ท่ามกลางเสนาพฤฒามาตย์

(๑๗) เป็นข้าราชการ แม้จะได้รับอนุญาตให้เข้านอกออกในได้เป็นพิเศษ ก็ไม่พึงย่ามใจ พึงระมัดระวังตนเองไว้เหมือนคนระวังไฟ

(๑๘) เมื่อพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชทานยกย่องพระราชโอรสหรือพระราชวงศ์ด้วยตำแหน่งใด ๆ อย่าด่วนเพ็ดทูลคุณหรือโทษ จงนิ่งดูให้ดีก่อน

(๑๙) เมื่อพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชทานปูนบำเหน็จรางวัลตามความดีความชอบในราชการแก่ผู้ใด อย่าทูลทัดทานตัดลาภเขาผู้นั้น

(๒๐) เป็นข้าราชการ ผู้เป็นปราชญ์ พึงโอนอ่อนไปดุจคันธนูน้อมเข้าหากัน และพึงไหวไปตามเหมือนไผ่ลู่ตามลม อย่าทูลทัดทานให้เสียราชการ

(๒๑) เป็นข้าราชการ อย่าเห็นแก่กิน ต้องเป็นคนมีท้องบางดุจคันธนู ไม่ควรพูดมาก ให้ทำตัวเหมือนปลาไม่มีลิ้น พึงเป็นผู้อยู่ง่ายกินง่าย แต่องอาจแกล้วกล้า มีปัญญารักษาตน

(๒๒) เป็นข้าราชการ อย่าเที่ยวผู้หญิงมากเกินไป จะเป็นเหตุให้หมดราศี จิตใจไม่ผ่องใส ทำให้เกิดโรคร้าย เกิดความกระวนกระวาย ไม่กระปรี้กระเปร่า หมดกำลัง

(๒๓) เป็นข้าราชการ ควรประหยัดปาก ประหยัดคำ ไม่ควรพูดมากจนพร่ำเพรื่อ บ้าน้ำลาย และไม่ควรนิ่งจนซื่อบื้อ เหมือนคนใบ้ เมื่อถึงคราวพูดก็ต้องพูดพอประมาณ

(๒๔) เป็นข้าราชการ ต้องอดทน อย่าฉุนเฉียวโกรธง่าย อย่าพูดกระทบกระเทียบ เปรียบเปรย แดกดันให้รำคาญหู ต้องเป็นคนพูดจริง มีวาจาอ่อนโยน น่าคบหาเป็นเพื่อน อย่าพูดส่อเสียด เพ้อเจ้อ เหลวไหล ไร้สาระ

(๒๕) เป็นข้าราชการ ต้องเลี้ยงดูบิดามารดา มีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อญาติผู้ใหญ่ในตระกูล เป็นคนอ่อนโยน พูดวาจาไพเราะ

(๒๖) เป็นข้าราชการ พึงเป็นคนมีมารยาทงาม มีศิลปะ หมั่นฝึกฝนตนเองอยู่เสมอ มุ่งทำประโยชน์ มีความหนักแน่น ไม่หวั่นไหวทั้งคราวโชคหรือคราวเคราะห์ มีอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่ง ไม่ประมาทในราชกิจ มีเนื้อตัวสะอาดสะอ้าน เป็นคนขยันเอางาน

(๒๗) เป็นข้าราชการ ควรอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพยำเกรงผู้ใหญ่ สงบเสงี่ยมเจียมตัว ร่าเริงแจ่มใส ทำงานกับเพื่อนได้ดี

(๒๘) เป็นข้าราชการ หากไม่ได้รับมอบหมาย อย่าขวนขวายเข้าไปเกี่ยวข้องกับผู้ที่มาราชการลับ พึงเอาใจใส่แต่เรื่องที่เกี่ยวกับเจ้านายของตนเท่านั้น

(๒๙) เป็นข้าราชการ ควรคบหาสมณะและพราหมณ์ ผู้มีศีล เป็นพหูสูตโดยเคารพ

(๓๐) เป็นข้าราชการ เมื่อคบกับสมณะและพราหมณ์ ผู้มีศีล เป็นพหูสูตแล้ว พึงสมาทานรักษาอุโบสถศีลโดยเคารพ

(๓๑) เป็นข้าราชการ เมื่อหวังความเจริญก้าวหน้า พึงบำรุงเลี้ยงสมณะและพราหมณ์ ผู้มีศีลเป็นพหูสูต ด้วยข้าวปลาอาหาร แล้วสอบถามบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์จากท่านเหล่านั้น

(๓๒) เป็นข้าราชการ ผู้หวังความเจริญก้าวหน้า พึงเข้าไปสมาคมคบหากับสมณะและพราหมณ์ ผู้มีศีลเป็นพหูสูต มีปัญญา

(๓๓) เป็นข้าราชการ ไม่พึงยกเลิกการให้ทานที่พระเจ้าอยู่หัวเคยพระราชทานให้สมณะและพราหมณ์ อนึ่ง ในเวลาที่พระเจ้าอยู่หัวกำลังพระราชทาน ถ้าเห็นวณิพกมาก็ไม่พึงห้ามปรามอะไร

(๓๔) เป็นข้าราชการ พึงมีปัญญา มีความรอบรู้ ฉลาดในวิธีจัดการราชกิจ รู้จักกาลเทศะ

(๓๕) เป็นข้าราชการ พึงขยันหมั่นเพียร ไม่ประมาท มีความรู้ในงานที่ตนรับผิดชอบ ทำงานในหน้าที่ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี

(๓๖) อนึ่ง เป็นข้าราชการ ควรไปตรวจตราดูลานข้าวสาลี ปศุสัตว์ และนาอย่างสม่ำเสมอ พึงให้เก็บข้าวเปลือกไว้พอประมาณให้หุงเลี้ยงคนในเรือนพอประมาณ

(๓๗) เป็นข้าราชการ ไม่ควรตั้งบุตร ธิดา พี่น้อง หรือเครือญาติผู้ไม่มีศีลธรรมให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ เพราะว่าเขาเป็นคนพาล คนพาลไม่นับว่าเป็นญาติ เพราะคนพาลรับราชการไม่ได้ มีแต่จะทำลายชื่อเสียงทรัพย์สมบัติให้พินาศ คนเช่นนี้ไม่ควรยกย่องให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ แต่ถ้าเขามาหาก็ควรต้อนรับ ให้ข้าวของเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม และอาหารตามสมควร

(๓๘) พึงแต่งตั้งทาส กรรมกร หรือคนรับใช้ที่มีศีลธรรม ขยันหมั่นเพียร ให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ

(๓๙) เป็นข้าราชการ ต้องมีศีล มีสัตย์ อย่าละโมบโลภมาก อย่าเห็นแก่พวกพ้องเข้าข้างคนผิด อย่าหน้าไหว้หลังหลอก พึงทำตามคำสั่ง มุ่งหวังประโยชน์แก่เจ้านายตน

(๔๐) เป็นข้าราชการ พึงเป็นผู้รู้จักพระราชอัธยาศัย และปฏิบัติตามพระราชประสงค์ อย่าขัดพระราชประสงค์

(๔๑) เป็นข้าราชการ เวลาขัดสีพระวรกายและช่วยสรงสนาน พึงก้มศีรษะ ล้างพระบาท แม้ถูกกริ้วก็อย่าแสดงอาการโกรธ

(๔๒) คนผู้หวังความเจริญยังยอมไหว้หม้อน้ำและทำประทักษิณนกแอ่นลมได้ ก็แล้วไฉนจะไม่ยอมนอบน้อมพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นนักปราชญ์ผู้สูงสุด สามารถพระราชทานสมบัติได้ทุกอย่าง

(๔๓) พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานที่นอน ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ยานพาหนะ ที่อยู่อาศัย และบ้านเรือน ตลอดจนโภคสมบัติให้ได้เหมือนมหาเมฆ ทำให้น้ำฝนตก เป็นประโยชน์แก่หมู่สัตว์ทั่วไป

นี้ชื่อว่า "ราชวสดีธรรม" เป็นหลักปฏิบัติสำหรับข้าราชการในราชสำนัก นรชนผู้ประพฤติตามย่อมทำให้พระเจ้าอยู่หัวโปรดปรานได้ และย่อมได้รับการยกย่องจากเจ้านายทั้งหลาย

ครั้นวิธูรบัณฑิตแสดงราชวสดีธรรม อันเป็นหน้าที่ของข้าราชการที่ดี สอนบุตร ภรรยา ญาติมิตรจบลง ก็เป็นวันที่ ๓ ครบตามที่กำหนดไว้ จึงอาบน้ำแต่เช้าตรู่ บริโภคอาหารแล้วห้อมล้อมด้วยหมู่ญาติ ไปทูลลาพระราชา และได้กราบทูลฝากบุตรและภรรยาของตนว่า **"ขอเดชะ ฝ่าพระบาท ขอพระองค์ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงบุตร ภรรยา และญาติมิตรของ**

ข้าพระองค์ เหมือนข้าพระองค์ยังพึ่งพระบรมโพธิสมภาร โดยที่หมู่ญาติของข้าพระองค์จะไม่เดือดร้อนในภายหลัง การที่ข้าพระองค์ตอบมาณพว่าข้าพระองค์เป็นทาสนั้น เป็นความผิดพลาดของข้าพระองค์ หากจะมีข้อผิดพลาดสิ่งใด ขอพระองค์ทรงพระราชทานอภัยโทษให้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด"

พระราชาตรัสว่า **"ท่านไม่ไปนั่นแหละเราจึงจะพอใจ เราจะฆ่ามาณพนั้นปิดปาก หมกไว้ให้มิดชิดเสีย เรื่องทั้งหมดก็จะจบลงโดยไม่มีใครรู้ ท่านอย่าไปเลย"**

พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า **"ขอฝ่าพระบาท อย่าตรัสเช่นนั้น อย่าทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ในอธรรมเลย ขอจงทรงขวนขวายในอรรถและธรรมเถิด การทำกรรมชั่วไม่ดี บัณฑิตติเตียนผู้ทำกรรมชั่ว จะเกิดในนรกในภายหลัง การทำเช่นนี้มิใช่ธรรม ไม่ควรทำ บัดนี้ข้าพระองค์ได้ตกเป็นทาสมาณพแล้ว เจ้านายย่อมมีอำนาจเหนือทาส เขาจะทุบตี เผา หรือฆ่าเสียก็ได้ ข้าพระองค์ไม่โกรธเลย ข้าพระองค์กราบทูลลา"**

ขณะนั้นประชาชนมาชุมนุมกันที่ท้องสนามหลวง พระโพธิสัตว์ถวายบังคมลาพระราชา ประชาชนชาวพระนครต่างพูดกันเซ็งแซ่ว่า **"วิธูรบัณฑิตถูกมาณพนำตัวไปแล้ว พวกเราจะทำอย่างไรดี"** ฝูงชนอดกลั้นความโศกไว้ไม่ได้ ต่างพากันเอามือกุมหน้าร้องไห้สะอึกสะอื้น

พระโพธิสัตว์หยุดปราศรัยสั่งสอนชาวพระนครว่า **"ญาติมิตรแห่งปวงข้าทั้งหลาย ขอพวกท่านอย่าได้วิตกทุกข์ร้อนไปเลย สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง แม้สรีระก็ไม่ยั่งยืน ยศถาบรรดาศักดิ์อันโลกธรรมสมมติย่อมเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงให้ทาน รักษาศีล อย่าได้ประมาทในการทำบุญกุศล แล้วจะมีความสุขทั้งชาตินี้และชาติหน้า นี่คือสมบัติที่เที่ยงแท้และยั่งยืน"** จากนั้นจึงกลับเรือนของตน

ขณะนั้นธรรมบาลกุมารพาน้อง ๆ ออกไปคอยต้อนรับบิดาที่ประตูหน้าบ้าน พระโพธิสัตว์เห็นหน้าลูก ๆ แม้จะมีความหนักแน่นก็กลั้นน้ำตาไว้ไม่ได้ ตรงเข้าสวมกอดลูกไว้แนบอก รู้สึกสับสนว้าวุ่นใจ

พระโพธิสัตว์นั้นมีบุตร ธิดา ภริยา และข้าทาสบริวาร กรรมกร มิตรสหายเป็นอันมาก ต่างกอดกันร้องไห้ล้มฟุบลงทับกัน

พระสนมกำนัลฝ่ายใน พระราชกุมาร พราหมณ์ พวกพ่อค้าวาณิชชาวนา อาณาประชาราษฎร์ ตลอดจนกองทัพกรมกองต่าง ๆ ต่างก็มายืนร้องไห้สะอึกสะอื้นอยู่ในนิเวศน์ของวิธูรบัณฑิตว่า **"เพราะเหตุไร ท่านจึงทิ้งพวกเราไป"**

พระโพธิสัตว์ปลอบโยนประชาชนให้หายเศร้าโศก บอกเรื่องที่ควรจะบอกทุกอย่างแก่บุตรและภริยา เสร็จแล้วจึงไปหาปุณณกยักษ์ที่ปราสาท ปุณณกยักษ์กล่าวว่า **"ท่านบัณฑิต เรารีบไปกันเถอะ หนทางข้างหน้ายังไกลนัก อย่าชักช้าอยู่เลย จงจับหางม้าอาชาไนย ไม่ต้องกลัว"**

พระโพธิสัตว์กล่าวว่า **"เราหาได้กลัวตายไม่ เพราะเราไม่ได้ทำกรรมชั่ว อันจะเป็นเหตุให้ไปเกิดในนรกไว้"**

พระโพธิสัตว์บันลือสีหนาทอย่างนี้แล้ว ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่กลัว องอาจดังพญาไกรสรราชสีห์ อธิษฐานบารมีอย่างแน่วแน่ว่า **"ขออย่าให้ผ้าผืนนี้หลุดออกจากกาย"** แล้วนุ่งผ้าให้กระชับ จับหางม้าด้วยมือทั้งสอง กระหวัดหางม้าไว้มั่นแล้วกล่าวว่า **"เชิญท่านนำเราไปเถิด"**

ฝ่ามรสุมชีวิต

ปุณณกยักษ์กระตุกบังเหียนให้สัญญาณม้ามโนมัยจอมอาชา โจนทะยานเผ่นโผนพาวิธูรบัณฑิตเหาะไปในอากาศเข้าสู่เขากาฬคีรีอย่างรวดเร็ว พลางคิดว่า

ควรทำให้วิธูรบัณฑิตตายแล้วผ่าเอาหัวใจ ทิ้งศพไว้ในระหว่างภูเขา แล้วจึงไปนาคพิภพ

ปุณณกยักษ์ควบม้าไปในระหว่างทางที่มีต้นไม้และภูเขา เหวี่ยงพระโพธิสัตว์ให้กระทบกับต้นไม้และซอกภูเขาหมายให้ตายโดยชอบธรรมด้วยอานุภาพแห่งสัจจะพระโพธิสัตว์ ทั้งต้นไม้และภูเขาได้แหวกออกเป็นทางห่างจากร่างพระโพธิสัตว์ข้างละศอก ปุณณกยักษ์เหลียวกลับมามองดูว่าพระโพธิสัตว์ตายหรือยัง เห็นหน้าตายังผ่องใสรู้ว่ายังไม่ตาย จึงควบม้าไประหว่างต้นไม้และภูเขา เหวี่ยงพระโพธิสัตว์ให้กระทบที่ต้นไม้และซอกภูเขาอีก ต้นไม้และภูเขาก็แหวกออกเช่นเคย เป็นที่น่าอัศจรรย์ ถึงอย่างนั้นพระโพธิสัตว์ก็ได้รับความลำบากอย่างยิ่ง

ปุณณกยักษ์คิดว่าบัณฑิตนี้ยังไม่ตายอีก เราจะทำให้วิธูรบัณฑิตแหลกละเอียดกลางพายุ จึงควบม้าเข้าไปกลางกระแสพายุกล้า เหลียวกลับมาดูก็ยังเห็นหน้าตาพระโพธิสัตว์เบิกบานอยู่เหมือนเดิม ยิ่งทำให้ปุณณกยักษ์โมโห จึงควบม้าเข้าไปกลางกระแสพายุกล้า วิ่งกลับไปกลับมาอีกถึง ๗ รอบ พายุได้แหวกออกเป็นทางให้พระโพธิสัตว์

ปุณณกยักษ์ควบม้าไป หมายใจให้พระโพธิสัตว์กระทบที่ลมเวรัมภะแม้ลมเวรัมภะที่พัดกระหน่ำส่งเสียงครืน ๆ ดุจเสียงฟ้าผ่าก็แหวกออกเป็นทางให้พระโพธิสัตว์เช่นกัน เมื่อปุณณกยักษ์เห็นว่าลมเวรัมภะทำอันตรายพระโพธิสัตว์ไม่ได้ ก็ควบม้าไปเขากาฬคีรีบรรพต

ในเวลาที่วิธูรบัณฑิตถูกปุณณกยักษ์ในคราบมาณพน้อยพาไปนั้น บุตร ภรรยา และบริวารของวิธูรบัณฑิตไปที่พักปุณณกยักษ์ไม่เห็นพระโพธิสัตว์ต่างพากันร้องไห้ ล้มกลิ้งเกลือกลงอย่างน่าเวทนา

บริวารที่ปราสาท ซึ่งเห็นปุณณกยักษ์พาวิธูรบัณฑิตไปทางอากาศบอกกันและกันให้ทราบว่า มาณพไม่ได้พาวิธูรบัณฑิตไปตามทาง แต่พาไปทาง

อากาศ ยิ่งทำให้ผู้คนร้องไห้คร่ำครวญมากขึ้น

ข่าวคราววิธูรบัณฑิตถูกนำไปทางอากาศแพร่กระจายออกไป ความเศร้าโศกก็แผ่ไปทั่วพระนคร ประชาชนต่างพากันร้องไห้ถึงพระโพธิสัตว์ จึงพากันไปชุมนุมร้องไห้เสียงดังกึกก้องไปทั่วพระบรมมหาราชวัง พระราชาสดับเสียงคร่ำครวญของประชาชน จึงตรัสถามถึงสาเหตุ

ชาวพระนครกราบทูลให้พระราชาทรงทราบว่า **"ขอเดชะ ได้ยินว่ามาณพนั้นไม่ใช่พราหมณ์ แต่เป็นยักษ์จำแลงเป็นพราหมณ์ มาเอาวิธูรบัณฑิตไป ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายสูญเสียวิธูรบัณฑิตแล้ว เห็นจะมีชีวิตอยู่ต่อไปไม่ได้ ถ้าวิธูรบัณฑิตไม่กลับภายใน ๗ วัน พวกข้าพระพุทธเจ้าจะขนฟืนมากองไว้ แล้วก่อไฟให้เป็นเปลวลุกโพลงโชติช่วงเผาตัวตาย[๒]"**

พระราชาตรัสกับประชาชนของพระองค์ว่า **"เราสูญเสียวิธูรบัณฑิตไป แม้เราเองก็เสียใจไม่น้อย ความรู้สึกเราไม่ต่างจากพวกท่าน แต่วิธูรบัณฑิตฉลาด เฉียบแหลม สามารถแสดงประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ได้แจ้งชัด มีปัญญาพิจารณาได้อย่างรอบคอบ จะเอาตัวรอดได้ไม่ยาก ขอพวกท่านอย่ากังวล อย่าพากันเศร้าโศก อย่าพากันคร่ำครวญให้มากไปเลย เราเชื่อว่าวิธูรบัณฑิตจะช่วยเหลือตนเองเอาตัวรอดกลับมาได้"**

ชาวพระนครกลับได้ความอบอุ่นใจว่า วิธูรบัณฑิตคงจะทูลพระราชาถึงวิธีเอาตัวรอดไว้แล้ว จึงพากันกลับเรือนของตน

---

[๒] แม้ในการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายจะมีความเสียใจมาก แต่ก็ไม่มีใครพูดว่าพวกเราจะเผาตัวเองตายตามพระพุทธเจ้า เช่นกับครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นวิธูรบัณฑิต

ปุณณกยักษ์วางพระโพธิสัตว์ไว้ แล้วไปยืนคิดแผนการบนยอดเขาว่า ถ้าวิธูรบัณฑิตยังมีชีวิตอยู่ เราก็จะไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา เราจะฆ่าวิธูรบัณฑิตให้ตายโดยชอบธรรมได้อย่างไร จึงจะได้เนื้อหทัยไปถวายพระนางวิมลา จากนั้นค่อยรับนางอิรันทดีไปเทวโลก เราไม่ควรฆ่าวิธูรบัณฑิตด้วยมือของตน แต่จะให้ตกใจกลัวจนหัวใจวายตาย

คิดได้ดังนี้จึงแปลงกายเป็นยักษ์ใหญ่น่าสะพรึงกลัวมาข่มขู่ ผลักพระโพธิสัตว์ให้ล้มลง จับเท้าทั้งสองยัดใส่ปากทำท่าจะเคี้ยวกิน ถึงทำเช่นนั้นก็ไม่ได้ทำให้พระโพธิสัตว์ตกใจกลัว แม้แต่เพียงอาการขนลุกก็ยังไม่มี

ปุณณกยักษ์จำแลงเป็นพญาไกรสรราชสีห์วิ่งมาเหมือนจะกัดให้จมเขี้ยวบ้าง แปลงเป็นช้างตกมันตัวใหญ่โตมหึมาวิ่งมาเหมือนจะเอางาทิ่มแทงให้บี้แบนบ้าง แม้เช่นนั้นก็ไม่ได้ทำให้วิธูรบัณฑิตหวั่นไหว ปุณณกยักษ์จึงนฤมิตเป็นงูใหญ่เลื้อยมารัดร่างวิธูรบัณฑิตแล้วแผ่พังพานใหญ่เหนือศีรษะ แต่ก็ไม่ได้ทำให้วิธูรบัณฑิตครั่นคร้ามหวาดกลัว

ปุณณกยักษ์จึงบันดาลให้เกิดพายุใหญ่พัดมาอย่างแรงกล้า ตั้งใจหอบเอาวิธูรบัณฑิตขึ้นไปแล้วตกลงมาร่างแหลกเหลว แต่พายุใหญ่ก็มิอาจแม้จะพัดขนวิธูรบัณฑิตให้ปลิวได้

ปุณณกยักษ์จึงแทรกภูเขาเข้าไปเขย่าให้สั่นไหวไปมาดุจพญาช้างเขย่าต้นไม้ ถึงอย่างนั้นก็ไม่ได้ทำให้วิธูรบัณฑิตเคลื่อนจากที่ยืน จึงแทรกภูเขาเข้าไปอีกครั้ง ส่งเสียงคำรนร้องดังกึกก้องกัมปนาท จนแผ่นดินท้องฟ้าสะเทือนเลื่อนลั่น หวังให้วิธูรบัณฑิตหัวใจวายตาย ถึงอย่างนั้นก็ไม่ได้ทำให้วิธูรบัณฑิตขนลุก

แท้จริงพระโพธิสัตว์รู้ว่าผู้ที่แปลงเป็นยักษ์ เป็นราชสีห์ เป็นช้าง และเป็นงูใหญ่มาทำอันตราย โดยประการต่าง ๆ คือ มาณพนั้น หาใช่ใครอื่นไม่

ปุณณกยักษ์คิดว่าวิธูรบัณฑิตตายเองไม่ได้ เห็นทีต้องลงมือฆ่าเอง จึงจับเท้าวิธูรบัณฑิตยกขึ้นอย่างกระชับมั่นให้ห้อยหัวลง กวัดแกว่งไปมา แล้วขว้างลอยคว้างไปตกลงที่ภูเขาไกลประมาณ ๑๕ โยชน์ แล้วยื่นมือออกไปจับเท้ายกขึ้นดูว่าตายหรือยัง เมื่อเห็นว่ายังไม่ตายจึงขว้างออกไปอีก เป็นครั้งที่ ๒ ตกลงไกลถึง ๓๐ โยชน์ แล้วยื่นมือออกไปจับยกขึ้นดูอีกเห็นว่ายังมีชีวิตอยู่ คิดว่าคราวนี้ต้องให้ตาย ถ้าไม่ตายจะจับฟาดลงบนยอดเขานี้ จึงขว้างออกไปเป็นครั้งที่ ๓ ลอยคว้างออกไปตกไกลถึง ๖๐ โยชน์ แล้วจึงยื่นมือออกไปจับเท้าวิธูรบัณฑิตยกขึ้นมองดูหน้า

ผู้มีปัญญารักษาตน

พระโพธิสัตว์คิดว่า ครั้งแรกมาณพนี้ขว้างเราสองครั้งสามครั้งไปไกลถึง ๖๐ โยชน์ คราวนี้จะจับเราฟาดกับยอดเขาให้ตาย จะถามดูว่า ทำไมจึงจะฆ่าเรา

ขณะที่ปุณณกยักษ์จับเท้าพระโพธิสัตว์ยกขึ้นให้หัวห้อยลง หมายใจจะฟาดลงกับยอดเขา แม้จะน่าสยดสยอง น่าหวาดเสียว แต่ก็ไม่ได้ทำให้พระโพธิสัตว์สะดุ้ง พระโพธิสัตว์จึงถามทั้งที่หัวยังห้อยอยู่ว่า "**มาณพ ท่านเป็นอมนุษย์หรือเทวดา รูปร่างหน้าตาเหมือนจะเป็นคนดี แต่กลับไม่ได้เป็นคนดีอย่างหน้าตา ดู ๆ คล้ายจะสำรวม แต่กลับไม่สำรวม ทำกรรมชั่วช้า ความรู้สึกดี ๆ แม้แต่น้อย ไม่มีในจิตใจท่านเลย ขอถามท่านหน่อยเถอะ ความจริงแล้วท่านเป็นใครกันแน่ ท่านจับเราโยนลงเหวหวังให้ตาย เราตายแล้ว ท่านจะได้อะไร**"

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า "**ท่านผู้เป็นปราชญ์ เราเป็นยักษ์ชื่อ ปุณณกะ เป็นอำมาตย์ของท้าวกุเวร**" ครั้นแนะนำตนเองแล้ว ได้บอกถึงสาเหตุว่า "**พญานาคนามว่า "วรุณ" ผู้ครอบครองนาคพิภพ มีธิดารูปงามนามว่า**

"อิรันทดี" เรารักนาง ผู้มีเอวงาม อยากได้มาเป็นภรรยา จึงตั้งใจฆ่าท่าน"

วิธูรบัณฑิตคิดว่า มนุษย์ย่อยยับเพราะความเข้าใจผิดกันมามากนักแล้ว เมื่อปุณณกยักษ์อยากได้นางอิรันทดีมาเป็นภรรยา แล้วทำไมจะต้องฆ่าตน จึงถามด้วยวาจาอ่อนโยนว่า **"ปุณณกยักษ์ ท่านอย่าโง่นักเลย ผู้คนเป็นอันมากล้มตายเพราะความเข้าใจผิด เมื่อท่านรักนางอิรันทดี แล้วทำไมต้องฆ่าเรา เมื่อเราตายแล้ว ท่านจะได้นางอย่างไร ฟังแล้วไม่เห็นจะเกี่ยวอะไรกัน"**

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า **"เราปรารถนาธิดาพญาวรุณนาคราช จึงได้ไปสู่ขอ พญาวรุณนาคราชตรัสกับเราว่า ถ้าได้ดวงหทัยวิธูรบัณฑิต แล้วนำมานาคพิภพโดยชอบธรรม จึงจะยอมมอบธิดาให้ เราจึงพยายามฆ่าท่าน เราไม่ได้โง่ ทั้งไม่ได้เข้าใจอะไรผิดเลย"**

วิธูรบัณฑิตตรึกตรองดูแล้ว มองไม่เห็นว่าพระนางวิมลาจะเอาหัวใจของตนไปทำอะไร พระนางไม่น่าจะต้องการหัวใจ แท้จริงแล้วปัญญานั่นเอง คือ หัวใจของบัณฑิต พญาวรุณนาคราชฟังธรรมกถาของเรา เกิดความเลื่อมใส เอาแก้วมณีบูชาเรา ครั้นกลับนาคพิภพ คงจะพรรณนาความที่เราเป็นธรรมกถึกให้พระนางฟัง พระนางจึงปรารถนาที่จะฟังธรรมกถาของเราบ้าง พระนางวิมลาและพญาวรุณนาคราชเห็นจะเกิดความเข้าใจผิดกัน จึงใช้ให้ปุณณกยักษ์ไปฆ่าเรา ความที่เราเป็นบัณฑิต ทำให้เราประสบทุกข์มากถึงเพียงนี้ เมื่อปุณณกยักษ์ฆ่าเราแล้วจะได้ประโยชน์อะไร เราจะเตือนมาณพนั้นให้รู้สึกตัวแล้วละเว้นชีวิตเรา

ธรรมะสำหรับคนดี

วิธูรบัณฑิตกล่าวทั้งที่หัวยังห้อยลงอยู่ว่า **"จงวางเราลงก่อนเถิด เรารู้สาธุนรธรรม เมื่อแสดงให้ท่านฟังจบแล้วจึงค่อยควักเอาหัวใจเราไป"**

ปุณณกยักษ์คิดว่า **"เขาเล่ากันว่า วิธูรบัณฑิตนี้แสดงธรรมได้ไพเราะนัก ธรรมนี้วิธูรบัณฑิตเห็นจะยังไม่เคยแสดงให้เทวดาและมนุษย์ฟังที่ไหน เราเห็นจะเป็นคนแรกที่ได้ฟังสาธุนรธรรมนี้ เอาเถอะเราควรฟังสาธุนรธรรมดูก่อนค่อยฆ่าทีหลัง"** จึงวางพระโพธิสัตว์ลงให้นั่งบนยอดเขา

วิธูรบัณฑิตรู้สึกอ่อนเพลียจึงพูดกับปุณณกยักษ์ว่า **"เราจะแสดงธรรมชื่อ "สาธุนรธรรม" ซึ่งยังไม่เคยมีใครแสดงมาก่อนทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา ร่างกายเราเศร้าหมอง จะขออาบน้ำชำระกายก่อน"** ปุณณกยักษ์ยอมอนุญาตตามนั้นแล้วไปนำน้ำมาให้วิธูรบัณฑิตอาบ เมื่อวิธูรบัณฑิตอาบน้ำเสร็จแล้วให้แต่งตัวด้วยผ้าทิพย์ประดับด้วยของหอม ดอกไม้ทิพย์ และให้บริโภคอาหารทิพย์ จากนั้นวิธูรบัณฑิตจึงนั่งบนอาสนะที่ปุณณกยักษ์ประดับจัดเตรียมไว้ แสดง **"สาธุนรธรรม"** คือ ธรรมะสำหรับคนดี ว่า

"มาณพ คนดีย่อมปฏิบัติตามหลักธรรม ๔ ประการนี้ คือ

๑. จงเดินไปตามทางที่ท่านเดินกันมาแล้ว
๒. จงอย่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม
๓. อย่าทำร้ายมิตรไม่ว่าในกาลไหน ๆ
๔. อย่าตกอยู่ในอำนาจพวกอสตรี

ปุณณกยักษ์ฟังแล้ว ไม่อาจเข้าใจความหมายของสาธุนรธรรมทั้ง ๔ ข้อ จึงขอให้วิธูรบัณฑิตอธิบายให้ฟัง วิธูรบัณฑิตจึงอรรถาธิบายด้วยพุทธลีลาว่า

"บุคคลใดมีน้ำใจ เชื้อเชิญคนที่ไม่เคยรู้จักมักคุ้นกันมาก่อน ให้นั่งในบ้าน ควรทำคุณประโยชน์แก่เขาคนนั้น โดยแท้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ตอบแทนบุญคุณนั้นว่า "ผู้เดินไปตามทางที่ท่านเดินกันมาแล้ว"

บุคคลพักอาศัยในเรือนของผู้ใดแม้แต่คืนเดียว ได้รับการเลี้ยงดูด้วยข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างดี แม้แต่ใจก็ไม่ควรคิดร้ายผู้นั้น ผู้ไม่คิดร้ายต่อบุคคลผู้มีอุปการคุณนั้น ชื่อว่า "ไม่เผาฝ่ามืออันชุ่ม และยังได้ชื่อว่าไม่ทำร้ายมิตร"

บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเช่นนั้นจัดว่า "เป็นคนเนรคุณ"

อนึ่ง สตรีใดที่สามียกย่องอย่างดีแล้ว ถึงกับให้ดูแลทรัพย์สินทั้งหมดในบ้าน เมื่อมีโอกาสแล้วกลับดูหมิ่นสามีของตน บุคคลไม่ควรลุ่มหลงสตรีเช่นนั้น ผู้ชื่อว่า "อสตรี" คือ ผู้หญิงที่ไม่ดี เพราะไม่เป็นกุลสตรี"

บุคคลชื่อว่าเดินไปตามทางที่ท่านเดินกันมาแล้วอย่างนี้ ไม่เผาฝ่ามืออันชุ่มอย่างนี้ ไม่ตกอยู่ในอำนาจของหญิงที่ไม่ดีอย่างนี้ และชื่อว่าไม่ประทุษร้ายมิตรอย่างนี้

มาณพ ธรรม ๔ ประการนี้ ชื่อว่า "สาธุนรธรรม" ตั้งแต่นี้ไป ท่านจงตั้งอยู่ในธรรมนี้เถิด และจงละอธรรม คือ ความชั่วเสีย"

เมื่อปุณณกยักษ์ฟังสาธุนรธรรมจบลงแล้วก็รู้ว่าวิธูรบัณฑิตขอชีวิตด้วยการยกสาธุนรธรรมขึ้นมาแสดง จึงได้สติว่าบัณฑิตนี้ได้ต้อนรับเราทั้งที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน เราได้รับความสุขสบายอยู่ในเรือนของบัณฑิตตลอด ๓ วัน แต่กลับเนรคุณทำกรรมชั่วช้าเช่นนี้ลงไปเพราะลุ่มหลงสตรี หากเราทำร้าย

วิธูรบัณฑิตนี้ก็เท่ากับว่าทำร้ายมิตร จัดว่าเป็นคนเนรคุณ ไม่ประพฤติตามสาธุนรธรรม เราจะต้องการนางอิรันทดีไปทำไม เราจะนำบัณฑิตนี้กลับไปส่งไว้ตามเดิม เช็ดน้ำตาประชาชนชาวอินทปัตถ์นครผู้กำลังทุกข์โศกให้เบิกบาน จึงกล่าวว่า "**เราพักอาศัยอยู่ในเรือนท่านถึง ๓ วัน ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี ขอเชิญท่านกลับไปเรือนของท่านเถิด เราไม่ต้องการนางอิรันทดีแล้ว เพราะคำสุภาษิตของท่านนั่นเองทำให้เราไม่พลั้งมือฆ่าท่าน ช่วยให้ท่านรอดชีวิตในวันนี้**"

วิธูรบัณฑิตกล่าวว่า "**อย่าเพิ่งส่งเรากลับเลย ขอให้นำเราไปนาคพิภพ เราอยากเห็นท้าววรุณและวิมานของพระองค์**"

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า "**ตามปกติคนฉลาดมีปัญญามักหลีกเลี่ยงศัตรู เหตุไรท่านจึงต้องการไปที่อยู่ของศัตรูที่จะฆ่าท่านเอาหัวใจ**"

วิธูรบัณฑิตกล่าวว่า "**แม้เราก็รู้ชัดว่าคนผู้มีปัญญาต่างก็ไม่ต้องการพบศัตรู แต่เราไม่ได้ทำความชั่วไว้ในที่ไหนเลย จึงไม่กลัวตาย อีกอย่างหนึ่ง ตัวท่านเป็นคนหยาบช้า ทำร้ายเราถึงเพียงนี้ จิตใจท่านยังอ่อนโยนเพราะธรรมกถาของเรา การทำให้จิตใจพญานาคอ่อนโยนเป็นหน้าที่ของเรา ท่านจงพาเราไปเถิด**"

ปุณณกยักษ์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นก็เชิญเถิด เราไปดูพิภพของพญานาคซึ่งมีอานุภาพมากด้วยกัน สถานที่ซึ่งนางนาคสาวประดับประดาสวยงามเที่ยวเล่นเพลิดเพลินกันเป็นกลุ่ม ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ดารดาษด้วยดอกไม้หลากชนิด สว่างไสวดังสายฟ้าในอากาศ ให้เหมือนท้าวเวสสุวัณเสด็จไปยังนิพิญญาราชธานี

เมื่อปุณณกยักษ์ไม่อาจขัดขวางความประสงค์ของวิธูรบัณฑิตได้ จึงนำขึ้นนั่งอาสนะบนม้ามโนมัย พาเข้าสู่ภพนาคราชด้วยเดชานุภาพของตน

พญานาคเห็นปุณณกยักษ์มาจึงตรัสทักทายปราศรัยก่อนว่า **"เธอไปมนุษยโลกได้ดวงหทัยวิธูรบัณฑิตหรือได้ตัววิธูรบัณฑิตมาแล้วหรือ"**

ปุณณกยักษ์ทูลว่า **"ท่านผู้นี้แหละ คือ วิธูรบัณฑิตที่พระองค์ทรงต้องการตัว วิธูรบัณฑิตเป็นผู้รักษาธรรม แม้ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้มาโดยชอบธรรม ขอเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททอดพระเนตรวิธูรบัณฑิตผู้แสดงธรรมด้วยเสียงอันไพเราะนี้เถิด"**

ภพนาคราช

พญาวรุณนาคราชทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์แม้อยู่ในนาคพิภพก็ไม่แสดงอาการสะทกสะท้าน ไม่อภิวาท ทั้งไม่ร้องขอชีวิต จึงตรัสถามว่า **"ท่านบัณฑิต ท่านเป็นมนุษย์ ถูกนำมานาคพิภพที่ตนไม่เคยเห็น ก็นับว่าตกอยู่ในอุ้งหัตถ์มฤตยู แม้ยืนอยู่ต่อหน้าความตายก็ยังไม่สะทกสะท้าน ทั้งไม่กราบไหว้ถวายความเคารพเรา อาการเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่ใช่อาการของผู้ใช้ปัญญารักษาชีวิต"**

วิธูรบัณฑิตไม่ได้ทูลตรง ๆ กับพญานาคราช ผู้ปรารถนาการกราบไหว้ แต่เป็นผู้ฉลาดในการเจรจา จึงกราบทูลด้วยปฏิภาณของตนว่า **"ข้าแต่พญานาคราช ข้าพระองค์ไม่ถวายบังคมพระองค์เพราะข้าพระองค์เป็นเหมือนนักโทษที่กำลังจะถูกประหารชีวิต ทั้งข้าพระองค์ก็ไม่กลัวต่อความตาย นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต และเพชฌฆาตก็คงไม่ปรารถนาที่จะให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน เพราะจะไม่เกิดประโยชน์อะไรขึ้นมาเลย"**

พญานาคราชสดับดังนั้น ทรงพอพระทัย จึงชมเชยวิธูรบัณฑิตว่า **"ท่านบัณฑิต เป็นจริงอย่างที่ท่านพูดทุกอย่าง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหาร**

กราบไหว้ตน เพราะจะไม่เกิดประโยชน์อะไรขึ้นมาเลย มีแต่จะเสียเวลาเปล่า"

วิธูรบัณฑิตทูลปฏิสันถารพญานาคราชว่า **"ข้าแต่พญานาคราช วิมาน ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง และพระวิริยภาพของพระองค์เป็นของไม่เที่ยง แต่พระองค์กลับเห็นเป็นเช่นกับของเที่ยง ขอจงทรงพิจารณาถึงการเสด็จอุบัติในนาคพิภพของพระองค์ วิมานนี้พระองค์ทรงได้มาอย่างไร เป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล พระองค์ทรงสร้างขึ้นเอง หรือเหล่าเทพถวายพระองค์ พระเจ้าข้า"**

พญานาคตรัสว่า **"วิมานนี้หาได้เกิดขึ้นตามฤดูกาลไม่ และเรามิได้สร้างเอง ทั้งหมู่เทพก็มิได้สร้างให้เรา แต่เราได้วิมานนี้มาด้วยบุญญานุภาพของตน"**

วิธูรบัณฑิตทูลถามว่า **"พระองค์ทำบุญอะไรไว้ นาคพิภพพร้อมทั้งวิมานอันไพโรจน์ยิ่งนี้จึงอุบัติขึ้นแก่พระองค์"**

พญานาคตรัสว่า **"เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เราและชายามีศรัทธาให้ทานแด่สมณะและพราหมณ์ ทั้งดอกไม้ ธูปเทียน เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พักอาศัย ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ผ้าปูนอน ข้าว น้ำ ด้วยความเคารพ ครั้งนั้นเรือนของเราเป็นดังบ่อน้ำสำหรับพวกสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย**

ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง วิริยภาพ และการเกิดในนาคพิภพพร้อมทั้งวิมานอันไพโรจน์ยิ่ง เป็นเพราะผลแห่งบุญนั้น"

วิธูรบัณฑิตทูลถามว่า **"ถ้าเช่นนั้นพระองค์ก็ทรงทราบว่าการที่พระองค์ได้เสด็จอุบัติในนาคพิภพก็ด้วยผลแห่งบุญนั่นเอง เพราะเหตุนั้น ขอพระองค์อย่าได้ประมาท ขอจงทรงประพฤติธรรมที่จะทำให้พระองค์ได้ทรงครอบครองวิมานนี้ต่อไป"**

พญานาคตรัสว่า "**ท่านบัณฑิต ในนาคพิภพไม่มีสมณพราหมณ์ที่จะถวายข้าว น้ำเลย ขอท่านบอกวิธีที่จะทำบุญให้ทาน อันจะเป็นเหตุให้เราได้ครอบครองวิมานต่อไปด้วยเถิด**"

วิธูรบัณฑิตกราบทูลว่า "**นาคทั้งหลาย ทั้งที่เป็นพระโอรส พระธิดา พระชายา พระญาติ ทั้งหมู่มิตรและข้าราชบริพารของพระองค์ในนาคพิภพนี้ เป็นบ่อเกิดแห่งบุญ ขอพระองค์อย่าทำร้ายและอย่าคิดร้ายเขาเหล่านั้น จะทรงสถิตอยู่ในวิมานนี้ตลอดพระชนมายุแล้วจะเสด็จไปสู่เทวโลกอันสูงกว่านาคพิภพ**"

พญานาคได้สดับธรรมของพระโพธิสัตว์อย่างนี้แล้วทรงดีพระทัยเป็นอย่างมาก ประสงค์ที่จะให้ชายาฟังยิ่งนัก ทรงดำริว่า เราทำให้บัณฑิตชักช้าอยู่ภายนอกนานเกินไปแล้ว ควรจะนำไปพบน้องนางวิมลาให้เธอได้ฟังสุภาษิตอันไพเราะจึงค่อยส่งบัณฑิตกลับไปให้พระเจ้าธนัญชัย จึงตรัสว่า "**ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชาผู้ประเสริฐสุด เมื่อพระองค์พรากจากท่านแล้วย่อมจะทรงมีความทุกข์ ความเศร้าโศก คนถูกความทุกข์ครอบงำก็ตาม คนป่วยหนักก็ตาม ได้พบกับท่านแล้วย่อมได้รับความสุข**"

วิธูรบัณฑิตกราบทูลว่า "**พระองค์ตรัสธรรมของสัตบุรุษที่ชี้ทางแห่งประโยชน์โดยแท้ เป็นสิ่งที่นักปราชญ์ประพฤติกัน เมื่อภัยใหญ่หลวงเกิดขึ้น ผู้ทรงภูมิปัญญาเช่นข้าพระองค์จึงปรากฏ**"

พญานาคตรัสถามวิธูรบัณฑิตว่า "**ปุณณกยักษ์บอกว่าได้ท่านมาโดยชอบธรรม เขาคงชนะสกาจึงได้ท่านมา ปุณณกยักษ์จับท่านมาได้อย่างไร**"

พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า "**ปุณณกยักษ์เล่นสกาชนะพระราชาของข้าพระองค์ โดยมีข้าพระองค์เป็นเดิมพัน พระราชาจึงได้พระราชทานข้าพระองค์แก่ปุณณกยักษ์ ปุณณกยักษ์จึงชื่อว่า ได้ข้าพระองค์มาโดยชอบธรรม**"

พญานาคทรงชื่นชมโสมนัส มีพระทัยเบิกบาน ตื้นตันด้วยปีติ ทรงจูงมือวิธูรบัณฑิตเสด็จเข้าไปพระตำหนักในอันเป็นที่ประทับของพระชายาอย่างสนิทสนม ตรัสทักทายพระนางโดยความเบิกบานพระทัยว่า **"น้องวิมลา น้องดูซูบผอมมาก น้องดูสิใครมา วิธูรบัณฑิต ผู้ที่น้องประสงค์ดวงหทัยยืนอยู่นี่แล้ว จะทำให้น้องเบิกบานใจ เชิญน้องตั้งใจฟังเถิด"**

พระนางวิมลาทอดพระเนตรเห็นวิธูรบัณฑิตก็ทรงตื่นเต้น ตื้นตันพระทัย ทรงโสมนัสยินดีเป็นอย่างยิ่ง ทรงดำริว่า นานมากหนอกว่าจะได้พบบัณฑิตนี้ ทรงยกพระองคุลีทั้ง ๑๐ นิ้วขึ้นอัญชลี และตรัสกับวิธูรบัณฑิตจอมปราชญ์ของชาวแคว้นกุรุรัฐว่า **"ท่านเป็นมนุษย์ มาเห็นนาคพิภพเหมือนตกอยู่ในมรณภัยเช่นนี้ ไฉนจึงไม่มีความหวาดหวั่นเลย แม้อยู่ต่อหน้าความตายก็ยังไม่สะทกสะท้าน เพราะเหตุไรท่านจึงไม่กลัว ทั้งไม่ไหว้อ้อนวอนร้องขอชีวิต"**

วิธูรบัณฑิตกราบทูลว่า **"ข้าแต่พระนางเจ้าวิมลา คนไม่ทำความชั่วย่อมไม่กลัวตาย ข้าพระองค์ไม่กลัวและไม่หวาดหวั่นต่อความตาย ทั้งไม่ไหว้พระองค์เพราะนักโทษประหารไม่ควรไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน ถึงจะกราบไหว้ก็ถูกฆ่าอยู่ดี จึงไม่เกิดประโยชน์อะไรที่จะไหว้"**

พระนางวิมลาตรัสว่า **"ถูกอย่างที่ท่านพูด นักโทษประหารไม่ควรกราบไหว้เพชฌฆาต เพชฌฆาตก็ไม่ควรให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน"**

วิธูรบัณฑิตจึงกราบทูลปฏิสันถารกับพระนางวิมลาเทวีถึงสมบัติต่าง ๆ ในนาคพิภพล้วนได้มาเพราะบุญ ตามที่ได้กราบทูลกับพญาวรุณนาคราช

พระนางวิมลาสดับธรรมกถาของพระโพธิสัตว์ ทรงยินดีเป็นอย่างยิ่ง ทรงให้พระโพธิสัตว์สรงสนาน ในเวลาสรงเสร็จ ทรงประทานเครื่องประดับ ผ้าทิพย์ ของหอมทิพย์ และอาหารทิพย์ พระโพธิสัตว์บริโภคโภชนาหารแล้วนั่งเหนือธรรมาสน์ แสดงธรรมด้วยพุทธลีลา

พระนางวิมลาตรัสถามปัญหาวิธูรบัณฑิตตามที่พญาวรุณนาคราชตรัสถาม แม้วิธูรบัณฑิตก็ได้ตอบปัญหาพระนางเจ้าทุกประการ ทำให้พระนางวิมลาทรงยินดียิ่ง

วิธูรบัณฑิตทราบว่าพญานาคราชและพระนางวิมลาทั้งสองพระองค์ทรงมีพระทัยเบิกบาน จึงกราบทูลว่า **"ขอพระองค์อย่าทรงวิตกว่าจะทรงทำร้ายมิตร และอย่าทรงดำริว่าจะฆ่าบัณฑิตนี้ บัดนี้ ข้าพระองค์ได้ทำหน้าที่เสร็จแล้ว ขอจงฆ่าข้าพระองค์ เอาเนื้อหทัยตามที่ทรงพระประสงค์เถิด"**

พญานาคราชตรัสว่า **"ปัญญานั่นเองเป็นดั่งดวงใจของบัณฑิตทั้งหลาย เราทั้งสองประสงค์ปัญญาของท่านยิ่งนัก ปุณณกยักษ์จะไปส่งท่านให้ถึงแคว้นกุรุในวันนี้"**

ครั้นพญาวรุณนาคราชตรัสอย่างนี้แล้วจึงได้พระราชทานนางอิรันทตีให้ปุณณกยักษ์ ปุณณกยักษ์ได้นางอิรันทตีสมปรารถนาจึงยินดียิ่ง ได้เจรจาปราศรัยกับวิธูรบัณฑิตว่า **"วิธูรบัณฑิต ท่านทำให้ข้าพเจ้าได้ภรรยา ข้าพเจ้าจะให้แก้วมณีดวงนี้ เป็นการตอบแทนท่าน และจะนำท่านไปส่งให้ถึงแคว้นกุรุรัฐในวันนี้"**

วิธูรบัณฑิตชมปุณณกยักษ์โดยประการต่าง ๆ แล้วสอนว่า **"ท่านต้องรักภรรยาให้มาก อย่าทำให้เธอผิดหวัง และอย่าให้ใครมาทำให้ท่านทั้งสองแตกแยกจากกันได้"**

ปุณณกยักษ์เชิญวิธูรบัณฑิตให้นั่งที่อาสนะด้านหน้า เผ่นขึ้นม้ามโนมัยเหาะกลับไปอินทปัตถ์นคร ชี้ให้พระโพธิสัตว์ดูมหานครซึ่งปรากฏอยู่เบื้องหน้า

ปัญญานุภาพ

ใกล้รุ่งวันนั้น พระเจ้าธนัญชัยได้ทรงพระสุบินนิมิตว่า มีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งเกิดอยู่ใกล้ประตูพระราชนิเวศน์ มีลำต้นเป็นปัญญา มีกิ่งเป็นศีล แผ่กิ่งก้านสาขาอุดมสมบูรณ์ มีผลอร่อยเต็มไปหมด ห้อมล้อมไปด้วยช้างและม้าที่ประดับประดาแล้ว ฝูงชนต่างพากันหลั่งไหลไปกราบไหว้สักการะอย่างเนืองแน่น

พลันนั้นปรากฏว่า มีชายคนหนึ่งรูปร่างกำยำ ตัวดำ นุ่งผ้าแดง ทัดดอกไม้แดง ถือมีดคมวาวมาตัดต้นไม้นั้นทั้งรากขาดสะบั้น แล้วลากไปต่อหน้าต่อตาฝูงชนซึ่งร้องไห้ปริเทวนาการอยู่ แต่ไม่กี่วันก็นำเอากลับมาส่งคืนไว้ในที่เดิมแล้วจากไป

พระราชาทรงพิจารณาพระสุบินนิมิตนั้นก็ทรงสันนิษฐานว่า คนที่เป็นดุจต้นไม้ใหญ่จะเป็นใครไปไม่ได้นอกจากวิธูรบัณฑิต ส่วนชายหน้าตาน่ากลัวผู้มาตัดต้นไม้ลากไปจะเป็นคนอื่นไปไม่ได้ นอกจากมาณพผู้เอาวิธูรบัณฑิตไปวันพรุ่งนี้มาณพจะนำวิธูรบัณฑิตกลับมาส่งที่ประตูโรงธรรมสภาอย่างแน่นอน

ครั้นสันนิษฐานดังนี้แล้วก็ทรงมีพระหทัยโสมนัส รับสั่งให้ประดับทั่วทั้งพระนคร และให้จัดเตรียมโรงธรรมสภา ตั้งธรรมาสน์ รอรับการกลับมาของวิธูรบัณฑิต ประชาชนทราบข่าวต่างแตกตื่นกันไปชุมนุมที่ธรรมสภา ครั้นพระราชาเสด็จดำเนินไปถึงโรงธรรมสภา ทรงปลอบโยนประชาชนของพระองค์ให้สบายใจว่า **"พวกท่านจะได้เห็นวิธูรบัณฑิตในวันนี้อย่างแน่นอน"**

ขณะนั้นปุณณกยักษ์พาวิธูรบัณฑิตมาถึงประตูโรงธรรมสภาพอดีกราบลาพระโพธิสัตว์ แล้วพานางอิรันทตีขึ้นม้าอาชาไนยเหาะกลับไปในอากาศทันที

พระราชาทอดพระเนตรเห็นวิธูรบัณฑิต ทรงปรีดาปราโมทย์ยิ่ง เสด็จลุกขึ้นสวมกอดวิธูรบัณฑิต ทรงเชื้อเชิญให้นั่งบนอาสนะท่ามกลางธรรมสภา

ตรัสปฏิสันถารด้วยพระวาจาอันไพเราะว่า **"ชาวแคว้นกุรุต่างพากันยินดีที่ได้เห็นท่านกลับมา ท่านรอดพ้นจากมาณพมาได้อย่างไร"**

วิธูรบัณฑิตกราบทูลว่า **"บุรุษที่พระองค์ตรัสเรียกว่ามาณพนั้นไม่ใช่มนุษย์แต่เป็นยักษ์ ชื่อ "ปุณณกะ" อำมาตย์ของท้าวกุเวร พระนางวิมลา มเหสีของพญาวรุณนาคราชผู้ครองนาคพิภพมีพระประสงค์จะสดับธรรมกถาของข้าพระองค์ จึงบอกพญานาคราชว่า ปรารถนาดวงหทัยของข้าพระองค์ พญานาคเข้าใจผิดจึงให้ปุณณกยักษ์ ซึ่งรักลูกสาวตนไปนำดวงหทัยของข้าพระองค์มาเป็นข้อแลกเปลี่ยน จึงจะประทานนางอิรันทดีให้ ปุณณกยักษ์จึงมาท้าพนันเล่นสกากับพระองค์ ได้ข้าพระองค์ไปแล้วพยายามฆ่าโดยประการต่าง ๆ แต่ก็ไม่อาจทำให้ข้าพระองค์ตายได้ ข้าพระองค์จึงแสดงสาธุนรธรรมให้ฟังจนมีจิตเลื่อมใสจะนำข้าพระองค์มาส่ง แต่ข้าพระองค์ให้พาไปนาคพิภพแสดงธรรมถวายพญาวรุณนาคราชและพระนางวิมลาจนเกิดความเลื่อมใส แม้พญานาคก็ทรงยินดี ได้ประทานนางอิรันทดีแก่ปุณณกยักษ์ ปุณณกยักษ์ได้นางอิรันทดีก็ดีใจ จึงบูชาข้าพระองค์ด้วยแก้วมณี**

เพราะเหตุแห่งนางอิรันทดีจึงทำให้ปุณณกยักษ์พยายามฆ่าข้าพระองค์ แต่ปุณณกยักษ์ได้อาศัยข้าพระองค์ จึงได้ภรรยาผู้งดงาม ข้าพระองค์ได้แก้วมณีสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิจากปุณณกยักษ์ ข้าพระองค์ขอถวายแก้วมณีนี้แด่พระองค์"

พระราชาตรัสเล่าพระสุบินนิมิตในเวลาจวนรุ่งให้ชาวพระนครฟัง ทำให้พระองค์มั่นใจว่า อย่างไรเสียวิธูรบัณฑิตต้องกลับมาในเช้าวันนี้

ครั้นแล้วพระองค์ได้รับสั่งอำมาตย์ ข้าราชบริพาร ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ให้ทำการสักการะวิธูรบัณฑิตอย่างมากมาย ทรงให้ปลดปล่อยสัตว์เนื้อและนกที่ถูกขังไว้เพื่อดูเล่นในแคว้นของพระองค์ ทรงรับสั่งว่า

"ขอสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากเครื่องกักขังเหมือนวิธูรบัณฑิต เป็นอิสรภาพพ้นจากเครื่องผูก พวกชาวไร่ ชาวนา จงงดการทำไร่ ทำนา ตลอดหนึ่งเดือน"

ทรงประกาศให้ชาวพระนครจัดการสมโภชเป็นการใหญ่ ให้ทำบุญเลี้ยงสมณพราหมณ์ ให้งดเว้นการเที่ยวเตร่ดื่มสุรา ให้หญิงขายตัวงดขายบริการ ให้ทหารออกตรวจตราทั่วแผ่นดินอย่างเข้มงวดเพื่อไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ในระหว่างนี้ เมื่อวิธูรบัณฑิตผ่านไปที่ไหน ประชาชนต่างพากันโบกธงโห่ร้องขึ้นด้วยความยินดีเป็นที่ยิ่ง มิถิลานครได้มีงานมหรสพสมโภชตลอดหนึ่งเดือน

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่อาณาประชาราษฎร์ สั่งสอนพระราชาเหมือนกับสมัยที่พระพุทธเจ้าบำเพ็ญพุทธกิจ ทำบุญ ให้ทาน และรักษาอุโบสถศีลตลอดอายุ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์

ประชาชนชาวแคว้นกุรุทั้งหมด ตั้งต้นแต่พระราชา เชื่อฟังโอวาทพระโพธิสัตว์ พากันรักษาศีล ทำบุญ ให้ทาน ครั้นสิ้นชีวิตได้ไปเกิดตามฐานะบุญและกรรมของตน

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

ครั้นพระบรมศาสดาทรงตรัสเล่าเรื่องวิธูรบัณฑิตแล้วจึงตรัสว่า **"ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในอดีตชาติ ตถาคตก็สมบูรณ์ด้วยปัญญา ฉลาดในอุบายเหมือนกัน มารดาบิดาของบัณฑิตในอดีตชาตินั้นกลับชาติมาเกิดเป็นมหาราชสกุลในชาตินี้ ภรรยาใหญ่ได้มาเกิดเป็นมารดาพระราหุล บุตรคนโตได้มาเกิดเป็นพระราหุล พระนางวิมลาได้มาเกิดเป็นพระนางอุบลวรรณา พญาวรุณนาคราชได้มาเกิดเป็นพระสารีบุตร พญาครุฑได้มาเกิดเป็นพระโมคคัลลานะ ท้าวสักกเทวราชได้มาเกิดเป็นพระอนุรุทธะ พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยราช**

ได้มาเกิดเป็นพระอานนท์ ปุณณกยักษ์ได้มาเกิดเป็นพระฉันนะ ม้ามโนมัยสินธพได้มาเกิดเป็นม้ากัณฐกะ บริษัทนอกจากนั้นได้มาเกิดเป็นพุทธบริษัท ส่วนวิธูรบัณฑิตในกาลนั้นเป็นเราตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาตินี้”

พระเวสสันดร

มหาชาติ มหาทาน

“ถ้าใครขอหทัย เราก็จะผ่าอกเอาหทัยให้
ถ้าใครขอดวงตา เราก็จะควักดวงตาทั้งสองข้างให้
ถ้าใครขอเนื้อในกาย เราก็จะเชือดเนื้อให้
ถ้าใครขอโลหิต เราก็จะกรีดเลือดให้
แม้ถ้าใคร ต้องการให้เราเป็นทาส
เราก็ยินดี ยอมตัวเป็นทาสเขาผู้นั้น”

๑๐

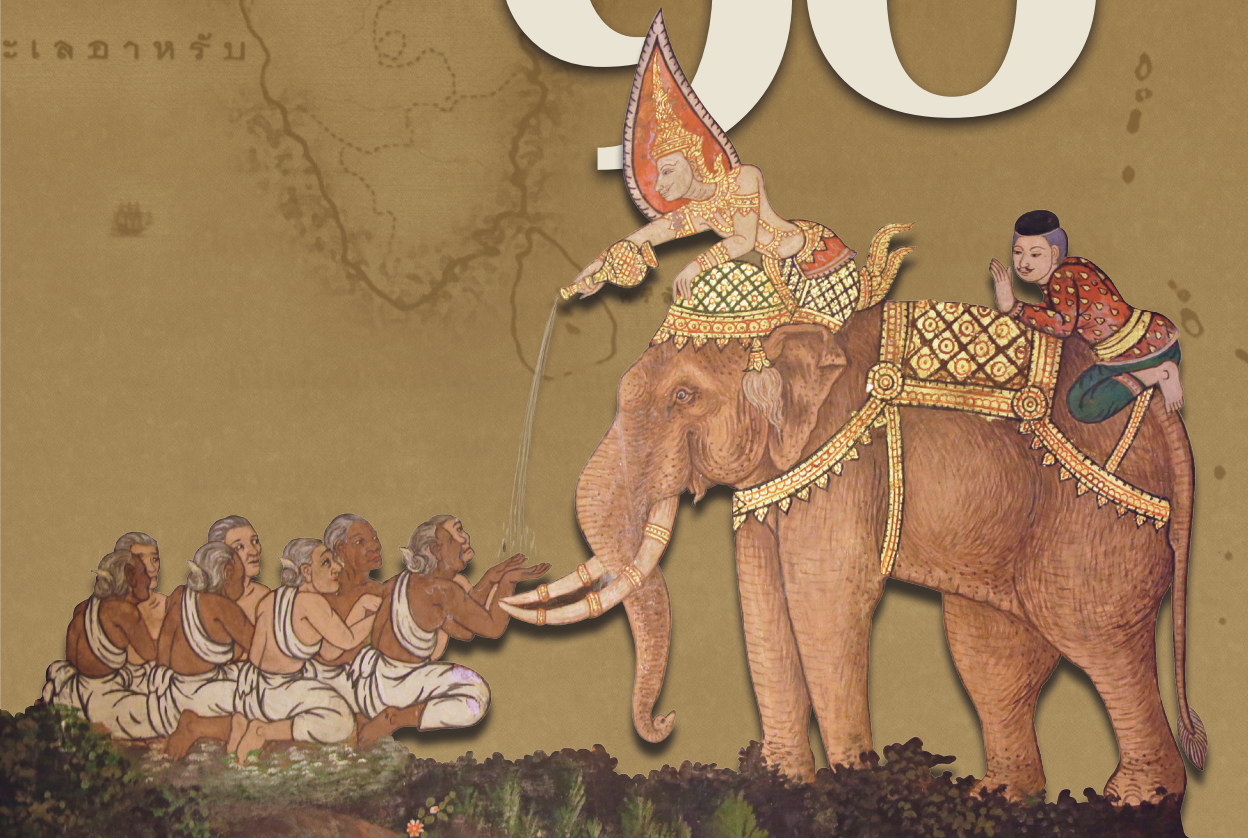

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งเกิดเป็นพระเวสสันดรไว้ในเวสสันดรชาดก ทรงมีปณิธานแน่วแน่ที่จะบำเพ็ญ **"ทานบารมี"**

เวสสันดรชาดก ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต และอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต

พระพุทธองค์ตรัสเวสสันดรชาดกที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในระหว่างพรรษาที่ ๒ หลังการตรัสรู้ ขณะเสด็จมหานครแห่งราชสกุล เพื่อโปรดพระประยูรญาติ

พระนครแห่งราชสกุล

พระเจ้าสุทโธทนะสดับข่าวว่าพระโอรสได้ตรัสรู้แล้ว ทรงประกาศธรรมจักรอันบวร พระเกียรติคุณแผ่ไพศาลไปในแคว้นต่าง ๆ ขณะนี้ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์ จึงรับสั่งอำมาตย์คนหนึ่งพร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐ คนไปกราบทูลเชิญเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ อำมาตย์พร้อมด้วยบริวารไปยังกรุงราชคฤห์ เส้นทางไกลประมาณ ๖๐ โยชน์ เพื่อทูลนิมนต์พระพุทธองค์เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์

เมื่อถึงกรุงราชคฤห์ อำมาตย์พาบริวารเข้าไปยังพระเวฬุวันวิหาร ในขณะที่พระพุทธองค์กำลังแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔ อำมาตย์พร้อมด้วยบริวารยืนฟังพระธรรมเทศนาอยู่ด้านท้ายสุดของพุทธบริษัทก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ จึงทูลขอบวชพร้อมบริวาร

ภายหลังจากที่พระภิกษุอำมาตย์ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ไม่ได้กลับไปกราบทูลความให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะไม่ได้รับข่าวสาส์นจึงส่งอำมาตย์คนอื่นพร้อมด้วยบริวารไปอีกถึง ๙ ครั้ง ก็ยัง

ไม่ได้รับทราบข่าวคราว เพราะว่าเมื่อพระภิกษุผู้เป็นอำมาตย์ทุกคนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ บวชแล้วก็พำนักอยู่ในกรุงราชคฤห์นั้น ไม่มีใครส่งข่าวสาส์นกลับไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะ

พระเจ้าสุทโธทนะทรงดำริว่า อำมาตย์ทุกคนไปแล้วก็หายเงียบ ไม่มีใครกลับมา แม้ข่าวสาส์นก็ไม่ได้ส่งกลับมาบอก พระองค์จึงตัดสินใจส่งกาฬุทายีอำมาตย์® ซึ่งเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ไปนิมนต์พระพุทธเจ้า

พระเจ้าสุทโธทนะรับสั่งกับกาฬุทายีอำมาตย์ว่า "**กาฬุทายี เราปรารถนาที่จะเห็นบุตรของเรา จึงส่งอำมาตย์ไปถึง ๙ ครั้ง ๙ คราแต่ไม่มีใครกลับมาแม้แต่คนเดียว แม้ข่าวสาส์นก็ยังไม่ได้รับ ไม่มีใครรู้ว่าชีวิตจะเป็นอย่างไร ขณะยังมีชีวิตอยู่ เราปรารถนาจะเห็นบุตรเราสักครั้ง เธอสามารถนำบุตรของเรามาได้หรือไม่**" กาฬุทายีอำมาตย์กราบทูลว่า "**ได้ พระเจ้าข้า หากข้าพระพุทธเจ้าจะได้บวช**" พระเจ้าสุทโธทนะตรัสว่า "**เธอจะบวชหรือไม่ก็ตาม แต่จงนำบุตรของเรากลับมาให้ได้**" กาฬุทายีอำมาตย์ทูลรับพระบัญชาแล้วเดินทางไปยังกรุงราชคฤห์

เมื่อกาฬุทายีอำมาตย์ถึงพระเวฬุวันวิหารได้ยืนอยู่ท้ายบริษัทฟังพระบรมศาสดาแสดงพระธรรมเทศนา ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมทั้งบริวาร จึงได้ทูลขออุปสมบท

หลังจากพระบรมศาสดาตรัสรู้แล้ว ในพรรษาแรก ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ออกพรรษา ปวารณาแล้ว เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม

® **สหชาติ** คือ สิ่งที่เกิดพร้อมกันกับวันที่พระพุทธเจ้าเกิด สหชาติ ๗ นั้น คือ ๑. พระนางพิมพา ยโสธรา ๒. พระอานนท์ ๓. กาฬุทายีอำมาตย์ ๔. นายฉันนะ มหาดเล็ก ๕. ม้ากัณฐกะ ๖. ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗. ขุมทองทั้ง ๔ (สังขนิธี, เอลนิธี, อุบลนิธี และบุญฑริกนิธี)

ประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาตลอด ๓ เดือน ทรงแนะนำชฎิล ๓ พี่น้อง พร้อมทั้งชฎิลบริวาร ๑,๐๐๐ คน ในวันเพ็ญเดือนยี่เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสาร พร้อมด้วยพราหมณ์และคหบดีชาวมคธให้บรรลุธรรม ประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์อีก ๒ เดือน โดยลำดับกาลเป็นเวลา ๕ เดือนนับแต่เสด็จออกจากกรุงพาราณสี

เหมันตฤดูล่วงไปแล้ว นับแต่วันที่พระกาฬุทายีเถระมาถึง วันเวลาก็ล่วงไปโดยลำดับ ครั้นใกล้เข้าพรรษาที่ ๒ ในวันเพ็ญเดือน ๔ พระกาฬุทายีเถระคิดว่า บัดนี้วสันตฤดูกำลังย่างเข้ามา หนทางที่จะเสด็จไปก็ชุ่มชื่น แผ่นดินปกคลุมไปด้วยหญ้าเขียวขจี ราวป่ามีดอกไม้บานสะพรั่ง มรรคาก็เหมาะแก่การที่จะเดินทาง ควรที่พระพุทธองค์จะเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติ

พระกาฬุทายีเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พรรณนาเส้นทางเสด็จพระพุทธดำเนินไปยังพระนครแห่งราชสกุลของพระพุทธองค์ด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถา ว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในฤดูกาลนี้มวลไม้ในราวป่ากำลังผลัดใบเก่าร่วงหล่นไป ใบใหม่แตกยอดผลิดอกบานสะพรั่ง สีแดงสว่างไสว เรืองรุ่ง ดุจเปลวเพลิง ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตลบไปทั่วทิศ น่ารื่นรมย์ใจ บ้างก็ผลิดอกออกผลหลากชนิดงดงามยิ่ง กาลนี้เป็นกาลที่สมควรจะจาริกไป ขอเชิญพระพิชิตมารเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ อันเป็นพระนครแห่งราชสกุล เพื่ออนุเคราะห์หมู่พระประยูรญาติ

ข้าแต่พระมหามุนี ฤดูนี้เป็นฤดูที่ไม่หนาวนัก ไม่ร้อนนัก อากาศเย็นสบาย ทั้งมรรคาก็สะดวก ภาคพื้นมีหญ้าสีเขียวขจี อาหารหาได้ง่าย ไม่แร้นแค้น ขอพวกศากยะและโกลิยะทั้งหลายจงได้เข้าเฝ้าพระองค์ ที่แม่น้ำโรหิณี ชาวนาไถนาหว่านกล้าด้วยหวังผล พ่อค้า

แล่นเรือออกมหาสมุทรไปค้าขายก็หวังทรัพย์ หมู่พระประยูรญาติอยู่ที่พระนครก็หวังที่จะเห็นพระองค์เสด็จสู่พระนครแห่งราชสกุล เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาลชาวนาก็ได้ไถนาหว่านพืช แว่นแคว้นก็อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร พวกยาจกเที่ยวขอทานอยู่เป็นประจำ เป็นเหตุให้ผู้เป็นทานบดีมีโอกาสให้ทานบ่อย ๆ ครั้นให้ทานบ่อย ๆ ย่อมได้ไปสู่สวรรค์

บุรุษผู้มีความเพียร มีปัญญากว้างขวาง เกิดในสกุลใดย่อมทำสกุลนั้นให้บริสุทธิ์สะอาด ข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์เป็นเทพเจ้าที่ประเสริฐกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย ทรงสามารถทำให้สกุลบริสุทธิ์ เพราะพระองค์เกิดแล้ว โดยอริยชาติได้สัจจะนามว่า "นักปราชญ์" สมเด็จพระบิดาของพระองค์พระนามว่า สุทโธทนะ และพระนางเจ้าสิริมหามายาเป็นพระมารดาของพระพุทธองค์ ทรงทะนุถนอมพระองค์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์มาด้วยพระครรภ์ บัดนี้พระนางเจ้าเสด็จสวรรคตไปบันเทิงอยู่ในไตรทิพย์ พรั่งพร้อมด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์ มีหมู่นางฟ้าห้อมล้อม บันเทิงอยู่ด้วยเบญจกามคุณ แม้ข้าพระองค์ก็เป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีสิ่งใดจะย่ำยีได้ มีพระรัศมีแผ่ซ่านออกจากพระวรกาย ไม่มีผู้เปรียบปาน ผู้คงที่ พระองค์เป็นบิดาของบิดา เป็นพระอัยกาของข้าพระองค์โดยธรรม ฯลฯ

ระหว่างสองข้างทางสู่มหานครแห่งราชสกุลมีบ้านและนิคมตั้งเรียงราย ประชาชนต่างมีศรัทธาเลื่อมใสนับถือพระรัตนตรัย พวกเขาล้วนตั้งหน้าตั้งตารอคอยพระองค์ บัดนี้เป็นเวลาสมควรแล้วที่พระองค์จะเสด็จพระนครแห่งราชสกุล เพื่ออนุเคราะห์หมู่พระประยูรญาติ

พระบรมศาสดาตรัสถามพระกาฬุทายีว่า "กาฬุทายี เพราะเหตุไร เธอจึงพรรณนาเส้นทางสู่กบิลพัสดุ์นครด้วยถ้อยคำอันไพเราะเช่นนี้"

พระกาฬุทายีกราบทูลให้ทรงทราบว่า **"พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา มีพระประสงค์จะพบพระองค์ ขอพระองค์เสด็จสู่กบิลพัสดุ์นคร เพื่อสงเคราะห์พระชนกและพระประยูรญาติทั้งหลาย"**

พระบรมศาสดารับคำพระกาฬุทายีเถระแล้วจึงทรงรับสั่งให้แจ้งข่าวภิกษุสงฆ์เพื่อเตรียมการเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ ครั้นแล้วพระพุทธองค์แวดล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์อรหันตขีณาสพจำนวนมาก ทรงคำนวณเส้นทางจากกรุงราชคฤห์ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ประมาณ ๖๐ โยชน์ เดินทางวันละ ๑ โยชน์[๒] ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ เดือน จึงเสด็จจาริกไปโดยไม่รีบเร่ง

ภิกษุสงฆ์อรหันตขีณาสพที่ตามเสด็จองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสู่กรุงกบิลพัสดุ์ในครั้งนั้นมีจำนวนถึง ๒๐,๐๐๐ องค์ ได้แก่ พระภิกษุกุลบุตรชาวแคว้นอังคะและแคว้นมคธ จำนวน ๑๐,๐๐๐ องค์ พระภิกษุกุลบุตรชาวกรุงกบิลพัสดุ์ที่เป็นทูตมาทูลเชิญเสด็จ จำนวน ๑๐,๐๐๐ องค์

พระกาฬุทายีคิดว่าควรจะไปทูลความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ จึงเหาะไปทางอากาศ ปรากฏในพระราชนิเวศน์

ครั้งแรกพระราชาทรงจำพระกาฬุทายีเถระไม่ได้เนื่องจากเครื่องแต่งตัวเปลี่ยนไป เมื่อพระเถระทูลให้ทราบว่าท่านคือกาฬุทายีอำมาตย์จึงตรัสถามถึงพระบรมศาสดา พระเถระทูลให้ทราบว่าพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมากกำลังเสด็จมา ขณะนี้อยู่ในระหว่างทาง พระราชาทรงดีพระทัย

---

[๒] ระยะทาง ๑ โยชน์ คิดเป็นระยะทางในสมัยปัจจุบันประมาณ ๑๖ กิโลเมตร คิดตามมาตราวัดสมัยพุทธกาล ระยะทางจากกรุงกบิลพัสดุ์ไปวัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ๖๐ โยชน์ ประมาณ ๙๖๐ กิโลเมตร พระพุทธองค์ต้องใช้เวลาเดินทางจากวัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ไปโปรดพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ และเดินทางกลับมาจำพรรษาที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์อีกครั้ง ซึ่งมีเวลาประมาณ ๒ เดือน ก่อนเข้าพรรษาที่ ๒

นิมนต์พระเถระให้ฉันบิณฑบาตก่อน แล้วนำบิณฑบาตจากพระราชนิเวศน์ไปถวายพระพุทธองค์

พระเถระเหาะกลับไปทางอากาศท่ามกลางสายตาของชาวกรุงกบิลพัสดุ์ นำบิณฑบาตมาถวายพระบรมศาสดา พระพุทธเจ้าเสวยบิณฑบาตนั้นในระหว่างทางเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ พระเถระได้นำบิณฑบาตมาถวายพระพุทธเจ้าเช่นนี้ทุกวัน แม้พระบรมศาสดาก็เสวยเฉพาะบิณฑบาตของพระชนกเท่านั้น

พระเถระกราบทูลพระราชาทุกวันว่า วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึงตรงนี้ ๆ เป็นเหตุให้ราชสกุลต่างก็ยินดี เกิดความเสื่อมใสพระบรมศาสดามากยิ่งขึ้นทั้งที่ยังไม่ได้เห็นพระองค์[๓]

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาใกล้ถึงกบิลพัสดุ์นคร เจ้าศากยะทั้งหลายต่างพากันตื่นเต้น คิดว่าจะได้เห็นพระญาติผู้ประเสริฐของเรา จึงประชุมกันพิจารณาหาสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า

อุทยานของเจ้านิโครธศากยะร่มรื่น น่าอยู่อาศัย จึงตกลงปรับปรุงเป็นที่รับเสด็จพระพุทธองค์

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงพระนคร เจ้าศากยะได้จัดการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่อลังการ ด้วยการให้เด็กชายและเด็กหญิง คนหนุ่มสาวชาวกบิลพัสดุ์นครไปตั้งแถวถือของหอมและดอกไม้ แต่งตัวด้วยเครื่องประดับอันงดงาม เดินนำหน้าตามด้วยพระราชกุมารและพระราชกุมารี ส่วนเจ้าศากยะทั้งหลายถือของหอมดอกไม้ตามเสด็จมาข้างหลัง

---

[๓] ในเวลาต่อมาพระบรมศาสดาจึงทรงสรรเสริญพระกาฬุทายีเถระว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้านทำให้ราชสกุลเกิดความเลื่อมใส ด้วยพระดำรัสว่า "**ภิกษุทั้งหลาย พระกาฬุทายีนี้เป็นเลิศกว่าพระสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ยังราชสกุลให้เลื่อมใส**"

พระราชกุมารและพระราชกุมารีนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังนิโครธาราม

พวกเจ้าศากยะต้อนรับพระพุทธเจ้าในฐานะเจ้าชาย ผู้จะก้าวขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ มิใช่ในฐานะพระบรมศาสดาเอกของโลก จึงยังเป็นผู้ถือตัวสูงในเรื่องชาติสกุล ต่างดำริกันว่า **"พวกตนเป็นพระกนิษฐา เป็นพระภาคิไนย เป็นพระโอรส สิทธัตถะเป็นหลาน จะถวายการเคารพได้อย่างไร"** จึงประทับอยู่ห่าง ๆ ด้วยอาการเคอะเขิน รับสั่งให้พระราชกุมารที่ยังหนุ่มเข้าไปนั่งใกล้พระพุทธเจ้า

เจ้าศากยะผู้ใหญ่ทั้งหลายมิได้กราบไหว้ถวายความเคารพ พากันนั่งเฉยอยู่ พระพุทธองค์ทราบอัธยาศัย เพื่อจะทำลายมานะของพระประยูรญาติ จึงทรงเข้าจตุตถฌาน อันเป็นบาทแห่งอภิญญา ออกจากจตุตถฌานแล้วเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้า ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์[๔]

ปานประหนึ่งจะโปรยปรายละอองธุลีพระบาทลงบนพระเศียรของพวกเจ้าศากยะ

---

[๔] **ยมกปาฏิหาริย์** ประกอบด้วยลักษณะดังนี้

เปลวไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน สายธารพุ่งออกจากพระกายเบื้องล่าง เปลวไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องล่าง สายธารพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน เปลวไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า สายธารพุ่งออกจากพระกายเบื้องหลัง เปลวไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องหลัง สายธารพุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า เปลวไฟพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องขวา สายธารพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องซ้าย เปลวไฟพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องซ้าย สายธารพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องขวา

โดยทำนองเดียวกันนี้ เปลวไฟและสายธารพุ่งออกจากเบื้องซ้ายและเบื้องขวาของช่องพระกรรณ ช่องพระนาสิก พระอังสะ พระหัตถ์ พระปรัศว์ พระบาท พระองคุลีขุมพระโลมาแต่ละขุม และในพระวรกายส่วนอื่น ๆ ของพระพุทธองค์ ตั้งแต่พระศอลงไปจนถึงพระบาท

พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นความอัศจรรย์เช่นนั้นจึงตรัสเล่าความหลังว่า **"ในวันที่พระองค์ประสูติ หม่อมฉันได้เห็นพระบาทของพระองค์ ขณะถูกอุ้มเข้าไปให้ไหว้กาฬเทวิลดาบส กลับไปประดิษฐานบนชฎาของดาบส หม่อมฉันก็ได้ไหว้พระองค์ นั่นเป็นการไหว้ครั้งแรกของหม่อมฉัน ในวันวัปปมงคลแรกนาขวัญ หม่อมฉันก็ได้เห็นร่มเงาไม้หว้าที่พระองค์นั่งขัดสมาธิอยู่บนพระแท่น มิได้คล้อยไปตามตะวันก็ได้ไหว้พระองค์ นั่นเป็นการไหว้ครั้งที่ ๒ บัดนี้ได้เห็นปาฏิหาริย์ที่ไม่เคยเห็นมาก่อนในชีวิต จึงขอไหว้พระองค์อีกครั้ง นับเป็นการไหว้ครั้งที่ ๓ ของหม่อมฉัน"**

เมื่อพระราชาถวายบังคมแล้ว เหล่าเจ้าศากยะทั้งหลายก็พากันถวายบังคมตามทั้งหมด พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากอากาศ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์

จากนั้นฝนโบกขรพรรษได้ตกลงมา น้ำฝนนั้นมีสีแดง ผู้ประสงค์ให้เปียกจึงจะเปียก ฝนโบกขรพรรษแม้ว่าหยดเดียวก็ไม่ตกลงบนร่างกายของผู้ที่ไม่ประสงค์จะให้เปียก เจ้าศากยะทั้งปวงเห็นดังนั้นเกิดอัศจรรย์ใจ เลื่อมใสอย่างมาก

เมื่อเจ้าศากยะทั้งปวงฟังพระธรรมกถาจบลงก็เสด็จลุกขึ้น ถวายบังคมแล้วพากันกลับไป ไม่มีพระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชาพระองค์ใดกราบทูลพระบรมศาสดาให้ทรงรับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้นแม้แต่ผู้เดียว

ภายหลังจากหมู่พระประยูรญาติกลับพระราชนิเวศน์ไปแล้ว ตะวันบ่ายคล้อยไปสู่สายัณห์กาล แดดอ่อนยามเย็นสาดแสงทะลุม่านเมฆผ่านละอองฝนลงทาบวัดนิโครธาราม แม้จะเป็นยามเย็นแต่บรรยากาศกลับคล้ายยามรุ่งอรุณ ดอกไม้ในอุทยานนิโครธารามผลิดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลราวกับยามเช้า แม้หมู่นกก็โผบินกลับรวงรังอย่างลังเล ไม่แน่ใจว่าเป็นยามรุ่งอรุณหรือสายัณห์กาล

ขณะนั้นหมู่พระภิกษุออกจากที่พักมานั่งชุมนุมสนทนากันถึงฝนที่ตกลงมาอย่างน่าประหลาดและบรรยากาศที่น่าอัศจรรย์

พระพุทธองค์เสด็จมาสู่วงสนทนาของหมู่พระภิกษุสงฆ์ ตรัสถามถึงเรื่องที่กำลังสนทนากัน เมื่อภิกษุกราบทูลให้ทรงทราบจึงตรัสแย้มว่า **"ฝนนี้เรียกว่า "ฝนโบกขรพรรษ" ตกลงในสมาคมแห่งพระญาติของเราในปัจจุบันชาติหาได้เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่ แต่ในอดีตกาลเมื่อเราเกิดเป็นพระโพธิสัตว์นามว่า "เวสสันดร" บำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อพระโพธิญาณจนเป็นเหตุให้ฝนโบกขรพรรษตกในสมาคมแห่งพระญาติ นั่นสิเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์กว่า"**

พวกภิกษุสงฆ์ต่างพากันกราบทูลให้พระองค์ทรงเล่าเรื่องราวของพระเวสสันดรให้ฟัง จากนั้นพระพุทธองค์จึงได้ตรัสเรื่อง **"เวสสันดรชาดก"** ซึ่งเป็นชีวิตในอดีตชาติของพระองค์

พร ๑๐ ประการ

ในอดีตชาติได้มีพระราชาพระนามว่า **"สีพีมหาราช"** ครองราชสมบัติในกรุงเชตุดร แคว้นสีพี พระองค์มีพระโอรสองค์หนึ่งพระนามว่า **"สญชัยกุมาร"** เมื่อสญชัยกุมารเจริญวัย ได้อภิเษกสมรสกับ **"พระนางผุสดี"** พระธิดาของพระเจ้ามัททราช ต่อมาพระเจ้าสีพีทรงอภิเษกสญชัยราชกุมาร ขึ้นครองราชสมบัติและสถาปนาพระนางผุสดีเป็นอัครมเหสี

พระนางผุสดีนั้นได้บำเพ็ญบารมีมาตั้งแต่พระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน

นับย้อนกลับไป ๙๑ กัป เป็นยุคที่พระบรมศาสดา พระนามว่า **"วิปัสสี"** เสด็จอุบัติขึ้น ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก

สมัยนั้น "**พระเจ้าพันธุมราช**" ครองราชสมบัติ ในนครพันธุมดี พระองค์มีพระธิดา ๒ องค์

กาลต่อมาพระราชาพระองค์หนึ่งได้ส่งดอกไม้ทองราคาหนึ่งแสนกับแก่นจันทน์มีค่ามากมาเป็นเครื่องบรรณาการ พระเจ้าพันธุมราชประทานแก่นจันทน์แก่พระธิดาองค์ใหญ่ ประทานดอกไม้ทองแก่พระธิดาองค์เล็ก

ขณะนั้นพระวิปัสสีพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เขตมฤคทายวันในนครพันธุมดี พระธิดาทั้งสองพระองค์ประสงค์จะนำของพระราชทานไปบูชาพระบรมศาสดา จึงได้กราบทูลพระบิดา เมื่อได้รับอนุญาตพระธิดาองค์ใหญ่จึงบดแก่นจันทน์ให้ละเอียดบรรจุลงในผอบทองคำ ส่วนพระธิดาองค์เล็กให้ทำดอกไม้ทองคำเป็นมาลาปิดทรวง นำไปถวายพระพุทธเจ้าที่มฤคทายวันวิหาร

พระธิดาองค์ใหญ่ได้ตั้งความปรารถนาให้ได้เป็นมารดาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล

ส่วนพระธิดาองค์เล็กได้ตั้งความปรารถนาว่าทุกชาติที่เกิดขอให้ร่างกายงดงามเหมือนประดับด้วยเครื่องประดับนี้ตลอดไป จนกว่าจะบรรลุพระอรหัตผล

พระบรมศาสดาได้อนุโมทนาพระธิดาทั้งสองพระองค์

ครั้นพระธิดาทั้งสองพระองค์สิ้นพระชนม์ได้ไปเกิดในเทวโลก เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลกหลายภพหลายชาติ[๕]

เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระธิดาองค์เล็กได้มาเกิดเป็นพระธิดาของพระเจ้ากิกีราช พระนามว่า "**เจ้าหญิง**

---

[๕] ต่อมาพระราชธิดาองค์ใหญ่ได้มาเกิดเป็นพระพุทธมารดา มีพระนามว่า "**มหามายาเทวี**" ตามความปรารถนา พระธิดาองค์เล็กได้บรรลุพระอรหัตไปก่อนในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า

อุรัจฉทาราชกุมารี" เพราะมีพระสิริโฉมงดงาม หน้าอกเหมือนมีเครื่องประดับงดงามอยู่ตลอดเวลา เมื่อเจ้าหญิงอุรัจฉทามีอายุ ๑๖ ปี สดับเทศนาของพระกัสสปพุทธเจ้า ได้บรรลุโสดาปัตติผล

ต่อมา ในวันที่พระบิดาสดับเทศนาจนได้บรรลุโสดาปัตติผล ส่วนตัวเจ้าหญิงอุรัจฉทาได้บรรลุอรหัตผล จึงผนวชแล้วนิพพาน

นอกจากเจ้าหญิงอุรัจฉทาแล้ว พระเจ้ากิกีราชยังมีพระธิดาอีก ๗ องค์ คือ เจ้าหญิงสมณี เจ้าหญิงสมณคุตตา เจ้าหญิงภิกษุณี เจ้าหญิงภิกขุทาสิกา เจ้าหญิงธรรมา เจ้าหญิงสุธรรมา และเจ้าหญิงสังฆทาสี[๖]

เจ้าหญิงสุธรรมาได้บำเพ็ญบุญโดยประการต่าง ๆ และด้วยอานิสงส์แห่งการบูชาพระวิปัสสีพุทธเจ้า ด้วยจุณจันทน์ในอดีตชาติ ครั้นสิ้นชีวิตจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นอัครมเหสีของท้าวสักกเทวราช มีนามว่า **"ผุสดีเทพธิดา"**

ต่อมา ท้าวสักกเทวราชทราบว่า ผุสดีเทพธิดาจะสิ้นอายุ เพราะปรากฏบุรพนิมิตที่เป็นเหตุให้รู้ว่าเทวดาจะสิ้นอายุ คือ ดอกไม้ที่ประดับเหี่ยวแห้ง พัสตราภรณ์ที่สวมใส่เศร้าหมอง เหงื่อไหลออกจากรักแร้ ผิวพรรณเศร้าหมอง และหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน จึงนำไปยังอุทยานนันทวัน บอกให้ทราบว่า ถึงเวลาต้องไปเกิดเป็นมนุษย์

นางผุสดีเทพธิดาแสดงอาการเศร้าโศกเสียใจ ท้าวสักกะจึงตรัสปลอบว่า **"บาปกรรม เธอไม่ได้ทำไว้เลย ทั้งไม่ใช่ว่าเราไม่รักเธอ แต่เป็นเพราะเธอหมดบุญแล้ว ความตายใกล้เธอเข้ามาทุกขณะ อย่าได้เศร้าโศกเสียใจ**

---

[๖] ในยุคพระพุทธเจ้าของเรา พระราชธิดาทั้ง ๗ ของพระเจ้ากิกีราชได้มาเกิดเป็นบุคคลเหล่านี้ คือ ๑. นางเขมา ๒. นางอุบลวรรณา ๓. นางปฏาจารา ๔. พระนางโคตมี ๕. นางธรรมทินนา ๖. พระนางมหามายา และ ๗. นางวิสาขามหาอุบาสิกา

เธอจะต้องพลัดพรากจากไป เราจะให้พร ๑๐ ประการ" ผุสดีเทพกัญญารู้ว่าต้องจุติแน่แล้ว จึงทูลขอพร ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ขอให้มีนัยน์ตาดำสนิทดุจตาลูกเนื้อทราย
๒. ขอให้มีพระโขนงดำสนิทดุจสร้อยคอนกยูง
๓. ขอให้เกิดในพระราชนิเวศน์ มีนามว่า **"ผุสดี"**
๔. ขอให้พระนางได้พระโอรสผู้ทรงเกียรติกว่ากษัตริย์ทั้งปวง และให้เป็นผู้มีพระราชศรัทธาในการกุศล
๕. ขออย่าให้มีพระครรภ์นูนอย่างสตรีทั่วไป
๖. ขออย่าให้พระถันทั้งคู่ดำในเวลาทรงครรภ์ และในเวลาคลอดพระโอรสก็อย่าให้หย่อนยาน
๗. ขออย่าให้มีพระเกศาหงอก ขอให้มีพระเกศาดำสนิทเหมือนปีกแมลงค่อมทองตลอดเวลา
๘. ขอให้มีพระฉวีวรรณละเอียดดุจทองธรรมชาติ
๙. ขอให้มีอำนาจปล่อยนักโทษประหารได้
๑๐. ขอให้ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าสีพีราช

ท้าวสักกเทวราชประทานพรตามที่พระนางผุสดีขอ

กำเนิดพระเวสสันดร

ผุสดีเทพกัญญารับพรแล้วจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาเกิดเป็นธิดาพระเจ้ามัททราช พระญาติทั้งหลายขนานพระนามว่า **"ผุสดี"** ตามนามเดิมนั้น ครั้นพระนางผุสดีทรงเจริญวัยมีพระชนม์ได้ ๑๖ ชันษาก็มีพระสิริโฉมงดงามยิ่งตามที่ปรารถนาไว้

ต่อมาพระเจ้าสีพีได้สละราชสมบัติให้พระราชโอรสปกครอง ทรงอภิเษกสมรสพระนางผุสดีกับสญชัยกุมาร และสถาปนาพระนางผุสดีให้เป็นพระอัครมเหสีของสญชัยราชโอรส พระนางผุสดีได้เป็นที่รักของพระเจ้าสญชัยอย่างมาก

ท้าวสักกเทวราชทรงหวนระลึกถึงพระนางก็ทรงทราบว่าพระนางผุสดีได้พร ๙ ประการตามความปรารถนาแล้ว แต่ยังไม่ได้พระโอรสผู้ประเสริฐอันเป็นพรอีกข้อหนึ่ง

ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกะทรงทราบว่าอายุพระโพธิสัตว์หมดแล้ว จึงไปเชิญให้ไปเกิดในโลกมนุษย์เป็นพระโอรสพระนางผุสดี อัครมเหสีของพระเจ้าสีพีราช กรุงเชตุดร พร้อมทั้งเหล่าเทพบุตรหกหมื่นองค์

พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลกไปเกิดในพระครรภ์พระนางผุสดี เทพบุตรหกหมื่นก็บังเกิดเป็นลูกอำมาตย์หกหมื่นตระกูลเช่นกัน

ขณะพระนางผุสดีทรงครรภ์ ทรงแพ้พระครรภ์ ประสงค์จะให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือ ที่ประตูพระนครทั้ง ๔ ที่ท่ามกลางพระนคร ๑ ที่ประตูพระราชวัง ๑ ทรงสละพระราชทรัพย์หกแสนกหาปณะ บริจาคทานทุกวัน

พระเจ้าสญชัยจึงเรียกพราหมณ์มาทำนายนิมิต ได้รับการทูลพยากรณ์ว่า **"พระโอรสผู้ยินดียิ่งในทานจะมาอุบัติในพระครรภ์พระราชเทวี"**

พระราชาทรงยินดียิ่ง จึงโปรดให้สร้างโรงทาน เริ่มบริจาคทานตั้งแต่เวลาที่พระโพธิสัตว์ยังอยู่ในพระครรภ์ ส่วนการเก็บภาษีอากรเข้าพระคลังหลวงก็เพิ่มขึ้นเหลือประมาณด้วยบุญญาธิการแห่งพระโพธิสัตว์

พระราชาในชมพูทวีปทั้งหมดต่างส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้าสญชัย ครั้นครบ ๑๐ เดือนบริบูรณ์ พระนางผุสดีประสงค์จะทอดพระเนตรพระนคร

พระเจ้าสญชัยจึงให้ตกแต่งพระนครให้พระราชเทวีทรงรถพระที่นั่งทำประทักษิณพระนคร

เมื่อพระนางเสด็จถึงถนนย่านพ่อค้าเกิดปวดครรภ์ ทหารนำความกราบบังคมทูลพระราชา พระเจ้าสญชัยรับสั่งให้ทำพลับพลาสำหรับประสูติท่ามกลางถนนย่านพ่อค้า ให้ตั้งกองรักษาการณ์ พระนางเจ้าผุสดีประสูติพระโอรสที่ถนนย่านพ่อค้านั้น

พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์พระมารดา เป็นผู้บริสุทธิ์ ลืมตาทั้งสองขึ้น เหยียดพระหัตถ์ต่อพระมารดา ตรัสว่า **"แม่จ๋า หม่อมฉันจะบริจาคทาน แม่มีทรัพย์อะไรอยู่บ้าง"**[๗] พระชนนีตรัสตอบว่า **"ลูกจงบริจาคทานตามอัธยาศัยเถิด"** แล้ววางถุงเงินพันกหาปณะในมือน้อย ๆ ที่แบขออยู่

พระประยูรญาติได้ถวายพระนามว่า **"เวสสันดร"** เพราะพระองค์ประสูติในระหว่างถนนย่านพ่อค้า

ในวันที่พระเวสสันดรประสูติ มีนางช้างพังตระกูลฉัททันต์เชือกหนึ่งได้นำลูกช้างต้องตามคชลักษณ์อันเป็นมงคลมาไว้ที่โรงช้างต้น ส่วนตนเองกลับสู่ป่าตามเดิม ลูกช้างนั้นเป็นช้างเผือก ขาวบริสุทธิ์ ประชาชนต่างชื่นชมในพระบารมีและให้ชื่อว่า **"ปัจจยนาเคนทร์"** เพราะช้างนั้นเกิดขึ้นโดยมีพระกุมารเป็นปัจจัย

พระราชาได้ประทานนางนมแก่พระราชกุมาร และเด็กหกหมื่นคนผู้เป็นสหชาติ พระราชกุมารทรงเจริญวัย โดยมีเด็กหกหมื่นคนเป็นบริวาร

---

[๗] พระโพธิสัตว์ พอประสูติแล้วได้ตรัสกับพระมารดา ๓ ชาติ ดังนี้
๑. เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระมโหสถบัณฑิตในอุมมังคชาดก
๒. เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรในเวสสันดรชาดก
๓. เมื่อเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะในชาติสุดท้ายและได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

บริจาคเครื่องประดับ

พระเวสสันดรกุมารทรงมีน้ำพระทัยเปี่ยมไปด้วยเมตตา บริจาคทานอยู่เป็นประจำ เมื่อมีพระชนมายุได้ ๕ ชันษา พระราชบิดาให้ช่างทำเครื่องประดับพระราชทานแด่พระองค์ สิ้นค่าใช้จ่ายถึงแสนกหาปณะ พระราชกุมารเปลื้องเครื่องประดับนั้นประทานแก่เหล่านางนม แม้นางนมนั้นจะถวายคืนก็ไม่ทรงรับ พวกนางนมกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาทรงเห็นว่า อาภรณ์ที่ลูกให้ทานแล้วเป็นสิ่งที่ดี จึงให้ช่างทำเครื่องประดับพระราชทานอีก พระราชกุมารได้ประทานเครื่องประดับที่พระราชบิดาประทานให้เหล่านางนมถึง ๙ ครั้ง

ขณะมีพระชนมายุได้ ๘ ชันษา พระราชกุมารเสด็จสู่ปราสาท ทรงดำริว่า **"เราให้ทานด้วยของนอกกายอย่างเดียวหาทำให้เรายินดีไม่ เราต้องการให้ทานภายใน ถ้าใครขอหทัย เราก็จะผ่าอกเอาหทัยให้ ถ้าใครขอดวงตา เราก็จะควักดวงตาทั้งสองข้างให้ ถ้าใครขอเนื้อในกาย เราก็จะเชือดเนื้อให้ ถ้าใครขอเลือด เราก็จะกรีดเลือดให้ หรือแม้ถ้าใครต้องการให้เราเป็นทาส เราก็ยินดียอมตัวเป็นทาสเขาผู้นั้น"**

เมื่อพระเวสสันดรทรงคำนึงถึงการให้ทานภายในเช่นนี้ แผ่นดินก็หวั่นไหว ขุนเขาก็สั่นคลอน ท้องฟ้าก็คะนองลั่นตามเสียงปฐพี ฝนลูกเห็บก็ตกสายอสนี แม้มิใช่กาลก็เปล่งแสงแวบวาบ สาครเกิดคลื่นป่วนปั่น ท้าวสักกเทวราชก็ประนมพระหัตถ์ ท้าวมหาพรหมก็ให้สาธุการ เกิดเสียงกึกก้องโกลาหลขึ้นไปจนถึงพรหมโลก

บริจาคช้างปัจจยนาเคนทร์

ขณะพระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๑๖ ชันษา พระองค์ก็ได้สำเร็จการศึกษาศิลปะทุกศาสตร์[๕]

พระราชบิดาทรงประสงค์จะประทานราชสมบัติให้พระเวสสันดรปกครอง และตรัสขอพระนาง "มัทรี" พระราชธิดากษัตริย์ราชวงศ์แห่งมัททราชมาอภิเษกให้เป็นอัครมเหสี ครั้นพระเวสสันดรได้รับอภิเษกให้ครองราชสมบัติแล้วก็ให้ตั้งโรงทานบริจาคพระราชทรัพย์หกแสนกหาปณะทุกวัน

ต่อมาพระนางมัทรีประสูติพระโอรส ๑ องค์ ประทานนามว่า **"ชาลีราชกุมาร"** เพราะขณะประสูติ พระญาติทั้งหลายได้รองรับด้วยข่ายทองคำ เมื่อพระราชกุมารทรงเดินได้ พระนางมัทรีก็ประสูติพระราชธิดาอีก ๑ องค์ ประทานนามว่า **"กัณหาชินาราชกุมารี"** เพราะขณะประสูติ พระญาติทั้งหลายได้รองรับด้วยหนังหมี

พระเวสสันดรโพธิสัตว์ประทับคอช้างปัจจยนาเคนทร์เสด็จไปทอดพระเนตรโรงทานทั้ง ๖ แห่ง เดือนละ ๖ ครั้ง

---

[๕] **ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ** ที่พระเวสสันดรศึกษาสำเร็จ ได้แก่ ๑. **สูติ** วิชาความรู้ทั่วไป ๒. **สัมมติ** วิชาความรู้เกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ธรรมเนียม ประเพณี ๓. **สังขยา** วิชาคณิตศาสตร์ ๔. **โยคะ** วิชาการใช้เครื่องยนต์ ๕. **นิติศาสตร์** วิชาความรู้เกี่ยวกับกฎหมาย ๖. **วิเสสกา** วิชาโหราศาสตร์ ๗. **คันธัพพา** วิชานาฏดุริยางคศิลป์ ๘. **คณิกา** วิชาพลศึกษา ๙. **ธนุพเพทา** วิชาการใช้อาวุธ ๑๐. **ปุราณา** วิชาประวัติศาสตร์ ๑๑. **ติกิจฉา** วิชาการแพทย์ ๑๒. **อิติหาสา** วิชาวรรณคดี ๑๓. **โชติ** วิชาดาราศาสตร์ ๑๔. **มายา** วิชาพิชัยสงคราม ๑๕. **ฉันทติ** วิชาจินตกวี ๑๖. **เกตุ** วิชาการทูต ๑๗. **มันตา** วิชาเวทมนตร์ ๑๘. **สัททา** วิชาภาษาศาสตร์

ช้างปัจจยนาเคนทร์เป็นช้างมงคล อุดมด้วยลักษณะแห่งคชาธารของพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่ว่าช้างมงคลนี้จะไปที่ไหน แม้จะมีความแห้งแล้งเพียงใด ฝนก็จะตกลงมา ทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์

ครั้งนั้นแคว้นกาลิงครัฐได้เกิดฝนแล้ง ประชาชนปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารไม่ได้ ผู้คนอดอยากล้มตายเป็นจำนวนมาก เกิดโจรผู้ร้ายออกเที่ยวปล้นสะดมชาวบ้าน ประชาชนประสบความเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า จึงชุมนุมกันที่ท้องสนามหลวง วิพากษ์วิจารณ์ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

พระเจ้ากาลิงคราช มหากษัตริย์แห่งแคว้นกาลิงครัฐ ทรงคิดหาวิธีการที่จะทำให้ฝนตก จึงสมาทานรักษาอุโบสถศีลตลอด ๗ วัน แม้เช่นนั้นก็ไม่สามารถทำให้ฝนตก พระองค์จึงให้ประชุมชาวเมือง รับสั่งว่า **"เราได้สมาทานศีลรักษาอุโบสถศีลตลอด ๗ วัน ฝนก็ยังไม่ตก ควรจะทำอย่างไร"**

ชาวเมืองกราบทูลว่า **"ถ้าพระองค์ไม่สามารถทำให้ฝนตก พระราชโอรสของพระเจ้าสญชัยในกรุงเชตุดร พระนามว่า เวสสันดร ทรงยินดีการให้ทาน พระองค์มีช้างเผือกต้องตามคชลักษณ์แห่งช้างมงคล ไปที่ไหนฝนก็ตกที่นั่น ขอพระองค์ส่งพราหมณ์ไปทูลขอช้างเชือกนั้นมา"**

พระราชาทรงเลือกพราหมณ์ ๘ คน คือ รามพราหมณ์ ธชพราหมณ์ ลักขณพราหมณ์ สุชาติมันตพราหมณ์ ยัญญพราหมณ์ สุชาตพราหมณ์ สุยามพราหมณ์ และโกณฑัญญพราหมณ์ โดยให้รามพราหมณ์เป็นหัวหน้าส่งไปทูลขอช้างปัจจยนาเคนทร์จากพระเวสสันดร

พวกพราหมณ์เดินทางไปจนถึงนครเชตุดร บริโภคอาหารในโรงทานแล้ว ทำเนื้อตัวให้มอมแมมเปื้อนฝุ่นธุลี ตกลงกันว่ารอให้ถึงวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ จึงค่อยขอ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จตรวจโรงทานในวันต่อมา จึงพากันไปประตูเมืองด้านทิศตะวันออก

วันนั้นพระเวสสันดรประทับบนคอคชาธาร เสด็จออกไปทางประตูพระนครทิศตะวันออก พวกพราหมณ์ไม่มีโอกาสทูลขอช้างที่นั่นจึงตามไปประตูเมืองด้านทิศใต้ ยืนอยู่ในที่สูงโล่งแจ้ง แบมือข้างขวาออกขอว่า **"ข้าแต่พระเวสสันดร ขอพระองค์จงทรงพระเจริญ ขอพระองค์จงประสบแต่ชัยชนะ"**

พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพวกพราหมณ์ก็บ่ายช้างพระที่นั่งตรงเข้าไปหาพวกพราหมณ์ ประทับบนคอช้าง ตรัสถามว่า **"พราหมณ์ เนื้อตัวมอมแมมไปด้วยฝุ่นธุลี พวกท่านแบมือจะขออะไรจากเราหรือ"**

พราหมณ์ทั้ง ๘ คนกราบทูลว่า **"ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์โปรดพระราชทานช้างมงคลที่ทำให้แคว้นสีพีเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นพระราชพาหนะที่พระองค์ประทับแก่พวกข้าพระองค์"**

พระเวสสันดรทรงดำริว่า เราต้องการบริจาคทานภายใน มีอวัยวะร่างกาย เป็นต้น แต่พราหมณ์พวกนี้มาขอทานภายนอกจากเรา แม้เช่นนั้นเราก็ควรทำความปรารถนาของพวกเขาให้บริบูรณ์ ประทับอยู่บนคอช้างนั่นเอง ตรัสว่า **"เราไม่ได้หวั่นไหว จะให้ช้างพลายตัวประเสริฐเป็นช้างราชพาหนะสูงสุด ตามที่พวกท่านขอ"**

พระเวสสันดรน้อมไปในการบริจาคทาน เสด็จลงจากคอช้างปัจจยนาเคนทร์ พระราชทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย

ทรงทำประทักษิณช้าง ๓ รอบ ตรวจดูตัวช้างว่ามีส่วนไหนที่ยังไม่ได้ประดับบ้างก็ไม่เห็นมี จึงจับพระเต้าทองคำเต็มด้วยน้ำหอมเจือดอกไม้ ตรัสเรียกพวกพราหมณ์ให้เข้ามาหาพระองค์ ทรงวางงวงช้างที่ประดับประดาอย่างงดงามในมือพราหมณ์เหล่านั้น ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้าทองคำลง พระราชทานช้าง

ช้างนั้นประดับด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ รวมเป็นกหาปณะถึง ๒๔ แสนกหาปณะ นอกจากนั้น พระองค์ยังได้พระราชทานควาญช้างและคนเลี้ยงช้าง ๕๐๐ สกุล ให้ด้วย

เมื่อพระเวสสันดรหลั่งน้ำบริจาคทานเท่านั้นก็เกิดแผ่นดินไหวสะเทือนเลื่อนลั่น กึกก้องไปทั่ว เกิดขนพองสยองเกล้า น่าสะพรึงกลัว เป็นที่น่าอัศจรรย์ด้วยอานุภาพแห่งการบริจาคทานของพระเวสสันดร

พวกพราหมณ์ได้ช้างทางประตูพระนครด้านทิศใต้ จึงขึ้นช้างผ่านไปตามถนนหลวงกลางพระนคร ท่ามกลางประชาชนแวดล้อมตามไป ร้องถามว่า **"พวกท่านขี่ช้างของพวกเรา ท่านได้มาจากไหน"** พวกพราหมณ์แสดงมือโต้ตอบฝูงชนว่า **"ช้างนี้ พระเวสสันดรพระราชทานให้พวกเรา"** พลางขี่ไปตามถนนหลวงท่ามกลางพระนครแล้วออกทางประตูทิศเหนือ

ถูกเนรเทศ

ชาวพระนครโกรธแค้นพระเวสสันดร จึงชุมนุมกันประท้วงการบริจาคช้างปัจจยนาเคนทร์ ช้างสำคัญของบ้านเมืองอย่างกว้างขวางจนกลายเป็นจลาจลขึ้นทั่วพระนคร

พวกเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง แพทย์ ชาวนา พราหมณ์ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบ ตลอดจนชาวแคว้นสีพีทั้งหมดมาประชุมกัน กราบทูลพระเจ้าสญชัยว่า **"บ้านเมืองกำลังจะล่มจมเพราะถูกพระเวสสันดรล้างผลาญ เหตุไรพระเวสสันดร พระโอรสของพระองค์ จึงพระราชทานช้างสำคัญของบ้านเมือง พระเวสสันดรจะพระราชทานข้าว น้ำ ทรัพย์สมบัติก็พระราชทานไป พวกเราไม่ว่าอะไร แต่ทำไมพระเวสสันดรจึงพระราชทานช้างสำคัญ ถ้าพระองค์ไม่ทรงทำตามประชาชน เห็นทีจะเกิดปัญหาใหญ่แน่"**

พระเจ้าสญชัยทรงเข้าพระทัยว่า ชาวเมืองจะปลงพระชนม์พระเวสสันดร จึงตรัสว่า **"ลูกเราไม่มีความผิด ถึงบ้านเมืองจะล่มสลาย แว่นแคว้นจะพินาศไปก็ตาม เราจะไม่ยอมฆ่าลูกของเราเป็นเด็ดขาด"**

ชาวเมืองสีพีกราบทูลว่า **"พวกเราไม่ได้ให้พระองค์ปลงพระชนม์พระเวสสันดร แต่พระองค์ต้องเนรเทศพระเวสสันดรออกจากแคว้นไปอยู่เขาวงกต"**

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า **"ถ้าชาวสีพีต้องการเช่นนั้น เราก็ไม่ขัดข้อง แต่ขอให้ลูกของเราได้อยู่ตลอดราตรีนี้ ครั้นสว่างแล้วชาวสีพีจะขับไล่ลูกเราก็ตามใจ"**

ชาวเมืองต่างพอใจตามนั้น เมื่อชาวเมืองกลับไปแล้ว พระเจ้าสญชัยตรัสเรียกอำมาตย์ไปส่งข่าวให้พระโอรสทราบ อำมาตย์ไปเห็นพระเวสสันดรเบิกบานอยู่ท่ามกลางข้าราชบริพารก็อดสงสารไม่ได้ จึงร้องไห้หมอบลงที่พระบาทกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบ

พระเวสสันดรตรัสว่า **"ทำไมชาวสีพีจึงโกรธเราจนถึงเนรเทศออกจากเมือง"** อำมาตย์กราบทูลให้ทราบว่า **"เชื้อพระวงศ์ชั้นสูง แพทย์ ชาวนา พราหมณ์ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบต่างติเตียนพระองค์ที่พระราชทานคชาธารที่สำคัญของบ้านเมืองพวกเขาจึงจะขับไล่พระองค์"**

พระเวสสันดรยังทรงมีพระทัยแช่มชื่นเป็นปกติดีตรัสว่า **"เราจะให้ดวงหทัย ดวงตา เงิน ทอง แก้วมุกดา หรือแก้วไพฑูรย์ ซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกของเราก็จะเป็นไรไป เมื่อยาจกมาขอ แม้แขนเราก็ให้ได้ เราไม่หวั่นไหว เพราะใจของเรายินดีในการบริจาค ชาวสีพีจะเนรเทศจะฆ่าเรา หรือจะตัดเราออกเป็นท่อน ๆ ก็ตาม เราจะไม่หยุดการบริจาค"**

เมื่ออำมาตย์ฟังดังนั้นได้กราบทูลข้อความอย่างอื่นไปตามความคิดเห็นของตน ซึ่งเป็นข้อความที่พระเจ้าสญชัยหรือชาวเมืองไม่ได้บอกให้ทูลว่า **"ชาวสีพีประชุมกัน มีมติว่า พระเวสสันดรต้องเสด็จไปตามทางที่พระราชาผู้ถูกเนรเทศเสด็จไป ผ่านภูผาที่ชื่อว่า "อารัญชรคีรี" ไปตามฝั่งแม่น้ำ "โกนติมารา" แล้วประทับอยู่ที่เขาวงกต"**

เส้นทางที่อำมาตย์คนนั้นกราบทูลเป็นเส้นทางสำหรับพระราชาผู้ต้องโทษถูกเนรเทศเสด็จไป แม้เช่นนั้นพระเวสสันดรก็ตรัสอย่างไม่สะทกสะท้านว่า **"เราจะไปตามทางที่พระราชาผู้ต้องโทษเสด็จไป ชาวเมืองไม่ได้ขับไล่เราด้วยโทษอื่น แต่ขับไล่เพราะเราให้ช้างเป็นทาน เราขอผัดไป ๒ วัน เราจะบริจาคสัตตสดกมหาทานก่อน[๙] ขอชาวเมืองให้โอกาสเราได้ให้ทานสักหนึ่งวัน รุ่งขึ้นเราให้ทานแล้วจะไป"**

ดินแดนหิมพานต์

เมื่ออำมาตย์กลับไปแล้ว พระองค์รับสั่งให้มหาเสนาคุตต์จัดเตรียมสัตตสดกมหาทานให้พร้อมทุกอย่าง แม้สุราซึ่งเป็นสิ่งไม่ควรให้ทานก็รับสั่งให้จัดเตรียม จากนั้นพระองค์เสด็จไปที่ประทับพระนางมัทรีเพียงลำพังพระองค์เดียว ประทับนั่งข้าง ๆ ตรัสกับพระนางอย่างอ่อนโยนว่า **"ทรัพย์สิ่งใดที่เราให้เธอ ทรัพย์สิ่งใดเป็นของใช้ส่วนตัว และทรัพย์สิ่งใดที่เธอนำติดตัวมาจากพระชนก เธอจงเก็บสิ่งนั้นไว้ทั้งหมด"**

---

[๙] **สัตตสดกมหาทาน** คือ การให้ทานครั้งยิ่งใหญ่ โดยกำหนดสิ่งของหมวดละ ๗๐๐ อย่าง ประกอบด้วย ๑. ช้าง ๗๐๐ เชือก ๒. ม้า ๗๐๐ ตัว ๓. รถ ๗๐๐ คัน ๔. สตรี ๗๐๐ คน ๕. โคนม ๗๐๐ ตัว ๖. ทาสชาย ๗๐๐ คน ๗. ทาสหญิง ๗๐๐ คน นอกจากนั้นยังมีเครื่องอาภรณ์ต่าง ๆ อย่างละ ๗๐๐ แม้สุราซึ่งเป็นของไม่ควรให้ทานก็ได้ประทานแก่นักเลงสุราด้วย

พระนางมัทรีนึกฉงนว่า เมื่อก่อนพระสวามีไม่เคยบอกให้เก็บข้าวของ แต่เหตุใดวันนี้จึงบอกให้เก็บ จึงทูลถามว่า **"เจ้าพี่จะโปรดให้เก็บทรัพย์ไว้ที่ไหน ขอพระองค์รับสั่งหม่อมฉันด้วย"**

พระเวสสันดรตรัสว่า **"มัทรี เธอควรบริจาคทานให้ท่านผู้มีศีลตามสมควร สัตว์ทั้งปวงไม่มีที่พึ่งอื่นที่จะดียิ่งไปกว่าการบริจาคทาน"**

เมื่อพระนางมัทรีรับทราบแล้วจึงตรัสสอนเพิ่มขึ้นไปอีกว่า **"เธอจงเอ็นดูลูกทั้งสองของเราและจงดูแลพ่อแม่ฉัน ต่อไปเธอจะไม่ได้อยู่กับฉัน ถ้ากษัตริย์พระองค์ใดมาสู่ขอ เธอจงตกลงปลงใจไปอยู่กับกษัตริย์พระองค์นั้น เธอจงหาสามีอื่นจะได้ไม่ลำบาก"**

พระนางมัทรีดำริว่า ทำไมพระเวสสันดรตรัสได้ถึงขนาดนี้ จึงทูลถามว่า **"เหตุไรพระองค์จึงตรัสไม่เป็นมงคลเช่นนี้"**

พระเวสสันดรตรัสตอบว่า **"มัทรี ชาวสีพีโกรธเคืองที่พี่บริจาคช้างจึงขับไล่จากแว่นแคว้น พรุ่งนี้พี่จะให้ทานครั้งใหญ่แล้วจะออกจากพระนคร ในวันที่ ๓ พี่ต้องไปอยู่ป่าที่อันตรายเต็มไปด้วยสัตว์ร้ายมากมาย เมื่ออยู่ป่าคนเดียวอาจจะไม่รอดชีวิตก็ได้"**

พระนางมัทรีกราบทูลว่า **"พระองค์อย่าตรัสเช่นนี้ ไม่ดีเลย พระองค์ไม่สมควรเสด็จพระองค์เดียว แม้หม่อมฉันก็จะโดยเสด็จด้วย ให้ตายร่วมกับพระองค์ยังจะดีกว่าที่จะพรากจากพระองค์ ให้เผาตัวเองตายเสียยังจะดีกว่าอยู่โดยไม่มีพระองค์ นางช้างพังตามช้างพลายไปอยู่ป่าเที่ยวไปตามภูผาทางกันดาร สถานที่ขรุขระฉันใด แม้หม่อมฉันจะพาลูกทั้งสองตามเสด็จไปข้างหลังฉันนั้น หม่อมฉันและลูกจะเป็นผู้เลี้ยงง่าย ไม่ทำให้พระองค์เป็นภาระ"**

ครั้นพระนางมัทรีกราบทูลพระสวามีอย่างนี้แล้ว จึงพรรณนาถึงป่าหิมพานต์ที่งดงามอย่างละเอียด ประหนึ่งว่าเคยเห็นด้วยตัวเองมาก่อนว่า

"เมื่อลูกไปด้วย พระองค์อยู่ป่าได้ทอดพระเนตรเห็นลูกทั้งสอง พูดจาฉอเลาะ ไพเราะ น่ารัก น่าเอ็นดู เก็บดอกไม้ประดับตน นั่งเล่นอยู่ที่พุ่มไม้ในป่าบ้าง ที่อาศรมรมณียสถานบ้าง ก็จะทำให้พระองค์เพลิดเพลิน ไม่เป็นทุกข์ เพราะทรงระลึกถึงราชสมบัติ

เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นช้างมาตังคะเที่ยวอยู่ในป่าตัวเดียวก็ตาม เดินนำหน้าโขลงช้างพัง ส่งเสียงร้องกึกก้องโกญจนาทไปก็ตาม ทอดพระเนตรป่าเขาลำเนาไพรระหว่าง ๒ ข้างทาง เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงสัตว์นานาชนิด ทั้งเหล่ากินนรฟ้อนรำอยู่กลางป่า กึกก้องไปด้วยเสียงกระแสน้ำตกกระทบโขดหิน ไหลรินไม่ขาดสาย เสียงร้องของนกเค้าที่เที่ยวอยู่ตามซอกเขา เสียงสัตว์ร้ายในป่าทั้งราชสีห์ เสือโคร่ง แรด โค และฝูงนกยูงจับอยู่ที่ยอดเขา เกลื่อนกล่นไปด้วยนางนกยูงกำลังรำแพน มีแพนหางวิจิตร ขับร้องอยู่ในเวลาเย็น เต็มไปด้วยมวลดอกไม้นานาพรรณเบ่งบาน ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง ที่พื้นดินก็เขียวชอุ่มปกคลุมไปด้วยแมลงค่อมทอง ทั้งอัญชันเขียวสดกำลังแตกยอดอ่อน บัวบกออกดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมฟุ้ง และปทุมชาติมีดอกร่วงหล่นในเดือนฤดูเหมันต์ เมื่อนั้นพระองค์ก็จะไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ"

พระนางมัทรีทรงพรรณนาถึงหิมวันตประเทศตามจินตนาการของพระองค์ เหมือนพระองค์เคยเสด็จประทับอยู่ที่ป่าหิมพานต์มาก่อน[๑๐]

---

[๑๐] พระเวสสันดรและพระนางมัทรีเคยเกิดเป็นสัตว์ป่าหิมพานต์หลายชาติ พระนางมัทรีจึงพรรณนาป่าหิมพานต์จากความทรงจำแห่งอดีตชาติได้เหมือนอย่างตาเห็น

บริจาคมหาทานราชทรัพย์

พระนางผุสดีทรงเป็นทุกข์ใจว่า ลูกรู้ข่าวแล้วหรือยัง เมื่อลูกรู้แล้วจะทำอย่างไร จึงแอบเสด็จไปพบพระโอรสด้วยวอที่สวยงามมีม่านปกปิดประทับยืนที่หน้าประตูห้องบรรทมพระเวสสันดร ได้ยินเสียงสนทนากันระหว่างพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีก็พลอยกรรแสงคร่ำครวญอย่างน่าเวทนาว่า เรากินยาพิษ โดดเหว หรือเอาเชือกผูกคอตายยังจะดีเสียกว่าที่จะให้ชาวเมืองขับไล่ลูกผู้ไม่มีความผิด ทำไมชาวนครสีพีจึงขับไล่ลูกเราผู้ไม่ทำร้ายใครเป็นคนฉลาด มีแต่การให้ทาน ไม่ตระหนี่ พระราชาต่าง ๆ ก็ยกย่องสรรเสริญ

พระนางผุสดีเข้าไปหาพระโอรส ทรงคร่ำครวญอย่างน่าสงสาร ปลอบพระโอรสและพระนางมัทรีให้อุ่นใจแล้วเสด็จกลับไปกราบทูลพระเจ้าสญชัยว่า **"ชาวเมืองให้ขับไล่ลูกผู้ไม่มีความผิดออกจากแคว้น ต่อไปบ้านเมืองจะเป็นเหมือนรังผึ้งร้างที่ผึ้งหนีจากไป พระเจ้าแผ่นดินที่ถูกอำมาตย์ทอดทิ้งจะต้องอยู่ลำบากตามลำพังเหมือนหงส์ไร้ขนปีก จับเจ่าอยู่ในเปือกตมแห้ง ขอพระองค์อย่าทรงขับไล่ลูกตามคำของชาวสีพีเลย"**

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า **"น้องผุสดี เมื่อเราขับไล่ลูกที่รักผู้เป็นดุจธงชัยของชาวสีพี ก็ทำตามขัตติยราชประเพณีธรรมของแคว้นสีพีแต่โบราณ ถึงลูกจะเป็นที่รักกว่าชีวิตเราก็ทำไปด้วยความจำเป็น"**

พระนางผุสดีทรงครวญคร่ำรำพันโดยประการต่าง ๆ ว่า **"เมื่อก่อนมียอดธงปลิวสะบัดติดตามลูกเวสสันดรที่เสด็จโดยช้าง โดยวอ โดยราชรถ ทั้งมีกองทหารแต่งเครื่องแบบงดงาม ทอแสงวาววับติดตามมา เหมือนดอกกรรณิการ์ที่บานสะพรั่ง แต่วันนี้ลูกจะเดินเท้าเปล่าไปตามทางได้อย่างไร แม้มัทรีที่ตามไปจะอยู่อย่างไร เมื่อก่อนแค่ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะดุ้ง เมื่อได้ยินเสียงนกเค้าแมว นกฮูกครวญคราง จะหวาดกลัวตัวสั่นแค่ไหน"**

นางฝ่ายในได้ยินพระนางผุสดีคร่ำครวญก็พากันร้องไห้ตามกัน เหล่าชนชาววังพระเวสสันดรได้ยินสตรีในวังหลวงพระเจ้าสญชัยคร่ำครวญ ก็คร่ำครวญไปตามกัน ในราชสกุลทั้งสองไม่มีใครสามารถดำรงอยู่ตามภาวะของตนได้ ต่างล้มลงเกลือกกลิ้งไปมาคร่ำครวญ

ราตรีนั้นผ่านไปอย่างเงียบเหงา วังทั้งวังดูวังเวงเหมือนป่าช้า ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว เจ้าหน้าที่จัดเตรียมทานเสร็จได้กราบทูลให้พระเวสสันดรทราบ

พระเวสสันดรทรงสรงสนานแต่เช้า ประดับพระองค์เสร็จแล้วเสวยพระกระยาหาร แวดล้อมไปด้วยฝูงชน เสด็จเข้าสู่โรงทานเพื่อบริจาคสัตตสดกมหาทาน ทั้งช้าง ม้า รถ ขัตติยกัญญา ทาส ทาสี และโคนม อย่างละ ๗๐๐ ตลอดจนสิ่งของอื่น ๆ อีกมากมาย

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงบริจาคทานอยู่อย่างนี้ ชาวพระนครที่มารับทานต่างร้องไห้รำพันว่า "**ข้าแต่พระเวสสันดร ชาวพระนครสีพีขับไล่พระองค์เพราะทรงบริจาคทาน ขอให้พระองค์บริจาคทานให้มากยิ่งขึ้นไปอีกเถิด**" เสียงกึกก้องโกลาหลน่าหวาดเสียวดังสะท้อนเข้าไปในพระนคร

ฝ่ายผู้รับทานต่างพากันรำพันว่า "**พระเวสสันดรจะเสด็จเข้าป่า พวกเราหมดที่พึ่งแล้ว ตั้งแต่นี้ไปพวกเราจะบากหน้าไปพึ่งใครได้เหมือนพระองค์**" จึงพากันนอนกลิ้งเกลือกไปมาร้องให้คร่ำครวญ

พวกเหล่าเทวดาแจ้งให้พระราชาทั่วชมพูทวีปทราบว่าพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญมหาทาน จึงนำกษัตริย์ทั้งหลายมารับนางขัตติยกัญญาเหล่านั้นไป

พระเวสสันดรทรงบริจาคทานอยู่จนถึงเวลาเย็นจึงเสด็จกลับ พระราชนิเวศน์ไปถวายบังคมลาพระชนกพระชนนีเพื่อเดินทางในวันรุ่งขึ้น พระนางมัทรีคิดว่า แม้เราก็จะโดยเสด็จพระสวามีจะไปกราบลาเช่นกัน จึงเสด็จไปพร้อมกับพระเวสสันดร

พระเวสสันดรถวายบังคมลาพระบิดา กราบทูลว่า **"เสด็จพ่อ สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เกิดมาแล้วล้วนต้องตายทั้งนั้น ขอพระองค์จงเนรเทศลูกไปเขาวงกตเถิด หม่อมฉันบริจาคทานในวังของตนกลับถูกหาว่าเบียดเบียนชาวเมืองของตน ทั้งถูกเนรเทศจากเมืองของตน หม่อมฉันจะประสบทุกข์ในป่าที่เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายมากมาย"**

จากนั้นจึงถวายบังคมพระมารดาขออนุญาตบรรพชาว่า **"เสด็จแม่ขอจงทรงอนุญาตให้ลูกบวช ลูกบริจาคทานในวังของตนยังถูกหาว่าเบียดเบียนชาวเมืองของตน ลูกจะออกไปจากแคว้นของตนตามความต้องการของชาวเมือง"**

พระนางผุสดีตรัสว่า **"ลูกแม่ แม่อนุญาต ลูกจงบวชเถิด แต่มัทรีกับหลาน ๆ ให้อยู่กับแม่ มัทรีกับหลานทั้งสองจะไปทำอะไรในป่า"** พระเวสสันดรตรัสว่า **"ลูกไม่ต้องการให้ใครติดตามไปด้วย แม้แต่ทาสีคนเดียวก็ไม่อยากให้ไป แต่ถ้ามัทรีต้องการตามลูกไปก็ตามใจ ถ้าไม่ต้องการไปก็อยู่เถิด ลูกจะไม่ห้าม"**

พระเจ้าสญชัยลุกขึ้น เสด็จเข้าไปหาลูกสะใภ้วิงวอนว่า **"มัทรี การอยู่ในป่าลำบาก ลูกอย่าไปเลย"** พระนางมัทรีกราบทูลว่า **"เสด็จพ่อหม่อมฉันจะไม่มีความสุขเลยถ้าต้องอยู่โดยปราศจากพระเวสสันดร"**

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า **"มัทรี ลูกคิดดูให้ดี ลูกยังไม่รู้ว่ากลางป่ามีอันตรายมาก เมื่อเห็นฝูงลิงน่ากลัวท่าทางพิลึก ลูกจะทำอย่างไร ในป่าแสนจะลำบาก มีทั้งตั๊กแตน บุ้ง เหลือบ ยุง แมลง ผึ้ง นอกจากนั้นยังมีงู แม้งูเหลือมไม่มีพิษแต่มันก็มีกำลังมาก มันรัดคนหรือสัตว์ให้ตายได้ หมีเป็นสัตว์ที่อันตราย ทั้งน่ากลัว แม้จะขึ้นต้นไม้ก็หนีไม่พ้น ฝูงกระบือป่าปลายเขาแหลมชอบขวิดชนเที่ยวอยู่ราวป่าริมฝั่งแม่น้ำโสตุมพะ ถ้าลูกมัทรีเห็นฝูงกระบือในป่าจะทำอย่างไร ลูกเคยอยู่แต่ในวัง เมื่อไปถึงเขาวงกตจะอยู่อย่างไร"**

พระนางมัทรีกราบทูลพระเจ้าสญชัยว่า "**เสด็จพ่อ หม่อมฉันรู้ว่าป่าใหญ่มีอันตรายมาก แต่หม่อมฉันจะสู้ทนภัยทั้งหมด จะดั้นด้นแหวกต้นเป้ง หญ้าคา หญ้าคมบาง หญ้าแฝก หญ้าปล้อง และหญ้ามุงกระต่ายไป จะโดยเสด็จพระสวามีไป ไม่ย่อท้อ คงไม่มีชายใดอยากอยู่ร่วมกับหญิงหม้ายที่ผัวทิ้ง มีแต่เขาจะจิกผมหญิงหม้าย ทุบตีให้ได้รับความอับอายขายหน้า**

หญิงหม้าย แม้เกิดในสกุลญาติที่ร่ำรวยก็ยังถูกญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงค่อนแคะว่า หญิงไม่มีผัวนี้ต้องเป็นภาระพวกเราตลอดชีวิต แม่น้ำไม่มีน้ำก็ไร้ประโยชน์ แว่นแคว้นไร้จอมราชันก็ล่มจม หญิงหม้ายแม้มีพี่น้องตั้ง ๑๐๐ ก็เหมือนตัวคนเดียว

ธงเป็นเครื่องหมายแห่งราชรถ ควันเป็นที่ปรากฏแห่งไฟ พระราชาเป็นสัญลักษณ์ของแผ่นดิน สามีก็เป็นสง่าราศีของสตรี ความเป็นหม้ายเป็นทุกข์ในโลก ถึงอย่างไรหม่อมฉันจะต้องไป

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสรรเสริญสตรีผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับสามีเพราะเธอทำสิ่งที่ทำได้ยาก หม่อมฉันจะนุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาดโดยเสด็จพระสวามีไปทุกหนทุกแห่ง ให้แผ่นดินล่มสลายยังดีกว่าเป็นหม้ายอยู่คนเดียว หม่อมฉันไม่ปรารถนาแผ่นดินที่มีทรัพย์มากมายจรดฝั่งมหาสาคร แต่ต้องพลัดพรากจากพระสวามี หญิงที่ทิ้งสามียามทุกข์ยากเป็นหญิงไม่ดีเลย"

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า "**ลูกมัทรี ถ้าเช่นนั้นหลานชาลีกับหลานกัณหาชินาทั้งสองยังเล็กนักให้อยู่กับพ่อแม่เถิด พ่อแม่จะเลี้ยงดูเอง**"

พระนางมัทรีกราบทูลว่า "**ชาลีและกัณหาชินาจะทำให้ชีวิตที่เศร้าโศกของหม่อมฉันทั้งสองรื่นรมย์อยู่กลางป่าแสนไกลไร้ผู้คน**"

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า **"หลานทั้งสองเคยสุขสบายไปอยู่กลางป่าเช่นนั้นจะทำอย่างไร"**

เมื่อกษัตริย์เจรจากันอยู่อย่างนี้ราตรีก็สว่าง เจ้าพนักงานนำรถเทียมม้าสินธพมาเทียบไว้ที่ประตูวังรอรับพระเวสสันดร

พระนางมัทรีถวายบังคมกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ บอกลาสตรีข้าหลวงทั้งหลาย พาพระโอรสและพระธิดาไปประทับอยู่บนรถก่อนพระเวสสันดร

บริจาคม้าและราชรถ

พระเวสสันดรถวายบังคมพระชนกและพระชนนีแล้วทรงทำประทักษิณเสด็จขึ้นรถพระที่นั่ง พาพระโอรส พระธิดา และพระมเหสี มุ่งหน้าสู่เขาวงกต ขณะนั้นมีประชาชนมายืนคอยส่งเสด็จตามท้องถนนเป็นจำนวนมาก พระนางผุสดีดำริว่าลูกต้องให้ทานในระหว่างทาง จึงให้คนนำรถบรรทุกรัตนะตามไปมอบให้พระเวสสันดร

พระเวสสันดรทรงบริจาครัตนะและเครื่องประดับจนหมดตัว พระราชทานให้ยาจกผู้มาขอถึง ๑๘ ครั้ง จึงเสด็จออกจากพระนครไป ประสงค์จะทอดพระเนตรราชธานีเป็นครั้งสุดท้าย แผ่นดินในที่มีประมาณเท่ารถพระที่นั่งก็แยกออก หมุนรถพระที่นั่งให้หันหน้ากลับพระนครเชตุดร พระองค์ทอดพระเนตรสถานที่ประทับของพระชนกพระชนนี ทำให้เกิดแผ่นดินไหวเป็นที่น่าอัศจรรย์ พระองค์ตรัสกับพระนางมัทรีว่า **"น้องมัทรีดูสิ นั่นพระราชนิเวศน์พระบิดา นั่นวังของเราที่พระบิดาประทานให้ ดูน่ารื่นรมย์ทีเดียว"**

จากนั้นพระเวสสันดรรับสั่งให้อำมาตย์กลับแล้วขับรถพระที่นั่งไปเอง ตรัสสั่งให้พระนางมัทรีคอยดูข้างหลังไว้ หากมีคนขอทานตามมาให้บอกด้วย

คราวนั้นมีพราหมณ์ ๔ คนมาไม่ทันรับมหาทาน ได้ถามทางที่พระเวสสันดรเสด็จไป ครั้นทราบแล้วจึงรีบติดตามไปทูลขอม้า ๔ ตัว พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ทั้ง ๔ คนตามมาจึงบอกให้พระเวสสันดรทราบ พระเวสสันดรหยุดรถพระที่นั่ง พวกพราหมณ์ได้ทูลขอม้าที่เทียมรถทั้ง ๔ ตัว พระเวสสันดรได้พระราชทานให้คนละตัว

เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานม้าทั้ง ๔ ตัวไปแล้ว งอนรถพระที่นั่งได้ตั้งอยู่ในอากาศ ครั้นพราหมณ์ไปแล้วเทวบุตร ๔ องค์จำแลงกายเป็นละมั่งทองมารองรับงอนรถลากไป

พระโพธิสัตว์ทรงทราบว่าละมั่งทั้ง ๔ ตัวนั้นเป็นเทพบุตร จึงตรัสกับพระนางมัทรีว่า **"น้องมัทรี เธอดูละมั่งทองนั่นสิมาลากรถเราไปเหมือนม้าที่ฝึกมาดีแล้ว ช่างงดงามน่ารักจริง"**

ขณะที่พระเวสสันดรกำลังนั่งรถเสด็จไปได้มีพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาทูลขอรถ นับเป็นคนที่ ๕ ที่มาทูลขอรถจากพระเวสสันดรในป่าแห่งนี้ พระเวสสันดรให้พระโอรส พระธิดา และพระมเหสีลงจากรถแล้วพระราชทานรถให้พราหมณ์ ขณะนั้นเหล่าเทพบุตรก็ได้อันตรธานหายไป

ป่าใหญ่และไพรกว้าง

พระโพธิสัตว์ตรัสกับพระนางมัทรีว่า **"น้องมัทรี เธออุ้มลูกกัณหา เพราะกัณหาเป็นน้อง ตัวเบา ส่วนพี่จะอุ้มลูกชาลี"** แล้วกษัตริย์ทั้งสองก็อุ้มพระโอรสและพระธิดาเสด็จไป ต่างร่าเริงบันเทิงใจ สนทนากันด้วยใบหน้าที่เปี่ยมสุข

พระเวสสันดรตรัสถามทางไปเขาวงกตจากคนที่เดินสวนทางมา ผู้คนตอบว่ายังต้องเดินทางอีกไกล

ชาลีและกัณหาชินาสองพี่น้องเห็นต้นไม้มีผลต่าง ๆ ห้อยย้อยอยู่ระหว่างสองข้างทางก็ทรงกรรแสง อยากเสวยผลไม้ ต้นไม้เหล่านั้นก็โน้มกิ่งลงมาเป็นที่น่าอัศจรรย์ พระเวสสันดรเลือกเก็บผลที่สุกดีให้ลูกทั้งสอง

พระเวสสันดรเดินทางจากกรุงเชตุดรจนถึงมาตุลนคร แคว้นเจตรัฐ รวมระยะทาง ๓๐ โยชน์ คือ จากกรุงเชตุดรถึงเขา "**สุวรรณคีรีตาละ**" ระยะทาง ๕ โยชน์ จากเขาสุวรรณคีรีตาละถึงแม่น้ำ ชื่อ "**โกนติมารา**" ๕ โยชน์ จากแม่น้ำโกนติมาราถึงเขา ชื่อ "**อัญชรคีรี**" ๕ โยชน์ จากภูเขาอัญชรคีรีถึงบ้านพราหมณ์ ชื่อ "**ทุนนิวิฏฐะ**" ๕ โยชน์ และจากบ้านพราหมณ์ทุนนิวิฏฐะจนถึง "**มาตุลนคร**" ๑๐ โยชน์ รวมเป็น ๓๐ โยชน์

เทวดาย่นเส้นทางให้สั้นเข้าเพื่อไม่ให้พระกุมารทั้งสองลำบากในการเดินทาง กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์จึงเสด็จถึงมาตุลนคร แคว้นเจตรัฐ ในวันเดียวเท่านั้น

แคว้นเจตรัฐเป็นชนบทมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ผู้คนมากมาย พระเวสสันดรไม่ต้องการให้เกิดความเอิกเกริกจึงไม่เสด็จเข้าไปภายในนคร ประทับพักอยู่ที่ศาลาใกล้ประตูเมือง พระนางมัทรีเช็ดฝุ่นที่พระบาทพระโพธิสัตว์แล้วนวดพระบาท ทรงต้องการให้ประชาชนรู้ว่าพระเวสสันดรเสด็จมาจึงออกจากศาลาไปประทับยืนอยู่ที่หน้าศาลาใกล้ประตูเมือง พวกหญิงที่เดินเข้าออกพระนครเห็นพระนางมัทรี ดูลักษณะไม่เหมือนสามัญชนทั่วไป ต่างเข้ามาห้อมล้อมไถ่ถามทุกข์สุข ประชาชนรู้ว่าเป็นพระนางมัทรีเสด็จมาด้วยพระบาทเปล่า ต่างมามุงดูกล่าวกันว่า "**พระเวสสันดรและพระกุมารทั้งสองพระองค์เสด็จมาดูน่าอนาถ**" จึงไปกราบทูลกษัตริย์เจตราชให้ทรงทราบ

กษัตริย์เจตราชทราบข่าวจึงพากันเสด็จมาเยี่ยม ต่างกรรแสงตรัสถามถึงทุกข์สุขของพระบิดาและพระมารดาพระเวสสันดร ตลอดจนเหตุการณ์บ้านเมืองว่า "**พระองค์เดินทางมาไกลโดยไม่มีกองทหาร ไม่มีขบวนรถ พระองค์ถูกฆ่าศึกย่ำยีหรือจึงเสด็จมาไกลถึงที่นี้**"

พระโพธิสัตว์ตรัสถึงเหตุการณ์ที่พระองค์เสด็จมาให้กษัตริย์เจตราชฟังว่า พระองค์ได้บริจาคช้างปัจจยนาเคนทร์เป็นทานแก่พราหมณ์ ชาวเมืองพากันโกรธเคือง และพระบิดาก็กริ้วจึงขับไล่ให้ไปอยู่เขาวงกต

กษัตริย์เจตราชจึงทูลขอพระเวสสันดรให้เสด็จมาเป็นพระราชอาคันตุกะของแคว้นเจตรัฐ พระเวสสันดรตรัสว่า พระราชบิดาขับไล่พระองค์ออกจากแว่นแคว้น ดังนั้นพระองค์จึงต้องไปเขาวงกตตามรับสั่ง

กษัตริย์เจตราชจึงทูลเชิญให้ประทับอยู่ในแคว้นเจตรัฐจนกว่าพวกตนจะไปกราบทูลให้พระเจ้าสญชัยพระราชทานอภัยโทษ

พระเวสสันดรตรัสห้ามไม่ให้กษัตริย์เจตราชไปเฝ้าพระราชบิดา เนื่องจากพระองค์ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ แต่ชาวเมืองต่างหากที่มีอำนาจในการตัดสินใจ และหากทำเช่นนั้นจะเปิดโอกาสให้ชาวเมืองและกองทัพที่โกรธแค้นยกเป็นเหตุกำจัดพระราชบิดาของพระองค์ได้

พวกกษัตริย์เจตราชเชิญพระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในแคว้นเจตรัฐ แม้รัฐนี้ก็มั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ ชนบทก็มาก แผ่นดินก็กว้างใหญ่ไพศาล

พระเวสสันดรตรัสว่า **"เราถูกเนรเทศจากแว่นแคว้นก็ไม่คิดครองราชสมบัติ หากพวกท่านอภิเษกเรา ผู้ถูกเนรเทศจากแว่นแคว้นให้ครองราชสมบัติเช่นนั้น ประชาชนและกองทัพจะไม่พอใจ ความบาดหมางระหว่างแคว้นสีพีและแคว้นเจตรัฐจะเกิดขึ้น จนกลายเป็นชนวนสงครามโดยมีเราเป็นต้นเหตุ เราไม่ต้องการเห็นผู้คนรบราฆ่าฟันกัน"**

แม้กษัตริย์เจตราชจะทูลวิงวอนอย่างไรพระเวสสันดรก็ไม่ต้องการราชสมบัติ กษัตริย์เจตราชต้องการทำการต้อนรับพระเวสสันดรอย่างยิ่งใหญ่ แต่พระองค์ก็ไม่ประสงค์จะเสด็จเข้าไปภายในพระนคร

กษัตริย์เจตราชจึงให้ตกแต่งศาลานั้น กั้นม่าน ตั้งพระแท่นบรรทม แล้วตั้งกองรักษาการณ์ไว้โดยรอบ

พระเวสสันดรพักแรมอยู่ที่ศาลานั้น ๑ ราตรี รุ่งขึ้นสรงสนานแต่เช้า เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้วก็ออกเดินทางต่อไป กษัตริย์เจตราชตามไปส่งพระเวสสันดรจนถึงชายป่าเป็นระยะทาง ๑๕ โยชน์ กราบทูลให้ทรงทราบถึงเส้นทางข้างหน้าอีก ๑๕ โยชน์ว่า **"ภูเขาหินที่เห็นอยู่ข้างหน้าโน้นเป็นที่บำเพ็ญพรตของฤาษีบูชาไฟ ชื่อเขา "คันธมาทน์" ขอพระองค์ จงประทับพักแรมที่ภูเขานั้น"**

กษัตริย์เจตราชต่างร้องไห้น้ำตาไหลนองหน้าสงสารพระเวสสันดร กราบทูลต่อไปว่า จากนั้นขอให้พระองค์บ่ายหน้าขึ้นเหนือก็จะเห็นเขา **"เวปุลลบรรพต"** เต็มไปด้วยหมู่ไม้ต่าง ๆ ร่มเย็น รื่นรมย์ เมื่อข้ามเขาลูกนั้นไปแล้วก็จะเห็นแม่น้ำ ชื่อ **"เกตุมดี"** เป็นแม่น้ำลึกไหลมาจากซอกเขามีน้ำเต็มฝั่งตลอดปี มีท่าราบเรียบสวยงาม เต็มไปด้วยฝูงปลานานาชนิด ขอพระองค์จงหยุดให้พระโอรส พระธิดา และพระมเหสีพัก สรง เสวย ที่บริเวณแม่น้ำนั้น เมื่อเดินทางต่อก็จะพบต้นไทรใหญ่บนยอดเขาน่ารื่นรมย์

ถัดจากนั้นไปก็จะเห็นภูเขา ชื่อ **"นาลิกะ"** ซึ่งเป็นเขาศิลาล้วน คลาคล่ำไปด้วยฝูงนกนานาชนิด เกลื่อนกล่นไปด้วยหมู่กินนร ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของภูเขาลูกนั้นมีสระน้ำ ชื่อ **"มุจลินท์"** เต็มไปด้วยดอกบุณฑริก ดอกอุบลขาว และดอกไม้น้ำนานาพันธุ์ ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง

จากนั้นพระองค์จะเสด็จถึงภูมิประเทศ คล้ายมีหมอกปกคลุม มีหญ้าแพรกเขียวขจีตลอดฤดูกาล แล้วจะล่วงเข้าเขตไพรสณฑ์ซึ่งปกคลุมด้วยไม้ดอกและไม้ผลทั้งสองข้างทาง เต็มไปด้วยฝูงนกร้องกึกก้องอื้ออึง ประสานเสียงในหมู่ไม้

เมื่อพระองค์เสด็จถึงซอกเขาจะพบเส้นทางกันดาร เดินลำบาก เป็นแดนเกิดแห่งแม่น้ำทั้งหลาย จะทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณีดารดาษไปด้วยต้นสอดน้ำและกุ่มบก มีฝูงปลาแหวกว่ายไปมามากมาย มีท่าเรียบราบ มีน้ำเต็มเปี่ยมอยู่ตลอดเวลา พระองค์จงสร้างบรรณศาลาด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งสระโบกขรณีนั้น

กษัตริย์เจตราชกราบทูลเส้นทางให้พระเวสสันดรทราบอย่างนี้แล้วส่งเสด็จ คิดหวั่นเกรงว่าจะมีศัตรูตามมาทำร้ายพระเวสสันดร จึงให้เรียกพรานป่าคนหนึ่ง ชื่อ **"เจตบุตร"** มารับสั่งให้อยู่รักษาทางเข้าป่า คอยตรวจตราผู้คนที่เข้าออกป่า

พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรส พระธิดา และพระมเหสี เสด็จถึงเขาคันธมาทน์ หยุดพักอยู่ที่นั่นหนึ่งวัน จากนั้นจึงมุ่งหน้าขึ้นเหนือตามคำบอกเล่าของกษัตริย์เจตราช จนลุถึงเชิงเขาเวปุลลบรรพต ประทับนั่งที่ริมฝั่งแม่น้ำเกตุมดี เสวยเนื้อที่พรานป่าคนหนึ่งถวาย พระองค์พระราชทานเข็มทองคำให้นายพรานคนนั้นเป็นที่ระลึก ทรงสรงสนานที่แม่น้ำนั้น ครั้นนั่งพักหายเหนื่อยแล้วจึงเสด็จไปประทับนั่งที่ร่มไทรใหญ่ จากนั้นจึงเดินทางต่อไปถึงเขานาลิกบรรพต แล้วเสด็จต่อไปจนถึงสระมุจลินท์ ลัดเลาะไปตามริมฝั่งจนถึงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จึงเสด็จเข้าสู่ป่าใหญ่ซึ่งมีทางที่เดินได้เพียงคนเดียว ครั้นพ้นป่านั้นก็ลุถึงสระโบกขรณี

ขณะนั้นภพท้าวสักกเทวราชเกิดรุ่มร้อน พิจารณาดูก็ทราบว่าพระโพธิสัตว์เสด็จเข้าสู่ป่าหิมวันตประเทศแล้ว พระองค์ควรได้ที่ประทับ จึงรับสั่งให้วิสสุกรรมเทพบุตรไปเนรมิตอาศรมไว้ที่เวิ้งเขาวงกต วิสสุกรรมเทพบุตรไปเนรมิตบรรณศาลา ๒ หลัง ที่จงกรม ๒ แห่ง และที่พักกลางคืน ที่พักกลางวัน จัดเตรียมบริขารบรรพชิตและจารึกอักษรไว้ว่า **"ผู้ประสงค์จะบวชขอให้ใช้บริขารนี้"** แล้วทำการป้องกันอมนุษย์และสัตว์ร้าย ตลอดจนสัตว์ที่มีเสียงน่ากลัวไม่ให้เข้ามาบริเวณอาศรม

พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นทางเดินคนเดียวทรงคะเนว่าน่าจะมีสถานที่อยู่ของบรรพชิต จึงให้พระนางมัทรี พระโอรส และพระธิดาคอยอยู่ที่ทางเข้าอาศรม เสด็จเข้าไปสำรวจดูตามลำพัง ทอดพระเนตรเห็นข้อความก็ทรงทราบว่า ท้าวสักกะประทานไว้ จึงเปิดประตูอาศรมเข้าไป เปลื้องพระแสงขรรค์ พระแสงศร และพระภูษาทรงออก นุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสือบนพระอังสา เกล้าชฎา บวชเป็นฤๅษี ถือไม้เท้า เสด็จออกจากอาศรม ทรงเปล่งอุทานว่า **"โอ เป็นสุข เป็นสุขอย่างยิ่ง เราได้บวชแล้ว"** เสด็จจงกรมไปมา แล้วเสด็จไปหาพระมเหสีด้วยอาการสำรวมเช่นกับพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นก็ทรงจำได้ ทรงหมอบลงที่พระบาทพระโพธิสัตว์ ทรงกรรแสงให้ตามพระโพธิสัตว์เข้าอาศรม แล้วแยกไปอาศรมของพระองค์ ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสือบนพระอังสา เกล้ามณฑลชฎา ทรงบวชเป็นดาบสินี จากนั้นจึงให้พระโอรสพระธิดาบวชในภายหลังเป็นดาบสกุมารและดาบสินีกุมารี

พระนางมัทรีทูลพระเวสสันดรว่า **"จากนี้ต่อไป พระองค์ไม่ต้องเสด็จไปป่าหาผลไม้ จงประทับอยู่ที่อาศรมกับลูกทั้งสอง หม่อมฉันจะเป็นผู้ไปเก็บผลไม้มาถวาย"**

ตั้งแต่นั้นมาพระนางก็เข้าป่าเก็บผลไม้มาถวายพระสวามี พระโอรส และพระธิดา พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ตรัสกับพระนางมัทรีว่า **"บัดนี้เราทั้งสองได้บวชเป็นบรรพชิตแล้ว ธรรมดาสตรีเป็นมลทินต่อพรหมจรรย์ ตั้งแต่นี้ไปเธออย่ามาพบฉันในเวลาไม่เหมาะไม่ควร"** พระนางทรงรับตามนั้น

ด้วยพลานุภาพแห่งเมตตาจิตของพระโพธิสัตว์ แม้เหล่าสัตว์ในป่าแห่งนั้นโดยรอบก็ไม่เบียดเบียนกันและกัน เป็นที่น่าอัศจรรย์

พระนางมัทรีเสด็จไปอุปัฏฐากพระโพธิสัตว์แต่เช้า เตรียมน้ำดื่มน้ำใช้ กวาดอาศรม ให้พระกุมารทั้งสองอยู่กับพระชนก แล้วถือกระเช้าและเสียมเข้าป่า เก็บผลไม้จนเต็มกระเช้า ครั้นตกเย็นจึงกลับออกจากป่า จัดเก็บผลไม้ไว้ สรงสนานเสร็จแล้วจึงสรงให้พระกุมารทั้งสอง แล้วประทับนั่งเสวยผลไม้ร่วมกัน จากนั้นพระนางมัทรีจึงนำพระโอรสและพระธิดากลับไปอาศรมของพระองค์

กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ ประทับอยู่เขาวงกต บำเพ็ญพรตโดยทำนองนี้ จนวันเวลาผ่านไป ๗ เดือน

กำเนิดชูชก

ในสมัยนั้นที่แคว้นกาลิงครัฐมีพราหมณ์เข็ญใจไร้ญาติคนหนึ่งชื่อว่า **"ชูชก"** รูปร่างอัปลักษณ์ ต้องตามบุรุษโทษ ๑๘ ประการ เป็นชาวบ้านทุนนิวิฏฐะ เป็นโภวาทิกชาติ สำคัญตนว่าดีกว่าผู้อื่น ถึงแม้จะเป็นพราหมณ์ด้วยกันก็ตาม มีโคตรเป็น **"ภารทวาชโคตร"** มารดาชื่อ **"นางจันทีพราหมณี"** บิดาชื่อ **"โตลกพราหมณ์"** มีเรื่องเล่าว่าในยามที่เขาเกิดมีลางร้าย ๔ ประการ คือ

๑. มารดาฝันร้ายก่อนคลอดชูชก เช่น ฝันว่าถูกงูกัดตาย
๒. ร่างกายปรากฏลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ ประการ
๓. คนเกิดในยามนี้จะมีนิสัยโกหก ตลกกิน ปลิ้นปล้อน ค่อนขอด
๔. เกิดนาม ๕ หรือนามงั่ว[๑๑]

---

[๑๑] **เกิดนามงั่ว** คือ พ่อแม่มีลูกชายหรือหญิงติด ๆ กันไป ลูกคนที่ ๕ เรียกว่า **"เกิดนามงั่ว"**

ชูชกประกอบอาชีพด้วยการเที่ยวขอทาน เขาเที่ยวขอทานจนได้เงิน ๑๐๐ กหาปณะจึงนำไปฝากไว้กับเพื่อนคนหนึ่งแล้วออกขอทานต่อไป เมื่อชูชกหายไปนาน พราหมณ์นั้นคิดว่าชูชกสูญหายตายจากไปแล้วจึงใช้กหาปณะจนหมด

อยู่มาวันหนึ่งชูชกกลับมาทวงกหาปณะที่ฝากไว้ พราหมณ์หามาคืนให้ไม่ได้ ชูชกขู่จะฟ้องร้องเอาความจึงต้องยกลูกสาวชื่อนางอมิตตตาปนา[๑๒] ให้ชูชก ชูชกพอใจจึงพานางอมิตตตาไปอยู่บ้านทุนนิวิฏฐะ แคว้นกาลิงครัฐ นางอมิตตตาปรนนิบัติพราหมณ์เฒ่าอย่างดี

พวกพราหมณ์หนุ่ม ๆ เห็นนางอมิตตตาดูแลชูชกอย่างดีจึงตำหนิภรรยาของตนว่า **"แม้พราหมณ์ชูชกแก่แล้ว นางอมิตตตายังปรนนิบัติอย่างดี แต่พวกเจ้ากลับสู้นางไม่ได้"** พวกภรรยาพราหมณ์หนุ่มเคียดแค้น ต่างก็คิดว่าต้องทำให้นางอมิตตตาหนีไปจากหมู่บ้านนี้ให้ได้

เมื่อพวกพราหมณีไปตักน้ำ จึงพากันด่านางอมิตตตาที่ท่าน้ำว่า **"อมิตตตา เธอยังเป็นสาวขนาดนี้ พ่อแม่ยกให้ชูชกแก่คราวพ่อ ญาติของเธอคงต้องมีความลับอะไรกันจึงได้ทำเรื่องชั่วช้าเช่นนี้ได้ เธออยู่กับผัวแก่จะหาความสุขได้อย่างไร ตายเสียยังจะดีกว่า มีผัวแก่ พ่อแม่คงหาชายอื่นเป็นผัวเธอไม่ได้จึงยกให้เป็นเมียพราหมณ์เฒ่า ชาติก่อนคงทำบุญไว้ไม่ดีหรือจะเคยด่าสมณพราหมณ์ผู้มีศีล ชาตินี้จึงได้พราหมณ์แก่เป็นผัว ถูกงูพิษกัดหรือถูกหอกแทงตาย ก็ยังไม่เจ็บปวดเท่ากับได้ผัวแก่ จะเล่นหัวฉอเลาะกระซิกกระซี้หรือจะรื่นรมย์กับผัวแก่ก็ไม่ได้ เมื่อแอบเห็นผัวหนุ่มเมียสาวเขาคลอเคลียเย้าหยอกกันอยู่ในที่ลับ**

---

[๑๒] **"อมิตตตาปนา"** เป็นชื่อที่ปรากฏในภาษาบาลี แปลว่า ผู้ที่ทำให้ผู้ชายเร่าร้อนด้วยความรัก หรือผู้ที่ทำให้ผู้ชายหลงรัก นิยมเรียกสั้น ๆ ว่า **"อมิตตตา"** ส่วนวรรณกรรมไทยนิยมเรียกว่า **"อมิตตดา"**

ก็แทงใจดำ อยากทำอย่างนั้นบ้างก็ทำไม่ได้ ขอให้เธอกลับไปอยู่บ้านกับพ่อแม่เถิด อยู่กับผัวแก่ไม่มีความสุขหรอก"

นางอมิตตตาปนาถูกด่าเช่นนั้นก็ถือหม้อน้ำร้องไห้วิ่งกลับเรือน ครั้นถูกชูชกถามก็บอกว่า **"ฉันจะไม่ไปตักน้ำอีกแล้ว พวกนางพราหมณีด่ากระทบฉันว่าได้ผัวแก่"**

ชูชกกล่าวว่า **"ต่อไปเธออย่าได้ทำการงานอีกเลย อย่าไปตักน้ำ ฉันจะไปตักน้ำเอง อย่าโกรธเคืองนักเลย"**

นางอมิตตตาจึงกล่าวว่า **"ฉันไม่ได้เกิดในตระกูลที่ใช้ผัวตักน้ำ ถ้าท่านไม่หาทาสหรือทาสีมารับใช้ ฉันจะไม่อยู่ในเรือนของท่าน"** ชูชกกล่าวว่า ครอบครัวของตนไม่มีความรู้ศิลปะด้านใด ทั้งทรัพย์สมบัติก็ไม่มี แล้วจะไปหาทาสหรือทาสีที่ไหนมารับใช้นางได้

อดีตชาติของนางอมิตตตาปนานั้นเคยเกิดเป็นภรรยาน้อยของพระโพธิสัตว์ในชาติที่เป็นพญาช้างฉัททันต์ น้อยใจว่าพญาฉัททันต์รักภรรยาใหญ่มากกว่าตนจึงผูกอาฆาตพญาช้างเอาไว้ หลังจากตรอมใจตายแล้ว[๑๓] ได้ท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยใหญ่ เมื่อมาเกิดเป็นนางอมิตตตาแรงอาฆาตก็ยังไม่หมดจึงเกิดมาเป็นคู่เวรกับพระโพธิสัตว์อีกครั้งครั้นในสมัยพุทธกาล นางอมิตตตาได้กลับชาติมาเกิดเป็นนางจิญจมาณวิกา เป็นสาวกของเดียรถีย์ สร้างเรื่องใส่ความพระพุทธเจ้าว่ามีท้องกับตนจนถูกแผ่นดินสูบ

---

[๑๓] เรื่องพญาช้างฉัททันต์ ปรากฏอยู่ในฉัททันตชาดก ขุททกนิกาย ชาดก และอรรถกา ฉัททันตชาดก ขุททกนิกาย ชาดก

นางอมิตตตาปนากลับรับรู้เรื่องพระเวสสันดรถูกเนรเทศออกจากเมืองไปอยู่กลางป่าอย่างน่าอัศจรรย์ เพราะแรงแห่งกรรมอันเกิดจากความอาฆาตนั้น จึงกล่าวว่า **"ฉันจะบอกท่านตามที่ได้ยินมา พระเวสสันดรประทับอยู่ที่เขาวงกต ท่านจงไปทูลขอลูกของพระองค์มาเป็นทาส"**

ชูชกกล่าวว่า **"อมิตตตา ฉันแก่แล้ว ทุพพลภาพ เรี่ยวแรงไม่มี ทั้งหนทางก็ไกลไปแสนยาก เธออย่าคร่ำครวญน้อยใจเลย ฉันจะดูแลเธอเอง อย่าขัดเคืองนักเลย"**

นางอมิตตตาปนากล่าวว่า **"ท่านยังไม่ทันไปเลยก็ยอมแพ้เหมือนคนขลาด ไม่ทันถึงสนามรบ ยังไม่ทันได้รบก็ยอมแพ้แล้ว ถ้าท่านไม่หาทาสและทาสีมารับใช้ ก็ให้รู้ไว้ด้วยว่าฉันจะไม่อยู่กับท่าน เมื่อท่านเห็นฉันแต่งตัวสวยงามไปเที่ยวงานมหรสพตามเทศกาลต่าง ๆ สนุกสนานอยู่กับชายหนุ่ม ท่านก็จะมีแต่ความทุกข์ เมื่อคนแก่ชราเช่นท่านพิรี้พิไรคร่ำครวญอยู่เพราะไม่เห็นฉัน ร่างกายที่งอมอยู่แล้วก็ทรุดโทรมยิ่งขึ้น ผมที่หงอกก็จะหงอกมากขึ้น"**

ชูชกถูกนางอมิตตตาขู่เช่นนั้นก็ตกใจกลัวจึงบอกว่า **"เธอจงจัดเสบียงทางให้ฉัน ฉันจะนำคนที่ไม่เกียจคร้านทำงานมารับใช้เธอ"**

นางอมิตตตาตระเตรียมเสบียงทางให้ชูชกอย่างเร่งรีบ ฝ่ายชูชกเป็นห่วงเมียที่ต้องอยู่คนเดียวจึงซ่อมประตูเรือนที่ชำรุดให้มั่นคง ขนฟืนมาไว้ให้เพียงพอ ตักน้ำใส่ภาชนะในเรือนให้เต็มทุกใบ แล้วแต่งตัวเป็นฤาษีในเรือนนั่นเอง สอนนางอมิตตตาว่า **"ตั้งแต่นี้ไปในเวลาค่ำมืดเธออย่าออกไปนอกบ้าน อย่าประมาทจนกว่าฉันจะกลับมา"** แล้วสวมรองเท้า ยกถุงย่ามบรรจุเสบียงขึ้นสะพาย ร้องไห้ เดินมุ่งหน้าสู่นครสีพีเพื่อหาทาส

ครั้นชูชกไปถึงนครสีพีจึงสอบถามประชาชนว่าพระเวสสันดรประทับอยู่ที่ไหน ประชาชนตอบว่า **"พระเวสสันดรถูกพวกแกเบียดเบียนเพราะ**

ทรงให้ทานมากไป ถูกขับไล่จากแว่นแคว้น จึงพาพระโอรส พระธิดา และพระมเหสีไปอยู่เขาวงกต พวกแกทำให้พระราชาของพวกเราพินาศแล้วยังจะมาขออะไรอีก" จึงเอาก้อนดินและท่อนไม้ขว้างปาไล่ชูชก

แม้ชูชกจะรู้ว่าทางไปเขาวงกตแสนไกล แต่เมื่อหวนคิดถึงคำพูดนางอมิตตตาขึ้นมาทีไรก็ให้เกิดกำลังใจ จึงถือไม้เท้า ทั้งเครื่องบูชาไฟและน้ำเต้า ดั้นด้นถามทางคนที่ตนพบไปเรื่อยจนเข้าสู่ป่าใหญ่เกลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้ายมากมาย แกหลงทาง กลัวตาย เดินร้องไห้อยู่กลางป่าอย่างน่าเวทนา

ขณะนั้นหมาล่าสัตว์ของนายพรานเจตบุตรกระโจนออกมาล้อมแกไว้ จึงปีนขึ้นต้นไม้นั่งร้องไห้บ่นเพ้อว่า **"ใครจะบอกทางไปพบพระเวสสันดรให้เราได้ พระองค์ผู้ทรงชนะความตระหนี่ ผู้ประทานความปลอดภัยในเวลามีภัย เป็นที่อาศัยของเหล่าคนผู้ทุกข์ยาก เหมือนแผ่นดิน เป็นที่อาศัยของเหล่าสัตว์ เหมือนมหาสมุทร เป็นที่ไหลไปรวมแห่งแม่น้ำ เหมือนต้นไทรใหญ่ใกล้ทาง เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ใครจะบอกที่อยู่พระเวสสันดรให้เราได้ เขาจะได้บุญมาก"**

ขณะนั้นพรานเจตบุตรที่กษัตริย์เจตราชมอบหมายให้อารักขาพระเวสสันดรเที่ยวล่าสัตว์อยู่ในป่าได้ยินเสียงหมาของตนเห่าและเสียงคร่ำครวญของชูชกคิดว่า พราหมณ์นี้คร่ำครวญอยากพบพระเวสสันดร แกคงไม่มาดีแน่ คงมาขอพระนางมัทรีหรือพระโอรส เราจะฆ่าทิ้งเสีย จึงเดินเข้าไปหาชูชก ยกหน้าไม้ขึ้นสายขู่จะยิงว่า **"ตาพราหมณ์เฒ่า ข้าจะฆ่าแก พระเวสสันดรถูกพวกแกเบียดเบียนจึงถูกขับไล่ออกจากแว่นแคว้น จนต้องพาพระโอรส พระธิดา และพระมเหสีหนีไปอยู่ที่เขาวงกต คนบัดซบอย่างแกยังตามมาเบียดเบียนพระองค์ถึงป่าอีก แกอย่ามีชีวิตอยู่ต่อไปอีกเลย ข้าจะไม่ให้แกได้ขออะไรจากพระองค์อีกเป็นอันขาด"**

ชูชกตกใจกลัวตายจึงออกอุบายโกหก ชูกลักพริกขิงขึ้นพร้อมขู่พรานเจตบุตรว่า **"ข้าก่อนเจตบุตร ข้าเป็นพราหมณ์ราชทูต ใคร ๆ ไม่ควรฆ่าทูต นี่เป็นธรรมเนียมเก่า ฟังข้าก่อน ประชาชนชาวสีพีหายโกรธเคืองพระเวสสันดรแล้ว พระชนกก็ทรงปรารถนาจะพบพระโอรส ทั้งพระชนนีก็ชรา หูตาฝ้าฟาง เจตบุตร! ข้าเป็นราชทูต มาทูลเชิญพระเวสสันดรกลับพระนคร ถ้าเจ้ารู้ก็จงบอกทาง บัดนี้พระองค์ประทับอยู่ที่ไหน?"**

พรานเจตบุตรดีใจหลงเชื่อชูชก คิดว่าพราหมณ์นี้จะมาทูลเชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับ จึงผูกฝูงสุนัขไว้แล้วช่วยให้ชูชกลงจากต้นไม้ หักกิ่งไม้ปูให้นั่ง จัดแจงโภชนาหารให้ทาน กล่าวด้วยความลิงโลดใจว่า **"ตา ตาเป็นราชทูตที่รักพระเวสสันดร จึงอุตส่าห์เดินทางมาสู่ป่าที่แสนลำบากเช่นนี้ ข้าจะให้กระบอกน้ำผึ้งและขาเนื้อย่างและบอกทางไปพบพระเวสสันดร"**

จอมพรานเจตบุตร

พรานเจตบุตรให้ชูชกกินอาหารแล้วให้กระบอกน้ำผึ้งและขาเนื้อย่างแก่ชูชกเพื่อเป็นเสบียงทางแล้วยืนชี้บอกทางว่า

"ท่านพราหมณ์ เบื้องหน้านั้นคือ ภูเขาคันธมาทน์ที่พระราชาเวสสันดรประทับอยู่ พระองค์ทรงเพศเป็นบรรพชิต ทรงหนังเสือเหลืองเป็นภูษา บรรทมเหนือแผ่นดิน

ทิวป่าเขียวนั้นเต็มไปด้วยผลไม้นานาชนิด และภูผาสูงยอดเสียดเมฆเขียวชอุ่มนั้นเป็นหมู่ไม้ตะแบก ไม้หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้สะคร้อ และเถาย่านไทร ลู่ไหวไปตามลม เหมือนมาณพน้อยเพิ่งแตกเนื้อหนุ่ม เมาสุราครั้งแรกเดินซวนเซไปมา ฝูงนกนานาชนิดส่งเสียงร้องราวดนตรีไพร ทั้งโพระดกและดุเหว่าส่งเสียงร้องขันคูอยู่ยอดไม้ โผผินบินจากต้นนี้ไปสู่ต้นนั้น หมู่ไม้ต้องลมพัดกิ่งใบลู่ไหวเสียดสีกันไปมา

ดังจะชวนบุคคลผู้ผ่านไปให้ยินดี ที่นั่นเป็นที่ประทับของพระเวสสันดร พร้อมทั้งพระนางมัทรี พระโอรส และพระธิดา"

พรานเจตบุตรพรรณนาป่าที่พระเวสสันดรอาศัยอยู่ต่อไปว่า "ที่บริเวณอาศรมนั้นมีป่าไม้นานาพรรณ ทั้งมะม่วง มะขวิด ขนุน ไม้รัง ไม้หว้า สมอพิเภก สมอไทย มะขามป้อม โพธิ และพุทรา ทั้งมะพลับทอง ไทร มะขวิด มะซางหวาน และมะเดื่อ อีกทั้งผลไม้นานาพันธุ์ออกลูกสุกแดงปลั่งอยู่เรี่ยดิน

ไม่ไกลจากอาศรมมีสระโบกขรณีน่ารื่นรมย์ เต็มไปด้วยดอกบัวหลากสี ที่ใกล้สระโบกขรณีนั้นมีฝูงนกดุเหว่าส่งเสียงไพเราะจับใจทำให้ป่าอื้ออึงกึกก้อง เมื่อหมู่ไม้ผลิดอกแย้มบานตามฤดูกาล รสหวานดังน้ำผึ้งร่วงหล่นจากเกสรลงมาค้างอยู่บนใบบัว เรียกว่า "โปกขรมธุ" น้ำผึ้งใบบัว

มีนกต่าง ๆ ทำรังอยู่ในสระ พวกหนึ่งเหมือนจะร้องขับขานกล่อมว่า "ขอถวายพระพร ขอให้พระองค์ประทับอยู่ในป่าแห่งนี้เถิด" อีกพวกหนึ่งร้องว่า "ขอให้พระองค์ พร้อมทั้งพระโอรส พระธิดา และพระมเหสีทรงพระเกษมสำราญ จงมีพระชนม์ยิ่งยืนนาน" อีกพวกหนึ่งว่า "ขอให้พระองค์ปราศจากศัตรู" อีกพวกหนึ่งว่า "ขอให้พระโอรส พระธิดา และพระมเหสี จงเป็นที่โปรดปรานของพระองค์"

ลมทางทิศใต้และทิศตะวันตกพัดผ่านอาศรมทำให้อาศรมเต็มไปด้วยละอองเกสรดอกบัว ในสระโบกขรณีนั้นมีกระจับใหญ่ทั้งข้าวสาลีร่วงลงที่พื้นดิน ปูในสระนั้นก็มีมาก ทั้งฝูงปลาและเต่าแหวกว่ายไปมา ในเมื่อเหง้าบัวแตก น้ำหวานก็ไหลออก เหมือนนมสดและเนยใสไหลออกจากเหง้าบัว

หมู่แมลงผึ้งบินตอมดอกไม้อยู่โดยรอบ มีฝูงนกหลากชนิดเริงร่าอยู่กับคู่ของตน ร่ำร้องขับขานรับกันอยู่ตลอดเวลา ฝูงนกอีกชนิดทำรังอยู่ใกล้สระโบกขรณี ส่งเสียงร้องขับกล่อมกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ให้ชื่นชมยินดีอยู่ในป่า"

ชูชกยินดียิ่งว่าความปรารถนาของตนใกล้สำเร็จแล้วจึงกล่าวว่า **"สัตตุผงคลุกน้ำผึ้งและสัตตุก้อนมีรสหวานอร่อยที่นางอมิตตตาปนาเตรียมให้ ตาจะแบ่งให้เจ้า"**

พรานเจตบุตรกล่าวว่า **"ตาเอาไว้เป็นเสบียงทางเถิด ตารับน้ำผึ้งกับขาเนื้อย่างของข้าไปเป็นเสบียงทางด้วย ขอให้ตาเดินทางปลอดภัย ทางนี้เป็นทางเดินได้คนเดียว ไม่มีทางแยก ตรงไปอาศรมอัจจุตฤาษี ตาไปถามทางต่อจากท่านเถิด"**

ชูชกทำประทักษิณพรานเจตบุตร มีจิตยินดีเดินทางไปยังอาศรมอัจจุตฤาษี

อัจจุตฤาษี

ครั้นชูชกภารทวาชโคตรนั้นเดินไปตามทางที่พรานเจตบุตรแนะนำก็ได้พบอัจจุตฤาษี ทั้งสองได้สนทนาปราศรัยปฏิสันถารไถ่ถามทุกข์สุขกันตามสมควร ชูชกแจ้งให้อัจจุตฤาษีทราบว่า ตนมาพบพระเวสสันดร พระโอรสของพระเจ้าสญชัยที่ถูกชาวสีพีขับไล่ให้มาอยู่ป่า

อัจจุตฤาษีไม่พอใจจึงกล่าวอย่างมีอารมณ์ว่า **"ชูชกเห็นทีแกจะมาขอพระนางมัทรีหรือพระกุมาร แกคงไม่มาดีแน่ ในป่าแห่งนี้พระเวสสันดรไม่มีทรัพย์สมบัติจะให้แกแล้ว"**

ชูชกแก้ตัวว่า **"ท่านอาจารย์เข้าใจผิดไปใหญ่แล้ว ไม่ควรจะโกรธเคืองขนาดนั้น ข้าพเจ้าไม่ได้มาขอทานให้เสื่อมเสียพงศ์พราหมณ์ ข้าพเจ้ามาเยี่ยมพระองค์ท่านจริง ๆ เพียงได้เห็นและได้สนทนากับพระองค์ก็เป็นบุญเป็นกุศลแล้ว ข้าพเจ้าไม่เคยพบพระเวสสันดร จึงอยากจะมีโอกาสได้พบพระองค์ท่านสักครั้งหนึ่ง ถ้ารู้ทางก็บอกข้าพเจ้าด้วย"**

เมื่อชูชกเอาความดีเข้าว่าอย่างนี้อัจจุตฤาษีก็ใจอ่อน กล่าวว่า **"เอาเถอะพรุ่งนี้เราจะบอกทางให้ วันนี้ท่านพักอยู่ที่นี้ก่อน"** แล้วให้ชูชกกินผลไม้จนอิ่ม รุ่งขึ้นจึงออกไปยืนชี้บอกทางว่า

"เบื้องหน้านั้นคือ ภูเขาคันธมาทน์ เป็นที่ประทับของพระเวสสันดร พระองค์บวชเป็นบรรพชิต ทรงหนังเสือเหลืองเป็นภูษา บรรทมเหนือแผ่นดิน บูชาไฟ นี้เป็นหนทางเดินได้คนเดียว ตรงไปจนถึงอาศรมสถานโดยไม่มีทางแยก เมื่อถึงที่นั่นแล้วจะไม่ลำบาก ไม่อดอยาก แต่อย่างไรพระเวสสันดรประทับอยู่ที่นั่นพร้อมด้วยพระโอรส พระธิดา และพระมเหสี" แล้วพรรณนาป่าอันเป็นเส้นทางสู่เขาวงกตโดยประการต่าง ๆ

ชูชกพงศ์พราหมณ์ได้ยินก็ดีใจมากจึงทำประทักษิณอัจจุตฤาษีแสดงความเคารพ แล้วเดินทางมุ่งหน้าสู่ป่าใหญ่ไพรกว้างต่อไป

แก้วตาดวงใจ ยอดแห่งมหาทาน

ชูชกเดินไปตามทางที่อัจจุตฤาษีแนะนำจนถึงฝั่งสระใหญ่ คิดว่าวันนี้เย็นเกินไป พระนางมัทรีจะเสด็จกลับจากป่าแล้ว ปกติผู้หญิงย่อมขัดขวางการให้ทาน พรุ่งนี้เวลาพระนางไปป่า เราจึงไปอาศรมเฝ้าพระเวสสันดร ทูลขอ

พระกุมารทั้งสอง พาไปก่อนที่พระนางจะกลับมา จึงขึ้นนอนที่เนินภูผาแห่งหนึ่งใกล้สระนั้นอย่างสุขใจ

ใกล้รุ่งราตรีนั้นพระนางมัทรีฝันว่า มีชายผิวดำคนหนึ่งนุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาดสองผืน ทัดดอกไม้สีแดงที่หูทั้งสองข้าง ถือดาบตะคอกขู่เข้ามาในอาศรม จับพระนางที่ชฎาลากมา ผลักให้ล้มหงายลงพื้น ควักดวงตาออก แล้วตัดแขนทั้งสองข้างทิ้ง แม้พระนางจะร้องไห้วิงวอนอยู่อย่างไรก็แหวกอก ควักเอาหัวใจทั้งที่มีหยดเลือดไหลเป็นทางเดินจากไป

พระนางสะดุ้งตื่นด้วยความตกใจ ร่างกายสั่นเทิ้ม ทรงรำพึงว่าฝันร้าย นอกจากพระเวสสันดร ไม่มีใครทำนายฝันได้ จึงเสด็จไปเคาะประตูอาศรมพระเวสสันดร ขณะที่ยังเช้ามืดอยู่ อรุณยังไม่ขึ้น

พระเวสสันดรตรัสถามว่า **"นั่นใคร"** พระนางทูลตอบว่า **"หม่อมฉันมัทรีเพคะ"** พระเวสสันดรตรัสว่า **"เธอลืมสิ่งที่เราทั้งสองตกลงกันไว้แล้วหรือ เพราะเหตุไรจึงมาในเวลานี้"** พระนางมัทรีกราบทูลว่า **"หม่อมฉันไม่ได้มาเฝ้าเพราะกิเลส แต่หม่อมฉันฝันร้าย"**

พระเวสสันดรตรัสว่า **"ถ้าอย่างนั้นเธอจงเล่าไป"**

พระนางมัทรีก็เล่าถวายตามที่ทรงฝัน พระโพธิสัตว์พิจารณาก็ทรงทราบว่า ทานบารมีของพระองค์จะเต็มพร่ำนี้ จะมีคนมาขอลูก จึงพูดให้พระนางอุ่นใจว่า **"มัทรี จิตของเธอขุ่นมัว เพราะอยู่ป่าจึงนอนหลับไม่ดี ทานอาหารไม่ดี เธออย่ากลัวเลย"** เมื่อตรัสปลอบแล้วก็ส่งกลับไป

ครั้นสว่างแล้วพระนางมัทรีทำหน้าที่ทุกอย่างเสร็จเตรียมจะเข้าป่า จึงสวมกอดลูกทั้งสอง จุมพิตที่พระเศียร สอนว่า **"ลูกอย่าดื้อนะ เมื่อคืนแม่ฝันไม่ดี ลูกอย่าประมาท"** แล้วพาไปอาศรมพระเวสสันดร ขอให้พระองค์

อย่าเผลอ ดูแลลูกทั้งสอง ทรงถือกระเช้าและเสียม หวาดหวั่นใจ เช็ดน้ำตาเข้าสู่ป่า

ส่วนชูชกคะเนดูเวลาว่าพระนางมัทรีน่าจะเข้าป่าแล้ว จึงลงจากเนินผาเดินตามทางเล็ก ๆ ไปสู่อาศรม

ขณะนั้นพระเวสสันดรคิดว่า ยาจกน่าจะมาเวลานี้ จึงเสด็จออกจากอาศรมไปประทับนั่งที่แผ่นหินหน้าอาศรม ทอดพระเนตรทางที่ยาจกจะมา ส่วนพระโอรสและพระธิดาเล่นอยู่ใกล้พระบิดา

พระเวสสันดรเห็นชูชกเดินเข้ามาทรงดำริว่า พระองค์ไม่ได้ให้ทานมานานร่วม ๗ เดือน เหมือนคนทอดทิ้งทานธุระ จึงตรัสเชื้อเชิญว่า **"เชิญเข้ามาเถิดท่านพราหมณ์"** แล้วตรัสเรียกพระโอรสว่า **"ลูกชาลี ยาจกมาในวันนี้ก็เหมือนการมาของพวกยาจกครั้งก่อน พ่อเห็นเหมือนพราหมณ์พวกเขาทำให้พ่อเป็นสุขใจ"**

พระกุมารกราบทูลว่า **"แม้เกล้ากระหม่อมก็เห็นเป็นเหมือนพราหมณ์มาเป็นแขกของพวกเราเช่นกัน"**

ครั้นกราบทูลดังนี้แล้วได้ทำความเคารพพระบิดา ลุกขึ้นวิ่งไปต้อนรับพราหมณ์ชูชก กุลีกุจอช่วยรับเครื่องบริขาร พราหมณ์ชูชกเห็นพระชาลีคิดว่าเด็กคนนี้เห็นจะเป็นพระชาลี พระโอรสของพระเวสสันดร เราจะพูดกำราบไว้เสียตั้งแต่แรก จึงชี้นิ้วแสดงอาการให้รู้ว่า **"ถอยไป ถอยไป ไม่ใช่กงการของเด็ก"** พระชาลีจึงหลีกไป คิดว่าตาพราหมณ์คนนี้หยาบคายเหลือเกิน ทอดมองดูไปตามร่างกายก็เห็นลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ ประการ

ชูชกเข้าไปเฝ้าพระเวสสันดร กล่าวปฏิสันถารถึงการเป็นอยู่โดยประการต่าง ๆ ฝ่ายพระเวสสันดรก็ปฏิสันถารชูชกเช่นกันว่า **"พราหมณ์ พวกเราไม่มีโรคภัยไข้เจ็บอะไร อยู่สุขสำราญดี ผลไม้สำหรับเลี้ยงชีพก็หาได้ง่าย**

ทั้งเหลือบยุงและสัตว์เลื้อยคลานมีบ้างแต่ก็น้อย สัตว์ร้ายที่มาทำให้เดือดร้อนก็ไม่มี พวกเรามาอยู่ป่าได้ ๗ เดือน เพิ่งมีโอกาสได้เห็นพราหมณ์เป็นครั้งแรก ท่านมาก็ดีแล้ว เชิญเข้าข้างในเถิด ข้างในมีผลไม้น้ำดื่มก็มี เชิญท่านเลือกทานตามชอบใจ"

พระโพธิสัตว์ดำริว่า พราหมณ์นี้คงจะไม่เข้าป่าใหญ่เช่นนี้โดยไม่มีจุดประสงค์ จึงตรัสถามถึงสาเหตุที่มา

ชูชกทูลตอบว่า **"พระองค์มีพระทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา ข้าพระองค์มาทูลขอพระโอรสและพระธิดาของพระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานให้ข้าพระองค์เถิด"**

พระเวสสันดรตรัสโดยไม่ลังเลว่า **"พราหมณ์ เรายกให้ท่านไม่หวั่นไหว ท่านจงนำไปเถิด แต่วันนี้พระนางมัทรีเข้าป่าหาผลไม้ตั้งแต่เช้า ยังไม่กลับมา จะกลับตอนเย็น ท่านจงอยู่ค้างเสียคืนหนึ่งก่อน รุ่งเช้าจึงค่อยพาไป"**

ชูชกกล่าวว่า **"ข้าพระองค์ไม่ต้องการพักแรม จะเป็นตายร้ายดีอย่างไรก็ต้องกลับไปก่อนที่พระนางมัทรีจะกลับมา เพราะว่าพวกสตรีเป็นคนตระหนี่ ขอไม่ได้ ทั้งมีมายาจะขัดขวางทาน เมื่อพระองค์ให้ทานด้วยศรัทธาก็อย่าได้คำนึงถึงมารดาของพระกุมารทั้งสองเลย ข้าพระองค์จะต้องรีบไปเดี๋ยวนี้ ขอพระองค์ตรัสเรียกพระกุมารทั้งสองมา อย่าให้ทันได้พบพระมารดาเลย เมื่อพระองค์บริจาคทานด้วยศรัทธา บุญก็ย่อมเจริญ และจะได้ไปสวรรค์"**

พระเวสสันดรตรัสว่า **"ถ้าท่านไม่ต้องการพบพระมเหสีของเราก็จงถวายลูกทั้งสองนี้ ให้พระเจ้าสญชัยผู้เป็นพระอัยกาได้ทอดพระเนตรลูกเราทั้งสองคนนี้พูดจาน่ารัก ช่างเจรจา พระองค์จะทรงปีติ จะพระราชทานทรัพย์มากมายให้ท่าน"**

ชูชกทูลว่า **"ข้าพระองค์กลัวถูกจับไปลงราชทัณฑ์ด้วยข้อหาขโมยพระกุมาร ขอพระองค์โปรดฟัง เมื่อข้าพระองค์ไม่มีทรัพย์ ทาสและทาสีกลับบ้าน นางอมิตตตาปนาจะตำหนิเอาได้"**

พระเวสสันดรตรัสว่า **"พระมหาราชเจ้า ผู้ปกครองแคว้นสีพี ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม เมื่อพระองค์เห็นหลานทั้งสองคงดีพระทัย จะพระราชทานทรัพย์มากมายให้ท่านอย่างแน่นอน"**

ชูชกทูลว่า **"ข้าพระองค์คงจะไม่ทำตามรับสั่ง แต่จะนำเด็กทั้งสองไปรับใช้นางอมิตตตาปนา พราหมณีที่แคว้นกาลิงครัฐ"**

สองพี่น้องได้ยินชูชกสนทนากับบิดาก็กลัวจนตัวสั่น จึงพากันแอบหลบไปอยู่ข้างหลังอาศรม แม้เช่นนั้นก็ยังไม่อุ่นใจ จึงหนีออกไปซ่อนอยู่ที่พุ่มไม้สั่นสะท้านหวาดกลัว นึกถึงภาพที่ถูกชูชกจับไป เมื่อไม่สามารถจะอยู่ที่ไหนได้ก็วิ่งไปวิ่งมา ไปจนถึงสระโบกขรณี ทั้งสองพี่น้องไม่รู้จะหลบซ่อนที่ไหนจึงตกลงกันว่าจะลงไปแอบอยู่ในสระ ถ้าลงไปอยู่ในสระบิดาเห็นรอยเท้าเดินลงน้ำก็ต้องรู้ว่าอยู่ในสระ จึงเดินถอยหลังลงน้ำเหมือนคนเดินขึ้นจากน้ำ ไปยืนแอบอยู่ในน้ำที่เต็มไปด้วยกอบัว เอาใบบัวปิดบังพระเศียรไว้

ชูชกมองไปรอบ ๆ ไม่เห็นสองกุมาร จึงพูดค่อนแคะพระเวสสันดรว่า **"ปากพระองค์ก็ว่าประทานพระกุมารให้ข้าพระองค์ ครั้นข้าพระองค์ทูลว่าจะไม่ไปกรุงเชตุดรแต่จะนำพระกุมารไปรับใช้นางอมิตตตาปนาพราหมณีของข้าพระองค์ที่แคว้นกาลิงครัฐ พระองค์ก็ให้สัญญาณโบกไม้โบกมือให้พระโอรสและพระธิดาหลบหนีไปเสีย แล้วนั่งทำเป็นทองไม่รู้ร้อน คนปากว่าตาขยิบ โกหกเช่นพระองค์ก็มีในโลก"**

พระเวสสันดรได้ยินดังนั้นก็ตกใจดำริว่า ลูกทั้งสองคงจะแอบหลบหนีไปแล้ว จึงรับสั่งกับพราหมณ์ว่า **"ท่านอย่ากังวล เราจะไปตามมาให้"** จึงลุกขึ้นเดินไปหลังอาศรมก็ทราบว่า พระโอรสและพระธิดาหนีเข้าสู่ป่าใหญ่

พระองค์ตามรอยเท้าไปจนถึงสระน้ำ เห็นรอยเท้าขึ้นจากสระแต่ไม่มีรอยเท้าลงน้ำก็ทราบได้ทันทีว่า พระโอรสและพระธิดาลงไปยืนหลบอยู่ในน้ำ จึงตรัสเรียกว่า **"ชาลีลูกรัก ลูกขึ้นมาเถิด จงเพิ่มพูนบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสรจสรงหัวใจพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำพ่อ ขอให้ลูกทั้งสองจงเป็นนาวา นำพ่อข้ามมหาสมุทร คือ ภพ พ่อจะข้ามฝั่ง คือ ชาติ แล้วจะนำมนุษย์ทั้งเทวดาให้ข้ามพ้นด้วย"**

พระชาลีราชกุมารคิดว่า ตาพราหมณ์จะฆ่าจะแกงเราก็ตาม เราจะไม่ให้พระบิดาต้องพูดซ้ำถึงสองสามครั้ง จึงแหวกใบบัวโผล่หัวออกมา ขึ้นจากน้ำหมอบแทบพระบาทเบื้องขวาพระโพธิสัตว์ กอดข้อพระบาทพระบิดากรรแสง

พระเวสสันดรตรัสถามว่า **"น้องหญิงของลูกไปไหน"** พระชาลีกราบทูลว่า **"เมื่อภัยเกิดขึ้น สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมรักตัวกลัวตาย"** พระโพธิสัตว์ก็ทรงทราบว่าลูกทั้งสองคงนัดแนะกันไว้ก่อนจึงตรัสเรียก

พระกัณหาชินาราชกุมารีคิดว่า เราจะไม่ให้พระบิดาต้องพูดซ้ำถึงสองสามครั้งจึงขึ้นจากน้ำเหมือนกัน หมอบแทบพระบาทเบื้องซ้ายพระเวสสันดร ทรงกรรแสงกอดข้อพระบาทพระบิดาไว้แน่น น้ำตาสองพี่น้องหยดเปรอะเปื้อนพระบาทพระเวสสันดร แม้น้ำตาของพระเวสสันดรก็หยดลงบนพระปฤษฎางค์พระโอรสทั้งสองพระองค์เช่นกัน

พระเวสสันดรทรงหวั่นไหว มีพระทัยหดหู่ ลูบหลังพระโอรสอย่างอ่อนโยน ประคองให้ลุกขึ้น ว่า **"ลูกไม่รู้ว่าพ่อครุ่นคิดถึงทานบารมีมาตลอดดอกหรือ ลูกจงช่วยทำให้บารมีของพ่อเต็ม"** แล้วประทับยืนในที่นั้นกำหนดราคาพระโอรสและพระธิดาว่า **"ชาลี ถ้าลูกอยากเป็นไท ลูกต้องให้ทองคำ ๑,๐๐๐ ลิ่มแก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่ ส่วนน้องหญิงของลูกมีสิริโฉมงดงาม ถ้าค่าไถ่น้อย คนที่มีชาติต่ำก็จะได้ไป แม้มีทรัพย์เพียงเล็กน้อย นำมาไถ่จากพราหมณ์ก็ทำให้น้องสาวของลูก**

เป็นไท เขาจะทำให้น้องสาวของลูกเสื่อมชาติ ยกเว้นกษัตริย์ ไม่มีใครสามารถให้สมบัติมากมายได้ ถ้าน้องหญิงของลูกอยากจะเป็นไท ต้องให้ทาสี ทาส ช้าง โค อย่างละ ๑๐๐ และทองคำ ๑๐๐ ลิ่ม แก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่จึงจะเป็นไท"

พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์กำหนดราคาพระกุมารทั้งสองอย่างนี้แล้ว ทรงปลอบโยนลูก นำเสด็จกลับไปอาศรม จับเต้าน้ำ เรียกชูชกมา แล้วหลั่งน้ำลงในมือชูชก ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณว่า **"แม้บุตรจะเป็นที่รักยิ่งของเราเพียงไรก็ตาม แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าบุตรทั้งสอง ร้อยเท่าพันเท่า"**

ขณะพระเวสสันดรหลั่งน้ำทักษิโณทกให้เทวดาฟ้าดินได้ร่วมเป็นสักขีพยานและอนุโมทนาถึงการสร้างทานบารมีที่ยิ่งใหญ่ด้วยการบริจาคพระโอรสนั้น พื้นเมทนีดลก็กัมปนาทหวั่นไหว เกิดอัศจรรย์น่าขนพองสยองเกล้า แผ่นดินใหญ่เกิดอึกทึกกึกก้องคำรามลั่น สั่นสะเทือนด้วยเดชแห่งทานบารมี ฝนก็ตกโปรยปรายลงชั่วขณะ สายฟ้าก็แลบแปลบพรายผิดกาลผิดสมัย มหาสาครก็กระเพื่อมปั่นป่วน ภูเขาสิเนรุก็โอนเอนน้อมยอดลงไปทางเขาวงกต ท้าวสักกเทวราชประสานพระหัตถ์ประนมไหว้ มหาพรหมประทานสาธุการ หมู่เทวดาก็ส่งเสียงสาธุการบันลือลั่น เกิดโกลาหลไปจนถึงพรหมโลก สัตว์สี่เท้ามีราชสีห์ เป็นต้น ที่อยู่ในป่าแห่งนั้นก็ส่งเสียงร้องบันลือขึ้นพร้อมกัน กึกก้องไปทั่วไพร

พระเวสสันดรทรงให้บุตรเป็นทานแล้วก็เกิดปีติว่า ได้บริจาคแก้วตาดวงใจให้เป็นทาน ประทับยืนทอดพระเนตรตามพระโอรสและพระธิดา

ลักษณะผู้ทำร้ายมิตร ๑๘ ประการ

ฝ่ายชูชกเข้าป่าเอาฟันกัดเถาวัลย์ถือมาผูกพระหัตถ์เบื้องขวาของพระชาลีและพระหัตถ์เบื้องซ้ายของพระกัณหา จับปลายเถาวัลย์ไว้ ขู่ตะคอกอย่างหยาบคาย โบยตี ฉุดลากพาไปต่อหน้าพระเวสสันดร

ผิวกายสองพี่น้องตรงที่ถูกตีแตกปริเป็นรอย เลือดไหลซิบออกมา เมื่อถูกพราหมณ์ตี สองพี่น้องต่างเอาหลังเข้ารับไม้แทนกันและกัน ชูชกลื่นล้มลงในที่แห่งหนึ่ง เถาวัลย์เคลื่อนหลุดจากแขนพระกุมารทั้งสอง จึงร้องไห้ น้ำตานองหน้า วิ่งหนีกลับไปหาพระบิดา สะอื้นไห้ สั่นเทิ้มไปทั้งตัว กราบพระบาทพระบิดาทูลว่า "**พระมารดาไปป่ายังไม่กลับมา ขอให้หม่อมฉันได้พบพระมารดาก่อนจึงค่อยประทานให้พราหมณ์ เมื่อถึงเวลานั้น พราหมณ์ชูชกนี้จะขายหรือจะฆ่าหม่อมฉันก็สุดแล้วแต่ ชูชกนี้มีลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ ประการ คือ**

๑. **ตีนแบ**
๒. **เล็บกุด**
๓. **มีปลีน่องย้อยยาน**
๔. **มีริมฝีปากบนยาวปิดริมฝีปากล่าง**
๕. **น้ำลายไหลเป็นยางยืดทั้งสองแก้ม**
๖. **เขี้ยวยาวงอกออกจากริมฝีปากเหมือนเขี้ยวหมู**
๗. **จมูกหัก**
๘. **มีพุงโตเป็นกระเปาะเหมือนหม้อใหญ่**
๙. **หลังค่อม**
๑๐. **ตาเหล่**
๑๑. **หนวดเคราแข็งสีเหมือนลวดทองแดง**
๑๒. **ผมสีเหลือง**

๑๓. หนังย่น ตกกระ เส้นเอ็นปูดโปน
๑๔. ตาเหลือกเหลือง
๑๕. เอวคด หลังโกง คอเอียง
๑๖. ขาโก่ง
๑๗. ขนตามตัวดก หยาบ ยาว
๑๘. นุ่งห่มหนังเสือเหลืองเป็นดังอมนุษย์ น่ากลัว

ข้าแต่พระบิดา พราหมณ์นี้ไม่ใช่มนุษย์ แกเป็นยักษ์กินคน จากบ้านเข้าป่ามาขอลูกไปกิน พระองค์เห็นหรือไม่ว่า หม่อมฉันทั้งสองถูกปีศาจพาไป พราหมณ์ชูชกตีหม่อมฉันทั้งสองเหมือนตีฝูงโค พระองค์ไม่เห็นหรือ พระทัยของพระองค์แข็งราวกับเหล็ก ทนเห็นลูกถูกตีได้อย่างไร น้องหญิงกัณหายังเล็กนัก เกิดมายังไม่รู้จักทุกข์เลยสักนิดเดียว ขอให้น้องอยู่กับพระบิดาที่นี้ เมื่อไม่เห็นเสด็จแม่ น้องจะร้องไห้เหี่ยวแห้งตายไป เหมือนลูกกวางที่ยังไม่หย่านมพลัดพรากจากฝูง ร้องคร่ำครวญหาแม่อยากกินนม ขอเสด็จพ่อประทานหม่อมฉันเพียงคนเดียวเท่านั้นให้พราหมณ์ น้องหญิงกัณหายังไม่รู้จักความทุกข์ยากเลย ขอให้น้องกัณหาอยู่ที่นี้กับพระบิดาเถิด"

แม้พระชาลีกุมารกราบทูลอย่างนี้ พระเวสสันดรก็ไม่ได้ตรัสอะไรอีกเลย พระชาลีกุมารจึงคร่ำครวญถึงพระชนกพระชนนีว่า "ทุกข์ที่ต้องตกเป็นทาสคนอื่นไม่สู้กระไรนัก เพราะทุกข์นี้ลูกผู้ชายรับได้ แต่การที่น้องหญิงกัณหาไม่ได้เห็นพระมารดาเป็นทุกข์ยิ่งกว่า เมื่อเสด็จแม่ไม่เห็นน้องหญิงกัณหาผู้น่ารักน่าเอ็นดูก็จะกรรแสงสิ้นราตรีนาน วันนี้ลูกทั้งสองจะจากป่า จากสวน จากแม่น้ำ ที่เคยเที่ยววิ่งเล่น จากทั้งดอกไม้ต่าง ๆ ที่เคยทัดทรง จะจากผลไม้หลากชนิดบนภูผา จากตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ที่พระบิดาปั้นให้เล่น"

เมื่อสองพี่น้องคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ ชูชกก็ตามมาโบยตี ดึงลากกลับไป สองพี่น้องได้ฝากความกราบทูลพระมารดาว่า **"ขอเสด็จพ่อ โปรดบอกเสด็จแม่ว่า ลูกทั้งสองสบายดี ขอให้เสด็จพ่อจงทรงมีความสุขสำราญเถิด โปรดประทานตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัวของลูกแด่เสด็จแม่ พระองค์จะได้ดูต่างหน้า เมื่อเสด็จแม่เห็นของเล่นที่ลูกทั้งสองเคยเล่น จะทรงบรรเทาความเศร้าโศกได้"**

เมื่อพระโอรสกราบทูลเช่นนั้น พระเวสสันดรเกิดความเศร้าโศกอย่างมาก ทรงหวนระลึกถึงพระโอรส พระธิดา ดวงหทัยก็รุ่มร้อน เจ็บปวด ทรงหวั่นไหวด้วยความเศร้าโศก ไม่สามารถจะดำรงพระองค์อยู่ได้ มีพระเนตรนองไปด้วยน้ำตา เสด็จเข้าอาศรมพร่ำรำพันอย่างน่าเวทนาว่า

"วันนี้ลูกทั้งสองจะเป็นอย่างไรบ้าง จะหิว จะกลัว เดินทางร้องไห้ไปอย่างไร เวลาเย็นจะกินอาหารอย่างไร ใครจะหาข้าวปลาอาหารให้กิน ลูกทั้งสองจะร้องขออาหารจากแม่ว่า "แม่จ๋า! ลูกหิว" ลูกทั้งสองเดินเท้าเปล่า จะเดินทางไปได้อย่างไร เท้าพองบวมใครจะอุ้มให้เดิน ชูชกตีลูก ๆ ต่อหน้าต่อตาเรา แกช่างไม่ละอายใจบ้าง แกชั่วช้าจริง ๆ ใครจะเลวร้ายถึงขนาดกล้าตีลูกคนอื่นที่เขาให้ไปเป็นทาสต่อหน้าต่อตาได้ แต่นี่ชูชกด่า ตีลูกต่อหน้าต่อตาเรา"

พระเวสสันดรทรงรำพึงด้วยความรักลูกแล้วก็ทรงคิดว่า **"พราหมณ์นี้ทำร้ายลูกเราเหลือเกิน เราจะตามไปฆ่าพราหมณ์ นำลูกกลับมาดีไหม เราจะถือพระแสงศร เหน็บพระแสงขรรค์ไปตามลูกกลับมา ลูกทั้งสองถูกเฆี่ยนตี เราเป็นทุกข์เหลือเกิน"** ครั้นแล้วก็กลับหวนคิดได้ว่า **"การที่ลูกเราถูกทำร้ายเป็นความลำบากยิ่ง อย่าคำนึงเลย การบริจาคบุตรเป็นทานแล้วเกิดความเดือดร้อนใจภายหลัง แล้วจะบริจาคไปทำไม ไม่ใช่ธรรมของสัตบุรุษ"**

ประเพณีพระโพธิสัตว์

ขณะนั้นพระเวสสันดรทรงอนุสรณ์ถึงประเพณีพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย แล้วทรงอบรมพระองค์เองว่า **"พระโพธิสัตว์ที่ไม่บริจาคมหาบริจาค ๕ ประการ คือ**

๑. ไม่บริจาคทรัพย์
๒. ไม่บริจาคอวัยวะ
๓. ไม่บริจาคชีวิต
๔. ไม่บริจาคบุตร
๕. ไม่บริจาคภรรยา

ไม่เคยได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ตัวเราก็อยู่ในจำพวกพระโพธิสัตว์ ถ้าเราไม่บริจาคบุตรและภรรยาก็เป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ เวสสันดรเป็นอย่างไร ท่านไม่รู้หรือว่าการบริจาคลูกให้คนอื่นทำให้เกิดความทุกข์ระทมขมขื่นใจ ไม่มีใครที่ไม่เป็นทุกข์ เพราะการให้ลูกแก่คนอื่น ท่านจะตามไปฆ่าชูชกด้วยเหตุไร บริจาคทานแล้วเกิดความเดือดร้อนใจภายหลังก็ไม่ต้องทำ"

พระเวสสันดรตำหนิพระองค์เองอย่างนี้แล้วทรงอธิษฐานสมาทานศีลอย่างแน่วแน่ว่า นับจากวันที่บริจาคลูกแล้วถึงชูชกจะฆ่าลูกทั้งสองพระองค์จะไม่กังวล แล้วเสด็จออกจากอาศรมไปประทับนั่งบนแผ่นศิลาใกล้ประตูทางเข้าอาศรม

ขณะที่ชูชกโบยตีพระชาลีราชกุมารและพระกัณหาชินาราชกุมารีต่อหน้าพระโพธิสัตว์ ฉุดกระชากลากไป พระชาลีปลอบน้องสาวว่า

"ผู้คนในโลกนี้พูดเอาไว้จริงทีเดียวว่า ผู้ใดไม่มีมารดา ผู้นั้นไม่มีทั้งบิดาด้วย มาเถิดน้องหญิงกัณหา น้องอย่ากลัวเลย เราจะตาย

ด้วยกัน พระบิดาได้ประทานเราทั้งสองให้พราหมณ์แล้ว อยู่ไปก็ไม่มีประโยชน์ ถึงอย่างไรเราก็ต้องจากป่าแห่งนี้ไป"

ชูชกพราหมณ์พลาดล้มในสถานที่ขรุขระแห่งหนึ่ง เถาวัลย์ที่ผูกก็เคลื่อนหลุดจากพระหัตถ์พระกุมารทั้งสอง สองพี่น้องสั่นสะท้านไปทั้งตัวเหมือนไก่ถูกตี วิ่งหนีกลับมาหาพระบิดาอย่างเร็ว

ฝ่ายชูชกเฒ่าลุกขึ้นได้ก็ถือเถาวัลย์และไม้วิ่งตามไปอย่างรวดเร็ว ด้วยความกราดเกรี้ยว จึงขู่สำทับว่า **"เจ้าทั้งสองฉลาดนักนะ ชอบหนีเหลือเกิน"** จึงผูกพระหัตถ์สองพี่น้องลากกลับไปอีก พราหมณ์ถือเถาวัลย์ด้วยมือข้างหนึ่ง อีกข้างถือไม้เฆี่ยนตีไปต่อหน้าพระเวสสันดรที่ประทับนั่งอยู่

พระกัณหาชินาเหลียวกลับมาสะอื้นให้ตัดพ้อพระบิดาว่า **"เสด็จพ่อ พราหมณ์นี้เอาไม้เท้าตีหม่อมฉันเหมือนนายตีทาสี ไหนเสด็จพ่อบอกว่าพราหมณ์มีธรรม แต่ตาพราหมณ์นี้ไม่ได้เป็นเช่นนั้น ยักษ์แปลงเป็นพราหมณ์มา นำหม่อมฉันสองพี่น้องไปเคี้ยวกิน พระองค์ไม่เห็นหรือ"**

เมื่อพระราชกุมารีน้อยสะอึกสะอื้นร่ำไห้รำพัน ร่างกายสั่นเทิ้มเดินไป พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ทรงเศร้าโศกอย่างมาก ดวงหทัยร้อนผ่าว อึดอัดหายใจไม่สะดวก ทรงระบายลมหายใจอันร้อนผ่าวทางพระโอษฐ์ น้ำตาไหลเป็นทางเหมือนหยาดเลือดไหลออกจากพระเนตรทั้งสองข้าง ทรงดำริว่า **"ทุกข์ใหญ่หลวงเช่นนี้เกิดขึ้นกับเราเพราะความรัก หาใช่เพราะเหตุอื่นไม่ เราควรวางจิตเป็นกลาง ให้อยู่ในอุเบกขาธรรม อย่าทำความเสน่หาอาวรณ์"** ทรงกล้ำกลืนฝืนความเศร้าโศกด้วยกำลังแห่งพระญาณของพระองค์ แล้วประทับนั่งอยู่ด้วยอาการเป็นปกติ

พระธิดากัณหาชินาราชกุมารีเสด็จไปยังไม่ทันพ้นป่าก็เดินคร่ำครวญไปตามทางว่า **"เราสองพี่น้องเจ็บปวดเท้าเหลือเกิน ทั้งหนทางก็ไกล เดินลำบาก ดวงอาทิตย์จะตกดินอยู่แล้ว พราหมณ์ก็ยังไม่ยอมหยุดพัก**

เขาจะพาเราสองพี่น้องเร่งรีบเดินทางไปไหน" แล้วก็ยกมือขึ้นไหว้อธิษฐานต่อป่าเขาลำเนาไพรว่า

"เราสองพี่น้องขอน้อมนบไหว้เหล่าเทพเทวาที่สิงสถิตอยู่ตามภูผาพนาลัย ที่แม่น้ำและสระบัว ทั้งที่ทุ่งหญ้าลดาวัลย์สรรพพฤกษาที่เป็นโอสถที่เกิดในเขาและป่าไพร ขอจงทูลแด่พระมารดาว่า เราสองพี่น้องเป็นสุขสบายดี ขอพระมารดาอย่าได้เป็นห่วง อย่าได้ทุกข์โศกเพราะไม่ได้เห็นเราสองพี่น้อง ข้าแต่เทพเจ้าขอเหล่าท่านจงทูลแด่พระมารดาของเราผู้มีพระนาม "พระแม่มัทรี" ถ้าพระมารดาต้องการจะติดตามลูกก็ให้รีบติดตามมาทางนี้เร็ว ๆ อย่าไปทางอื่น จะได้พบลูกทั้งสอง พระมารดาไปหาผลไม้ในป่ากลับมาไม่พบลูกจะระทมทุกข์ขนาดไหน วันนี้คงหาผลไม้ได้มากจนลืมกลับอาศรม คงไม่ทราบว่าลูกถูกพราหมณ์ใจร้ายผูกไว้แล้วตีเหมือนตีโค ถ้าลูกทั้งสองได้พบพระมารดาเสด็จกลับมาจากหาผลไม้ในเย็นวันนี้ พระมารดาคงประทานผลไม้กับรวงผึ้งให้พราหมณ์ พราหมณ์นี้กินอิ่มแล้วคงจะไม่พาลูกทั้งสองรีบเดินทางไป แม่จ๋าเท้าของลูกบวมพองแล้ว ลูกเจ็บเหลือเกิน พราหมณ์ก็ยังเร่งให้เดินไม่หยุด"

พระธิดากัณหาชินาสะอึกสะอื้นร้องไห้รำพันเดินตามพราหมณ์ไปในสถานที่ต่าง ๆ

พระนางเจ้ามัทรี

เมื่อพระเวสสันดรบริจาคพระโอรสและพระธิดาให้พราหมณ์เฒ่าเป็นทาน เกิดมหัศจรรย์มหาปฐพีบันลือลั่นโกลาหลไปจนถึงพรหมโลก หมู่เทวดาผู้อยู่ในหิมวันตประเทศ เป็นประหนึ่งว่าหัวใจจะแตกสลายเพราะได้ยินเสียงร้องไห้รำพันของสองพี่น้องที่ชูชกพราหมณ์พาไป ต่างปรึกษากันว่าถ้าพระนางเจ้า

มัทรีเสด็จกลับถึงอาศรมสถานแต่หัววัน พระนางไม่เห็นพระโอรส พระธิดาในอาศรม ทูลถามพระเวสสันดร ทรงทราบว่าพระสวามีพระราชทานให้พราหมณ์ชูชกไปแล้ว จะต้องเสด็จตามไปด้วยความรักพระโอรส ก็จะประสบทุกข์อยู่กลางป่าอย่างสาหัส

เหล่าเทวดาจึงให้เทพบุตร ๓ องค์จำแลงกายเป็นราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลืองไปขวางทางเสด็จพระนางมัทรีไว้ แม้พระนางวิงวอนขอทางก็อย่าให้จนกว่าดวงอาทิตย์จะตกดิน และจัดการอารักขาพระนางให้ดีอย่าให้สัตว์ร้ายทำอันตรายพระนางได้

เทพบุตรทั้งสามต่างจำแลงกายกลายเป็นราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลือง มานอนหมอบเรียงกัน ขวางทางที่พระนางเจ้ามัทรีจะเสด็จมา

ส่วนพระนางเจ้ามัทรีขณะเข้าป่าหาผลไม้ทรงหวั่นพระทัยว่าพระองค์ฝันร้าย จะรีบหาผลไม้แล้วกลับอาศรมแต่ยังวัน

ขณะเดินเที่ยวหาผลไม้ก็เกิดลางร้าย เสียมหลุดจากพระหัตถ์ กระเช้าก็พลัดตกจากบ่า พระเนตรเบื้องขวาก็เขม่น ต้นไม้ที่กินผลได้ก็ไม่ค่อยมี ส่วนต้นไม้ที่กินผลไม่ได้ก็กลับออกผลมากมายเต็มไปหมด พระนางหลงทาง กำหนดทิศไม่ได้ ทรงรำพึงอยู่กลางป่าว่า **"นี่เป็นอย่างไรหนอ ตั้งแต่มาอยู่ที่นี่ไม่เคยเป็นอย่างนี้ หรือจะเกิดเหตุไม่ดีอะไรกับเรา กับลูก หรือพระสวามี" ทรงรำพึงกับพระองค์เองว่า "เสียมก็หลุดจากมือ กระเช้าก็พลัดตกจากบ่า นัยน์ตาข้างขวาก็เขม่น หาผลไม้ก็ไม่ได้ ทิศทั้งปวงก็ฟั่นเฟือนลุ่มหลง"**

พระนางเจ้ามัทรีคำนวณดูเวลาว่าอาทิตย์บ่ายคล้อยแล้ว จึงเสด็จกลับอาศรมในเวลาเย็น ขณะเดินมาตามทางสัตว์ร้ายได้นอนขวางทาง พระนางรำพึงว่าอาทิตย์ใกล้ตกดินแล้ว อาศรมก็ยังอยู่อีกไกล เราจะนำผลไม้ไปให้พระสวามีและลูกทั้งสองได้อย่างไร พระองค์อยู่ที่อาศรมเห็นเรายังไม่กลับ คงจะปลอบโยนลูก

ซึ่งกำลังหิว ลูกทั้งสองเป็นกำพร้าเข็ญใจ เคยได้ดื่มนมตามเวลา เคยลุกวิ่งออกไปรับเราใกล้อาศรมเหมือนลูกโคอ่อนยืนคอยนมแม่ ทางเดินไปอาศรมก็มีเพียงทางเดียว ด้านข้างมีสระลึก ไม่มีทางอื่นแยกไปอาศรม

ครั้นแล้วพระนางทรงยกพระหัตถ์ขึ้นประนมกล่าวว่า **"ข้าขอนอบน้อมพระยาพาลมฤคผู้มีกำลังมากในป่า ท่านทั้งหลายเป็นพี่ของข้าโดยธรรม จงหลีกทางให้ข้าด้วยเถิด ข้าเป็นมเหสีของพระเวสสันดร ผู้ถูกเนรเทศให้มาอยู่ป่า ขณะนี้พระองค์อยู่ในอาศรมเพียงคนเดียว คงกำลังปลอบลูกน้อยทั้งสองที่หิวกระหาย คอยมองทางข้ากลับมา ขอท่านทั้งหลายจงหลีกทางให้ข้าได้ไปพบลูกทั้งสอง ดวงอาทิตย์ก็คล้อยลงต่ำ นี่ก็เย็นมากแล้ว อาศรมก็อยู่อีกไกล ลูกกำพร้าทั้งสองน่าสงสาร คงจะยืนมองทางคอยแม่มา รากไม้ผลไม้นี้มีมาก และอาหารก็มีไม่น้อย ข้าให้พวกท่านครึ่งหนึ่ง พระมารดาของข้าเป็นพระราชบุตรี และพระบิดาของข้าก็เป็นพระราชบุตรเช่นกัน ท่านทั้งหลายจงเป็นพี่ของข้าโดยธรรม ขอท่านทั้งหลายจงหลีกทางให้ด้วยเถิด"**

แม้เช่นนั้นเทพบุตรที่จำแลงเป็นสัตว์มาขวางทางก็ไม่ยอมหลีกทางให้ รอจนรู้ว่าได้เวลาจึงลุกขึ้นเดินหลีกไป เมื่อสัตว์ร้ายทั้งสามไปแล้ว พระนางเจ้ามัทรีจึงกลับอาศรมอย่างรีบเร่ง

วันนั้นเป็นวันพระอุโบสถ พระจันทร์คืนเพ็ญส่องสว่างไปทั่วผืนป่า เสียงนกกลางคืนแว่วมาจากที่ไกล พระนางเจ้าเสด็จถึงท้ายที่จงกรมไม่เห็นลูกรักทั้งสองซึ่งเคยออกมายืนรอรับ จึงรำพึงกับพระองค์เองว่า

"เคยเห็นลูกน้อยทั้งสองหน้าตาขะมุกขะมอมไปด้วยฝุ่นยืนรอรับที่นี่ แต่วันนี้ทำไมไม่เห็นลูกทั้งสองร่าเริงวิ่งมาต้อนรับค้นชายพกแม่ ทำให้แม่ชื่นใจ วันนี้ไม่เห็นลูก แม่ทิ้งลูกไว้แล้วออกไปหาผลไม้เหมือนแม่นกออกจากรัง เหมือนแม่ราชสีห์ทิ้งลูกไว้ไปหาเหยื่อ

แม่กลับมาไม่เห็นหน้าลูกรักทั้งสอง เห็นแต่รอยเท้าเหยียบย่ำอยู่ตามผืนทราย กองทรายที่ลูกทั้งสองกองไว้ก็ยังเกลื่อนอยู่ ไม่ไกลจากอาศรม แม่เคยเห็นลูกทั้งสองเอาทรายโปรยเล่นจนกายขะมุกขะมอมไปด้วยฝุ่น วิ่งไปรอบ ๆ นี่ผลมะตูมเหลืองที่ลูกเล่นตกอยู่ น้ำนมคัดเต็มถันแม่เจ็บจนปวด แต่อกแม่กลับปวดร้าวราวจะแตก เพราะไม่ได้เห็นหน้าลูก เมื่อก่อนอาศรมเหมือนมีมหรสพเพราะลูกทั้งสองร่าเริงเล่นกันสนุกสนาน แต่วันนี้นี่อย่างไร อาศรมช่างเงียบเชียบเสียจริง แม้แต่ฝูงกาก็ไม่มี ฝูงนกก็หายไป หรือลูกทั้งสองตายเสียแน่แล้ว"

พระนางมัทรีทรงรำพัน เสด็จไปเฝ้าพระเวสสันดร วางกระเช้าผลไม้ลง เห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งนิ่งอยู่ลำพังเพียงพระองค์เดียว แต่ไม่เห็นพระโอรสและพระธิดา จึงทูลถามว่า

"นี้อย่างไรกัน พระองค์ทรงนิ่งอยู่ได้ เมื่อคืนหม่อมฉันฝันร้าย ใจก็หวาดหวั่นอยู่ว่าจะเกิดเหตุร้าย แม้ฝูงกาฝูงนกก็ไม่มี ลูกทั้งสองหายไปไหน หรือถูกสัตว์ร้ายกัดกินเสียแล้ว หรือใครนำลูกทั้งสองไป พระองค์ส่งไปให้เป็นทูตเฝ้าพระสีพีราชที่กรุงเชตุดร หรือเธอผู้ช่างเจรจาหลับอยู่ในอาศรม หรือพากันแอบไปเล่นข้างนอกแล้วพลัดหลงไป"

แม้พระนางมัทรีจะกราบทูลอย่างนี้ พระเวสสันดรก็ไม่ได้ตรัสอะไร พระนางจึงกราบทูลว่า

"เหตุไรพระองค์จึงไม่ตรัสกับหม่อมฉัน หม่อมฉันมีความผิดอะไร พระองค์เฉยเมยกับหม่อมฉันเช่นนี้เป็นทุกข์ยิ่งกว่าการที่หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสอง การไม่เห็นลูกเป็นทุกข์มากอยู่แล้ว แต่พระองค์มาเย็นชาไม่ตรัสกับหม่อมฉันเช่นนี้ยิ่งเป็นทุกข์มากขึ้น ถ้าคืนนี้พระองค์ไม่บอกหม่อมฉันว่าลูกไปไหน พรุ่งนี้พระองค์คงจะได้เห็นศพหม่อมฉันเป็นแน่"

พระเวสสันดรดำริว่าจะให้พระนางมัทรีคลายความโศกเพราะบุตรด้วยคำหยาบจึงตรัสว่า

"มัทรี เธอเป็นราชบุตรีมีเกียรติ รูปร่างหน้าตาก็งาม ไปหาผลไม้ตั้งแต่เช้ากลับมาจนมืดค่ำ ทั้งในป่าก็มีพราน ดาบส และวิทยาธรท่องเที่ยวอยู่เป็นอันมาก ใครจะรู้ว่าเธอทำอะไรลงไป หญิงที่ทิ้งลูกเข้าป่าตั้งแต่เช้ากลับมาจนมืดค่ำเช่นนี้ไม่มีใครเขาทำกัน เธอไม่มีแม้เพียงแต่จะคิดว่าลูกตัวน้อยจะเป็นอย่างไรหรือสามีของตนจะคิดอย่างไร เธอไปป่าแต่เช้ากลับมาจนมืดค่ำอย่างนี้คงเห็นว่าฉันยากเข็ญ"

พระนางมัทรีไม่ได้มีความน้อยเนื้อต่ำใจ คิดว่าพระสวามีคงเข้าใจผิดที่พระนางกลับมาช้ากว่าเวลาจึงทูลว่า

"พระองค์ได้สดับเสียงร้องคำรามกึกก้องของราชสีห์และเสือโคร่งที่มากินน้ำในสระหรือไม่ และขณะหม่อมฉันเที่ยวหาผลไม้อยู่ในป่าใหญ่ ก็เกิดลางร้ายหลายอย่าง เสียมหลุดจากมือ กระเช้าที่คล้องอยู่บนบ่าก็พลัดตก หม่อมฉันตกใจกลัวเป็นห่วงพระองค์และลูก ๆ ได้ยกมือขึ้นไหว้ไปทั่วทิศ อธิษฐานขอให้หม่อมฉันและพระองค์ ตลอดจนลูก ๆ รอดพ้นจากภัยนี้ ขออย่าให้ราชสีห์และเสือเหลืองทำอันตรายเลย หม่อมฉันคิดว่าวันนี้เกิดลางร้ายหลายอย่าง ทั้งเมื่อคืนก็ฝันร้าย จึงตั้งใจจะกลับเร็วกว่าทุกวัน แต่หาผลไม้ไม่ได้ไปที่ไหนก็มีแต่ผลไม้ที่กินไม่ได้ จึงกลับออกจากป่าเย็นไป ซ้ำร้ายราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลืองก็มาขวางทาง หม่อมฉันจึงมาจนตกเย็น ขอพระองค์ยกโทษให้หม่อมฉันเถิด" แม้เช่นนี้พระเวสสันดรก็ไม่ตรัสอะไรกับพระนาง

พระนางมัทรีรำพันโดยประการต่าง ๆ ว่า **"ทำไมไม่ตรัสกับหม่อมฉันบ้าง หม่อมฉันนุ่งห่มหนังเสือเหลือง เก็บผลไม้ในป่ามาให้พระองค์**

และลูกตลอดมา หม่อมฉันฝนขมิ้นทาให้ลูก นำมะตูมสุกเหลืองนี้มาให้ลูกเล่น และเก็บผลไม้มา ด้วยหวังว่าจะเป็นเครื่องเล่นของลูก ขอเพียงให้พวกเราได้อยู่พร้อมหน้าพร้อมตาพ่อแม่ลูก พวกเราถูกเนรเทศจากแว่นแคว้น ร่วมสุขร่วมทุกข์กันมา ไม่ใช่เพราะหม่อมฉันรักพระองค์และลูกหรอกหรือ พระองค์เห็นลูกบ้างหรือไม่

หม่อมฉันเคยด่าสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ผู้มีศีลเป็นพหูสูตไว้หรืออย่างไร ชาตินี้จึงต้องมาพลัดพรากจากลูก"

แม้พระนางมัทรีทรงรำพันอยู่อย่างนี้ พระเวสสันดรก็ไม่ได้ตรัสอะไร ๆ ด้วย

ทุกข์ของแม่

ครั้นพระเวสสันดรไม่ตรัสอะไร พระนางมัทรีก็หวาดหวั่นใจ จึงอาศัยแสงจันทร์ออกเที่ยวตามหาพระโอรสและพระธิดา เสด็จไปตามสถานที่ต่าง ๆ มีต้นหว้า เป็นต้น ซึ่งเป็นที่พระโอรส พระธิดาเคยเล่น ทรงคร่ำครวญไปตามต้นไม้ที่ลูกเคยนั่งเล่น แต่ก็ไม่เห็นลูก เห็นเพียงตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัวที่ลูกทั้งสองเคยเล่นทิ้งอยู่เกลื่อนกลาด จึงเที่ยวตามหาลูกบนภูเขา เมื่อไม่เห็นก็ทรงคร่ำครวญ เสด็จลงจากภูเขากลับมาคร่ำครวญอยู่ในอาศรม ทอดพระเนตรเห็นของเล่นพระโอรส พระธิดา ก็ยิ่งร้องไห้คร่ำครวญหนักว่า "**ตุ๊กตาเนื้อทราย ทอง ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า ตุ๊กตาชะมด ตุ๊กตาหงส์ ตุ๊กตานกกระเรียน ตุ๊กตานกยูงขนหางวิจิตรเหล่านี้ที่ลูกทั้งสองเคยเล่นก็ยังอยู่แล้วลูกทั้งสองหายไปไหน"** จนทำให้ฝูงสัตว์และฝูงนกตกใจออกจากที่อยู่เพราะเสียงคร่ำครวญและเสียงฝีพระบาทของพระนางมัทรี

พระนางมัทรีไม่เห็นลูกทั้งสองที่อาศรมก็ออกจากอาศรม เที่ยวตามหาไปตามป่าอีกครั้ง ทรงรำพันว่า **"พุ่มไม้มีดอกและสระโบกขรณีมีนกจากพรากส่งเสียงร้อง ดารดาษไปด้วยดอกมณฑาและปทุมอุบล รอยลูกทั้งสองมาเล่นยังปรากฏอยู่แต่ลูกทั้งสองหายไปไหน"**

เมื่อพระนางมัทรีไม่พบลูกจากที่ไหนก็เสด็จไปหาพระเวสสันดรอีก เห็นพระองค์ประทับนั่งมีพระพักตร์เศร้าหมองจึงทูลว่า

"พระองค์ไม่ได้ออกไปหาฟืน ไม่ได้ไปตักน้ำ ไม่ได้ก่อไฟ ไฉนพระองค์จึงดูอิดโรย อ่อนแรง เศร้าหมอง พระองค์เป็นที่รักของหม่อมฉัน ไม่มีใครที่หม่อมฉันรักยิ่งกว่าพระองค์ เมื่อก่อนความทุกข์ยากนานาประการหายไปเมื่อได้อยู่ร่วมกับพระองค์ แต่วันนี้ แม้หม่อมฉันเห็นพระองค์กลับทำให้เกิดความเศร้าโศกมากขึ้น"

แม้พระนางมัทรีกราบทูลถึงอย่างนี้ พระเวสสันดรก็ประทับนั่งนิ่งอยู่นั่นเอง เมื่อพระเวสสันดรเย็นชาไม่ตรัสด้วย พระนางก็เต็มแน่นไปด้วยความโศกเศร้า ร่างกายสั่นเทิ้ม เสด็จเที่ยวตามหาลูกไปตามที่เคยตามหาครั้งก่อน เมื่อไม่พบก็เสด็จกลับมาเฝ้าพระเวสสันดรอีก กราบทูลว่า **"หม่อมฉันไม่พบลูก ลูกทั้งสองคงตายแล้วแน่"**

พระนางมัทรีเศร้าโศกเที่ยวตามหาลูกไปตามสถานที่ต่าง ๆ ถึง ๓ รอบ สถานที่ที่พระนางเจ้าเที่ยวไปตลอดคืน เป็นระยะทางราว ๑๕ โยชน์

ครั้นสว่างพระนางเจ้าเสด็จมาประทับยืนคร่ำครวญอยู่ใกล้ ๆ พระเวสสันดร เพราะความที่พระนางเสด็จเที่ยวไปตามภูเขา เถื่อนถ้ำ ป่าไม้ และความทุกข์ระทมขมขื่นใจ จึงทำให้พระนางหมดแรง สิ้นสติ ล้มลงใกล้พระยุคลบาทของพระเวสสันดร

พระโพธิสัตว์ทรงตกพระทัยมือไม้สั่น เข้าใจว่าพระนางมัทรีสิ้นพระชนม์ จึงรำพึงว่า "**มัทรี เธอไม่ควรมาตายในป่าแดนไกล หากเธอตายในเชตุดรราชธานีก็ยังจะได้จัดการศพอย่างยิ่งใหญ่ รัฐทั้งสองก็สะเทือนถึงกัน แต่ตัวเราอยู่กลางป่าแต่เพียงผู้เดียว จะทำอย่างไรได้ แม้แต่เสียมที่จะขุดเสาเชิงตะกอนเผาศพก็ยังไม่มี**" แม้พระองค์จะโศกเศร้าอย่างมากแต่ก็ยังมีสติ เสด็จลุกขึ้นด้วยตั้งใจว่าจะดูให้รู้แน่นอนก่อน จึงวางพระหัตถ์ตรงหัวใจพระนางมัทรี ทราบว่ายังมีความอบอุ่นอยู่ จึงนำน้ำจากพระเต้ามา แม้ไม่ได้ถูกเนื้อต้องกายพระนางมาตลอด ๗ เดือน ก็ไม่ทรงใส่ใจว่าพระองค์เป็นบรรพชิต เพราะความเศร้าโศกสงสารพระนางมัทรี ทรงร้องไห้น้ำตานองหน้า ช้อนพระเศียรพระนางมัทรีขึ้นวางไว้บนตัก พรมด้วยน้ำ ลูบพระพักตร์ และที่ตรงพระหทัย ประทับนั่งอยู่

ครู่หนึ่งพระนางมัทรีก็กลับได้สติ พระนางเจ้าทรงมีหิริและโอตตัปปะลุกขึ้น กราบพระโพธิสัตว์ ทรงร้องไห้น้ำตานองหน้า ทูลถามว่า "**ลูกทั้งสองหายไปไหน**" พระโพธิสัตว์ตอบว่า "**พี่ให้เป็นทาสพราหมณ์คนหนึ่งไปแล้ว**"

พระนางมัทรีทูลว่า "**พระองค์ประทานลูกให้พราหมณ์ไป เหตุไรจึงไม่ยอมบอกหม่อมฉันให้รู้ ปล่อยให้คร่ำครวญ เที่ยวตามหาอยู่ตลอดทั้งคืน**" พระเวสสันดรตรัสว่า "**พี่ไม่อยากบอกเธอให้รู้ตั้งแต่แรก กลัวจะรับไม่ได้ เกิดทุกข์ว่าพราหมณ์เฒ่าเข็ญใจมาขอลูกไป เธออย่ากลัวเลย จงยินดีเถิด เธอจงเห็นแก่ฉันที่ปรารถนาพระโพธิญาณ อย่าคร่ำครวญนักเลย เธอคร่ำครวญร้องไห้มากก็ทำให้พี่เจ็บปวดทุกข์ทรมานมาก หากเรายังไม่ตายก็คงได้พบลูกทั้งสอง สัตบุรุษเห็นยาจกมาขอทานก็ควรให้ เธอจงอนุโมทนาการให้บุตรผู้เป็นที่รักยิ่งเป็นทานของพี่**"

พระนางมัทรีทูลว่า **"หม่อมฉันขออนุโมทนา พระองค์ทรงบริจาคทานแล้ว จงทำพระทัยให้เลื่อมใสเบิกบาน ขอจงทรงบำเพ็ญทานให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด"**

ครั้นพระนางมัทรีทูลอย่างนี้แล้ว พระเวสสันดรตรัสว่า **"มัทรี เธอพูดอะไร ถึงขนาดฉันให้ลูกที่รักทั้งสองเป็นทานแล้ว จิตใจฉันไม่เลื่อมใส ความอัศจรรย์ทั้งหลายก็คงไม่เกิดขึ้น"** แล้วพระองค์ได้ตรัสเล่าถึงความอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้พระนางเจ้าฟัง

พระนางมัทรีเกิดอัศจรรย์และเลื่อมใสการให้บุตรเป็นทาน อันเป็นทานสูงสุดของพระเวสสันดร

สละพระชายา เพื่อพระโพธิญาณ

ภายหลังจากพระเวสสันดรให้บุตรเป็นมหาทานแล้ว ท้าวสักกเทวราชดำริว่า เมื่อวานนี้พระเวสสันดรได้ประทานบุตรแก่ชูชกทำให้เกิดแผ่นดินไหวบัดนี้ ถ้าจะมีคนต่ำช้าคนหนึ่งไปเฝ้าพระเวสสันดร ทูลขอพระนางมัทรีผู้ทรงพระสิริโฉม มีศีลาจารวัตรงดงาม เคารพรักพระสวามียิ่งกว่าชีวิต ก็จะทำให้พระองค์อยู่คนเดียว เปล่าเปลี่ยว ขาดผู้ปฏิบัติ อย่ากระนั้นเลย เราจะแปลงเป็นพราหมณ์ไปขอพระนางมัทรีให้พระองค์บริจาคยอดแห่งทานบารมี พระองค์จะได้ไม่บริจาคพระนางมัทรีให้ใครแล้วถวายพระนางคืนให้

ครั้นรุ่งเช้า อาทิตย์อุทัยแล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงแปลงเป็นพราหมณ์ชรางกเงิ่นไปปรากฏให้สองกษัตริย์เห็นแต่เช้า แล้วตรัสปฏิสันถารถามถึงการเป็นอยู่ พระเวสสันดรตรัสว่า **"พระองค์ทั้งสองอยู่สุขสบายดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บแต่อย่างใด ในป่าใหญ่แม้จะมีสัตว์ร้ายมากมายแต่ก็ไม่ทำอันตราย เมื่อพระองค์มาอยู่ป่ามีชีวิตลำบาก ตลอด ๗ เดือน**

เพิ่งจะเห็นพราหมณ์เป็นคนที่สอง ท่านมาก็ดีแล้ว เชิญเข้ามาข้างในเถิด เชิญท่านเลือกทานผลไม้แต่ที่ดี ๆ ดื่มน้ำให้ชื่นใจก่อน"

พระเวสสันดรทำปฏิสันถารพราหมณ์อย่างนี้แล้วจึงตรัสถามถึงสาเหตุที่เข้ามาป่าใหญ่

ท้าวสักกเทวราชทูลว่ามาที่นี้เพื่อขอพระนางมัทรีอัครมเหสีของพระองค์

เมื่อท้าวสักกเทวราชในคราบพราหมณ์ชราทูลอย่างนี้แล้ว พระเวสสันดรมิได้ตรัสว่า **"เมื่อวานนี้อาตมาได้ให้ทานลูกแก่พราหมณ์ไปแล้ว ถ้าให้พระนางมัทรี อาตมาจะต้องอยู่ในป่าเพียงคนเดียว แล้วจะให้มัทรีแก่ท่านได้อย่างไร"** พระองค์ไม่ทรงหดหู่ ลังเล ขัดเคือง ราวกับจะยังภูผาให้บันลือลั่น ตรัสว่า **"อาตมาให้สิ่งที่ท่านขอด้วยความยินดีโดยไม่หวาดหวั่น"**

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วพระเวสสันดรทรงจับพระกรพระนางมัทรีด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่ง จับพระเต้าน้ำด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่ง หลั่งน้ำลงในมือพราหมณ์ได้พระราชทานพระนางมัทรีแก่พราหมณ์

เมื่อพระเวสสันดรบริจาคพระนางมัทรีให้พราหมณ์เป็นทานได้เกิดความมหัศจรรย์ขนลุกพองสยองเกล้า แผ่นดินได้กัมปนาทหวั่นไหว แม้พระนางมัทรีก็มิได้แสดงอาการกริ้วพระสวามี ไม่แสดงอาการขวยเขิน ไม่กรรแสง แต่ยินดีในการให้ทานของพระสวามี

พระเวสสันดรคิดว่ามัทรีจะเป็นอย่างไร จึงทอดพระเนตรดูพระพักตร์ของพระนาง พระนางมัทรีจึงทูลถามว่า **"พระองค์มองดูหน้าหม่อมฉันทำไม หม่อมฉันเป็นชายาของพระองค์ตั้งแต่ยังรุ่นสาว พระองค์เป็นพระสวามี ชื่อว่าเป็นเจ้าของหม่อมฉัน พระองค์ทรงประสงค์จะพระราชทานแก่บุคคลใดก็จงพระราชทานตามพระประสงค์ จะทรงขายหรือจะทรงฆ่าเสียก็ได้"**

เมื่อสละพระชาลีราชโอรส พระธิดากัณหาชินาราชกุมารี และพระนางมัทรี พระเวสสันดรมิได้คิดเสียดายเลย เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น ไม่ใช่ว่าพระองค์เกลียดชังลูกทั้งสอง ไม่ใช่ว่าพระองค์ไม่รักพระนางเจ้ามัทรี จึงให้เป็นทาน แต่เพราะพระองค์รักพระสัพพัญญุตญาณยิ่งกว่าจึงได้ให้บุตร ธิดา และพระชายาผู้เป็นที่รักเป็นทานเพื่อพระโพธิญาณ

พร ๘ ประการ

ท้าวสักกเทวราชทราบอัธยาศัยอันประณีตของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ จึงชมเชยว่า **"พระองค์ทั้งสอง ชนะข้าศึกทั้งมวล ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ได้แล้ว ปฐพีบันลือลั่นส่งเสียงสาธุการกึกก้องไปถึงสวรรค์ สายฟ้าก็แปลบปลาบไปโดยรอบ เกิดเสียงโกลาหลประหนึ่งเสียงภูเขาถล่มทลาย หมู่เทพทั้งพระอินทร์ พระพรหม พระปชาบดี พระจันทร์ พระยม และท้าวเวสสุวัณมหาราชต่างอนุโมทนาว่า พระองค์ทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง ธรรมของสัตบุรุษเป็นสิ่งที่อสัตบุรุษทำได้ยาก ภพภูมิที่ไปจากโลกนี้ของสัตบุรุษและอสัตบุรุษแตกต่างกัน อสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไปสู่นรก ส่วนสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไปสู่สวรรค์ การที่พระองค์เสด็จประทับแรมอยู่กลางป่า ได้ให้พระโอรสและพระมเหสีเป็นทานนี้ จะทำให้พระองค์สัมฤทธิ์ในสิ่งที่ปรารถนา"**

ท้าวสักกเทวราชดำริว่าไม่ควรจะชักช้า ควรถวายพระนางมัทรีคืนพระเวสสันดร จึงตรัสว่า **"ข้าพระองค์ขอถวายพระนางมัทรีคืนแด่พระองค์ เพราะพระองค์ทั้งสองมีฉันทะ อัธยาศัยเสมอกัน พระองค์ทั้งสองเป็นกษัตริย์ สมบูรณ์โดยสายโลหิต ทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา ถูกเนรเทศให้มาอยู่อาศรมในราวไพรนี้ ขอจงบำเพ็ญบุญกุศลตามสมควรเถิด"** แล้วบอกว่า พระองค์เป็นพระอินทร์ ขอให้เลือกรับพร ๘ ประการ

ครั้นท้าวสักกะจอมเทพตรัสอยู่อย่างนี้แล้วก็รุ่งเรืองเปล่งปลั่งด้วยร่างทิพย์สถิตอยู่ในอากาศ

พระเวสสันดรตรัสว่า "**ข้าแต่ท้าวสักกะ ถ้าพระองค์จะประทานพรขอพระชนกทรงยินดีรับหม่อมฉันกลับจากป่าสู่พระราชนิเวศน์ ครองราชสมบัติตามเดิม นี้เป็นพรข้อที่ ๑**

หม่อมฉันไม่ชอบการฆ่าคน แม้มีนักโทษทำผิดร้ายแรง ขอให้สามารถช่วยเขารอดพ้นจากโทษประหารชีวิต นี้เป็นพรข้อที่ ๒

คนที่อยู่ในวัยแก่ คนหนุ่ม และคนกลางคนเหล่านั้นพึงอาศัยหม่อมฉันเลี้ยงชีพ ข้อนี้เป็นพรข้อที่ ๓

หม่อมฉันไม่พึงล่วงเกินภรรยาคนอื่น พอใจแต่ในภรรยาของตน อย่าตกอยู่ในอำนาจสตรี นี้เป็นพรข้อที่ ๔

ขอให้บุตรของหม่อมฉันที่พลัดพรากไปนั้นมีอายุยืนจนได้ครองราชสมบัติ ขอให้เขาครองแผ่นดินโดยธรรม นี้เป็นพรข้อที่ ๕

ขอให้หาอาหารได้โดยไม่ลำบากทุกวัน นี้เป็นพรข้อที่ ๖

เมื่อหม่อมฉันบริจาคทาน ทรัพย์สมบัติ อย่าได้หมดสิ้นไป แม้บริจาคแล้วก็อย่าได้เดือดร้อนในภายหลัง ขณะกำลังบริจาคก็ขอให้จิตใจผ่องใส นี้เป็นพรข้อที่ ๗

เมื่อหม่อมฉันตายแล้วขอให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้ง ขออย่าได้เกิดอีก นี้เป็นพรข้อที่ ๘

ท้าวสักกะจอมเทพตรัสว่า "**ไม่นานนักพระบิดาของพระองค์จะเสด็จมารับพระองค์ ส่วนพระโอรสและพระธิดาก็อย่าทรงเป็นห่วง**"

ครั้นท้าวสักกเทวราชประทานโอวาทอย่างนี้แล้วก็เสด็จกลับทิพยสถานของพระองค์

พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า

พราหมณ์ชูชกพาพระชาลีและพระกัณหาชินาทั้งสองพระองค์เดินทางไกลถึง ๖๐ โยชน์ เหล่าเทพยดาได้อารักขาพระกุมารทั้งสองพระองค์ตลอดเส้นทาง

ในระหว่างการเดินทางเมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคต ชูชกก็ผูกพระกุมารทั้งสองไว้ที่กอไม้ให้บรรทมที่พื้นดิน ตนเองขึ้นต้นไม้นอนที่หว่างคาคบกิ่งไม้เพราะกลัวสัตว์ร้าย

ในขณะนั้นมีเทพบุตรองค์หนึ่งแปลงเป็นพระเวสสันดร และเทพธิดาองค์หนึ่งแปลงเป็นพระนางมัทรี มาแก้มัดพระกุมารทั้งสองออก นวดพระหัตถ์และพระบาท ให้สรงน้ำแต่งตัวแล้วให้เสวยอาหารทิพย์ ให้บรรทมบนที่นอนทิพย์ พออรุณขึ้นก็เอาเครื่องพันธนาการผูกไว้ตามเดิมแล้วอันตรธานหายไป

พระราชกุมารทั้งสองพระองค์มิได้เจ็บป่วยแต่อย่างไร เสด็จไปด้วยการอนุเคราะห์ของเทวดาอย่างนี้

ครั้นสว่างแล้วชูชกลงจากต้นไม้พาพระกุมารทั้งสองเดินทางต่อไปมุ่งหน้าสู่กาลิงครัฐจนมาถึงทางสองแพร่ง ทางหนึ่งไปกาลิงครัฐ อีกทางหนึ่งไปกรุงเชตุดร เทวดาดลใจให้ชูชกเห็นทางไปกรุงเชตุดร เป็นทางไปกาลิงครัฐ ชูชกจึงนำสองกุมารเลือกเดินทางมุ่งหน้าไปกรุงเชตุดรด้วยเข้าใจว่าเป็นทางไปแคว้นกาลิงครัฐ ลัดเลาะไปตามเชิงภูผาที่เดินไปได้ยากจนลุเข้าเขตกรุงเชตุดร

ใกล้รุ่งวันนั้นพระเจ้าสญชัยฝันว่า พระองค์ประทับนั่งในท้องพระโรง ขณะนั้นมีชายคนหนึ่งผิวดำ หน้าตาเหี้ยมเกรียม นำดอกบัว

สองดอกมาวางไว้ในพระหัตถ์ พระองค์รับดอกบัวทั้งสองดอกไว้ประดับที่พระกรรณทั้งสองข้าง ละอองเกสรดอกปทุมสองดอกร่วงลงบนอกของพระองค์

พระเจ้าสญชัยตื่นบรรทมทรงครุ่นคิดถึงความฝันจึงตรัสเรียกพราหมณ์มาทำนาย พวกพราหมณ์ทูลพยากรณ์ว่า **"พระประยูรญาติผู้เป็นที่รักยิ่งของพระองค์ที่จากไปนานจะกลับมา"** พระเจ้าสญชัยสดับคำพยากรณ์นั้นแล้วทรงยินดีเป็นอย่างยิ่ง ทรงสนานพระเศียรแล้วเสวยพระกระยาหารตั้งแต่เช้าตกแต่งพระองค์ด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ประทับนั่งในท้องพระโรง เทวดาดลใจให้พราหมณ์ชูชกนำพระกุมารมายืนอยู่ที่ท้องสนามหลวง

ขณะนั้นพระเจ้าสญชัยคอยทอดพระเนตรดูหนทางที่มาสู่ท้องสนามหลวงอยู่ตลอดเวลา ทรงมีใจจดจ่ออยู่ว่าจะมีใครมา ทรงเห็นพระกุมารทั้งสองพระองค์แต่ไกล จึงตรัสถามข้าราชบริพารว่า **"นั่นใครกัน หน้าตางดงามยิ่งนัก คนหนึ่งคล้ายชาลี คนหนึ่งคล้ายกัณหา หลานเรา"**

ทรงรับสั่งอำมาตย์คนหนึ่งให้ไปนำพราหมณ์กับเด็กทั้งสองมา อำมาตย์คนนั้นไปนำพราหมณ์กับเด็กทั้งสองมาเบื้องพระพักตร์ พระเจ้าสญชัยทอดพระเนตรเห็นหลานถูกพราหมณ์ผูกมือจูงมาก็เศร้าโศกยิ่ง จึงตรัสถามพราหมณ์ชูชกว่า **"พราหมณ์ ท่านนำเด็กทั้งสองคนนี้มาจากไหน วันนี้จึงได้มาถึงเมืองของเรา แล้วท่านจะไปไหนต่อ"**

ชูชกกราบทูลว่า **"พระเวสสันดรพระราชทานพระราชโอรสทั้งสองให้ข้าพระบาท นับแต่ข้าพระบาทได้พระราชกุมาร พระราชกุมารีมานับได้ ๑๕ ราตรีเข้าวันนี้"**

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า **"ไหนท่านพราหมณ์ลองว่าไป ท่านพูดอย่างไรพระเวสสันดรจึงประทานลูกให้ท่าน จะเชื่อได้อย่างไรว่าท่านได้มาโดยชอบ ใครบ้างจะให้ลูกในไส้เป็นทานได้"**

ชูชกกราบทูลว่า "**พระเวสสันดรเป็นที่พึ่งของเหล่าคนยาก ดั่งธรณีเป็นที่พึ่งอาศัยของหมู่สัตว์ และดุจดั่งสาครเป็นที่รวมแห่งแม่น้ำทุกสาย เมื่อพระเวสสันดรเสด็จประทับแรมอยู่ในป่าใหญ่ พระองค์ได้พระราชทานพระโอรสและพระธิดาให้ข้าพระบาท**"

ขณะนั้นพวกอำมาตย์และข้าราชบริพารต่างติเตียนพระเวสสันดรกันขึ้น อื้ออึงว่า "**พระเวสสันดรทำลงไปได้อย่างไร เมื่อครั้งยังครองฆราวาส พระองค์มีพระราชศรัทธาบริจาคทานมากมาย จึงถูกขับไล่จากราชอาณาจักรให้ไปอยู่ในป่า กลับให้ทานลูกในไส้เสียอีก ดูเอาเถิด หากพระองค์พระราชทานทาส ทาสี ม้า แม่ม้าอัสดร รถ ช้าง และแก้วแหวนเงินทองก็ยังไม่สู้กะไร แต่นี่พระองค์พระราชทานพระโอรส พระธิดา พระองค์ทำลงไปได้อย่างไร**"

พระชาลีราชกุมารทรงอดทนเห็นเหล่าอำมาตย์ตำหนิติเตียนพระชนกไม่ได้จึงพูดปกป้องพระบิดาว่า "**ทาส ทาสี ม้า แม่ม้าอัสดร รถ ช้าง กุญชร และแก้วแหวนเงินทองในอาศรมของพระบิดาไม่มี ถ้าพระบิดาไม่ให้ลูกแล้วจะให้อะไร**"

พระเจ้าสญชัยสดับคำองอาจฉาดฉานของหลานเช่นนั้น จึงตรัสว่า "**หลานรัก พวกเราสรรเสริญทานของบิดาหลานดอก ไม่ได้ติเตียนเลย บิดาหลานให้หลานทั้งสองแก่คนขอทาน หฤทัยของบิดาหลานเป็นอย่างไรบ้าง**"

พระชาลีราชกุมารกราบทูลว่า "**พระอัยกา พระบิดาพระราชทานหม่อมฉันทั้งสองให้คนขอทานแล้ว ทรงฟังคำพูดที่น่าสงสารของน้องหญิงกัณหา พระองค์ทรงเป็นทุกข์ทรมานใจยิ่งนัก ทรงกรรแสง พระเนตรแดงกล่ำ น้ำตาไหลนองหน้า น้องหญิงกัณหากราบทูลพระบิดาว่า ข้าแต่พระบิดา พราหมณ์นี้เอาไม้เท้าตีหม่อมฉัน เหมือน**

ตีทาสีผู้เกิดในเรือน ไหนคนเขาบอกว่าพวกพราหมณ์มีธรรม แต่ตาพราหมณ์นี้ ทำไมไม่เห็นเป็นเช่นนั้น แกเป็นยักษ์แปลงเป็นพราหมณ์มาขอหม่อมฉันทั้งสองไปกินแน่ ๆ หม่อมฉันถูกปีศาจนำไป เสด็จพ่อทอดพระเนตรเห็นไหม"

พระเจ้าสญชัยสดับเช่นนั้นทรงสงสารหลานเหลือประมาณ ไม่อาจกลั้นความเศร้าโศกไว้ได้ก็ทรงกรรแสง ทรงทอดพระเนตรเห็นหลานทั้งสองยังยืนอยู่กับพราหมณ์ชูชก ไม่เข้ามาหาพูดจาฉอเลาะเหมือนเมื่อก่อน จึงตรัสว่า **"แม่ของหลานก็เป็นพระราชบุตรี พ่อก็เป็นพระราชโอรส เมื่อก่อนหลานทั้งสองเคยขึ้นนั่งบนตักปู่ คลอเคลียอยู่ข้างกาย เดี๋ยวนี้ทำไมยืนอยู่ห่างไกล เข้ามาหาเถิดหลานรัก"**

พระชาลีราชกุมารน้อยพระทัยจึงกราบทูลว่า **"พระชนนีของหม่อมฉันเป็นพระราชบุตรี ส่วนพระชนกก็เป็นพระราชบุตร นั่นก็เป็นส่วนของพระบิดาและพระมารดา แต่หม่อมฉันทั้งสองเป็นทาสของพราหมณ์ หม่อมฉันทั้งสองจึงต้องยืนอยู่ไกลตามฐานะของทาส"**

พระเจ้าสญชัยสดับเช่นนั้นเหมือนหัวใจจะแตก ตรัสว่า **"หลานอย่าได้พูดอย่างนี้เลย ยิ่งทำให้ปู่เป็นทุกข์ หัวใจปู่เร่าร้อน กายก็เหมือนถูกยกขึ้นไว้บนกองไฟ หลานรู้ไหมนับจากวันที่พวกเจ้าจากไป ปู่ไม่เคยมีความสุขในราชบัลลังก์เลย ยิ่งหลานรักพูดอย่างนี้ยิ่งทำให้เป็นทุกข์ ปู่จะเอาทรัพย์ไถ่หลานมา หลานจะได้ไม่ต้องเป็นทาส พ่อของหลานให้หลานทั้งสองแก่พราหมณ์ ตีราคาไว้เท่าไร พนักงานจะได้ให้พราหมณ์รับทรัพย์ไป"**

พระชาลีราชกุมารกราบทูลว่า **"พระอัยกา พระบิดาตีราคาหม่อมฉัน ๑,๐๐๐ ตำลึงทองคำ ส่วนน้องหญิงกัณหาตีราคาด้วยช้างเป็นต้น อย่างละ ๑๐๐"** พระเจ้าสญชัยรับสั่งให้อำมาตย์ไปนำทรัพย์ตามกำหนดมาไถ่หลาน

พระเจ้าสญชัยได้พระราชทานสิ่งทั้งปวงอย่างละร้อย และทองคำ ๑,๐๐๐ ตำลึง และพระราชทานปราสาท ๗ ชั้นแก่พราหมณ์เฒ่าชูชกเป็นค่าไถ่หลาน ตั้งแต่นั้นชูชกก็มีบริวารมาก แกรวบรวมทรัพย์นำขึ้นปราสาท นั่งบนบัลลังก์ใหญ่ กินอาหารอย่างดี นอนบนที่นอนใหญ่

พระเจ้าสญชัยให้พระชาลีและพระกัณหาชินาสรงสนานแล้วให้เสวยโภชนาหาร ทรงประดับหลาน จุมพิตพระเศียร แล้วให้พระชาลีประทับนั่งบนพระเพลา ส่วนพระกัณหาชินาประทับนั่งบนพระเพลาของพระนางเจ้าผุสดี ตรัสถามถึงความเป็นอยู่ของพระเวสสันดรกับพระนางเจ้ามัทรี

พระชาลีราชกุมารกราบทูลปู่ว่า **"พระบิดาและพระมารดาไม่มีโรคภัยไข้เจ็บแต่อย่างไร เลี้ยงชีวิตด้วยผลไม้ซึ่งอุดมสมบูรณ์ เหลือบยุงและสัตว์เลื้อยคลานมีบ้างแต่ก็เล็กน้อย แม้จะมีสัตว์ร้ายชุมแต่ก็ไม่ได้มาทำอันตรายแต่อย่างไร**

เสด็จแม่เป็นสุขุมาลชาติแต่ก็ต้องไปขุดมันหัวอ่อน มันมือเสือ มันนก และเก็บผลไม้ในป่ามาเลี้ยงพวกเราจนซูบผอม ผิวกายหยาบกร้าน เพราะลมและแดด เมื่อเสด็จแม่เที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ซึ่งเกลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้ายทั้งแรดและเสือเหลือง พระเกศาก็ยุ่งเหยิง พระองค์เกล้าชฎาบนพระเกศา เหงื่อไหลเปรอะเปื้อนชฎา ทรงหนังเสือเหลืองเป็นพระภูษา ทรงบรรทมเหนือแผ่นดิน และบูชาไฟ"

ครั้นพระชาลีกราบทูลถึงความที่พระชนนีประสบความทุกข์ยากอย่างนี้แล้วจึงทูลเสด็จปู่ว่า **"ตามปกติหลานเคยได้ยินมาว่า คนเป็นพ่อเป็นแม่ในโลกนี้ต่างก็รักลูก เสด็จปู่เห็นจะไม่รักลูกเป็นแน่จึงปล่อยให้ลูกไปทุกข์ยากอยู่กลางป่า"**

พระเจ้าสญชัยฟังคำฉอเลาะไร้เดียงสาของหลานทรงสะเทือนใจอย่างมาก ตรัสว่า **"หลานรัก การที่ปู่ขับไล่บิดาของหลานซึ่งไม่มีความผิด**

ไปอยู่ป่าตามคำของชาวสีพีนั้น ปู่ทำไม่ถูกต้อง สมบัติทุกอย่างของปู่ที่มีอยู่ในพระนคร ปู่ยกให้บิดาของหลานทั้งหมด ขอให้บิดาหลานมาเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นสีพีเถิด"

พระชาลีกราบทูลว่า **"พระอัยกา พระบิดาของหม่อมฉันคงจะไม่มาเป็นพระราชาเพราะหม่อมฉันกราบทูลเป็นแน่ ขอพระอัยกาไปเชิญพระบิดาด้วยพระองค์เองเถิด"**

พระเจ้าสญชัยสดับคำหลานจึงมีพระราชดำรัสเรียกหาเสนาคุตต์อำมาตย์มา สั่งให้ป่าวประกาศไปทั่วพระนครว่าพระองค์จะเสด็จเขาวงกตและรับสั่งให้อำมาตย์หกหมื่นผู้เป็นสหชาติของพระเวสสันดรเตรียมกองทัพทั้งกองพลช้าง กองพลม้า กองพลทหารราบ มีศัสตราวุธครบ และชาวนิคมพราหมณ์ปุโรหิตตามเสด็จ

พระเจ้าสญชัยรับสั่งให้ตกแต่งหนทางเสด็จให้ราบเรียบตั้งแต่เชตุดรราชธานีจนถึงเขาวงกต ประดับตกแต่งเส้นทางให้งดงามไปด้วยดอกไม้นานาพรรณโปรยข้าวตอกเรี่ยราย มีการละเล่นและขับร้องประโคมดนตรีโดยประการต่าง ๆ

ขณะที่พระเจ้าสญชัยรับสั่งให้ทหารเตรียมกองทัพและจัดการประดับพระนครอยู่นั้น ชูชกกินอาหารอย่างตะกละตะกลามเพราะไม่เคยได้กินของดี ๆ อาหารไม่ย่อยจึงท้องแตกตาย

พระเจ้าสญชัยให้ทำฌาปนกิจศพชูชก ให้ป่าวประกาศหาญาติมารับสมบัติที่ได้รับพระราชทานแต่ก็ไม่มีใครแจ้งความจำนงเพราะกลัวความผิดจึงโปรดให้ริบทรัพย์ทั้งหมดคืนเข้าพระคลังหลวงตามเดิม

พระเจ้าสญชัยจัดเตรียมกองทัพ ๑๒ กองทัพ ใช้เวลา ๗ วันจึงเสร็จครั้นใกล้เวลาเคลื่อนพลโยธาก็พอดี พระเจ้ากรุงกาลิงครัฐโปรดให้พราหมณ์นำช้างปัจจยนาเคนทร์ที่พระเวสสันดรบริจาคไปมาถวายคืนที่พระนครสีพี

พระเจ้าสญชัยโปรดให้นำช้างปัจจยนาเคนทร์เข้าขบวนทัพไปรับพระเวสสันดรด้วย จึงยกกองทัพออกจากพระนครพร้อมด้วยข้าราชบริพารอย่างมากมาย โดยมีพระชาลีราชกุมารเป็นผู้นำทางเสด็จด้วยความดีใจ ช้างพลายกุญชรกำลังหนุ่มแน่น พอควาญช้างผูกสายรัดก็บันลือโกญจนาท ม้าอาชาไนยก็ร่าเริงทะยานไปเบื้องหน้าอย่างรวดเร็ว เสียงล้อรถบดพื้นดินดังกึกก้อง ฝุ่นละอองก็คละคลุ้งฟุ้งขึ้นปิดนภากาศ

ฝนโบกขรพรรษ

พระชาลีราชกุมารให้ตั้งค่ายไว้ใกล้ฝั่งสระมุจลินท์ เตรียมขบวนรถหันหน้ากลับพระนคร ให้จัดกองรักษาการณ์ป้องกันสัตว์ร้ายไว้ตามจุดต่าง ๆ เสียงพาหนะ มีช้าง เป็นต้น กึกก้องอื้ออึงสนั่นป่า

พระเวสสันดรสดับเสียงนั้นก็ทรงหวาดกลัวด้วยเข้าพระทัยว่าศัตรูปลงพระชนม์พระชนกของพระองค์แล้วยกทัพตามมาฆ่าพระองค์ จึงพาพระนางมัทรีเสด็จขึ้นภูผาทอดพระเนตรดูกองทัพ ตรัสกับพระนางมัทรีว่า **"น้องมัทรี เธอจงพิจารณาเสียงกึกก้องในป่า ฝูงม้าศึกคึกคักร่าเริง ปลายธงต้องลมสะบัดไหว พวกเขายกกองทัพมาล้อมเราไว้ เหมือนนายพรานต้อนฝูงสัตว์ป่าให้ตกหลุมพราง พวกเราไร้ความผิด ต้องถูกเนรเทศมาอยู่ป่า แล้วยังตามมาทำลายล้าง เขากำลังจะฆ่าคนที่ไม่มีทางสู้"**

พระนางมัทรีทอดพระเนตรกองทัพก็จำได้ ทรงทราบว่าทั้งหมดล้วนเป็นกองทัพที่จงรักภักดีต่อพระองค์จึงตรัสปลอบพระสวามีให้อุ่นใจว่า **"เหล่าศัตรูไม่สามารถข่มเหงพระองค์ได้ เหมือนไฟไม่สามารถเผามหาสมุทร พรที่ท้าวสักกเทวราชประทานกำลังจะบังเกิดผล เรากำลังจะพบกับความสวัสดีด้วยกองทัพนี้เป็นแน่"**

พระเวสสันดรทรงคลายความตกใจแล้วจึงเสด็จลงจากภูเขาพร้อมด้วยพระนางมัทรีไปประทับนั่งที่ประตูบรรณศาลา ทรงตั้งพระทัยให้หนักแน่น

พระเจ้าสญชัยรับสั่งกับพระนางผุสดีว่าควรจะค่อย ๆ ทยอยกันเข้าไป พระองค์จะเข้าไปก่อน เพราะถ้าเข้าไปพร้อมกันทั้งหมดจะเกิดความเศร้าโศกอย่างมาก ให้คอยกำหนดดูว่าผู้ที่เข้าไปก่อนคลายความเศร้าโศกแล้วจึงค่อยให้ข้าราชบริพารตามเข้าไป ส่วนหลานอยู่ก่อน ค่อยตามเข้าไปภายหลัง

พระเจ้าสญชัยให้กลับขบวนรถหันหน้าสู่พระนครเชตุดร พักกองทัพตั้งยับยั้งอยู่ภายนอก จัดวางกำลังอารักขาไว้อย่างดี แล้วเสด็จเข้าไปหาพระเวสสันดรเพียงลำพัง พระองค์เสด็จลงจากช้างพระที่นั่งทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสร่างกายกร้านเกรียมนั่งอยู่ในอาศรมก็ทรงสะเทือนพระทัย

พระเวสสันดรเห็นพระราชบิดาเสด็จมาก็ลุกต้อนรับถวายบังคม ฝ่ายพระนางมัทรีซบพระเศียรอภิวาทแทบพระบาทสะอื้นไห้ พระเจ้าสญชัยตรัสอะไรไม่ออก ทรงสวมกอดสองกษัตริย์ไว้แนบทรวง ฝ่าพระหัตถ์ลูบหลังไปมาทรงกรรแสงอยู่อย่างนั้น ครั้นสร่างโศกจึงตรัสถามถึงความเป็นอยู่

พระเวสสันดรกราบทูลว่า **"หม่อมฉันถูกเนรเทศ ต้องหาเลี้ยงชีพในป่า อยู่อย่างคนเข็ญใจ เที่ยวเก็บผลไม้เลี้ยงชีพ ความเข็ญใจฝึกหม่อมฉันทั้งสองให้เข้มแข็งดุจนายสารถีฝึกม้าให้หมดพยศ เพราะคิดถึงพระชนกและพระชนนีร่างกายจึงผ่ายผอม"** พระเวสสันดรทูลถามถึงข่าวคราวของพระโอรสและพระธิดาที่พราหมณ์เฒ่าหยาบช้าขอไป เฆี่ยนตีเหมือนคนตีโคว่า พระบิดาได้ข่าวบ้างหรือไม่

พระเจ้าสญชัยตรัสว่าพระองค์ได้ไถ่หลานทั้งสองมาจากพราหมณ์ไว้แล้ว พระเวสสันดรและพระนางมัทรีสดับดังนั้นก็ทรงปลอดโปร่ง ตรัสปฏิสันถารกับพระบิดาถึงสุขภาพ ความสงบสุขของอาณาประชาราษฎร์ ตลอดจนเหตุการณ์

บ้านเมืองต่าง ๆ พระเจ้าสญชัยตรัสบอกถึงความไม่มีโรคาพาธของพระองค์ตลอดถึงเหตุการณ์บ้านเมืองว่าสงบสุข ชนบทก็มั่งคั่ง ฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล

ขณะที่กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์กำลังตรัสสนทนากัน พระนางผุสดีคำนวณระยะเวลาตามที่กำหนด เห็นชักช้าไม่อาจรออยู่ต่อไปได้ จึงเสด็จมาโดยไม่ได้สวมฉลองพระบาท พระเวสสันดรและพระนางมัทรี ทอดพระเนตรเห็นพระชนนีผ่านเหลี่ยมภูผากำลังเสด็จมาก็ลุกขึ้นต้อนรับถวายบังคม

ในขณะที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีถวายบังคม พระนางผุสดีเทวีเงยพระพักตร์ขึ้น ประทับยืนอยู่ พระชาลีและพระกัณหาทั้งสองก็เสด็จพ้นเหลี่ยมเขามา

พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นพระโอรส พระธิดา ก็สั่นไปทั่วพระวรกาย ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ ทรงร้องไห้คร่ำครวญวิ่งไปหาลูก พระชาลีและพระกัณหาเห็นพระมารดาก็ทรงคร่ำครวญวิ่งโผเข้าไปหาพระมารดาเช่นกัน

พระนางมัทรีทรงร้องไห้โฮคร่ำครวญด้วยพระสุรเสียงอันดัง พระวรกายสั่นสะท้านถึงวิสัญญีภาพ สลบล้มลงนอนเหนือแผ่นดิน พระชาลีและพระกัณหาวิ่งมาอย่างเร็ว ครั้นถึงก็โผเข้ากอดพระชนนีที่นอนสลบอยู่ถึงวิสัญญีภาพ ล้มลงทับพระมารดา ในขณะนั้น น้ำนมที่อัดคัดอยู่นานก็ไหลออกจากพระยุคลถันของพระนางมัทรี

พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นสามแม่ลูกสลบลงเช่นนั้น ทรงสะเทือนพระทัยอย่างแรง ไม่อาจทรงกลั้นโศกาดูรไว้ได้ก็ถึงวิสัญญีภาพ สลบล้มลง แม้พระชนกและพระชนนีพระเวสสันดรก็สะเทือนพระทัยถึงวิสัญญีภาพ ล้มลงในที่นั้นเหมือนกัน

เหล่าอำมาตย์หกหมื่นผู้เป็นสหชาติของพระเวสสันดรเห็นเช่นนั้นต่างก็สะเทือนใจ สลบล้มลงที่นั้นเหมือนกัน

บรรดาข้าราชบริพารที่ตามเสด็จเห็นเหตุการณ์อันน่าสงสารและสะเทือนใจนั้น แม้คนหนึ่งก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยภาวะของตน ทั่วทั้งอาศรมเต็มไปด้วยความโศกเศร้าเหมือนป่ารังถูกลมกระหน่ำพัด กรีดเสียงหวีดหวิวว้าวุ่นใจ

ขณะนั้นภูผาทั้งหลายก็บันลือลั่น มหาปฐพีก็หวั่นไหว มหาสมุทรก็เกิดคลื่นยักษ์ปั่นป่วน เขาสิเนรุราชก็โอนเอนไปมา ทั่วทั้งเทวโลกก็โกลาหล

ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่ากษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์พร้อมด้วยข้าราชบริพารถึงวิสัญญีภาพสลบแล้ว ไม่มีใครแม้แต่คนเดียวที่สามารถจะลุกขึ้นเอาน้ำราดรดสรีระของใครได้ เอาเถอะ เราจะให้ฝนโบกขรพรรษตกเพื่อชนเหล่านั้น จึงให้ฝนโบกขรพรรษตกลงท่ามกลางสมาคมแห่งกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์

กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ตลอดจนข้าราชบริพารก็กลับฟื้นคืนสติ มหาชนต่างเกิดอัศจรรย์ว่าฝนโบกขรพรรษตกท่ามกลางสมาคมพระญาติแห่งพระโพธิสัตว์ แผ่นดินก็ไหว ภูเขาทั้งหลายก็บันลือลั่น เกิดความมหัศจรรย์ ชวนให้ขนพองสยองเกล้า

ขณะนั้นพระเจ้าสญชัยทรงพรั่งพร้อมด้วยพระประยูรญาติ พระชาลีและพระกัณหาชินา ผู้พระราชนัดดา พระนางมัทรี ผู้สะใภ้ พระเวสสันดร ผู้พระราชโอรส และพระนางเจ้าผุสดี พระมเหสี

มหาชนชาวแคว้นสีพีที่มาประชุมกันทั้งหมดร้องไห้อยู่ในป่าอันน่ากลัว ประนมมือแด่พระเวสสันดร ทูลวิงวอนพระเวสสันดรและพระนางมัทรีให้ครองราชสมบัติ

กลับสู่พระนครเชตุดร

พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ทรงสดับดังนั้นแล้ว แม้ทรงประสงค์จะครองราชสมบัติ แต่เมื่อไม่ตรัสอะไรก็เหมือนพระองค์ใจง่าย ไม่หนักแน่น จึงตรัสกับพระชนกว่า **"พระบิดา อาณาประชาราษฎร์ ตลอดจนชาวนิคมประชุมกันเนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชสมบัติโดยธรรมจากแว่นแคว้นมิใช่หรือ แล้วจะครองราชสมบัติได้อย่างไร"**

พระเจ้าสญชัยยอมรับว่าการที่พระองค์เนรเทศพระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดออกจากแว่นแคว้นตามคำประชาชน พระองค์ทำไม่ถูกต้อง ไม่ใช่ทางแห่งความเจริญ แต่ขึ้นชื่อว่าบุตรทั้งหลายควรปลดเปลื้องทุกข์ที่เกิดกับบิดามารดา และพี่น้อง แล้วพระเจ้าสญชัยได้เชิญให้พระเวสสันดรกลับไปครองราชสมบัติ พระบรมโพธิสัตว์ทรงรับคำพระบิดา

เหล่าอำมาตย์ผู้สหชาติทราบว่าพระโพธิสัตว์ทรงรับราชสมบัติแล้ว จึงกราบทูลให้ทรงสรงสนาน พระเวสสันดรเสด็จเข้าอาศรม ทรงเปลื้องเครื่องฤาษีเก็บไว้ ทรงพระภูษาสีดุจสังข์ เสด็จออกจากอาศรม ทรงรำพึงว่า **"ที่นี่เป็นสถานที่ที่เราเจริญสมณธรรมตลอด ๗ เดือนครึ่ง สถานที่นี้เองที่แผ่นดินไหว เพราะอาศัยบารมี คือ การให้บุตรและภรรยา ผู้เป็นที่รักของเราเป็นทาน"** ทรงรำพึงเช่นนี้แล้วก็ทรงทำประทักษิณอาศรม ๓ รอบ ทรงกราบอาศรมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วประทับยืนอย่างองอาจ

อาณาประชาราษฎร์อภิเษกพระองค์ขึ้นเป็นพระราชาครองราชสมบัติในนครเชตุดร แคว้นสีพีอีกครั้ง

พระเวสสันดรทรงพระภูษาอันสะอาดงดงาม ทรงผูกสอดพระแสงขรรค์ทำให้ดูน่าเกรงขาม เสด็จขึ้นทรงพญาช้างปัจจยนาเคนทร์ เป็นพระคชาธาร เหล่าโยธาต่างร่าเริงโห่ร้องส่งเสียงกึกก้อง ห้อมล้อมพระโพธิสัตว์ผู้เป็นจอมทัพของตน

พระเวสสันดรเมื่อทรงระลึกถึงความยากลำบากของพระองค์ขณะเสด็จประทับอาศัยอยู่ในป่าแห่งนี้จึงทรงให้ทหารนำกลองไปตีป่าวประกาศไปทั่วตามเวิ้งเขาวงกตอันรื่นรมย์

เหล่านางข้าหลวงถวายน้ำสรงสนานพระเศียรพระนางเจ้ามัทรีได้กล่าวมงคลว่า **"ขอให้พระเวสสันดรรักพระนางเจ้าตลอดไป ขอพระชาลีและพระกัณหาชินาทั้งสองพระองค์จงอภิบาลพระนางเจ้า ขอพระเจ้าสญชัยมหาราชจงคุ้มครองรักษาพระนางเจ้าเถิด"**

พระนางมัทรีเมื่อทรงระลึกถึงความลำบากของพระองค์ในกาลก่อนกว่าจะได้พบกับลูกทั้งสองจึงตรัสกับพระโอรส พระธิดาว่า **"ลูกรัก เมื่อก่อนแม่บำเพ็ญวัตรนอนบนพื้นดิน ที่ทำอย่างนี้ก็เพราะแม่อธิษฐานใจอยากได้ลูกกลับคืนมา วันนี้บุญกุศลนั้นออกผลแล้ว ขอบุญกุศลที่พ่อกับแม่บำเพ็ญมาจงตามคุ้มครองลูกของแม่ ขอพระมหาราชสญชัยจงคุ้มครองลูก บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่แม่และพ่อได้บำเพ็ญไว้จงเกิดแก่ลูก ด้วยอำนาจบุญกุศลนั้นขอลูกอย่าได้เจ็บป่วยไข้ อย่าตายก่อนวัยอันควร"**

ฝ่ายพระนางผุสดีเทวีทรงดำริว่า ตั้งแต่นี้ต่อไปเราใส่ชุดอย่างไร ลูกสะใภ้ของเราจงใส่ชุดอย่างนั้น ทรงจัดแจงเครื่องแต่งตัวของพระนางมัทรีด้วยพระองค์เอง พระองค์ใส่เครื่องประดับอย่างใดก็จัดแจงเครื่องประดับอย่างนั้นให้พระนางมัทรี

พวกอำมาตย์เชิญพระนางมัทรีเสด็จขึ้นช้างดรุณหัตถีเชือกหนึ่ง พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทั้งสองพระองค์ได้เสด็จไปสู่กองทัพ ฝ่ายพระเจ้าสญชัยมหาราชพร้อมด้วยกองทัพประพาสเล่นตามภูผาและป่าเขาอย่างสำราญพระองค์ ประมาณหนึ่งเดือน จึงโปรดให้ทูลพระเวสสันดร ป่าวร้องให้ทราบกาลเสด็จกลับพระนคร

ขณะที่พระโพธิสัตว์ประทับที่เขาวงกต สัตว์ร้ายในป่าแห่งนั้น ตลอดจนฝูงนกนานาชนิดไม่เบียดเบียนกันและกัน ต่างส่งเสียงร้องด้วยความร่าเริง เมื่อพระเวสสันดรเสด็จไปแล้ว ฝูงสัตว์ป่าและฝูงนกทั้งหมดเกิดความเศร้า ต่างมาชุมนุมกันในป่านั้น ไม่ส่งเสียงร้องขับขานด้วยความเบิกบานเหมือนเมื่อก่อน ป่าทั้งป่าเงียบเหงา

พระเวสสันดรเสด็จกลับกรุงเชตุดรด้วยราชานุภาพอันยิ่งใหญ่ ใช้ระยะเวลา ๒ เดือน ตลอดเส้นทาง ๖๐ โยชน์ พระองค์เสด็จผ่านไปตามท้องถนนที่ประดับตกแต่งไว้ ขณะที่กษัตริย์ทั้งหกพระองค์เสด็จมาถึง ประชาชนต่างยินดีปรีดา ฟ้อนรำ ขับร้อง โบกธง ตีกลอง ร้องป่าวประกาศไปทั่วให้ชาวพระนครปล่อยสรรพสัตว์ที่ถูกขังไว้

ในวันพระเวสสันดรเสด็จเข้าพระนคร ท้าวสักกะบันดาลให้ฝนรัตนะทั้งเจ็ดตก ให้บริเวณพระราชนิเวศน์เต็มด้วยรัตนะ สูงประมาณเอว พระโพธิสัตว์โปรดให้พระราชทานทรัพย์ที่ตกแก่ตระกูลต่าง ๆ และให้ขนทรัพย์ที่เหลือเข้าท้องพระคลังหลวง ทรงบำเพ็ญทานบารมีตลอดพระชนม์ชีพ ภายหลังสิ้นพระชนม์แล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

กลับชาติมาเกิดสมัยพุทธกาล

ครั้นพระบรมศาสดาตรัสเรื่องพระเวสสันดรแล้ว ตรัสว่า **"ภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อนมหาเมฆก็ทำให้ฝนโบกขรพรรษตกในสมาคมแห่งพระประยูรญาติของเราอย่างนี้เหมือนกัน"** ทรงประชุมชาดกว่า

"พราหมณ์ชูชกในอดีตชาตินั้นคือภิกษุเทวทัต นางอมิตตตาปนาคือนางจิญจมาณวิกา นายพรานเจตบุตรคือภิกษุฉันนะ อัจจุตดาบสคือภิกษุสารีบุตร ท้าวสักกเทวราชคือภิกษุอนุรุทธะ พระเจ้าสญชัยนรินทรราชคือพระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระนางผุสดีเทวีคือ

พระนางสิริมหามายา พระนางมัทรีคือพระนางยโสธรา พระมารดาราหุล ชาลีกุมารคือราหุล กัณหาคือภิกษุณีอุบลวรรณา ข้าราชบริพารที่เหลือคือพุทธบริษัท ส่วนพระเวสสันดรราชคือเราเอง ผู้สัมมาสัมพุทธเจ้า"

โปรดพระพุทธบิดา

ในวันรุ่งขึ้นพระบรมศาสดาแวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุสองหมื่นรูปเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนที่ประตูพระราชวัง ทรงพิจารณาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อนเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในพระนครแห่งราชสกุลอย่างไร เสด็จไปยังเรือนของเหล่าชนโดยข้ามลำดับ หรือเสด็จเที่ยวไปตามลำดับ

ทรงพิจารณาแล้วก็มิได้เห็นพระพุทธเจ้าแม้สักพระองค์หนึ่งที่จะเสด็จไปโดยข้ามลำดับจึงทรงดำริว่า บัดนี้แม้เราก็ควรจะรักษาประเพณีพระพุทธเจ้าไว้ และต่อไปสาวกทั้งหลายของเราเมื่อปฏิบัติตามเราอยู่จะได้บำเพ็ญ **ปิณฑจาริกวัตร**[๑๔] พิจารณาดังนี้แล้วจึงเสด็จเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือน ประชาชนชาวกรุงกบิลพัสดุ์ต่างโจษขานกันว่า **"เจ้าชายสิทธัตถะ พระราชโอรสเดินเที่ยวขอทาน"** ต่างก็พากันเปิดหน้าต่างออกดูพระราชโอรสเดินอยู่ท่ามกลางถนน

พระนางเจ้ายโสธราดำริว่า เมื่อก่อนพระลูกเจ้าเสด็จไปในพระนครด้วยราชานุภาพอันยิ่งใหญ่พรั่งพร้อมด้วยกองพลทุกหมู่เหล่า มาบัดนี้พระองค์ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ เป็นนักบวช ถือกระเบื้องเสด็จเที่ยว

---

[๑๔] **ปิณฑจาริกวัตร** คือ ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร

ขอข้าวอยู่กลางถนนจะเป็นอย่างไร จึงเปิดหน้าต่างทอดพระเนตร ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังมรรคาในพระนครให้สว่างไสว ด้วยพุทธานุภาพอันยิ่งใหญ่ พระรัศมีแห่งพระสรีระไพโรจน์ยิ่ง งดงามด้วยพุทธสิริ หาสิ่งเปรียบมิได้ ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ รุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ เจิดจรัสด้วยพระรัศมีด้านละวา จึงทรงกล่าวชมตั้งแต่พระอุณหิสจนถึงพื้นพระบาทด้วยนรสีหคาถาว่า **"พระผู้นรสีห์มีพระเกสาดำสนิท มีพระนลาฏปราศจากมลทิน ดุจดวงอาทิตย์ มีพระนาสิกงดงามพอเหมาะ มีข่ายแห่งพระรัศมีซ่านไป ฯลฯ"**

พระเทวีได้กราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะว่า **"พระโอรสของพระองค์เสด็จเที่ยวขอข้าวอยู่ตามถนน"** พระพุทธบิดาสลดพระทัย ทรงจัดผ้าสาฎกให้เรียบร้อย รีบเสด็จดำเนินออกไปโดยเร็ว ประทับยืนเบื้องพระพักตร์ขวางทางเสด็จบิณฑบาตของพระพุทธองค์แล้วตรัสถามว่า **"เหตุไรลูกจึงทำให้พ่อได้อาย ทำไมจึงเที่ยวขอข้าวตามถนนเช่นนี้"** พระบรมศาสดาตรัสว่า **"มหาบพิตร นี้เป็นการประพฤติตามวงศ์ของอาตมภาพ"**

พระพุทธบิดาตรัสว่า **"ลูก วงศ์ของเราเป็นวงศ์กษัตริย์ ในวงศ์กษัตริย์ไม่เคยมีกษัตริย์แม้สักพระองค์เดียวเที่ยวขออาหาร"**

พระบรมศาสดาตรัสว่า **"มหาบพิตร วงศ์กษัตริย์นั้นเป็นวงศ์ของพระองค์ ส่วนพุทธวงศ์เป็นวงศ์ของอาตมภาพ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเลี้ยงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต"** พระบรมศาสดาประทับยืนอยู่ในระหว่างมรรคานั้นเองแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระพุทธบิดาด้วยพระคาถาว่า

"บุคคลไม่ควรประมาทในโภชนะที่ตนได้รับ พึงประพฤติธรรม ให้สุจริต ผู้ประพฤติธรรมอันสุจริตเป็นปกติย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า"

เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระพุทธบิดาบรรลุโสดาปัตติผล ครั้นพระพุทธบิดาทรงบรรลุโสดาปัตติผลแล้วทรงรับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จนำพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ขึ้นสู่มหาปราสาทถวายภัตตาหาร หลังเสร็จภัตกิจ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสย้ำว่า "**บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต ไม่พึงประพฤติธรรมให้ทุจริต ผู้ประพฤติธรรมอันสุจริตเป็นปกติย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า**"

ครั้นจบพระดำรัส พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุสกทาคามิผล ส่วนพระนางมหาปชาบดีโคตมีบรรลุโสดาปัตติผล นางสนมทั้งปวงพากันมาถวายบังคม พระพุทธองค์เว้นพระนางเจ้ายโสธรา มารดาพระราหุล แม้เหล่าข้าราชบริพารจะพากันกราบทูลขอให้เสด็จไปถวายบังคมพระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า "**ถ้าเรามีความดีอยู่บ้าง พระลูกเจ้าก็จะเสด็จมาหาเราเอง เมื่อนั้นเราจึงจะถวายบังคม**" ตรัสดังนั้นแล้วก็มิได้เสด็จไป

โปรดพระนางยโสธรา

หลังจากบรรดาพระประยูรญาติเข้าเฝ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระพุทธบิดารับบาตร เสด็จไปยังตำหนักของพระนางยโสธราพร้อมด้วยอัครสาวกทั้งสองประทับนั่งบนพระแท่นที่เขาจัดถวาย พระเทวีรีบเสด็จมาเฝ้าจับข้อพระบาททั้งสอง กลิ้งเกลือกพระเศียรที่หลังพระบาทแล้วถวายบังคมตามพระอัธยาศัย

พระเจ้าสุทโธทนะทรงพรรณนาคุณของพระนางยโสธราที่มีความจงรักภักดีต่อพระพุทธองค์ตลอดมาว่า "**ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สะใภ้ของหม่อมฉัน เมื่อได้สดับว่าพระองค์ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ตั้งแต่นั้นก็ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ ได้สดับว่าพระองค์ฉันอาหารมื้อเดียวก็เสวยพระกระยาหารมื้อเดียว ทรงสดับว่าพระองค์ทรงไม่นั่ง ไม่นอน ที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ก็บรรทมบนเตียงน้อยที่ขึงด้วยแผ่นผ้า ทรงทราบว่าพระองค์ไม่ใช้**

ของหอมมีดอกไม้ เป็นต้น ก็งดเว้นดอกไม้และของหอม ในระยะกาลที่พระองค์ผนวชแล้ว พระสุณิสาของหม่อมฉัน เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติอย่างนี้"

พระพุทธองค์ตรัสว่า "**มหาบพิตร ข้อที่พระนางมีพระองค์คุ้มครองอยู่ ในบัดนี้ปฏิบัติตนได้ ในเมื่อญาณแก่กล้าแล้วเช่นนี้ ไม่น่าอัศจรรย์ ในชาติก่อนพระนางท่องเที่ยวอยู่ที่เชิงเขาเพียงลำพัง แม้ไม่มีผู้ใดอารักขาก็ยังคุ้มครองตนได้ทั้งที่ญาณยังไม่แก่กล้า"** แล้วตรัสจันทกินนรีชาดกเพื่อบรรเทาความเศร้าโศกของพระนางยโสธรา

พระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตชาติเมื่อครั้งที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นกินนร มีภรรยาชื่อ "**จันทกินนรี**" อาศัยอยู่ที่เขาจันทบรรพต เมื่อถึงฤดูแล้งสองสามีภรรยาลงมาหากินที่เชิงเขา

ครั้งนั้นพระราชาเสด็จประพาสป่ามาถึงลำน้ำที่กินนรและกินนรีสองสามีภรรยาพากันเล่นน้ำและร้องเพลงกันอย่างมีความสุข

พระราชาทอดพระเนตรเห็น ทรงมีจิตปฏิพัทธ์นางกินนรีจึงยิงกินนรตาย นางจันทกินนรีร้องไห้คร่ำครวญถึงสามีของตนอย่างน่าเวทนา พระราชาตรัสปลอบนางผู้กำลังร่ำไห้ว่า "**เธอจะได้เป็นอัครมเหสีผู้เป็นใหญ่ในนครของเรา**"

นางกินนรีกล่าวว่า "**ถึงแม้เราจะต้องตายก็จะไม่ยอมเป็นมเหสีของผู้ฆ่าสามีของเราทั้ง ๆ ที่ไม่มีความผิด**" แล้วอุ้มสามีขึ้นสู่ยอดเขา ยกศีรษะวางไว้บนตักของตนพลางร้องไห้รำพันขอชีวิตสามีคืน

ท้าวสักกะทรงทราบเหตุนั้นจึงแปลงเป็นพราหมณ์ถือกุณฑีน้ำมารดบนร่างของกินนร ทันใดนั้นกินนรก็กลับฟื้นคืนชีวิต ท้าวสักกะได้ประทานโอวาทแก่ทั้งคู่ว่า "**ตั้งแต่บัดนี้เธอทั้งสองอย่าลงจากจันทบรรพต จงพากันหากินอยู่บนเขานี้เท่านั้น**"

พระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนานี้จบลง มารดาพระราหุลได้บรรลุโสดาปัตติผล ณ ที่นั้นเอง ต่อมาพระนางยโสธราได้บวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาและได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

เอกสารประกอบการเขียน

๑. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล.** มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร. พุทธศักราช ๒๕๒๕.

๒. **มหาเวสสันดรชาดก สำนวนเทศน์ ๑๓ กัณฑ์.** คณะสงฆ์วัดสระเกศฯ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมเจดีย์ (เทียบ ธมฺมธโร). พุทธศักราช ๒๕๑๔.

๓. **พระเจ้าสิบชาติ.** แปลก สนธิรักษ์, โรงพิมพ์การศาสนา, กรุงเทพมหานคร. พุทธศักราช ๒๕๓๔.

๔. **สุวรรณภูมิ.** ธนิต อยู่โพธิ์. กรมศิลปากรจัดพิมพ์, พุทธศักราช ๒๕๑๐.

๕. **พจนานุกรมพุทธศาสน์** ฉบับประมวลศัพท์. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, พุทธศักราช ๒๕๔๖.

๖. **พุทธกิจ ๔๕ พรรษา.** สุรีย์ มีผลกิจ – วิเชียร มีผลกิจ. พิมพ์ที่บริษัทคอมฟอร์ม จำกัด, กรุงเทพมหานคร. พิมพ์ครั้งที่ ๔, พุทธศักราช ๒๕๔๖.

ดัชนีอธิบายคำทศชาติ

ก

กบิลพัสดุ์ นครหลวงของแคว้นสักกะ ปกครองโดยกษัตริย์ศากยราช พระพุทธเจ้าประสูติที่กรุงกบิลพัสดุ์ ที่ได้ชื่อว่า กบิลพัสดุ์ เพราะเดิมเป็นที่อยู่ของดาบส ชื่อว่า กบิล ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศเนปาล

กรรมฐาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ, สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตขณะทำสมาธิ, วิธีสำหรับฝึกอบรมจิต กรรมฐานมี ๒ ประเภท คือ สมถกรรมฐาน กรรมฐานที่มุ่งให้ใจสงบ และวิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานที่มุ่งให้เกิดปัญญา

กระชุ ภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่หรือหวายสำหรับใส่สิ่งของ กระชุก ก็เรียก

กระโปรง เป็นคำเก่าใช้เรียกภาชนะที่สานตาห่างด้วยเถาวัลย์ ด้วยไม้ไผ่ หรือด้วยหวาย สำหรับใส่สัตว์หรือสิ่งของ เข่ง, ตะกร้า, ชะลอม, กระเช้า ก็เรียก

กระพอง ปุ่มบนหัวช้าง

กสิณ วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อให้จิตเกิดสมาธิ

กหาปณะ มาตราเงินสมัยพุทธกาล ๑ กหาปณะเท่ากับ ๒๐ มาสก หรือ ๔ บาท

กัณฑกะ หรือ กัณฐกะ ม้าที่เจ้าชายสิทธัตถะขี่ออกผนวช ภายหลังเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเดินลับตาไป ม้ากัณฑกะได้หัวใจแตกตายที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ชาวพระนครได้นำซากไปฝังในกรุงกบิลพัสดุ์และสร้างสถูปไว้เป็นอนุสรณ์ปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน

กัป หรือ กัลป์ กาล ตามกำหนดระยะเวลามี ๒ ช่วง คือ ๑. ระยะเวลาที่กำหนดตามการประลัยของโลกครั้งหนึ่งเป็น ๑ กัป เปรียบเหมือนมีคนนำผ้าเนื้อละเอียดมาลูบภูเขาศิลาล้วน กว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี จนกว่าภูเขานั้นจะเตียนเรียบ กัปหนึ่งยาวนานกว่านั้น ๒. ระยะเวลาที่กำหนดตามอายุของคนในโลก เรียกว่า อายุกัป เช่น อายุกัปของคนยุคนี้ประมาณ ๑๐๐ ปี ฉะนั้น ๑๐๐ ปีก็เป็น ๑ กัป

กัปปาสิกสณฑ์ ไร่ฝ้ายที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดภัททวัคคีย์ ดู ภัททวัคคีย์

กามาวจร ได้แก่ สวรรค์ที่ยังเกี่ยวข้องในกาม มี ๖ ชั้น คือ ชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

กาสาวพัสตร์ ผ้าที่ย้อมด้วยสีจากน้ำฝาดของเปลือกไม้ แก่นไม้ รากไม้ เป็นต้น, ผ้าสำหรับนุ่งห่มของพระสงฆ์

กินนรี สัตว์ป่าหิมพานต์ เพศเมียเรียก "กินนรี" เพศผู้เรียก "กินนร"

กุมภัณฑ์ เทพจำพวกหนึ่งอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา บริวารของท้าวเวสสุวัณ

กุเวร ชื่อท้าวเวสสุวัณเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔

กูฏทันตพราหมณ์ พราหมณ์ที่กล่าวคัดค้านธรรมะของพระพุทธเจ้า

โกฏิ มาตรานับ ๑ โกฏิเท่ากับ ๑๐ ล้าน

โกญจนาท ร้องกึกก้อง, โดยมากเป็นกิริยาที่ใช้กับช้าง

ข

ขุททกนิกาย ชื่อคัมภีร์หนึ่งของพระไตรปิฎก

เขาวงกต เขาที่พระเวสสันดรถูกชาวเมืองสีพีเนรเทศให้ไปอยู่

ค

คนโท หรือ กุณโฑ หม้อน้ำ

คนธรรพ์ เทพจำพวกหนึ่งบนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ชำนาญด้านการดนตรี

ครีเมขล์ พญาช้างที่ท้าววสวัตตีมารขี่มาผจญพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันตรัสรู้

ครูทั้ง ๖ เจ้าลัทธิใหญ่สมัยพุทธกาล เรียกว่า ครูทั้ง ๖ คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคสาล อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร และนิครนถ์นาฏบุตร

คัณฑามพฤกษ์ ต้นมะม่วงที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งแสดงยมกปาฏิหาริย์ หลังจากนั้นพระองค์ได้เสด็จไปจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา ชาวบ้านเรียกตามชื่อ นายคัณฑะ ผู้ดูแลสวน

คาวุต มาตราวัดสมัยโบราณ ประมาณ ๑๐๐ เส้น

คิชฌกูฏ ภูเขาลูกหนึ่งในบรรดาภูเขา ๕ ลูกที่เรียก เบญจคีรี ล้อมพระนครราชคฤห์และเป็นภูเขาที่พระเทวทัตกลิ้งก้อนหินลงมาหมายปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า เป็นเหตุให้สะเก็ดหินกระทบพระบาทพระพุทธเจ้า

จนห้อเลือด และเป็นเหตุการณ์แห่งอนันตริยกรรมอย่างหนึ่งของพระเทวทัต

แคว้น

รัฐ, ชนบท, ประเทศ ชมพูทวีปยุคก่อนและยุคพุทธกาล แบ่งแคว้นออกเป็น ๑๖ แคว้นใหญ่และแคว้นเล็กอีก ๕ แคว้น รวมเป็น ๒๑ แคว้น ตามที่ปรากฏในบาลีอุโบสถสูตร ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ดังนี้

๑. **แคว้นอังคะ** ตั้งอยู่ทิศตะวันออกของแคว้นมคธ มีแม่น้ำจัมปากั้นเขตแดน มีนครหลวงชื่อ จัมปานคร ในชาดกนครหลวงของแคว้นอังคะปรากฏชื่อว่า กาลจัมปานคร ต่อมาแคว้นอังคะถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นมคธ

๒. **แคว้นมคธ** ตั้งอยู่ฝั่งใต้ของแม่น้ำคงคาตอนกลาง เป็นแคว้นที่มีอำนาจมากแข่งกับแคว้นโกศล และเป็นที่พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนา มีนครหลวงชื่อ ราชคฤห์ ราชาผู้ปกครองพระนามว่า พิมพิสาร ตอนปลายพุทธกาลพระเจ้าพิมพิสารถูกโอรสชื่อ อชาตศัตรู ปลงพระชนม์และขึ้นครองราชย์สืบแทน ต่อมาเมืองหลวงของแคว้นมคธย้ายไปตั้งที่เมืองปาฏลีบุตรบนฝั่งแม่น้ำคงคาเหนือเมืองราชคฤห์ขึ้นไป แคว้นมคธรุ่งเรืองถึงที่สุดในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แคว้นใหญ่อื่น ๆ ได้ถูกรวมเข้าไปอยู่ภายในมหาอาณาจักรของพระองค์ทั้งหมด

๓. **แคว้นกาสี** มีนครหลวงชื่อ พาราณสี ในสมัยพุทธกาลแคว้นกาสีได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นโกศล

๔. **แคว้นโกศล** เป็นแคว้นใหญ่ที่มีอำนาจมากในสมัยพุทธกาล มีนครหลวงชื่อ สาวัตถี กษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นมีพระนามว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล

๕. **แคว้นวัชชี** ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำคันธกะ อยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นมัลละ ทางทิศเหนือของแคว้นมคธ นครหลวงชื่อ เวสาลี แคว้นวัชชีปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม กษัตริย์ที่ปกครองเรียกว่า กษัตริย์ลิจฉวี นอกจากกษัตริย์ลิจฉวีแล้วยังมีกษัตริย์วิเทหรัฐซึ่งปกครองอยู่ที่เมืองมิถิลานคร แต่ในสมัยพุทธกาล วิเทหรัฐเสื่อมอำนาจลง แคว้นวัชชีรุ่งเรืองเข้มแข็งและมีอำนาจมาก ตอนปลายพุทธกาลได้กลายเป็นคู่แข่งกับแคว้นมคธ แต่หลังพุทธกาลไม่นานก็เสียอำนาจแก่มคธเพราะอุบายทำลายสามัคคีของวัสสการพราหมณ์

๖. **แคว้นมัลละ** เป็นแคว้นเล็ก ๆ ปกครองแบบสามัคคีธรรม โดยมีมัลลกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง นครหลวงเดิมชื่อ กุสาวดี แต่ภายหลังแยกเป็นเมืองกุสินาราทับเมืองปาวา

๗. **แคว้นเจตี** ตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำคงคา ติดต่อกับแคว้นวังสะ นครหลวงชื่อ โสตถิวดี

๘. **แคว้นวังสะ** ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของแคว้นโกศล ทางทิศตะวันตกของแคว้นกาสี และทางทิศเหนือของแคว้นอวันตี นครหลวงชื่อ โกสัมพี อยู่บนฝั่งใต้ของแม่น้ำยมุนา ในสมัยพุทธกาล วังสะเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมากแคว้นหนึ่ง มีพระราชาปกครองพระนามว่า พระเจ้าอุเทน

๙. **แคว้นกุรุ** นครหลวงชื่อ อินทปัตถ์

๑๐. **แคว้นปัญจาละ** ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของแคว้นกุรุ มีแม่น้ำภาคีรถี ซึ่งเป็นแควหนึ่งของแม่น้ำคงคาตอนบนไหลผ่าน นครหลวงชื่อ กัมปิลละ

๑๑. **แคว้นมัจฉะ** ตั้งอยู่ทิศใต้ของแคว้นสุรเสนะ นครหลวงชื่อ วิราฏะ

๑๒. **แคว้นสุรเสนะ** ตั้งอยู่ทางใต้ของแคว้นกุรุในระหว่างแม่น้ำสินธูกับแม่น้ำยมุนาตอนล่าง นครหลวงชื่อ มถุรา

๑๓. **แคว้นอัสสกะ** ตั้งอยู่ลุ่มน้ำโคธาวรี ทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งแคว้นอวันตี นครหลวงชื่อ โปตลิ หรือโปตนะ

๑๔. **แคว้นอวันตี** ตั้งอยู่ทางเหนือของภูเขาวินธัยทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของแคว้นวังสะ มีนครหลวงชื่อ อุชเชนี พระราชาผู้ปกครองแคว้นอวันตีในพุทธกาล มีพระนามว่า พระเจ้าจัณฑปัชโชต

๑๕. **แคว้นคันธาระ** ตั้งอยู่แถบลุ่มแม่น้ำสินธูตอนเหนือ มีนครหลวงชื่อ ตักสิลา เป็นนครที่รุ่งเรืองด้วยศิลปวิทยาต่าง ๆ แคว้นคันธาระอยู่ติดกับแคว้นกัษมีระหรือแคชเมียร์ พระราชาผู้ปกครองแคว้นคันธาระในสมัยพุทธกาลมีพระนามว่า ปุกกุสาติ

๑๖. **แคว้นกัมโพชะ** มีนครหลวงชื่อ ทวารกะ ปัจจุบันอยู่ในประเทศอัฟกานิสถาน

๑๗. **แคว้นสักกชนบท** เป็นแคว้นหนึ่งในชมพูทวีปตอนเหนือ นครหลวงชื่อ กบิลพัสดุ์ เป็นนครแห่งราชสกุลของพระพุทธเจ้า มีการปกครองโดยสามัคคีธรรม ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศเนปาล

๑๘. **แคว้นโกลิยะ** เป็นแคว้นหนึ่งในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล มีนครหลวงชื่อ เทวทหะและรามคาม ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศเนปาล

๑๙. **แคว้นภัคคะ** เป็นแคว้นเล็ก ๆ ในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล นครหลวงชื่อ สุงสุมารคีระ

๒๐. **แคว้นวิเทหะ** เป็นดินแดนพวกวัชชีอีกถิ่นหนึ่ง ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคงคา ตรงข้ามกับแคว้นมคธ มีนครหลวงชื่อ มิถิลานคร

๒๑. **แคว้นอังคุตตราปะ** มีนครหลวงเป็นเพียงนิคมชื่ออาปณะ

นอกจากนั้นยังมีแคว้นที่ไม่ได้ปรากฏในบาลีอุโบสถสูตร เช่น **แคว้นมัททรัฐ** ตั้งอยู่ใกล้ภูเขาหิมาลัย มีนครหลวงชื่อ สาคละ ผู้ที่เป็นกษัตริย์บวชจากแคว้นมัททรัฐ คือ พระมหากัปปินะ **แคว้นกัษมีระ** หรือแคว้นแคชเมียร์ เป็นต้น ซึ่งอยู่ติดกับแคว้นคันธาระ ต่อมาหลังพุทธกาล ทั้ง ๒ แคว้นตกอยู่ในอำนาจของกองทัพพระเจ้าอเล็กซานเดอร์

จ

จงกรม การที่พระภิกษุเดินย่างก้าวโดยมีสติกำหนดอยู่ที่เท้าซึ่งกำลังก้าวเดินไป เป็นวิธีการทำสมาธิอย่างหนึ่งในอิริยาบถเดิน เรียกว่า เดินจงกรม

จตุโลกบาล เทวดาผู้รักษาโลกใน ๔ ทิศ ดู จาตุมหาราช

จรณะ ข้อปฏิบัติเพื่อเป็นทางบรรลุวิชา มี ๑๕ ข้อ คือ สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล อปัณณกปฏิปทา ๓ สัทธรรม ๗ และฌาณ ๔

จริยา ๓ การบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า ๓ ประการ คือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก

๒. ญาตัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ

๓. พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า

จัณฑาล ชนชั้นต่ำซึ่งอยู่นอกวรรณะในวัฒนธรรมอินเดีย ดู วรรณะ ๔

จาตุมหาราช เทวดาผู้รักษาโลกในสี่ทิศ, ท้าวโลกบาลทั้ง ๔ คือ ๑. ท้าวธตรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรพ์ ครองทิศตะวันออก ๒. ท้าววิรุฬหก จอมกุมภัณฑ์ ครองทิศใต้ ๓. ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค ครองทิศตะวันตก ๔. ท้าวกุเวร หรือ เวสสุวัณ จอมยักษ์ ครองทิศเหนือ

จตุรงคเสนา กองทัพประกอบด้วยกำลังพล ๔ อย่าง คือ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลทหารราบ

จิตตกูฏ ประตูสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้านหน้ามีรูปเหมือนพระอินทร์ที่พระองค์เนรมิตไว้เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจเหล่าเทพนักรบเมื่อคราวทำสงครามกับท้าวเวปจิตติ สงครามระหว่างเทพกับอสูรครั้งนั้นรู้จักกันในนาม "เทวาสุรสงคราม"

จำพรรษา การอยู่ประจำ ๓ เดือนในฤดูฝนโดยไม่ไปค้างแรมที่อื่นของพระสงฆ์

จุติ ตาย, เคลื่อน, ใช้กับเทวดาที่หมดบุญจะต้องไปเกิด

ฉ

ฉัททันต์ พญาช้างในชาดก อดีตชาติของพระพุทธเจ้า

ฉัพพรรณรังสี รัศมี ๖ ประการ ซึ่งเปล่งออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ๑. สีเขียวเหมือนดอกอัญชัน ๒. สีเหลืองเหมือนหรดาลทอง ๓. สีแดงเหมือนตะวันอ่อน ๔. สีขาวเหมือนแผ่นเงิน ๕. สีหงสบาทเหมือนดอกเซ่งหรือหงอนไก่ ๖. สีเลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก

ช

ชฎิล นักบวชจำพวกหนึ่งสมัยพุทธกาล นับถือการบูชาไฟ ชฎิล ๓ พี่น้องมีผู้คนนับถือมากในแคว้นมคธ คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ ภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรด จึงได้บวชในพระพุทธศาสนา

ชาดก ผู้เกิด, เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิดในชาติต่าง ๆ ได้พบปะผจญกับเหตุการณ์ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีต่อเนื่องตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย

เชตวัน วัดที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายพระพุทธเจ้า ที่ได้ชื่อเช่นนั้น เพราะเดิมเป็นอุทยานของพระเจ้าเชตที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีซื้อมาสร้างวัด

เทริด เครื่องประดับศีรษะ

ฌ

ฌาน ภาวะจิตสงบประณีตด้วยการเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่, ฌานมี ๔ ขั้น เรียกว่า ฌาน ๔ คือ ๑. ปฐมฌาน มีองค์ ๕ ได้แก่ วิตก, วิจาร, ปีติ, สุข, เอกัคคตา ๒. ทุติยฌาน มีองค์ ๓ ได้แก่ ปีติ, สุข, เอกัคคตา ๓. ตติยฌาน มีองค์ ๒ ได้แก่ สุข, เอกัคคตา ๔. จตุตถฌาน มีองค์ ๒ ได้แก่ อุเบกขา, เอกัคคตา บางครั้งเรียกฌาน ๕ โดยแบ่งตามองค์ฌานทั้ง ๕ คือ วิตก, วิจาร, ปีติ, สุข, เอกัคคตา

ญ

ญาณ แปลว่า ความรู้, ปรีชาหยั่งรู้ ญาณ ๓ อย่าง คือ ๑. อตีตังสญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้เหตุการณ์ในอดีต ๒. อนาคตังสญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้เรื่องในอนาคต ๓. ปัจจุปปันนังสญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้เหตุการณ์ในปัจจุบัน; อีกหมวดหนึ่ง ได้แก่ ปรีชาญาณ หยั่งรู้สัจจะ ๓ ประการ คือ ๑. สัจจญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้อริยสัจ ๒. กิจจญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้กิจที่ควรกระทำในอริยสัจ ๓. กตญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้กิจที่ได้ทำแล้วในอริยสัจ

ด

ดาบส นักบวชชาย ถ้าเป็นนักบวชหญิงเรียกว่า "ดาบสินี"

ดาวนักษัตร ดาวฤกษ์ซึ่งอยู่บนท้องฟ้า มีชื่อต่าง ๆ กัน เช่น ดาวม้า ดาวก้อนเส้า ดาวลูกไก่ ดาวคางหมู ดาวจระเข้ เป็นต้น

เดรัจฉานวิชา วิชาที่ขวางการบรรลุธรรม พระพุทธเจ้าทรงห้ามพระภิกษุศึกษาเล่าเรียน เช่น ไสยศาสตร์ คาถาอาคม โหราศาสตร์ เป็นต้น

เดียรถีย์ นักบวชลัทธินอกพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล

ต

ตจปัญจกกรรมฐาน กรรมฐานที่มีบทภาวนา ๕ ประการ คือ เกสา (ผม) โลมา (ขน) นขา (เล็บ) ทันตา (ฟัน) ตโจ (หนัง) บางครั้งเรียก มูลกรรมฐาน

ตปุสสะ พ่อค้าชาวอุกกลชนบท เดินทางไปค้าขายกับภัลลิกะ ได้พบพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ภายใต้ต้นราชายตนะภายหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ และได้ถวายเสบียงเดินทาง คือ ข้าวสัตตุผง ข้าวสัตตุก้อน แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก นับเป็นอุบาสกคู่แรก ผู้ถึงพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นสรณะ เรียกว่า "เทววาจิกอุบาสก แปลว่า อุบาสกที่กล่าวคำขอถึงสรณะ ๒ คือ พระพุทธ พระธรรม ว่าเป็นที่พึ่ง" (เทว– อ่านว่า ทะเว–)

ตะพุ่นช้าง คนเลี้ยงช้าง

ตักสิลา นครหลวงแห่งแคว้นคันธาระ เป็นแคว้นที่มีมาก่อนพุทธกาล เคยรุ่งเรืองด้วยศิลปวิทยาต่าง ๆ เป็นสถานที่มีชื่อเสียงที่สุดด้านการศึกษาในยุคโบราณ ตักสิลาเป็นราชธานีที่มั่งคั่งรุ่งเรืองสืบต่อกันมาหลายศตวรรษตั้งแต่ก่อนพุทธกาลจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นศูนย์กลางการศึกษา มีสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์สั่งสอนศิลปวิทยาต่าง ๆ แก่ศิษย์ซึ่งเดินทางมาเล่าเรียนจากทุกถิ่นในชมพูทวีป บุคคลสำคัญและมีชื่อเสียงหลายท่านในสมัยพุทธกาลสำเร็จการศึกษาจากนครตักสิลา เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล เจ้าลิจฉวี พันธุลเสนาบดี หมอชีวกโกมารภัจ และองคุลิมาล เป็นต้น ต่อมาภายหลังพุทธกาล ตักสิลาได้ถูกพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช กษัตริย์กรีกยึดครอง แล้วถูกทำลายโดยกองทัพฮั่นและกองทัพเติร์กจึงตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม กลายเป็นเพียงเมืองหนึ่งที่อยู่ในแคว้นกัษมีระหรือแคชเมียร์ โบสถ์ วิหาร สถานศึกษา และปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนาถูกทำลายหมด

เตโชกสิณ กสิณมีธาตุไฟเป็นอารมณ์

ไตรลักษณ์ ลักษณะที่เสมอกันของทุกสรรพสิ่ง ๓ ประการ คือ ๑. อนิจจัง ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ๒. ทุกขัง ความเป็นทุกข์ ๓. อนัตตา ความไม่มีตัวตน

ไตรปิฎก คัมภีร์ ๓ ชุด คือ ๑. พระวินัยปิฎก คัมภีร์ที่บันทึกกฎระเบียบ แบบแผนธรรมเนียมของพระภิกษุและภิกษุณี ๒. พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่บันทึกเทศนาของพระพุทธเจ้า ตลอดจนพระสาวก ทั้งภิกษุ ภิกษุณี

อุบาสก อุบาสิกา ๓. พระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ที่บันทึกหัวข้อธรรมล้วน ไม่มีอธิบายขยายความ ว่าด้วยสภาวธรรมที่เป็นจิต อารมณ์ของจิต รูป และพระนิพพาน

ไตรสรณคมน์ การเข้าถึงสรณะ ๓ ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก

ไตรสิกขา ข้อที่จะต้องศึกษา มี ๓ ประการ คือ ๑. ศีล ๒. สมาธิ ๓. ปัญญา

ท

ทวีป มี ๔ คือ ๑. ชมพูทวีป ๒. อมรโคยานทวีป ๓. ปุพพวิเทหทวีป ๔. อุตตรกุรุทวีป

ทศพลญาณ พระญาณเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า ๑๐ ประการ เรียกว่า ตถาคตพลญาณ ญาณเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ คือ ๑. ฐานาฐานญาณ ๒. กรรมวิปากญาณ ๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ๔. นานาธาตุญาณ ๕. นานามุตติกญาณ ๖. อินทริยปโรปริยัตญาณ ๗. ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ ๘. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ๙. จุตูปปาตญาณ ๑๐. อาสวักขยญาณ

ทักษิโณทก น้ำที่หลั่งลงในเวลาทำบุญ คำว่า ทักขิโณทก ก็ใช้

ทิศาปาโมกข์ อาจารย์ผู้เป็นประธานในทิศ, อาจารย์ผู้มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วทิศ

ทิฏฐิ ความเห็น มี ๒ ประการ คือ ๑. ความเห็นว่าเที่ยง ๒. ความเห็นว่าขาดสูญ: อีกหมวดหนึ่งมี ๓ ประการ คือ ๑. ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ ๒. ความเห็นว่าไม่มีเหตุ ๓. ความเห็นว่าไม่มี คือ ถืออะไรเป็นหลักไม่ได้ เช่น มารดาบิดาไม่มี เป็นต้น

เทพอัปสร เทพธิดาในสวรรค์

เทวทหะ เมืองพระญาติฝ่ายพระมารดาของพระพุทธเจ้า

เทววาจิกอุบาสก (อ่านว่า ทะเว–) ตปุสสะและภัลลิกะ เป็นอุบาสกคู่แรกที่กล่าวคำขอถึงสรณะ ทั้ง ๒ คือ พระพุทธ พระธรรม ว่าเป็นที่พึ่ง เนื่องจากขณะนั้นยังไม่มีพระสงฆ์เกิดขึ้นในโลก

เทโวโรหนสมาคม การชุมนุมของประชาชน เมื่อคราวพระพุทธองค์เสด็จลงหลังจากจำพรรษาครบสามเดือนบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สู่มนุษยโลก

ธ

ธตรัฐ หรือ ธตรฐ หนึ่งในท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นราชาของภูตหรือคนธรรพ์ ครองทิศตะวันออก

ธรรมยุทธ หรือ ธรรมยุทธ์ สงครามที่ชนะกันโดยธรรม เหล่าทหารไม่ต้องรบด้วยคมดาบ ตัวแทนทหารทั้งสองฝ่ายรบกันด้วยคมปัญญา

ธรรมจักกัปปวัตนสูตร เทศนากัณฑ์แรกของพระพุทธเจ้า ทรงแสดงแก่นักบวชปัญจวัคคีย์ ๕ ท่านที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

ธุดงควัตร ข้อปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส มี ๑๓ ข้อ ดังนี้ ๑. ปังสุกูลิกังคะ ถือการใช้ผ้าบังสุกุล ๒. เตจีวริกังคะ ถือการใช้เพียงผ้าไตรจีวร ภิกษุผู้ถือธุดงค์ข้อนี้จะใช้เพียงผ้าไตรจีวร ๓ ผืนที่อธิษฐานเท่านั้น ๓. ปิณฑปาติกังคะ ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นประจำ ไม่รับกิจนิมนต์ ฉันอาหารจากบิณฑบาตเพียงอย่างเดียว ๔. สปทานจาริกังคะ ถือการบิณฑบาตไปตามลำดับบ้าน ไม่ข้ามไปบ้านโน้นบ้านนี้ ๕. เอกาสนิกังคะ ถือการฉันมื้อเดียว การฉันมื้อเดียวบางครั้งเรียกว่า ฉันบนอาสนะเดียว คือ นั่งแล้วก็จะฉันไปจนเสร็จ เมื่อลุกแล้วก็จะไม่ฉันอีกเลยในวันนั้น ๖. ปัตตปิณฑิกังคะ ถือการฉันเฉพาะในบาตร ไม่ฉันในสำรับที่เขาจัดถวาย ๗. ขลุปัจฉาภัตติกังคะ ถือการลงมือฉันแล้วไม่รับเพิ่มอีก ๘. อารัญญิกังคะ ถือการอยู่ป่า ๙. รุกขมูลิกังคะ ถือการอยู่โคนไม้ ๑๐. อัพโภกาสิกังคะ ถือการอยู่กลางแจ้ง ๑๑. โสสานิกังคะ ถือการอยู่ป่าช้า ๑๒. ยถาสันถติกังคะ ถือการอยู่แต่ในที่ที่เขาจัดให้ ๑๓. เนสัชชิกังคะ ถือการนั่ง ไม่นอน

น

นหุต จำนวนนับสมัยพุทธกาล ๑๒ นหุต เท่ากับ ๑๒ หมื่น หรือหนึ่งแสนสองหมื่น

นาค ผู้ประเสริฐ, เทพจำพวกหนึ่ง กึ่งสัตว์กึ่งเทพ เป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์

นาคพิภพ ภพเป็นที่อยู่ของพญานาค

นันโทปนันทนาคราช นาคราชที่แผ่พังพานปิดบังท้องฟ้า พระพุทธองค์โปรดให้พระโมคคัลลานะไปปราบพยศเพื่อให้ละความเห็นผิด

น้ำจัณฑ์ สุรา

นิโครธาราม วัดที่พระญาติสร้างถวายพระพุทธเจ้า ตั้งอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์ เดิมเป็นอุทยานนิโครธ ต่อมาได้ปรับปรุงให้เป็นวัด

นิมนต์ เชิญ (ฆราวาสเชิญพระภิกษุสงฆ์ เรียกว่า นิมนต์)

นิรยบาล ผู้คุมนรก คนไทยรู้จักกันในนาม "ยมบาล"

บ

บรรพชา การงดเว้น, การบวชเป็นสามเณร

บรรพชิต ผู้งดเว้น

บริขาร เครื่องใช้สอยของนักบวช เครื่องใช้สอยของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เรียก อัฐบริขาร

บารมี ๑๐ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มี ๑๐ ประการ คือ ๑. ทานบารมี ๒. ศีลบารมี ๓. เนกขัมมบารมี ๔. ปัญญาบารมี ๕. วิริยบารมี ๖. ขันติบารมี ๗. สัจจบารมี ๘. อธิษฐานบารมี ๙. เมตตาบารมี ๑๐. อุเบกขาบารมี

บารมี ๓๐ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดสามระดับเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มี ๓๐ ข้อ คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ (ดู บารมี ๑๐)

บังหวนควัน อาการที่พญานาคพ่นควันออกมา แสดงให้รู้ว่าโกรธ

บังสุกุล เศษผ้าที่เขาทิ้งแล้วตกอยู่ตามพื้นดิน หรือผ้าห่อศพถูกทิ้งอยู่ตามป่าช้า ภิกษุนำมาซัก เย็บ ย้อม ทำเป็นจีวรใช้นุ่งห่ม

บังสุกุลบิณฑบาต อาหารบิณฑบาตที่เปื้อนฝุ่น ไม่สะอาด

บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ อาสนะของพระอินทร์ มีสีเหมือนมะตูมสุก ยุบลงและฟูขึ้นเองในเวลานั่ง

โบกขรณี สระที่มีกอบัวพันธุ์ต่าง ๆ

โบกขรพรรษ ฝนที่ตกด้วยอำนาจบุญบารมี ใครต้องการให้เปียกก็เปียก ไม่ต้องการให้เปียกก็ไม่เปียก

ป

ปกาสนียกรรม กรรมที่สงฆ์ควรประกาศแก่สาธารณชนให้ทราบถึงการกระทำของพระภิกษุรูปนั้น ๆ ว่าทำเช่นนั้นไม่ถูกต้อง ชาวบ้านจะได้ไม่ถูกหลอกให้หลงเชื่อเป็นการลงโทษพระภิกษุทางพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง

ปฏิสนธิ ถือกำเนิด, เกิดในครรภ์

ปฏิสัมภิทา ความแตกฉาน, ความรู้แตกฉาน, ปัญญาแตกฉาน มี ๔ ข้อ คือ ๑. ปัญญาแตกฉานในการอธิบายความ ๒. ปัญญาแตกฉานในธรรม ๓. ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือ ภาษา ๔. ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

ปฤษฎางค์ หลัง

ปฐมกัป กัปแรก, ระยะเวลาเริ่มแรกที่โลกเริ่มก่อตัวมีสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้น

ปยาคะ ท่าน้ำในแม่น้ำยมุนาที่พราหมณ์ใช้ประกอบพิธีลอยบาป

ปรโลก โลกอื่น, โลกหน้า

ปรินิพพาน การดับรอบ, การดับสนิท, ตาย (สำหรับพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์)

ปริเทวนาการ ร้องไห้คร่ำครวญ

ปลิโพธ ความกังวล เป็นเหตุให้จิตใจห่วงหน้าพะวงหลัง ไม่สามารถเจริญกรรมฐานได้ ผู้จะเจริญกรรมฐาน ต้องตัดความกังวลให้ได้เพื่อให้เกิดความปลอดโปร่ง พร้อมที่จะเจริญกรรมฐานให้ก้าวหน้า ปลิโพธมี ๑๐ อย่าง คือ ๑. ความกังวลเกี่ยวกับวัดหรือที่อยู่ ๒. ความกังวลเกี่ยวกับตระกูลญาติหรืออุปัฏฐาก ๓. ความกังวลเกี่ยวกับลาภ ๔. ความกังวลเกี่ยวกับคณะศิษย์หรือหมู่ชนที่ตนต้องรับผิดชอบ ๕. ความกังวลเกี่ยวกับหน้าที่การงาน ๖. ความกังวลเกี่ยวกับการเดินทางไกลเนื่องด้วยกิจธุระ ๗. ความกังวลเกี่ยวกับญาติหรือคนใกล้ชิดที่จะต้องเป็นห่วงซึ่งกำลังเจ็บป่วย เป็นต้น ๘. ความกังวลเกี่ยวกับความเจ็บไข้ของตนเอง ๙. ความกังวลเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียน ๑๐. ความกังวลเกี่ยวกับฤทธิ์ของปุถุชนที่จะต้องคอยรักษาไม่ให้เสื่อม ซึ่งเป็นความกังวลสำหรับผู้จะเจริญวิปัสสนาให้ก้าวหน้า

ปาฏิโมกข์ หรือ ปาติโมกข์ ธรรมหรือวินัยที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้เป็นหลัก, คัมภีร์ที่รวมวินัยสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ มีพระบรมพุทธานุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เรียกกันว่า พระสงฆ์ทำอุโบสถ

ปัจจามิตร ข้าศึกศัตรู

ปัญจวัคคีย์ พระภิกษุมีพวก ๕ คือ โกณฑัญญะ, วัปปะ, ภัททิยะ, มหานามะ, อัสสชิ ท่านทั้ง ๕ ฟังเทศนากัณฑ์แรกของพระพุทธเจ้าและได้ขอบวชเป็นพระภิกษุรุ่นแรกในพระพุทธศาสนา

ประทักษิณ เบื้องขวา, การเวียนขวา คือ เวียนเลี้ยวไปทางขวาอย่างเข็มนาฬิกา เป็นการแสดงความเคารพแบบธรรมเนียมโบราณสมัยพุทธกาล

ปิตุฆาต ฆ่าบิดา

ปุถุชน คนที่หนาแน่นไปด้วยกิเลส, คนที่ยังมีกิเลสมาก หมายถึง คนทั่วไปที่ยังไม่ได้บรรลุธรรม

ผ

ผนวช การออกบวช

พ

พรหมจรรย์ การประพฤติธรรมอันประเสริฐ, การครองชีวิตประเสริฐ

พรหมวิหาร ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, ธรรมประจำใจของท่านผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่ มี ๔ ข้อ คือ ๑. เมตตา ๒. กรุณา ๓. มุทิตา ๔. อุเบกขา

พระเกตุมาลา พระรัศมีซึ่งเปล่งอยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า

พระแกล หน้าต่าง

พระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชาปกครองแคว้นโกศล ซึ่งเป็นแคว้นใหญ่มีอำนาจมากในสมัยพุทธกาล แคว้นโกศลมีนครหลวงชื่อ สาวัตถี

พระเจ้าพิมพิสาร พระราชาผู้ปกครองแคว้นมคธ ตอนปลายพุทธกาล พระเจ้าพิมพิสารถูกโอรสชื่ออชาตศัตรูปลงพระชนม์และขึ้นครองราชย์สืบแทน

พระปัญญาจักษุ พระจักษุของพระพุทธเจ้า มี ๕ ข้อ คือ ๑. มังสจักษุ ตาเนื้อ ๒. ทิพพจักษุ ตาทิพย์ ๓. ปัญญาจักษุ ตาปัญญา ๔. พุทธจักษุ ตาพระพุทธเจ้า ๕. สมันตจักษุ ตาเห็นรอบ

พระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจำพวกหนึ่ง ตรัสรู้เฉพาะตน ไม่สอนผู้อื่นให้รู้ตาม

พระพุทธพจน์ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ เรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์ มี ๙ อย่าง คือ ๑. พระสูตรทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัยและนิเทศ ๒. ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด ๓. ไวยากรณ์ คือ ความที่เป็นร้อยแก้วล้วน ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกและพระสูตรที่ไม่มีคาถาทั้งหมด ๔. ความที่เป็นร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา ๕. พระคาถาที่เป็นพุทธอุทาน ๖. พระสูตรที่เรียกว่า อิติวุตตกะ ๗. คำสอนที่เป็นชาดก คือ เรื่องเล่าในอดีตชาติของพระพุทธองค์ ๕๕๐ เรื่อง ๘. เรื่องอัศจรรย์ คือ พระสูตรที่

กล่าวถึงเรื่องอัศจรรย์ต่าง ๆ ๙. พระสูตรที่แสดงโดยใช้วิธีถามตอบเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นไป

พระมหาสัตว์ ชื่อสำหรับเรียกผู้ที่ปรารถนาพุทธภูมิซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี เพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

พระมหาโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านโกลิตคามไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรของพราหมณ์นายบ้านแห่งนั้น มารดาชื่อนางโมคคัลลีพราหมณี เดิมเรียกชื่อว่า โกลิตะ ตามชื่อหมู่บ้านซึ่งบิดาของตนเป็นใหญ่ ต่อมาเรียกโมคคัลลานะ เพราะเป็นบุตรของนางพราหมณีโมคคัลลีหรือโมคคัลลานีนั้น เป็นสหายกับอุปติสสะ (คือพระสารีบุตร) มาแต่เด็ก ต่อมาทั้ง ๒ ได้ออกบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของสัญชัยปริพาชก จนกระทั่งอุปติสสะได้พบพระอัสสชิ สหายทั้ง ๒ จึงได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า บวชในพระธรรมวินัย เมื่อบวชแล้ว ถึงวันที่ ๗ โกลิตะ ซึ่งบัดนี้เรียกว่า พระมหาโมคคัลลานะ ก็ได้บรรลุอรหัตผล ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์มาก ในตอนปลายพุทธกาล ท่านถูกพวกโจรซึ่งได้รับจ้างจากพวกเดียรถีย์ลอบสังหารด้วยการทุบตีจนร่างแหลกละเอียด

พระโพธิสัตว์ ผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระโพธิสัตว์มี ๒ ประเภท คือ ๑. นิยตโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่แน่นอนแล้วว่าจะได้ตรัสรู้ ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๒. อนิยตโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้ เป็นแต่ตั้งความปรารถนาอยากเป็นพระพุทธเจ้า

พระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านนาลกะ (บางแห่งเรียกนาลันทะ) ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้าหมู่บ้านนั้น บิดาชื่อวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อสารี จึงได้นามสารีบุตร แต่เมื่อยังเยาว์เรียก อุปติสสะ มีเพื่อนสนิทชื่อ โกลิตะ ซึ่งต่อมา คือ พระมหาโมคคัลลานะ มีน้องชาย ๓ คนชื่อ จุนทะ อุปเสนะ และเรวตะ น้องหญิง ๓ คน ชื่อ จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา ซึ่งต่อมาได้บวชในพระธรรมวินัยทั้งหมด เมื่อพระสารีบุตรบวชได้ ๑๕ วัน ได้ฟังพระธรรมเทศนาชื่อว่า เวทนาปริคคหสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ทีฆนขปริพาชกผู้เป็นหลานชาย ณ ถ้ำสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ ก็ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีปัญญามาก และเป็นพระอัครสาวกฝ่ายขวา ท่านได้เป็นกำลังสำคัญ

ของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา และได้รับยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี ท่านปรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้าไม่กี่เดือน เมื่อจวนจะปรินิพพาน ท่านเดินทางไปโปรดมารดา ได้เป็นพระโสดาบัน แล้วปรินิพพานที่บ้านเกิดด้วยปักขันทิกาพาธ

พระสุคตเจ้า พระนามของพระพุทธเจ้าพระนามหนึ่ง หมายถึง ผู้เสด็จไปดี

พระอรหันต์ ผู้ที่ได้บรรลุคุณธรรมชั้นอรหัตผล เรียกว่า "พระอรหันต์"

พระอรหัต การบรรลุคุณธรรมชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า "บรรลุพระอรหัต"

พระอานนท์เถระ พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ เป็นโอรสของพระเจ้าสุกโกทนะ ซึ่งเป็นพระเจ้าอาของเจ้าชายสิทธัตถะ ท่านออกบวชในพระพุทธศาสนาพร้อมกับอนุรุทธะและอุบาลี เป็นต้น และได้รับเลือกเป็นพระอุปัฏฐากประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้า ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะหลายด้าน คือ เป็นพหูสูต เป็นผู้มีสติ มีคติ มีธิติ และเป็นพุทธอุปัฏฐาก ท่านบรรลุพระอรหัตหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน เป็นกำลังสำคัญในคราวทำปฐมสังคายนา คือ เป็นผู้วิสัชชนาพระสูตรและพระอภิธรรม ท่านดำรงชีวิตสืบมาจนอายุได้ ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพานในอากาศเหนือแม่น้ำโรหิณี ซึ่งเป็นเส้นกั้นแดนระหว่างแคว้นของพระญาติสองฝ่าย คือ ศากยะและโกลิยะ

พระอินทร์ เทวราชาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระอุบาลีเถระ พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เดิมเป็นช่างกัลบกของเจ้าศากยะ ได้ออกบวชที่อนุปิยอัมพวันพร้อมกับพระอานนท์และพระอนุรุทธะ เป็นต้น ครั้นบวชแล้ว เรียนกรรมฐาน จะไปอยู่ป่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต ท่านเล่าเรียนและเจริญวิปัสสนาไม่ช้าก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจเชี่ยวชาญในพระวินัยมากจนพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะในบรรดาภิกษุผู้ทรงพระวินัย

พุทธบริษัท ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา มี ๔ จำพวก คือ ๑. ภิกษุ ๒. ภิกษุณี ๓. อุบาสก ๔. อุบาสิกา

พุทธบัญญัติ ข้อห้ามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้มิให้ภิกษุล่วงละเมิด หากพระภิกษุใดล่วงละเมิดมีโทษหนักบ้าง เบาบ้าง ตามความผิดที่ทรงกำหนดไว้ พุทธบัญญัติสำหรับพระภิกษุ มี ๒๒๗ ข้อ ซึ่งถูกกำหนดไว้เป็นหลัก เรียกว่า พระปาฏิโมกข์ สำหรับพระภิกษุ สวดทบทวนทุก ๑๕ วัน

หากจะเปรียบพุทธบัญญัติในส่วนที่เป็นปาฏิโมกข์ก็เหมือนรัฐธรรมนูญของชาติที่ตราไว้เป็นหลัก พุทธบัญญัติสำหรับพระภิกษุณีมี ๓๑๑ ข้อ สำหรับสามเณรมี ๑๐ ข้อ

พุทธวงศ์ วงศ์แห่งพระพุทธเจ้า

โพธิญาณ ญาณที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ภ

ภาวนา การทำให้เจริญขึ้น โดยมากหมายถึง การเจริญสมาธิภาวนา

ภัททวัคคีย์ พวกเจริญ, เป็นชื่อคณะสหาย ๓๐ คน ซึ่งพากันไปพักผ่อนที่ไร่ฝ้าย ถูกหญิงขายบริการคนหนึ่งขโมยสมบัติของเพื่อนในคณะ จึงพากันเที่ยวตามหาและได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนา ชื่ออนุปุพพีกถา ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วขอบวช

ภุมมเทวดา เทวดาผู้อาศัยบนแผ่นดิน เช่น พระภูมิ เป็นต้น

ภูต สัตว์ผู้เกิดแล้ว อีกนัยหนึ่งหมายถึง สัตว์ที่เกิดเต็มตัวแล้ว เช่น คนคลอดจากครรภ์แล้ว ไก่ออกจากไข่แล้ว เป็นต้น ต่างกับสัมภเวสี คือ สัตว์ผู้ยังแสวงหาที่เกิด ได้แก่ ปุถุชน และพระเสขะ ผู้ยังต้องเกิดอีก หรือสัตว์ในครรภ์และในไข่ที่ยังอยู่ระหว่างจะเกิด แต่โดยมากหมายถึง ผีและอมนุษย์

ภูษามาลา ข้าราชการในราชสำนัก ดูแลเครื่องทรงของพระราชา

เภสัช ยารักษาโรค, สิ่งที่พระภิกษุฉันได้หลังเที่ยง เรียกว่า เภสัช มี ๕ อย่าง คือ น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เนยใส เนยข้น

ม

มหาบริจาค ๕ การสละอย่างยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ ตามที่อรรถกถาแสดงไว้มี ๕ อย่าง คือ ๑. ธนบริจาค สละทรัพย์สมบัติเป็นทาน ๒. อังคบริจาค สละอวัยวะเป็นทาน ๓. ชีวิตบริจาค สละชีวิตเป็นทาน ๔. ปุตตบริจาค สละลูกเป็นทาน ๕. ทาระบริจาค สละเมียเป็นทาน

มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ คือ ๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ๒. ลายพื้นพระบาทเป็นจักร ๓. มีส้นพระบาทยาว ๔. มีนิ้วยาวเรียว (หมายถึง นิ้วพระหัตถ์และพระบาทด้วย) ๕. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่า

พระบาทอ่อนนุ่ม ๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย ๗. มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ อัฐิข้อพระบาทตั้งลอยอยู่หลังพระบาท กลับกลอกได้คล่องเมื่อดำเนิน ผิดกว่าสามัญชน ๘. พระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย ๙. เมื่อยืนตรง พระหัตถ์ทั้งสองลูบจับถึงพระชานุ ๑๐. มีพระคุยหะเร้นอยู่ในฝัก ๑๑. มีฉวีวรรณดุจทอง ๑๒. พระฉวีละเอียดธุลีละอองไม่ติดพระกาย ๑๓. มีเส้นพระโลมาขุมละเส้น ๆ ๑๔. เส้นพระโลมาดำสนิท เวียนเป็นทักขิณาวัฏ มีปลายงอนขึ้นข้างบน ๑๕. พระกายตั้งตรงดุจท้าวมหาพรหม ๑๖. มีพระมังสะอูมเต็มในที่ ๗ แห่ง (คือ พระหัตถ์ทั้ง ๒, หลังพระบาททั้ง ๒, พระอังสาทั้ง ๒, กับลำพระศอ) ๑๗. มีส่วนพระสรีรกายบริบูรณ์ (ล่ำพี) ดุจกึ่งท่อนหน้าแห่งพญาราชสีห์ ๑๘. พระปฤษฎางค์ราบเต็มเสมอกัน ๑๙. ส่วนพระกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร (พระกายสูงเท่ากับวาของพระองค์) ๒๐. มีลำพระศอกลมงามเสมอตลอด ๒๑. มีเส้นประสาทสำหรับรับรสพระกระยาหารอันดี ๒๒. มีพระหนุดุจคางแห่งราชสีห์ ๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ (ข้างละ ๒๐ ซี่) ๒๔. พระทนต์เรียบเสมอกัน ๒๕. พระทนต์เรียบเสมอไปไม่ห่าง ๒๖. เขี้ยวพระทนต์ทั้ง ๔ ขาวงามบริสุทธิ์ ๒๗.พระสุรเสียงดุจท้าวมหาพรหม เวลาตรัสมีเสียงดุจนกการเวก ๒๙. พระเนตรดำสนิท ๓๐. ดวงพระเนตรแจ่มใส ดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด ๓๑. มีอุณาโลมระหว่างพระโขนงเวียนขวาเป็นทักขิณาวัฏ ๓๒. มีพระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

มหาราชสกุล ราชสกุลของพระพุทธเจ้า

มงคลลักษณะ ๑๐๘ มงคลลักษณะที่ปรากฏที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า ๑๐๘ ประการ

มาตลีเทพบุตร เป็นเทพสารถีของพระอินทร์อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มุจลินท์ พญานาคที่ออกมาแผ่พังพานกั้นลมฝนให้พระพุทธเจ้าขณะพระองค์ประทับเสวยวิมุตติสุขที่โคนต้นจิกหลังการตรัสรู้

มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด, ความเห็นที่ผิดจากคลองธรรม เช่น บุญกรรมไม่มีผล บิดามารดาไม่มีบุญคุณ เป็นต้น

มาสก ชื่อมาตราเงินสมัยโบราณ ๕ มาสกเป็น ๑ บาท

ย

ยาม เวลาหรือส่วนแห่งวันและคืน มี ๓ ยาม ยามหนึ่งมี ๔ ชั่วโมง คือ ๑. ปฐมยาม ยามต้น ๒. มัชฌิมยาม ยามกลาง ๓. ปัจฉิมยาม ยามสุดท้าย

ยักษ์ อมนุษย์หรือเทพพวกหนึ่ง เป็นบริวารของท้าวกุเวร หรือเวสสุวัณ มีรูปร่างใหญ่โต น่ากลัว มีเขี้ยวงอกโง้ง ชอบกินมนุษย์ กินสัตว์ เชื่อกันว่ามีฤทธิ์ สามารถจำแลงตัวได้

ยี่ภู่ ที่นอน, ฟูก

โยชน์ มาตราวัดระยะทางสมัยพุทธกาล เท่ากับ ๔ คาวุต หรือ ๔๐๐ เส้น (ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร)

ราชกกุธภัณฑ์ เครื่องใช้สำหรับพระราชา มี ๕ อย่าง คือ ๑. พระมหาเศวตฉัตร ๒. พระมหาพิชัยมงกุฎ ๓. พระแสงขรรค์ชัยศรี ๔. พัดวาลวีชนี และพระแส้จามรี ๕. ฉลองพระบาทเชิงงอน

ร

ราชกัญญา พระสนม

ราชวสดีธรรม ธรรมะสำหรับข้าราชการ

ราหุล สามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา เป็นพระโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ (พระพุทธเจ้า) และพระนางยโสธรา บวชด้วยวิธีไตรสรณคมน์ โดยมีพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์

ฤๅ

ฤๅษี นักบวชที่ไม่ได้จัดเข้าในลัทธิใด เป็นแต่อธิษฐานเพศนักบวช ออกบวชเพื่อมุ่งการปฏิบัติธรรมเท่านั้น นักบวชชายเรียกว่า "ฤๅษี" นักบวชหญิงเรียก "ฤๅษิณี" บางครั้งนักบวชชายเรียกว่า "ดาบส" นักบวชหญิงเรียกว่า "ดาบสินี" ในทางพระพุทธศาสนานิยมเรียก พระปัจเจกพุทธเจ้าว่า "ฤๅษี" เพราะความที่ท่านบวชและบรรลุธรรมด้วยตนเอง

ล

ลัทธิ ความเชื่อที่รับปฏิบัติสืบต่อกันมา, ลัทธิใหญ่ ๆ สมัยพุทธกาล มีถึง ๖๒ ลัทธิ ที่สำคัญมี ๖ ลัทธิ โดยมีครูทั้ง ๖ เป็นเจ้าลัทธิ คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคสาล อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ สัญชัย เวลัฏฐบุตร และนิครนถ์นาฏบุตร

ลิจฉวี กษัตริย์ที่ปกครองแคว้นวัชชี

ลงอุโบสถ การที่พระภิกษุสงฆ์ร่วมประชุมกันที่พระอุโบสถเพื่อฟังพระปาฏิโมกข์ ตามพระวินัยเป็นการทบทวนศีล ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุ โดยมีการลงอุโบสถทุก ๑๕ วัน คือ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑๕ ค่ำ ในเดือนเต็ม หรือวันแรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด

อุโบสถศีล ศีลที่รักษาในวันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑๕ ค่ำในเดือนเต็ม หรือวันแรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด

โลกุตตรธรรม ๙ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก มี ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

ว

วรรณะ ๔ วรรณะหรือชนชั้นในอินเดีย ประกอบด้วย ๑. กษัตริย์ ๒. พราหมณ์ ๓. แพศย์ ๔. ศูทร นอกจากนั้นเป็นนอกวรรณะเรียก "จัณฑาล"

วาเสฏฐะ พระสาวกสมัยพุทธกาล เคยเป็นพราหมณ์ ภายหลังขอบวชในพระพุทธศาสนา และถูกตำหนิจากพวกพราหมณ์เป็นอย่างมาก เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสอัคคัญญสูตร ว่าด้วยการกำเนิดโลกและจักรวาล

วิกาล เวลากลางคืน, วิกาลตามพระวินัย หมายถึง ผิดจากเวลาที่กำหนดไว้ คือ หลังจากเที่ยงวัน

วินัย ระเบียบสำหรับกำกับความประพฤติให้เป็นแบบแผน อันหนึ่งอันเดียวกัน, ประมวลสิกขาบทของพระสงฆ์ ทั้งส่วนอาทิพรหมจรรย์ และอภิสมาจาร: ถ้าพูดว่าพระวินัยมักหมายถึง พระวินัยปิฎก ดู ไตรปิฎก

วิรูปักษ์ หนึ่งในท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ เป็นราชาของนาค ครองทิศตะวันตก

วิมุตติสุข สุขเกิดแต่ความหลุดพ้นจากกิเลสและปวงทุกข์

วิสาณะ ชื่อเทพนครแห่งหนึ่งที่ถูกเนรมิตขึ้นในอากาศ เป็นที่ประทับของท้าวเวสสุวัณหรือท้าวกุเวร

วิชชา ๓ คือ ๑. ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ ๒. ความรู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ๓. ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น

วิชชา ๘ คือ ๑. ญาณในวิปัสสนา ๒. ฤทธิ์ทางใจ ๓. แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ ๔. หูทิพย์ ๕. รู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้ ๖. รู้อดีตชาติ ๗. ตาทิพย์ ๘. ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น

เวทนา ความรู้สึกสุข ทุกข์ และเฉย ๆ

เวสสุวัณ, เวสสวัณ หนึ่งในท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ เป็นราชาของยักษ์ปกครองทิศใต้

เวสารัชชญาณ พระปรีชาญาณ อันทำให้พระพุทธเจ้าทรงมีความแกล้วกล้า ไม่ครั่นคร้าม ด้วยไม่ทรงเห็นว่า จะมีใครทักท้วงพระองค์ได้โดยชอบธรรมในฐานะทั้ง ๔ คือ ๑. ท่านปฏิญญาว่า เป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้แล้ว ๒. ท่านปฏิญญาว่า เป็นขีณาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่าน ยังไม่สิ้นแล้ว ๓. ท่านกล่าวธรรมเหล่าใดว่า ทำอันตรายธรรมเหล่านั้น ไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง ๔. ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์ อย่างนั้น ไม่เป็นทางนำผู้ทำตามให้ถึงที่สุดทุกข์โดยชอบได้จริง

เวสาลี นครหลวงของแคว้นวัชชี ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม กษัตริย์ที่ปกครอง เรียกว่า กษัตริย์ลิจฉวี

เวฬุวัน วัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา พระเจ้าพิมพิสาร ราชาแห่งแคว้นมคธ อุทิศพระราชอุทยานป่าไผ่ สร้างถวาย

ศ

ศากยบุตร สมณะเชื้อสายพระศากยะ หมายถึง พระภิกษุ

ศิลปศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ ได้แก่ ๑. สูติ วิชาความรู้ทั่วไป ๒. สัมมุติ วิชาความรู้เกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ธรรมเนียม ประเพณี ๓. สังขยา วิชาคณิตศาสตร์ ๔. โยคะ วิชาการใช้เครื่องยนต์ ๕. นิติศาสตร์ วิชาความรู้เกี่ยวกับกฎหมาย ๖. วิเสสกา วิชาโหราศาสตร์ ๗. คันธัพพา วิชานาฏดุริยางคศิลป์ ๘. คณิกา วิชาพลศึกษา ๙. ธนุพเพทา วิชาการใช้อาวุธ ๑๐. ปุราณา วิชาประวัติศาสตร์ ๑๑. ติกิจฉา วิชาการแพทย์ ๑๒. อิติหาสา วิชาวรรณคดี ๑๓. โชติ วิชาดาราศาสตร์ ๑๔. มายา

วิชาพิชัยสงคราม ๑๕. ฉันทติ วิชาจินตกวี ๑๖. เกตุ วิชาการทูต ๑๗. มันตา วิชาเวทมนตร์ ๑๘. สัททา วิชาภาษาศาสตร์

ส

สติปัฏฐาน ที่ตั้งของสติ, วิธีทำสมาธิแบบเอาสติกำหนดไปตามตำแหน่งทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔

สมาทาน การตั้งใจที่จะรักษาข้อปฏิบัติ

สมาบัติ ภาวะสงบประณีตพึงเข้าถึง: สมาบัติมีหลายอย่าง เช่น ฌานสมาบัติ ผลสมาบัติ อนุปุพพวิหารสมาบัติ เป็นต้น กล่าวคือ สมาบัติ ๘ อันได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ ถ้าเพิ่มนิโรธสมาบัติต่อท้ายสมาบัติ ๘ นี้ เรียกว่า อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙

สหชาติ ผู้เกิดร่วมชาติ หมายถึง ผู้เกิดร่วมวัน เดือน ปีเดียวกันกับพระพุทธเจ้า มี ๗ ประการ คือ พระมารดาของเจ้าชายราหุล (เจ้าหญิงยโสธรา หรือพิมพา) พระอานนท์ นายฉันนะ อำมาตย์กาฬุทายี ม้ากัณฐกะ ต้นมหาโพธิ์ และขุมทรัพย์ทั้ง ๔ (นิธิกุมภี)

สักกเทวราช พระอินทร์อธิบดี ปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

สังฆเภท ยุยงสงฆ์ให้แตกจากกันจนไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน

สังโยชน์ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ (ก.) สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ได้แก่ ๑. ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ๒. ความลังเลสงสัย ๓. ความถือมั่นศีลพรต ๔. ความติดใจในกามคุณ ๕. ความกระทบกระทั่งในใจ (ข.) สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ได้แก่ ๖. ความติดใจในรูปธรรมอันประณีต ๗. ความติดใจในอรูปธรรม ๘. ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่ ๙. ความฟุ้งซ่าน ๑๐. ความไม่รู้จริง; พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้, พระสกิทาคามีทำสังโยชน์ข้อ ๔ และ ๕ ให้เบาลงได้, พระอนาคามีละสังโยชน์ ๕ ข้อต้นได้หมด, พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ข้อ

สังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก

สังฆาฏิ ผ้าทาบ, ผ้าคลุมกันหนาวที่พระใช้ทาบบนจีวร เป็นผ้าผืนหนึ่งใน ๓ ผืน เรียกว่า ไตรจีวร

สัจกิริยา การตั้งสัตยาธิษฐานตามความเป็นจริง

สัตบุรุษ คนสงบ, คนดี, คนมีศีลธรรม, คนที่ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม

สัตตุผง สัตตุก้อน เสบียงทางที่พวกพ่อค้าทำไว้สำหรับการเดินทางไปค้าขาย ต้องอบให้แห้งเพื่อจะได้เก็บไว้กินนานแรมเดือน

สันโดษ ความยินดีด้วยปัจจัย ๔ คือ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม อาหาร ที่นอน ที่นั่ง และยา ตามมีตามได้, การมีความสุข ความพอใจด้วยเครื่องเลี้ยงชีพที่หามาได้ด้วยความเพียรพยายามอันชอบธรรมของตน ไม่โลภไม่ริษยาใคร

สัพพัญญุตญาณ ญาณ คือ ความเป็นพระสัพพัญญู, พระปรีชาญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวงทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

สัพภิยปริพาชก นักบวชต่างลัทธิที่กล่าวคัดค้านธรรมะของพระพุทธเจ้า

สาธุนรธรรม ธรรมะสำหรับคนดี

สามัคคีอุโบสถ การลงอุโบสถเป็นพิเศษในคราวที่พระภิกษุแตกความสามัคคี เมื่อพระภิกษุกลับมาสามัคคีกันอีกครั้ง แม้จะยังไม่ถึงวันปาฏิโมกข์ พระพุทธเจ้าก็ทรงให้ประชุมสวดปาฏิโมกข์

สาวัตถี นครหลวงของแคว้นโกศลและเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งพุทธกาล เป็นที่ที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุดถึง ๒๕ พรรษา

สิริมันตปัญหา ปัญหาที่เกี่ยวกับคนมีสิริ คือ ทรัพย์สมบัติ ยศถาบรรดาศักดิ์ และปัญญา ว่าอะไรประเสริฐกว่ากัน

สีทันดร แม่น้ำที่อยู่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ก่อนถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

สีหบัญชร หน้าต่าง

สุคติ สวรรค์, ไปเกิดดี

สุวโปดก ลูกนกแขกเต้าแสนรู้

สุวรรณภูมิ แผ่นดินทอง, แผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ ผู้คนมั่งคั่งร่ำรวย เต็มไปด้วยพ่อค้าสัญจรมาจากถิ่นต่าง ๆ เพื่อทำการค้าขาย ที่ปรากฏในชาดก ปัจจุบันบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของประเทศไทย, พม่า, ลาว

สุธรรมา ชื่อเทวสภาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เกิดจากอานิสงส์ที่เหล่าเทพในสวรรค์ชั้นนี้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ได้ร่วมกันบำเพ็ญประโยชน์สร้างสวนสาธารณะ

สุวรรณภิงคาร พระเต้าทองคำ, ภาชนะสำหรับกรวดน้ำ

สูตร พระธรรมเทศนาหรือธรรมกถาเรื่องหนึ่ง ๆ ในพระสุตตันตปิฎกที่พระพุทธองค์แสดงแก่บุคคลในโอกาสต่าง ๆ ถ้าพูดว่าพระสูตรมักหมายถึง พระสุตตันตปิฎก ดู ไตรปิฎก

ห

ห้องเครื่อง ห้องครัว

หญิงสาธารณ์ หญิงที่ขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ชอบเที่ยวเตร็ดเตร่ ไม่รู้จักเวลาและสถานที่

หิมวันต์, หิมพานต์ ชื่อภูเขาใหญ่ที่ปกคลุมด้วยหิมะอยู่ทางทิศเหนือของประเทศอินเดียปัจจุบันเรียก ภูเขาหิมาลัย, ป่าที่อยู่รอบบริเวณภูเขานี้ เรียกกันว่าป่าหิมพานต์, หิมวันต์ ก็เรียก

เหมันตฤดู ฤดูหนาว

อ

อติทาน ทานที่ทำได้ยาก เพราะต้องฆ่าบุตร ภรรยา ชาวนิคม โคอุสุภราชและม้าอาชาไนย อย่างละ ๔ บูชายัญด้วยการตัดหัว เอาถาดทองคำรองโลหิต เทลงไปในหลุมยัญ เชื่อว่าจะได้ไปเกิดในสวรรค์

อนุพยัญชนะ ๘๐ ลักษณะปลีกย่อยแห่งลักษณะของพระพุทธเจ้า ๘๐ ประการ คือ ๑. มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเหลืองงาม ๒. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลาย ๓. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมงามดี ๔. พระนขาทั้ง ๒๐ มีสีแดง ๕. พระนขาทั้ง ๒๐ นั้น งอนงามข้อนขึ้นเบื้องบน ไม่ได้ค้อมลงเบื้องต่ำ ๖. พระนขามีพรรณเกลี้ยงกลมสนิท ไม่มีริ้วรอย ๗. ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะ ไม่สูงขึ้นปรากฏออกมาภายนอก ๘. พระบาททั้งสองเสมอกัน ไม่ได้ย่อมใหญ่กว่ากัน แม้เท่าเมล็ดงา ๙. ขณะพระดำเนินงามดุจอาการเดินแห่งพญากุญชร ๑๐. พระดำเนินงามดุจสีหราช ๑๑. พระดำเนินงามดุจดำเนินแห่งหงส์ ๑๒. พระดำเนินงามดุจอุสุภราชดำเนิน ๑๓. ขณะเมื่อยืนจะย่างดำเนินนั้น ยกพระบาทเบื้องขวาย่างไปก่อน พระกายเยื้องไปข้างเบื้องขวาก่อน ๑๔. พระชานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ ไม่เห็นอัฏฐิ สะบ้า ปรากฏออกมาภายนอก ๑๕. มีลักษณะบุรุษบริบูรณ์ ไม่ได้มีกิริยามารยาทคล้ายสตรี

๑๖. พระนาภีไม่ได้บกพร่อง กลมงาม ไม่ได้วิกลในที่ใดที่หนึ่ง ๑๗. พระอุทรมีสัณฐานลึก ๑๘. ภายในพระอุทรมีรอยเวียนขวาเป็นทักขิณาวัฏ ๑๙. ลำพระเพลาทั้งสองกลมงาม ๒๐. ลำพระกรทั้งสองงามดุจงวงแห่งพญาช้างเอราวัณเทพหัตถี ๒๑. พระอังคาพยพใหญ่น้อยทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คือ งามพร้อมทุกสิ่ง หาที่ตำหนิไม่ได้ ๒๒. พระมังสะที่ควรจะหนาก็หนา ที่ควรจะบางก็บาง ตามที่ทั่วทั้งพระสรีรกาย ๒๓. พระมังสะไม่ได้ย่นหดหู่ในที่ใดที่หนึ่ง ๒๔. พระสรีรกายทั้งปวงปราศจากต่อมและไฝ ปาน มูลแมลงวัน มิได้มีในที่ใดที่หนึ่ง ๒๕. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกันโดยตามลำดับทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง ๒๖. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง ๒๗. ทรงพระกำลังมาก เสมอด้วยกำลังแห่งพญากุญชรประมาณถึงพันโกฏิเชือก เท่ากับมนุษย์แสนโกฏิคน ๒๘. มีพระนาสิกสูงโด่งงาม ๒๙. สัณฐานพระนาสิกงามแฉล้ม ๓๐. มีพระโอษฐ์เบื้องบนเบื้องต่ำเสมอดี มีพรรณแดงงามดุจสีผลตำลึงสุก ๓๑. พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมูลมลทิน ๓๒. พระทนต์ขาวดุจดังสีสังข์ ๓๓. พระทนต์เกลี้ยงสนิท ไม่ได้เป็นริ้วรอย ๓๔. พระอินทรีย์ทั้ง ๕ มีตา เป็นต้น งามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น ๓๕. พระเขี้ยวทั้ง ๔ กลมบริบูรณ์ ๓๖. พระพักตร์มีสัณฐานยาวสวย ๓๗. พระปรางค์ทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน ๓๘. ลายพระหัตถ์มีรอยลึกชัดเจน ๓๙. ลายพระพระหัตถ์มีรอยยาวไม่ขาด ๔๐. ลายพระหัตถ์มีรอยตรง ไม่ค้อมคด ๔๑. ลายพระหัตถ์มีรอยเป็นสีแดงรุ่งเรือง ๔๒. รัศมีพระกายโอภาสเป็นปริมณฑลโดยรอบ ๔๓. กระพุ้งพระปรางค์ทั้งสองเคร่งครัดบริบูรณ์ ๔๔. กระบอกพระเนตรกว้างแลยาวงามพอสมกัน ๔๕. ดวงพระเนตรประกอบด้วยประสาททั้ง ๕ มีขาวเป็นอาทิ ผ่องใสบริสุทธิ์ ๔๖. ปลายเส้นพระโลมาทั้งหลายไม่ได้งอคด ๔๗. พระชิวหามีสัณฐานงาม ๔๘. พระชิวหาอ่อนไม่กระด้าง มีสีแดงเข้ม ๔๙.พระกรรณทั้งสองมีสัณฐานยาวดุจกลีบปทุมชาติ ๕๐. ช่องพระกรรณมีสัณฐานกลมงาม ๕๑. ระเบียบพระเส้นเอ็นทั้งปวงนั้นสละสลวย ไม่หดหู่ในที่อันใดอันหนึ่ง ๕๒. แถวพระเส้นเอ็นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะ ไม่เป็นคลื่น ฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวง ๕๓. พระเศียรมีสัณฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว ๕๔. ปริมณฑลพระนลาฏกว้างยาวพอสมกัน ๕๕. พระนลาฏมีสัณฐานงาม ๕๖. พระโขนงมีสัณฐานงามดุจคันธนูที่ขึ้นสายไว้ ๕๗. พระโลมาที่พระโขนงมีเส้นละเอียด ๕๘. เส้นพระโลมาที่พระโขนงงอกขึ้นแล้ว

ล้มราบไปโดยลำดับ ๕๙. พระโขนงนั้นใหญ่ ๖๐. พระโขนงนั้นยาว สุดหางพระเนตร ๖๑. ผิวพระมังสะละเอียดทั่วทั้งพระกาย ๖๒. พระสรีรกายรุ่งเรืองไปด้วยสิริ ๖๓. พระสรีรกายไม่มัวหมอง ผ่องใสอยู่ตลอดเวลา ๖๔. พระสรีรกายสดชื่นดุจดวงดอกปทุมชาติ ๖๕. พระสรีรสัมผัสอ่อนนุ่มสนิทไม่กระด้างทั่วทั้งพระกาย ๖๖. กลิ่นพระกายหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคนธกฤษณา ๖๗. พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งสิ้น ๖๘. พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งพระสรีรกาย ๖๙. ลมอัสสาสะปัสสาสะ ลมหายใจเข้าออกก็เดินละเอียด ๗๐. พระโอษฐ์มีสัณฐานงามดุจแย้ม ๗๑. กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลิ่นอุบล ๗๒. พระเกสาดำเป็นแสง ๗๓. กลิ่นพระเกสาหอมฟุ้งขจรตลบ ๗๔. พระเกสาหอมดุจกลิ่นดอกโกมล ๗๕. พระเกสามีสัณฐานเส้นกลมสลวยทุกเส้น ๗๖. พระเกสาดำสนิททั้งสิ้น ๗๗. พระเกสามีเส้นละเอียด ๗๘. เส้นพระเกสาไม่ยุ่งเหยิง ๗๙. เส้นพระเกสาเวียนขวาเป็นทักขิณาวัฏ ทุก ๆ เส้น ๘๐. วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลา กล่าวคือ ถ่องแถวแห่งพระรัศมีอันโชตนาการขึ้น ณ เบื้องบน

อนันตริยกรรม กรรมหนักที่สุด ตัดทางสวรรค์ ตัดทางนิพพาน มี ๕ อย่าง คือ ๑. ฆ่ามารดา ๒. ฆ่าบิดา ๓. ฆ่าพระอรหันต์ ๔. ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงทำพระโลหิตให้ห้อขึ้น ๕. ยุยงส่งเสริมทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

อบายทั้ง ๔ ภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญ มี ๔ อย่าง คือ ๑. สัตว์นรก ๒. สัตว์เดรัจฉาน ๓. เปรต ๔. อสุรกาย อบายภูมิ ก็เรียก

อมนุษย์ ผู้ที่ไม่ใช่มนุษย์ รวมทั้งเทวดา มาร พรหม สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ฯลฯ แต่โดยทั่วไปหมายถึง ภูตผีปิศาจ

อริยมรรค ทางอันประเสริฐ มีองค์ ๘ ประการ ได้แก่ ๑. ความเห็นชอบ ๒. ความดำริชอบ ๓. การกระทำชอบ ๔. การพูดชอบ ๕. การประกอบอาชีพชอบ ๖. ความพยายามชอบ ๗. สติชอบ ๘. สมาธิชอบ

อริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง คือ ๑. ทุกข์ ความทุกข์ทั้งหลาย ๒. สมุทัย สาเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ ๓. นิโรธ ความดับทุกข์ ๔. มรรค ทางดับทุกข์

อรูป อารมณ์ของผู้เข้าถึงฌานแต่ยังต้องให้จิตมีที่ยึดเหนี่ยว โดยกำหนดความว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า อรูปฌาน

อทิสสมานกาย กายทิพย์, กายละเอียด ที่ไม่มีใครสามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อ

อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น การตั้งใจเอาไว้ การผูกใจเอาไว้ หรือการกำหนดเอาไว้ ในทางพระวินัย หมายถึง การอธิษฐานบริขารเครื่องใช้ ดู บริขารอธิษฐาน

อภิธรรม ธรรมชั้นสูง, หมวดแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนา ฝ่ายปรมัตถธรรม ว่าด้วยจิต เจตสิก รูป นิพพาน ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มี ๗ หมวด คือ ๑. ธัมมสังคณี ๒. วิภังค์ ๓. ธาตุกถา ๔. ปุคคลบัญญัติ ๕. กถาวัตถุ ๖. ยมก ๗. ปัฏฐาน; ถ้าพูดถึงอภิธรรม มักหมายถึง พระอภิธรรมปิฎก ดู ไตรปิฎก

อภิญญา ความรู้ชั้นสูง ๖ อย่าง คือ ๑. ความสำเร็จได้ทางใจ ๒. แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ๓. ตาทิพย์ ๔. หูทิพย์ ๕. ทายใจคนอื่นได้ ๖. ญาณทำให้สิ้นกิเลส

อรรถกถา คัมภีร์ที่พระอาจารย์ทั้งหลายในภายหลังแต่งอธิบายความในพระไตรปิฎก

อนาคาริก ผู้ไม่มีเรือน

อนุปุพพีกถา เทศนาที่แสดงไปตามลำดับจากเรื่องที่ง่ายไปจนถึงเรื่องที่ยาก คือ ทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม และการออกบวช

อนุโมทนา ขอแสดงความยินดีด้วย, คำให้พรของพระสงฆ์

อนุสติ การระลึกถึง

อมรา ไม่ตาย

อสตรี ผู้ที่ไม่ใช่กุลสตรี, ผู้หญิงที่ไม่ดี

อสุภะ การพิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้เห็นสภาพไม่สวยไม่งาม

อัญชลี ไหว้

อาคันตุกวัตร วิธีการต้อนรับแขกผู้มาเยือน

อาชีวก นักบวชลัทธิหนึ่งถือการเปลือยกายเป็นศีลข้อหนึ่ง

อานาปานสติ มีสติกำหนดลมหายใจเข้าออก

อาพาธ เจ็บป่วย

อาลัมพายน์ ชื่อคาถาที่พญาครุฑใช้จับนาค

อาตมา, อาตมภาพ สรรพนามที่พระภิกษุใช้แทนตัวเอง

อัสดร ม้าศึกพันธุ์ดีที่เกิดจากการผสมพันธุ์ระหว่างม้ากับลา

อัศวเมธ พิธีปล่อยม้าสีขาวเพื่อเสี่ยงทายหาบุคคลผู้จะเป็นกษัตริย์

อาทิตตปริยายสูตร พระสูตรว่าด้วยอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ร้อนด้วยไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระภิกษุประมาณ ๑,๐๐๐ รูป มีอุรุเวลกัสสปะ เป็นต้น

อิทธาภิสังขาร การบันดาลด้วยฤทธิ์

อินทรีย์ หมายถึง การสำรวมระวังกาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อย

อิสิปตนมฤคทายวัน ป่าเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ ชื่อ อิสิปตนะ อยู่ใกล้เมืองพาราณสี เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์ เป็นการแสดงเทศนากัณฑ์แรกหลังตรัสรู้

อุตตริมนุสสธรรม ธรรมที่ยิ่งของมนุษย์, ธรรมที่น่าอัศจรรย์สำหรับมนุษย์

อุทุมพร ต้นมะเดื่อ

อุปัทวะ อุบาทว์ อุปสรรค; อันตราย; อุบัติเหตุ; จัญไร; ความทุกข์

อุสภะ มาตราวัดของประเทศอินเดียสมัยโบราณ เท่ากับ ๑ เส้น ๕ วา

เอราบถ ตระกูลพญางู

เอหิภิกขุอุปสัมปทา การบวชที่มีพระพุทธเจ้าบวชให้ด้วยพระองค์เอง

โอวาทปาฏิโมกข์ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้เป็นหลัก พระพุทธเจ้าแสดงด้วยพระองค์เอง, โอวาทปาติโมกข์ ก็ใช้

เมืองโบราณ
BY LEK VIRIYAHBHUN
ANCIENT CITY GROUP

หลักการ ๔

๑ เมืองโบราณเป็นธุรกิจเพื่อสังคม ไม่แสวงหากำไรสูงสุด

๒ ศึกษา รวบรวม ชำระสะสาง ทำให้มีชีวิต และสื่อสาร

๓ วัฒนธรรมนำสู่การศึกษา การศึกษานำสู่การท่องเที่ยว

๔ เมืองโบราณเป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต

วิธีการ ๖

๑ ศึกษานอกห้องเรียน ไม่บอกว่าอะไรผิดหรือถูก

๒ ไม่ปลูกฝังให้กับเด็กและเยาวชนในทางที่ผิด

๓ ตลอด ๖๐ ปีที่ผ่านมาไม่เคยทำให้ชื่อเสียงเสื่อมเสีย

๔ เป็นธุรกิจการศึกษาที่ทำด้วยอุดมการณ์

๕ บริหารงานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๖ มุ่งพัฒนาในกระบวนการรักษา – สืบสาน – ส่งผ่านศิลปะและวรรณกรรมเอเชีย

พ.ศ.๒๕๖๖ 60 ปี เมืองโบราณ สมุทรปราการ
สิ่งมหัศจรรย์ของคนไทย เพื่อคนทั้งโลก

ความประสงค์การสร้างเมืองโบราณ
(ฉบับย่อ)

เรื่องของอดีตคนปัจจุบันจำเป็นจะต้องรู้ หากเราไม่รู้จักอดีตก็เปรียบเสมือนเดินเรือในท้องทะเลโดยปราศจากเข็มทิศและหางเสือ

อนึ่ง โลกปัจจุบันนี้แคบลงทุกวัน ทำให้วัฒนธรรมประเพณีตะวันออกกับตะวันตกกำลังเผชิญหน้ากันอย่างรุนแรงและคงจะร้ายแรงยิ่งขึ้น

แม้ว่าวิทยาศาสตร์เจริญ มีคุณค่าที่ปรากฏแก่มวลมนุษย์เพียงใดก็ตาม แต่ชาวตะวันออกเราเชื่อว่า วิทยาศาสตร์สามารถให้ความรู้แก่มนุษย์ได้ก็จริง แต่ไม่สามารถที่จะยกระดับจิตของมนุษย์ให้สูงขึ้นได้

สำหรับมรดกที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้แก่เรานั้นมีคุณค่าอย่างยิ่ง อาทิ ศิลปะ ประเพณี วัฒนธรรมของไทยนั้นเหมาะสมกับสังคมมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของเรา

ท่านผู้สร้างจึงอยากให้มนุษย์ร่วมโลกรู้จักประเพณีและวัฒนธรรมของเรา นี่คือความประสงค์ของการสร้างเมืองโบราณขึ้น แต่จะต้องเป็นเรื่องของทุกๆ คน และต้องใช้เวลานับศตวรรษ

ดังนั้น จึงขอวอนให้ท่านทั้งหลายตั้งอยู่ในความเที่ยงธรรมและวินิจฉัยในวัฒนธรรมประเพณีของไทยโบราณ ว่ามีคุณค่าควรแก่การรักษาไว้สืบไปดังความประสงค์ในการสร้างเมืองโบราณหรือไม่

ประไพ วิริยะพันธุ์
พุทธศักราช ๒๔๕๗ – ๒๕๓๕

เจตนารมณ์กลุ่มพิพิธภัณฑ์เมืองโบราณ

วัฒนธรรมไทยได้จำเริญอยู่คู่เคียงกับไทยโบราณมาอย่างสืบเนื่อง และหากสามารถรักษาไว้สืบไปด้วยภูมิปัญญาและความเข้าใจอันถ่องแท้แล้ว ก็จะทำให้ปัจจุบันและอนาคตของเรากอปรด้วยความหมายที่ทรงคุณค่ามิเสื่อมคลาย

คำถามมีอยู่ว่า เหตุใดวัฒนธรรมอันดีงามยิ่งใหญ่ไพศาลนี้ถึงกลับเสื่อมถอยลงได้เล่า?

ทั้งนี้ทั้งนั้นเพราะคนทั้งหลายไม่ใส่ใจ พากันมองข้ามไปเสีย หรือว่าอาจยังมีเหตุอื่นที่สำคัญกว่าเคลือบแฝงอยู่อีก?

เมื่อได้ใช้ความคิดทบทวนไปมานานครั้งเข้าจึงเห็นว่าการที่วัฒนธรรมไทยต้องเสื่อมโทรมและอับเฉาลงทุกที ๆ นั้น ก็ด้วยเหตุที่มิได้มีผู้ใดนำเอายอดแห่งแก่นสารของวัฒนธรรมไทยไปเผยแพร่ในหมู่ชนอย่างกว้างขวางและถูกต้องบริบูรณ์ด้วยการใช้รูปแบบง่าย ๆ เข้าใจไม่ยาก โดยให้ประสานสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและชีวิตความเป็นอยู่ของคนในปัจจุบันสมัย

ดังนั้น เมื่อคนทั้งหลายไม่มีโอกาสที่จะรับรู้และเข้าใจวัฒนธรรมแห่งชาติของตนเองที่มีสืบต่อกันมานั้นแล้ว จะให้เขาเหล่านั้นชื่นชอบและยอมรับได้อย่างไร?

เมื่อเราตระหนักเช่นนี้จึงเห็นว่าต้องลงมือทำเลย

ด้วยเหตุนี้ เราผู้ยึดถือวัฒนธรรมเป็นภารกิจย่อมต้องลงแรงส่งเสริมกิจกรรมด้านนี้อย่างสุดกำลัง

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมมีขอบเขตกว้างขวางยิ่งนัก กอปรด้วยปรัชญา ความคิด วรรณคดี ศิลปะ ประวัติศาสตร์ บุคคล และชีวิตความเป็นอยู่ ฯลฯ มากมายหลายประการ ด้วยเหตุนี้ เราจำต้องมีปณิธานอันแน่วแน่ที่จะดำเนินภารกิจสืบต่อไปด้วยความเชื่อมั่น

เล็ก วิริยะพันธุ์

พุทธศักราช ๒๔๕๖ – ๒๕๔๓

ทศชาติ
ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง ฉบับญาณวชิระ

เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๙๐ พรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๕

ปีที่พิมพ์ สิงหาคม ๒๕๖๕ จำนวนพิมพ์ ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ทศชาติ ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง ฉบับญาณวชิระ.-- สมุทรปราการ : เมืองโบราณ, 2565.
644 หน้า.

1. ทศบารมี. 2. พุทธศาสนา -- ชาดก. I. ชื่อเรื่อง.

294.3184
ISBN 978-616-94056-0-3

คณะที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์กิตติคุณวิษณุ เครืองาม	รองนายกรัฐมนตรี
นายธีรภัทร ประยูรสิทธิ	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี
นางสาวอรนุช ศรีนนท์	รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี
นายปรินปพัชร์ วิริยะพันธุ์	กรรมการผู้จัดการ บริษัท เมืองโบราณ จำกัด
นางเมตตา อุทกะพันธุ์	ประธานกรรมการ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

ผู้จัดพิมพ์ บริษัท เมืองโบราณ จำกัด
บรรณาธิการ นางปนัดดา นิยมศิริวนิช
คณะผู้เรียบเรียง พระธงชัย สุขญาโณ (อดีตพระพรหมสิทธิ)
พระมหาสังคม ญาณวฑฺฒโน (อดีตพระราชอุปเสณาภรณ์)
พระมหาเทอด ญาณวชิโร (อดีตพระราชกิจจาภรณ์)
พระมหาบุญทวี ปญฺญาวโส (อดีตพระศรีคุณาภรณ์)
พระมหาสมจิตร จิตฺตธมฺโม (พระครูสิริวิหารการ)
วัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร

พิมพ์ที่
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ แขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๔๒๒ ๙๐๐๐ โทรสาร ๐ ๒๔๓๓ ๒๗๔๒
E-mail: aprint@amarin.co.th Website: http://www.amarin.com

ขุนเขาย่อมมีวันทลาย สายน้ำย่อมมีวันเปลี่ยนทาง
แต่ปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง